1924 ANUL XVI. IANUAR. No. 1

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţar[ă] ... jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 330 lei; jumătate d[e an] ...

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reinoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 300 lei
Pe jumătate an . . . . 150 „
Un număr . . . . 30 „

IN **STRĂINĂTATE:**

Pe un an . . . . 500 lei
Pe jumătate an . . . . 250 „
Un număr . . . . 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 „ „ „ 1921
160 „ „ „ 1922
200 „ „ „ 1923
inclusiv spesele de porto.

Administrația.

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LVII

ANUL XVI

IAŞI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
„VIAŢA ROMÎNEASCĂ."
1924

Haralambie

Cu ulcica 'n stinga, comisul Ioniță își mingîie cu două degete dela mina dreaptă mustățile tușinate. Dregîndu-și glasul, se pregăti să înceapă o povestire mai strașnică și mai minunată decît cea cu iapa lui Vodă. Atunci cu mare dragoste și plăcere s'a ridicat din colțul lui călugărul cel care venea dela munte, și cumpănindu-și oala în dreptul bărbii, a slobozit cuvînt. Până într'acea clipă tăcuse și se îndeletnicise cu oala și mai nu-l vedeam din barbă. Acuma ne întoarserăm cu mirare către el.

„Vrednicilor creștini și gospodari, a început cuvioșia-sa, și dumneata cinstite comis Ioniță dela Drăgănești! Să mă ertați că eu până acuma am tăcut. Am urmat unei învățături filozofești; și cercam în tăcerea mea a prețui bunătatea vinului. Noi acolo, sus, subt stincile Ceahlăului, numai cît visăm la viața dulce dela podgorii. Cu afine și cu zăr nu ne putem veseli, iar urșii nu fac cumătrii, căci încă n'au primit luminatul botez. Așa eu ducîndu-mă din porunca egumenului nostru la sfînta mitropolie și din rîvna mea vrînd a mă închina la biserica marelui mucenic Haralambie, am făcut popas între dumneavoastră; și după ce mi-am legat calul de belciug, jupîneasa gazdă a ales și pentru mine o oală nouă, care a fost mai mare și mai frumoasă; și mult s'a bucurat sufletul meu între frați și întru veselie. Am ascultat și lăutari și nu mi-am astupat urechile. Ci pentru păcatele mele va fi și ertare dela Acel carele are multă milă. Deci am crezut că se cuvine să mă ridic și eu și să vă cunosc pe toți după faptele și vorbele dumneavoastră. Ș'am ascultat cu mare mirare ce-ați spus ș'ați povestit. Și 'ntâiu pentru dumnealui comisul Ioniță vreau să 'nchin, și pentru iapa dumnealsale..."

Grăind acestea, călugărul a ridicat oala, sorbind, și și-a astupat ochii, iar cînd a coborît-o, comisul a ciocnit cu el:

„Iţi mulţămesc părinte, şi-ţi sărut dreapta, a vorbit răzăşul. După cuvînt se vede că ne eşti frate. Care-i numele cuvioşiei tale ?

— Numele meu întru Hristos e Gherman, cinstite comise, —a răspuns călugărul, şi eu din munte acù mă scobor întâia oară în viaţa mea şi mă duc la tîrgul Eşilor. Iar cînd m'oiu întoarce înapoi la schitul nostru, am să fac o rugăciune şi pentru sufletul domnieitale. Numai înainte de a-ţi începe dumneata istorisirea, să îngădui să închin un strop şi pentru moş Leonte, care şede aici la dreapta mea ca un bătrîn prea înţelept. Eu văd că dumnealui cunoaşte semnele vremii şi crugul lunii şi al stelelor şi poate ceti în zodii. E om învăţat şi ţine minte de demult. Şi cu toate că nici eu nu-s tînăr, dar înaintea lui mă dau bătut şi mă 'nchin cu sanatate!"

Ridicîndu-se moş-Leonte, a ciocnit oala, a mulţămit ş'a sărutat dreapta părintelui Gherman.

„Ş'a mai rămas şi pentru alţii, a grăit iarăşi monahul. Se cuvine a mai sorbi din rodul pămîntului ş' al soarelui şi pentru moş-Zaharia, fîntînarul. Apa pe care-o scoate el la lumină cu mare meşteşug nu-i aşa de gustoasă ca vinul, dar e mai sfîntă şi mai plăcută lui Dumnezeu. Noi oamenii sîntem păcătoşi şi ne îndeletnicim şi cu altele. Şi mai închin şi pentru badea Gheorghiţă, vatavul de cărăuşi al cneazului Cantacuzin: am înţeles că-i om şagalnic şi cîntă din fluier. Şi pentru meşterul Ienachi, coropcarul, care duce'n lădiţele lui lucruri uşoare şi de mare preţ: bucurii de fată mare. Şi după ce m'am plecat către toţi şi i-am binecuvîntat, văzînd că a mai rămas în fundul oalei ce-i mai dulce, mă 'ndrept şi către gazdă. Dela Ancuţa aceasta ne vin toate bunătăţile. Şi cînd rîde către noi ca acuma, arată flori de lăcrămioare şi-mi aduce aminte de primăvară. Mă 'nchin şi la cinstita faţ' a dumisale!—Şi către toţi ceilalţi mă 'nchin ca la codru verde!"—a sfîrşit părintele Gherman şi a sorbit cel din urmă strop din oală. Apoi s'a aşezat la locul său.

Pentru toate aceste închinări, noi ne-am bucurat. Dar mai bucuros decît toţi s'a arătat comisul.

„Prea cuvioase părinte Gherman, a vorbit el, tare sînt doritor să aflu din ce parte de ţară te-ai ridicat cuvioşia ta şi pentru ce treburi te duci la tîrgul Eşilor".

A răspuns monahul:

„După cum v'am mărturisit, prea cinstite comise, aşezarea mea întru aşteptarea morţii este sus, la Durău. Acolo mă nevoiesc cu fraţii mei întru pustietate; avem oleacă de gospodărie şi creştem puţine oi şi vite. Şi uneori avem năcaz din partea urşilor; ne strică averea; şi ieşim la războiu împotriva lor şi cu ajutorul lui Dumnezeu îi biruim, cu toporul şi cu cuţitul, căci noi armă de foc şi sabie nu se poate să purtăm: sîntem slujitori cu duhul. Ş' aşa pela sfîntul mare mucenic Dimitrie ne închide iarna ca 'ntr'un bîrlog şi nu mai vedem obraz de pămîntean până 'n primăvară. Atuncea ne coborîm la apa Bistriţei

şi la prietenii şi cunoscuţii noştri. Grea viaţă ducem noi acolo, în pustie..."

La vorba asta, s'a oprit la el Ancuţa, cu cofăelul.

„Iţi mulţămesc, lele Ancuţă, pentru vin şi pentru căutătura ochilor. Poţi să umpli oala, ca să nu te trudeşti a veni a doua oară. Iar locul naşterii mele, cinstite comise, e tot la munte, în sat la Bozieni. Nu pot spune că am cunoscut pe tatăl meu. Maică-mea şi cu Dumnezeu l-au ştiut. Iar eu m'am ridicat orfan şi-mi spălau de multe ori obrazul lacrimile maicii mele. Şi ea m'a jurat mănăstirii Durăului, în ceasul cînd a părăsit această lume,—ca să răscumpăr păcate trecute. Şi tot după jurămînt fac şi drumul acesta la sfîntul Haralambie în Eşi. Trebuia demult să mă învrednicesc a împlini diata. Şi iată, abia acum am prăpădit din ochi Ceahlăul şi simt schimbat gustul apei, de n'o mai pot pune în gură. Şi venind dela Bistriţa la apa Moldovei, mă minunam cîtă-i de mare ţara. Ş'am poposit prin sate şi mi-au fost gospodarii pe unde am găzduit ca nişte fraţi. Şi cum călăream pe marginea şleahului, pe sub cireşi, iată s'a arătat ochilor mei han ca o cetate ş'am auzit zvon de lăutari şi glasuri. Şi m'am îndemnat de m'am oprit şi mi-am dus desagii într'o cămăruţă; iar ca să spun că nu-mi prieşte, aşi săvîrşi mare păcat; numai cît simt mustrare că nu-s mai curînd acolo unde m'a îndemnat cu jurămînt maică-mea, acu treizeci şi patru de ani, cînd a trecut către lăcaşurile cele veşnice...

— Mă vezi prea mirat, părinte, de cele ce spui, a întîmpinat răzeşul. Nici eu n'am văzut încă biserica sfîntului Haralambie, şi dacă n'aşi avea atîtea încurcate trebi, aşi încăleca ş'aşi merge şi eu cu sfinţia-ta. Se vede că maica dumitale a avut o taină pe care dumneata n'o cunoşti.

— Poate n'o cunosc, a răspuns călugărul, dar cînd eram un băieţaş ridicat numai la atîta dela pămînt, am avut crîncenă vedere şi spaimă, şi maică-mea era lîngă mine. Ş'atuncea am văzut pe acel Haralambie, pentru care trebue să mă rog..."

Ochii comisului scăpărară spre noi cu mare nedumerire.

„Care Haralambie?—întrebă el pe părintele Gherman.

— A fost în vremea veche unul Haralambie, om foarte cunoscut până la domnie, răspunse monahul cu glas deodată schimbat şi puse cu luare aminte oala pe pămînt, alăturea.

— Cine-a fost, cum a fost şi ce-a făcut?—întrebă cu aţiţare comisul Ioniţă. Eu încă n'am auzit de el.

— Se poate, urmă călugărul; căci dela întîmplarea aceia a trecut vreme adîncă. Acel Haralambie era un arnăut domnesc. Ş'aşa, prea cinstite comise Ioniţă, într'o bună-zi Dumnezeu a vrut să-şi urască slujba la poarta Domniei şi să intre în codru cu tovarăşi, cum era obiceiu pe-atunci. Ş'aşa cum se afla, cu seleaful stăpînirii pe el şi cu straiu înflorit, a prins a lovi curţi boiereşti şi sate ş'a lua mare dobîndă. Ş'avea el codrii şi drumurile lui, ş'anume fîntîni şi trecători, pe care le ţinea subt putere. Şi pe cel ce se ridica împotrivă-i îl pălea cu hamgerul

ori îl detuna cu pistolul. După atîte îngroziri și morți de om, au căzut cu lacrimi la picioarele lui Vodă mulți boeri, și neguștori, și norod, arătînd răutățile și asupririle lui Haralambie. Și Vodă a rînduit ispravnicilor să alcătuiască poteri și să prindă pe vrăjmași. Ș'au pornit poterile și s'au lovit cu hoții ș'a biruit Haralambie. Iar alteori, cînd nu putea birui, se trăgea pe poteci și prin munți, în sălașul fiarelor... Ș'au ținut treburile acestea rele, până ce tare s'a zbîrlit și s'a miniat Domnia. Și 'n ziua de Sîntămăria cea mare, la 15 a lunii lui August, s'a rînduit divan; și Vodă Ipsilant a intrat posomorît între boieri. Nici n'a răspuns la închinări, ci numa-și pieptăna barba cu degetele și pufnea.

„Am auzit iar de răutățile hoților!—a prins a striga el. A pălit Haralambie la Dumbrăveni, la moșia noastră, ș'a ridicat banii dela orîndă și dela moară! Atîtea nelegiuiri nu mai putem suferi. Strigă și plînge norodul în toate părțile! Ce-ai făcut și ce-ai rînduit, cinstite Vornice?

— Inălțate Doamne! a grăit marele vornic de Țara-de-Sus; am impuns, ca cu strămurarea pe toți ispravnicii, ș'au scos poteri, dar cu puțin folos.

— Fără de niciun folos, cinstite mare-vornic, fără de nici un folos!

— Intr'adevăr, fără de folos, Măria-Ta, dar totuși acuma avem știință de multe ascunzișuri, șleahuri și gazde ale răilor. Lupul se 'ntoarce unde a mîncat oaia,—așa că acuma ne trebuie numai vînător vrednic.

— Care vînător vrednic, vornice, căci până acuma toți s'au dovedit mișei!

— Măria-ta, acest Haralambie a fost om tare între neferii Domniei, înainte de a se fi hainit. Și braț și ochiu ca dînsul n'are decît frate-său, Gheorghie Leondari, tufecci-bașa, care-i om cinstit și viteaz și arată mare scîrbă pentru răutățile frățîne-su. Măria-ta, eu socot să chemi pe tufecci-bașa: și poruncește-i să supuie pe frate-său..."

Vodă a stat ș'a cugetat, și și-a scărmănat barba și se plimba de colo-colo. „Așa este, vornice, a grăit el. Am știut de frăția asta, și m'am bucurat de credința lui tufecci-bașa Gheorghie, dar n'am cugetat că el e vînătorul cel bun. Să vie acuma la poruncile mele!"

Indată s'au izbit unul în altul aprozii ș'au năvălit la odăile neferilor și tufecci-bașa Gheorghie s'a înfățișat. Iar Vodă și-a pus barba 'n piept și s'a 'ncruntat la el.

„Ascultă, căpitane Gheorghe; am iubit slujba ta cu credință și cu dreptate. De aceia te-am miluit și 'n vremea domniei mele ai dobîndit curte și moșie în ținutul Eșilor. Dar precum știi, fratele tău Haralambie a umplut țara de plîngere. Ș'acuma a venit vremea să răspunzi tu pentru el. Iți dau căpitane Gheorghie, două săptămîni. Alege-ți slujitori cîți vrei. Până 'ntr'acest soroc să-mi aduci la picioare, viu ori mort, pe fratele tău. Altfel, n'ai să mai vezi obrazul meu, nici lumina zilei!"

Tufecci-bașa Gheorghie n'a răspuns îndată. Cînd și-au ridicat boerii ochii către el, l-au văzut fără sînge 'n obraz și, cît era de nalt și de spătos, parcă se cumpănea. Apoi a grăit: „Am înțeles, Măria-Ta!". S'a plecat, a sărutat mîna lui Vodă ș'a ieșit. Și cum a ajuns la odăi a strigat la neferi ș'a ales cincizeci dintre ei. Și pe loc le-a rînduit arme, cai și ceas de pornire. Și noaptea au și fost pe drum, în locuri pustii. Ș'adouazi Gheorghie Leondari aflînd de-o prădăciune, a și călcat pe urmele hoților. Și dintr'acel ceas s'a ținut pe urmele lui Haralambie, ca un cine care adulmecă putoarea fiarei. Și l-a mînat din culcuș în culcuș, zi și noapte fără hodină. Și 'n ziua a opta, pe vreme de ploae, în zori, a bătut cineva în geamul casei noastre, în sat la Bozieni.

Maică-mea a răsărit de lîngă mine. A tras grabnic zăvorul dela ușă. Ș'a intrat ud și cu obrazul supt și cu ochii spăriați prietinul nostru. Il știam frumos și fałnic. Și cînd venea uneori, sara, și se așeza pe laiță, își punea ușor mîna în creștetul meu și mă mîngiia.

A zis repede și răgușit: „Dă-mi să mănînc!"

Maică-mea s'a înfricoșat. Și căuta tremurînd blidele și mămăliga rece.

Din alte vorbe, am auzit pe acestea, și nu le voiu uita până la moarte:

„Mă hăituiește frate-meu Gheorghie ca pe lup!"

N'a avut vreme să îmbuce nimic. S'au auzit pași afară și glasuri. „Eși, Haralambie, c'au înconjurat grădina și ne pierdem capetele!"

L'am auzit icnind cu mînie. A tras din seleaf pistoalele și s'a izbit în ușă. Maică-mea m'a luat de mînă ș'am fost și noi îndată, afară pe prispă. Și 'n livadă am văzut pe voinici, cu armele gata. Erau opt ori zece. Ș'atuncea am înțeles cine-i Haralambie. Maică-mea a început a plînge încet și mă strîngea lîngă dînsa ș'am văzut că-i vreme de primejdie.

Băteau cînii în sat fără contenire. Și dintr'odată au nălucit în margine călăreți împînziți. Ș'am auzit glasuri, și pe hudiți și 'n dosul casei. Iar tovarășii lui Haralambie dintr'odată s'au tras și s'au risipit de lîngă el ș'au prins a lepăda armele. Atuncea s'a arătat un om mare, cu mustața neagră. Maică-mea a suspinat: „Aista-i frate-su; samănă cu el!" A strigat amenințînd cu hamgerul: „Dă-te rob!"

Haralambie a ridicat un pistol ș'a tras. Cînd l-a lepădat ș'a prins din stînga pe celălalt, să tragă iar, tufecci-bașa l-a pălit cu hamgerul și l-a doborît. Maică-mea a țipat cu groază. Hoții s'au așternut la pămînt și s'au supus. Neferii au năvălit din toate părțile. După năvală și zvoană, unul dintre slujitorii Domniei a ridicat ș'a ținut sus capul celui ucis. Chiar a-

tunci răsărea soarele şi scînteia bruma 'n livadă. Şi capul se uita cu ochi neclintiţi la mine şi-mi zîmbea cu mihnire.

Tufecci-başa Gheorghie s'a întors la domnie cu capul tatălui meu. Şi s'a înfăţişat la Divan, şi l-a pus pe covor, pe năframă roşie, la picioarele lui Vodă. Îngenunchind alături, a grăit cu lacrimi:

„Măria-ta, am plinit porunca. Dar te rog să mă laşi slobod la pămîntul meu şi la linişte—căci am vărsat sîngele părinţilor mei, care curge şi 'n vinele mele..."

A fost jalnică vederea aceia ş'au plîns în divan Vodă şi boerii. Iar tufecci-başa Gheorghie, dobîndind voie, s'a tras către pămînturile lui; şi pentru durerea şi ispăşirea sa, şi pentru iertarea sufletului celui rătăcit, a clădit în tîrg la Ieşi, biserica la care mă duc să mă închin...

Iată pentru care pricină, cinstite comise Ioniţă, am fost jurat schitului Durău. Iar inima mea rîvnea către oameni. Deaceia cuget uneori că puţine şi triste au fost zilele vieţii mele..."

Răzeşul s'a arătat prea mirat de povestirea monahului ş'a tăcut cu uimire o vreme. Dar după aceia şi-a venit în fire şi ne-a încredinţat că ceiace vrea să ne spuie dumnealui, e cu mult mai minunat şi mai înfricoşat.

Mihail Sadoveanu

Criza culturii şi rolul Universităţii

Niciodată în decursul veacurilor nu a avut filozofia un caracter mai antropocentric decît în zilele noastre. Ceiace pentru *Feuerbach* era un ideal, acum a devenit o realitate, căci dorinţa lui de a umaniza filozofia în mod absolut, atribuindu-i ca obiect de cercetare numai pe om şi în special pe omul politic-social, constitue caracterul principal al gîndirii secolului al 20-lea. Antropocentrismul acesta filozofic nu este însă de natură *metafizică*, ci mai mult *epistemologică*, pentrucă numai cercetarea ştiinţifică-filozofică are drept punct central pe om. Prin urmare, omul e centrul filozofiei, nu şi al universului.

Dar pentrucă omul este, prin natura sa, social, pentrucă individul este un produs al comunităţii, din care face parte, toată atenţia cercetătorilor se îndreaptă spre omul social, spre societate. Deaceia secolul al 20-lea este *sociocentric* sau, cum i-a spus *M. E. Robinson* [1], este *era sociologiei*. Cauzele dezvoltării extraordinare ale acestui sociocentrism sînt, în primul rînd, *progresul şi influenţa alcătuirilor omeneşti*, al aşezămintelor sociale. *Turgot* a văzut just afirmînd că instituţiile sociale se desvoltă şi se perfecţionează. Intr'adevăr, niciodată structura societăţii nu a fost mai complexă şi mai diferenţiată ca azi şi niciodată relaţiile sociale nu au fost mai variate şi mai multiple. Individul, conştient de personalitatea şi de interesele sale, se zbate mereu şi încearcă să-şi afirme rolul şi drepturile sale proprii faţă de comunitate. Conflictul dintre capital şi muncă, lupta dintre clase —iată o sumă de probleme, pe care noi le trăim în realitate, faţă de care noi nu sîntem numai nişte simpli spectatori obiectivi. In al doilea rînd, războiul mondial a răsturnat ceva din vechea ordine socială, a adus concepţii nouă şi preocupări nouă. Consecinţele războiului acesta s'au întins asupra vieţii întregi, ele au influenţat cugetarea şi cultura în genere. Atîta încordare de nervi şi atîta cheltuire de energie psihică a necesitat acest război, încît s'a

[1] *M. E. Robinson*, The sociological Era. The International Journal of Ethics. April, 1915.

zdruncinat profund sufletul omenesc și pare-se că s'au atins chiar izvoarele lui productive. Din această cauză *cultura întreagă suferă;* azi nu se mai crează valori care să se impună tuturor, nu se mai constată idealismul creator de altă dată, nu se mai văd speranțe, ci din contra, se fac prevestiri sinistre pentru cultura timpului nostru.

Spengler 1, cercetînd culturile trecutului, găsește că toate au murit atunci cînd sufletul, din care au provenit ele, s'a epuizat. S'au perindat astfel în trecut culturi cu caractere diferite: cultura indiană cu ascetismul ei măreț, cultura egipteană, arabă, greacă, romană—și toate au dispărut pentru a nu mai reveni niciodată. Au pierit pentrucă sufletul popoarelor s'a epuizat, nu a mai avut putere de creațiune. Spengler, bazîndu-se pe ideia necesității morții, a destinului fatal, prezice și moartea culturii noastre, a culturii pe care el o numește *faustică,* pentrucă e o cultură a voinți, a afirmării eului, a luptei. Dar ce semne îndreptățesc această prevestire spengleriană?

In primul rînd, viața, pe care o trăim noi astăzi, nu mai seamănă cu cea din trecut. Se constată acum *tendința cătră o viață extensivă, cătră superficialitate și variație.* In locul gîndirii creatoare predomină sentimentul ușuratec, care de multe ori merge până la degradarea absolută a vieții. Filozofia sistematică, profundă, nu mai preocupă spiritele ca altădată. Arta deasemenea nu mai expune ceiace e profund și general omenesc, ea nu mai vrea să înfățișeze ceiace depășește prezentul, ci se mulțumește cu momentul trecător, ea expune ceiace izbește mai cu tărie nervii obosiți ai generației prezente. Un al doilea semn al decăderii, pe care îl accentuiază Spengler cu tărie, este *substituirea culturii prin civilizație.*

Cultura este, după Spengler, *ideia existenței și a valorilor realizabile;* ea e o totalitate de posibilități interioare de creațiune. Cultura se naște atunci cînd se ivește un suflet bogat în posibilități interioare de creațiune, un suflet care poate prinde în forme determinate ceva din infinit — și moare cînd acelaș suflet și-a epuizat forțele de creațiune, cînd a realizat și concretizat în anumite forme, în instituții spațiale, toate posibilitățile sale, cînd a produs limbă, credință, artă, stat, știință 2. Cultura, care și-a realizat toate posibilitățile sale în spațiu, înțepenește, devine *civilizație.* Astfel civilizația apare ca o totalitate de stări exterioare, ca o construție de forme moarte, devenite, statice, ca un sfîrșit al procesului de devenire culturală 3. Cultura e dinamism, devenire, viață, civilizația este ceva devenit, încremenit, mort. Cultura presupune o energie interioară, civilizația una exterioară 4.

1 Vezi *Viața Romînească,* 1923, No. 8-9 Art. „H. Bergson și O. Spengler"

2 *Spengler,* Untergang des Abendlandes, Ad. I, pg. 144.

3 „ „ „ „ 43.

4 „ „ „ „ 50.

Se înțelege deci că secătuirea izvoarelor psihice interioare de creațiune aduce moartea culturii.

Astăzi lumea se preocupă de extinderea civilizației, nu de sufletul creator de cultură. Tendința aceasta de înlocuire a culturii prin civilizație se manifestează în domeniul politic prin *imperialism,* prin năzuința de expansiune a puterii politice și economice, prin tendința de a înăbuși viața și forța creatoare a popoarelor mai slabe și mai puțin numeroase. Și aceasta este într'adevăr un semn de decădere a culturii umane! Pe baza acestor considerente și întemeiat pe aceste caractere ale vieții noastre, prevestește Spengler sfîrșitul culturii apusene.

Pesimismul lui Spengler nu este însă justificat. Cultura modernă trece printr'o grea criză, pe care o trăim cu toții, dar e departe de a-și fi epuizat izvoarele sale de creațiune. Deaceia prevestirea lui Spengler nu se poate admite. *Dar în ce constă această criză a culturii noastre?* Care sînt semnele și elementele ei?

Desprinzînd din forma haotică a vieții de după războiu caracterele ei cele mai de samă, *Simmel* 1 constată, în primul rînd, *o inversiune a raportului dintre mijloacele și scopurile vieții.* Ceiace până nu demult constituia un mijloc pentru viața omenească a devenit acum un scop al ei. Bogăția materială nu mai are acum o valoare relativă și tranzitorie, ea nu mai este în serviciul unor scopuri superioare ale vieții, ci a devenit ea însăși scop. Valoarea și demnitatea rațiunii, a cercetării speculative-științifice, a fost întunecată de goana după bogăție. Deprecierea muncii intelectuale e dovada cea mai elocventă a acestei stări. Astăzi spiritele sînt preocupate de momentul actual, nu de întregul vieții, deaceia nimeni nu mai apreciază momentele în raport cu o concepție despre univers și viață — ci toți iau drept scopuri, drept valori ultime, ceiace în realitate sînt numai niște mijloace trecătoare.

In legătură cu acest prim caracter al vieții de azi constatăm, în al doilea rînd, un dureros conflict între *cultura subiectivă și cea obiectivă,* între idealurile, aspirațiunile, concepția filozofică a individului creator de valori și între produsele culturale create. Aceste produse sînt supuse acum unor aprecieri și norme inferioare Dacă scopul vieții e material, se înțelege că prin prizma plăcerii senzibile și a priceperii, pe care o poate da banul, se apreciază cultura. In acest caz, creatorul produce subt imboldul nevoii materiale, produsele sale obiective nu mai sînt expresia culturii subiective. Gustul public determină o anumită speță de creațiune, de cultură, aceia care îi convine. Iată pentruce acum abundă și se impune o anumită literatură și o anumită artă cu valoare momentană.

Insfîrșit, un nou semn al crizei culturii moderne constă în faptul că *procesul de perfecționare a omului a rămas în urma*

1 *G. Simmel,* Der Krieg und die geistigen Entscheidungen, 1917.

perfecționării lucrurilor. Aceasta e o adevărată contradicție a culturii cu sine însăși. Cultura trebue să dee omului stăpînire asupra lucrurilor, ea trebue să arate modul cum poate utiliza omul forțele naturii, ea trebue să dezvolte *conștiința valorii personalității umane.* Dar astăzi se constată tocmai contrariul: tehnica s'a dezvoltat în mod extraordinar și, deși ea e tot un produs al spiritului omenesc, totuși noi nu avem conștiința superiorității noastre, ci ne simțim mici față de propriile noastre creațiuni, ne simțim stăpîniți de lucruri. Sufletul nostru pare că nu are în el forțe nouă, ca și cum nimic nu s'ar fi perfecționat în el. Noi am rămas niște simple rotițe într'un angrenaj mecanic uriaș. Din cauza acestui practicism gîndirea speculativă, pură, a stagnat, a fost depreciată și nu a mai creat acele frumoase concepții din trecut, care să dee un caracter mai înalt timpului în care trăim. Spiritul timpului nostru este *practic-analitic,* nu *științific-sintetic.*

Aceiași criză o constatăm și în domeniul *culturii etice.* Desigur că și aici războiul a avut o parte covirșitoare de influență, căci dacă ne gîndim puțin la momentele, pe care le-am trăit în războiu, și la răsturnarea ordinei morale pe care o vedem, înțălegem că războiul ne-a impus o adaptare a spiritului la împrejurări nouă create de dînsul. Intr'adevăr, în războiu *viața nu mai înseamnă nimic,* nimeni nu-și mai făurește planuri pentru viitor și nimeni nu se mai preocupă despre concepția vieții în genere. Viața nu mai este privită ca un tot care se realizează prin diferite momente fără caracter de sine stătător, chiar dacă există cazuri—și desigur că sînt—ca acela descris de *P. Bourget* în romanul său „Le sens de la mort", un *Le Gallic* creștin care să privească viața în întregimea ei și prin această prizmă să considere moartea—totuși nu e mai puțin adevărat că în războiu fiecare se bucură de momentul pe care îl trăește, fiecare, avînd mereu în față spectrul morții, apreciază clipa și nu se gîndește la viață în genere. In al doilea rînd: *în fața morții nu există alegere de valori,* ci, buni sau răi, inteligenți sau proști, toți sînt material de luptă destinat pieirii sau victoriei. Din conștiința acestei lipse de valoare, fiecare pierde ceva din sentimentul superiorității și al moralității sale. Așa se explică faptul că unii oameni superiori prin cultura lor au făcut totuși fapte incompatibile cu această cultură. Lupta, sîngele, dezvoltă în om mai mult bestialitatea, făcînd să amuțească glasul umanității. Insfîrșit, *în războiu încetează preocupările științifice și speculative.* „Inter arma silent Musae", ziceau cu drept cuvînt Romanii. Idealul de a impune adversarului voința ta, te face să te gîndești la mijloacele cele mai potrivite pentru aceasta și să creezi mai mult pentru distrugere și dezarmonie, decît pentru progres și armonie.

Pentru toată lumea, viața a devenit acum o serie dinamică de momente; ea nu mai e privită ca un tot unitar, ca ceva constant care se manifestă în forme diferite, toate avînd însă în ele ceva comun, ci viața a devenit azi o juxtapunere de momente disparate, de excitații variate. „Omul pierde unitatea sa organică și devine jocul vieții senzațiilor", zice cu dreptate *Hammacher* 1. Astfel anarhia internă, morală, premerge anarhiei politico-sociale. In toate domeniile vieții constatăm astăzi o tendință vădită către libertate, către *autonomie,* dar nu în sensul de *afirmare proprie a unor valori superioare, a unei personalități puternice,* ci în sensul de distrugere a oricărei ordini de valori și a oricărei regularități. Ceiace se ascunde adesea subt numele de autonomie e în realitate,—în zilele noastre,—tendința către descompunere și anarhie.

Și cu toate acestea, nu se poate vorbi despre moartea culturii moderne ci numai de o grea criză și iată pentruce: *orice cultură este rezultatul unor posibilități psihice de creațiune, a unei energii interioare* și numai cînd acestea au dispărut ea moare. Epuizarea forțelor de creațiune ale unui popor aduce destinul lui. Dar astăzi constatăm că, în sufletul apusean, izvorul creațiunii este mereu alimentat, pentrucă abia acum poporul începe să aspire către cultură; masele mari —rezerva creatoare— caută de acum înainte să se pună în valoare, ele încep să se aristocratizeze din punct de vedere cultural. Constatăm un vădit proces de ascensiune către cultură. Știința și cultura sînt *democratice* prin *tendința* lor, deoarece adevărurile lor nu cunosc deosebiri de rang social sau de avere, ele pot și vor să fie împărtășite tuturor; dar ele sînt *aristocratice* prin *esența* lor, căci nu sînt accesibile decît celor aleși, celor bine înzestrați spiritualicește. Intotdeauna sistemele politice-culturale au avut o aristocrație proprie, *variabilă după împrejurările sociale.* Astfel *feudalitatea* era caracterizată prin *aristocrația nașterii, capitalismul modern* prin *nobleța banului,* iar *industrialismul contemporan* crează *aristocrația meritului și a muncii.* Știința are și ea *aristocrația spiritului. Schelling* spune: „In domeniul științei nu este democrație și cu atît mai puțin Ochlokrație, ci aristocrație în sensul cel mai nobil al cuvîntului. Cei mai buni trebue să domnească" 2. Secolul al 20-lea, cu simptome atît de grave din punct de vedere spiritual, cu o criză așa de acută a culturii, are totuși tendința de a crea o *democrație spirituală aristocratică,* cu expresia lui *L. Stein* 3. Nevoia de extindere a culturii, trebuința de a pune în valoare posibilități psihice nouă de creațiune, se afirmă din ce în mai puternic, opunîndu-se tendințelor de distrugere a culturii. Ce sînt *colegiile muncitorești* din *Anglia* și *casele populare* din Germania, decît tocmai tendința de afirmare, de deșteptare pentru viața spirituală a maselor populare? Acestea vor să cucerească și știința odată cu puterea politică. Ele sînt forțe nouă, care nu s'au manifestat încă, izvoare fecunde de creațiuni culturale. Iată pentruce nu poate pieri cultura modernă apuseană. Sînt încă posibilități de creațiune în suflet.

1 *Hammacher,* Hauptfragen der modernen Kultur, pg. 102.
2 *Schelling,* Das Wesen des akademischen Studiums, pg. 55.
3 *L. Stein,* Geistige Strömungen der Gegenwart.

In mod firesc ne punem însă întrebarea: *această creștere extensivă a culturii nu aduce ea oare o scădere a intensității sale?* Procesul de formare a unei aristocrații intelectuale nouă, de răspîndire mai întâiu a culturii existente în mase, pentru ca apoi ele să poată crea, trebue să fie întotdeauna paralel cu acela de cercetare și de descoperire a adevărului științific. Răspîndirea culturii nu trebue să împiedice, nici chiar momentan, procesul de creare al științei și al culturii în genere, ci creația culturii și răspîndirea ei trebue să fie paralele. „E un semn de grea boală a culturii, cînd se încearcă popularizarea științei înainte de cercetarea adevărului ei"[1], zice *Ed. Spranger*. Mai mult încă, procesul de răspîndire al științei și culturii e subordonat celui de creațiune a ei, căci trebue să ai mai întâiu ceva pentru a împărtăși și altora din el.

Această nobilă misiune o are, în primul rînd, *Universitatea*, institutul cel mai înalt de cultură din stat. Menirea Universității este *să învețe* mai întâiu pe studenți în mod istoric și sistematic datele științei dobîndite, să arate diferitele aspecte subt care au fost privite adevărurile în procesul lor de dezvoltare; în al doilea rînd, Universitatea trebue să arate *metoda de cercetare*, de creațiune, de lucru pentru a duce mai departe datele științei și ale culturii obiective. Ea trebue să dee ceiace Germanii numesc *Können*, putința de a colabora la crearea științei. Astfel își îndeplinește Universitatea rolul ei de a răspîndi și de a crea cultura.

Universitatea cuprinde *profesori* și *studenți*, ea nu este însă o mare familie, cum s'a spus de atîtea ori în mod banal și nici nu trebue să se vorbească de părinți și de copii sufletești. Studentul nu e un copil neresponsabil, ci lui trebue să i se acorde un rol mai mare și mai nobil, el trebue să fie considerat ca tovarășul profesorului său. Universitatea nu poate fi concepută altfel, dacă ținem samă de menirea ei, decît ca o *tovărășie de muncă intelectuală-științifică*. Să nu se dee nici o interpretare socialistă acestei idei, ci să se mediteze asupra chestiunii și se va vedea că acesta trebue să fie adevăratul raport dintre profesor și student. Pe amîndoi îi însuflețește același ideal: *adevărul;* profesorul trebue să fie pilda zilnică a acestei aspirațiuni, el trebue să insufle dragostea de știință și cultură, căutînd a face din student un factor creator. *Diviziunea muncii* între profesor și student devine astfel *o comunitate a muncii*, deoarece ambii lucrează la construirea științei și culturii. Din aceste raporturi de muncă comună se nasc anumite sentimente de respect reciproc al personalității și al muncii, de prietinie științifică—unul dintre cele mai durabile și mai înalte sentimente.

Universitatea, creatoare și răspînditoare de cultură, poate indica prin argumentare științifică chiar mijloace practice de realizare a unor concepții. Ea însă trebue să se ridice deasupra frămîntărilor și zbuciumului vieții politice, pentru a-și păstra seninătatea cugetării și libertatea concepției. Dar desigur că U-

1 *Eduard Spranger*, Lebensformen, 1922. VIII.

niversitatea, oricît ar căuta ea să privească totul *sub specie aeternitatis*, nu poate sta departe nici de prefacerile sociale-politice. In Universitate e viață tînără, entuziastă, plină de energie, care caută să aibă întrebuințare. Studentul nu poate să nu se amestece în diferitele curente sociale, el face deci în mod fatal politică—dar în acest caz i se cere studentului mai întâiu *să nu facă aceasta în Universitate, ci în afară de dînsa* și în al doilea rînd *să fie conștient de ceiace face*, să nu servească drept simplu instrument. In mișcarea babuvistă de după 1830, erau foarte mulți tineri, dar aceștia, poate chiar din cauza tinereții, nu se preocupau de valoarea etică a programului, nici de eficacitatea mijloacelor preconizate, ci vroiau numai să lucreze, să fie activi, în orice mod și cu orice preț. Universitatea, în caz de prefaceri sociale și politice, trebue să dobîndească și ea *un caracter militant*, dar tot în direcție științifică. Universitatea romînească de exemplu, trebue să devină acum militantă în sensul de răspîndire a culturii naționale și de creare a științei, în care să se vadă puterea de creație a spiritului romînesc. In situația politică europeană de după războiu, Universitatea romînească trebue să lucreze în mod unitar, prin toate organele ei, pentru a atrage către cultura noastră toate inteligențele și pentru a arăta și acelora, care privesc spre alte orizonturi, că noi avem o cultură și mai ales că putem crea pentru viitor, în condiții prielnice. *Acest naționalism cultural ni se impune tuturor ca o datorie absolută. Așa poate și trebue să devină militantă Universitatea.*

Sufletul unei Universități este însă întotdeauna *dragostea de știință*, e acel *Eros* filozofic, cum îi zicea *Platon*, e tendința către adevărul ideal și către frumos, e acea *joie de connaître*, cum i-a spus *Thermier*.[1] Știința ca atare nu cunoaște frumos și urît, sfînt sau profan, ci numai *adevărat* sau *fals* — și omul de știință nu trebue să fie călăuzit decît de dorința de adevăr. „In el nu trebue să existe decît o singură pasiune, pasiunea cunoștinței obiective".[2] Teoreticianul și omul de studiu are numai „pasiunea problemei", a explicării; el omoară aproape ființa sa fizică pentru ca să triumfe spiritualitatea, el se ridică peste interesele și legăturile momentului, pentru a privi lucrurile subt aspectul lor general și adevărat. Idealul științei și al culturii e o nesăturată aspirație către *adevăr*, către absolut, către unitatea integrală din care s'au născut și spre care par a tinde toate fenomenele, pe care le trăim. Urmărind un astfel de ideal, *știința și cultura au o înaltă valoare morală*. „Structura etică a științei se bazează pe aceia că adevărul, pe care îl caută, prin mijloacele ei metodice, *e un ideal pur superior, infinit* în întreaga sa sferă", spune *Ritschl*.[3] Și tot așa *Durkheim* crede că „știința nu

1 *Thermier*, Discursul pronunțat în ședința dela 26 Octombre 1923 de către delegatul Academiei de științi la comemorarea morților Institutului Franței.

2 *Ed. Spranger*, Lebensformen, Halle, 1922, pg. 111.

3 *O. Ritschl*, Freie Wissenschaft, pg. 25.

este altceva decît conştiinţa ridicată la cel mai înalt grad de claritate a sa".[1] Deasemenea *Poincaré* afirmă că ştiinţa „ne oferă un spectacol întotdeauna reînoit şi mereu mai vast. Indărătul a ceiace ne arată mare, ea ne face să gîndim ceva şi mai mare încă. Acest spectacol este pentru noi o bucurie, dar o bucurie în care noi ne uităm pe noi înşine". In modul acesta noi subordonăm, tot ceiace e interes personal, adevărului.[2] Tendinţa către adevăr şi realizarea treptată a lui dă omului conştiinţa valorii personalităţii proprii. Idealul ştiinţific şi înţelegerea ştiinţei aduce ***liberarea omului de credinţa oarbă şi necontrolată în alţii*** şi dă impulsiune pentru ***cercetarea prin sine însuşi şi prin autoritatea ştiinţei.***

Dragostea de ştiinţă dezvoltă în genere ***iubirea umană,*** căci „simţim că muncim pentru umanitate şi umanitatea ne devine mai scumpă".[3] Dintr'un simplu concept social-moral, umanitatea devine astfel o forţă activă. Iubirea, prin natura ei, este creatoare, căci ea produce valori. Poate pentru acest motiv a făcut *Empedocles* din ea una din forţele cosmice cele mai de seamă. *Ura,* din contra, e negativă, căci ea distruge valori. Dacă, din punct de vedere psihologic, putem explica ura, din punct de vedere etic trebue să o condamnăm. Călăuzită de această dragoste de adevăr obiectiv, Universitatea trebue să facă educaţia generaţiilor de tineri studenţi. Nu trebue să uite însă nici profesorii, nici studenţii, că nu e posibilă o astfel de educaţie decît acolo unde este ştiinţă, adică acolo unde se caută şi se răspîndeşte ***adevărul pur.*** Acest adevăr e o *forţă vie,* care poate pune stăpînire asupra sufletului omenesc. Ştiinţa poate şi trebue să stăpînească pe om, să-i schimbe ideile lui vulgare despre lume şi viaţă, să pătrundă în suflet, să înobileze scopurile voinţei şi să determine direcţia gîndirii. „In acest sens superior şi general au înţeles rolul lor marii maeştrii ai gîndirii din toate timpurile; aceasta e acel concept socrato-platonic, iubirea de înţelepciune, de filozofie, care exprimă idealul oricărui om de ştiinţă"[4] Prin cunoştinţă ajunge omul la adevăr şi moralitate.

Dar una dintre condiţiile absolut necesare realizării ştiinţei este ***libertatea.*** S'a înţeles în mod foarte diferit această idee de libertate şi s'au încercat diferite teorii asupra ei, dar în genere se consideră liberă orice activitate omenească în care se manifestă, fără presiunea unor forţe străine, tendinţe şi idei proprii. Ştiinţa e liberă cînd este ea însăşi şi nu altceva, cînd poate aduna pentru datele şi soluţiile ei orice dovezi şi cînd nu se pune în slujba unui scop impus.[5] E liberă ştiinţa şi cultura cînd e izvorîtă şi călăuzită numai de ***obiectivitate.*** *Spinoza* punea ca regulă generală pentru ajungerea la adevăr ***non ridere, non flere, nec contemnere, sed intelligere.*** Ştiinţa e liberă cînd stă departe de patimă, de porniri subiective, căci altminteri ea se deformează, nu mai este ea însăşi, şi devine altceva.

Libertatea academică, despre care se vorbeşte atît de mult şi care e atît de apreciată azi, nu trebue confundată însă cu ***anarhia,*** căci libertatea nu este altceva decît ***acţiune conştientă în marginile legalităţii.*** ***Kant*** i-a fixat admirabil înţelesul, arătînd că libertatea şi legalitatea nu numai că nu se exclud, dar se presupun chiar. Libertatea academică e libertatea profesorului de a preda adevărurile ştiinţifice, fără a fi îngrădit de concepţia vreunei autorităţi, e libertatea de a cerceta fără a fi constrîns sau împiedecat de vreo forţă exterioară, e ***libertatea de conştiinţă şi de ştiinţă a profesorului.*** Pentru ***studenţi***—şi student este, cum a spus ***Fichte,*** ***„numai acela care studiază"*** — libertatea academică nu este „libertatea de a nu face nimic, libertatea de plăcere sau de mulţumire a patimelor, ***ci libertatea de a învăţa.*** Aceasta este adevărata libertate academică şi pentru exercitarea ei este deschisă studenţilor Universitatea", zice ***Virchow*** într'una din cuvîntările sale inaugurale de Rectorat.[1] Studentul este liber de a-şi alege studiile, de a şi le conduce cum vrea, de a cerceta şi învăţa nestînjenit de nimeni. Şi atît.

Inarmaţi cu convingerea adevărului obiectiv şi cu cunoştinţele, pe care le dă cercetarea ştiinţifică, studenţii pot deveni factori de răspîndire ai culturii în marele mase populare. Deşi studenţia este o stare trecătoare, în care totuşi studentul are oarecare *prestigiu*—căci el e orice în devenire, nu e ceva deja devenit, ceva închis în marginile unei profesiuni determinate—totuşi studentul poate face operă de propagandă culturală. In ţara noastră săracă în intelectuali, studentul devine un factor de propăvăduire a culturii, dacă înţelege să dee şi altora din ceiace a învăţat el.

Criza culturii, despre care am vorbit mai înainte, criză, pe care o simţim şi noi în ţara noastră, pare că întunecă şi mai mult minţile noastre nu deajuns de luminate. Spiritul a pierdut cu totul stăpînirea asupra vieţii şi cultura noastră —mult, puţină, cît o avem— e ameninţată să piară. Profesorii şi studenţii au datoria să vegheze pentru cultură, să o creeze şi apoi să o răspîndească în popor. Şi dacă sîntem cu adevărat patrioţi şi naţionalişti, trebue să dorim ca Universitatea romînească să fie aşa cum doreşte ***Wells*** să fie Universitatea engleză pentru Anglia — adică o Universitate care să atragă la ea inteligenţele cele mai vii, voinţele cele mai solide şi să răspîndească în lume cultura romînească, pentru a împleti în firul multicolor al civilizaţiei mondiale şi drapelul romînesc.

P. Andrei

---

1 *L. Durkheim*, La Division du travail social, pg. 14.
2 *H. Poincaré*, Dernières Pensées. Paris. 1913, pg. 30.
3 „ „ „ „ pg. 233.
4 *Eduard Zeller*, Vorträge und Abhandlungen, Ueber akademisches Lehren und Lernen 1884, pg. 89.
5 *O. Ritschl*, Freie Wissenschaft, 1805.

1 *R. Virchow*, Lernen und Forschen, 1892, pg. 8.

Rătăcind prin deltă

Regulat în fiecare an, cîteva zile, Doctorul, un savant cu suflet de artist, își părăsea laboratorul cu toate microscoapele, eprubetele și bogatele culturi de microbi. Inarmat c'o lupă și c'o tolbă, se desfăta în pribegie prin împărăția stufului, erborizînd și adunînd felurite gîze și lighioane de baltă.

Nu-l slăbeam nici un pas; cu pușca în spinare, îl însoțeam pretutindenea.

Șosele, drumuri bătute, nu se află în delta Dunării. Cele cîteva așezări omenești s'au cuibărit, de teama *apelor mari*, pe înălțimea grindurilor—vechile cordoane litorale.

Intre cele trei brațe ale fluviului, călătoream zile și nopți întregi, înțepeniți în cîte-o lotcă neagră, alunecînd pe luciul gîrlelor înguste—cărări de apă moartă, tăiate printre zidurile înnalte ale pădurilor de stuh. Potecile de apă, umbrite și tăcute, se pierd în luminișul scînteitor al ghiolurilor—bogatele poeni de baltă. Cum s'au întocmit aceste poetice grădini, așa la întîmplare, fără ca mîna omului să se amestece în jocul bizar al naturii? Boschete de sălcii bătrîne, scorburoase, cu pletele spălate în limpezimea apei, tufișuri verzi încărcate de ciorchini cu flori albăstrii și galbene, liane, crini albi de baltă pe fragede tije, cupe aurii de flori de nufăr sămănate printre foi late, care plutesc pe oglinda apei ca niște imense palete de smarald.

Așa de clară era apa în zilele de vară, că uneori priveam c'un fel de spaimă în adîncuri, ca într'o oglindă fermecată, la desele păduri de erburi, fantastic încîlcite, ce cresc misterioase pe fundul bălții fără să poată răzbate vreodată la lumină.

Botul ascuțit al lotcei noastre alunga, înspăimîntate, popoarele de pești, ridicînd din păpurișul tînăr miriadele de gîze care pluteau în nourași argintii, scînteind în lumina soarelui. Intîlneam felurite neamuri de păsări de baltă, ce-și aveau cuiburile ascunse prin luncile de trestii, prin locuri nepătrunse unde

cloceau în voe. Urmăream pe cer lungi cîrduri de paseri călătoare, care-și făceau popasul pe malul mării până porneau în caravane plutitoare spre țările de miazăzi. Ne strecuram adesea, alunecînd ușor, printre insule plutitoare, pline de verdeață; printre *pămînturi înșelătoare* de plaur, format din rădăcinile plantelor putrezite, întrețesute cu vremea ca o pîslă umedă și moale, pe care crește stuful tînăr și felurite agățătoare erburi de apă. Cu cît rătăceam mai mult prin labirintul lagunelor, spre inima deltei, ne simțeam tot mai înfiorați de tăcerea gravă a pustiului, ca și de tainica șoptire a trestiilor; părea că ne afundăm într'o altă lume de vise, în misterioasa împărăție a necunoscutului.

Uneori doctorul rămînea în contemplare.

— Balta, spunea el mișcat, mă farmecă. Munții rigizi și reci, pădurile triste și monotone mă apasă. Marea, veșnic schimbătoare, în oglinda căreia se reflectează cerul cu alte nuanțe la fiecare ceas, îmi încîntă ochii; dar numai balta îmi farmecă simțirea și-mi ațîță mintea. Peisagiile de baltă, viața bogată și misterioasă care se zbate în umezeala asta, îmi evoacă vrîsta primelor epoci, începuturile vieții pe pămînt, enigma nepătrunsă a creațiunii. Cînd pentru întîia oară m'am găsit singur în pustietatea bălții, în mijlocul acestei naturi solemne și primitive, în care nu se simte nici o suflare omenească, mi se părea că intru deodată într'o lume aparte, rămasă printr'o vrajă în starea zămislirii, un colț de pămînt peste care plutește încă tainicul parfum biblic din vechea povestire a facerii lumii în cele șase zile.

*

De-o săptămînă hoinăream prin deltă. Noaptea, de groaza țînțarilor, dormeam afară subt poloage, lîngă chirhanalele pescărilor. Plecînd din brațul Sulina, ne strecurasem prin toate gîrlele, străbătusem nenumărate ghioluri, răzbind până în brațul Kiliei. La întors luasem alt drum: tăind de-a curmezișul pădurea Letei, eșirăm în regiunea dunelor de nisip pe malul mării. După cîteva ceasuri de alergătură pe urmele urechilor unui șoldan, care-mi scăpase prin tufișurile pădurii, găsii pe doctorul meu la rădăcina unui stejar umbros, adîncit în studierea unor frunze culese pe drum. Și cum mă minunam nedumerit de rostul acestui petic răzleț de pădure bătrînă în mijlocul pustei nisipoase, doctorul, cu lupa în mînă, începu obișnuitele explicații.

— Flora asta e caucaziană. Vînturile marine au adus aci semințe din cealaltă parte a mării Negre, din munții caucazului, care sînt în fața deltei noastre. Semințele au căzut pe dune și au încolțit; cu timpul nisipurile s'au fixat. Iată o minune a naturii... o dovadă de adaptare la mediu a plantei: rădăcinile copacilor, în loc să meargă în jos ca de obiceiu, în adîncimea pămîntului, aci se prelungesc departe la suprafața solului, ca niște

şerpi uriaşi, încolăciţi, care caută să-şi sugă hrana în întindere.

Numai după amiază eşirăm din pădure. Deodată ne apăru înaintea ochilor, vastă şi goală, zona dunelor, întinsă până la orizont, ca o mare de valuri de nisip, undulată în nuanţe de aur mat, subt lumina soarelui de vară. Nici un punct, nici o pată de umbră, pe care să se oprească vederea. Dezolant pustiu. Lanţuri nesfîrşite de coline de nisip, cu pante dulci, înşirate paralel şi monoton ca nişte troene ridicate de viscol. Grăunţele de nisip, fine şi seci, se furişau prin haine, iritîndu-ne pielea. Înaintam cu greutate prin nisipul moale şi fierbinte, în care piciorul se îngroapă până la glezne. Cu picioarele goale, prin arşiţa soarelui de-amează care ne cocea capetele, înaintam ca doi pelerini rătăcitori printr'un deşert, străbătînd zona dunelor până la malul mării. Numai pe nisipul jilav şi bătut al plajei, puturăm călca mai în siguranţă. Din urmă, ne ajunse o căruţă dobrogeană. Doi cai mici, pietroşi, sufiînd din greu, trăgeau căruţa cu două roate pe uscat şi cu celelalte două prin apa mării, care se prelingea la fiecare lovitură de val, suptă de nisipul însetat al plajei.

Pe jos venea desculţ un pescar lipovean, c'o barbă roşă, încîlcită; pe-un umăr purta, ca nişte desagi, o păreche de cisme uriaşe.

Il cunoşteam din port.

— „Incotro Petruşca?

— Mergem la Sulina să aducem făină şi sare pentru chirhana.

— Dar ce luceşte acolo, în zare, pe malul *mării?*

— Acolo îi Cardonul.

— E un sat?

— Nu-i sat. E numai o singură casă. A fost demult acolo cardon rusesc, adică pichet de graniţă, cînd jumătate de deltă era rusească şi jumătate turcească.

— Ei, şi acum ce-i acolo?

— Acuma stă Andrei Filozofof.

— Cine-i acela?

— Cum, n'aţi auzit de el? Apoi cine nu cunoaşte în deltă pe Andrei Filozofof?—şi Petruşca începu să ridă cu poftă.

— El este om tare bun la inimă. A avut el demult la Sulina un bucluc mare; s'a scîrbit aşa de lume, că a venit aci să trăiască singur. A găsit casa asta goală, a reparat-o, a pus pomi, cîţiva butuci de vie, şi a făcut un petic de livadă. A scăpat el pe mulţi pescari dela moarte, iarna cînd îi prinde furtuna la larg şi aruncă la coastă lotcile cu oameni îngheţaţi.

Doctorul, care urmărise convorbirea mea cu Petruşca, se opri deodată, întrebînd nedumerit.

— Bine, dar cum stă omul acela în pustietatea dunelor de nisip, singur cuc, pe malul mării?

— Apoi să vedeţi, ci-că el nu poate suferi să aibă stăpîni şi nici cu legile nu vrea să aibă de-a face. Mă rog, el şi-a în-

chipuit o gospodărie aşa ca pentru un om singur... se cheamă că el e stăpîn. Nu plăteşte nici bir, nici taxe, că la el nu-i nici cîrciumă, nici cafenea. Nu se află strop de spirt la Cardon; numai ceai le dă oamenilor care se opresc din drum acolo la el. Om bun şi cuminte este, dar lumea rîde şi-i zice Filozofof Regele Cardonului, şi casa lui ci-că-i palatul regal".

Ne apropiam de Cardon.

Departe, înaintea noastră, între oglinda lucitoare a mării şi întinderea pustie a dunelor de nisip, apăru, tremurînd în undele scinteetoare ale soarelui, ca în jocul de lumină a unui miraj fantastic, o pată de umbră şi verdeaţă, gîtul de barză a cumpenei unei fîntîni şi albul unei case, surîzînd în zare ca o veselă oază în pustietatea unui deşert nisipos.

— „Acolo-i Regatul Cardonului!—şi c'un gest larg, întinsei binoclul doctorului, care se oprise în loc cuprins de admiraţie. Sunetele unor bătăi regulate vibrau undeva departe, ajungînd până la noi într'un ecou cadenţat, ca o toacă de mănăstire. Ascultam nedumeriţi. Petruşca, zîmbind pe furiş în barba lui încîlcită, ne lămuri.

— E toaca lui moşu Andrei Filozofof. Are el o tigae spartă pe care o ciocăneşte de cîteva ori pe zi, ca să sperie pasările care-i mănîncă sămănăturile. Că în toată pustietatea asta numai acolo-i un petic de verdeaţă şi toate pasările tăbărăsc pe el. Moşu zice că nu se mai luptă cu oamenii decînd s'a retras la Cardon, ci numai cu pasările cerului a rămas să lupte.

Un dulău flocos ne întîmpină de departe c'un lătrat răguşit.

— *Moşule,* strigă Petruşca, iaca a venit în regatul dumitale domnul căpitan şi domnul doctor.

Din umbra unui buchet de sălcii palide, apăru un bătrîn svelt încă, îmbrăcat c'o flanelă de marinar, cu pantalonii suflecaţi, cu picioarele goale în nişte papuci cu talpa de lemn, cum poartă fochiştii dela vapoare. Işi descoperi capul alb de subt o pălărie de pae ţuguiată şi, după ce ne măsură c'o privire ageră, ne întinse o mînă uscată şi osoasă.

— Bine aţi venit sănătoşi. Nu poftiţi în casă la răcoare?

— In palatul regal" adaugă Petruşca, rîzînd ca un copil uriaş.

Casa de piatră, cu ziduri groase de un metru, cu ferestre de-o palmă. Intrăm într'o odae mare, c'o masă lungă la mijloc, cu două bănci de lemn. Pereţii acoperiţi cu gazete ilustrate şi cîteva fotografii încadrate în rame de scoici colorate. In fund, o vatră monumentală. Focul se întreţinea veşnic, subt o căldare pusă cu artă pe o schele de grătare de vapor.

Fără să întrebe, moşul a şi început pregătirea ceaiului.

Mă aşteptam să văd un bătrîn schivnic, hursuz, un anahoret stors şi uscat ca un pergament, îndoit de post şi rugăciune. Cînd colo, aveam în faţa noastră un bătrîn frumos şi verde încă; se ţinea dîrz şi călca voiniceşte. Părul şi barba e-

rau albe ca zăpada, dar linse şi pieptănate cu grijă; obrajii încă rumeni, deşi pielea era pîrlită de arşiţa soarelui şi tăbăcită de sărătura mării. Voios şi isteţ, avea în vorbă şi 'n privirea ochilor albaştri, senini, un fel de blajină cuminţenie.

Pe părete, într'o cadră de scoici, chipul unui militar străin; în haine albe, c'o imensă cască de colonii în cap, sta călare mîndru pe-o cămilă. Moşul arătă cu admiraţie spre el.

— „E Lord Gordon. Cu el am făcut serviciu în tinereţă. Eram băet de punte pe şalupa lui de inspecţie, pe cînd era delegatul Angliei în comisia europeană a gurilor Dunării. A! Ce om a fost! De aci a plecat în Sudan, unde a şi fost ucis.

Şi moşul începu să ne povestească depe vremea stăpînirii turceşti, decînd a început Comisia Europeană să lucreze la adîncirea canalului dela gura Dunării.

După ce băurăm ceaiul clocotit, turnat în farfurie, cu bucăţica de zahar între dinţi, după obiceiul pescăresc, eşirăm la aer în umbra sălciilor din bătătura casei.

— De cît timp te-ai aşezat aci moşule?—începu doctorul un întreg interogator.

— Numai de patruzeci şi doi de ani.

— Ei, şi de-atîta vreme n'ai mai fost în lume?

— Apoi de ce să mă duc eu în lume, dacă vine lumea la mine?

— Nevastă, copii, rude,—n'ai pe nimeni pe lîngă dumneata?

— Ba am o fată. E măritată la casa ei, departe de aici.

— Nevasta ţi-a murit demult?

— N'a murit... a plecat în lume.. demult. Şi după cîteva minute de tăcere, bătrînul începu pe-un ton glumeţ.

— Aţi văzut peştele cela care se chiamă ţipar, de samănă întocmai c'un şarpe? Umpli un sac cu şerpi şi bagi între ei şi un ţipar; acu trebue să vîri mîna în sac şi să nimereşti pe nevăzute ţiparul dintre şerpi. Asta-i însurătoarea. Aşa îşi alege omul nevasta.

— Ei, dar ştii că ai haz moşule, îi spuse rîzînd doctorul.

— De unde ştii istoria asta cu ţiparul?

— Apoi din lume, că eu am umblat mult prin lume, până m'am scîrbit de ea, că n'am găsit decît orînduiala minciunii peste tot locul pe unde am umblat; şi la urmă, m'am hotărît să mă trag aici, să trăesc singur stăpîn în Cardonul meu.

— Apoi nu degeaba îţi spune lumea Filozoful Regele Cardonului, sfîrşi doctorul, rîzînd cu poftă, pe cînd se pregătea de plecare.

Vedeam bine că bătrînul mai avea ceva de spus.

— Să nu vă supăraţi, dar aşi avea o rugăminte. Ştiţi, prin partea locului trec rar doctorii, am o boală şi eu. Mă supără în piept un fel de hîrcîială, încolo slavă domnului, sînt sănătos tun.

Doctorul îl examină, întrebîndu-l:

— Fumezi de mult, moşule?

— De mic copil... oare să mă las de fumat? Atîta mîngîere mai am şi eu.

— Ce vîrstă ai?

— Vre-o optzeci şi doi de ani.

Doctorul stătu o clipă pe gînduri.

— Nu, să nu te laşi de fumat. Am să-ţi trimit eu, moşule, nişte doctorii bune dela Bucureşti".

*

Pe drum întrebai pe doctor de ce nu l-a oprit pe bătrîn să fumeze dacă-i face rău tutunul.

— „Îi face rău, dar la vîrsta lui... cu cît i s'ar prelungi viaţa dacă n'ar fuma? Să-i lipseşti şi de singura plăcere care i-a mai rămas pentru restul zilelor ce le mai are de trăit în pustietatea asta... Şi doctorul, scoţîndu-şi imensa lui pălărie de pae, îşi trecu încet mîna prin părul cărunt.

— Interesant tip moşneagul ăsta... ce furtuni i-o fi răscolit sufletul de s'a exilat aci... ...ciudat caz... să trăiască singur... stăpîn...

Ca să-l inteţesc, pentrucă ştiam bine firea doctorului, aruncai o sentinţă banală:

— Omul e animalul sociabil la culme.

— Şi totuşi, în fond, începu doctorul încruntînd sprincenele, omul rămîne întotdeauna singur. In societatea cea mai plăcută, în *tumultul vieţii sgomotoase* caşi în pustietatea asta, omul e veşnic singur... Numai frica de singurătate, slăbiciunea resorturilor sufleteşti, nevoia de a se înşela pe sine îl face să caute în afară lumea care-i dă o iluzie ameţitoare...

— Doctore, dar uiţi legătura de sînge, amorul...

— Lîngă un frate iubit, caşi lîngă o femee adorată, vine momentul cînd te simţi singur, cu lumea ta aparte... Stai în faţa cortinei, dar ce se întîmplă în dosul ei, nu poţi şti nici odată, e o veşnică taină". Şi doctorul se pierdu, după obiceiul lui, într'un şir de reflecţii tot restul drumului, până subt sară, cînd am ajuns în port.

Adouazi doctorul părăsi delta.

După o săptămînă, primesc prin poştă, dela Bucureşti, un pachet, pe care trebuia să-l trimit moşului dela Cardon. Erau două cutii de tutun *bectimis* şi o sticluţă cu doctorii. Boala şi leacul erau împachetate la un loc.

*

De cîteori plecam la vînat prin deltă, mă abăteam şi pela Cardon. Moşul Andrei Filozofof mă întîmpina întotdeauna cu aceiaşi prietinească mulţumire, voios şi isteţ, privind lumea şi

viaţa veşnic cu aceiaşi linişte filozofică. Ascultam cu drag povestirile lui din trecutul Sulinei, depe timpul stăpînirii turceşti, cînd se adunau la gura Dunării sute de corăbii, de se vedeau în rada portului păduri de catarge. Ci-că şedea căpitanul de port turceşte, în cerdacul biroului căpităniei, şi privea marea, fumîndu-şi narghileaua; corabia, cu toate pînzele în vînt, urca fluviul şi deodată, printr'o măeastră manevră, corabia se oprea cu pînzele în pană; numai după ce pilotul făcea semn cu basmaua că s'au numărat taxele şi toate bacşişurile cuvenite, căpitanul flutura şi el basmaua, în semn că-i liberă corabia să urce pe Dunărea în sus, spre Galaţi sau Brăila. Povestea frumos moşul: anul, luna şi ziua, parcă le cetia în călindar:

— „Pela 1874, în Octombre, chiar în ziua de sfîntul Dumitru, a fost o furtună mare, cînd s'au înecat douăzeci de corăbii în rada portului. In războiul de 77—78, pela 11 Iunie, a fost atacul şalupelor-torpiloare ruseşti împotriva flotei turceşti, a lui Hobart Paşa, aci în faţa gurii Dunării. In 1888, la 15 August, cînd cu furtuna cea mare de s'au înecat cincisprezece corăbii...

Mă încercasem în mai multe rînduri să aflu dela bătrînii din port, trecutul acestui om original. Intr'o sară mă întorceam din largul mării cu Barba Spiru, cel mai bătrîn pilot din port. Işi încercase o pînză nouă, croită cu mîna lui, pentru „*Maria*", vestita barcă uşoară cu care odată, bătrînul lup de mare, făcuse singur înconjurul mării Negre. Soarele roşu căzuse la orizont. Apa lucea în lame de metal însîngerat. Pădurile de stuf din deltă ardeau, cuprinse de incendiul asfinţitului. Vîntul sufla împotriva noastră, dinspre ţărm.

Ca să putem intra în port, trebuia să mergem *în volte*, schimbînd direcţia într'un nesfîrşit zig-zag, cu vîntul din coastă. Intîrziiam. Pămîntul şi apa aţipeau pe încetul în negura nopţii.

Departe, farul portului îşi deschise ochiul veghetor, urmîndu-şi în tăcere clipirea regulată. Deoparte şi de alta, pe linia joasă a ţărmului, nu se mai desluşea nimic prin pînza de întuneric. Şi... deodată, o pîlpîire slabă, ca un sîmbure de lumină, prinse a luci spre Nord, în masa neagră a coastei pustii.

— „Ce lumină se vede într'acolo?

Barba Spiru aruncă în depărtare o privire ascuţită, şi în loc să răspundă, începu să rîdă, strîmbîndu-şi groaznic faţa încreţită.

— Ce lumină poate să fie aceia?—întrebaiu a doua oară, nedumerit.

— E farul din Cardon!

— Nu ştiu nici un far acolo.

— E farul pus de regele cardonului. Andrei Filozofol are obiceiul să aşeze la fereastra cocioabei, la palatul lui regal, o mică lampă de gaz. Pescarii se folosesc de lumina asta care îi călăuzeşte ca să poată eşi cu lotcile la coastă, cînd îi apucă furtuna la larg şi nu izbutesc să intre la adăpost în port. Pe mulţi i-a scăpat el iarna dela moarte".

Barca, aplecată pe o parte, aluneca uşor şi apa fîşîia lovindu-i coastele în cadenţă. Până în port mai aveam mult.

— Ia ascultă, Barba Spiru, nu poţi să-mi spui ce-i cu moşul Andrei Filozofol? De ce trăeşte el singur, cuc, în cardonul lui?

Barba Spiru, după ce-şi trecu subt un genunchiu *saula şcotei*, capătul acela de frînghiuţe care ţine întins colţul pînzei, îşi aprinse o ţigară groasă împotriva vîntului, c'o rară îndemînare, şi începu:

— „Pe Andrei îl cunosc de băet, că-i de-o samă cu mine. Am fost cu el *mus*, adică băet de punte, pe vasele Comisiei Europene, cînd s'au început lucrările dela gura Dunării. Tatăsău a venit din jos, pe o corabie, şi-a rămas aici; s'a însurat c'o Romîncă din Tulcea. Eu l-am apucat şef de echipaj pe una din drogile Comisiei. Dar ce naţie era, n'aşi putea spune. Un fel de albanez sau machedonean. Andrei şi cu mine eram tineri de tot, cînd am intrat elevi-piloţi la corăbii, că era mare lipsă pe atunci de piloţi la Dunăre. Ce viaţă era pe vremea ceia peaicea. Se încărcau vasele numai cu braţele. Mii de oameni, din toate neamurile din lume, se înşirau ca furnicile la lucrul portului. Frămîntarea şi larma nu conteneau nici ziua, nici noaptea, că se cîştiga mult pe-atunci; ne jucam cu lirele engleze şi aurul curgea prin toate cafenelele de pe cheu. Ce-i dă prin gînd unui cafegiu din port, să aducă o trupă de harfoniste din Bohemia, că era mare lipsă de femei pe aici. In scurt s'au şi încurcat toate, ba unele s'au măritat de-a binelea. Sînt şi azi aici *femei cuminţi, mame*, bunici, soacre respectate de toată lumea.

Cînd s'a văzut că primul transport de femei a avut preţ, s'a mai adus un rînd. Cea mai frumoasă fată din toate cîte au fost aduse atunci era una: Clara. Inaltă, mîndră, cu părul ca păcura şi faţa ca laptele, un glas de argint, şi în ochii ei negri lucea un fel de ispită, care înebunise tot portul. In fiecare noapte era scandal; se încăerau şi se tăiau cu cuţitele bărbaţii din pricina ei. Andrei se smintise de tot. Unui Italian i-a tăiat o ureche. Unui Grec i-a spintecat obrazul c'o lovitură de cuţit. Intr'o noapte, un negustor armean a furat-o pe Clara şi-a dus-o pe-un vapor la Constantinopole. Andrei s'a luat după dînşii. După o lună, a adus-o pe Clara înapoi şi s'a cununat. După un an, au avut un copil. El o iubea cu patimă. Şi se arăta şi ea a fi femee cuminte la începutul căsniciei, până ce-a venit la Comisie, ca ajutor de căpitan de port, un Dalmatin, Niculici, om tare îndrăcit.

A început dela o vreme muerea să-i facă ochi dulci. Şi într'o seară, aşa pe-o vreme ca asta, ne pomenim chemaţi, Andrei şi cu mine, de Dalmatin, ca să ne dea ordin să băgăm în port o corabie mare ce trebuia să plece în grabă spre Galaţi.

Pe corabia, pe care o aduceam încet în port, Andrei era la proră, eu la puntea de comandă. Numai ce-l văd deodată că trînteşte binoclul jos, trece ca o furtună pe punte şi, fără

nici o vorbă, sare in barca legată de vas şi începe singur să tragă la lopeţi din răsputeri. Mă uit înainte şi zăresc, în dîra de lumină a lunei, o altă barcă ce se furişa spre malul celalalt. Am bănuit ce putea fi. Până să ancorez şi să dau o barcă la apă, a trecut un timp. Cu doi oameni la lopeţi, trăgeam la disperare, doar voiu putea ca să-l ajung din urmă. Dar nu era chip. Am văzut bine în lumina lunii goana celor două bărci. Andrei a ajuns, a sărit in cealaltă barcă, în care se desluşeau două umbre. S'a încins o luptă. Am auzit glasul Dalmatinului, care cerea femeii să-i dea cuţitul. Trupurile încleştate se zbăteau cu turbare. Căutau să se arunce unul pe altul peste bord, în apă. Am cunoscut bine, in lumină, chipul femeii. Era Clara, care se apleca lovind cu lopata, ca să zdrobească o mînă care se înfipsese în marginea bărcii. Am ajuns prea tîrziu. Am văzut un trup căzînd, răsturnat in apă, şi barca alunecînd prin întuneric. Cînd l-am pescuit pe Andrei, îşi pierduse cunoştinţa. Era plin de sînge. Avea o lovitură de cuţit în piept şi o mînă zdrobită.

Clara şi Dalmatinul au fugit adouazi, îmbarcaţi pe ascuns, pe-un vapor italian. Duşi au fost până în ziua de azi. O lună de zile a stat Andrei în spitalul Comisiei Europene. Cum a eşit din spital, a plecat nebun să-i caute în toată lumea. Trei ani a umblat ca marinar pe tot felul de vapoare. Apoi s'a întors potolit şi schimbat cu totul. S'a retras după aceia la Cardon, unde trăeşte singur cum l-aţi văzut. Copila, care i-a rămas, a pus-o într'o şcoală de călugăriţe catolice la Galaţi, unde a căpătat o creştere bună şi învăţătură. Nu ştiu de unde şi până unde un Franţuz, director de bancă la Constantinopole, a cunoscut-o, s'a amorezat şi a luat-o în căsătorie. Au venit pe aici de vre-o două ori; voiau să-l ia pe bătrîn în casa lor, unde ar putea trăi fără nici o grijă. Dar el se încăpăţinează şi nu vrea în ruptul capului să-şi lase cardonul lui".

*

Trecuse vre-o trei ani. Cardonul îl zăream numai uneori de departe, dela înălţimea punţii de comandă. Coborînd încet canalul strîmt al Dunării, spre mare, trebuia să urmăresc încordat manevra vasului, căci o mişcare nepotrivită a cîrmei ne-ar fi putut zdrobi de blocurile digurilor de piatră dela gură. Numai după ce eşeam în radă, şi vasul juca slobod în limpezimea apei de mare, respirînd în voe, întorceam privirea înapoi pe întinderea nemărginită a deltei. De sus, dela comandă, cercetam zarea cătînd, ca pe o hartă întinsă înainte, locurile ştiute şi umblate de mine altădată.

In valurile de aramă ale stufului fără sfîrşit, sticleau ochiuri de apă—oglinzile de argint ale ghiolurilor. O pată neagră închidea în fund zarea; era pădurea bătrînă dela Leti. Zona dunelor de nisip, ca o arenă goală, poleită, ardea în soare. Şi la marginea ei, pe malul mării, apărea, Cardonul, o mică insulă de verdeaţă într'un pustiu nisipos.

De cîte ori în nopţile cu lună, plutind între cer şi apă, în lungile călătorii, nu-mi apăruse în minte singuraticul Cardon! De cîteori nu schiţasem un plan neisprăvit, închipuind o hazlie închegare geografică asupra acestui infim regat al singurătăţii, cu suprafaţa... populaţia... producţia... şi figura de patriarh a unui bătrîn rege filozof!

Intr'o dimineaţă albastră de vară, plecasem cu puşca în spinare după becaţe. Vaporul avea să stea două zile în port la încărcare. Umblam singur. Plaja pustie se pierdea în zare, ca o panglică fără capăt. Marea era calmă; aproape de ţărm, lucea în scinteeri de azur, departe, la larg, undula ca o leneşă pînză albastră din ce în ce mai închisă până la cercul de safir al orizontului. Linişte desăvîrşită. Natura salbatică şi măreaţă parcă aţipise moleşită de arşiţa soarelui. Nu întîlneam nici o vietate; nu se auzea nici un sgomot, nici o mişcare. Singur, c'un fel de mulţumire adîncă, sorbeam adierea sărată şi amară a respiraţiei din larg. Numai din cînd în cînd, un murmur vag înfiora uşor apa ce mîngîia ţărmul—eternul ritm al mării, singurul glas al singurătăţii.

Mă oprii după cîteva ceasuri de mers. Nu împuşcasem nimic. Culcat pe nisipul moale şi cald, mă odihneam cu ochii închişi pe jumătate. Intr'un tîrziu, mi se păru că aud un zgomot în depărtare. Pe plajă, se desprindeau două puncte negre, care creşteau în zare.

Aşteptam cu necaz apropierea celor doi oameni, care veneau să tulbure liniştea solemnă a pustiului. Un om măruntel, în haine albe, cu puşcă în spinare. Celalalt, voluminos, în haine cenuşii, cu faţa ascunsă sub o imensă pălărie de pae. Nu i-am recunoscut, decît cînd s'au apropiat. Şeful poştei, un pătimaş vînător de baltă, şi doctorul, vechiul meu tovarăş, venit din nou în deltă pentru complectarea unei splendide colecţii de ţînţari.

Bucuroşi de întîlnire ne urmarăm împreună drumul. Numai cînd se zări Cardonul, doctorul întrebă:

— „Ce-a devenit moşneagul? Mai trăeşte filozoful?

— Trăeşte, răspunse şeful poştei, e zdravăn încă. Şi populaţia regatului a mai crescut c'un suflet, că s'a întors regina din exil.

La început nu prea înţelegeam. Şeful ne lămuri.

— Nevasta lui s'a întors, după patruzeci şi cinci de ani de pribegie. El a primit-o. Ce-a făcut? Unde a trăit?—nu se ştie. De cînd s'a întors baba, a pierdut moşul liniştea lui filozofică. Il cicăleşte mereu să se mute în oraş, dar moşul încăpăţînat nu voeşte să-şi părăsească regatul".

Am ajuns la Cardon. De departe se zărea în livadă, mişcînd printre butucii de vie, pălăria ţuguiată a moşului. Pe un scăunaş, în faţa casei, o femee împletea un năvod. Cînd s'a sculat în picioare, am văzut-o bine: înaltă, dreaptă şi osoasă;

îmbrăcată curat, într'o polcuță și fustă de zefir albastru; o figură prelungă, cu pielea încrețită, ochii mari, negri și o umbră de musteață deasupra buzelor veștede; trăsăturile feței arătau încă urmele trecutei frumuseți; o rămășiță poate de cochetărie o făcea să-și ascundă părul alb subt o broboadă vișinie.

După ce ne măsură c'o privire bănuitoare, ne spuse cîteva cuvinte de bună venire și, apropiindu-se de șeful poștei, începu să-i vorbească încet, c'un fel de lingușiri în voce și privire. Veni și moșul, strîngîndu-ne mînile cu bucurie. Ne pofti în casa văruită proaspăt. Dela întâia vedere, se cunoștea îngrijirea adusă de-o mînă de femee. Curățenie, perdele la ferestre, oale cu flori, lăicere pe păreți. Moșul părea schimbat. Nu mai avea blajina vologie și pofta de vorbă de altădată. Sta tăcut și uneori își încrunta sprincenele stufoase. Pe cînd femeia pregătea ceaiul, moșul se apropie de șeful poștei. Incepu să-i vorbească în șoapte. Il ruga ceva... auzeam aceleași cuvinte spuse cu stăruință: „să nu-i dai nimic... să spui că n'a venit nimic... nouă aci nu ne trebue nimic..."

După ce băurăm ceaiurile, ne-am așezat subt sălcii. In casă se auzea gura bătrînilor.

— „Ia ascultă, șefule, începu doctorul în glumă, văd că ești confidentul familiei. Cînd unul, cînd altul vin și ți se spovedesc. Ce neînțelegere, ce dramă se țese aci în mijlocul pustiului?

Șeful poștei începu să rîdă.

— Știi că ei au o fată măritată bine, c'un director de bancă la Constantinopole. Fata le trimite bani prin oficiul poștal de la Sulina. Moșul nu vrea să primească banii și se înfurie de lăcomia babei. El îmi cere să înapoezi mandatele, și ea stărue mereu să capete cît mai mulți bani. Asta-i veșnica ceartă. De-acum se ciondănesc până mîni dimineață".

Restul zilei l'am petrecut în pădurea Letei. Mulțumiți, subt seară, ne-am întors la Cardon. In drum, împușcasem cîteva păseri de baltă. Doctorul făcuse prizonieri o duzină de țînțari de felurite specii.

Lungiți pe panta dulce a unei dune de nisip, priveam fața calmă a mării, care-și schimba culoarea în ora asfințitului. O adiere leneșă venea dinspre larg. Doctorul își înclină ușor capul—părea că se încearcă să prindă cu urechea un sunet slab venit din depărtare.

— „Fii atent. Ai ascultat vreodată muzica nisipului?

Imi ascuții, încordat auzul.

De pe întinsul pustiu al dunelor ajungea până la noi, aduse de vibrațiile aerului, sunete slabe care pluteau tremurînd într'o sonoritate muzicală, ca un registru grav de orgă, auzit dela o depărtare mare.

— Interesant fenomen, întrerupse doctorul. Firele de nisip, uscate și mobile, purtate de vînt, se lovesc și se freacă, alunecînd la vale pe pantele înclinate ale dunelor".

Ne apropiam de singura casă a Cardonului. Inăuntru se auzeau încă vorbele răstite ale bătrînilor. Doctorul se opri, clătinînd din cap cu amărăciune:

— „Moșnegii aceștia, care-și învenineazǎ restul zilelor ce le-au mai rămas, s'au iubit odată. Baba asta cicălitoare a fost odată frumoasă, seducătoare. Ispita ochilor ei făcea odată să se tae cu cuțitele bărbații între ei. Ce urîtă e viața oamenilor....

Pe sus treceau din cînd în cînd, în zbor, împărechiate, paseri de baltă, la culburi, în desișul pădurilor de stuf.

Printre miriadele de gîze care pluteau prin fața ochilor noștri, săgetau prin aer libelule grațioase, cu trupuri de sidef bătute în peruzele; cu antenele azurii întinse, plutind, se încrucișau ca niște minuscule avioane colorate. Doctorul, care le urmărea zborul, mă apucă de-odată de mînă.

— Uite! vezi cele două efemere care plutesc încleștate strîns, contopite parcă într'un singur corp?... In același zi se nasc, iubesc și mor... mor iubindu-se..."

Jean Bart

Shakespeare tradus

Simt dela început că articolul de față va avea de suferit de unele lungimi și meticulosități care, deși sînt inerente conexiunilor firești din economia lui organică, totuși, de obiceiu, sînt inoportune atenției spontane a cetitorilor.

Vorbind de traducerea lui Shakespeare în romînește, va trebui, — printr'un angrenaj firesc, — să insist asupra posibilităților limbii noastre de a împămînteni pe acest gigant al tuturor literaturilor,— căci asta însamnă a traduce pe Shakespeare în romînește. Trebue să transpunem în limba noastră tot sufletul uman care zace de veacuri încrustat în opera lui Shakespeare: *să-i pătrundem* viața, să-i simțim poezia, să-i auzim muzica. Trebue *să-l traducem prin sforțări creatoare,* — nu numai *să transferăm* dicționarul lui în dicționarul limbii noastre.

Lămurirea acestor chestiuni cere documentare bogată, chiar dacă e aridă: cere insistențe asupra însușirilor limbii noastre și asupra interpretării autorului. Concluzii dogmatice se pot trage mai cu seamă asupra celor ce trebue să eviți, decît asupra celor ce *anume* trebue să faci, căci aici dai de domeniul artei, — și arta n'are rețete. De aceia traducerea d-lui Stern e un izvor plin de învățăminte, peste care nu se poate trece ușor; cu atît mai mult, cu cît traducerile d-lui Stern au o critică de susținere nu numai foarte favorabilă, dar chiar entuziastă,— de ani de zile. E o datorie dar de a lămuri publicul cu dovezi documentate și bogate: căci d. Stern ne strică și limba și nu ne dă nici pe Shakespeare, în traducerile sale. E dar o chestie de cultură de întâia însemnătate,—căci introducerea lui Shakespeare și răspîndirea gustului pentru el, în orice țară, a ajuns o chestie de cultură națională a acelei țări.

*

Articolul meu *Shakespeare în romînește,* publicat în No. 5 din Maiu, anul trecut, al acestei reviste a iritat febril pe d. Stern

care, recunosc, n'a prea avut de ce să se bucure cînd l-a cetit,— mai cu samă dupăce îl așteptase atîta.

Dar de această fatalitate nu sînt întru nimic răspunzător, ba regret chiar, că ea l-a turburat atît de adînc pe d. Stern: nu mi-am făcut decît datoria strictă, subt perzistențele și îndelungatele inzistențe tot ale d-lui Stern, pe lîngă direcția acestei reviste, de a-și spune numaidecît cuvîntul în privința traducerilor sale din Shakespeare.

E adevărat că am cam întîrziat, dar nu-mi pot imputa, și nici un cetitor drept nu-mi va putea imputa cea mai mică abatere de la senina obiectivitate.

O lucrare tipărită e un fapt public și pentru public, chestii personale n'au ce căuta între autor și el, și cu atît mai puțin între autor și eventualul recenzent sau critic. Opera odată născută devine independentă față de autor, dar desigur nu și față de publicul căruia i se recomandă și dela care solicită lauri.

Ca unul din public, care cunosc originalul traducerilor d-lui Stern, m'am apropiat cu profundă seriozitate de lucrarea d-sale și, dacă m'am despărțit de ea într'o hilariantă veselie, iarăși nu e vina mea.

Articolul meu, din Maiu trecut, stă la dispoziția oricui: el are factura unor scurte comentarii la textul traducătorului, iar generalizările asupra concepțiilor, caracterizările asupra personagiilor și observările asupra limbii și metricei rezultă evident și automat din însăși structura și suflul operei d-lui Stern. In special, în ce privește *Hamlet*, nu mi-am putut închipui vre-odată să găsesc într'un scriitor atîta convergență armonică între metrică, limbă și caracter *spre a însuma un atît de reușit... miticism.* Știu că d. Stern *n'a urmărit* aceasta, talentul său însă de parodiare humoristică a lui Shakespeare,—inconștient ca toate adevăratele talente,—a sărit peste ținta conștient urmărită de autor. Aici stă deosebirea între d-sa și d. Ranetti, care a scris *Romeo și Julieta la Mizil:*—aceasta fără nici o exagerare.

Constatările mele însă, făcute asupra operei d-sale, l-au scos din cort pe d. Stern, înfierbîntat de o violență achilică *(Adevărul Literar,* 1923, No. 156, 157, 158).

Regret agresivitatea personală și trivială a d-lui Stern: ea mă întristează profund, căci văd că faimoasa înțelepciune, care, se spune că ți-o dă natura la adînci bătrînețe, în schimbul a tot ce ți-a luat, e o vorbă goală.

Dar persoana augustă a d-lui Stern e secondată de trei critici profesionali, dela două ziare politice și unul literar:

1) D. Barbu Lăzăreanu,—d-sa, fiind și Barbu și Lăzăreanu, avînd și stilul arhaic și pasiune pentru dezgroparea trecutului nostru îndepărtat, mi-l închipui că se trage din vechii cronicari,—îmi afirmă sentențios că: „Traducerea din Hamlet a doctorului Stern este o minune, o încîntare", că: Morfologia „mi-a tăinuit uimitoarele frumuseți din traducerile d-lui A. Stern" *(Adevărul Literar,* 29 Iulie, 1923);

2) D. B. Brănişteanu e mai prudent; afirmă numai lucruri sigure: că există o polemică; că d. Stern a trecut de 75 de ani; că Shakespeare e un scriitor mare şi greu de tradus şi că d. Stern lucrează la traducerea sa de mai bine de 50 de ani, aspirînd să ia locul lui Schlegel de lîngă Luther* (*Adevărul*, 15 Dec. 1923);

3) D. Emil D. Fagure, după ce trece în revistă tot istoricul lui Shakespeare în ţara noastră, conchide că d. Stern a depus o muncă de 50 de ani în traduceri din Shakespeare, cu o rîvnă şi o dezinteresare, care vor fi titlurile sale de glorie (*Lupta*, 30 Dec. 1923).

Avînd dar patru *cointeresaţi* în chestia Shakespeare, putem considera că prima societate shakespeare-iană din Romînia s'a înfiinţat... cu sediul la Bucureşti. Era şi timpul, căci în ţările din Apus asemenea societăţi există demult,—unde răspîndirea interesului şi a gustului pentru Shakespeare a ajuns azi un criteriu de apreciare a culturalităţii unei ţări.

Iau act dar de comunicarea proaspetei societăţi, cu privire la timpul îndelungat consacrat de d. Stern traducerilor sale; şi înţeleg acum pentruce criticii din Apus trebue să fie mai rezervaţi în aprecieri, chiar şi asupra operelor lui Shakespeare, care, se ştie că şi-a permis să scrie mult mai mult decît a tradus din el d. Stern şi într'un timp nemăsurat mai scurt. Şi ce a spus Voltaire despre Shakespeare!... pecînd d. Barbu Lăzăreanu *se liricizează* în faţa d-lui Stern cu insuficientele cuvinte de extaz: „minune, încîntare, uimitoare frumuseţi". Ei, 50 de ani de muncă! Ce valoare mai are *Marseillaise*-a, care, se ştie că a fost compusă—libret şi muzică—într'o singură noapte? Ce închinare să mai aducem în faţa însăşi a operei Creatorului, cînd ştim că el a făcut Universul întreg numai în şease zile!

*

Articolul meu, din Maiu trecut, în adevăr provoacă mult rîs—dar numai din cauza citaţiilor din d. Stern. E firesc ca d. Stern să rămînă surprins, căci e comic ca 75 de ani să te consideri tragedian şi la urmă să te vezi că ai fost humorist. Cu toate acestea, *acesta* e purul adevăr, rezultînd orbitor de evident din textul d-lui Stern,—nu din afirmările mele. Tragediile d-lui Stern îmi recheamă o amintire din viaţa de student. La Facultatea de ştiinţi din Iaşi, aveam un asistent la chimie, foarte grav şi serios. Totdeauna el ne anunţa solemn culoarea precipitatului ce trebuia să rezulte din amestecurile pe care le făcea, dar totdeauna culoarea era alta decît cea anunţată: în loc de albastru eşea galben, în loc

* Critica germană l-a pus pe Schlegel lîngă Luther, traducătorul Bibliei, pentrucă Schlegel a tradus bine pe Shakespeare.

de verde, roş. Păţea şi el ce păţeşte d. Stern în sutele de cazuri, în traducerile sale.

D. Stern face parte din acea categorie de cetitori ai lui Shakespeare pe care Coleridge îi compară cu bureţii: absorb tot ceiace cetesc şi-apoi dau înapoi aceleaşi lucruri, însă murdărite.

Las direct pe d. Stern să-l „încînte" pe d. Barbu Lăzăreanu cu cîteva *mostre*, luate la întîmplare, din nenumăratele „uimitoare frumuseţi":

Lady Macbeth (către Duncan, Regele Scoţiei)

Slujba voastră
În orice chip de două ori făcută
Şi iarăşi îndoită, ar fi treabă
Săracă şi neînsemnată faţă
De-onorurile largi ş'adînci, cu care
Măria Voastră 'ncarcă casa noastră.
Şi pentru cele vechi, şi cele noui,
Învîrfuite peste ele, noi
Putem da numai birul rugăciunii. (M., p. 30).

Macbeth (către ucigaşi)

Trebue făcut chiar astă-noapte,
Ceva departe de palat. Şi nu
Uitaţi, că eu va să rămîi curat!
Şi pentru-a nu lăsa cîrpeli sau lipsuri
În treaba asta, trebue cu dînsul
Şi fiu-său, Fleance, care-l însoţeşte,
Ş'a cărui lipsă nu mi-e mai puţin
Trebuincioasă ca a tatălui său,
Să 'mpartă soarta ceasului cumplit. (M., p. 60)

Ostaşul (către Duncan, Regele Scoţiei)

Cum, de-unde 'ncepe-a soarelui lucire
Nasc viforii sfărîmători de vase,
Şi cruntul trăsnet, astfel din izvorul
Din care mîntuirea aşteptam,
Veni prăpădul. Mark, al Scoţiei Rege,
Taman atunci cînd dreptul, înarmat
Cu vijelie, îi silise pe
Aştî sprinteni Kerni să fugă, Regele
Norvegiei, pîndind prilejul bun,
Cu arme ascuţite şi noui trupe,
Făcu un iureş nou asupra noastră. (M., p. 13).

Il rog pe d. Barbu Lăzăreanu, să se trezească din extazul admirativ şi să ne spună dacă poate să înţeleagă ceva din aceste versuri, cu toată „*încîntarea*" cuvintelor şi expresiilor „*onoruri largi ş'adînci*", „*a da birul rugăciunii*", „*treabă săracă*", „*cîrpeli sau lipsuri în treabă*", neaoşul „*taman*", poeticul „*a soarelui lucire*"... Chiar dacă „*ar face un iureş*" „*cu slujba de două ori făcută şi iarăşi îndoită*", îl asigur pe d. Barbu Lăzăreanu că nu va putea înţelege nimic, fără să întrebuinţeze textul

englez,—de care fără îndoială că d-sa se poate servi (deduc aceasta din studiile asupra metricei engleze ce le-a publicat în *Adevărul Literar*). Și nimeni pe lume—nici chiar cu textul englez în mînă—nu va putea înțelege vorbirea Ostașului către Regele Duncan, dela pagina 13, din traducerea d-lui Stern,—se vede că numărul 13, în adevăr, e cu ghinion.

Voiu da textul englez ca să se vadă de ce traducerea d-lui Stern nu se poate înțelege:

Sergeant (către Duncan, Regele Scoției)

As whence the sun 'gins his reflexion
Shipwrecking storms and direful thunders break,
So from that spring whence comfort seem'd to come
Discomfort swells. *Mark, king of Scotland, mark*:
No sooner justice had, with valour arm'd,
Compell'd these skipping Kerns to trust their heels,
But the Norweyan lord, surveying vantage,
With furbish'd arms and new supplies of men,
Began a fresh assault. (Macbeth, Act. I, sc. II, 25—33)

Sublinierea cuvintelor din textul englez e făcută de mine, pentru cazul de față. Dacă editorii lui Shakespeare ar fi bănuit că ar fi putut exista un traducător ca d. dr. Stern, desigur ar fi subliniat și ei aceste cuvinte:

Mark, king of Scotland, mark:

Sînt cuvintele Sergentului, întors de curînd de pe cîmpul de luptă, pe care le adresează cu învăpăiare, după cum arată repetirea cuvîntului *mark*, direct și personal lui Duncan Regele Scoției. Sergentul fusese martor ocular al luptelor lui Macbeth cu Irlandezii și cu armatele norvegiene, și povestește acum aceste lupte Regelui Duncan.

Mark, repețit de două ori, și urmat la urmă de două puncte e destul de străveziu în această propoziție, chiar pentru cine *nu* știe un cuvînt englezesc:—*to mark: marquer, remarquer, merken, a marca, a observa, a asculta*. In propoziție alte cuvinte, afară de *King of Scotland*,—și aceste de o transparență mai mult decît vădită,—nu există. Apoi titlul anunță că Sergentul vorbește lui Duncan, Regele Scoției.

Cine s'ar fi putut încurca în asemenea caz la traducerea acestei propoziții de 5 cuvinte, — exact trei cuvinte, căci *mark* e repetat, iar Scotland e nume propriu de țară, — chiar dintre acei care nu cunosc deloc limba engleză? Cu toate aceste, d. Stern, care traduce pe Shakespeare de 50 de ani, a făcut imposibilul și s'a încurcat. D-sa ia verbul *mark* drept nume de rege, apoi, cu predilecția sa pentru stilul cronicarilor, atît de potrivit pentru Shakespeare, nu spune „Regele Scoției", ci „al Scoției Rege",—producînd astfel o nouă „încîntare" d-lui Barbu Lăzăreanu. Schimbă apoi punctuația din Shakespeare, înlocuind două puncte printr'o virgulă și merge înainte cu *taman*... Rezultatul:

Traducerea din Shakespeare : Ascultă, Rege al Scoției, ascultă :
Originalul d-lui Stern : Mark, al Scoției Rege, taman...

Iată dar că d. Stern, nu numai că-l stropșește pe Shakespeare, dar îl și amplifică, introducînd în text un episod nou: *lupta lui Macbeth cu Marcu*. Și apoi încă o încurcătură: cine este acest Marcu? D. Stern ne spune că e „al Scoției Rege", iar Shakespeare ne spune că Regele Scoției era Duncan. Las pe sama societății shakespeare-iane dela București să lămurească chestia.

In articolul trecut am arătat că d. Stern, în *Hamlet*, a atins un record: confundase o corabie cu un om; iată acum că, în *Macbeth*, d. Stern confundă o formă verbală cu un Rege al Scoției. D. Stern e eroul șampionatului: a reușit să se întreacă chiar pe sine însuși.

Incă o mostră:

Macduff.

O povestire prea,
Prea înflorită, dar prea adevărată.

Malcolm.

Ce-i păsul cel mai nou?

Ross.

Cel ce-are vîrsta
De-o oră, huiduie pe cine 'l spune,
Și orice clipă unul nou clocește. (M., p. 98).

Il rog pe d. Barbu Lăzăreanu să ne declare onest, care din aceste „uimitoare frumuseți" le-ar publica în *Adevărul Literar*, dacă i-ar fi trimise la Redacție?

Poate, d. Lăzăreanu vrea ceva „încîntări"? Are d. Stern și de aceste,—avem de toate. Le voi sublinia, ca nu cumva să nu le observe d. Barbu Lăzăreanu:

Hamlet (către Duh)

Ce înseamnă
Că tu, trup mort, din nou, în plin oțel,
Iar cercetezi așa *mijitul lunii*,
Făcînd pocită noaptea, iară nouă
Ce sîntem ai naturii *măscărici*,
Așa de groaznic tu ne sgudui firea. (H., p. 49).

Hamlet.

Tobe și trîmbiți astfel *rag* afară. (H., p. 47).

Hamlet.

O, Doamne! Sînt un *hătru ca nimeni altul.*
(H., p. 109).

Hamlet.
Ha, *fătul meu*, aşa zici? (H., p. 59).

Regele.
De ce'n ursuza noastră 'mpotrivire,
Să o luăm la inimă?—Ruşine! (H., p. 32).

Macduff.
Sus! Sculaţi!
Sunaţi *clopotul de zarvă!* Omor! Trădare!
O, Banquo, Donalbain! Malcolm! Sculaţi!
Vă scuturaţi de *somnul cel pufos*,
A morţii plăsmuire, şi *v'uitaţi.* (M., p. 47).

Macbeth.
Să-i curăţi sinul de-acel *vraf de chin.* (M., p. 111).

Macbeth.
Nu mă predau,
Ca *să pup* praful la picioarele
lui Malcolm. (M., p. 120).

Malcolm.
Şi *jindu-mi ar sări* orice hotar
Ce mi-ar opri pornirea. (M., p. 93).

Dar să ne oprim cu „încîntările" şi să oferim d-lui Barbu Lăzăreanu ceva „minuni". Din aceste sîntem siguri că d-sa va alege pentru uzul propriu.

Laerte.
O, *roza Maiului:* O, scumpă *fată!*
Duioasă soră, dulcea *mea* Ofelia! (H., p. 156).

Macbeth.
Spaimele de faţă
Sint mai puţin decit închipuiri
Grozave. (M., p. 22).

Macbeth.
Boldiţi ochi! Ce? (M., p. 84).

Macbeth.
Taci, rog. (M., p. 33)

Lady Macbeth.
*Rog nu vorbiţi. Se face tot mai rău,**
Şi *întrebări* l'aţiţă. Noapte bună!
Nu vă uitaţi la *rangul de plecare*
Plecaţi deodată. (M., p. 72).

Lady Macbeth.
Băiete, tatăl tău *e mort.*
Şi ce vei face-acum? Cum vei trăi?

* In text: He grows worse and worse=celà le fait aller de mal en pire= il merge din ce în ce mai rău.

Fiul.
Ca pasări, mamă. (M., p. 87).

Macbeth.
Zic că *singe* cere singe;
S'a pomenit că *pietre* s'au mişcat,
Că au vorbit *copaci*, şi că *auguri*,
....au dat pe faţă cel mai tăinuit omor. (M., p. 72).

Hamlet.
Aşa începe *rău*, dar *mai rău* vine. (H., p. 134).

Dacă d. Barbu Lăzăreanu vrea să aibă un *choix* mai bogat, îl rog să caute în articolul meu din Maiu, anul trecut, unde recoltarea s'a făcut tot numai din aceste două piese.

Dar să mai servim încă cîteva d-lui Barbu Lăzăreanu,—aşa „la botul calului",—cum ar spune Hamlet:

Poate voiţi *răsaduri*? Poftim:

Răsaduri dintr'o *tissă jună*
Tăiate la'un eclips de lună. (M., p. 79).

Voiţi să *frigeţi fierul*? Este şi din asta. In bazarul d-lui Stern se găsesc de toate:

Portarul.
Intră, croitorule: aici poţi să-ţi
frigi fierul. (M., p. 43).

Poate doriţi o *panglică pe pălărie*?
Cu plăcere:

Regele.
O, doar o *panglică*
Pe pălăria tinereţii. (H., p. 163).

Ertaţi, vă rog, dacă Regele bîlbîe. Asta-i din cauză că astăzi tinereţa poartă *panglica pe pălărie* în loc să o poarte la pălărie: aşa a hotărît d. dr. Stern.—d-lui e stăpîn aici.

Ştiţi de ce-a murit Ophelia? Să v'o spun:

de *mâloasă* moarte. (H., p. 168).

Mai mult să nu mă întrebaţi: asta-i treaba doctorului... Stern. Vă rog să ştiţi că tot ce vedeţi aici e autentic, puteţi *pipăi cu ochii* d-voastră:

Horatio.
Pe Dumnezeul meu, n'aşi fi crezut'o
Făr *mărturia* dreaptă, *pipăită*,
A ochilor mei chiar. (H., p. 23).

D. Stern reuşeşte să ia cuvinte arhaice, populare, neaoşe, din locuri, unde sînt departe de a fi vulgare, şi tocmai prin mijlocirea lui Shakespeare, izbuteşte să le trivializeze în aşa chip, în angrenajul său stilistic, încît această scoborîre de limbagiu capătă o putere retroactivă, lovind cuvîntul însuşi, până şi acolo de unde l-a luat d. Stern.

Cuvinte şi expresii ca: *încai, cică, taman, barem, arţag, hâtru* (sic), *fătul meu, şart, şoaldă, bogdaproste, s'a brodit, tovarăş, clocit, întîmplări clocite, păsuri clocite, timp scrîntit, cauză scrîntită, a-şi face mendrele, a trage un perdaf în lege, a şterpeli, păzea! huidue, duh dîrz, duh plăvan, daravere, a jîndui, pîrgă, somn pufos, moarte mâloasă, vraf de chin, a-ţi făli dibăcia, clopot de zarvă, pup, măscărici* (*în loc de înebuniţi de groază*) *(H., p. 49), jînd care sare hotare, a bura* (*în loc de a aburi*) *(M., p. 13, to smoke), copac jun, a tăia răsaduri, a frige fierul, a o lua la inimă, pămînt cu bulbuci (M., p. 19), a face iureş, har, nur, mijitul lunii, leagăn împuiat* (*adică cu pui*) *(M., p. 29), ceafa pînzii, muchea gospodăriei, sîmburele vredniciei, a bea sănătatea veselă, căciulă* (*înloc de coif şi de pălărie*), *căciulă cu penaş* (sic), *a da prinos de doliu, a da vorbe, a da cu limba, a da cu părerea, hău, boier, a da cu ochi şi limbă, crimă rîncedă care pute spre cer, nepoate, Regină svînturată, opincă, cumătru, a face nazuri, polog...*

Iată un galimatias suggestiv, deşi nu complect, din lexicul grotesc al d-lui Stern! Cine, dintre acei care cunosc piesele lui Shakespeare, dar n'au cetit traducerile d-lui Stern, şi-ar putea închipui că acest inventar bizar de vorbe şi expresii pocite, populare, de mahala, arhaice... au putut fi *plasate* în *Hamlet şi Macbeth?!* S'ar putea gîndi la anecdotele lui Speranţă, la Dulfu, la Ispirescu, la Konaki, la compoziţiile pline de vulgaritate ce se cîntă la mahala, cu Vasilache, în carnavalul sărbătorilor de iarnă, la spiritele de bărbier care ironizează pe străini... la orice şi la oricine s'ar putea gîndi, dar la *Hamlet* şi *Macbeth* niciodată.

Propun d-lui Barbu Lăzăreanu, deprins să facă anchete literare, s'o întreprindă şi pe aceasta.

*

Cum a procedat d. Stern la traducerea lui Shakespeare, se poate deduce din lexicul d-sale, dar ne-o spune şi d. B. Brănişteanu direct: „In lupta, căci e o adevărată luptă, ce a dat-o doctorul Stern pentru a birui dificultăţile originalului, *prima* d-sale grijă a trebuit să fie ca *să stăpînească vocabularul complect al limbii noastre*".

Nu, nu aceasta e calea firească, d-le Brănişteanu, ca să faci o bună traducere în romîneşte din Shakespeare; şi ceiace e făcut artificial, e fără viaţă, e produs falşificat,... e *ersatz*, e humoristicul în limbă şi literatură. Limba nu admite fabricate.

In primul loc, d. Stern trebuia să fi fost romîn, culturaliceşte vorbind, dupăcum Heine a fost german, ca tip cultural.

In romîneşte trebuia d-rul Stern să fi auzit primul cîntec de leagăn, şi limba romînească să o fi ascultat cînd gîngurea, cu ochii înfipţi în ochii mamei. In romîneşte trebuia să i se fi povestit basmele năsdrăvane, pe genunchii bunicăi, şi'n romîneşte să fi rostit iubitei cuvintele înfiorate de dragoste. Toate visurile copilăriei, toate speranţele tinereţii, toate aspiraţiile şi deziluziile vieţii, în romîneşte să-i fi chinuit sufletul şi să-i fi frămîntat mintea. Cerul înstelat al nopţii, susurul izvoarelor, murmurul pîraelor, freamătul codrilor, în romîneşte să-i fi vorbit, în romîneşte să-i fi cîntat, şi numai în romîneşte. De scriitorul, care e cel mai mare poet al naturii şi cel mai cuprinzător al misterelor sufletului, nu te poţi apropia numai cu dicţionarele moarte ale lui Tiktin şi Şăineanu şi cu inventare de cuvinte scoase din Minee şi Coresi. Limba nu stă în biblioteci, ea clocoteşte în suflet şi freamătă în ureche. Shakespeare nu e un registru de cuvinte sau o aridă compoziţie literară, în care să-ţi *grimasezi* frazele, ce „din coadă au să sune", şi să-ţi *plasezi* inventarul lexic pe care-l crezi frumos: e însăşi natura; e sufletul etern omenesc, în tensiunea furtunoasă a vieţii.

„La început a fost cuvîntul", d-le Brănişteanu, şi cuvîntul, nu numai a fost, dar este şi va fi etern însăşi fiinţa etnică a unui popor. Limba e tezaurul în care popoarele îşi păstrează, îşi cresc şi prin ea îşi transmit sufletul, urmaşilor. Ea încheagă unitatea naţională a unui popor peste veacuri şi hotare, şi prin ea continuă el să trăiască, chiar cînd a dispărut din Istorie. *Limba* le dă naţiunilor nemurirea. Limba e cea mai sfîntă moştenire, pe care nimeni nu ne-o poate lua, nimeni nu ne-o poate dărui. Oamenii dispar, dar ce-a fost bun şi frumos în sufletul lor, prin limbă rămîne nemuritor. Limba e mai mult decît de esenţă divină: e de esenţă umană. Limba nu o poate crea oricine: *poeţii* au creat toate cuvintele, spune Emerson; fiecare cuvînt e o fulgerare de geniu şi un mormînt al muselor, spune acelaşi scriitor.

Numai cel ce-şi simte „sufletul frămîntat de doruri vii şi patimi multe" va putea „găsi cuvîntul ce exprimă adevărul": fie în sine însuşi, fie în limba Neamului, fie chiar în alte limbi, — fie în „Izvoadele bătrîne", unde numai sufletele iluminate de delirul creaţiei pot vrăji a doua înviere. Numai atunci minunea se va săvîrşi, şi sufletul vieţii proaspete va flutura foile îngălbenite, iar cuvintele vechi, prăfuite de veacuri, se vor cutremura de înfiorarea unei vieţi nouă. Ele se trezesc în cîntecul de liră al poetului şi ne încîntă cu farmecul poveştilor de demult.

A-l traduce pe Shakespeare în romîneşte e lucru greu, desigur: căci nu trebue numai să înşiri cuvinte, ci să pricepi în limba noastră sufletul uman care bate cu vijelie de uragan peste epoci şi hotare. Cel ce va izbuti, nu va fi numai un traducător,

ci un creator, care va sta, cu cinste, alături de Eminescu, Caragiale, Creangă, Sadoveanu, și va trebui să aibă mai mult geniu decît toți patru la un loc. D. Brănișteanu e prea *complezent* față de d. Stern, cînd vrea să-l așeze lîngă Luther, pentrucă a profanat pe Shakespeare și ne-a batjocorit limba. Să fie oare limba noastră atît de neputincioasă încît să nu ne poată reda decît ridicula caricatură a d-lui Stern?!

*

Nici într'un scriitor poate, aderența organică a cuvintelor cu înțelesul sufletesc al piesei nu e atît de strînsă ca în Shakespeare. El nu întrebuințează cuvintele ca umpluturi de decorațiuni, ci ca elemente vii de vibrație sufletească. De aici și marea greutate a traducătorului, care trebue să fie extrem de prudent. Shakespeare trebue întâiu pătruns intuitiv, în toate fibrele lui: — traducătorul să aibă continuu înaintea lui viziunea complectă și să simtă în totul încordarea sufletească din întreaga piesă la traducerea fiecărui cuvînt, — altfel va păți ceiace pățește d-rul Stern de zeci de mii de ori.

De multe ori, în Shakespeare, un cuvînt fulgeră cu atîta lumină în înțelesul piesei, cum un trăsnet, în întunericul nopții, luminează deodată toate împrejurimile.

In articolul meu, din Maiu trecut, am arătat că și d. Stern știe să întrebuințeze asemenea cuvinte-fulgere. Atunci cînd Hamlet, cu moartea în el, spune Reginei: Regină nefericită, adio! d. Stern îi pune în gură insulta:

Regină *svînturată*. Adio! (H., p. 201)

Pentru oricine altul, ar fi fost imposibil o asemenea greșală: și din punct de vedere al dicționarului, și din punct de vedere al substanței; căci aceste cuvinte venind la sfîrșitul piesei, orice cetitor ar fi obsevat că tragedia lui *Hamlet* are la bază conflictul sufletesc dintre marea și neîncetata iubire a lui *Hamlet* pentru mama sa și rănirea senzibilității sale morale, prin degradarea faptei ei.

Spuneam în articolul meu, că întrebuințarea cuvîntului *svînturat* e o greșală așa de enormă, încît ea arată că d. Stern n'a înțeles nimic din *Hamlet*; și de aceia numeam neînțelegerea d-lui Stern shakespeare-iană.

Dar d. Stern nu mai avea nevoe să mai întrebuințeze la sfîrșit un cuvînt-fulger, de oarece cetitorul, fiind la sfîrșitul piesei, a avut destule prilejuri să constate că *Hamlet*-ul d-sale e un fel de loc viran, pe care d. Stern își aruncase toți *tovarășii clociți, întîmplările clocite, păsurile clocite*, mînînd la *ocol* toate *duhurile negre, sure și plăvane*, cu *clopote de zarvă*. Cu toate acestea, sfîrșitul piesei trebuia să se termine în unison: instinctul său humoristic a simțit-o și d. Stern a tradus cum niciun alt muritor n'ar fi tradus.

Dar cu d. Stern nu ești sigur niciodată că ai ajuns la ultimul record; ceiace a făcut cu *Hamlet* la sfîrșit, a făcut cu *Macbeth* chiar la început: ca cetitorul să înțeleagă dela prima scenă cu ce fel de *Macbeth* are a face.

Se știe cum începe *Macbeth*: întîlnirea vrăjitoarelor într'o pîrloagă pustie, pe o furtună cu trăsnete și fulgere, în întunericul înoptării. Dela început ești zguduit de ceva misterios și vijelios: și în adevăr, întreaga atmosferă a piesei e vijelioasă cași sufletul lui *Macbeth*, care e încadrat anume în scena vrăjitoarelor. Shakespeare, care nu lasă niciodată îndoeli de înțeles în cuvintele *vitale*, spune că locul unde se întîlnesc vrăjitoarele e un *loc pustiu*:

SCENA I

A desert place

La scena III, care e identică, pune cuvîntul *heath*, care însamnă bălării, pîrloagă, loc pustiu:

SCENA III

A heath

Știți cum traduce d. Stern *a desert place, a heath?* Cu cuvîntul *luncă!* Ințeles care nu există nici într'un dicționar din lume. Și vedeți ce însemnătate organică are acest cuvînt, încît Shakespeare însuși, se poate spune, că l-a tradus, scoțînd în relief înțelesul de *pustiu: heath—a desert place*. Ce este comun într'o pîrloagă cu bălării și într'o luncă; între un loc pustiu și o luncă? Și cîtă distonare cu atmosfera piesei! Ce asociație de idei ne evoacă în minte cuvîntul luncă, și ce asociație de idei cuvîntul pîrloagă cu bălării, într'un loc pustiu, bîntuit de tunete și trăsnete, în amurgul înserării?

Dacă d. Stern, în tinerețâ, în zile de primăvară, hălăduind prin lunci, ar fi fost fermecat de ciripitul paserilor, de țîrîitul greerilor, de zumzetul albinelor, și s'ar fi îmbătat de mireazma mugurilor care se deschid la căldura blîndă a soarelui, și hăulind, i-ar fi răspuns ecoul luncii... n'ar fi putut face această confuzie niciodată. N'ar fi făcut această confuzie, dacă măcar ar fi cetit *Concertul în luncă*, al lui Alecsandri, sau dacă i-ar fi venit în minte lunca dela Mircești. Așa! D-sale i-a venit îndată în minte dicționarul lui Șăineanu. Ce cuvînt frumos și-a zis d. Stern! Are cinci litere! D. Stern n'a înțeles că pîrloaga din Shakespeare e *sentiment*, nu grup de litere. E și un procedeu artistic, des întrebuințat în Shakespeare: acord între cadrul naturii și starea sufletească a personagiului.

Vezi, d-le Stern, nu trebue să te joci, nici de-a arhaicu, nici de-a frumosu, cu cuvintele. Ele sînt ca petardele de mînă: dacă nu umbli delicat cu ele, te împroașcă... nu-ți fie frică: nu cu spije, ci cu ridicul.

*

*

E evident, ca evidența însăși, că d. Stern nu posedă limba romînească în mod organic: nu această limbă i-a format sufletul. Pentru d-sa limba romînească e o învățătură abstractă, fără ecouri sufletești, dobîndită pe căi abstracte din dicționare și cărți. Intr'un cuvînt, ca tip cultural, d. Stern e străin de sufletul nostru, pentrucă e străin de limba noastră,—și 'n *limba noastră* trăește sufletul nostru național.

Acest lucru poate fi adevărat și pentru cel mai băștinaș romîn, căci nu e vorba aici de dozarea sîngelui, ci numai de structura sufletească specifică unui popor, de fizionomia lui națională, creată și păstrată prin limba lui.

D. Stern poate fi bun cetățean; și încă mai iubitor de țară decît unii Romîni; dar ca unul căruia limba noastră nu-i vorbește și nu-i vibrează în suflet, nici nu-i cîntă în ureche, d. Stern, chiar dacă ar avea talent, ceiace nu e cazul, nu poate creia literatură artistică prin mijlocirea limbii romînești: și doar *asta* înseamnă a traduce pe Shakespeare, în romînește. Astfel d. Stern nu putea decît să ne stropșească limba, ceiace a izbutit, în adevăr, într'un grad shakespeare-ian. Nici nu e posibilă altă eventualitate, cînd încerci să înfrîngi legile firești ale Naturii. Dispensă de limbă nu se poate obține în literatură.

Formula *prin noi înșine* poate fi discutată, din punct de vedere al oportunității practice, în alte domenii, dar în domeniul limbii și al literaturii ea nu poate avea decît o aplicare *exclusivă, absolută și eternă.* Dacă am aplica-o noi,—cum d. Stern are mulți prieteni în Presă,—poate ar interveni favoruri și deosebite considerații. Cum însă o aplică ineluctabila și intransigenta Natură, nici o soluție nu găsesc pentru d. Stern și cei în cazul d-sale, decît să lase limba și literatura noastră pe seama altora. Sînt atîtea alte ocupații oneste și lăudabile,—glorioase chiar,—în care limba romînească, pe care d. Stern & Co. o posedă, e suficientă. Legile țării nu obligă pe nimeni să producă literatură romînească, și încă mai puțin să traducă pe Shakespeare. A voi numaidecît să produci literatură romînească, cînd nu știi limba poporului nostru, e o indelicatețǎ față de noi. A ne stropși limba înseamnă a ne ofensa adînc,—a ne jigni sufletește, căci limba noastră e sufletul nostru.

*

Mai caracteristic poate decît orice pentru un străin de limbă, e că el nu-i simte ritmul: urechea lui nu-l aude; și ritmul pentru o limbă e bătaia inimii însăși.

In articolul meu *Shakespeare în romînește*, dela început atrag atenția cetitorilor asupra metricei d-lui Stern, citînd aidoma mai multe din versurile sale nerimate, din care adevărul, că d. Stern nu simte limba romînească, sare în ochi. Accentul și ritmul sînt piatra de 'ncercare pentru a cunoaște imediat pe un străin.

„D. Stern, spun în acel articol, are predilecție să termine

pentametrul iambic,—care cere accent pe silaba ultimă,—cu o proclitică:—adică cu o particulă care n'are accent propriu, ci se reazămă, în privința accentului, pe cuvîntul următor, cu care aici începe versul ce urmează".

Reproduc aici versurile albe citate din traducerea d-lui Stern, mai adăugînd încă cîteva.

Marcellus. Să-l urmărim. Căci nu se cade ca
Să ni-l supunem astfel (H., p. 51).

Regina. Primi-veți mulțumirile ce se
Cuvin recunoștinței unui Rege (H., p. 69).

Regele. Ca oarecum din întîmplare să
Găsească pe Ofelia aici (H., p. 96).

Hamlet. Ce dă o crudă și afurisită
Lumină la omorul crîncen al
Stăpînului lor (H., p. 89).

Hamlet. Că e o zeitate care ne
Croește toate rosturile noastre,
Oricum noi le-am ciopli (H., p. 185).

Ostașul. Veni prăpădul. Mark, al Scoției Rege,
Taman atunci cînd dreptul, înarmat
Cu vijelie, îl silise pe
Aști sprinteni Kerni să fugă... (M., p. 13).

Macbeth. Eu însumi voiu fi crainic și voiu duce
Soției mele buna știre a
Sosirii Voastre. (M., p. 25).

Lady Macbeth. Imbracă haina ta de noapte, ca,
De ne-ar chemă cumva, să nu se vază
Că am veghiat (M., p. 42).

Malcolm. Acesta e ostașul care ca
Viteaz soldat, luptă ca să mă scape (M., p. 12).

Sergent. Cu trăsnete 'ndoite, astfel că
Ei pe dușmani se năpustiră cu
De două ori îndoite lovituri (M., p. 14).

Banquo. Și teamă mi-e că pentru asta ai
Jucat un joc mîrșav (M., p. 54).

Macbeth. Și unui duh ïmpit: aceasta a
Făcut-o Banquo (M., p. 58).

Macduff. In fire, 'i tirania care a
Pricinuit golirea făr' de vreme
De tronuri fericite (M., p. 94).

Macbeth. Amintitoare dulce! Haide dar,
O bună mistuire pofta să
Urmeze, sănătatea pe-amîndouă (M., p. 67).

N'am comentat deloc aceste exemple, căci orice comentar pentru a dovedi sau nega evidenţa e pedantism ridicul. Cu acest lucru însă s'au însărcinat,—numai pentru a nega evidenţa,—d-nii Barbu Lăzăreanu şi Stern, în *Adevărul Literar*, No. 142 şi 156, 1923.

*

Pentru oricine are ureche romînească, versurile citate au o sonoritate autentic humoristică: nu e vorba aici de demonstraţie, ci de senzaţie. Zeţarul care a cules aceste versuri nu se putea ţine de rîs în timpul lucrului. Pentruce s'a oprit Malcolm în *ca*, în versul: *„Acesta e soldatul care ca"*, s'a întrebat zeţarul?—Desigur pentrucă l-a apucat sughiţul.—Pentruce Banquo şi-a pierdut răsuflarea cu *ai*, în versul: *„Şi teamă mi-e că pentru asta ai"*?—Fără îndoială că i-a venit să strănute.—Asta a păţit-o şi Macbeth, în versul: *„O bună mistuire pofta să"*.—Şi toţi ceilalţi eroi ai lui Shakespeare, din versurile citate, s'au oprit în procliticele terminale, pentrucă nu se puteau ţine de rîs.

Trebue să recunoaştem că d. Topîrceanu n'a reuşit atît de bine în versurile sale voit humoristice, ca d. Stern în versurile sale tragice.

Să nu creadă d. Topîrceanu că-l nedreptăţesc; iată versuri de ale d-sale:

> **Incomodă 'n soare ca**
> **Un gunoi în ochi...**
> **Gravă ca o rugăciune**
> **Şi posomorîtă ca o**
> **Figurină de cărbune**
> **Cu nuanţe de cacao.**

Ce sînt aceste pe lîngă versurile citate din d. Stern?! Şi apoi d. Stern mai are meritul că a adaptat şi fondul lui Shakespeare la forma d-sale. D. Stern e bărbat învăţat, caşi d. Barbu Lăzăreanu, şi ştie că trebue să fie acord între fond şi formă.

D-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu, nici după ce le-am atras atenţia, n'au înţeles enormităţile din versurile citate, ceiace zeţarul meu a înţeles spontan şi de îndată. Şi, silindu-se a dovedi că versurile citate sînt armonioase şi corecte, d-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu se încurcă în literaturile a patru ţări, pentru a arăta că înţeleg versurile acestor literaturi tot în aşa fel cum d. Stern îl înţelege pe Shakespeare.

Voind să dovedească prea multe, isbutesc să arăte încă odată acelaşi lucru, de care cetitorii erau pătrunşi de mai înainte, şi pe care d-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu nu mai aveau nevoe să-l dovedească,—repeţirea era de prisos.

Un singur lucru,—şi *numai de acesta era nevoe,*—n'au arătat d-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu, şi anume: ***că există în întreaga operă a lui Shakespeare, un singur pentametru iambic,*** ***în care silaba a zecea,—adică silaba accentuată care închee versul din punct de vedere al ritmului,—să fie reprezentată printr'o particulă proclitică.***

Ii asigur că nu vor găsi. Vor găsi la sfîrşitul *liniei* versului: în a *unsprezecea* sau a *douăsprezecea silabă, silabe neaccentuate*, în unele cazuri chiar o proclitică, *dar niciodată nu vor găsi ca silaba* **a zecea**, care totdeauna e accentuată, *să fie o proclitică*. Acum, să se uite d-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu la cele cincisprezece versuri pe care le citez eu din opera d-lui Stern, —aşi putea cita sute,—şi să numere pe degete, silabele fiecărui vers, ca să se convingă în a cîtea silabă cade proclitica terminală? *La toate versurile, numai în silaba a zecea, şi subt accent deplin.* Ei bine, se poate ca ceiace zeţarul meu a simţit imediat, d-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu să aibă nevoe de cele zece degete dela mîni ca... tot să nu priceapă? Asta l-a făcut pe d. Barbu Lăzăreanu să se încurce şi-n „tălmăcirea",—cum spune d-sa totdeauna arhaic şi frumos,—a versurilor moderne. Aici, poeţii luîndu-şi mai mare libertate de *aranjare în linie a versurilor*, ritmul e mai greu de găsit, şi de aceia şi d. Barbu Lăzăreanu e mai hazliu.

D-nii Stern şi Barbu Lăzăreanu ne mai vorbesc de *terminaţiuni uşoare*, de *terminaţiuni slabe*, de *terminaţiuni feminine*, —pe care le numesc chiar în englezeşte,—la Shakespeare. Da, aceste pot fi neaccentuate sau proclitice, dar ele cad totdeauna numai după silaba *a zecea*: în a *unsprezecea* sau a *douăsprezecea* silabă. In versurile d-lui Stern însă e vorba totdeauna numai de *o proclitică accentuată în silaba a zecea*,—ceiace este o absurditate.

Cetitorii desigur că vor exclama că e de necrezut. In adevăr, omul are în el simţul verosimilului, care îl opreşte totdeauna să creadă în absurd. Chiar şi în artă,—unde poetul îşi poate lua cea mai deplină libertate de fantezie,—instinctul verosimilităţii impune o limită. Cu atît mai mult în domeniul eminamente logic al discuţiilor şi teoriilor. Cu toate aceste, cetitorii să nu se îndoiască de posibilităţile d-lui Stern şi să nu uite că d. Stern e eroul recordurilor cu Marcu, al Scoţiei Rege, cu lunca ...şi că dacă d-sa a reuşit să facă dintr'un verb un rege al Scoţiei, pentruce n'ar încerca să obţie o „minune" şi 'n domeniul raţiunii logice,—mai ales cînd are şi colaborarea d-lui Barbu Lăzăreanu. Dacă absurdul nu poate intra în mintea noastră, nu e mai puţin adevărat că el există în realitate. Nimeni nu şi-ar fi putut închipui că d. Stern să aducă în sprijinul versurilor sale, citate de mine, o carte care se ridică împotriva sa. A făcut-o d. Stern şi pe asta, după cum vom vedea că va mai face şi altele. A te încurca în Shakespeare e pînă la un punct scuzabil, dar a pricepe tocmai pe dos un capitol de metrică, care îl aduci în sprijinul tău, e cu mult, mult, mai... original.

Cartea de referinţă, citată de d. Stern e *Shakespeare*, de

Edward Dowden, din biblioteca *Literature Primers.* Vorbind de accentul de pe silaba a zecea a pentametrului iambic, la Shakespeare, și de terminațiunile *ușoare, slabe* și *feminine*, care urmează neaccentuate în silaba a *unsprezecea* și a *douăsprezecea*, Dowden citează următoarele versuri din *Tempest*, și desparte anume prin linii verticale terminațiile de *după silaba a zecea*, care e *totdeauna accentuată* și care *niciodată nu poate fi* o *proclitică*. Ori, d. Stern citează pe acest autor ca să-și legitimeze *prezența totdeauna a unei proclitice accentuate tocmai în silaba a zecea*, din versurile citate de mine, din traducerea d-sale!?

Reproduc versurile engleze, citate de Dowden, la pagina 43, pentrucă altfel e de necrezut:

> I boarded the king's ship; now on the beak,
> Now in the waist, the deck, in every cab | in
> I flamed amazement: sometimes I'ld divide
> And burn in many places; on the top | mast,
> The yards and bowsprit owuld I flame distinct | ly,
> Then meet and join. Jove's lightnings the precurs | ors
> O' the dreadful thunderclap more momentar | y
> And sight out-running were not; the fire and cracks
> Of sulphurous roaring the most mighty Nep | tune
> Seem to besiege and make his bold waves trem | ble.
> (The Tempest, Act. I, sc. II, 196—205)

*

D-nii Stern și Barbu Lăzăreanu mai vorbesc încă de *enjambement*, —de cîte n'au vorbit d-lor,—grăbindu-se însă *imediat* să dovedească că nici această procedare poetică, întrebuințată întâia dată în literatura modernă tocmai de Shakespeare, (cu două sute de ani înainte de a fi întrebuințată în literatura franceză) n'o înțeleg ca o complectare de înțeles a unui vers în versul următor, ci ca o absurdă stropșire a ritmului.

D. Stern se miră cum de „eu n'am revenit, nici măcar în parte, asupra erorilor mele, care mi-au fost relevate prin unele întimpinări hotăritoare",—ale d-lui Barbu Lăzăreanu, în *Adevărul Literar*.

Ei bine, eu declar că, în această chestie, nu recunosc autoritate mai mare decît zețarul meu, și afirm că toți care au scris manuale de metrică nu l-au avut în vedere decît pe el, în toate limbile și-n toate timpurile; iar poeții lumii întregi l-au respectat cu sfințenie, întotdeauna. Sau cu alte cuvinte: nici un poet din lume n'a stropșit ritmul firesc al limbii lui și niciun tratat de metrică n'a reglementat această stropșire. Versul e muzică,—și cucoana Kirița știe că „tonul face muzica". Și nu numai versul, dar, dintr'un punct de vedere, orice vorbire e cîntată; iar accentul, în multipla lui varietate, care poate schimba până și categoria gramaticală a unui cuvînt, își are legile lui firești prinse în sufletul

nostru,—în toată complexitatea lui. Cu atît mai mult deci poeții *cîntă* limba: n'o sughiță, nici n'o strănută,—decît doar dacă voesc aceasta anume, pentru efecte humoristice,—sau cînd se voește a se sublinia ori a se specifica, în mod deosebit, o idee, de exemplu:

> Schlegel și Tieck
> Schlegel și... dr. Stern.

In primul rînd *și* n'are de loc accent, pe cînd în rîndul al doilea *și* absoarbe toată intonația.

*

D. Barbu Lăzăreanu însă nu admite observațiile lui Dowden, și într'un articol special, cu titlul mare: *Dl. I. Botez și Metrica doctorului A. Stern*, din *Adevărul Literar* (No. 142, 1923), discutînd tocmai versurile citate de mine, conchide că ele sînt *„un spor de frumusețe"*. In No. 144 al aceluiași ziar literar, d. Barbu Lăzăreanu îl numește pe d-rul Stern: *„deschizătorul-de-drumuri"*, și combătînd pe un *„decurînd-ivitul în literatura tălmăcirilor shakespeariene care se străduește să calce pe urma întipăririlor lăsate de dr. Stern"*, exclamă: *„Dar este un Dumnezeu al minorităților, și al lui Shakespeare, care cere ca atunci cînd îl tălmăcești pe acesta, să te apropii cu sufletul curat, și să aibi extazuri"*. Apoi ne vorbește de scene *„înebunitor-suave"* și de niște *„versuri care tropăe din vreme'n vreme și bat din niște pinteni care în realitate nu's decît bătături cu rădăcină"*, —care, firește, nu sînt ale d-rului Stern.

Acum înțăleg cum traduce d. Stern pe Shakespeare: trebue să se supună Dumnezeului minorităților, care îi cere, cînd se apropie de Shakespeare, *să aibă numaidecît extazuri*, nu să-l pricească. Dar se vede că acest Dumnezeu al minorităților nu e și al lui Shakespeare, cum crede d. Barbu Lăzăreanu, și i-a *tras chiulul* d-lui Stern, inspirîndu-i *„bătături cu rădăcină"* înloc de versuri. Trebue să observăm, că d. Barbu Lăzăreanu, cînd vorbește de d. Stern, cade în *extazuri*, și atunci substratul atavic al strămoșilor săi cronicari se ridică la suprafață din fundul sufletului său, iar d. Barbu Lăzăreanu începe să vorbească în stil arhaic. De un lucru nu sînt sigur însă: dacă predilecția homerică, de a crea cuvinte compuse, a d-lui Barbu Lăzăreanu, izvorește din acelaș substrat sufletesc sau din faptul că Homer îi este *son livre de chevet*.

Dar d. Barbu Lăzăreanu, vrea să ne reformeze și gramatica, pentru care de altfel arată dispreț, și vrea să reînvie și cuvintele vechi, cu sprijinul d-lui dr. Stern. In *Adevărul Literar* (No. 140, 1923), d-sa ia apărarea d-rului Stern și scrie cu titlul foarte mare al articolelor senzaționale *„Subjonctivul și Imboldul d-lui I. Botez"*. Cînd e vorba de d. dr. Stern, d-sa nu poate vorbi calm.

Ce se întîmplase? In articolul meu *Shakespeare în romînește*, pe lîngă sutele de erori ale d-lui Stern, subliniasem că expresia *o să plouă*, nu e universal întrebuințată în limba noastră. *Aici* e loc de vorbă și-a spus d. Barbu Lăzăreanu: „cînd eram copil, trăiam la Botoșani, acolo copiii spuneau ***are să ploae***, dar la București spun ***o să plouă***". Insfîrșit... probabil că zețarul îl aștepta să-i dea articolul.

Dar de ce ***are să ploae*** e *subjonctiv*, d-le Barbu Lăzăreanu, cînd *o să plouă*, chiar și la București, e tot *viitor?* E bine să te ocupi și cu gramatica, măcar pentru titlurile senzaționale.

Lucru mai grav era cu *imboldul*; aici atingeam sensibilitatea specială a d-lui Barbu Lăzăreanu pentru arhaisme. D-sa îmi citează patruzeci de dicționare, în care pot vedea că bold înseamnă și imbold. Dar e vorba, dece preferă d. Stern pe bold care e cuvînt mort și care poate sta în Iliada, unde e vorba de o societate din timpurile eroice, și nu pe imbold care e cuvînt viu,—și vii trebue să fie cuvintele în Shakespeare? Lucrul e foarte simplu: străinul, care nu are simțul limbii și învață cuvintele din dicționar, are de obiceiu preferință pentru arhaisme. Pentru el ambele cuvinte sînt deopotrivă de *atone*, și atunci el îl alege pe cel care n'are circulație în limba vie: i se pare lucru mai nou, mai frumos. E foarte firesc ca d. Barbu Lăzăreanu să se întîlnească în gusturile lexice cu d. dr. Stern. Dar de celelalte greșeli ale d-rului Stern, arătate de mine, în articolul menționat, d. Barbu Lăzăreanu nu spune un cuvînt. Dimpotrivă, afirmă categoric și sentențios, că Morfologia *„mi-a tăinuit uimitoarele frumuseți din traducerile d-lui Stern"*; că *„traducerea din Hamlet este o minune, o încîntare"*,—acestea cu litere foarte groase.

Ce fericite sînt animalele necuvîntătoare, d-le Barbu Lăzăreanu! De ele nu se poate spune niciodată că *se fac de rîs*,—și asta e o expresie foarte neaoșă. Pe om însă Dumnezeu l-a blestemat cu privilegiul vorbirii, ba i-a dat încă, pedeasupra, și posibilitatea de a învăța să scrie.

Demult Caragiale a spus de scriitorii din categoria d-lui Barbu Lăzăreanu că: ***„dacă nu-s fudui n'au haz"***, și timpurile de după dînsul vor continua să confirme adevărul cuprins în profunda observație a marelui scriitor dispărut.

*

La unele din observațiile mele, din articolul din Maiu trecut, asupra erorilor de deosebite categorii în traducerile d-lui Stern, a răspuns însuși d. Stern, în *Adevărul Literar*, No. 156, 157, 158, 1923. Cetitorul s'ar aștepta ca d. Stern să se apere cu argumente aduse de partea d-sale. Așa e și logic și la asta mă așteptam și eu. Am rămas însă surprins, cînd am văzut că chiar în asemenea împrejurări, d-sa nu-și părăsește atitudinea de humorist iremediabil, și se străduește cu mare lux de citații să aducă singur argumente și citații împotriva sa însuși. Pentru mine era de prisos: nu mai era nevoe ca d. Stern să-mi coroboreze articolul. De ceiace am scris în el, eram perfect convins; și, dupăcît știu, cetitorii articolului nu mai aveau nevoe de argumente nouă, în supliment.

Așadar, de oarece consider, în parte, articolele d-lui Stern ca suplimente de coroborare ale articolului meu, le voiu reproduce întocmai în părțile esențiale, și voiu reproduce și injuriile triviale pe care d. Stern mi le adresează, fără să răspund la ele. Reproducerea va fi aidoma și complectă, căci din ambele puncte de vedere, chestia e caracteristică pentru d. Stern.

Ii rog, dela început, pe cetitori, să observe ce concepție are d. Stern despre limba romînească: aceasta va lămuri multe lucruri:

„Limba noastră spune d. Stern, n'a ajuns, în multe privinți, la o „deplină stabilitate, așa încît d. Ioan Slavici* a putut scrie, de curînd, „despre o «limbă păsărească» a multor scriitori de ai noștri, relevînd greșeli morfologice chiar și în gramaticele usitate în școli, „iar Arhimandritul Scriban a vorbit de «stropșirea limbii»".

Ce urmează de aici? Că greșelile de limbă ale d-lui Stern sînt inerente stadiului de dezvoltare a limbii romînești, ori că d. Stern face parte din grupa scriitorilor de care vorbesc d. Ioan Slavici și Arhimandritul Scriban? E nevoe să mai spun pentru cetitorii romîni, că stadiul de dezvoltare a limbii noastre nu e de loc stadiul de dezvoltare a limbii d-lui Stern? Dacă n'ar fi d. dr. Stern care ne spune această nedelicatețǎ, am crede că ne-o spune un inconștient. Asupra logicei, nici nu mai insist.

Trebue să recunoaștem că limba unui popor nu poate avea nici o apărare. In construcțiile materiale, dacă greșești calculele de echilibru, clădirea se dărîmă, și e imposibil ca un incompetent să poată construi ceva.

In viața publică, ai poliția și codul penal, care intervin împotriva infractorilor.

Dar în chestii de limbă și literatură, libertatea e desăvîrșită, —și e bine că e așa, căci altfel n'am avea ridiculul, care e atît de distractiv în vremurile aste de nevoi. Limba știe să se răzbune singură.

D. Stern e și onest în discuție: d. Stern scrie:

„Nu voiu releva greșelile de tipar pe care d. Botez mi le socotește mie drept greșeli, precum: *inșile* în loc de *inșii*; *căruia* în „loc de *căreia* și în loc de *cărui*, *al* în loc de *ale* (ai nopții duhuri)".

A uitat d. Stern pe ***„să ni-i supunem"***, în loc de *să ne supunem lui*; *„mi-i pun în drum"*, în loc de *mă pun în drumu-i*; *„se va da vina nouă"*, în loc de *„se va da vina pe noi"*; *„ce e vestea"* și *„ce'i vestea"*, în loc de *ce veste*... și încă multe, multe altele. A, uitasem! Chiar și ***„guzganul codoberg"***, d-le Stern e greșală de zețar?

* Iată textual ce scrie d. Ioan Slavici, în *Adevărul Literar*, No. 164, în articolul său *„Cum să scrie romînește"*: ...„Alții iau în serios „vorba, că limba romînească nu e încă definitiv formată... Gîndul meu „e să arăt, că limba în care au scris Eminescu, Coșbuc, Caragiale și „Vlăhuță și 'n care scrie Gala Galaction, e desăvîrșită 'n toate amănuntele ei. Neisprăviții sînt cei ce se folosesc cu ușurință de ea".

Vrea să zică zeţarii sînt de vină? Ei, d-le Stern, zîmbim din delicateţă şi... cum d-lui Stern îi plac expresiile neaoşe: *s'o lese moartă.*

Dar e cavaleresc lucru să se învinuească nişte bieţi lucrători, de care oricine e convins că *nu pot, să vree chiar*, să comită asemenea erori?

Apoi, drept recunoştinţă faţă de *„Cultura Naţională"*,—care oricum, va suferi în prestigiul ei de instituţie serioasă, că a publicat traducerile din Shakespeare ale d-lui Stern,—e drept să se aducă, tocmai de d. Stern, o aşa hulă?

Mai departe, tot d. Stern:

„Să vedem acum celelalte greşeli, pe care d. Botez nu le „explică totodată, ci de multe ori le subliniază sau le însoţeşte cu „semne de exclamaţie, fără altă lămurire:

„A. Stern. Macbeth: Intăletate dă'i cu ochi şi limbă. (M., p. 62).

„Aici d. Botez incriminează întrebuinţarea cuvintelor «cu ochi „şi limbă», şi ne întîmpină intâiul exemplu, urmat de numeroase „altele, cum d. Botez, nu tocmai în stare de a aprecia metaforele „lui Shakespeare, sau neînţelegînd textul englez, ***îmi face o gre-„şală din reproducerea lor.***

„Shakespeare zice:

„Present him eminence *both with eye and tongue*, adică: „dă'i „intăletate atît cu ochii cît şi cu limba". *Ochi* şi *limbă* personalizează „privirea şi vorba. Tot aşa se exprimă Hamlet (pg. 40):

„Daţi'i un înţăles, dar nu o limbă".

„Cine afară de d. Botez nu vede metonimia?"

D. Stern crede că şi-a făcut un mai mare serviciu dezvoltînd ceiace eu am subliniat numai? Şi n'a observat bine sublinierea mea: eu am subliniat nu numai *cu ochi şi limbă*, ceiace de altfel era îndeajuns, dar *dă'i cu ochi şi limbă*, ceia ce-i mai frumos. Dar asta, la urmă, n'are nici o importanţă. Cu d. Stern cineva are totdeauna *l'embarras du choix*. Să nu se mai încarce d. Stern cu metaforele şi metonimiile: să le lese pe sama d-lui Barbu Lăzăreanu. Nu e vorbă, amîndoi sînt *tambour de livre*. Şi încă ceva, chiar în textul d-sale de aici, zeţarii iar i-au stricat limba romînească în acelaşi fel caşi cei care i-au făcut aşa de interesante traducerile din Shakespeare.

Şi mai departe, tot citaţie din articolul d-lui Stern:

„*A. Stern. Horatio.*

„Tot *spiritul* drumeţ şi rătăcit
„Din mare sau din foc, pămînt sau aer,
„Aleargă în *ocolul* său. (H., p. 27)

„«Ocolul spiritelor», exclamă d. Botez, scandalizat. Shakes„peare zice: *Confine*, adică hotar, îngrădire. Ocol nu înseamnă „numai înconjur, sau ocol de vite, ci orice loc împrejmuit, o des„părţire etc. Aşa zicem «Judecătoria *Ocolului I*», şi *ocol* este „vechiul nume al judeţului (vezi dicţionarul Universal L. Şăinea„nu). Dece dar nu s'ar putea întrebuinţa pentru cimitir, ocolul „duhurilor?"

D. Stern să aprecieze, că îmi stăpînesc rîsul şi discut cu d-sa serios. Dece citează pe Şăineanu? A voit să înţăleg eu că d-sa a voit să ducă duhurile la Judecătoria Ocolului I, nu la ocolul de vite?

D. Stern face o propunere, — probabil Academiei Romîne. Să i-o comunice direct. D. Stern vrea ca de azi înainte să se spună *ocolul duhurilor* în loc de *cimitir*. Foarte bine. Vom spune şi noi înloc de „am cumpărat un loc la cimitir",—„am cumpărat un loc la ocolul duhurilor". Ei şi? Mare lucru? Ce nu se poate, numai voe bună să fie: cu d. Stern nu ţi se urăşte.

Dar un lucru: în textul englez, *confine* nu se poate traduce nici cu *cimitir*, căci cimitirul, nici după credinţa creştină, nu-i locuinţa duhurilor ci a morţilor. E un cuvînt prea concret, şi de aceia nu-l poţi traduce decît cu cuvîntul general de locuinţă. Dar eu mai citasem ceva din traducerea d-lui Stern, în legătură cu *ocolul duhurilor*,—imediat chiar: e vorba de *duhuri plăvane, negre, sure*... Ei, iată ce însamnă neatenţie la citaţii! Cît pe ce nu puteam să fiu documentat ca să fac şi eu o propunere, şi anume: în loc de *„duhuri negre şi plăvane, duhuri albe, sure, toate"* (M., p. 80), să spunem o *cireadă de duhuri*. Poate se va admite şi asta. De altfel d. Stern a făcut aşa ceva, cînd a tradus: „Days and nights has thirty one" (M., p. 78) prin *o lună*. Aşa e mai concis. Un lucru nu ştiam până la d. Stern: că „Pămîntul ca şi apa *au* bulbuci" (M., p. 19). Mi-a spus'o Banquo, al d-lui Stern,—greşind totodată şi acordul verbului.

Iarăşi d. Stern:

„*A. Stern. Lennox.*

„Crunte întîmplări din nou clocite. (M., p. 45).

„Aici d. Botez observă! vom vedea mai departe că sînt şi „*tovarăşi clociţi*.

„Da, sînt! Şi d. Botez nu uită a cita:

„*Polonius.*

„Dar nu-ţi toci tu palma, dînd mîna
„Cu orice nou clocit tovarăş. (H., p. 43).

„Acest *clocit* nu-i place d-lui Botez! Dar Shakespeare „scrie:

„*Polonius*:

„But do not dull thy palm with entertainment
„Of each *new-hatched unfledged* comrade."

„Ei bine, *to hatch*, a cloci, a scoate pui (Lolliot, dicționar „englez-romîn și încă un dicționar, murdărit în ziar).

„Mais ne rends ta main calleuse par l'échange de poignées „de main avec le camarade *nouvellement pondu*. (Vezi Georges „Duval, traducere încoronată de Academia Franceză).

„Și Shakespeare mai adaogă pe lîngă *hatched* și pe *unfled-* „*ged* adică *golaș!*"

Cine l-a mai pus pe d. Stern să atingă și chestia asta? Vrea să dovedească că nu știe nici romînește, nici englezește, nici franțuzește? D. Stern, a căutat în Lolliot, care e un fel de Șăineanu pentru limba engleză, a găsit că *to hatch* însamnă *a cloci*, și d-sa a și scos acest înțăles din dicționar. A cloci, d-le Stern, se spune, în englezește, *to brood*. Apoi verbul francez *pondre*, nu însamnă a cloci, ci a se oua. A cloci se spune: *couver*. Și-apoi cum poți spune în romînește sau în orice limbă *nou-clocit?* Aceasta tocmai trebuia să-l facă pe d. Stern să vadă absurditatea.

Dar ce să fac, eu am promis d-lui Stern că voiu reproduce din articolul d-sale tot, fără nici-o schimbare: e dreptul d-sale de apărare.

In altă ordine de idei: de ce-a făcut d. Stern pe Ophelia să zburde și să svîrle cu picioarele până și-n pae? Blîndeța, bunătatea și sfiiciunea Opheliei sînt proverbiale, chiar și-n nebunia ei.

Același d. Stern:

„*A. Stern. Bernardo.*

„Șezi jos puțin și lasă-ne să dăm
„Din nou năvală în urechea ta. (H., p. 21).

„Aici urmează trei semne de exclamație, după care mai vine „un alt citat din Hamlet:

„*Primul actor.*

„Pirus năvălește 'n Priam.

„Și iar trei semne de exclamație!

„Afle d. Botez că imaginea este a *lui Shakespeare* și una din „cele mai frumoase. Iat-o:

„Sit down awhile;
„And let us once again assail your ears,
„That are so fortified against our story,
„What we have two nights seen".

„Eu am tradus:

„Șezi jos puțin și lasă-ne să dăm
„Din nou năvală în urechea ta,
„Așa 'ntărită împotriva vestii
„Acelei ce-am văzut în două nopți."

„Shakespeare compară dar urechea cu o fortăreață sau ce- „tate, mult întărită împotriva povestei apariției Duhului, și de a- „ceia, Bernardo vrea să dea năvală în ea".

Bine că d. Stern e satisfăcut, eu n'am nimic de zis. D. Stern confirmă necontenit ce-am afirmat eu: că d-sa n'are simțul limbii romînești. Dacă și d. Stern ne-ar îmbogăți limba, am ajunge să avem o limbă prea bogată. D. Stern a avut prilej să nimerească în limbajul figurat, dar atunci s'a abătut dela traducerea exactă, călcînd tot cu piciorul stîng; de exemplu, cînd Horatio vorbește de o armată de strînsură,—o armată'n dobîndă,—pentru o expediție de prădăciune, are o expresie foarte plastică, care poate intra foarte bine în limba noastră: *an enterprise that has a stomach in it*: *o întreprindere care are stomah în ea*. Știți cum traduce d. Stern? *o treabă ce are îndrăzneală în ea*,—frază sterilizată complect de ideia așa de bine plasticizată în textul englez și admisibilă de a fi trecută și în limba noastră. Dar d-lui Stern i-a plăcut mai mult cuvîntul îndrăzneală decît stomah și a *stricat treaba*. Tot așa traduce d. Stern, pe plasticul: *they distilled to jelly with the act of fear*, cu comicul: *ei, de frică, mai topiți piftie*.

Urmează d-le Stern:

„*A. Stern. Ross.*

El, cercetînd *urmarea*-acelei zile. (M., p. 20).

„In loc de *restul* zilei", observă d. Botez, scurt. Vorba *rest* „din original nu însamnă însă aici rest, ci aceia ce *s'a mai urmat* „în acea zi. Prin „urmarea acelei zile" am căutat să exprim *acest* „înțeles".

Dece d. Stern se expune să i se spună că e imposibil ca d-sa să fi crezut că *rest* se raportă la restul evenimentelor și nu la restul zilei? Textul e prea simplu și clar, ca chiar d-sa să reușească să se încurce: *the rest of the selfsame day*. Preferă d. Stern să spună că s'a încurcat într'o frază atît de simplă și-a înțeles-o pe dos? Dar, iar zețarii ceia, care îl persecută pe d. Stern cu greșelile lor în traducerile d-sale! I-au mai făcut una chiar aici, în textul apărării d-sale: nu se spune „*ce s'a mai urmat*", ci *ce s'a mai întîmplat*. Se vede că acești zețari au eșit dela „*Cultura Națională*" și-au venit după d. Stern la *Adevărul*.

Una deosebită, tot a d-lui Stern:

„*A. Stern. Hamlet*. De ce umbli să-mi prinzi vîntul. (H., p. 119)

„Textul zice:

„Why do you go about *to recover the wind of me?*

„Acesta este un termen de vînătoare care însamnă a se „pune în sensul vîntului animalului, așa încît să'i sperii și să fugă „în direcția cursei (Clark și Wright). Am cetit în *Prihodul* de „A. Frunză („Viața Romînească" No. 4, din 1920, p. 550): «Co- „poiul se aruncă în toate părțile, se oprește, *prinde vînt*», și am „format locuțiunea a prinde vîntul altuia".

„*A prinde vînt*", e bine și plastic... pentru cîni ...dar „*a-mi*

prinde vîntul" sau „*a prinde vîntul altuia*"... vorbind de oameni... e hilariant. Iată cum d. Stern, avînd un model bun, a scrîntit-o atît de rău. Rugăm pe d. Stern să nu ne mai îmbogățească limba cu locuțiuni nouă. Celace-i trist e că n'a înțeles nici acum enormitatea. Așa se'ntîmplă cînd în loc să te călăuzești de simțul limbii, te călăuzești de dicționarul d-lui Șaineanu.

Dar pe aceiași pagină, unde d. Stern vorbește de „*guzganul codoberg*", mai e o altă creație a d-sale:

II-a vrăjitoare. Un vînt îți dau eu.
III-a vrăjitoare. Și eu 'ți dau un vînt.

Nu știu ce locuțiune a mai voit d. Stern să formeze cu acest *duet*.

Cel care ar scoate o ediție ilustrată a lui *Macbeth* al d-lui Stern, n'ar ști cum să-l reprezinte: cu hamu'n spate (p. 116) sau cu armură și cu baston (p. 111)? Oricare figură ar fi cu efect, dar în orice caz, d. Stern ar trebui să opteze pentru una.

Mai are încă d. Stern:

„*A. Stern.* Duncan (către Lady Macbeth)
Cu asta vă învăț
Ca să-mi doriți un *bogdaproste* pentru
A voastră trudă (M., p. 30).

„La aceasta, d. Botez face profunda observație: «Așa se „dovedește că bogdaproste își trage originea dela Curtea lui „Duncan».

„Ba aceasta dovedește numai că d. Botez răstălmăcește cu „dinadinsul cuvintele, pretinzînd că Duncan învață pe Lady Mac-„beth chiar *cuvîntul bogdaproste*" !

„Iată pasagiul întreg. Regele Duncan, primit în castelul lui Macbeth, zice, cînd intră Lady Macbeth:

„Ah, iată onorata noastră gazdă,
Iubirea care ne urmărește, este
Ades o silă, dar fiind iubire
Îi mulțumim".

„Adică: «Supușii *noștri* sînt citeodată puși la grea încer-„care prin iubirea lor pentru *mine*, dar mă bucur de aceasta, „pentrucă e o dovadă a iubirii lor» (vezi L. W. Lyde). Și ur-„mînd, Regele zice că printr'aceasta el învață pe supușii săi a-i „zice *un bogdaproste pentru truda lor*, adică a-i *mulțumi pentru* „*supărarea ce le face*".

Las pe cetitori să deslege singuri ce-a voit să spună d. dr. Stern. De altfel d. Stern a luat toate măsurile: a dat și o traducere a traducerii d-sale. Eu observ numai că Regele nu cunoaște acordul pronumelui. Tot zețarii!

Iarăși d. Stern:

„*A. Stern. Regele* (către Hamlet)
„Duios și vrednic e din parte'ți Hamlet,
„Că tatălui *dai ăst prinos de doliu* (H., p. 32).

„«Păcat că nu e și limba corectă»! scrie d. Botez. Prinos: „omagiu, ofrandă,—de ce nu s'ar putea întrebuința, în senz larg, „nu numai ca omagiu de admirație sau dragoste?"

Știu eu dece nu se poate? Dar să fie sigur d. dr. Stern că, în romînește, nu se poate „*să dai ăst prinos de doliu*".

Din nou:

„*A. Stern. Horațio.*
Dar după cîte-mi *pot da cu părerea* (H., p. 23).

„«Se vede că Horatio cetise pe Caragiale", observă cu fina „lui ironie, d. Botez. Eu voiu observa întâiu că am scris «pot da „*eu* părerea», dar și construcția: «îmi pot da *cu* părerea» nu este „un mahalagism Caragialesc, ci o construcție romînească neaoșe. „«Eu dau cu părerea», scrie Ispirescu citat în dicționarul lui „Tiktin (vezi: părere); în același senz și Laurian și Maxim, „dicționarul limbii romîne".

Cetitorii au văzut mai înainte, că d. Stern *dă și cu ochii și cu limba, și-și dă cu părerea* că toate-s permise, în limba romînească. A! uitasem că d-sa dă și-un *ăst prinos de doliu*, în împrejurări grave. Și Șaineanu și Tiktin sînt de această părere, ne spune d. Stern. Dar nu mai era nevoe de marturi, deoarece noi îl credem pe d. Stern că e sincer: dacă n'ar fi fost, n'ar fi întrebuințat aceste expresii, în traducerile sale din Shakespeare. Cît privește afirmarea d-lui Stern că d-sa *a scris dau eu părerea*, nu *dau cu părerea*, textul romînesc al cărții d-sale îl dezminte categoric. Aici nici ipoteza zețarilor care greșesc la tipar nu-l poate ajuta pe d. Stern.

Încă o obiecție, a d-lui Stern:

„*A. Stern. Polonius.*
Aici Laertes? Hai pe bord. Rușine!
Căci vîntul *șeade'n ceafa pînzei tale*" (H., p. 43).

„«Ce eufuism original», exclamă d. Botez. Eufuism? Așa „se numea limbagiul afectat care se lățise în Anglia, după publi-„carea unui roman al lui Lilly (1579, 1580), al cărui erou este „tînărul filozof *Euphues*. De acest eufuism Shakespeare și-a „bătut joc în mai multe locuri, între altele, și în vorbirea lui „Osric din Hamlet. Dar să ne înțelegem—Shakespeare zice:

The wind sits in the shoulder of your sail.

„Eu am tradus dar *literal*. Atunci d. Botez numește a-„ceastă expresie așa de plastică și de realistă (imaginea este de „altminteri, împrumutată din limbajul marinarilor) a lui Shakes-„peare, „un eufuism original"?

Aceiași predispoziție a d-lui Stern de a se abate dela chestie, făcînd digresiuni comice care-l încurcă mai rău. Să precizăm: d. Stern spune că a tradus *literal* pe Shakespeare. Ori *shoulder* însamnă umăr și nu ceafă. Același cuvînt pentru două

părţi aşa de distincte ale corpului nu există, nici într'o limbă. La diferenţiarea fizică corespunde o diferenţiare exclusiv individuală lexică. Numai în mod figurat, cu anumite scopuri, poţi numi o parte din corp cu numele altei părţi. A voit d. Stern să facă aceasta? Asta însă nu se poate face decît cu tot capul, nu numai cu ceafa.

D. Stern, netraducînd *literal*,—cum afirmă, *că a tradus*,—imaginea din text e desfiinţată. Imaginea din textul englez implică o comparaţie cu majestatea fizică a corpului omenesc. Poţi găsi puncte comune,—ca impresie şi înţeles,—între umerii omului, care stau verticali, prezintă suprafaţă, pot mişca cu forţa lor rezistenţa... şi pînzele unei corăbii, care se înalţă spre cer, prezintă o suprafaţă în bătaia vîntului cu care se luptă şi de care se foloseşte mişcarea corăbiei. Inconştientul singur găseşte punctele de asămănare, şi omul astfel îşi formează limbajul figurat şi imaginile. Imaginile nu-s nebunii fără înţeles. Dar ce puncte comune se pot stabili între pînzele ridicate în bătaia vîntului şi ceafa unui om? Ceafa n'are nici-un contur şi nu prezintă o formă în vre-o parte a corpului.

D. Stern spune că expresia e plastică şi realistă, şi imaginea e împrumutată din limbajul marinarilor. Expresia deci e o expresie consacrată şi are un anumit înţeles. E plasticizată de o imagine foarte firească: nu e fără înţeles şi fără viziune ca a d-lui Stern, în care nu numai că viziunea a dispărut, dar s'a obstruat complect imaginaţia.

Eufuismul excesiv imaginativ şi liric s'a născut în Anglia, dintr'o stare de exuberanţă sufletească a unui popor tînăr, plin de sevă şi de imaginaţie, nestăpîn încă în deajuns în dominarea impetuozităţii sufleteşti, lucru care se capătă mai *tîrziu*, prin maturitate şi afinare intelectuală şi prin sporirea bunului simţ.

La baza elementelor eufuismului stă îndrăzneala imaginaţiei din Shakespeare. Eufuismul, drept vorbind, nu constă în înseşi puterea imaginativă sau excesul liric, ci în *inoportunitatea întrebuinţării imaginilor hiperbolice*, în împrejurările date. In sine însuşi, ca imaginaţie, eufuismul are imagini de o putere şi o frumuseţă neîntrecută. Shakespeare caracterizează pe unele personagii cu nota ridicolului, nu prin valoarea imaginilor, ci prin întrebuinţarea lor ad-hoc. D. Stern să-şi amintească de imaginea superbă a lui Laertes, cînd compară omul cu un templu,—o imagine pe care Laertes o învaţase din literatură,—dar care încarcă pe Laertes cu ridicul, pentrucă o debitează artificial în momentul despărţirii de sora lui Ophelia, cînd nu putea fi un moment sufleteşte firesc.

După cum o imagine superbă poate face pe un om ridicul, tot aşa şi o idee plină de adevăr şi pătrundere poate expune pe om la ridicul, după împrejurări. Ambele maniere a eufuismului,—imaginativ şi pur intelectual,—sînt întrebuinţate de Shakespeare, pentru a-şi caracteriza personagiile dramatice: Laertes şi Polonius sînt bogate exemple.

In cazul de faţă, *Polonius* e ridicul pentrucă întrebuinţează imaginea,—în sine foarte frumoasă,—în mod neoportun sufleteşte: tocmai cînd trebuia să se despartă de fiul său, Laertes. D. Stern a înţeles însă că trebue să estropieze imaginea.

După cum în literatura originală, scriitorul nu e placă de fotograf, tot astfel în traduceri de valoare mare artistică, cum e Shakespeare, traducătorul nu e dicţionar. Nu se pleacă dela dicţionar, ci dela starea sufletească şi imaginativă a traducătorului, dupăce el a căutat să se identifice cu stările sufleteşti din marele scriitor.

O altă protestare a d-lui Stern:

„Acelaşi lucru îl face d. Botez, cînd pune trei semne de „exclamaţie după cetirea traducerii următoarelor versuri:

„*Polonius*. Nu da şi nu lua cu împrumut,
Căci dînd, ades pierzi banii şi prieten,
Luînd toceşti a *căsniciei muche*.

„Am reprodus exact textul:

Borrowing *dulls the edge of husbandry*.

„Inţelesul acestei splendide imagini este lămurit pentru „oricine nu caută nod în papură. Dar, oricum, şi aici d. Botez „critică pe Shakespeare".

D. Stern mai adaugă, citind traducerea lui Schlegel, că traducerea lui Schlegel nu este riguros exactă, căci *edge*, înseamnă *muche*, *ascuţiş*, *nu vîrf*. In traducerea cu *ceafa pînzei* d. Stern a invocat sprijinul lui Schlegel; în *a căsniciei muche*, d. Stern îl combate pe Schlegel.

Rog pe cetitori să fie atenţi, căci aici d. Stern a atins genialitatea.

Mai întâiu observ că d. Stern şi-a modificat traducerea. In traducerea sa din volumul „*Culturii Naţionale*" e:

Luînd, toceşti *muchea gospodăriei* (H., p. 44).

Această traducere e retradusă în:

Luînd, toceşti a *căsniciei muche*.

In prima hipostasă, numai un cuvînt e greşit tradus: *edge*, care nu înseamnă *muche*, ci tocmai partea opusă a lamei cuţitului, adică *tăiuş*, *ascuţiş*.

In a doua hipostasă, ambele cuvinte sînt greşit traduse: *husbandry*, nu înseamnă *căsnicie* ci *gospodărie*. Cînd spui de doi căsătoriţi că *duc căsnicie bună împreună*, nu înseamnă că *duc şi gospodărie bună împreună*. Propoziţia întâiu nu implică pe a doua, care se rapoartă la partea economică, pecînd cea dintâiu se rapoartă la partea sufletească.

Văd că d. Stern admiră propoziţia din urmă, cea cu *a căsniciei muche* şi o declară că are „*înţelesul unei splendide ima-*

gini, lămurit pentru oricine!?" D. Stern vorbeşte astfel sigur de această imagină splendidă construită din *două cuvinte care nu există,—niciunul,—în Shakespeare,—mai mult încă: unul are în Shakespeare înțelesul tocmai contrar!*

Ce înțelege d. Stern, e imposibil să-mi închipui, deşi d-sa afirmă că înțelesul imaginii d-sale e lămurit pentru oricine.

Iată textul englez:

Borowing dulls the edge of husbandry
(Hamlet. Act. I, sc. III, 77)

In romîneşte, cuvînt cu cuvînt însamnă:

Imprumutînd dela altul toceşti tăiuşul gospodăriei.

Nu e vorba de muchea căsniciei sau de muchea gospodăriei, ci de tăiuşul, ascuţişul gospodăriei, adică nervul gospodăriei. Şi această propoziţie nu constitue un eufuism de imaginaţie ci de suggestie, de observaţie practică. O corabie cu pînzele întinse in bătaia vîntului, e o imagine splendidă; dar o gospodărie imaginată ca un cuţit tocit, nici nu-i imagină: e o observaţie suggestivă numai. Imaginaţia de obiceiu *umflă*, exagerează proporţiile ca să impresioneze. Exemplificarea prin comparaţie pentru a suggera învăţături *reduce*, micşurează proporţiile. Nu partea imaginativă e elementul esenţial aici. In orice glosar al lui Shakespeare, d. Stern putea găsi că *edge*, tăiuş, mutat în lumea sufletească, ca înţeles, înseamnă: *incitement, impulse, stimulus*,—adică impuls, îndemn, gust la muncă. Cu alte cuvinte, cine împrumută bani de-a gata, dela altul, nu mai are îndemn (i se toceşte îndemnul) să-i muncească, să-i cîştige muncind, şi-şi ruinează gospodăria.

Eu caut nod în papură d-le Stern, ori d-stră vă reduceţi la un simplu dicţionar, ba încă şi-acela cu lexicul fals tradus?

Inainte de a sfîrşi articolul, din No. 156 al *Adevărului Literar*, d. Stern îşi mai justifică corecta întrebuinţare, cu citaţii din dicţionare, a expresiilor *arţag nelegiuit* şi *sîmburele vredniciei noastre*. Am arătat în articolul *Shakespeare în romîneşte* absurditatea acestor expresii şi renunţ a mai arăta acum humoristica justificare a d-lui Stern.

Cu ultimele aceste două expresii, d-sa termină partea relativ la limbă şi trece, în No. 157 al *Adevărului Literar*, la justificarea părţilor care, după cum mă citează d. Stern, „păcătuesc adînc împotriva fondului". „Nesocotită întreprindere!" exclamă d-sa.

La începutul acestui articol, îmi promisese d. Stern „că-mi va arăta că eu nu cunosc *cuvintele neaoş romîneşti* şi că m'am făcut vinovat, faţă de d-sa, de grave greşeli de limbă!!" Regret că d. Stern nu-şi ţine niciodată promisiunile, şi că, în schimb, întrece totdeauna aşteptările.

In această a doua parte a articolului său, d. Stern e foarte nervos şi-şi dă şi fotografia. N'am înţeles pentruce? Vrea să aibă şi admiratoare? Dar atunci recomandaţia d-lui Brănişteanu, că a trecut de 75 de ani, nu-i va fi tocmai folositoare, deşi d-sa a luat măsuri să-şi dea o fotografie mai din tinereţă. In traducerea lui Shakespeare, poate d. Stern să încerce a mistifica publicul, dar de, sînt lucruri care nu se pot mistifica, chiar cu ajutorul d-lui Barbu Lăzăreanu.

Nu voiu suprima nici-o încercare de justificare a d-lui Stern, căci toate sînt foarte interesante, nu numai pentru traducerea d-sale, dar şi pentru psihologia d-sale. Le voiu grupa însă după natura chestiilor, vorbind întâiu de locurile, unde d. Stern mă atacă pe mine, pentrucă l-am contrazis pe d-sa, şi apoi voiu vorbi de locurile unde d-sa atacă pe Shakespeare, pentrucă îmi place mie.

Voiu începe cu prima grupare, atrăgînd atenţia, că şi aici d. Stern se îngrijeşte singur să adune tot materialul împotriva d-sale, scoţînd deodată o concluzie contrară probelor aduse de d-sa singur şi foarte sentenţios agresivă: aceasta e maniera sa de a fi humoristic în polemică.

Am arătat în articolul meu *Shakespeare în romîneşte*, că greşelile d-lui Stern,—şi asta se vede şi din articolul de faţă,—nu sînt numai elementare, dar au şi o calitate: sînt şi hazlii. Astfel cetitorii iau cunoştinţă de ele cu oarecare plăcere estetică. Una din cele mai hazlii erori, de care am vorbit, în articolul din Maiu, trecut, deşi foarte elementară, era cea cu *barba cu ciucuri*, a actorului care venise din Wittenberg la Curtea din Elsinore. Să se observe că aici nici nu poate fi loc de îndoeli şi interpretări, căci fiind vorba cum să vie pe scena actorul, care joacă rolul actorului din Wittenberg, chestia nu poate rămîne în discuţie,—cum vom vedea că vrea să o lese d. Stern. E un procedeu al lui Shakespeare de a găsi mijlocul ca din dialog să reiasă până şi modul cum trebue să fie îmbrăcaţi eroii lui. Acest lucru e foarte bine cunoscut de regisorii pieselor lui Shakespeare,— unic în această privinţă. Din dialog, de pildă, se află cum trebue să fie îmbrăcat *Hamlet*, cum să fie pieptănat, ...că purta barbă... In această privinţă, de exemplu, Molière nu dă nici-un ajutor regisorului său. Chestia bărbii actorului, dupăcum am arătat, implică şi alt interes pentru fixarea răspunsului, dacă Hamlet s'a întors din Wittenberg la Elsinore, atunci cînd tatăl său a fost asasinat, sau mai înainte; e o chestie care aduce lumini şi în interpretarea caracterului atît de enigmatic şi atît de mult discutat al lui *Hamlet*. E aici dar un pasagiu cu aderenţe adînci organice în piesa lui Shakespeare; şi tocmai de acela Shakespeare nu putea fi confuz aici. Poate nu sînt rînduri mai clare şi mai uşor de tradus în întreaga piesă, ca aceste. M'am mirat mult în articolul trecut, cum d. Stern a reuşit să se încurce în date atît de elementare. Răspunsul său însă m'a stupefiat: e de necrezut. In capul articolului său, d. Stern

pune ca titlu mare, senzațional, cu litere groase: *barba cu ciucuri*, adică eu susțin o enormitate, cînd afirm că barba n'are ciucuri. Voiu reproduce în întregime, fără nici-o schimbare sau prescurtare, obiecțiunile d-lui Stern, ca cetitorii să înțeleagă dece am spus că polemica d-lui Stern e interesantă și din punct de vedere psihologic.

Inainte de a începe reproducerea apărării d-lui Stern, dau înțelesul cuvintului *valanced*,—căci în el stă cheia,—din glosarul piesei *Hamlet*, tipărită în ediția *„Cambridge"*, sub direcția profesorului Gollancz,—cea mai bună ediție curentă de azi. Volumul meu e din 1910,—a șaptesprezecea ediție. In glosar, la pagina 206, d. Stern poate ceti: **valanced**, *adorned with a beard* (H., Act. II., sc. II, 442). Numai o singură traducere romînească, cuvînt cu cuvînt, a explicației lexice engleze, e posibilă, adică: *valanced înseamnă împodobit cu barbă*. Și din context rezultă că barba actorului trebuia să fie mai mare decît a lui Hamlet, căci și el avea barbă. Acum trecem la obiecțiile integrale ale d-lui Stern, din *Adevărul Literar* (No. 157, 1923).

„D. Botez spune: Ce înseamnă acest actor cu ciucuri „pe față, care vine să tragă pe Hamlet de barbă? Evident d. „Stern nu stăpînește nici limba engleză. D. Stern putea să gă„sească în orice dicționar englez că «valanced» înseamnă cu „barba mare, nu cu ciucuri; și verbul to beard nu înseamnă aici „a trage de barbă, ci a te măsura în barbă cu altul, a-l sfida „cu barba ta, a-l concura, a-l întrece. Textul englez e din cele „mai clare și traducerea lui, în romînește, nu cere nici o sfor„țare.

„Și d. Botez ne dă traducerea d-sale astfel:

„«O bătrînule prieten! Pentruce ți-ai lăsat barba așa de „mare, decînd te-am văzut pentru ultima dată? Vii să mă sfi„dezi aici în Danemarca?»

„Da, o asemenea traducere nu cere nici-o sforțare, dar e „falșă, dela început până la sfîrșit!

„1) «O bătrînule prieten». Mai adineaori d. Botez m'a luat «în răspăr că traduc *old* prin bătrîn, căci «în context» *old* ar „însemna acolo tînăr. Acum d-sa traduce pe *old* prin bătrîn, „cînd «în context» aici înseamnă nici bătrîn nici tînăr ci vechiu. „Hamlet nu vorbește de bătrîneța actorului, ci de vechimea prie„tiniei!"

[Deschid chiar aici paranteza ca să nu mai revin. Fiindcă e vorba de *bătrîn*, d. Stern să-și amintească de citația care am făcut-o din *Hamlet*-ul d-sale, la gruparea greșelilor de limbă: *„tîrziu, cînd vor ajunge ei înșile actori"* (H., p. 84.) Tocmai acolo se lămurește foarte clar că e vorba de actorul *bătrîn* care venise la Elsinore din Wittenberg, unde se ridicaseră alți actori tineri, după gustul publicului, iar cei *bătrîni* au trebuit să plece. Ce va zice d. Stern și de asta? Om fără noroc!]

„2) Cu barba mare este o născocire a d-lui Botez! D-sa „traduce astfel pe valanced și declară că pot găsi această tra„ducere în orice dicționar englez. Ei bine, declar că în nici un „dicționar englez, nu am găsit această traducere. Din contra: „în toate dicționarele consultate de mine, inclusiv dicționarele „speciale, în glosare și comentarii și în alte limbi; *valanced este „tradus prin ciucuri!!* Să numească d. Botez dicționarul care „traduce cu barba mare!

„Eu citez

„Lolliot: to valance, a decora cu o draperie, a orna cu ciucuri.

„Kellner: Valanced, befranst.

„Clark și Wright: valance; fringed with a beard; valance: the hangings of a bed, except curtains. Și aceiași, în glosarul celebrei lor ediții „The Globe", explică *valance* prin fringes (ciucuri), și trimet anume la acest pasaj din Hamlet.—[Cetitorul să observe că nu autorii, ci d. Stern traduce *fringes* cu ciucuri. Autorii citați spun *fringed with a beard*, adică *înfranjat* cu barbă, împodobit cu barbă. Cuvîntul fringe vine dela fibra, fir, nu ciucur].

„Schlegel traduce: Wie ist dein Gesicht betroddelt.
„G. Duval traduce: Pourquoi ta figure s'est-elle frangée de barbe?

„Nicăeri nu se arată barba mare a d-lui Botez?! S'o do„vedească! [?!].

„3) Verbul *to beard* înseamnă a trage de barbă și, prin „extensiune, a sfida. Dar aici are înțelesul său propriu, căci nu «e vorba de o barbă mare spre a «concura» pe Hamlet.

«Shakespeare face aici unul din numeroasele lui jocuri de „cuvinte (beard- to beard) și traducătorii caută să-l reproducă pe „cît se poate.

„Schlegel traduce astfel: «*Kommst du mir in den Bart „zu trotzen* (a mă sfida în barbă)». Dar a fost corijat în edi„ția Societății Shakespeare-iane astfel:

„Willst du mir zeigen dass du Haar auf den Zähnen hast? „(literal: vrei să'mi arăți că ai păr pe dinți, cu înțelesul figu„rat: că ești voinic, curajos.

„In fine *Fr. Gundolf*, care a remaniat traducerea lui Schle„gel, în 1922, traduce:

> Man woll dir wohl um den
> Bart gehen? (nu cumva vrei să te lingușească)
> [iar traducerea d-lui Stern]).

„Și *Benj. Laroche* (Vol. II., p. 175) traduce:

„O mon *vieil* ami, comme ton menton s'est ombragé de„puis que je t'ai vu! Voudrais-tu en Danemark me donner „de l'ombrage?" [d. Stern n'a observat cuvîntul *vieil*, că-l suprima].

„De unde se vede că pasagiul nu e tocmai așa de clar, cum

„vrea d. Botez, și traducerea mea cred că reproduce și jocul de „cuvinte din original".

D. Stern să creadă că nu există destule semne de exclamație pentru comentarea obiecțiilor d-sale. Bine, d. Stern n'a observat că toate dicționarele și glosarele și traducerile pe care d-sa le citează, spun că e vorba de o barbă pe obraz, ba încă barbă mare, afară de Lolliot (Șăineanul limbii engleze), care dă numai înțelesul comercial al cuvîntului? Ce viziune cu ciucuri a avut d. Stern? Inchipuiți-vă o ediție ilustrată, în care actorul să vie pe scenă cu ciucuri de canapea pe față! Culmea însă e încheerea: „că pasagiul nu e tocmai așa de clar..." !

Asta îmi amintește de profesorul meu de științi naturale, din liceu, tot așa de învățat in specialitatea lui cași d. Stern in Shakespeare.

Intr'o zi noi, elevii, l-am întrebat: „D-le Profesor, unde este osul *vomer* ?"

După multă chibzuială, cu un aer foarte grav, ni-a dat răspunsul :

„Apoi nu se știe, sînt discuții încă între învățați".

Continuă d. Stern :

„4) In fine—last but not least!—d. Botez traduce pe last „prin: *pentru ultima dată!* Cum însă actorul nu a murit și „Hamlet nu l'a văzut dar pentru *ultima dată*, d. Botez putea „face o sforțare și traduce mai romînește : ultima dată. Pentru „expresia mea «*în urmă*» d. Botez m'a făcut—agramat!"

D. Stern greșește: pe acel „în urmă" l-am grupat la *străinismele sui-generis*, care, in foarte mare măsură, caracterizează traducerile d-lui Stern. Nu m'aşi fi mirat să mă fi *trezit și eu* cu vre-un „*noi înșile*" oarecare, trăind așa de aproape de traducerile d-lui Stern! Cît privește diferența dintre *ultima dată* și *pentru ultima dată*, d. Stern greșește cînd crede așa de sigur că e nevoe numaidecît de un cadavru.—Cînd te desparți de un prieten cu gîndul că ai să-l mai vezi in aceleași locuri, atunci cînd îl revezi... în trecut, *l-ai văzut ultima dată;* dar cînd îți ei adio dela cineva, știind că nu te mai reîntorci niciodată in acele locuri, și că nu-l vei mai vedea pe cel părăsit... și după ani de zile îl intîlnești, pe cel uitat, in țări depărtate, cum e cazul cu actorul și Hamlet,... atunci Hamlet foarte corect spune: *de cînd l-a văzut pentru ultima dată*, pe actor.

Regret că d. Stern iar a crezut că știe ceiace nu știe. Să-l lăsăm să continue :

„Prin urmare d. Botez este acela care falșifică textul în„treg și totuși d-sa pretinde că eu m'am poticnit înaintea unei „bărbi. Ba, d-sa s'a polignit inaintea ei" !

„Urmînd a bate în struna fină a ironiei sale, d. Botez mai „zice: Sînt convins că dacă *Hamlet* al d-lui Stern, ar avea des„tulă viață să sară din paginile volumului *Culturii Naționale*, „deprins cum e cu expresiile «*a șterpeli*», «*a-și face mendrele*».

„și «*daraverele*», nu ar cruța pe d. Stern,—dacă d-sa ar voi să-l „tragă de barbă,—ci parafrazînd pe fratele său bun, *Mitică*, i-ar „«*trage un perdaf în lege*», strigîndu-i, cum se obișnuește la „Curtea d-lui Stern, dela Elsinore: «*Păzea! barba, barba-i cu „belea!*"

„Acest limbaj nobil nu se obișnuia la «Curtea mea din El„sinore»; e al lăutarilor din mustăriile moderne, sau din Curtea „d-lui Botez. Dar dacă Hamlet ar putea sări din paginile *Vie„ții Romînești*, unde d-sa îi stîlcește vorbele și traduce *valan„ced* prin barbă mare, i-ar spune ceiace spune lui Polonius cînd „acesta găsește prea lungă recitația actorului!

„O voi trimite la bărbier împreună cu barba d-tale."

E cunoscut in criminologie cazul în care cel care comite o crimă nu se poate depărta de locul în care a comis-o, și se reîntoarce necontenit la locul unde a săvîrșit-o. E cazul lui Raskolnikoff din *Crimă și pedeapsă* a lui Dostoewski.

D. Stern, însă, n'a făcut o crimă; d-sa a făcut numai un caraghioslîc. Regret că-l obsedează atîta de mult barba in care s'a încurcat și la care mereu revine.

Dar d. Stern e foarte *fudul* că în dicționarul lui Damé, care cuprinde și *la terminologie paysanne*, și în dicționarul d-lui Șăineanu, care e universal, a găsit cuvîntul *polignit*, alături cu *popîlnic, popiciu, poroinic, pocriș, hulchit, podhorniță*,—și-a putut introduce pe unul dintre ele,—pe *polignit*,—în *Macbeth*: așa ca să nu-l poată recunoaște nimeni. Numai Conu Petrache Carp l-a cunoscut în tinerețe la moșia sa din județul Vaslui. Noi l-am luat drept o greșală de tipar. Dar fiindcă d. Stern prinde cuvintele după ureche, nu după înțeles, a rămas fermecat de resonanța lui muzicală, fără să-l înțeleagă precis. D-sa îl întrebuințează pentru toate holdele, pecînd la țară nu se întrebuințează decît pentru grîu, in și sămănături verzi. E cunoscut in unele județe, la țară, și deci foarte nimerit ca să-l uimească pe d. Brănișteanu și să-l consacre pe d. Stern ca bun traducător al lui Shakespeare.

N'am cunoscut pînă la d. Stern cuvîntul polignit, și e *chic* că l-am aflat din *Macbeth*.

D. Brănișteanu greșește însă cînd mă ia de tovarăș la necunoașterea cuvîntului *a înfrăți*. In articolul meu din Maiu trecut, am arătat că d. Stern nu știe ce însamnă a înfrăți. In textul englez nu există. In textul englez este cuvîntul *bladed*, care însamnă a înverzi nu a înfrăți. A înfrăți se spune numai de grîu cînd încep să dea mai multe fire de lîngă rădăcină și astfel grîul se îndesește. Ori, în textul englez e vorba de holde nu de grîu, și holdele nu înfrățesc. Dar d. Stern, cum i se pare că un cuvînt e arhaic, e rar sau e rustic, și pune mîna pe el... și, tot numai cu mîna îl întrebuințează, in traducere.

Cu toate aceste, d. Stern atît de mult s'a speriat de descoperirea d-sale, încît l-a pus ca titlu senzațional cu litere grase.

Dacă *Hamlet* ar auzi că numai *Macbeth* a fost fericit cu un asemenea cuvînt, cu care se *juduleşte* d. Stern, atît de mult, i-ar reproşa d-lui dr. Stern, în ritmul lui original, cum e deprins în mahalaua dela Elsinore, scriindu-i supărat d-lui Stern:

Ce te fu
Ce te fu
Ce te fu-
dulești!
Mitică.

*

După exemple de daltonism, să vedem un exemplu de defecţiune logică. Tot d. Stern:

„*D. A. Stern.* (Polonius către Reynaldo):

„Şi vezi să nu neglije muzica (H., p. 65).

„*Shakespeare*:

„And let him ply his music (H., Act. II, sc. I. 73).

„D. Botez pretinde că după textul englez, Polonius sfătu„eşte pe Reynaldo, să-l lase pe Laertes să se dea singur de „go în conversaţia cu el: «Ideia din această consacrată expresie „a limbii engleze corespunde înţelesului din expresia romînească: „paserea pe limba ei piere, pe care bine că n'a transcris-o aici „d. Stern, cum d-sa are o predilectă slăbiciune pentru locuţi„uni neaoşe romîneşti. Din traducerea romînească a *d-lui Stern*, „înţelegem însă că Polonius ţine foarte mult ca fiul său să studi„eze bine muzica, şi de aceia se îngrijea să nu o neglijeze.» „Da, acesta este înţelesul traducerii mele, şi este adevăratul în„ţeles al textului, iar tot ce aşterne d. Botez e radicalmente fals.

„1) Nu e adevărat că după textul englez, Polonius sfătu„eşte pe Reynaldo să-l lase pe Laertes să se dea singur de gol.

„Tocmai din contra: îi spune anume să tragă de limbă „pe prietinii şi cunoscuţii lui Laertes. El zice lui Reynaldo:

„Şi straşnic de deştept ai fi, Reynaldo,
„Nainte de-a'l vedea, să cercetezi
„Purtarea lui.

„Şi se explică:

„Intâiu
„Intreabă ce Danezi sînt la Paris.
„Şi-aflînd prin rostul ăstor întrebări
„Că ştiu pe fiul meu, mergi mai aproape
„De cît se poate dacă 'ntrebi deadreptul.

„Şi la întrebarea lui Reynaldo, de ce să facă aceasta, Po„lonius răspunde:

„*Ei bine, iacă-mi scopul*
„Punînd aceste pete mici pe fiu-mi,
„la seama
„*Atunci acel ce-i ispiteşti cu vorba,*
„De-o fi văzut pe tînărul în chestie,
„Că-i vinovat de zisele păcate,
„Iţi va răspunde.

„Şi bătrînul vulpoi adaogă:

„*Vezi tu: nada minciunii*
„*Prinde ăst crap de adevăr.*

„Şi încheе:

„Tu însuţi să-i observi pornirile.

Sublinierile din traducere sînt ale d-lui Stern,—nici n'ar fi putut altul să le facă.

„Ei, ce text englez a cetit d. Botez de se pune în contra„zicere cu însuşi Polonius?"

Apoi, d-le Stern, tocmai propoziţia „în chestie", cum spune Polonius, şi asupra căreia discutăm noi aici, n'aţi citat-o. Dar unde vede d. Stern contrazicere dacă spui cuiva următoarele: „Intreabă despre alţii ce face fiul meu la Paris şi la urmă aută de-i discoase şi pe dînsul?"

Doamne, tare mai slăbeşte şi logica la om!

„2) Nu e adevărat că expresia din text este o consacrată „expresie a limbii engleze şi corespunde vorbei: paserea pe „limba ei piere! Shakespeare nu întrebuinţează cuvîntul *play* (a „*cînta*),—[dar cine i-a spus d-lui Stern că-l întrebuinţează],—ci „*ply*, care înseamnă a studia bine, a practica cu sîrguinţă (vezi „Kellner op. cit. care trimite anume la pasagiul nostru), ceiace „exclude cu desăvîrşire fantastica tălmăcire a d-lui Bitez (sic), „Polonius se îngrijeşte (nu se îngrijea, cum scrie marele critic) „deabinelea ca fiu-său să studieze muzică, şi încă cu sîrguinţă".

„Schlegel traduce: Und dass er die Musik mir fleissig treibt.

„De unde a scos dar d. Botez, această expresie consacrată „a limbii engleze, în sensul de: toată pasărea pe limba ei piere? „S'o dovedească! Şi-i asigur că, dacă înţălesul ar fi fost cum „îl plăsmueşte d-sa, aşi fi fost perfect în stare, din pricina «pre„dilectei mele slăbiciuni pentru locuţiuni neaoşe romîneşti» (d-lui „Botez nu-i plac aceste locuţiuni, pe care le numeşte «vulgari„tăţi») să traduc—horribile dictu!—prin: toată paserea pe limba „ei piere.

„Groapa în care a dat aici d. Botez, e destul de măricică!"

In adevăr, aşi putea cădea în orice groapă căci m'a ameţit acest *radotage*.

Bine că d. Stern e satisfăcut de traducerea şi mai ales de apărarea d-sale. Acum îl rog pe d. Stern să deschidă

toate edițiile franceze pe care le are,—văd că citează vre-o trei, —și va ceti la fel: *Et laissez-le chanter sur le ton qui lui plait.* Și același înțeles este oriunde... și în izvoarele citate de d-sa. Nici nu-i posibilă pentru nimeni o altă interpretare.—adică traducere simplă, nu interpretare. Să observe și pe *mir,* din traducerea lui Schlegel.

Polonius spune lui Reynaldo, —și limbut cum e ca toți bătrinii,—i-o spune în 75 de versuri, să cerceteze pe toți ca să afle cum se poartă fiu-său, Laertes, la Paris; și la urmă, îi spune să-l descoase și pe Laertes însuși,—să-l tragă de limbă și pe el,—să-l facă să se dea singur de gol,—să se tradeze: toate expresii care corespund înțelesului din locuțiunea: „paserea pe limba ei piere"—Mai simplu și mai clar! Tocmai cum trebue ca să se încurce d. Stern.

Tot d. Stern aduce în discuție și pe asta:

„*A. Stern. Hamlet* (în scrisoarea către Horatio):

„Nu apucarăm a fi două zile pe mare, cind un *pirat* „se luă după noi. Văzind că eram cu pînzele prea încete, „am îmbrăcat vitejie silită, și, în timpul încăierării, sării „pe bordul *lor* (H., p. 159).

„Cetitorii vor fi uimiți de această eșire a d-lui Botez. D-sa „vrea să zică, în stilul său înflorit, că rău acord eu *lor* cu sin-„gularul *pirat.*

„Shakespeare scrie:

„Ere we were two days at sea, a pirate gave us chase... and „in the grapple I boarded them.

„Tot așa Schlegel: ein korsar—si machten sie sich los;

„*G. Duval:* un pirate, și: j'abordai l'équipage; ils s'écartèrent;

„*Diego Angeli:* un pirata și: la lovo nave.

„Toată lumea—afară de d. Botez—știe că aici prin pirat se „înțelege un vas de pirați; și că, atunci cînd un substantiv co-„lectiv, (aici subtînțeles) este urmat de un atribut în plural, a-„tunci predicatul ori pronumele se pune la plural.

„Deci zăpăceala este a d-lui Botez, care confundă o cora-„bie cu un om! Dar astea sînt floare la ureche!"

Voiu reproduce exact textul scrisorii lui Hamlet către Horatio: atît traducerea d-lui Stern, din volumul *Culturii Naționale,* cît și textul original englez, căci ambele *nu* sînt redate exact și complect în apărarea d-lui Stern din *Adevărul Literar.* Vom vedea că *nu din întîmplare,* d. Stern a redat textele astfel,—după cum *nu din întîmplare a citat necomplect și traducerile traducătorilor citați,* ci îi trebuiau anume așa, în interesul cauzei: d-sa nu e numai poet și critic, dar e și avocat pentru orice fel de chestii.

Iată dar reproducerile exacte și complecte:

W. Shakespeare: Ere we were two days old at sea, a pirate *of very warlike appointment* gave us chase. Finding ourselves two slow of sail we put on a compelled valour, and in the grapple I boarded them.

A. Stern: Nu apucarăm a fi două zile pe mare, cind un pirat *bine armat* se luă după noi. Văzind că eram cu pînzele prea încete, am îmbrăcat vitejie silită, și în timpul încăierării, sării pe bordul *lor* (H., p. 159).

Sublinierea, din textul original englez și din traducere, a cuvintelor omise anume de d. Stern, în *Adevărul,* e făcută de mine,—și vom vedea pentru ce.

Sublinierea cuvîntului *lor* e făcută de mine, în articolul me din Maiu, trecut, iar comentariul era următorul:

Bietul Hamlet, cît e de agramat!

Ceiace încă e mai grav e faptul că confundă un om cu o corabie.

D. Stern întoarce fraza mea împotriva mea: e și spiritual,—bine că are chef.

Până acum d. Stern ne-a dat lecții de limbă romînească, acum ne face și teoria gramaticală. De altfel limba d-lui Stern implică și o gramatică la fel.

D. Stern ne asigură că a acordat bine cuvîntul *pirat* cu *lor* după regula acordului substantivelor colective urmate de un atribut la plural. In acest caz, predicatul ori pronumele se pune la plural, ne-o spune d. Stern.

Iată un exemplu:

O mulțime de oameni veneau după noi, cind... ne-am întors către *ei, ei se opriră.*

Deși regula enunțată sentențios de d. Stern nu e absolută și de multe ori urechea hotărăște alternativa,—în exemplul dat regula e vădită, încă și prin contra-probă: a) *numele colectiv*= o mulțime; b) *atributul plural*=de oameni; c) *predicatul plural:* veneau; d) *pronumele plural:* ei. *Confirmarea prin contra-probă:* ei se opriră.

Să vedem acum dacă d. Stern s'a conformat regulei enunțate de d-sa, în traducerea-i din scrisoarea lui Hamlet: *Numele Colectiv:* pirat. Mai întăiu, pirat nu înseamnă niciodată corabie, în limba romînească; iar dacă d. Stern, din neștiința limbii a crezut că pirat înseamnă corabie, niciun fel de corabie, în romînește, nu e nume colectiv. D. Stern pune în parentez că aici e un nume colectiv subtînțeles. Deși nu se poate înțelege ce subtînțeles e aici, totuși, dat fiind că d. Stern adeseori spune una și înțelege alta, admitem, pentru cazul special: *pirat e un nume colectiv prin subtînțeles.*

b) *Atributul plural:* bine armat. Pentru a se conforma regulei citate și de d. Stern și verificate, atributul trebue să fie la plural: pentru a permite predicatului să fie la plural. Aici d. Stern nu ne vorbește nici de un subtînțeles. Ca să știm dar ce a înțeles d. Stern, ne adresăm la predicat: să vedem cum d Stern

l-a acordat. L-a pus la singular ori la plural? D. Stern ne-a spus că gramatica îl cere la plural, şi bine a spus: căci ori atributul, bine armat, se conformează regulei şi atunci trebue să fie la plural,—şi numai aşa atrage automat pluralul predicatului şi a pronumelui din propoziţia a doua; ori dacă atributul bine armat nu se conformează regulei şi e la singular,—atunci predicatul şi pronumele urmează automat să fie la singular.

Să vedem dar cum procedează d. Stern:

c) *Predicatul plural:* d. Stern scrie: *se luă!!* Cum d-le Stern? Asta înseamnă că renunţaţi la subînţeles şi puneţi atributul la singular. După ce vi s'a admis că *pirat*, prin subînţeles, e *colectiv*; că predicatul, *bine armat*, prin absurd, e *la plural*, d-stră puneţi predicatul la singular? *Se luă* înloc de *se luară?* Vrea să zică dupăce v'am admis tot ce-aţi cerut, vă calcaţi aşa de flagrant promisiunea? Dar băgaţi de seamă: iată, daţi de pronume,—de acel *lor*, pentru care v'aţi îmbrăcat armura gramaticală.

Dacă în adevăr ţineţi la *lor*, la care vă obligă şi regula gramaticală, care e cod de onoare pentru d-tră, în cazul de faţă, atunci numaidecit trebue să jertfiţi pe *se luă*, schimbîndu-l în *se luară:* altfel *lor* fiind *abandonat* de d-stră, la libera concurenţă a atributului şi predicatului, *limba romînească* imediat îl transformă în *lui*. Nici d. Barbu Lăzăreanu, înarmat chiar cu dicţionarul d-lui Şăineanu, nu-l va putea scăpa. Dar d-stră vă trebue numaidecit *lor:* atunci să renunţaţi la *se luă* şi să-l îmbrăţişaţi pe *se luară*, ca să nu zboare pluralul atributului. Dar *se luară* nu e acceptat de atributul *bine armat*, care de fapt e absurd, căci după regula enunţată şi de d-stră, el trebue să fie un substantiv plural, singur în stare să-l salveze pe *se luară*... şi aşa ajungem la quadratura cercului!

I have given you a chance, d-le Stern, şi v'am urmat pas cu pas în labirintul gramatical din care nu puteţi eşi, şi e logic să nu puteţi eşi. Aşa nu înţeleg gramatica acei care nu ştiu limba. A fost sincer neînţelegător d. Stern sau a fost avocat fără talent în această chestie, sau a fost cîte ceva din fiecare? Un lucru e evident: d. Stern a căutat să arunce confuzie şi asupra textului englez şi asupra traducerilor străine *prin omisiuni de cuvinte evident voite*.

Textul englez, ca în toate cazurile în care de preferinţă d. Stern se încurcă, e clar şi simplu. Odată încurcat, d. Stern a recurs, ca să-şi apere traducerea, la *falşificarea textului* şi la nepriceperea gramaticei, crezînd că o pricepe.

Şi-apoi d. Stern, ca să lase impresia că e sigur pe d sa, a luat-o de sus cu mine: „eu nu pot înţelege ceiace toată lumea poate înţelege,—în capul meu e o zăpăceală". N'am nimic de răspuns la acestea, şi nu sînt împotriva cuvintelor cît de tari dacă corespund faptelor. Faptele să se numească pe nume: dacă e zăpăceală, să nu i se caute alt nume; dacă e nepricepere,

nepricepere să fie numită; dacă e *escrocherie*, aşa trebue să-i spunem.

Pe fapte să cadă calificarea, nu pe cuvinte.

E un obiceiu al d-lui Stern să pună greşelile sale pe umerii altora. Am văzut mai înainte cum a acuzat zeţarii dela *Cultura Naţională*. La *„a da cu părerea"* a afirmat că d-sa a scris *„a da cu părerea,"* totuşi d-sa a apărat forma *„a da cu părerea"*, ceiace nu era în chestie, dacă d-sa n'a scris *„a da cu părerea"*, —iar o greşală de zeţar. Acum eu sînt de vină pentrucă-i cer să scrie corect; ba e de vină Shakespeare pentrucă are alt text decît cel care-i convine d-lui Stern, ca să-şi susţină traducerea ridiculă. Iată dovada:

Textul englez nealterat: Ere we were two days old at sea, a pirate *of very warlike appointment* gave us chase.

Textul englez alterat de d. Stern: Ere we were two days at sea, a pirate gave us chase.

După cum cetitorul poate observa, textul englez al d-lui Stern e alterat prin omisiunea cuvintelor *of very warlike appointment*, care toate la un loc formează un atribut al cuvintului *pirate*, —şi care traduse în romîneşte înseamnă: echipagiu de război.

Iată dar că există în textul englez original substantivul colectiv care e cerut de gramatică şi de înţeles,—nu e nevoe nici de un subînţeles. Cuvîntul *appointment*, în glosarul lui Shakespeare, are înţelesul de echipagiu, şi reapare în a doua parte a frazei lui Duval...: j'abordai *l'équipage*. D. Stern n'a observat că Duval îl tradează, în partea a doua a frazei; căci în partea întâiu se îngrijise d. Stern, caşi la toţi ceilalţi autori, citaţi de d-sa, să suprime atributul *echipagiu*, după cum l-a suprimat şi în textul lui Shakespeare.—Modul cum sînt transcrise exemplele din cei trei traducători citaţi de d. Stern, care toţi au pus lîngă cuvîntul *pirate* atributul *echipagiu*, în limba respectivă, înlătură orice altă explicaţie decît *falşificarea voită a textelor*, pentru a-şi susţine, d. Stern, eroarea iniţială. Incompetinţă urmată de rea credinţă: aceste sînt fapte nu cuvinte. Şi, după ce d. Stern îşi bate joc de limba romînească şi se încurcă în gramatica ei, apoi insultă şi pe cei ce-i arată greşelile!

E aceasta onestitate,—literară să-i zicem,—d-le Brănişteanu? Şi sînt aceste lucruri permise şi devenite corecte pentrucă le practică un bătrîn de 75 de ani?

In Parlamentul englez, d-le Brănişteanu, într'o şedinţă istorică, Lord Chatam a rostit următoarele cuvinte împotriva lui Horace Walpole:

„Nenorocitul care, dupăce a văzut urmările a o mie de erori, continuă încă să greşească, şi a cărui bătrîneţă a adăugat numai îndărătnicie la stupiditate, e desigur obiect de repugnare şi dispreţ, şi nu merită ca perii săi albi să-i apere de insultă".

Dar la urmă, ce comparaţie poate să fie între giumbuşlicurile d-lui Stern şi Horace Walpole! Să mai vedem o ghiduşie a d-lui Stern. D. Stern nu se poate opri nici în faţa mormîntului, să nu facă ghiduşii:

„*Regina* (presărînd flori pe sicriul Opheliei):

„Dulceţuri celei dulci. Rămîi cu bine (H., p. 181)

„D-lui Botez nu-i plac dulceţurile (Sweets la Shakespeare); „d-sa preferă probabil dulceţi sau dulciuri—sînt de acord cu „d-sa aici. Dar adăogă: «prin rămîi cu bine urat unei moarte, „sîntem siguri că d. Stern a voit să caracterizeze credinţa în „viaţa viitoare a Reginei,—o scăpare din vedere la Shakespeare».

„Ba chiar Shakespeare pune în gura Reginei această urare: „*farewell*, rămîi cu bine, sau *adio*. Nu prevedea că-şi va găsi „beleaua cu macabrul critic dela Iaşi!"

D. Stern nu-şi dă sama că alege greşit. Dacă *farewell* însamnă rămîi cu bine *sau* adio, dece d-sa a ales tocmai cuvîntul care provoacă rîsul? Nu pierde nici o ocazie d. Stern. Îmi închipui că dacă d. Stern ar primi o invitaţie la teatru, în englezeşte: din trei înţelesuri foarte deosebite ale cuvîntului *box* (lojă, capră de trăsură, palmă), numai pe cel care trebue nu l-ar alege.

*

D. Stern ne promite că nu va mai spune în viitor, „*tigru dres*" ci „*terciu dres*", bine înţeles după ce susţine, cum l'am văzut că ştie să susţină, că e bine zis „*tigru dres*". Fiindcă va reveni la altă ediţie, îl rugăm să înlocuiască şi cuvîntul „*terciu*": fiindcă acest cuvînt aminteşte de mămăligă, nu de un amestec vrăjit de otrăvuri,—şi efectul e comic.

D. Stern crede că bine a zis „*timp scrîntit*" (H., p. 61), „*alai schilod*" (H., p. 18), „*ospăţie de post* (H., p. 82)... De ce nu, dacă vrea numaidecît să producă efecte comice.

Cît despre caracterizarea lui Osric de către Hamlet: *He did comply with his dug before he sucked it* (H., Act. V, sc. II, 195), d. Stern să nu o mai traducă caraghios, cu „*Osric a făcut nazuri înainte de a suge*", căci aici nu e vorba că lui Osric nu-i era foame, ci de impresia desgustătoare pe care Osric a făcut-o asupra lui Hamlet, intrînd în cameră şi făcîndu-i necontenit reverenţe cu pălăria în mînă şi cu linguşirea de curtean viclean în suflet. Cu caracterizarea-i plastică că, *Osric a trebuit să facă reverenţe sînului înainte de a suge*, Hamlet îl arată pe Osric şi ridicul şi odios,—adică aşa cum era. Aşa reesă clar şi din dicţionarele cu care totdeauna se încarcă d. dr. Stern.

Nu mai insist asupra „*crimei rîncede care pute spre cer*", de oarece d-sa repetă că e foarte bine zis. Îi place de asemenea şi declară că menţine „*căciula cu penaş*" pe capul Fortunei,—asta e necesar pentru ediţia ilustrată. Dar de ce se înfurie d. dr. Stern, cînd i-am spus că, nicăeri în *Hamlet* nu se vorbeşte de *boli lumeşti*. Mai mult mă încred în diagnoza groparului, decît în a d lui dr. Stern. În adevăr *pocky corses* (H., Act. V, sc. I, 181), chiar d. dr. Stern ne spune,—după ce a consultat destule traduceri şi dicţionare,—înseamnă *cadavres vérolés*, adică morţi de *vărsat*, nu de boli lumeşti.

Urechea d-lui Stern a fost sgiriată de cuvintele *însemn de pelerin la pălărie*, de oarece sînt doi p consecutivi, şi de aceia preferă incomparabila-i *căciulă* în locul pălăriei.

Eu respect sinceritatea şi mai cu seamă la poeţi, şi de aceia îl sfătuesc pe d. Stern să-şi schimbe următoarele versuri, care cuprind cîte trei şi patru p consecutivi, puşi chiar fără nevoe, cu riscul stîlcirii limbii romîneşti. E în primejdie altfel să-şi piardă chiar urechile... şi atunci ce mai face cu ritmul?

Regele. O doar o panglică
Pe pălăria tinereţii (H., p. 163)

Macduff. O povestire prea,
Prea înflorită, dar prea adevărată
(M., p. 98);

Macbeth. Nu mă predau,
Ca să pup praful la picioarele
Lui Malcom (M., p. 120).

D. Stern declară de asemenea că nu renunţă la cuvintele *a şterpeli*, *a-şi face daraverele*, *a-şi face mendrele*, a *da un perdaf în lege* şi spune cetitorilor săi că „e de notat că eu numesc vulgarităţi numai cuvintele *neaoşe* întrebuinţate de d-sa anume; că tocmai prin aceste elemente ale graiului popular aşa de concise, plastice şi suggestive s'a putut reda vigoarea şi savoarea originalului".

D. Stern e liber să facă orice: chiar să confunde expresiile de mahala cu graiul popular.

*

Să trecem acum la acele părţi ale articolelor d-lui Stern, în care d-sa atacă pasagiile din Shakespeare, negîndu-le valoarea artistică, pentrucă-mi plac mie.

În agresiunea-i polemică, d. Stern devine interesant, preţios şi suggestiv chiar. Din concepţiile sale asupra tragediilor şi personagiilor, înţelegem că nu numai necunoaşterea limbii romîneşti a fost cauza caricaturizării lui Shakespeare, în traducerile sale.

În articolul *Shakespeare în romîneşte* arătasem cum a fost redat de d. Stern poate cel mai grozav tablou al peirii lumii.

El caracterizează și imaginația adinc tulburată a lui Macbeth, adică a acelui erou în care Shakespeare duce febrilitatea imaginației până la halucinație.

Caracteristica specifică a lui Macbeth e imaginația, după cum a lui Hamlet e cugetarea. In mod firesc, acest tablou nu-l putea face decît Macbeth, tulburat necontenit de o imaginație excesivă până la halucinații, dupăcum solilocul *to be or not to be* nu-l putea spune decît Hamlet, omul observațiilor adinci, al cugetărilor înalte și al ascuțitelor sensibilități. Și e firesc ca acest tablou să se nască în mintea lui Macbeth în momente de groază și de turburătoare îndoeli sufletești, atunci cînd el se intîlneşte într'o cavernă cu cele trei vrăjitoare, într'o noapte cu furtună și trăsnete.

Ascultați acum pe d. Stern:

„D. Botez observă: întrebuințarea formelor nearticulate: „*biserici, corăbii, castele, piramizi* și forma singulară *palat*, arată „aici nu numai o uimitoare lipsă de simț al limbii, dar și suprimarea cu totul al orizontului infinit al tabloului.

„Mărturisesc că lipsit cum sînt (și, încă în chip uimitor) de „simțul limbii", singularul meu *palat* mi se pare că lărgește mai „degrabă orizontul, umplut cu atîte biserici, piramizi, castele, etc.!

„Dar să mai fac o mărturisire: pe lingă lipsa uimitoare de „simț al limbii, îmi lipsește și simțul vederei artistice: căci ori-„cît privesc aceste rînduri de patetice imprecațiuni, nu izbutesc „să văd «tabloul» pe care, după d. Botez, l'ar zugrăvi aici Mac-„beth, nici vre-un «orizont», finit sau infinit, și n'am nici imagi-„nația să-mi închipui cum s'ar putea «*zugrăvi*» zdrobirea semin-„țiilor naturii și bolirea prăpădului, deși am văzut și admirat Ju-„decata de apoi, a lui Michel Angelo, în Capela Sixtină!"

D. Stern are o particularitate: cînd vrea să vorbească ironic, reușește să afirme dogmatic, cînd voește să traducă serios devine humoristic.

E evident că tabloul în traducerea d-lui Stern e lipsit de viziune și de fiorul emoțiunii: nu numai că nu e frumos, dar e și comic, din cauza limbii. In ultimul vers, atît Shakespeare cît și d. Stern ating cîte-o culme: cel dintăiu a sublimului, cel de-al doilea a ridicolului. In Shakespeare, dupăce tot ce a existat pe lume a fost distrus de uraganul deslănțuit al stihiilor, Distrugerea,— ca o personificare,—se oprește deodată cu silă și liniștea se întinde peste tot ce-a fost, ca un lințoliu peste lumea moartă. Această liniște dă un fior mai glacial decît uraganul.

E extraordinar cîtă putere de înfiorare e aici în cuvintul, *sicken* (cu silă)! In loc de milă, de părere de rău, pentru viața distrusă, apare desgustul Distrugerii însăși de lumea, de viața dispărută. D. Stern se întreabă singur ce poate simți în fața traducerii sale pe care singur, cu dreptate, o ridiculizează.

Iată această traducere hilariant de comică în care înțelesul *verbelor* este fundamental schimbat:

Și s'ar zdrobi sămînțele naturii,
Ca pînă și prăpădul să bolească. *(M., p. 80).*

*

Să vedem acum cum îl înțălege d. Stern pe *Hamlet*, care e atacat cu sarcasm iritat din pricină că l-am lăudat eu.

„D. Botez se mai afirmă încă odată și ca *estetician*, cum a „făcut'o cu ocazia «tabloului» lui *Macbeth*. Și scrie (reproduc „întreg prețiosul pasagiu):

„Proecția acestei viziuni gigantice, făcută de d. Stern pe „fondul literaturii noastre, ne jignește dureros. Hamlet, a cărui „limbă cîntă simfonii ce-ți topesc sufletul în extaz, să vorbească „cu a *șterpeli, daraveră, face mendrele, perdaf!* A cetit d. Stern „cu atenție apologia prieteniei făcută de Hamlet, în act. III sc. „II; sau elogiile aduse virtuților tatălui său, cînd pune în fața „mamei lui portretul fostului ei bărbat, în Act. III, sc. IV; sau „prinosul de admirație pentru creațiile mărețe ale naturii, în „Act. II, sc. II? Sînt imnuri dumnezeești care se ridică depe bu-„zele lui Hamlet! Il rugăm pe d. Stern să citească aceste părți „de mai multe ori, până se va simți pătruns de ele, și apoi să-și „citească traducerea d-sale. Sîntem siguri că însuși d. Stern o „va regreta.

„Ciudățeniile, absurditățile, răstălmăcirile arbitrare pe care „le-am descoperit până acuma în «critica» d-lui Botez au năs-„cut în mine,—și probabil și în mintea cetitoriior,—bănuiala „că d. Botez nu poate fi luat în serios. După cetirea ereziilor „cuprinse în acest pasagiu, revărsate în superlative lirice (și d. „Botez *vrea* să fie poet!), această bănuială se schimbă în cer-„titudine. Hamlet, care îngrozit și zdruncinat de crima ce i-o „destăinuește Duhul tatălui său, și îl încarcă cu o misiune sîn-„geroasă, covîrșitoare a puterilor lui, biciuește ticăloșia ome-„nească (v. monologul «a fi sau a nu fi») și îmbrăcîndu-se cu „o nebunie prefăcută, împroașcă pe toți cu ironia sa înțăpă-„toare, cu satira sa nemiloasă, cu glumele sale amare, care „merg până la cinism—acest Hamlet cîntă d-lui Botez numai „«simfonii care îți topesc sufletul în extaz» și «imnuri dumne-„zeești». Și cum să iei în serios pe un critic care este «dure-„ros jignit» de «vulgaritățile» pe care Shakespeare, poetul vie-„ții și al realității cu toate contrastele lor, cu îmbinarea veș-„nică de sublim și grotesc le pune în gura lui Hamlet?

„D. Botez îmi recomandă să cetesc *de mai multe ori* și „să mă «pătrund» de trei pasagii indicate de d-sa (sub titluri „absurde) și care, după d-sa sînt «imnuri dumnezeești care se „ridică de pe buzele lui Hamlet».

„Hei, dacă eu, care am tradus de trei ori aceste «piese „simfonice», nu m'am «pătruns» încă de ele, slabă nădejde să „mă «pătrund» de aici în colo.

„Socot însă necesar să reproduc aci—în tălmăcirea mea—„măcar două din cele trei «piese simfonice».... pentru ca cetito-„rii să judece singuri observaţiile d-lui Botez:

Opriţi-vă d-le Stern! Vroiţi ca cetitorii să guste frumuseţile poetice din scenele citate de mine în traducerea d-voastră? Eu am citat părţi din traducerea d-voastră cînd era vorba de efecte humoristice; aici însă m'am referit la culmi de frumuseţi poetice, ce se dau deobiceiu ca dovezi că Shakespeare a pus în marea complexitate a sufletului lui *Hamlet* şi un poet de geniu. Aceste bucăţi pe care *vă cred* că nu le puteţi gusta, cu toate sforţările ce mărturisiţi că aţi depus, cîntă simfonii divine în sufletul acelora în care au pătruns. Hazlitt—marele Hazlitt—îşi începe capitolul celebru despre *Hamlet* tocmai cu cuvintele „Acesta este prinţul care a simţit că this Goodly frame, the earth..." redînd tot pasagiul din Act. II sc. II, pe care vi l-am recomandat să-l citiţi de mai de multe ori.». Iar d-tră îl traduceţi:

> Vedeţi acest polog minunat,
> aerul, această clădire, pămîntul... (H., p. 82).

Eu v'am sfătuit să cetiţi pasagiul în original, nu în traducerea d-tră! Şi vă asigur, d-le Stern, că pentru d-tră Shakespeare nu există, până nu veţi uita complect traducerea d-tră. Traducerea d-tră vă opreşte de a gusta marile plăceri estetice, pe care un altul le poate simţi, mulţumită că n'a tradus pe Shakespeare ca d-tră.

Mai afle d. Stern că Prof. Bradley,—unul dintre cei mai mari shakespeare-işti ai Angliei,—spune în celebra sa carte despre *Tragedia shakespeare*-iană, la p. 111, că „Hamlet avea un suflet de poet aşa cum acest suflet e descris de Shelley şi Tennyson, şi că în sufletul lui e o nemărginită înclinare spre bine şi frumos". Apoi Bradley citează ca exemplu de frumuseţă poetică neîntrecută tocmai pasagiul citat de mine din *Hamlet*, tradus de d. Stern... cu... „*pologul*"...

Tot Bradley, tot la pg. 111, spune de pasagiul din Act. III sc. IV., citat de mine şi tradus îngrozitor de d. Stern:

„Unde în altă parte în Shakespeare se găseşte ceva asămănător cu adoraţia lui ce o avea pentru tatăl său? *Cuvintele lui se topesc în muzică, oridecîteori el vorbeşte de dînsul*"...

Aceste sînt pasagii de neîntrecută frumuseţă poetică şi banală celebritate, care împreună cu scena grădinii din *Merchant of Venice*, scena privighitorii din *Romeo and Juliet*... şi altele, l-au pus pe Shakespeare între cei mai mari poeţi ai lumii. Limba din aceste pasagii, care cîntă dela sine, dulce ca un *fagure de miere*, i-a cîştigat această reputaţie: „*honeytongued*", „*mellifluous*".

Dar aceleaşi lucruri le spune şi Dowden şi Brandes... Ce bine ar fi fost, pentru d. Stern, dacă d-sa nu s'ar fi repezit atît de furios asupra acestor pasagii din *Hamlet* pentrucă mi-au plăcut şi mie.

D. Stern citează,—tot în traducerea d-sale,—un pasagiu la care eu nu m'am referit, dar care e caracteristic pentru concepţia d-lui Stern despre Hamlet.

E pasagiul cu cuvinte tari, voit insultătoare, împotriva mamei lui, din Act. III sc IV. Prin această citaţie d. Stern vrea să spună că *Hamlet* nu era deloc o fire poetică şi delicată, ci un grosolan şi un brutal care-şi insultă mama. Eşirile brutale ale lui Hamlet, d-le Stern, sînt expresia celei mai sfîşietoare tragedii sufleteşti: ele sînt provocate de conflictul dintre senzibilitatea lui morală şi degradarea faptelor unei fiinţi iubite: sînt indignări tragice. Prin înalt idealism, iubire şi mîndrie jignite, se explică şi brutalităţile lui Hamlet faţă de Ophelia.

In *Hamlet* sînt trei piese, fiecare o vede pe care poate:

1) E piesa galeriei carnavalului de iarnă, care vede în *Hamlet* numai o piesă spectaculoasă, cu o stafie şi opt cadavre, cu un prinţ care se preface că e nebun, *sfichiueşte* pe toată lumea, insultă pe mama lui, pe Ophelia, se bate în duel... întocmai concepţia d-lui Stern pe care a expus'o şi-o aplică la fiecare comentare.

2) E capod'opera artistică care cuprinde în ea cea mai viguroasă imaginaţie dramatică, şi ca atare e piatra de încercare a marilor talente dramatice. *Hamlet* consacră pe marii actori.

3) *E tragedia eternă a cugetării şi a idealismului.*

E opera cea mai pătrunsă de misterul vieţii, dintre toate operele celebre ale literaturilor popoarelor. Impreună cu *Faust*, pe care o întrece prin superioritatea imaginaţiei dramatice, *Hamlet* e opera modernă nemuritoare şi inepuizabilă în posibilităţi de interpretare. Asupra lui *Hamlet* s'au scris mai multe cărţi decît asupra oricărei alte opere din lume. In adevăr, e o *minune* cu *încîntări* şi *frumuseţi neîntrecute*. Ce fel de *Hamlet* ne-a dat d. Stern în romîneşte am văzut: un *Hamlet* de categoria I: adică nimic altăceva decît povestea spectaculoasă... însă cu tot substratul sufletesc *caricaturizat* şi cu toate calităţile estetice *comicizate*,—un *Hamlet* humoristic *şi* prin limba romînească, pe deasupra.—*Macbeth* al d-lui Stern nu rămîne mai prejos.

Cum spune Coleridge: Ambele piese au trecut prin buretele d-lui Stern: tot *tempo* înalt al lui Shakespeare e complect desfiinţat. O asemenea literatură n'am întîlnit încă în coşul redacţiei revistei noastre.

I. Botez

Și bun și trist...

Sînt bun şi trist—ca vîntul spre 'nserare,
Sînt bun şi trist—ca ultimul sărut
Ce-aprinde parcă prima lumînare,
La căpătăiul visului trecut...

Şi'n urma moale-a vremii ce s'a dus,
Un bou tăcut şi blînd ca un regret,
Din cîmpul gol priveşte 'nspre apus,—
Şi lacrămi grele cad încet, încet...

Lumina se întinde ca o miere
Pe frunzele ce nu se mişcă 'n crîng...
S'aude-abia în palida tăcere,
Un leneş zbor de îngeri care plîng...

Se simte vag o suferinţă dulce
In plictiseala 'ntregului pămînt;
Un dor bolnav porneşte să se culce,
In leagănul de vînt.

S'a resemnat şi bunul Dumnezeu
De cînd în aşteptări a 'mbătrînit...
Iar sîngele din soare curge greu,
Pe apa cerului mîhnit.

Cu moartea mea aceiaşi seară,
Aceiaşi umbră palidă-a lui Crist,
Se lasă 'ncet, se lasă iară,
Cînd eu sînt bun—ca un sfîrşit de vară,—
Cînd eu sînt bun şi trist...

Alexandru N. Nanu

Oblomov

V

Oblomov, boer de felul lui, cu gradul de „secretar colegial", stă la Petersburg de doisprezece ani, fără să fi plecat o singură dată.

La inceput, cit erau in viaţă părinţii, trăia mai strîmtorat, se mulţumea cu două odăi şi cu o singură slugă, un singur rob luat de acasă, —cu Zachar; dar după moartea tatălui şi mamei, rămase singurul posesor al celor trei sute cincizeci de „suflete", lăsate moştenire într'una din guberniile depărtate, undeva aproape în Azia.

In loc de cinci, primeá acuma până la şepte mii de ruble venit; atunci şi viaţa-i luă o altă întindere, mai largă. Işi luă o locuinţă mai încăpătoare, adăugă la statul personal un bucătar şi-şi cumpără şi o păreche de cai.

Era încă tinăr, şi dacă nu se putea zice că era un om vioiu, dar era mai vioiu decît acuma; era încă plin de aspiraţii, tot nădăjduia ceva, aştepta multe şi dela soartă şi dela el însuşi; se tot pregătea pentru o carieră, un rol,—mai intâiu de toate, se înţelege, in slujbă,—ceiace şi fusese scopul venirii la Petersburg. Mai apoi se gîndi la un rol în societate; înfîrşit, într'o perspectivă mai indepărtată, spre cotitura dela tinereţă cătră vîrsta mai matură, înaintea închipuirii începu să treacă şi să-i zîmbească fericirea de familie.

Dar zilele treceau după zile, anii după ani, pufuşorul se prefăcu într'o barbă aspră, strălucirea ochilor se prefăcu în două puncte fără expresie, trupul i se rotunji, părul începu să se rărească. Implini treizeci de ani şi nu înaintă un pas în nici

o carieră, stînd tot în pragul arenei, tot acolo unde fusese cu zece ani înainte.

Dar tot se gîndea şi se pregătea să înceapă a trăi; mereu zugrăvea tabloul viitorului; dar cu fiecare an care zbura pe deasupra capului, trebui să schimbe cîte ceva şi să arunce din tablou. Viaţa în ochii lui se împărţea în două jumătăţi: una se alcătuia din muncă şi plictiseală—acestea pentru el erau sinonime; cealaltă—din odihnă şi veselie paşnică. Din pricina asta cariera de căpetenie—slujba—îl încurca deocamdată în chipul cel mai neplăcut.

Crescut în fundul provinciei, cu moravurile ei simple şi blajine, trecînd timp de douăzeci de ani din braţe în braţe, în mijlocul rudelor, prietinilor şi cunoştinţelor, Oblomov rămase pătruns de deprinderile de familie până la atîta, încît slujba care-l aştepta, i se înfăţişa ca un fel de ocupaţie de familie,—ceva ca nişte însemnări făcute alene în caetul veniturilor şi cheltuelilor,—cum le făcea tatăl său.

Credea că cinovnicii unui departament alcătuesc o familie intimă şi strînsă, care se îngrijeşte într'una de liniştea şi plăcerile reciproce, că vizitarea biuroului nu-i deloc o practică obligatorie de care trebue să te ţii zilnic, şi că ploile, căldurile sau o simplă indispoziţie pot servi întotdeauna drept pretexte legitime pentru a lipsi dela slujbă.

Dar cît fu de amărît cînd văzu că trebue cel puţin un cutremur de pămînt, ca să poată lipsi dela slujbă un cinovnic sănătos; şi la Petersburg, din păcate, cutremurele n'au loc; o inundaţie ar putea, se înţelege, să fie o piedică, dar şi astea sînt rare.

Şi mai mult se puse pe gînduri Oblomov, cînd începură să-i treacă pe dinaintea ochilor pachete cu însemnări „urgent" şi „f. urgent", cînd era nevoit să caute fel de fel de informaţii, extrase, să scormonească prin dosare, să scrie caete groase de cîte două degete care, ca în batjocură, se numeau „însemnări"; şi totul se cerea în grabă, toţi se grăbeau parcă undeva, nicăieri nu se opreau: abia au scăpat de o afacere, şi îndată se apucă cu furie de o alta,—parcă aici ar sta totul; iar sfîrşind-o şi pe asta, se aruncau asupra unei alteia; şi toate astea—fără sfîrşit! De vre-o două ori fu ridicat noaptea şi silit să scrie „însemnări!" De cîte ori l-au scos dela vizite prin curier,—şi tot pentru aceleaşi însemnări...

Toate astea îi pricinuiau o nelinişte şi o plictiseală grozavă.

— Dar cînd să mai trăeşti? Cînd?—îşi zicea Ilia Ilici.

Despre şef auzise acasă că e un tată al supuşilor, şi-şi formase despre el ideea cea mai luminoasă şi atrăgătoare: şi-l închipuia un fel de al doilea tată, care n'are altă grijă, decît grija gratificaţiilor pentru supuşii lui; care într'una se gîndeşte nu numai la nevoile, ci şi la plăcerile lor.

Ilia Ilici credea că şeful intră până la atîta în situaţia u-

nul supus, încît are să-l întrebe cu interes, cum a petrecut noaptea, dece i-s ochii tulburi şi dacă nu-l doare capul?

Dar şi-a pierdut iluziile chiar din prima zi a slujbei. Cu sosirea şefului începea alergătură, buciuc, încurcături; toţi se izbeau unul de altul, unii îşi luau altă ţinută, temîndu-se că nu-s destul de bine aşa cum sînt, cînd se arătau şefului.

Lucrul acesta se explică,—după cum a observat Oblomov mai tîrziu,—prin faptul că sînt unii şefi, care în expresia de frică şi zăpăceală a supusului, văd nu numai respect faţă de persoana lor, ci chiar zel şi capacitate în slujbă.

Ilia Iliici n'avea nevoe să se sperie de nacialnicul său, om bun şi plăcut în purtare, care niciodată n'a făcut nimănui nici un rău, de care supuşii erau cît se poate de mulţumiţi şi nu doreau nimic mai mult. Nimeni niciodată n'a auzit dela el o vorbă neplăcută, nici gură sau strigăt: nu cere niciodată nimic, numai roagă. Ca să faci o treabă—te roagă; te roagă să-i faci o vizită; să mergi la arest—te roagă. Nimănui niciodată nu i-a zis *tu*; la toţi—*dumneata*. Dar toţi supuşii, nu ştiu de ce, se intimidau în prezenţa nacialnicului; la întrebarea lui amabilă răspundeau cu o voce străină, nu cu a lor,—cum vorbeau cu alţii.

Şi Ilia Iliici, fără să ştie nici el de ce, îndată se intimidă, cînd nacialnicul intră în odae, începu şi el să-şi piardă vocea, să-i apară alta nu ştiu cum: subţirică, uricioasă,—deîndată ce nacialnicul începea să vorbească cu el.

S'a istovit bietul Ilia Iliici de frică şi de nelinişte la slujbă, —chiar cu un nacialnic bun şi indulgent. Dumnezeu ştie ce era să fie cu el, dacă dădea peste unul aspru şi pretenţios!

Oblomov abia a putut sluji vre-o doi ani. Poate ajungea cumva şi la al treilea, până la primirea *cinului*, dar un caz deosebit l-a făcut să părăsească slujba mai curînd.

A expediat odată nu ştiu ce fel de hîrtie urgentă, în loc de Astrachan, la Archanghelsc. Cazul se observă: începură să caute pe vinovat.

Toţi aşteptau curioşi să vadă, cum are să cheme nacialnicul pe Oblomov, cum are să-l întrebe, rece şi liniştit, dacă „el a trimis hîrtia la Archanghelsc"; şi toţi se întrebau, cu ce voce are să-i răspundă Ilia Iliici.

Unii credeau că nici n'are să răspundă: n'are să fie în stare.

Uitîndu-se la ei, Ilia Iliici se sperie şi el, deşi ştia, caşi ceilalţi, că nacialnicul are să se mărginească la o simplă observaţie; dar propria lui conştiinţă era mult mai severă, decît dojana şefului.

Oblomov n'a aşteptat pedeapsa meritată, a plecat acasă şi a trimis un certificat medical.

In certificat era scris: „Subsemnatul certific, cu aplicarea peceţii mele, că secretarul colegial Ilia Iliici Oblomov sufere de

îngrăşarea inimii, cu lărgirea ventriculei stîngi (Hipertrophia cordis cum dilatatione ejus ventriculi sinistri), şi totodată de o boală cronică de ficat, care ameninţă cu o dezvoltare primejdioasă sănătăţii şi vieţii bolnavului,—care accese provin, pe cît se vede, din umblarea zilnică la slujbă. Deci pentru prevenirea repetării şi agravării acceselor dureroase, cred necesar a opri umblarea d-lui Oblomov la slujbă, şi în general prescriu abţinere dela ocupaţiile mentale şi dela orice activitate".

Dar certificatul ajută numai un timp: pacientul trebuia să se însănătoşeze odată; iar după asta în perspectivă era tot frequentarea zilnică a biuroului. Era o stare pe care Oblomov n'o putea îndura şi-şi dădu dimisia. Aşa se sfîrşi,—şi nici nu se mai reînoi, activitatea lui Ilia Iliici în slujba statului.

Rolul în societate reuşise mai bine.

In primii ani de şedere la Petersburg, în anii lui de mai înainte, anii tinereţii, trăsurile liniştite ale feţei lui se inviorau mai des, ochii străluceau uneori de un foc statornic de viaţă, din ei curgeau raze de lumină, de speranţe, de putere. Se agita şi el ca toată lumea, nădăjduia, se bucura de fleacuri şi tot de fleacuri suferea.

Dar toate astea au fost demult, încă în acea vrîstă fragedă, cînd omul în orice alt om presupune un prieten sincer, se înamorează aproape de orice femee, şi fiecăreia e gata să-i propună mîna şi inima,—celace unii reuşesc s'o şi facă, spre marea amărăciune a întregii vieţi.

In acele zile fericite căzură şi asupra lui Ilia Iliici nu puţine priviri de ochi gingaşi catifelaţi, chiar pătimaşi, din mulţimea femeilor frumoase, o mulţime de zîmbete multfăgăduitoare, două-trei sărutări neprivilegiate şi încă mai multe strîngeri prietinoase de mînă, cu dureri până la lacrămi...

De altfel Ilia Iliici niciodată nu se lăsa prizonierul femeilor frumoase, niciodată nu fu sclavul sau măcar adoratorul lor statornic,—între altele şi din pricină că apropierea de o femee duce după ea supărări mari. Oblomov se mărginea mai mult la o admiraţie din depărtare, dela o distanţă respectuoasă.

Rare ori l-a împins soarta spre o femee din societate până la atita, încît să se poată aprinde şi el pentru cîteva zile şi să se creadă înamorat. Din pricina asta intrigile lui amoroase n'ajungeau până la romane. Se opreau chiar la început şi prin nevinovăţia lor, prin simplitate şi curăţenie, nu se deosebeau mult de poveştile de iubire ale unei eleve de pension.

Fugea mai ales de acele fecioare palide şi triste, de cele mai multe ori cu ochi negri, în care strălucesc „zile chinuitoare şi nopţi rătăcite", — fecioare cu suferinţi şi bucurii nebănuite niciodată de nimeni,—care veşnic au ceva de comunicat în taină, de spus ceva; iar cînd trebue să spună, tresar, le podidesc lacrămile, cuprind deodată gîtul prietinului, îl privesc lung în ochi, apoi spre cer, spun că viaţa lor e închinată blăstămului, şi u-

neori cad leşinate. Evita cu mare frică asemenea fecioare. Sufletu-i era încă virgin şi curat; dorea şi el poate o dragoste, un sprijin, se aştepta la o pasiune puternică, dar cu anii, pe cît se vede, pierdu orice speranţă.

Ilia Iliici se despărţi şi mai rece de mulţimea prietinilor. Indată, după prima scrisoare a starostelui, despre rămăşiţi şi secetă, înlocui pe întâiul său prietin, bucătarul, cu o bucătăreasă, apoi vîndu caii şi însfîrşit concedie şi pe ceilalţi „prietini".

Nu-l atrăgea aproape nimic afară din casă, şi din zi în zi se fixa tot mai mult şi mai statornic în apartamentul lui.

La început îi venea greu să stea toată ziua îmbrăcat, mai apoi începu a se lenevi să meargă la masă pela prietini, afară de cei de tot intimi şi neinsuraţi, unde poţi să scoţi cravata, să deschei vesta, unde poţi chiar să te „lungeşti" şi să dormi o „clipă".

In curînd se plictisi şi de serate: trebuia să pui frac, să te razi în fiecare zi...

Ceti apoi undeva că numai evaporările de dimineaţă sînt folositoare, iar cele de seară—vătămătoare, şi începu să se teamă de umezeală.

Cu toate aceste ciudăţenii, prietinul lui, Stolz, reuşea să-l scoată cîte odată în lume; dar Stolz adesea pleca din Petersburg la Moscova, la Nijnii, în Crimeia, iar mai apoi şi în străinătate—şi în lipsa lui, Oblomov începu din nou a se cufunda în singurătate,—din care l-ar fi scos numai ceva neobişnuit, ce ar fi eşit din rîndul întîmplărilor zilnice; dar aşa ceva nu se arăta, şi nu se prevedea nici înainte.

Pe lîngă toate astea, cu anii îi reveni un fel de timiditate copilăroasă,—aşteptarea vre-unei primejdii sau nenorociri din tot ce nu se întîlnea în sfera vieţii lui de toate zilele,—rezultat al dezobişnuinţii cu fenomenele vieţii dinafară.

Pe dînsul nu-l speria, de pildă, crăpătura tavanului din odaia de dormit: se deprinsese cu ea; nu-i venea în minte deasemenea, că aerul veşnic închis din odae şi veşnica şedere acasă sînt poate mai păgubitoare pentru sănătate, decît umezeala nopţii, că supraîncărcarea zilnică a stomacului e un fel de treptată sinucidere: se deprinsese cu astea şi nu se speria.

Pierduse deprinderea de a se mişca, pierduse gustul pentru viaţă, mulţime, zgomot.

Intr'o mulţime înghesuită se sufoca, într'o barcă se urca cu speranţa nu tocmai sigură de a ajunge cu bine la celălalt mal; într'un cupeu totdeauna se aştepta să fie răsturnat. Uneori îl apuca o frică nervoasă; se speria de liniştea din juru-i, sau nu ştia pur şi simplu, dece îl furnica prin spate. Uneori se uita cu frică într'un colţ întunecos, aşteptîndu-se ca printr'un joc al închipuirii să i se arate vre-un fenomen supranatural.

In chipul acesta şi-a jucat rolul lui în societate. Cu nepăsare părăsi toate speranţele tinereţii care l-au înşelat, sau pe

care le-a înşelat, toate amintirile triste şi dulci, sau luminoase, care la unii fac să li se bată inima până la bătrîneţă.

VI

Ce făcea acasă? Cetea? Scria? Studia?

Da: dacă-i cădea subt mînă o carte, o gazetă, o cetea.

Dacă afla despre o operă însemnată, îi venea gust s'o cunoască; căuta, cerea cartea; şi dacă i-o aduceau îndată, se punea s'o ceteascá şi-şi forma o idee despre obiectul ei; încă un pas —şi l-ar fi stăpînit; cînd colo—stă lungit, privind apatic spre tavan, iar cartea stă lîngă dînsul neisprăvită, neînţeleasă.

Răceala îl coprindea şi mai iute decît entuziasmul; la cartea odată părăsită, Oblomov nu se mai întorcea.

Şi cu toate astea, „caşi alţii, caşi toţi, până la cincisprezece ani învăţase şi el la pension; apoi bătrînii Oblomovi, după o luptă îndelungată, se hotărîră să-l trimită la Moscova, unde Iliuşca, vrînd-nevrînd urmă învăţătura până la sfîrşit.

Caracteru-i timid, apatic, îl împiedeca de a-şi arăta lenea în întregime, sau capriciile între nişte străini, în şcoala unde pentru copiii răsfăţaţi nu se făceau excepţii.

In clasă stătea drept de nevoe, asculta ce spuneau profesorii, fiindcă nu putea să facă altfel; şi cu muncă, cu chin, cu oftări îşi învăţa lecţiile cerute.

Toate astea le socotea îndeobşte drept pedeapsă trimisă din cer pentru păcatele noastre.

Mai departe de rîndul, subt care profesorul a pus unghia, cînd dădea lecţia, nu se uita, întrebări nu-i punea şi lămuriri nu cerea. Se mulţamea cu ce era scris în caet, şi curiozitate plicticoasă n'arăta, chiar cînd nu înţelegea tot ce auzea sau învăţa.

Dacă reuşea să învingă cu chiu cu vai cartea numită statistică, istorie, economie politică, era cu totul mulţumit.

Iar cînd Stolz îi aducea cărţi, pe care trebuia să le ceteascá peste celace învăţase, Oblomov se uita la el lung, în tăcere.

— Şi tu, Brutus, în contra mea! — ofta Oblomov, luînd cartea.

Asemenea cetire necumpătată i se părea nefirească şi grea.

La ce toate caetele astea, pentru care strici o groază de hîrtie, de timp, de cerneală? La ce manuale? La ce însfîrşit cei şease-şeapte ani de recluziune, atîta severitate, pedepse, şedere şi chin cu lecţiile, oprirea de a alerga, a se juca, a se veseli, cînd n'ai sfîrşit încă totul?

Cînd mai trăeşti?—se întreba el din nou: „cînd ai să pui însfîrşit în circulaţie acest capital de cunoştinţi, din care cea mai mare parte încă are să fie fără nici un folos în viaţă? E-

conomia politică, de pildă, algebra, geometria—ce am să fac cu ele la Oblomovca?"

Şi chiar istoria aduce numai plictis: inveţi, citeşti, că mă rog, a venit o epocă de calamităţi: sărmanul om! Iată-l că-şi adună toate puterile, munceşte, sufere grozav şi se chinueşte,—tot pentru nişte zile mai senine. Iată că au sosit acele zile: aci să se fi odihnit cel puţin istoria; nu, iar se arată nouri, clădirea din nou se prăbuşeşte; iar muncă, chin şi încurcătură... Zilele senine nu ţin, fug—şi viaţa tot curge, curge mereu; dărimări şi dărimări...

Cetirea serioasă il obosea. Ginditorii n'au reuşit să deştepte în el setea adevărurilor abstracte.

In schimb poeţii il mişcară adinc: deveni adolescent ca toţi. Sosi şi pentru dinsul momentul fericit al vieţii, care nu trădează pe nimeni, zimbeşte tuturora—momentul unei infloriri a puterilor, a speranţelor, a dorului de bine, virtuţii, activităţii, puternicilor bătăi de inimă, a pulsului, tremurului, cuvintelor entuziaste şi a lacrămilor dulci. Mintea şi inima se luminară: Oblomov scutură somnolenţa; sufletu-i incepu să ceară activitate.

Stolz il ajută să prelungească acest moment, cit era cu putinţă pentru o fire ca a lui Oblomov. Il prinse cu poeţii şi vre-un an şi jumătate il ţinu subt ferula gindirii şi ştiinţei.

Folosindu-se de zborul entuziast al visului tineresc, Stolz punea in cetirea poeţilor alte scopuri, decit plăcerea, arăta şi lui Oblomov căile depărtate ale vieţii,— ale sale şi ale lui,— şi-l tira spre viitor. Treceau prin emoţii la fel amindoi, plingeau, işi dădeau unul altuia făgăduinţa solemnă de a merge pe calea raţiunii şi luminii.

Focul tineresc al lui Stolz contagia pe Oblomov; ardea şi Oblomov de dorul muncii, de dorul unui scop indepărtat, dar atrăgător.

Dar floarea vieţii se vesteji şi nu dădu roade. Oblomov se trezi, şi numai din cind in cind cetea şi el subt conducerea lui Stolz, cu chiu-cu vai o carte-două dar nu indată, nu cu grabă, fără lăcomie, urmărind rindurile alene...

Oricit de interesant era pasagiul la care se oprea, dacă la acest pasagiu il apuca ceasul mesei sau somnului, — intorcea cartea şi pleca la masă, sau stingea lumina şi se culca să doarmă.

Dacă i se dădea volumul intăiu, pe al doilea nu-l mai cerea; iar dacă i se aducea—il cetea incet...

Mai apoi nu mai invingea nici volumul intăiu, şi cea mai mare parte din timpul liber o petrecea cu coatele pe masă, cu capul pe coate; uneori, in loc de coate, intrebuinţa cartea, pe care i-o băga in mină Stolz.

Aşa işi făcu Oblomov invăţătura, şi ultimele lecţii ascultate fură stilpii lui Hercule in toată invăţătura lui. Directorul şcoalei, prin iscălitura din atestat, caşi profesorul cu

unghia in carte, trase linia peste care eroul nostru nu mai găsi de cuviinţă să-şi intindă aspiraţiile mai departe.

Capul lui Oblomov infăţişa o arhivă de lucruri moarte, de persoane, epoci, cifre, religii, de adevăruri politico-economice, matematice şi altele, de probleme şi aşa mai departe, nelegate prin nimic.

Era un fel de bibliotecă alcătuită din volume desperechiate, de cunoştinţi fără legătură.

Ciudat efect avu ştiinţa asupra lui Ilia Ilici: pentru dinsul, intre ştiinţă şi viaţă era o prăpastie intreagă, pe care el nu căuta s'o treacă. Una era viaţa, alta—ştiinţa.

A invăţat tot felul de drepturi, existente şi neexistente azi, trecu şi cursul de drept civil şi procedura; dar cind cu ocazia unui furt in casă, i se ceru să facă o hirtie poliţiei, Ilia Ilici luă o coală de hirtie, un condeiu, se gindi, se gindi, şi—trimise după un pisăr.

La ţară socotelile le făcea starostele. „Ce să caute aici ştiinţa?"—işi zicea Oblomov nedumerit.

Şi iată cum se intoarse la singurătatea lui, fără cunoştinţele, care ar fi putut da o direcţie gindirii neocupate şi somnolente.

Atunci ce făcea? D'apoi continua să zugrăvească tabloul propriei sale vieţi. Nu fără motiv găsea în ea atita inţelepciune şi poezie, că—n'o mai isprăvea.

Trădind slujba şi societatea, se puse să deslege altfel problema existenţei, să se gindească la chemarea lui, şi insfirşit descoperi că orizontul activităţii şi vieţii lui zac in el insuşi.

Inţelese că soarta i-a hărăzit fericirea de familie şi grija moşiei. Până acuma nici nu-şi cunoştea, cum se cade, afacerile: in locul lui se ingrijea uneori Stolz. N'avea idee clară nici despre veniturile lui, nici despre cheltueli; niciodată nu-şi făcuse un buget,—nimic.

Bătrinul Oblomov, cum a primit moşia dela tatăl său, aşa a lăsat-o şi fiului. Bătrinul care trăise toată viaţa lui la ţară, nu căuta să se arate isteţ, nu-şi bătea capul cu născociri, cum fac cei de azi: cum ar putea să descopere vre-un nou izvor de producţie, sau să intindă şi să intensifice pe cele vechi. Cum se sămăna şi cu ce se sămăna pe timpul bunicului; ce fel de căi se găseau pe atunci pentru scurgerea produselor—aceleaşi au rămas şi pentru el.

De altfel bătrinul era foarte mulţumit, dacă o recoltă bună sau un preţ urcat dădea un venit mai mare, decit cu un an mai inainte: asta o numea o binecuvintare a lui Dumnezeu. Nu-i plăceau numai născocirile şi sforţările pentru a dobindi bani.— Părinţii şi bunicii n'au fost mai proşti decit noi,—răspundea bătrinul la vre-un sfat, dăunător după părerea lui,—şi au trăit o viaţă fericită; vom trăi şi noi: dacă dă Dumnezeu, vom fi sătui.

Dobindind de pe moşie, fără bătae de cap, atita venit, cât

îi trebuia lui, ca să aibă în fiecare zi cele trebuincioase, fără „măsură", pentru prânz şi cină, cu familia şi fel de fel de musafiri, bătrînul mulţumea lui Dumnezeu, şi socotea drept păcat să chiverniseascǎ mai mult.

Dacă *pricaznicul* îi aducea două mii, ascunzînd pe a treia în buzunar, şi cu lacrămi în ochi dădea vina pe secetă şi recolta rea, bătrînul Oblomov îşi făcea cruce şi zicea şi el cu lacrămi:

— Voia lui Dumnezeu, cu Dumnezeu n'ai să te cerţi! Trebue să mulţumim lui Dumnezeu şi pentru cît avem.

Dela moartea bătrînului, afacerile gospodăriei dela ţară nu numai nu se îmbunătăţiră, ci cum se vedea din scrisoarea starostelui, se înrăiră. Era limpede că Ilia Ilici trebuia să se ducă acasă singur, şi la faţa locului să găsească pricina micşorării treptate a veniturilor.

Se şi gîndea s'o facă, dar tot amîna,—în parte şi din pricină că plecarea pentru Ilia Ilici era o ispravă nouă şi aproape necunoscută.

In viaţa lui, Oblomov făcuse o singură călătorie: cu trăsuri, cu perne, cu cufere, cu geamantane, cu jamboane, franzele, fel de fel de vietăţi fripte şi fierte, şi însoţit de cîteva slugi.

In felul acesta făcu singura lui călătorie din satul lui până la Moscova, şi această călătorie o luă drept normă pentru orice fel de călătorii. Acuma însă află că nu se mai călătoreşte aşa: trebue să zbori, să-ţi rupi gîtul!

Apoi Ilia Ilici mai amîna plecarea asta şi din pricină că nu s'a pregătit să se ocupe cu afacerile astea cum trebue.

Ilia Ilici nu mai era în situaţia tatălui său şi bunicului. Ilia Ilici învăţase carte, trăise în lume: toate astea îi puneau pe gînduri străine bătrînilor. Ilia Ilici înţelegea că înavuţirea nu numai nu e un păcat, ci din contra: o datorie pentru fiecare cetăţean cinstit,—de a susţine binele obştesc prin munca sa.

Din pricina asta, cea mai mare parte din tabloul vieţii, pe care şi-l zugrăvea el în singurătate, ocupa un plan nou de administraţie a moşiei şi ţăranilor, proaspăt, potrivit cu noile cerinţi ale timpului.

Ideia fundamentală a planului, dispoziţia, părţile principale — toate erau gata; rămîneau numai amănuntele, socotelile, cifrele.

Timp de cîţiva ani munceşte Ilia Ilici neobosit asupra planului, se gîndeşte, chibzueşte,—şi cînd merge, şi cînd se culcă, şi în lume; cînd complectează, cînd schimbă diferite articole; cînd reconstitue în memorie ceiace inventase eri şi uitase în timpul nopţii; iar uneori deodată, ca un fulger, scăpăra o idee nouă, neaşteptată, începea să fiarbă în minte — şi munca începea din nou...

Ilia Ilici nu-i un executor mărunt al unei idei străine, pregătite dinainte; el însuşi e creatorul şi aducătorul la îndeplinire al ideilor sale.

Dimineaţa, cum se scula din pat, după ceaiu, îndată se aşeza pe divan, îşi sprijinea capul cu o mînă şi începea să se gîndească, fără să-şi cruţe puterile, până cînd capul, însfîrşit, se obosea de atîta muncă şi cînd conştiinţa îi spunea: pe ziua de azi pentru binele obştesc s'a făcut destul.

Atunci numai se hotăra el să se odihnească după muncă şi să schimbe poza îngrijorată, cu alta, mai puţin preocupată de afaceri, mai potrivită pentru visare şi lene.

Scăpînd de grijile afacerilor, Oblomov avea obiceiul să se concentreze asupra propriei sale persoane, să trăiască în lumea creată de el însuşi.

Nu-i erau străine ideile înalte; nu era străin de suferinţele obşteşti şi omeneşti. Deplîngea uneori în adîncul sufletului mizeriile omenirii, simţea suferinţi şi o tristeţă nedesluşită, fără nume, şi o pornire neînţeleasă spre depărtări nehotărîte,—într'acolo, probabil, spre acea lume necunoscută, spre care îl atrăgea Stolz.

Lacrămi dulci îi curgeau uneori pe obraz...

Se întîmpla să fie cuprins de dispreţ pentru viciile omeneşti, pentru minciună, calomnie, răul revărsat peste lumea asta, şi se aprindea de dorinţa de a arăta omului rănile lui; şi deodată gîndurile i se aprindeau, treceau prin cap ca valurile mării; apoi creşteau până la intenţii, îi puneau în mişcare tot sîngele. Iată că încep să-i tremure muşchii, să se încordeze vinele; intenţiile se prefac în porniri... Mînat de o putere nevăzută, Ilia Ilici schimbă deodată două-trei poze, cu ochii strălucitori se scoală pe jumătate în aşternut, întinde mîna şi se uită inspirat în juru-i... Iată-iată pornirile se vor realiza, se vor transforma în acte de eroism... Şi atunci, o Doamne! Cîte minuni, cîte urmări fericite se pot aştepta dela o sforţare atît de înaltă!...

Cînd colo—dimineaţa trece, ziua se apropie de sfîrşit, iar împreună cu ea tind spre odihnă şi puterile obosite ale lui Oblomov: furtunile şi emoţiile se potolesc, capul se trezeşte din visuri, sîngele umblă mai potolit prin vine... Oblomov se întoarce încet pe spate, gînditor, îndreptînd privirea întristată spre fereastră, spre cer, cu mîhnire petrece cu ochii soarele, care măreţ se lasă în dosul casei cu patru caturi, a nu ştiu cărui vecin.

De cîte, de cîte ori a petrecut Oblomov în acest fel apusul soarelui!

Adouazi—iar viaţă, iar emoţii, visuri! Îi place să se închipuie uneori vre-un cuceritor neînvins, pe lângă care nu numai Napoleon, ci şi Eruslan Lazarevici e—o nimica toată; născoceşte vre-un pretext de războiu: năvălesc, de pildă, popoare din Asia în Europa; sau începe Ilia Ilici o nouă cruciată şi se războeşte, hotărăşte de soarta popoarelor, distruge oraşe, cruţă, pedepseşte, arată acte de înaltă bunătate şi mărinimie.

Sau îşi alege arena unui gînditor, unui mare poet: toţi se închină! Culege lauri, mulţimea se ţine de el strigînd:

— Priviţi, priviţi, vine Oblomov, — celebrul nostru Ilia Ilici!

In momentele de amărăciune, suferea de griji, se întorcea depe o coastă pe alta, se culca cu fața în jos, uneori se simțea pierdut cu totul; atunci se ridica în genunchi, pe așternut, și incepea să se roage cu foc, cu rîvnă, ca să întoarne cerul vre-o furtună care-l amenința.

Apoi lăsînd cerului grija soartei sale, se liniștea, devenea nepăsător față de toate, iar cu furtuna... fie ce o fi...

Astfel punea Ilia Ilici în lucrare puterile-i morale, astfel se agita adesea zile întregi; și numai atunci revenea, oftînd adînc, din visul ademenitor, sau din vre-o grijă usturătoare, cînd ziua se apropia de sfîrșit, și soarele, ca un glob enorm, incepea să se coboare măreț, în dosul clădirii cu patru caturi.

Atunci îl urmărea din nou cu zîmbetu-i visător și trist, și se potolea din nou în liniștea uitării.

Nimeni nu știa, nimeni nu vedea această luptă lăuntrică a lui Ilia Ilici: toți credeau că Oblomov trăește „așa", că stă numai culcat, că mănîncă bine, și că mai mult nici n'ai la ce te aștepta dela Oblomov; că mare lucru să fi mijind măcar vre-un gînd în capul lui. Așa îl vorbeau și prietenii, toți cîți îl cunoșteau.

Despre capacitățile lui, despre aceste izbucniri vulcanice ale unui cap aprins, ale unei inimi largi, știa multe și ar fi putut spune multe numai Stolz; dar Stolz lipsea din Petersburg aproape totdeauna.

Singur Zachar, care toată viața s'a învîrtit în jurul stăpînului său, le știa toate astea și mai amănunțit, dar Zachar era convins că el cu boerul lui fac treabă și trăesc normal,—așa cum trebue,—și că altfel nici nu se cuvine să trăești.

VII

Zachar avea peste cincizeci de ani. Nu mai era coborîtor direct din acei Calebi ruși,*—cavaleri fără frică și pată ai credinții de lacheu, până la uitarea de sine față de stăpîn,—care se distingeau prin toate virtuțile și n'aveau un singur viciu.

Cavalerul acesta știa ce-i frica și avea și vicii. Trecuse prin două epoci, și amîndouă lăsaseră asupra-i pecetea lor. Dela una îi rămăsese, prin moștenire, credința nestrămutată pentru familia Oblomov, dela cealaltă, de mai tîrziu—gusturi subțiri și destrăbălarea.

Credincios boerului până la patimă, Zachar, cu toate astea, rareori nu-l mințea. O slugă din vremea veche, adesea reținea pe boer dela risipă și necumpătare; lui Zachar îi plăcea să bea cu prietenii pe seama boerului; sluga de mai înainte era castă ca un eunuc, Zachar adesea se ducea la vre-o cumătră... Sluga de mai înainte păzea bunul boeresc mai bine decît orice

* Tipul comun al robului credincios.

cufăr, pecînd Zachar nu se sfia să tăinuiască *grivenicul* rămas dela vre-o cumpărătură, și numai decît șterpelea de pe masă vre-o monedă de trei sau cinci copeici... Tot așa, cînd Ilia Ilici uita să ceară restul, Zachar uita și el regulat...

Sume mai mari nu fura, poate fiindcă-și măsura nevoile cu gologani de cîte trei până la zece copeici, sau se temea să nu prindă de veste boerul,—în tot cazul nu din prisos de cinste.

Un Caleb din vremea veche murea mai degrabă lîngă merindele încredințate, decît să se atingă. Zachar pîndea prilejul să mănînce sau să bea, și celace nu i se îngăduia; sluga din vremea veche se gîndea numai, cum ar face pe boer să mănînce cît mai mult, și tînjea cînd stăpînul nu mînca; Zachar tînjea cînd boerul nu lăsa nimic în farfurie.

Mai era și gură rea. La bucătărie, la prăvălie, la întrunirile de lîngă poartă în fiecare zi se plîngea, că nu mai poate, că așa boer rău nu s'a mai pomenit: că-i și capricios și supărăcios,—de nu-i mai poți fi pe plac;—că într'un cuvînt mai bine să mori, decît să slujești la așa boer.

O făcea de altfel nu din supărare, nici din dorința de a-i face vre-un rău, ci așa: din deprinderea apucată încă dela bunic și dela tată, să înjuri boerul, ori de cîte ori o veni vorba.

Uneori, de urît sau din lipsă de altă vorbă, sau ca să deștepte mai mult interes, născocea deodată pe sama boerului curate minciuni.

— Iaca, pe-al meu într'una îl vezi la văduva de colo... Eri i-a scris un bilețel.

Sau spunea că boerul lui e un cartofor și un bețiv, cum nu s'a mai văzut; că în fiecare noapte stă la cărți până în ziuă și bea într'una.

Și totul era minciună. Ilia Ilici pela văduvă nici n'a călcat, noaptea dormea ca un înger, de cărți nu se atingea.

Zachar e mai ales murdar. Se rade rareori; și cu toate că-și spală mînile și fața, dar parcă s'ar face numai că se spală. De altfel și zadarnic ar cheltui săpunul. Cînd e în bae, mînile din negre se fac numai roșii pe un ceas-două, apoi iar îs negre...

E foarte neîndemînatic: de s'o apuca să deschidă o poartă sau o ușă, deschide o jumătate, iar cealaltă rămîne închisă; cînd aleargă la cealaltă, se închide cea dintâiu.

Nu s'a pomenit să ridice de jos o batistă sau alt lucru, deodată; ci se pleacă totdeauna de vre-o trei ori: parcă ar prinde-o: și numai după a patra oară o poate ridica, dacă n'o mai scapă vre-odată...

Cînd duce prin odaie vre-un clit de vase, sau alte lucruri, —dela cel dintâiu pas, cele de deasupra încep să se rostogolească. Intâiu zboară una; Zachar face deodată o mișcare tîrzie și zădarnică spre a o împiedeca să cadă, și—mai scapă două. Se uită cu gura căscată la lucrurile căzute și le uită pe cele din mînă; de aceia ține tablaua mereu într'o parte, iar lu-

crurile continuă să cadă,—și astfel până la capătul odăii ajunge cu vre-un păhăruț sau farfurie; iar uneori, cu înjurături și blăstăme, aruncă și ce i-a rămas în mînă.

Nu poate trece prin odaie, fără să atingă cu piciorul sau cu șoldul, o masă sau un scaun; nu totdeauna va nemeri deodată în jumătatea deschisă a ușii, se va izbi cu umărul de cea închisă și va înjura amîndouă canaturile,—dacă nu pe stăpînul, sau pe meșterul care le-a făcut.

In biuroul lui Oblomov sînt rupte sau sparte mai toate lucrurile, mai ales cele mici, care cer o mînuire mai delicată,—și toate din mîna lui Zachar. Felul de a umbla cu lucrurile, mici sau mari, la Zachar e acelaşi. I s'a poruncit, de pildă, să ridice mucul unei luminări sau să toarne apă într'un pahar: Zachar va întrebuința și aci tot atîta sforțare, cît trebuia pentru a deschide o poartă.

Ferească Dumnezeu, cînd s'o înfierbînta Zachar, cînd s'o apuca să facă pe placul boerului, să ridice, să curețe, să așeze, să le pue toate la locul lor. Buclucurile și pagubele nu mai au sfîrșit: un soldat inamic, năpustit în casa omului, cu greu ar pricinui atîta pagubă. Incep spargerile, încep să cadă lucrurile, să se răstoarne scaunele... până cînd trebue să-l goneşti afară, dacă nu pleacă singur, înjurînd și blăstămînd.

Din fericire se aprindea foarte rar...

Totul se explică, se înțelege, prin faptul că Zachar crescuse și-și formase manierele nu în strîmtoarea și umbra luxoaselor și pretențioaselor biurouri și buduare, unde naiba le mai dă de rost,—cîte și cum sînt așezate,—ci în tihna, în lărgimea și aerul liber dela țară.

Acolo se deprinsese să facă totul, fără să-și stăpînească mișcările: tot pe lîngă lucruri masive; avea aface tot cu instrumente zdravene și solide, cu lopata, cu tîrnăcopul, cu scoabe de fier; sau cu scaune așa de grele, că de-abia le mișca din loc.

Se întîmpla că un sfeșnic, o lampă, un transparent, prespapier au stat trei-patru ani de zile la locurile lor, și—slava Domnului: întregi; cum o pune mîna Zachar—gata...

— Mare comedie, cuconașule,—se mira uneori și Zachar: —abia pusei mîna pe fleacușteţul ăsta, și s'a și desfăcut!

Sau nu mai zicea nimic; îl punea încetișor la locul lui și mai tîrziu îl asigura pe boer, că dumnealui l-a stricat; uneori se mai îndreptățea și altfel: un lucru trebuie să aibă sfîrșit; fie el de fier: n'are să ție cît lumea!

In primele două cazuri mai puteai discuta cu el; dar cînd se înarma cu argumentul din urmă,—orice contrazicere era zadarnică; Zachar avea dreptate fără apel.

Zachar își însemnase odată pentru totdeauna un cerc hotărît de activitate, peste care niciodată nu trecea de bună voe: dimineața punea samovarul, curățea ghetele și haina care-i trebuia boerului; pe cea necerută—niciodată,—să fi stat atîrnată

și zece ani. Apoi mătura,—nu în fiecare zi, de altfel,—mijlocul odăei, fără să ajungă până la colțuri, și ștergea praful numai de pe masa, pe care nu era nimic: ca să nu mai ridice lucrurile.

Apoi se credea îndrituit să dormiteze pe cuptor, sau să flecărească fără nici o grijă cu Anisia la bucătărie și cu slugile adunate lîngă poartă.

Dacă i se cerea să mai facă ceva peste astea, îndeplinea porunca cu anevoe, după ciorovăieli și discuții despre inutilitatea lucrului, sau neputința de a-l îndeplini.

Nu-l puteai face cu nici un preț să introducă în cercul îndatoririlor ce-și însemnase, un alt articol.

Dacă i se poruncea să curețe, să spele ceva, sau să ducă cutare lucru, iar cutare lucru să-i aducă, îndeplinea porunca cu bombăneli—ca de obiceiu—dar o îndeplinea; dar să te aștepți să repete același lucru singur și pe viitor—cu neputință.

A doua, a treia zi și mai tîrziu ar fi trebuit să i se poruncească acelaşi lucru din nou, și din nou să înceapă aceleași explicații neplăcute.

Cu toate astea, adică cu toate că-i plăcea să și bea, să și răspîndească minciuni, sau să tăinuiască un gologan—doi de cîte cinci până la zece copeici, nu se putea zice că nu e o slugă adînc credincioasă boerului.

N'ar fi stat la îndoială o clipă să se arunce în foc, sau să se înece pentru boer,—fără să socoată lucrul acesta drept o jertfă vrednică de mirare sau de răsplată. Il privea ca ceva firesc, și cu neputință să fie altfel; sau mai bine zis, nu-l privea de loc, ci ar fi făcut așa, fără multă cumpăneală.

In privința asta, teorii n'avea. Niciodată nu i-a trecut prin minte să supună unei analize, sentimentele sau raporturile sale față de *Ilia Ilici*; nu el le-a născocit, toate i-au venit dela tată, dela bunic, frate, dela slugile, în mijlocul cărora s'a născut și a crescut, și i-au trecut în trup și sînge.

Zachar ar fi murit în locul boerului, căci lucrul acesta îl socotea drept o datorie neînlăturată și firească; și chiar nici nu-l socotea nici într'un fel, ci s'ar fi aruncat fără multă vorbă în ghiarele morții,—cași un cîne, care întîlnindu-se cu fiara din pădure, se aruncă la ea fără să se întrebe, de ce s'ar arunca el, și nu stăpînul.

In schimb, dacă ar fi fost nevoe să stea o noapte întreagă lîngă patul boerului, fără să închidă ochii,—cu toate că de-aci ar fi atîrnat sănătatea sau chiar viața boerului,—Zachar ar fi adormit fără întîrziere.

Zachar nu numai n'arăta lingușire față de boer, ci era chiar destul de grosolan, familiar în purtare, se supăra pe boer serios pentru orice fleac și, cum s'a spus, la poartă îl vorbea chiar de rău; și totuși lucrurile astea întunecau numai pentru o clipă, sentimentul înăscut și adînc de credință,—dacă nu numai decît față de Oblomov, dar față de tot ce purta numele lui Oblomov, ce era legat de acest nume, ce era drag și scump.

Poate că sentimentul acesta era chiar în contrazicere cu credinţa pe care o avea Zachar despre Oblomov; caracterul boerului pe care Zachar îl cunoştea aşa de bine, îi inspira poate chiar alte convingeri. Poate dacă cineva i-ar lămurea în privinţa felului său de dragoste faţă de Ilia Ilici, Zachar ar fi căutat să discute...

Zachar ţinea la Oblomov, cum ţine pisica la cerdacul ei, calul la grajd, cinele—la cotineaţa unde s'a născut şi a crescut. În cercul acestor sentimente, Zachar avea părerile lui deosebite, personale. De pildă, la vizitiul lui Oblomov, Zachar ţinea mai mult, decît la bucătar, la văcăreasa Varvara ţinea mai mult de cît la aceştia amîndoi, la Ilia Ilici—mai puţin decît la toţi aceşti trei; şi totuşi în ochii lui Zachar, bucătarul lui Oblomov stătea mult mai sus decît toţi bucătarii din lume, iar Ilia Ilici mai sus decît toţi boerii.

Pe Tarasca sufragiul nu-l putea suferi; dar pe acelaşi Tarasca nu l-ar fi dat pe cel mai bun om din întreaga lume,—fiindcă Tarasca era din casa lui Oblomov.

Cu Oblomov se purta grosolan şi familiar, cum se poartă grosolan şi familiar, un Şaman cu idolul lui: îl şi şterge cu mătura, îl şi scapă din mînă, uneori poate îl şi loveşte la un necaz; şi totuşi ideea superiorităţii idolului o simte pururea în sufletul lui.

Era de ajuns cel mai mic prilej, ca să deştepţi acest sentiment în sufletul lui Zachar şi să-l faci să privească pe boer cu veneraţie, uneori cu înduioşare,—să dea chiar în lacrămi. Ferească Dumnezeu să pună Zachar pe un alt boer mai sus, sau chiar la rînd cu Oblomov! Ferească Dumnezeu s'o facă mai ales altul decît el!

Pe toţi boerii şi musafirii, cîţi veneau pela Oblomov, Zachar îi privea cam de sus şi-i servea, le dădea ceaiu şi altele, cu un fel de îngăduinţă,—parcă le-ar fi dat să înţeleagă cinstea de care se bucură aflîndu-se la boerul lui. Îi refuza destul de grosolan:

— Boerul acuma doarme,—întîmpina Zachar, privind pe musafir cu trufie, din cap pînă în picioare.

Uneori, în loc de minciuni şi vorbe rele despre Ilia Ilici, începea deodată să-l înalţe prin prăvălioare şi la întrunirile de la poartă, fără măsură şi cu o adevărată patimă. Deodată începea să înşire meritele boerului: minte, blîndeţă, dărnicie, bunătate; şi dacă lui Ilia Ilici îi lipseau unele din aceste însuşiri, i le împrumuta dela alţi boeri; adăuga nobleţă, bogăţie şi o influenţă neobişnuită.

Cînd trebuia să ameninţe pe portar, pe administratorul casei, chiar pe stăpîn, îi speria totdeauna cu boerul: „stăi, că spun eu boerului!"—zicea Zachar ameninţînd: „ai să vezi". O autoritate mai mare pe lumea asta Zachar nici nu-şi închipuia.

În raporturile exterioare dintre Oblomov şi Zachar era întotdeauna un fel de duşmănie. Trăind tot împreună, se sătura-

seră unul de altul. Apropierea strînsă şi zilnică între om şi om nu rămîne fără urme nici pentru unul; se cere multă încercare în viaţă, multă căldură sufletească şi multă judecată, ca să guşti numai părţile bune, ca să nu înţepi şi să nu fii înţepat.

Ilia Ilici cunoştea nepreţuitele merite ale robului său, devotamentul lui,—şi se deprinsese cu ele, judecînd că nici nu se poate, nici nu trebue să fie altfel; dar deprinzîndu-se, nu le mai aprecia, nu putea,—cu toată indiferenţa lui pentru tot ce-l înconjura,—nici să se împace cu nenumăratele şi micile lui cusururi.

Dacă Zachar, păstrînd în adîncul sufletului credinţa obişnuită slugilor vechi, se deosebea totuşi de acestea prin neajunsurile de azi,—apoi şi Ilia Ilici din parte-i, apreciind devotamentul lui Zachar, nu mai simţea acea dispoziţiune prietinoasă şi aproape vecină cu rudenia, pe care o aveau boerii de mai înainte faţă de slugile lor. Ilia Ilici îşi îngăduia uneori să certe pe Zachar cu asprime.

Plictisea şi el pe Zachar. Zachar, după ce-şi făcu, în tinereţe, slujba de fecior, fu înaintat ca *diatcă* pe lîngă Ilia Ilici, şi de atunci începu a se crede numai obiect de lux, atribut aristocratic al casei, menit a menţine măreţia şi strălucirea unei vechi familii,—nu obiect de necesitate. De aceia, după ce îmbrăca dimineaţa pe cuconaş, şi-l dezbrăca seara, încolo nu mai făcea absolut nimic.

Leneş din fire, Zachar deveni leneş şi prin îndeletnicirea lui de fecior boeresc. Prin curte făcea pe marele, nu-şi dădea osteneală nici să pună samovarul, nici să mături. Zachar, sau dormita în antreu, sau pleca la palavre în încăperea slugilor, *sau la bucătărie*; dacă nu, stătea în poartă ceasuri întregi cu *mîinile încrucişate* şi, într'o îngîndurare somnoroasă, privea în toate părţile.

Şi după o astfel de viaţă—iată-l deodată împovărat cu slujba întregii case! El să slujească pe boer, el să mături, să curețe, el du-te, el vino! Din această pricină deveni Zachar aşa de morocănos; în caracterul lui se strecură grosolănia şi înrăirea; Zachar bombănea ori de cîte ori vocea boerului îl făcea să-şi părăsească culcuşul.

Cu toată această înfăţişare morocănoasă şi această înrăire, Zachar avea o inimă destul de blîndă şi bună. Îi plăcea chiar să-şi petreacă vremea cu copiii. Afară, lîngă poartă îl vedeai adesea cu o droae întreagă de copii. Îi împăca, îi necăjea, le făcea jucărele, sau stătea cu ei aşa, luînd pe unul pe un genunchiu, pe altul pe alt genunchiu; iar dela spate îl îmbrăţişează gîtul vre-un alt ştrengar, sau îl trage de favorite...

Aşa dar Oblomov îl împiedeca pe Zachar să trăiască, cerînd servicii şi prezenţa lui la toată clipa, pe cînd inima, caracterul comunicativ, gustul trîndăviei şi cerinţa veşnică, neîncetată de a mesteca ceva în gură îl chema, cînd la cumătra, cînd la bucătărie, cînd în prăvălioară, cînd la poartă.

Demult se cunoșteau unul pe altul, demult trăiau împreună. Zachar ținuse pe micul Oblomov în brațe, iar Oblomov îl ținea minte flăcău tînăr, vioiu, mîncăcios, șmecher.

Distrugerea vechii legături între ei era de neînchipuit. După cum Ilia Iliici nu putea, nici să se scoale, nici să se culce, nici să se pieptene, nici să se încalțe, nici să stea la masă fără ajutorul lui Zachar,—tot așa nu-și putea închipui nici Zachar alt boer, înafară de Ilia Iliici, altă viață, decît îmbrăcînd pe Ilia Iliici, hrănindu-l, răspunzîndu-i obrăznicii, înșelîndu-l, mințindu-l și, în sufletul lui, venerîndu-l.

(Traducere din rusește de A. Frunză) (Va urma)

I. Gonciarov

Viața viitoare

Scheletul înălbit al unui cal
Subt viscol zace'n margine de drum;
Nici cînii nu mai vin din sat, și-acum
E singur în zăpada de pe deal.

Ca niște fine degete crispate
A unor mîni bolnave care cer
I se 'ncovoae coastele spre cer
Strîngînd pustiul vîntului ce bate,

Pe cînd în raiul cu pășune 'naltă
Și cu izvoare reci de apă vie,
Simt sufletu'i etern cum reinvie,
Pe totdeauna'n lumea cealaltă.

Deaceia craniu'i hid cu gura mare
In rinjet gol cu dinţii de sidef
Culcat pe al cimpiei relief,
Suride lung vieţii viitoare.

Demostene Botez

Cauzele şi perspectivele revoluţiei ruse

IV *

Stihia

Cine dar „a săvirşit" revoluţia din Martie 1917?

Blocul progresist din Duma Imperială? Partidele din extrema stingă? Revoluţionarii organizaţi?

Blocul progresist a fost însă cu desăvirşire străin de mişcarea populară,—şi mai cu samă nu-şi dădea sama de aspiraţiile şi de pasiunile care frămîntau atît de adinc masele populare,—sau le era chiar ireductibil ostil. Planurile lui „revoluţionare" nu mergeau mai departe de o modestă lovitură palatistă, în complicitate cu Marii Duci. Aceste planuri au fost evident dejucate de răscoala capitalei,—cum aflăm din memoriile unui om atît de bine informat ca generalul Lucomski, care ne spune că lovitura palatistă, plănuită numai pentru luna April, a fost „ruinată" de revoluţia soldăţească şi muncitorească. **

Corifeii Dumei, care, după triumful „canaliei de stradă", „plingeau in hohote", simţindu-şi toată neputinţa, încercau, până la ultimul moment, să asigure „pe căi legale" transmiterea puterilor... *revoluţionare*, printr'un decret al Ţarului Nicolae!

Şi partidele revoluţionare ele înşile au fost surprinse de evenimente şi nu au reuşit să înjghebe un surogat de organizaţie şi direcţie, decît deasemeni numai *dupăce revoluţia biruise* în Petrograd, exclusiv prin acţiunea directă a maselor, lipsite de orice conducere. Mai mult. Chiar şi partidele care au exercitat influenţa preponderentă în „Sovietul", astfel organizat în grabă, n'au ştiut din primul moment să găsească în lozincele lor răspunsul adequat la problema pe care o puneau masele prin irupţiunea lor năprasnică pe scena Istoriei.

* V. „*Viaţa Romînească*", 1923, N-rele 10—11 şi 12.
** „*Arhiva revoluţiei ruse*", v. II, p. 33.

Golănimea fabricilor şi a cazarmelor a fost acea forţă vie, care, ridicîndu-se cu puterea ei elementară, a lichidat într'o clipă vechiul regim. Această golănime, *singură*, „a săvîrşit revoluţia", fără nici un ajutor şi fără nici un îndemn din partea elementelor sociale „diriguitoare", „ascultînd numai glasul tainic şi neînţăles, venit din adîncimile stihiei populare",—şi ea a fost silită, tot singură, să caute cu propriile-i forţe, rătăcind în bezna durerilor mute, o eşire din abisul în care a fost aruncată Rusia.

Elementele diriguitoare,—cum arată un martor nepărtinitor, care a jucat un rol însemnat în prima fază a revoluţiei, — au aderat la mişcarea maselor, — puţini de voe, cei mulţi de nevoe, — numai „a doua zi" sau, în cazul cel mai bun, „numai după *cinci minute*"—dar nu ele au condus masele, ci au fost tîrîte în viitoare de acestea. Dar şi atunci ele n'au putut, sau n'au voit să înţeleagă celace răscolea sufletul maselor, celace, cu atîta violenţă şi spontaneitate, a provocat explozia mulţimilor, atît de inerte până eri, împotriva aşăzămintelor milenare ale vieţii lor de stat. Aceste elemente diriguitoare au căutat numai să tragă folos din deslănţuirea stihiei revoluţionare pentru combinaţiile şi aspiraţiile proprii.

Era fatal să se întîmple celace s'a întîmplat. Incercarea nu a reuşit. Stihia, neînfrînată şi clocotitoare, a rămas singura stăpînă a Rusiei... pănăce şi-a găsit stăpînul după inima sa.

„Am simţit, scrie V. B. Stanchevici despre primele zile „ale revoluţiei,—că masa nu numai că a scăpat de subt înrîu„rirea opiniei publice mijlocii, de subt directivele acelor cercuri „care făceau opoziţie vechiului guvern, dar că ea în genere *nu „e cóndusă de nimeni*, că ea trăeşte subt stăpînirea legilor şi a „sentimentelor proprii, care nu intră în cadrele nici unei ideo„logii, nici unei organizaţii, fiind, prin firea ei, *o stihie anar„hică*. Nu numai ofiţerii au venit *cinci minute* dupăce soldaţii „singuri au ieşit în stradă, dar n'au venit decît după aceste „cinci minute şi fruntaşii blocului progresist al Dumei, *şi men„şivicii şi chiar bolşevicii*. Eu de multe ori am simţit remuş„cări că nu am alergat din toate puterile mele spre mulţimea, „care înconjurase batalionul meu, şi nu am dus-o spre Dumă. „Kerenski spunea adesea prietinilor săi, că a făcut o mare gre„şală de a nu se fi dus în cazarmele regimentului Volinsc, în„dată ce aflase despre răscoala isbucnită acolo. Dar aceasta nu „are importanţă, fiindcă, tot una, şi aceasta ar fi fost cu o în„tîrziere de cinci minute şi nu ar fi schimbat faptul că *masa a „pornit singură*, urmînd nu ştiu ce îndemn obscur, propriu. „Cine a chemat pe soldaţii răsculaţi în stradă? *Nici un partid*, „cu toată dorinţa de a-şi însuşi această cinste, nu poate da răs„punsul. Cine putea prevedea această eşire? Tocmai în a„junul acelei zile (cînd soldaţii au trecut de partea muncitori„mii răzvrătite) a avut loc consfătuirea reprezentanţilor parti„delor din stînga, şi majoritatea lor credea, că mişcarea merge

„spre scădere şi că guvernul a biruit. Cu ce lozincă au eşit „soldaţii din cazarmă? Ei mergeau, ascultînd nu ştiu ce glas „tainic, şi, cu o vădită indiferenţă şi răceală, au îngăduit în „urmă să le fie atîrnate tot felul de lozinci. Cine îi conducea „cînd ei cucereau Petrogradul, dădeau foc Tribunalului? Nu o „cugetare politică, nu o lozincă revoluţionară, nu un complot „sau o revoltă, ci o mişcare elementară, o erupţiune de stihie, „care deodată a prefăcut în cenuşă toată autoritatea cea veche, „până la istov,—şi în oraşe, şi în provincie, autoritatea poliţie„nească şi militară, şi autoritatea administraţiilor autonome. O „putere necunoscută şi tainică şi iraţională, înlănţuită în adînci„mile populare, a explodat deodată în stradă, în scînteerea baio„netelor, în tunetul salvelor de puşcă şi mitraliere, în clocotul „mulţimilor întunecate..." *

Acele „cinci minute de întîrziere" au săpat o prăpastie între masele populare şi clasele diriguitoare, care nu a mai putut fi astupată.

La 15 Mart 1917 Ţarul a abdicat. Autoritatea tradiţională s'a mistuit. Ce altă autoritate urma să-i ia locul?

Guvernul prinţului Lvov, format în noaptea spre 16 Mart? Ce titluri putea el invoca pentru a legitima asemenea chemare?

Chiar în momentul intrării în funcţie, în ziua de 16 Mart, a doua zi după abdicarea Ţarului, acest guvern a fost pus în faţa unei probleme, a cărei soluţie desvălea inanitatea tuturor sforţărilor lui de a găsi vre'un temeiu, care să poată legitima sarcina pe care şi-o arogase.

Cum am văzut în capitolul precedent, *leaderii* comitetului Dumei, cu d-nii *Rodzianco* şi *Miliucov* în frunte, pe deoparte străruiau să dea noului guvern caracterul de guvern *revoluţionar*, şi pentru aceasta solicitau sprijinul „Sovietului deputaţilor muncitorilor şi soldaţilor" din Petrograd. Insuşi d. Miliucov a fost silit să recunoască că Sovietul nu a făcut mari dificultăţi: delegaţii lui au renunţat şi la modesta formulă, după care „chestia formei de guvernămînt rămînea deschisă", şi au admis necesitatea menţinerii unei „severe discipline militare pe front şi în timpul serviciului". Sovietul a şi publicat îndată un manifest în care recomanda poporului să sprijine guvernul „burghez", „în *măsura în care* acesta îşi va respecta angajamentele".** Cum vom vedea, Sovietul, cu toată bună-voinţa, nici nu ar fi putut face mai mult, fără să-şi piardă orice prestigiu în faţa maselor populare.

Dar pe de altă parte, Comitetul Dumei căuta în acelaşi timp să asigure guvernului întocmit de el şi sancţiunea continuităţii de drept. In acest scop, delegaţii comitetului au solici-

* *V. B. Stancheuici*, „Amintiri", p. 76-77.
** Cf. „*Viaţa Romînească*", No. 12 pg. 266—267.

tat şi au obţinut ca Ţarul Nicolae II, abdicind, *să numească ca prim-ministru, şi să-i impună succesorului său*, pe acelaşi prinţ Lvov, căruia Comitetul Dumei, de acord cu Sovietul, *îi încredinţase puterea!*

In conformitate cu aceasta, guvernul provizoriu, în prima sa declaraţie, vorbeşte despre sine ca de un simplu „Cabinet de Miniştri", iar formaţiunea acestui cabinet o considera numai ca „organizarea mai temeinică a puterii executive".*

Acest eşafodagiu s'a prăbuşit dela sine prin faptul, că Ţarul a găsit cu cale „să-şi treacă moştenirea" Marelui Duce Mihail Alexandrovici, — ceiace nu avea drept să facă.

In consfătuirea, care a avut loc în dimineaţa din 16 Martie între membrii Comitetului Dumei şi ai guvernului provizoriu, a fost luată, aproape unanim, hotărîrea (împotrivă s'au pronunţat numai d-nii Miliucov şi Gucicov), că Marele Duce Mihail, — care asistase la consfătuire, — nu poate accepta această „moştenire".

In consecinţă, guvernul a însărcinat pe „constituţionaliştii" cei mai competenţi, de care a putut dispune (profesorul B. E. Nolde şi d-nii Nabocov, Sulghin şi Necrasov), să redacteze declaraţia, prin care Marele Duce Mihail să-şi anunţe... „refuzul de a accepta puterea suverană".

Face o impresie şi tristă şi comică truda pe care şi-au dat-o savanţii autori pentruca, folosindu-se de acest prilej, „să afirme plenitudinea puterii guvernului provizoriu şi legătura lui de continuitate cu Duma Imperială". **

Rezultatul a fost jalnic, după cum se poate constata din pasagiul esenţial al declaraţiei care, după mai multe încercări şi refaceri, a fost însfîrşit semnată de Marele Duce Mihail pela ora 6 a aceleiaşi zile:

„Am luat hotărîrea fermă de a nu primi puterea suverană „decît dacă aşa va fi voinţa marelui nostru popor, căruia i se şi „cuvine să stabilească, prin reprezentanţii săi în Adunarea Con- „stituantă, forma de guvernămînt şi noile legi fundamentale ale „Imperiului rus. Invocînd binecuvîntarea Domnului, *rog* pe toţi „cetăţenii Imperiului rus să se supună guvernului provizoriu, „*născut din iniţiativa Dumei Imperiale şi îmbrăcat de plenitu-* „*dinea puterii*, până cînd Adunarea Constituantă, — convocată în „termenul cel mai scurt cu putinţă, pe baza votului universal, „direct, egal şi secret, — va exprima voinţa poporului, prin ho- „tărîrea ei despre forma de guvernămînt".***

E caracteristic pentru mentalitatea „democraţiei burgheze" din acel moment, că redactorii declaraţiei nu numai că au silit astfel pe Marele Duce Mihail să afirme un patent neadevăr, cum că guvernul provizoriu s'ar fi născut „din iniţiativa Dumei

* „*Arhiva revoluţiei ruse*", v. I, p. 21.
** „*Arhiva r. r.*", v. I. (Nabocov), p. 17 urm., şi v. VI (Nolde), p. 6 urm.
*** *P. Miliucov*, „Istoria revoluţiei ruse". v. I, partea I, p. 55.

imperiale" (care fiind suspendată prin decretul din 11 Mart, s'a supus şi nu a mai ţinut nici o şedinţă de atunci, şi deci nu a putut lua vre-o iniţiativă), dar au şi încercat să-i ceară semnătura în josul unui act, în care ei, refuzînd să accepte „moştenirea", totuşi *poruncea* poporului rus *să se supună* noului guvern, — crezînd că de aci ar fi putut rezulta „plenitudinea puterii"!

Marele Duce Mihail a dat însă dovadă nu numai de mai mult simţ al realităţii, dar şi de mai mult bun simţ şi chiar de bun simţ juridic decît savanţii „Constituţionalişti", substituind cuvîntul „poruncesc" din textul primitiv, prin cuvîntul „rog" pe care îl cetim în declaraţia publicată.*

In adevăr, neacceptind „moştenirea", pe care Nicolae II nu avea dreptul să i-o „treacă", — adică în fond, refuzînd să beneficieze de lovitura de stat, ce astfel se încercase, Marele Duce evident, nu avea nici o calitate să „poruncească" ceva poporului rus. Iar pe „rugămintea" lui ca şi pe a oricărui alt cetăţean, nu se putea întemeia autoritatea noului regim, — şi cu atît mai puţin „plenitudinea puterii" guvernamentale.

Totuşi defunctul Nabocov e silit să recunoască în memoriul său:

„Nu putem să nu semnalăm că, actul despre renunţarea „la tron, (pe care nu l'a avut niciodată), semnat de Mihail, a „fost *singurul act* (subliniat de autor), care determina limitele „puterii guvernului provizoriu şi care totodată hotăra formele „lui de funcţionare, iar în particular, — şi mai cu deosebire, — „rezolva chestia activităţii ulterioare a corpurilor legiui- „toare"!...**

Dacă însă guvernul provizoriu nu putea invoca *alte* titluri, aceasta înseamnă, pur şi simplu, că puterea lui nu avea alt izvor decît *uzurparea*, după mărturisirea chiar a secretarului general al consiliului de miniştri, prezidat de prinţul Lvov!

Dar uzurparea nu se poate răzima numai pe bunăvoinţa uzurpatorului, şi nici pe „rugămintea" unui prinţ, care singur nu-şi recunoaşte dreptul, precum nu are nici puterea de a *porunci*.

Acest adevăr nu poate scăpa unui barbat de stat ca P. Miliucov, care comentind în Istoria sa declaraţia semnată de Marele Duce Mihail, scrie:

„In conştiinţa generală a contemporanilor acestui moment, „*noua autoritate creată de revoluţie* nu izvora din actele din „15 Mart (— adică din abdicarea ţarului Nicolae II) sau din „16 Mart (— adică din declaraţia Marelui Duce Mihail), ci *din e-* „*venimentele zilei de 12 Mart*"***— adică *din triumful revoluţiei de stradă.*

* „*Arhiva r. r.*", v. I, p. 20.
** *Ibid*, p. 21.
*** *P. Miliucov*, „Istoria revoluţiei ruse, v. I, partea I, p. 56.

Numai că „noua autoritate creată de revoluție" nu trebue confundată cu guvernul prezidat de prințul Lvov!

In urma „evenimentelor zilei de 12 Mart", dupăce mulțimea de soldați și muncitori înarmați, împreună cu un „public amestecat", au invadat palatul Tauridei, cițiva „membri ai Dumei", adunați „privatim" într'o sală lăturalnică a Palatului au ales numai un „comitet provizoriu", care nu avea altă misiune decît „de a veni în contact cu persoanele în raport cu mișcarea pentru restabilirea ordinei".

Cînd Guvernul provizoriu s'a „constituit", în noaptea dinspre 16 Mart, el nu putea invoca, în afară de decretul de numire emanat dela Țarul Nicolae II, semnat odată cu abdicarea, decît promisiunea de sprijin, *condiționată* („în măsura în care"!), din partea Sovietului soldaților și lucrătorilor, instalat în sala de ședință a Dumei.

Dar ce reprezenta Sovietul în acel moment? Sprijinul lui condițional acordat guvernului provizoriu, putea oare conferi acestuia caracterul de „nouă autoritate creată de revoluție?"

Dar dacă Sovietul ar fi putut dispune, el însuși, de această autoritate, el, evident, nu ar fi cedat-o „guvernului burghez" (cum n'a și cedat-o cînd mai tîrziu în adevăr a capatat-o) și după mecanica mișcărilor revoluționare, nici nu ar fi putut face asemenea cesiune chiar dacă ar fi voit.

Iar dacă el însuși nu dispunea de „autoritatea revoluționară", ce titlu putea constitui pentru guvernul d-lor Lvov și Miliucov sprijinul lui, și încă făgăduit numai condițional?

Și Sovietul din Petrograd, în această fază a revoluției ruse, în adevăr, nu avea încă „noua autoritate creată de revoluție".

Pentru ca un organ să poată avea această autoritate, se cer două condiții, care dealtfel sînt strîns legate între ele.

In primul rînd, acel guvern trebue să fie acceptat de acele forțe sociale, care au săvîrșit revoluția,—sau mai bine zis, să fie considerat ca expresiunea însăși a revoluției.

Revoluția fiind săvîrșită de stihia populară, evident că numai guvernul în care masele înseși ar fi văzut întruparea aspirațiilor lor, a pasiunilor și a sentimentelor care le-au aruncat în stradă și le-au dus la victorie, ar fi putut exercita o reală autoritate asupra lor.

Că guvernul prințului Lvov nu avea, și nu putea avea, nici o pretenție în această privință, rezultă chiar din stăruința lui de a-și asigura măcar sancțiunea platonică a Sovietului!

Dar nici autoritatea Sovietului nu stătea pe o temelie mai solidă.

Fac abstracție aici de iregularitățile constituirii lui, cași de faptul că în cazul cel mai bun, el nu reprezenta decît Petrogradul. Aceste considerații, oricîtă însemnătate ar avea în sine, sînt de ordine mai mult formală.

Dar Sovietul, constituit numai *după* triumful revoluției, a venit și el „cu o întîrziere de cinci minute."

Sovietul încerca numai, și el, cum spune membrul lui citat mai sus, „să-și atîrne eticheta pe spinarea maselor răsculate."

„De acel *Necunoscut* (masa anonimă), scrie d. Stanchevici, „—au căutat să se apropie, din diferite părți partidele și să-l „ia în mînă, și,—nefiind în stare să-și formuleze obiecțiile, ne„știind cum să-și opună rezistență, masa a început să repete „lozincile *străine* și cuvintele *străine*, s'a lăsat să fie reparti„zată în rubrici, în registre de partide și de organizații. Și, „natural, ceiace era mai puțin organizat și cerea mai puțină orga„nizare și coordonare, era primit cu mai multă bunăvoe. Sovietul, „—această adunare de soldați semi-agramați,—părea *conducă„tor*, fiindcă el *nu cerea, nu ordona nimic*, fiindcă el era *numai „o firmă, care acoperea serviabil lipsa totală de autoritate*. Dar „va putea Sovietul să rețină mișcarea cînd va încerca să ceară, „să ordone?...

„Partidele din extrema stîngă simțeau că masa *nu le este „mai puțin străină* decît partidelor din extrema dreaptă...

„Pornind dela aceste temeri, eu, ținînd într'un club de sol„dați o conferință despre Adunarea Constituantă, cu multe de„talii și avertismente, m'am oprit asupra violențelor exercitate „de mulțime împotriva convențiunii franceze. Și bolșevicii—*clu„bul era organizat de bolșevici*—au fost *foarte mulțumiți* de a„ceastă parte a conferinții mele"... *

In asemenea condiții, Sovietul, desigur, nu putea fi un izvor de autoritate pentru a exercita puterea guvernamentală în numele revoluției, și cu atît mai puțin pentru a o transmite altora.

Pe ce titlu dar, repet, Comitetul „membrilor Dumei" își putea întemeia pretenția de a constitui guvernul Rusiei revoluționare?

Dacă acest titlu nu putea, cum recunoaște d. Miliucov, izvorî „din actele din 15 și 16 Mart"—nici din abdicarea Țarului Nicolae, însoțită de decretul de numire a prințului Lvov, și nici din declarația Marelui Duce Mihail,—cu atît mai puțin este justificată invocarea „evenimentelor zilei de 12 Mart", în care acest comitet juca rolul puțin invidiabil al unei... „*mouche de coche*".

Autoritatea lui morală era astfel prin forța lucrurilor extrem de redusă.

A doua condiție, cerută pentru constituirea unui guvern revoluționar, e puterea materială, necesară pentru a se impune atît forțelor contrarevoluționare, cît și acelor care ar amenința să devieze acțiunea revoluționară sau să împiedece stabilirea unei noui ordini de stat.

Reazimul unei puteri materiale e cu atît mai necesar în orice epocă revoluționară, întrucît atunci toate cadrele vechii organizații sînt sfărîmate, și guvernul nu are în sprijinul său mă-

* *V. Stanchevici*, loc. cit., p. 77—79, *passim*.

car acea inerție și obediență pasivă a maselor, pe care le găsesc autoritățile tradiționale.

Atunci cînd guvernul revoluționar e constituit din însăși conducătorii mișcării revoluționare, care au dus masele populare la victorie, și în care acestea văd expresiunea chiar a revoluției, puterea materială nu-i poate lipsi, fiindcă și succesul revoluției nu poate la urma urmelor rezulta decît din desfășurarea unor forțe reale, care natural vin în sprijinul „noii autorități create de revoluție."

Dar pentru un guvern ca acel „constituit" la 15 Mart la Petrograd—care se prezintă în fond ca o uzurpațiune,—singura lui justificare,—ca și a oricărui guvern de uzurpație,—ar putea fi numai puterea materială de care ar dispune și prin care s'ar impune.

Și atunci el, probabil, nu ar fi căutat legitimare în decretele lui Nicolae II ori în declarațiile sau în „rugămințile" lui Mihail, și desigur, nu ar fi avut nevoe nici de consimțimîntul condiționat sau necondiționat al Sovietului.

Guvernul însă prezidat de prințul Lvov nu avea în dosul lui *nici-o putere materială*, cum recunoaște însuși marele Rodzianco, „creatorul" acestui guvern, atunci cînd scrie în memoriile sale:

„Dezvoltarea spiritului revoluționar în sinul proletariatului „a luat niște forme, cu care nu mai era cu putință de luptat „fără sprijinul forței armate, care, scoasă din făgaș, *a refuzat de* „*a se supune Dumei Imperiale și guvernului provizoriu...*" *

Sovietul deasemeni nu dispunea încă de nici o putere materială și prin urmare, cu toată bunăvoința, nu o putea împrumuta guvernului provizoriu.

D. Stanchevici, care atunci a stat cu deosebire aproape de Sovietul din Petrograd, și *reprezenta în el punctul de vedere al guvernului provizoriu*, insistă cu multă energie, cît de greșită e părerea, care atribue în acest moment Sovietului rolul de „diriguitor și conducător al poporului în revoluție."

„Aceasta e o eroare desăvîrșită,—spune acest om obiectiv „și cumpătat,—nici-o diriguire și conducere nu a fost, dar nici nu „a putut fi." **

Insă și funcționarea comitetului executiv al Sovietului era încă o pură ficțiune și se întemeia pe un echivoc:

„Inainte de toate, Comitetul (organul „executiv" al Sovie„tului) a fost o instituție creată în pripă, care și în formele „activității sale avea o mulțime de defecte extrem de mari...

„Ședințele aveau loc în fiecare zi, dela ora 1 p. m., și cîte „odată și mai devreme și țineau până în noapte tîrziu... Iar cînd „se deschideau ședințele Sovietului, Comitetul venea și acolo în „complectul său. Ordinea de zi se stabilea „deavalma", dar e-

* „*Arhiva r. r.*", v. VI, p. 77.
** „*Amintiri*", p. 80.

„rau foarte rari cazurile în care să fi ajuns la rezolvire nu nu„mai toate chestiile puse la ordinea zilei, *dar măcar una din* „*ele*,fiindcă mereu în cursul ședințelor se ridicau chestii ur„gente, care trebuiau discutate cu precădere în afară de ordine...

„Toate chestiile trebuiau rezolvite subt presiunea unei mul„țimi de delegați și de trimiși speciali atît din partea garnisoa„nei din Petrograd cît și din partea tuturor fronturilor, cași a „celor sosiți din adîncimile Rusiei; iar toți delegații stăruiau să „fie numaidecît ascultați în ședință plenară a Comitetului, ne„mulțumindu-se de contactul cu membrii lui izolați sau cu co„misiile. In zilele de ședință ale Sovietului sau ale secțiunii sol„dățești, toate lucrările ajungeau astfel într'o neorînduială ca„tastrofală...

„Hotărîrile cele mai importante, adesea trebuiau luate cu o „majoritate întîmplătoare de voturi. Nici nu era vreme să gîn„dești la o chestie serios, pentrucă toate se făceau în pripă, după „un șir de nopți nedormite, în învălmășeală. Oboseala fizică era „nemăsurată. Nopți fără somn, ședinți interminabile. Lipsă de „masă regulată—deputații Sovietului se hrăneau cu ceaiu și pîne, „numai din cînd în cînd puteau primi o rațiune soldățească în „strachine, fără cuțite și furculiți...

„Membrii soldați ai Comitetului au fost aleși în una din „primele ședințe ale Sovietului soldățesc, astfel că, *natural (sic!)*, „au nemerit acolo naturile cele mai isterice, turbulente și de„zechilibrate, care în consecință nu dădeau nimic Comitetului, *nu* „*se bucurau de nici-o autoritate în garnizoana Capitalei, și* „*chiar în unitățile din care făceau parte...*

„Pentru a evita neînțelegeri și conflicte a fost formată o „delegație specială a Comitetului executiv al Sovietului, care de „două ori pe săptămînă se ducea în Palatul Mariei pentru a sta „de vorbă cu guvernul provizoriu.. Dar ce putea face această „delegație, dacă în timpul în care ea stătea de vorbă și ajun„gea la desăvîrșita înțelegere cu miniștrii... fiecare membru în „parte își făcea de cap, fără să țină seamă de nici-o înțelegere, „precum nu ținea seamă de toate instrucțiile, rezoluțiile și „hotărîrile... Ca rezultat final, puteai întotdeauna să obții dela „Comitet orice, numai să stărui. In acest sens, Comitetul era „condus și determinat în hotărîrile lui nu de membrii lui, nu de „cei care luau parte la ședințele lui și discutau chestiile ce-i „erau supuse, ci *de cei care i-se adresau din afară!*"... *

Numai cu acest preț Sovietul putea ajunge să pară că se află *în fruntea* maselor soldățești și muncitorești, întrucît el *se lăsa împins de ele, fără să le opună nici o rezistență.*

Iar cînd mai tîrziu Sovietul a început să se organizeze, și a încercat să-și ia în serios rolul de „conducător", să dea directive și ordine,—îndată s'a dovedit că el nu are nici o auto-

* „*Amintiri*", p. 80–89, *passim*: Cf. *P. Miliucov*,—„Istoria revoluției ruse, v. I, partea I, p. 70–72.

ritate asupra maselor, ca şi nici o putere materială de a se impune :

„Cînd Comitetul executiv al Sovietului,—conchide cu me-„lancolie istoriograful lui,—s'a organizat şi a învăţat să se di-„riguească, *tocmai în acel moment el a scăpat din mînile sale „conducerea maselor, care au fugit în lături de la el...*" *

Adevărul este că Sovietul, caşi Comitetul lui, nu a avut această „conducere" nici înainte,—nu a condus, ci a fost dus de valurile stihiei, ca frunza pe apă.

D. P. Miliucov, citind acest pasagiu din „Amintirile" d-lui Stanchievici, cu drept cuvînt poate afirma :

„Nu se poate spune mai bine şi mai puternic, că Comite-„tul avea oarecare putere numai în măsura în care el apărea „ca o unealtă oarbă şi fără voinţă pentru înfăptuirea *tendinţe-„lor străine.*" **

Numai că fostul fruntaş al guvernului provizoriu pare a nu înţelege nici acum că aceste „tendinţi străine" se rezumă în acţiunea stihiei populare, nestăpînite şi neconduse *de nimeni.*

Astfel, după prăbuşirea vechiului regim, în Rusia s'a creat o situaţie paradoxală.

Revoluţia a triumfat, dar nu a reuşit să-şi creeze un organ de conducere şi să dea ţării un adevărat guvern.

Guvernul prezidat de prinţul Lvov putea invoca şi decretul fostului Ţar şi declaraţia Marelui Duce Mihail, care i-a recunoscut „plenitudinea puterilor"; el se putea înfăţişa chiar ca emanaţiunea puterii legislative, întrucît a fost „constituit" de un Comitet alcătuit din şi de membrii Dumei Imperiale; el a fost acceptat şi de „organul revoluţionarilor"—Sovietul deputaţilor, soldaţilor şi muncitorilor, care dacă i-a promis concursul său numai condiţionat,—vom vedea însă, că a făcut tot ce i-a stat cu putinţă pentru a-i veni realmente în ajutor (însuşi d. Miliucov a fost silit să recunoască faptul, că, dacă Sovietul nu a făcut mai mult, e pentru că el însuşi „nu avea putere decît în măsura în care apărea ca unealtă oarbă a tendinţelor străine"); acestui guvern i s'au supus fără împotrivire toţi comandanţii depe front şi toate organele administrative; el însfirşit a fost imediat recunoscut de toate statele străine, marii aliaţi dîndu-i tot sprijinul moral şi material care le sta în putinţă.

Şi totuşi autoritatea lui a rămas iluzorie, şi puterea lui materială—nulă; stihia îl debordează; el se svîrcoleşte în neputinţă desăvîrşită, şi dispare după două luni, fără să realizeze nimic, lăsînd moştenire formaţiilor, tot aşa de efemere şi desrădăcinate, care îi urmează calvarul, o situaţie din ce în ce mai catastrofală.

O ţară imensă, cu o populaţie de 180 milioane prinsă într'un formidabil războiu, trăeşte *fără nici-o cîrmuire* opt luni de zile,—până la venirea bolşevismului!

* *Ibid.*, p. 90.
** *P. Miliucov*, loc. cit., p. 73.

Se fac adesea paralele între revoluţia rusă şi cea franceză.

Dar nu se poate găsi în revoluţia franceză nici o analogie cu acest stadiu al revoluţiei ruse.

Desigur şi acolo bîntuia o vreme, cum se exprimă Taine, „anarhia spontanee", şi acolo s'au produs excese şi violenţe fără număr, şi acolo guvernul şi adunările reprezentative adesea trebuiau să sufere subt presiunea mulţimii din stradă.

Totuşi e o deosebire fundamentală dintre situaţia din Franţa de atunci şi cea din Rusia până la intronarea regimului bolşevic.

„Statele generale" franceze au fost convocate de Rege şi au primit dela naţiune un mandat imperativ, formulat în celebrele „caete" ale adunărilor electorale.

Ele s'au întrunit la 5 Mai 1789 şi, spre împlinirea mandatului lor, imediat au luat asupra lor *iniţiativa revoluţionară*, cedînd, împotriva voinţii regale, şedinţa comună a celor trei „ordine" şi „votul pe capete"; la 17 Iunie „statele generale", tot din propria lor iniţiativă şi împotriva voinţii regale, se proclamă ca Adunare naţională constituantă; la 23 Iunie Adunarea Naţională nu s'a sfiit, invocînd mandatul primit de naţiune, să treacă peste ordinul personal şi direct al regelui de a se despărţi, cînd acesta a venit în incintă, cu tot fastul curţii, ca să-şi impună voinţa,—şi cînd Marele maistru de ceremonii Dreux-Brezè a încercat să execute ordinul regal, preşedintele Adunării, Bailly, i-a răspuns că el nu-şi poate părăsi fotoliul până ce Adunarea nu va delibera liber asupra chestiunii, iar Mirabeau i-a aruncat celebra apostrofă : „spune stăpînului d-tale, că noi sîntem aici prin voinţa poporului, şi nu vom ieşi decît prin forţa baionetelor"; apoi Adunarea a confirmat expres toate hotărîrile sale „anulate" de rege, şi spre a se pune la adăpostul oricăror surprize a decretat inviolabilitatea membrilor săi.

Regele a fost silit să se supună, şi din momentul acesta revoluţia *a fost săvîrşită* prin faptul că autoritatea reală a Statului a trecut la Adunarea Naţională.

Aici avem dar a face în adevăr cu „noua autoritate creată de revoluţie."

Regele plănuind o represiune militară, Parisul, sub conducerea adunării colegiului electoral al capitalei şi în numele Adunării Naţionale, s'a ridicat, s'a înarmat, a cucerit Bastilia,—şi în consecinţă, din 14 Iulie, adunarea Naţională se putea rězima şi pe o forţă materială care îi sta la dispoziţie.

În noaptea de 4 August a fost proclamat în sfirşit şi formal principiul de suveranitate naţională.

Şi din momentul acesta Adunarea Constituantă, caşi apoi Adunarea legislativă şi Convenţia, reprezentînd naţiunea care le-a ales, nu numai că au fost considerate ca singurul izvor legal al autorităţii în stat, dar şi efectiv ele nu au scăpat din mînă cîrma şi au putut pretinde la „plenitudinea puterilor." Nici o clipă ţara şi revoluţia n'au rămas fără organ de conducere, în voia stihiilor.

Partidele din sînul Adunărilor se puteau sfişia şi trimite, rînd pe rînd o fracţiune a lor la eşafod; un partid sau altul putea, pentru a-şi impune voinţa, să facă apel la stradă şi să exercite teroarea, şi chiar strada putea lua iniţiativa, sprijinind o fracţiune sau alta din Adunare: dar rezultatul tuturor acestor lupte şi sfişieri, la urma urmelor, se cristaliza într'un vot al Adunării, care *determina pe deţinătorii reali ai autorităţii legale şi ai întregii puteri a Statului.* In orice moment, astfel, Franţa ştia cine poate vorbi în numele ei şi exercita puterea de guvernămînt: guvernele oricît de efemere, cîtă vreme aveau sprijinul Adunării, puteau fi socotite ca expresia revoluţiei şi întruparea voinţii naţionale.

Cu totul altfel s'a desfăşurat procesul revoluţionar în Rusia. Deşi „blocul progresist" se juca de-a conspiraţia cu Marii Duci pentru o gentilă „revoluţie de palat", Duma Imperială nu numai că nu a luat iniţiativa revoluţiei din Mart 1917, dar după izbucnirea ei, îngrozită şi străină de acele curente, care agitau masele adînci ale poporului rus, smerit s'a supus decretului de dizolvare, trimis de primul-ministru Galiţin acasă la preşedintele ei. Până la ultimul moment, d. Rodzianco implora la capătul „firului direct" blagoslovenia Ţarului, şi comitetul Dumei stăruia să asigure guvernului provizoriu „plenitutidenea puterilor" prin declaraţia lui Mihail.

Ar fi chiar comic să vedem această Dumă, izvorîtă din alegeri măsluite şi, până în ajunul revoluţiei, slugarnică faţă de toţi Stolipinii şi Goremikinii, subt aspectul Adunării Naţionale din 1789, sau să imaginăm pe preşedintele ei în rolul lui Bailly sau Mirabeau!

Duma imperială a trebuit fatal să cadă, şi a căzut, odată cu regimul ţarist.

Guvernul provizoriu, simpla emanaţie a „blocului progresist" al Dumei, a rămas dar suspendat în aer, fără autoritate şi fără putere, neavînd nici un temeiu şi nici un drept de a vorbi în numele revoluţiei sau al ţării, fiindcă nu avea nici o legătură morală, nici un contact real cu masele care au săvîrşit revoluţia.

Astfel, ţara, zbuciumată de cea mai grozavă comoţie politică şi socială, nu avea nici un focar de acţiune politică, în care să se fi putut răsfrînge şi concentra toate ideile, sentimentele şi pasiunile care frămîntau adîncimile populare,—a rămas fără nici o arenă în care luptele dintre partide, întru cîtva încercuite şi canalizate, să poată da sancţiunea puterii lor relative,—în forma unui vot sau a unei hotărîri de autoritate.

In consecinţă, în Rusia din 1917,—spre deosebire de Franţa din 1789,—nu se putea găsi nici un mijloc de a asigura transmisia normală şi regulată a autorităţii de guvernămînt, în conformitate cu raportul real de putere,—atît de schimbător în cursul revoluţiilor,—dintre diferitele curente sociale şi politice.

Din această cauză, singura arenă deschisă luptelor sociale şi politice, nu putea fi decît ţara însăşi, în toată nemărginirea ei, cu milioanele ei cuprinse de psihoza revoluţionară; singurul mijloc de a stabili raportul de putere a ajuns forţa brutală, puşca, mitraliera, tunul şi automobilul blindat; singurul metod de transmisie al autorităţii de guvernămînt—uzurpaţia; singura sancţiune caşi singura putere reală şi izvor de autoritate morală—stihia populară, neîngrădită şi neînfrînată, lăsată fără lumină şi fără îndrumare în zbuciumul ei de a-şi găsi calea cea dreaptă.

In asemenea condiţii, „guvernarea" vădit e o ficţiune; formaţiile ministeriale anemice, deopotrivă lipsite de orice bază legală, de autoritate morală şi de putere materială, se „constitue", se agită în vid şi se mistue, ca nişte umbre chinezeşti. Nu numai că grozavele probleme ale vieţii naţionale şi sociale, care au deslănţuit revoluţia, nu-şi găsesc vre-o soluţie, dar şi întreg aparatul de stat şi administrativ nu mai funcţionează; „triumful revoluţiei" duce ataraxia guvernamentală şi administrativă până la periferie; peste toată întinderea fără hotar a Rusiei se revarsă valul furiilor populare, de subt care nu se mai ridică pe sfărmăţirile netrebnice ale vechiului edificiu politic nici o piatră pentru noi temelii, nu se încheagă nici o acţiune, nu se naşte nici un focar de viaţă reală de stat,—peste tot numai clocotul stihiei, care în zădar se zbate în căutarea unui centru de cristalizare pentru noua viaţă şi noua ordine de stat, care să răspundă durerilor şi nădejdilor mulţimii obidite.

Inşişi membrii guvernului provizoriu au fost siliţi să-i mărturisească neputinţa şi inerţia, aruncînd însă toată răspunderea personal asupra primului lor ministru, prinţul Lvov.

Fostul secretar general al Consiliului de miniştri, critică cu asprime pe şeful său, fără să-şi pună măcar întrebarea, dacă în locul acestuia,—fiind dată situaţia obiectivă, lipsa totală de autoritate şi putere a guvernului, izvorîtă din chiar obîrşia lui şi din dezacordul tragic între politica lui şi aspiraţiile neînvinse ale maselor populare,—oricine altul ar fi putut face mai bine.

Această critică ne poate însă servi pentru lămurirea situaţiei reale în această fază a revoluţiei ruse:

„Prinţul Lvov,—scrie defunctul Nabocov,—nu numai că n'a „făcut, dar n'a încercat să facă ceva pentru a împiedeca des„compunerea tot mai adîncă. El şedea pe capră dar n'a încer„cat să-şi strîngă hăţurile (!). Prin cîte şedinţe penibile am tre„cut noi, în care cu o implacabilă claritate se dezvălea toată ne„putinţa guvernului, dezacordul, necompatibilităţile intime, duş„mănia surdă sau făţişă dintre diferiţii miniştri, şi nu-mi aduc „aminte să fi pornit odată din partea ministrului-preşedinte un „apel de autoritate, să fi spus el un cuvînt hotărîtor şi limpede. „Cu toate acestea, prinţul Lvov a fost literalmente asediat de di„mineaţă până noapte. Neîncetat curgea un torent de telegrame „urgente din toate capetele Rusiei, cerînd îndrumări, lămuriri, „realizarea imediată de măsuri ce nu sufereau amînare. Toată „lumea i se adresa ca şef de guvern şi ministru de interne, cu

„tot felul de fleacuri cași cu chestiuni serioase; el era mereu „chemat la telefon sau vizitat la minister ori în palatul Mariei. „La început am căutat să fixez cu el o oră pentru raportul meu „zilnic și pentru îndrumări necesare, dar în curînd m'am convins „că aceste încercări sînt zădarnice, iar în cazurile rari, în care „l-am putut prinde, am constatat că sforțările mele sînt cu de- „săvîrșire inutile... Aşi spune, că el era întruparea pasivității. „Nu știu dacă aceasta a fost o politică conștientă sau *rezulta- „tul sentimentului de neputință.* Cîteodată mi se părea că Lvov... „nu mai are nici o nădejde, e cu totul pătruns de *conștiința im- „posibilității de a mai înrîuri asupra mersului evenimentelor*, e „stăpînit de fatalism, și numai pentru ochii lumii continuă să „mai joace rolul pe care i l-a dat soarta, fără voia lui...“ *

Nu mai puțin aspru judecă pe colegul său de guvern,—și mai caracteristic pentru acest „regim“,—d. P. Miliucov, cînd descrie întinderea revoluției în provincie și felul cum a reacționat guvernul provizoriu:

„Peste tot în provincie reprezentanții vechiului regim s'au „dat la o parte ei înșiși sau au fost îndepărtați fără nici o îm- „potrivire. In locul administrației vechiului regim s'au ridicat „peste tot, chiar din primele zile ale revoluției, *comitete, sovi- „ete* și alte organizații locale. Nici o uniformitate și *nici o le- „gătură erarhică* între aceste organizații locale și centru n'au „existat. Chiar în primele zile de funcționare a guvernului pro- „vizoriu, funcțiile de guvernatori și de reprezentanți județeni ai „guvernului au fost transmise președinților *zemstvelor* guberniale „și județene. Intrucît însă ei adesea nu corespundeau spiritului „vremii, această măsură a provocat fricțiuni și nemulțumiri. Cînd „reprezentanții cei vechi și noi ai administrațiilor provinciale ve- „neau la Petrograd pentru a cere îndrumări, ei neapărat pri- „meau din partea prințului Lvov același răspuns: ...«Aceasta „este o chestie de psichologie învechită. Guvernul provizoriu a „îndepărtat pe vechii guvernatori, și nu va numi pe nimeni în „loc. Vor alege înșiși localnicii pe cine vor. Asemenea chesti- „uni nu trebuesc rezolvite de guvern, ci *de populația însăși... „Insăși viața a creat în comitetele locale și în alte organizații „similare* germenii autonomiei locale... Aceste *comitete* sînt fun- „damentul pe care trebue ridicată administrația locală până la „crearea noilor ei organe. Comisarii guvernului provizoriu, tri- „miși în provincie, au ca misiune *nu de a se ridica pe deasupra „acestor organe* (subliniat de autor!) ca o instanță superioară, ci „numai să servească de verigă mijlocitoare între ele și au- „toritatea centrală»“...

La această citație fostul ministru de externe din cabinetul Lvov adaogă următorul comentar:

„Asemenea concepție a conducătorului politicii noastre in- „terne, în practică a dus la *inacțiunea sistematică a departa-*

* *„Arhiva r. r.“*, v. I, p. 39—40.

„mentului respectiv și la mărginirea autorității centrale la sanc- „ționarea rezultatelor așa numitelor *spontanee creațiuni revoluțio- „nare în sfera de drept public* (subliniat de însuși d. Miliucov)...“ *

Insă d. Miliucov nu ne arată unde ar fi putut găsi prințul Lvov, în situația dată, autoritatea și puterea materială necesară pentru a se opune acestei generații *spontanee* de comitete revoluționare, care prefăceau în pulbere toată autoritatea statului, de vreme ce și la Petrograd, cum știe d-sa din experiență, guvernul nu avea nici un mijloc de a stăvili uzurpațiile celui dintâiu „comitet de cazarmă“.

Nu mai puțin e adevărat că sistemul de guvernare, redus la sancționarea creațiilor revoluționare în „sfera dreptului public“, amenința cu dezagregarea complectă a statului.

Mai cu samă, numeroase grupări etnice străine au fost ispitite de a utiliza această metodă de construcție revoluționară spontanee în sfera dreptului public,—fie numai pentru a se îngrădi, cît nu era încă prea tîrziu, de revărsarea valului de stihie revoluționară pornit din Petrograd.

Polonia, Finlanda, Ucraina, Caucazia etc. au început să-și revendice independența imediată sau cel puțin o desăvîrșită autonomie,—și nu așteptau voe dela Petrograd.

Lucrurile au mers atît de repede și departe, încît, cum ne spune D. Stanchevici:

„Comandantul corpului polonez s'a crezut în drept să afirme, „că dînsul, în principiu, socoate cu putință că armata poloneză, „fiind o armată *străină*,—să plece din Rusia. Ucrainienii, în „congresul de pe frontul occidental au votat rezoluția că, dacă „revendicările lor nu vor fi satisfăcute de guvern, *ei vor încheia „pacea separată cu inamicul.* Alte naționalități care nu mer- „geau așa de departe... totuși cu dela sine putere trimeteau soma- „ții și ordine, convocau congrese (ale soldaților din naționalita- „tea lor)... Ce era de făcut? A opri prin ordinul guvernului? „Dar cînd Kerenski, adversarul hotărît al formațiilor naționale, „a încercat să oprească congresul militar ucrainian... acesta tot „a avut loc... și fără autorizație.. și desbaterile s'au desfășurat „extrem de ostil guvernului“...**

De altfel descompunerea armatei a fost simptomul și factorul esențial al prăbușirii vechiului regim. Procesul de disoluție a pornit dela trupele de rezervă,—am văzut că tocmai trecerea batalioanelor de rezervă din Petrograd de partea muncitorilor răzvrătiți a asigurat succesul revoluției,—și apoi s'a întins cu o repegiune vertiginoasă asupra trupelor de pe front.

Formațiile naționale de pe front,—ca una din formele „creației revoluționare spontanee“ în sfera dreptului public,—n'au fost și ele decît efectul fatal al dezagregării vechii structuri politice și sociale și al deslănțuirii stihiei populare.

* *P. Miliucov*, loc. cit., p. 66—68, *passim*.
** *V. Stanchevici*,—„Amintiri“, p. 148.

Dar aici atingem o chestie care se află la rădăcina tuturor dificultăților acestui moment istoric și a fost și resortul intim ce a pus în mișcare masele și a determinat, cu implacabilitatea fenomenelor naturale, izbucnirea revoluției, — chestia care, săpînd prăpastia fatală dintre majoritatea imensă a poporului rus și clasele și tendințele sociale, reprezentate de guvernul provizoriu, a condamnat astfel, dela început, acțiunea lui politică la sterilitate și a făcut inevitabilă catastrofa ce i-a urmat: *chestia războiului.*

Acestui subiect însă urmează să-i consacrăm un capitol deosebit.

C. Stere

Sărbătoare

Camara mea, imi pare'n astă seară
Mai albă ca oricînd.
O 'nveselește visul alb de-afară
Ori luminările din albă ceară
Ce se topesc arzînd?...

Și fulgi de nea, c'o fragedă mînie
Se 'nvolbură 'n ferești
Și toate parc' ascund o bucurie
Ca pentru-o tăinuită cununie
Din vechile povești.

In treacăt, din oglinda 'mpodobită
Cu alb ștergar de in

Mă mîngie-o privire 'nvăluită
De gînduri, și o frunte adumbrită,
Pălind, se pleacă lin...

Sînt singură... La astă sărbătoare
Pe nimeni nu aștept.
Și trist alint c'o molcumă cîntare
Un vis plîngînd ca bruma de ninsoare
Ce-mi tremură la piept...

Sabina Paulian-Georgescu

Problema inconștientului

III

Cum trebuesc interpretate faptele sufletești inconștiente

După analiza teoriilor emise până acum asupra naturii inconștientului, ne rămîne cîmpul liber, pentru a privi cu ochi neprevenіţi acest fenomen psihic. Dar mai înainte de toate, cîteva cuvinte prejudiciale asupra terminologiei. Psihologii contemporani obișnuesc să deosebească două grade de psihism inferior: subconștientul și inconștientul. Cel dintăiu ar fi un grad mai atenuat de conștiință. El ar cuprinde terenul imediat învecinat conștiinței, compus din stările de distracție (nu auzim, de pildă, tic-tacul ceasornicului cînd sîntem preocupați de o problemă gravă), de reverie, de sugestie. E o conștiință ceva mai inferioară, mai degradată, care așteaptă prima ocazie ca să năvălească în cea principală. In acest fel concepe acest fenomen, acel care l-a botezat astfel, Pierre Janet, cît și cei care au reluat această terminologie, W. James, Myers, Jastrow. Numai Freud face excepție, numind această stare, după cum am văzut, preconștient. Inconștientul însă, ar fi o stare, nu de semi-conștiință, ci de absență totală de conștiință. El s'ar găsi în stările de somn, de leșin, de demență, de epilepsie.

După cum se vede, diferența aceasta e mai mult de grad. E o deosebire de mai mult ori de mai puțin, *cantitativă*, nu *calitativă*. Natura fenomenului e aceeași și într'un caz și în celalalt. Dar, fiindcă ceiace ne interesează în acest studiu, e, mai ales, natura fenomenului și nu gradul său de complicație ori de tensiune, am întrebuințat intenționat acești doi termeni ca sinonimi, unul pentru altul.

Deasemeni, nu vom ține samă nici de distincția între inconștient *dinamic* și *static*. Am văzut mai sus, cînd am vorbit de cazurile de inconștient latent activ, cum trebuesc interpretate aceste fapte.

Pe de altă parte, dacă considerăm funcţia, momentul în care se exercită asupra conştiinţei influenţa psihismelor inferioare, trebue să ajungem la concluzia că absolut toate formele de inconştient se desfăşoară în mod dinamic. Concepţia actuală asupra tuturor fenomenelor psihice e o concepţie activă. Viaţa noastră sufletească e o continuă transformare, o veşnică transfuzie, o neîncetată interdependenţă a factorilor psihici între ei. A deosebi un punct de vedere static şi unul dinamic, în studiul acestor fenomene, ni se pare a pleca dela o abstracţie gratuită. Toate formele de inconştient ne apar obiectiv ca curente de influenţe, ca un mănunchi de forţe care acţionează dela o zonă sufletească la alta. Dacă ne e permisă o analogie luată din ştiinţele fizico-chimice, raportul dintre conştient şi inconştient trebue identificat unui fenomen de osmoză, mai precis, de endosmoză şi exosmoză. Poate fi vorba în astfel de condiţii de un punct de vedere static? Utilă, poate, atunci cînd e vorba de o expunere mai didactică, o asemenea distincţie trebue privită ca abstracţie inutilă, indiferentă, cînd e vorba de a determina natura fenomenului, acelaşi în toate formele de inconştient. Deacela ne vom permite ca, în consideraţiile de mai jos, să neglijăm aceste două puncte de vedere, să le identificăm, plecînd dela ipoteza unei naturi omogene a faptelor inconştiente.

* * *

Să lăsăm deoparte pentru moment orice teorie relativă la inconştient, să facem „tabula rasa" de orice interpretare oferită până acum şi să revenim la faptele schiţate în prima parte a acestui studiu. Fie că e vorba de inconştientul funcţional, de automatismul psihologic ori de inconştientul afectiv, se poate degaja un caracter comun tuturor acestor categorii. Fiecare formă de inconştient, pe deasupra variaţiilor auxiliare pe care le prezintă, ne apare ca o activitate psihică *veche*, primitivă, achiziţionată demult în istoria rasei ori a individului, corespunzînd încă în cîteva cazuri la unele necesităţi, în altele, pastrată doar ca o supravieţuire, ca un reziduu al unei utilităţi trecute. Structura sufletească a omului normal actual nu trebue privită ca ceva dat. Din contra, concepţia evoluţionistă, care concepe organizaţia psihică într'o continuă transformare dela simplu la complex, trebue considerată ca din ce în ce mai legitimă şi mai conformă cu faptele.

Diferite tipuri de organizaţie psihică, dela primitivul societăţilor australiene, ori dela idiotul înăscut, pănăla nevropaţii atinşi de isterie şi înfine pănăla omul normal din zilele noastre, ne îndreptăţesc să tindem cătră concepţia unei multiplicităţi de structuri sufleteşti, cătră filiaţia şi gradarea lor erarhică. Aceleaşi etape se pot deosebi şi în viaţa copilului. Succesiunea lor în ordinea evolutivă pare uniformă în direcţia eterogeneităţii şi a complexităţii crescînde.

Viaţa sufletească a animalelor complect inferioare conţine un singur element: reflexul. Aceia a idiotului înăscut prezintă deja un progres, fiindcă e condusă de percepţie. Reflexul e o declanşare, o explozie aproape instantanee, mecanică, provocată de o excitaţie oarecare. Percepţia e ceva mai mult: e aminarea reacţiei pentru a fi combinată cu un element de memorie, în vederea unei adoptări mai adequate la o situaţie dată. Mai sus, în scara evoluţiei apar şi alte fenomene psihice mai importante. Marele psiholog francez Pierre Janet, distinge în ordinea complicaţiei crescînde, următoarele etape, pe care evoluţia vieţii sufleteşti le-a achiziţionat încetul cu încetul: 1) faza reflexă (la animalele inferioare); 2) faza percepţiei (la idiotul înăscut, la copil în primii ani); 3) faza intelectuală simplă, caracterizată prin apariţia judecăţilor elementare; 4) faza socială cu apariţia conduitelor sociale; 5) faza pitiatică în care apare credinţa; 6) faza raţională cu apariţia judecăţii logice şi silogistice; 7) faza experimentală, caracterizată prin achiziţionarea conduitelor ştiinţifice experimentale, în fine 8) faza artistică cu apariţia conduitelor estetice, cu căutarea individualului, a specificului, a mobilităţii şi schimbării. [1] Pierre Janet găseşte că nici unul din tipurile superioare de mai sus nu sînt reductibile la cele inferioare.

Desigur că clasificaţia psihiatrului francez e arbitrară. Dece tocmai opt tipuri de evoluţie sufletească şi nu mai multe? După ce criteriu au fost fixate ele? Întrebări la care răspunsul e greu de dat. Ceiace ne interesează însă, e metoda şi concepţia diviziei de mai sus. Aceasta ni se pare îndreptăţită. Viaţa sufletească se transformă îmbogăţindu-se. Fiecare epocă nouă înseamnă achiziţionarea unui alt element psihic. Sufletul omului modern e desigur mult mai bogat şi mai complex decît al primitivului ori al copilului. Fiecare cîştig însă nu elimină elementele mai vechi, cîştigate mai demult. Acestea se păstrează încă multă vreme, dăinuesc în noi subt chipuri stranii, ca nişte strigoi nepotoliţi ai trecutului. Acelaşi concepţie o găsim la mulţi psihologi contemporani. Toată lumea recunoaşte astăzi că instinctul e un fenomen sufletesc vechi, ancestral. Acelaşi lucru trebue de recunoscut şi pentru inconştient. Am văzut mai sus, că W. Rivers, apropie destul de mult instinctul şi inconştientul. Desigur că inconştientul e ceva mai mult decît instinctul, totuşi aceste două fenomene sînt extrem de apropiate în unele privinţe. Şi unul şi altul reprezintă o anumită fază, o anumită etapă, trecută demult, din transformarea vieţii psihice. Dacă conştiinţa e ultimul moment în istoria sufletului, tot ce e subt ea reprezintă experienţa psihică trecută în curba adaptării omului la natură şi la societate. „Subt conştiinţă, există desigur o organizaţie psihică anterioară, din care s'a născut aceasta.

[1] *Pierre Janet*, L'évolution et les oscillations de la vie mentale in Annuaire du Collège de France, anul 1919—1920.

Se poate presupune, că naşterea conştiinţei e datorită necesităţii de a satisface vre-o trebuinţă, care fără aceasta, nu s'ar fi satisfăcut complect; naşterea ei înseamnă începutul unei mai mari coordonări a funcţiunilor. Rolul său consistă mai ales în a integra experienţele, în a stabili unitatea sufletească. Disocierile morbide nu fac decît să pue mai bine în relief această unitate pe care sufletul normal o păstrează în tot timpul dezvoltării sale şi cu care rezistă la toate vicisitudinile prin care trece.

Ştiinţele naturale (printre care şi psihologia) trebuesc să-şi conformeze explicaţiile, în mod strict, concepţiilor evoluţioniste. Interpretarea diferitelor feluri de activităţi subconştiente trebuesc să intre într'un sistem fundat pe evoluţia mentală. [1]

Caracterul de vechime, de primitivitate al inconştientului n'are numai un senz ontogenic, privit din punctul de vedere al evoluţiei rasei. Nu toate formele inconştiente sînt ancestrale. Există şi o vechime care poate fi limitată la viaţa individului. O idee ori un sentiment repetat se transformă într'un obiceiu. Aceste obiceiuri, în special cele achiziţionate în tinereţă, devin elementele fundamentale, primitive ale sufletului. Ele au o vrîstă mult mai înaintată decît ideile ori sentimentele recente şi primează de cele mai multe ori asupra acestora.

Se poate vorbi astfel de o *vechime* a elementelor sufleteşti din două puncte de vedere: din acela al rasei şi din acela al individului. Inconştientul funcţional ca şi cel afectiv sînt, mai ales, efecte ale experienţei ancestrale. Ele sînt mărturia unor elemente psihice altădată importante, rămase însă astăzi pe planul al doilea. Automatismul psihologic e mai mult rezultatul obiceiurilor cîştigate de individ prin experienţa sa directă, mecanizată într'un sistem subconştient. Şi într'un caz şi în altul, caracterul de antichitate rămîne însă, cel mai important.

Trebue de deosebit în desfăşurarea vieţii noastre sufleteşti două tendinţe perfect opuse. Una, care e *progresistă*, e preocupată să dezlege problemele nouă, combinaţiile neaşteptate pe care desfăşurarea ambianţei în jurul nostru le pune la tot pasul în faţa cunoştinţei. Fără o variaţie a experienţei externe, conştiinţa nu e posibilă. Rolul ei e adaptarea la condiţii nouă, e rezolvirea dificultăţilor pe care ni le impune surpriza şi *noutatea* condiţiilor de viaţă. Deaceia nu există conştiinţa fără *contrast*, deaceia repetiţia aduce stingerea şi paralizia acesteia. Dacă realitatea nu ne oferă elemente nouă, neprevăzute, a căror asimilare necesită o nouă adaptare, conştiinţa se întunecă şi face loc altor elemente. *Orice act sufletesc repetat aduce cu el dispariţia conştiinţei.* Dar aceasta ne indică o altă tendinţă a activităţii psihice. „Există, în adevăr, în sufletul omenesc, o activitate pe care nu aşi putea-o caracteriza mai bine, decît numind-o, activitatea *conservatoare*.

Sintezele sufleteşti, odată construite, nu se distrug; ele

* *Yastrow*, La subconscience, p. 365.

durează, din contra, conservă unitatea lor, păstrează elementele în ordinea în care au fost alcătuite altă dată. De îndată ce ne punem în împrejurări favorabile, vedem senzaţiile sau emoţiile prelungindu-se cu toate caracterele lor, pe cît de mult posibil. Mai mult încă, dacă sinteza îndeplinită mai demult n'a fost complect isprăvită, dacă nu există în suflet decît cîteva din elementele ei, această activitate conservatoare va complecta-o, va adăuga elementele absente în ordinea şi în felul necesar pentru a reface unitatea primitivă... E tocmai reciproca mentală a marii legi a mecanismului conservării forţei. Această lege face ca orice mobil să persevereze în mişcarea sa şi să urmeze direcţia celei mai mici sforţări atîta vreme cît o altă forţă n'o împiedică. Dacă o primă experienţă a reunit în sufletul copilului senzaţia de arsură şi flacără, şi-a produs o anumită direcţie a gîndirii, vom avea astfel în favoarea direcţiei „flacăra-arsură", o forţă pozitivă şi nu o alta în senz contrar" [1] Automatisme de limbaj, de memorie, ori de acţiune se vor forma astfel şi orideciteori vre-o altă forţă sufletească nu le vor împiedeca, se vor reproduce aidoma, repetînd într'o directivă strict conservatoare, aceleaşi elemente sufleteşti. Dar în acelaşi timp aceste acte sufleteşti nu vor fi percepute de conştiinţă, vor cădea subt nivelul ei, tocmai din cauza acestei repetiţii.

Se poate spune atunci, că conştiinţa are o funcţie biologică *progresistă*, îndreptată către adaptările nouă, către soluţiile neaşteptate; în timp ce inconştientul e o funcţie *conservatoare* menită să repete acţiunile utile, uşoare, neschimbate de vre-o împrejurare neprevăzută.

E logic şi e firesc astfel, ca conţinutul unei funcţiuni, care e menită să repete veşnic, să fie format numai din elemente psihice vechi, primitive. Inadevăr. Să considerăm inconştientul funcţional. Nimic nu poate fi mai vechi în noi decît funcţionarea propriilor noastre organe. Senzaţia secreţiilor interne, a bătăilor inimii, a digestiei, etc., se repetă încontinuu dela naşterea noastră. Ne-ar trebui doar o abstracţie amuzantă „à la Wells", care să presupue conştiinţă unui copil nou născut. Numai acesta ar putea să simtă o surpriză în faţa bătăilor propriei sale inimi ori în faţa digestiei sale. E fatal astfel ca activitatea sufletească legată de funcţia organelor noastre—cea mai primitivă dintre toate,—să rămîe inconştientă.

Nu mai insistăm asupra automatismului psihic. Numele însuşi arată că e vorba de o activitate veche, devenită obiceiu şi ca atare mecanizată.

In ce priveşte inconştientul afectiv, acelaşi constatare. Dacă ne e permis să opunem sentimentul inteligenţii, ajungem repede la concluzia că, cel dintăiu e mult mai primitiv decît cea din urmă. Se poate spune chiar, că *sentimentul e o idee veche*. Cu

1 *P. Janet*, L'automatisme psychologique, p. 485-486. *Fouillée*, Sensation et pensée in Revue des deux mondes, 1884, citat de P. Janet loc. cit..

cît o idee, pentru care la început n'am avut decît o atitudine obiectivă, devine mai veche, cu atît ținem mai mult la ea, devine a *noastră*, o apărăm ca pe o proprietate, fiindcă s'a organizat în noi, a crescut ori a îmbătrînit cu noi. E caracteristic cum tinerii renunță ușor la ideile lor și cum bătrînii le apără pe ale lor cu o deosebită îndîrjire.

Multe sentimente au trebuit să fie cîndva idei: atunci cînd au fost percepute întâia oară de către conștiință, ca probleme nouă, ce se iveau în evoluția noastră sufletească. Dacă trecem dela experiența individuală, la cea ancestrală ghicim lesne din ce e format inconștientul afectiv. Din dificultățile peste care am trecut în lupta pentru existență, din tendințele cele mai legate de conservarea noastră biologică.

O serie întreagă de caractere îndreptățesc această interpretare a faptelor inconștiente.

Că această activitate sufletească a servit *altădată*, altor utilități, și că astăzi ea n'a rămas, după achiziționarea altor elemente mai recente, decît o „conștiință dezafectată", o conștiință inactuală, ne-o arată *dezadaptarea* ei, față de cerințele actuale ale conștiinței. Inconștientul nu e suplu, el nu prezintă o elasticitate capabilă de a se adapta la toate împrejurările. Automatismele sînt, din contra, oarbe și se exercită *alături* și chiar opus planului realității imediate. Ne-o dovedesc actele de distracție. Deși conștiința e încordată într'o anumită direcție, subconștientul, indiferent de preocupările ei, se desfășură paralel, în altă parte.

Pierre Janet a făcut, asupra subiectului său Leonie, experiențe concludente și instructive în această privință. Să-i dăm cuvîntul: „Leonie, fiind perfect trează, o las să vorbească cu o altă persoană și, în timp ce, absorbită de conversație nu se mai gîndea la mine, îi ridic încetișor brațul drept. Acest braț rămîne în aer, continuă mișcarea începută pe care i-o indicasem".[1] Altă dată: „în timp ce Leonie nu mă ascultă, îi spun încetișor că persoana căreia îi vorbește are o redingotă verde. Leonie pare că nu a auzit nimic și continuă a vorbi cu această persoană, pe urmă, deodată se oprește și izbucnește în rîs: „Doamne cum ai putut să te îmbraci așa! Și eu care nu observasem!"[2] Sau altă dată: „îi spun că are o bomboană în gură. Pare că n'a auzit nimic, fiindcă, dacă o întreb ce-am spus, nu știe să-mi răspundă, dar imediat începe să facă strîmbături din gură și zice: „Cine mi-a pus bomboana asta în gură?"[3] Dar nu e nevoe să apelăm numai decît la cazuri anormale. Cine, în moment de distracție, n'a făcut *altceva* decît ceiace trebuia să facă? Cînd cineva din distracție, în loc să svîrle o scrisoare în cutia de scrisori, o svîrle într'o cutie de gunoae, cînd

1 *P. Janet*, L'automatisme psychologique, p. 237.
2 *Ibid*, p. 242.
3 *Ibid*, aceiași pagină.

în loc să ia din dulap o batistă ia un șervet, cînd în loc să răspundă la o întrebare da, răspunde nu, nu se găsește în fața unei tiranii, a unei funcții automate, neadaptată la acțiunea pe care o întreprinde? Concurența aceasta pe care inconștientul dezadaptat o susține contra conștiinței adaptate și actuale, dacă n'ar fi reprimată de aceasta din urmă, ar duce desigur la anihilarea complectă a inteligenței și a funcțiunilor sufletești superioare, așa cum se întîmplă în unele boale mentale. „Acest tip de organizație veche, dar perzistentă, contrazis de obiceiurile recent contractate în cursul dezvoltării psihice, dar care perseverează cu tenacitatea admirabilă a naturii... e un sistem de stări sufletești avînd o existență independentă; e eul subconștient... Inconștientul corespunde astfel unei *forme stinse* de conștiință, care n'are un obiect bine precizat, nici relații determinate cu restul organismului psihic. Din acest punct de vedere, el e *„une conscience désaffectée*.. Inconștientul, fie că avem în vedere influența sa asupra sentimentelor, fie asupra acțiunii, manifestă peste tot această continuitate a elementelor pasionale, care ar trebui să ducă la ruina voinții și a inteligenței".[*]

In aceiași ordine de idei, ca orice activitate veche, inconștientul e foarte *apropiat de fondul nostru animalic*. Gustave le Bon a descris altădată formele de abrutizare la care ajunge inconștientul colectiv, în psihologia mulțimilor. Atunci are loc dezlănțuirea tuturor patimilor josnice, a instinctelor violente, a impulsivităților de tot felul. S'a spus că inconștientul e stupid și crud. Boris Sidis care a descris[**] rolul lui în psihologia mulțimii, ni-l arată mai ales extrem de suggestionabil. Ca toate psihismele inferioare, animalice, el nu cunoaște voința, toate suggestiile îl influențează și-l poartă ici colo, ca pe o corabie fără cîrmă. Specialitatea sa însă, prin excelență e *impulsivitatea*.

Din marile biografii morale ale istoriei, Jean Jacques Rousseau e tipul cel mai caracteristic în această privință. Viața sa sufletească e făcută mai ales din sentimentalitate și impulsivitate. Iată cum e descrisă organizația sa psihică.

„Niciodată un om n'a nesocotit mai mult principiile și regulile și nu s'a condus mai orb după instincte. Prudență, rațiune, precauție, prevedere, toate acestea nu sînt, pentru el, decît cuvinte goale. Cînd e ispitit nu rezistă, iar dacă nu e ispitit rămîne într'un fel de toropeală. Se poate vedea astfel, că conduita lui trebue să fie inegală, cîteodată impetuoasă, de obiceiu molatecă. El nu merge, ci sare și dacă n'ar fi împins de dorinți și impulsii, ar rămîne veșnic nemișcat". Și A. Bazaillas care citează aceste rînduri adaugă: „Acest eu special nu e decît inconștientul, surprins în forma incoherentă a invențiilor sale, indiferent față de ideal, dușmănos față de gîndire,

* *A. Bazaillas*, Musique et inconscience, p. 307.
** *B. Sidis*, The psychology of suggestion, New-York, 1903.

indecent, cinic, amoral. El ne apare ca o forță a naturii, infinit de liberă și de mobilă... Eul primitiv, a cărui caracter l am stabilit se revelează cu o forță și cu o exactitudine stranie. El constitue inconștientul în stare pură, refractar oricărui element analitic, oricărei pătrunderi a inteligenții". [1]

Alături de dezadaptare și inactualitate concretizate prin distracție ori sugestie, alături de impulsivitate, trebue să alăturăm la caracterele inconștientului încă unul: *indiviziunea* și confuzia sa. Și acest din urmă caracter ne demonstrează vechimea și primitivitatea acestei activități sufletești.

Viața mentală a copilului, a idiotului înăscut ori a primitivului din Australia centrală, e lipsită de ordine și de claritate. Percepția lor e globală, o oglindă pasivă, în care totul se reflectează fără diferențieri și preferințî. Reprezentările lor sînt mai ales colective, impuse din afară de mediul social. In ele sînt amestecate într'un tot amorf, toate elementele senzoriale Percepția nu introduce nici o ordine, nici o diviziune erarhică, totul participă la tot, cum spune Levy-Brühl. Un om poate fi în acelaşi timp şi animal şi D-zeu, poate fi simultan în două locuri deosebite. Mentalitatea primitivului e dominată de un fel de lege de participație. Acelaşi lucru se constată în primele luni din viața copilului. Lipseşte din această reprezentare indiviză elementul volițional, voința activă, care intervine și diferențiază percepția după atitudinea aperceptivă a eului. Lipsește mai ales atenția, ca funcție de selecție, de alegere, atenția care stabileşte raporturi de subordonare, de aranjare, de erarhie între elementele senzației.

Contemporan acestei stări de indiviziune primitivă, trebue să fie și inconștientul. Obiectivul său e rareori precis. El nu cunoaşte localizarea în spațiu, nici determinarea precisă în timp. Zac în el în mod virtual toate posibilitățile, nici una nu e fixată însă de vre-o imagine anumită. El reprezintă starea originară, oarbă a tendințelor, mişcate doar de o extrem de vagă directivă, un fel de obscură voință. Nici o urmă de acea organizare sintetică a conştiinței, nici o urmă de acea diferențiere și ordine pe care o prezintă formele mentale superioare.

A. Bazaillas are dreptate cînd scrie: „Experiența pozitivă a inconștientului corespunde acelei desființări a formelor de relație cu care era armată conştiința noastră; ea arată, în schimb, apariția acestui tip afectiv de conștiință supus legii de indiviziе primitivă. Inconștientul e, astfel, o conştiință, în care reprezentarea nu există. Urmează de aici, că inconștientul e un complex de elemente sufletești, o înodare de stări subiective, care nu sînt urmate de imagini mentale". [1]

Legat mai ales de cenestezie și de structura noastră organică, animat numai de sentimente și lipsit cu totul de elemente intelectuale, inconștientul e mărturia altor faze psihice trecute,

---

1 *A. Bazaillas*, op. cit., p. 191 - 192.

cînd diferențiarea mereu crescîndă nu adusese încă cu dînsa formația unei facultăți sufletești speciale, superioare, care e conștiința. El indică indiviziа primitivă a tendințelor, neluminată de analize conștiente, animată doar de un obscur și orb finalism vital, reprezentînd numai condițiile vieții vegetative, aceiace Schopenhauer înțelegea prin formele inferioare ale voinții de a trăi. O astfel de activitate psihică nu trăeşte însă, decît în zorii evoluției mentale.

Dezadaptarea și inactualitatea, impulsivitatea și suggestibilitatea, indiviziunea primitivă, toate aceste caractere, ne arată că inconștientul nu poate fi privit decît ca o organizație ancestrală anterioară conștiinței actuale și din care aceasta a decurs. Diferitele momente ale evoluției psihice, se ordonează în timp după gradul lor de complexitate, de perfectibilitate în adaptare la ambianța și la actualitatea înconjurătoare, de suplețǎ, de elasticitate, cu puterea ei de a rezolvi dificultăți nouă, de a se adapta la situații neîntîlnite încă, de a asimila noutatea subt toate formele, e o apariție tîrzie și relativ recentă. Ea a fost însă, desigur, precedată de stări mult mai imperfecte, care, însă, pentru vremea apariției lor însemnau maximum de perfecție la care ajunsese evoluția psihismului. Devenite încetul cu încetul caduce, deasupra lor s'au suprapus alte conștiințe mai superioare, făcîndu-le inutile sau, cel puțin, de o utilitate mai secundară. Seria aceasta de conştiinţe, dacă se poate spune, suprapuse, de elemente sufleteşti îmbătrînite, dezafectate, pensionare, constituesc odată cu istoria trecutului nostru sufletesc, o serie de reziduuri, de supraviețuiri, a căror amorfă colecție compune inconştientul. Am văzut însă că acest proces de *scoatere la pensie* a elementelor sufleteşti vechi, poate avea loc, nu numai în viața speciei, dar și în aceia a individului. Obiceiuri contractate altădată, printr'o îndelungă repetiție, își pierd actualitatea și rămîn doar ca automatisme osificate, alături și dedesubtul preocupărilor actualității.

In orice caz, conștiința se caracterizează prin gradul ei de recență. Ea reprezintă ultimul moment de adaptare, ultima soluție propusă ultimilor dificultăți ivite. Alături de ea inconștientul mai aduce, din cînd în cînd, glasul, demodat al amintirii.

* * *

Cu această interpretare, n'am rezolvit însă o mulțime de alte dificultăți. Inconștientul nu e numai un acompaniament surd într'un dualism, în care conștiința joacă primul rol. Intr'o mulțime de cazuri, el elimină conștiința, năvăleşte în locul pe care aceasta îl ocupă. Cum se substitue inconștientul conștiinței? Din ce cauze și după care norme?

Inarmați cu concepția evoluționistă a psihicului, după care conștiința e o apariție recentă și slab fixată, vom putea găsi uşor răspunsul. Dar mai înainte să facem apel la o altă lege

psihologică, la legea degenerării memoriei formulată de Ribot, căreia îi vom da o extenziune mult mai mare decît aceia pe care i-a dat-o autorul ei.

Se ştie în ce constă această lege: cînd memoria începe să degenereze, amintirile cele mai recente dispar întâiu, pe cînd amintirile cele mai vechi se alterează numai la urmă.

Nimic nu ne opreşte să aplicăm această lege la toate fenomenele sufleteşti. După cum vom vedea mai jos, ea a fost experimentată şi aplicată în psihiatrie la toate actele psihice şi rezultatul a fost extrem de satisfăcător. S'o aplicăm şi noi la subiectul care ne interesează.

Dacă conştiinţa e o funcţie recentă, fragedă, nu încă bine fixată, aşa cum ne-o arată cu dreptate psihologia evoluţionistă, atunci în cazurile de slăbire nervoasă, prima pierdere pe care va înregistra-o sufletul nostru va fi tocmai distrugerea acesteia. Cînd scade un rîu, se văd mai întâiu, cele mai înalte bancuri de nisip.

Viaţa noastră sufletească nu se menţine veşnic la acelaşi nivel, la acelaşi grad de perfecţie. Nenumărate oscilaţii între diferite niveluri de elevaţie mentală, fac din curba noastră sufletească, ceva asemănător graficurilor reprezentînd variaţiile cotelor la bursă. Tenziunea psihică e departe de a fi egală. In momentele de excitaţie ea se ridică foarte sus, în momentele de deprimare, coboară către ultimele trepte. Pierre Janet a atras atenţia asupra acestui fenomen psihic de o importanţă primordială. 1

Dealungul unei zile, tenziunea psihică e veşnic în urcuşuri şi scoborişuri. Excitaţia socială a conversaţiei, excitaţiile chimice ca alcoolul, cocaina, opiumul etc., excitaţiile provenite din secreţiile interne etc., pot provoca stări de înaltă tenziune. In general, în tot cursul zilei, tenziunea psihică creşte, fiind stimulată veşnic de diferite excitante. Unii indivizi, în special deprimaţii, ajung abia către seară la maximum de vivacitate. Remy de Gourmont avea obiceiul să spună: „Je me lève de bon matin, mais je ne suis éveillé que le soir".

Bazat pe aceiaşi teorie, P. Janet, crede că alcoolicii sînt în general deprimaţi subt nivelul normal. Excitaţia alcoolică îi ridică până la acelaşi stadiu cu indivizii normali.

Deosebirile de tenziune psihică sînt cunoscute subt numele de depresiune şi excitaţie. Deosebim, desigur, în primul rînd variaţiile lente pe care le aduce vrîsta: bătrînii sînt mult mai scăzuţi ca încordare decît copiii. Dar deosebirile cele mai interesante sînt cele brusce, acelea care au loc în aceiaşi zi. Iată ce ne spune în această privinţă P. Janet: „Depresiunea e o scădere a tenziunei psihologice cu mult, subt nivelul obişnuit subiectului, pentru a-i permite adaptarea la felul de viaţă pe care-l

1 Vezi capitolul intitulat: „Les oscillations de la vie mentale" din „Traité de Psychologie" de *G. Dumas*.

duce. Această scădere se manifestă prin fenomene primitive, prin *insuficienţe* şi prin agitaţii... Se poate observa totdeauna, la individul deprimat că unele acţiuni au dispărut, că anumite acte, executate altădată repede şi uşor, nu pot fi acum îndeplinite. Un număr de tendinţe de ordin superior, tendinţe intelectuale, artistice sau morale, de pildă, par a nu putea eşi din starea latentă. Deprimaţii par a fi pierdut delicateţa, altruismul, funcţia lor critică, într'un cuvînt, se găsesc cu mult subt ei înşişi. La unii, în special la isterici, sînt atinse mai ales acţiunile personale. Acţiunile făcute cu controlul personal sînt cele care dispar mai iute şi sînt înlocuite cu diferite automatisme subt formă de suggestii la impulsii, la diferite capricii. La alţi bolnavi, insuficienţa se întinde asupra funcţiilor critice, asupra căutării adevărului. Constatăm la toţi deprimaţii o diminuare şi e îndreptăţit să ne spunem că ei se găsesc inferiori lor înşile.

Adesea tendinţele de ordin superior pot încă să fie evocate, dar nu pot să ajungă la gradele superioare de activaţie... ele rămîn subt forma de dorinţă etc....” 1

Ceiace reduce în general tenziunea nervoasă către deprimare, e oboseala. Aceiaşi oboseală e urmată întotdeauna de o restrîngere a cîmpului conştiinţei, o micşorare a acesteia. Funcţie recentă şi complicată, conştiinţa produce repede oboseala. Toţi psihiatrii sînt de acord că o zi întreagă de eforturi desfăşurate subt formă de obiceiuri sau de automatisme, e mai puţin obositoare pentru un nevropat decît cîteva minute de muncă intelectuală superioară. Raţionamentul şi conştiinţa se îndeplinesc cu cheltueli mari. Care sînt funcţiile sufleteşti superioare care aduc mai repede oboseala?

Bazat pe o cantitate enormă de fapte, P. Janet a ajuns la concluzia că ceiace oboseşte mai repede pe un bolnav mintal, e *începutul* şi *sfîrşitul* unei acţiuni. Ceiace nu poate face mai ales un psihopat în stare de reeducare, e să înceapă sau să termine o acţiune. Dacă cineva îi începe acţiunea, bolnavul poate face uşor restul. Aceasta fiindcă începutul şi sfîrşitul presupun iniţiativă şi coordonare, presupun deci creaţiune, muncă complect *nouă*, care ese din domeniul imitaţiei, al obiceiului sau al automatismului. Am văzut însă mai sus că caracteristica conştiinţei e tocmai această rezolvare a situaţiilor nouă. Deaceia conştiinţa oboseşte mai repede ca orice funcţiune sufletească, deaceia un individ muncit multă vreme de un raţionament, va simţi nevoia unui repaos. Cum însă acest repaos nu e decît relativ, fiindcă neantul psihic înseamnă moarte, în timpul repaosului o activitate psihică restrînsă, rudimentară continuă să lucreze subt forma inconştientului. Individul obosit de o muncă conştientă se cufundă în inconştient ca într'o bae reparatoare, din care extrage forţe nouă de viaţă şi de sănătate. Forţele sub-

1 *P. Janet*: La tension psycholgique et ses oscillations, in „Traité de Psychologie de *G. Dumas*, p. 935–936.

conştiente mai vechi, mai automatice, cheltuesc o energie mult mai mică, mecanismul lor fiind demult cunoscut organismului prin îndelungi repetiţii. Pedagogii au recunoscut demult acest adevăr. Ei cruţă pe cît pot copiii de eforturile conştiente, căutînd să provoace doar reacţiuni inconştiente, prin automatismele formate odată pentru totdeauna. Gustave le Bon a rezumat acest adevăr în cunoscutele cuvinte: „l'éducation c'est l'art de passer le conscient dans l'inconscient". Acelaşi rol salutar de derivator economic al muncii sufleteşti îl joacă şi obiceiurile. A contracta bune obiceiuri, ne dispensează de a reîncepe la fiecare ocazie o experienţă utilă.

Dovada cea mai evidentă, însă, că oboseala scade conştiinţa şi aduce în locul ei inconştientul, e că somnul urmează totdeauna oboselii dela sfîrşitul zilei. Singura activitate sufletească rămasă trează e visul cu incoherenţa lui, amintind deacea indiviziune confuză a conştiinţei primitive.

Rezumînd observaţiile făcute până acum, am putea formula constatarea, că *inconştientul e o deprimare, o cădere dintr'o fază sufletească superioară şi recentă, într'o stare primitivă şi veche, cădere datorită oboselii centrilor nervoşi.*

In lumina acestei definiţii, putem împinge mai departe analiza noastră, apropiind natura inconştientului de aceia a psihozelor şi a nevrozelor. Şi într'un caz şi în altul ne aflăm în faţa unei deprimări, a unei căderi pe scara evoluţiei mentale. Şi bolile nervoase şi inconştientul sînt provocate de oboseală.

Limbajul şi simţul comun au apropiat demult aceste două noţiuni. Se zice de un dement că e inconştient, şi cu drept cuvînt. Una din formele acestei activităţi sufleteşti, visul, a fost demult, aproape identificat, de către A. Maury, nebuniei.

Cercetările ştiinţifice, procedînd mai metodic, au ajuns demult la aceleaşi concluzii.

Să ne amintim o clipă tabloul etapelor vieţii mentale, în evoluţia lor, descris mai sus, după P. Janet. Acest tablou ne arată evoluţia psihică, mergînd dela faza reflexului şi a percepţiei până la conduotele ştiinţifice şi artistice, pe care le consideră ca cele mai perfecţionate.

După acest autor, o boală nervoasă nu e decît o cădere dintr'o fază superioară în alta mai inferioară. Cu cît boala e mai gravă, cu atît căderea e mai profundă, într'un nivel mai jos, mai primitiv. O amnezie uşoară nu alterează decît amintiri recente, superficiale, una mai serioasă atinge chiar amintiri mai vechi. Acelaşi lucru se întîmplă şi în disoluţia conştiinţei provocată de nevroză. Isteria, după Janet, e o cădere care alterează toate achiziţiile superioare fazei pitiatice (a credinţii). Ea e o boală a credinţii care modifică ceiace numeşte el „la fonction du réel", credinţa în realitate.

Babinski se raliază, cu mici deosebiri la acelaşi concepţie [1]

---

1 *Babinski*, Définition de l'Hysterie, în Revue de l'Hypnotisme, an. 1902.

In schimb epilepsia e o cădere mult mai gravă. Ea suprimă toate fazele, lăsînd intacte doar reflexele.

Inconştientul e şi el o deprimare, o cădere într'o organizaţie sufletească mai primitivă, însoţită de dispariţia funcţiilor superioare; dar e o cădere extrem de uşoară, o deprimare extrem de superficială. *Natura* e aceiaşi ca la psihoze, *gradul* e însă mult deosebit. Aceasta e o primă deosebire între cele două fenomene psihice. S'ar putea totuşi spune, în această privinţă, că *inconştientul e cea mai uşoară psihoză*, deosebirea fiind mai ales cantitativă şi nu atît calitativă.

Să ne ferim însă de generalizări sau concluzii pripite. Există între ele o deosebire şi mai mare. Dacă le-am apropiat una de alta ca să evidenţiem analogia, am făcut-o, mai ales ca să pătrundem în natura inconştientului, cu ajutorul acestei analogii şi nu atît ca să concludem la indentitatea lor.

Deosebirea cea mai importantă între inconştient şi nevroză e următoarea. Oboseala care determină inconştientul e oboseala normală de toate zilele, care după un repaus oarecare dispare, lăsînd locul liber renaşterii funcţiilor superioare. Oboseala care provoacă nevroza şi care urmează aceştia, e cronică. Ea nu dispare în urma unui simplu repaos, ci se menţine cu îndărătnicie mai mare, anihilând îngrijirile şi odihna.

In primul caz, acela al inconştientului, oboseala e firească şi trecătoare, e numai un semnal al epuizării stocului cotidian de energie nervoasă... Cealaltă, care însoţeşte nevrozele e organică şi oarecum extraordinară, eşind din bugetul zilnic al veniturilor şi cheltuelilor sufleteşti. Închipuiţi-vă un risipitor care şi-ar cheltui numai venitul, fără să se atingă şi de capital.

Deosebire importantă care ne permite să rectificăm definiţia de mai sus. Dispariţia conştiinţei în cazurile de inconştient e o *necesitate*. Apariţia inconştientului e făcută tocmai ca să aducă o reparaţie a forţelor sufleteşti. E vorba doar de o *suplinire*. In cazul nevrozei, dispariţia conştiinţei nu aduce prin însăşi aceasta renaşterea forţelor şi eliminarea oboselii. Inconştientul e un *preservativ*, o sentinelă care anunţă până la ce grad poate merge oboseala normală. El e suplinitorul care menţine vacanţa vieţii sufleteşti superioare, în timp ce conştiinţa îşi reface energia.

In ambele cazuri însă e vorba de o *regresiune*. Nimeni nu-şi poate permite multă vreme luxul conştiinţei.

Nimic mai fragil, nimic mai instabil decît această funcţie sufletească. La prima ocazie, fondul primitiv e gata să ţişnească la suprafaţă, printr'un fel de revoluţie a elementelor vechi, reacţionare, contra tendinţelor progresiste ale conştiinţei.

*

Dacă inconştientul e o funcţie primitivă, caducă, inactuală, urmează că ea nu poate fi comunicabilă, fiindcă e lipsită de or-

ganele de exprimare socială. Fiecare din noi are o istorie compusă din experienţa proprie pe de o parte, pe de alta, din datele eredităţii. Dar această istorie, care ne depăşeşte prin prelungirile ei în trecut, e strict legată de individualitatea noastră. Ea nu poate fi comunicabilă, fiindcă e inactuală şi fiindcă asociaţia e bazată pe un schimb de valori recente şi actuale. De altfel ea nici n'ar putea căpăta o exprimare obiectivă, exterioară. Argumentele istorice nu pot fi pricepute de alţii, ele n'au decît o semnificaţie individuală. Ne dăm adeseori samă că putem simţi, dar nu putem exprima o stare sufletească. Ceiace poate fi expus şi comunicat altora, nu poate fi decît conştient. Conştiinţa e tocmai lămurirea stărilor subiective, confuze, prin exprimarea lor obiectivă cu ajutorul imaginilor, al simbolurilor, dar mai ales al limbajului. Ceiace nu poate fi vorbit e, în general, departe de a fi conştient. Dar vorba, limbajul, sînt compuse din reprezentări colective, care sînt opera mediului social. Se poate spune încă dela început, subt rezerva demonstraţiilor ulterioare, că *inconştientul e partea sufletească personală, individuală, din noi, pe cînd conştiinţa e o funcţie socială, prin care intrăm în relaţii cu alţii.* In adevăr, ceiace caracterizează conştiinţa e scindarea ei în două elemente: unul care priveşte şi altul care se lasă privit. Două elemente, unul care acţionează şi altul care observă şi critică, convieţuesc simultan într'un act de conştiinţă.

Intr'un moment dat al evoluţiei sufleteşti, apare o funcţie care se separă, se desolidarizează de restul funcţiilor, ca să le depăşească, să le învălue într'o privire aruncată de sus, în timp ce restul actelor sufleteşti îşi desfăşoară subt ea, acţiunea. Cum s'a spus, sufletul nostru se împarte în două persoane, într'un actor şi un spectator. Dar această dualitate de roluri nu poate încăpea într'un suflet care ignorează viaţa socială. Scindarea sau multiplicarea vieţii noastre psihice în mai multe persoane care au relaţii simultane între ele, nu poate fi decît rezultatul vieţii colective.

Dar şi pe altă cale putem vedea cum conştiinţa e un produs al vieţii sociale. E un adevăr cîştigat în psihologie, acela, că primele organizări sufleteşti încep prin a-şi îndrepta tentaculele către ambianţa externă, înconjurătoare, pentru ca abia mult mai tîrziu, să se întoarcă înăuntru, la contemplarea vieţii interioare şi la formarea eului. Organizmele psihice rudimentare n'au „personalitate". Percepţia eului e o apariţie mult mai tîrzie ca percepţia lumii exterioare. E şi firesc să fie aşa. In lupta pentru existenţă, pericolul vine din afară, din realitatea exterioară. Aceasta trebue bine cunoscută spre a evita surprizele dureroase. Obiectivismul, într'o anumită privinţă, e mult anterior subiectivismului.

Mai mult decît atît. Noţiunea eului, ea însăşi, cînd începe să se închege, se formează tot dela *exterior la interior.* Individul intră în relaţii cu alţi indivizi în complexul vieţii sociale.

La început, el nu pricepe decît un tot amorf, confuz, de fiinţe mişcătoare, un fel de pastă de vieţuitoare în care amalgam e amestecat şi el. Incetul cu încetul însă, începe să tae din acest tot confuz, bucăţi diferite, care devin cu timpul diverse personage, diverse tipuri. Ca să-i poată diferenţia, preciza mai bine unul de altul, le dă un nume şi le atribue cîte-o calitate dominantă: Ion e omul rău, Vasile e omul bun, Petru e omul violent. Fiecare devine un personaj, cu calităţi şi defecte anumite, numai atunci cînd procesul de discernămînt, de individuaţie, cum se zicea în evul mediu, devine puternic printre facultăţile psihice.

Această facultate de discernămînt social, care ştie să tae şi să separe personaje diferite din mediul social, una de alta, suportă la un moment dat acea lege de *introversiune*, care constă în a realiza interior, mental, pur psihiceşte, ceiace percepem din exterior. Personajul se interiorizează şi devine eul. Omul se priveşte pe sine, caşi pe ceilalţi, ca pe o anumită persoană, cu anumite calităţi, transpune în el un tip social oarecare, care capătă doar un colorit special, acela de a-i aparţine, de a fi proprietatea lui. Dar această interiorizare a unui tip în noi înşine, vine dela exterior la interior. Individul cunoaşte societatea şi pe urmă se cunoaşte pe el după modelul aceştia. Invaţă întâiu să deosebească indivizii în afară, alege unul cu anumite caractere şi pe urmă îl transpune în el. Aşa se explică dualitatea spectator-actor, acea contemplaţie, cu care învăluim viaţa noastră interioară, parcă din prizma unei *alte* persoane care ar fi în afară de noi, acea scrutare a actelor noastre sufleteşti, dintr'o perspectivă şi dintr'un punct de vedere, care, parcă, nu ar fi al nostru.

Acel de al doilea eu, care priveşte şi critică, ca un observator aproape obiectiv, e personajul social care credem că sîntem, individul copiat din societate, apropiat şi interiorizat ca un răsad în noi, ca o juxtapunere tîrzie a unui element social peste fondul primitiv, inconştient al sufletului nostru.

Ceiace e primitiv în noi e doar un eu inconştient, acea „conscience du corps propre", acea conştiinţă că sîntem altceva decît alţii, rezultat obscur al cenesteziei. Dar aceasta nu e suficient ca să creeze sentimentul personalităţii şi conştiinţa.

Aceste consideraţii psihologice au norocul de a fi confirmate în mod obiectiv de sociologie.

Cercetătorii cei mai importanţi ai acestei discipline, dela Durkheim la Tönnies şi dela acesta la Giddings, sînt de acord în a recunoaşte că individul,—şi deci conştiinţa de individualitate,—e o apariţie tîrzie, un produs al societăţilor înaintate.

Societăţile primitive sînt perfect omogene. Nici o deosebire în mentalitate, nici o deosebire între aptitudinile personale nu tulbură acordul celei mai desăvîrşite similitudini. Coeziunea socială e bazată pe o completă asemănare, aproape pe o identitate între membrii componenţi. Dar între indivizi care se asamănă aşa de mult, într'o societate în care domneşte cel

mai riguros conformism și în care nici-o originalitate cît de mică, nici o schimbare oricît de trecătoare nu poate fi introdusă decît subt sancțiunea celor mai teribile penalități, într'o astfel de societate, nu poate apărea conștiința propriei individualități. Individul nu se poate defini pe el, fiindcă *orice definiție proprie se face în opoziție cu cineva*. Dar ce opoziție poate fi între indivizi care se aseamănă așa de mult?

Deacela în astfel de societăți, solidaritatea bazată pe similitudine—solidaritatea mecanică, cum zice Durkheim,— e perfectă. Reprezentările individului sînt colective, impuse din afară. Ele constau din datinile, credințele, tradițiile, superstițiile, în care crede orbește toată societatea. Ele formează singurul aliment intelectual, aservind toată organizația mentală a individului. Cele cîteva reguli totemice, expresii ale celei mai primitive religii, comune la tot clanul, tiranizează despotic mințile tuturor. În afară de ele nu mai e loc pentru nici o reflecție. Toți cred la fel, într'o nezdruncinată credință, care se impune individului prin tradiție, ca o imperioasă datorie. Pentru primitiv nu există decît societatea, individul e încă necunoscut.

Incetul cu încetul însă, mărirea și transformarea grupului aduce cu ea o altă repartizare a muncii sociale și cu aceasta o altfel de solidaritate și o diferențiere mai mare, o heterogeneitate a membrilor, o desrobire și o degajare a individului.

Din diferențierea organelor sociale urmează și o diferențiere a muncii sociale. Indivizii nu mai fac toți același lucru, fiindcă nu mai au aptitudini omogene, ci, se separă pe specialități, fiecare îndeplinind un alt rol social.

Așa apar clasele și castele sociale, societăți mai mici, în sinul uneia mai mari. Fărămițarea nu se oprește însă la crearea de societăți mai mici; ea merge până la morcelarea acestora în celule și mai intime, până la apariția individului.

In același timp solidaritatea se transformă și ea. Nu mai asistăm la o solidaritate bazată pe asemănarea, ci la una, bazată pe deosebirea dintre indivizi. Neputînd face în același timp toate funcțiile sociale, fiecare individ are nevoe de celalalt care îl complectează, schimbîndu-și reciproc serviciile, cooperînd la mediul social, fiecare cu contribuția sa specială. Astfel se afirmă și progresul individualității. Cu ea începe concurența economică, angajarea contractuală între indivizi, se înlocuește regimul „statutului" obligatoriu cu regimul liberei contractări. Astfel se afirmă, mai ales, conștiința individuală. Fiecare se simte *altul*, se desrobește de reprezentările colective ca să gîndească singur, capătă o conștiință pe care o comunică celorlalți prin mijlocul limbajului, îmbogățit și el de diferitele aporturi personale. [1]

[1] Aceste constatări se găsesc în *Durkheim*, La division du travail social, Paris, 1894; *Levy Brühl*, Les fonctions mentales dans les sociétés inferieures, Paris, 1909; *G. Simmel*, Uber soziale Differenzierung, Berlin, 1902.

Eul și conștiința merg „pari passu" cu dezvoltarea și evoluția societății. Nu există conștiință în faza reprezentărilor colective, cînd individul primește totul dela societate, cînd analiza nu intervine încă ca să diferențieze percepția globală pe care o are despre fenomene. Mentalitatea primitivă cunoaște contradicția și simultaneitatea, totul „participă la tot" într'un conglomerat confuz și obscur, cum a arătat-o Levy Brühl. Conștiința nu apare decît odată cu sentimentul eului și atunci cînd apare, introduce și analiza în datele percepției, ordonîndu-le între ele.

Ca și eul, conștiința nu e posibilă decît în societăți mai înaintate, cînd individul e diferențiat de restul colectivității, și își compară, prin contrast, conduita lui cu a celorlalți membri ai grupului. Atunci abia se reprezintă lui însuși ca un anumit individ, cu anumite aptitudini și caractere, căutînd să se definească și să se înțeleagă prin raport cu alții. Societățile primitive se pot mulțumi însă și cu inconștientul membrilor. Comunicația socială nu e intensă și fiindcă indivizii nu inventă nimic nou, n'au ce să-și împărtășească.

Conștiința e funcția obiectivă, care ne exprimă exterior, ne pune în relație cu alții. De ea e legat în primul rînd limbajul. O stare sufletească care nu poate fi vorbită, exprimată prin cuvinte, e inconștientă.

Auzim adeseori spunîndu-se în jurul nostru: „simt cutare lucru, dar nu pot să-l exprim". Aceasta înseamnă că ceiace e inexprimabil, deci comunicabil în mod social, e subt conștiință.

Psihologul Bain a spus de mult încă că „penser, c'est se retenir de parler et d'agir". E tot așa de adevărat că: „ne exprimăm nouă înșine, în mod interior, manifestațiile activității noastre conștiente în același mod în care le traducem altora, în mod obiectiv, prin cuvinte. Ni se pare că acest limbaj interior e perfect adequat și aderent gîndirii noastre. Cînd ajungem să desfășurăm în noi această acțiune și acest limbaj virtual, ni se pare că am devenit stăpîni pe conținutul conștiinții noastre. Orice analiză psihologică, e, într'un anumit senz, o analiză verbală...[1]

Același autor scrie în altă parte: „Pentruca să mă înțelegeți cînd vorbesc de durerile, de bucuriile, de tristețele mele, de evenimentele cele mai intime ale vieții mele, trebue ca limbajul să fi degajat ceiace e comun între d-stră de conștiință și ale mele, ca să mă înțeleg în același timp cu d-stră, trebue un fel de conștiință comună în care conștiințele individuale se întîlnesc și se regăsesc. In consecință, funcția ilimbajului, e de a obiectiva și de a universaliza faptele conștiinței intime, după cum funcția noțiunii de spațiu e de a obiectiva și universaliza lumea reprezentărilor noastre... Astfel ceiace e propriu conștiinței normale e de a se desvolta după legile pe care i le-a indicat limbajul... conștiința normală își apare ei însăși ca con-

[1] *Ch. Blondel*, La conscience morbide in Journal de Psychologie, Februar 1925, p. 136.

ştiinţă clară şi conştiinţa clară e aceia în care ne vorbim nouă şi altora conţinutul gîndirii" [1]

Inconştientul însă e strîns legat de persoana noastră, n'are nimic social în el, nu se poate exprima prin vre-un limbaj interior oarecare.

In adevăr, dacă există ceva care e absolut independent de influenţa mediului colectiv, apoi e constituţia noastră fiziologică, specificitatea biologică a organismului nostru, structura organică cu particularităţile funcţiilor care o compun.

Sentimentul acesta vital al particularităţii organice, ni-l dă cenestezia. Am văzut însă, că forma psihică a acesteia şi a tot ce e filozofic, animalic în noi, e inconştientul. Dacă nu poate modifica ceva comunitatea socială, apoi aceasta e tocmai organismul nostru, obstacol ireductibil la orice asimilare socială. Colectivitatea nu poate să influenţeze nici secreţiile noastre interne, nici felul special al circulaţiei sau al digestiei.

Afară de aceasta, cenestezia nu-şi poate vorbi ei însăşi, nu se poate lămuri ori comunica prin vorbă.

Tot ce e psihic e mai mult ori mai puţin senzibil la influenţa socială; tot ce e fiziologic e refractar acestei influenţe. Deaceia inconştientul, mai aproape de animalitate, simbolizează ceiace e specific în noi, iar conştiinţa ceiace e *social* şi comun.

O mulţime de probe auxiliare se pot invoca în favoarea acestor constatări. Le vom culege din psihiatrie. Sînt vre-o zece ani decînd Ch. Blondel, a arătat că ceiace dispare odată cu conştiinţa, în cazul bolilor nervoase, e complexul sentimentelor sociale.[2] Dementul şi intr'o măsură oarecare inconştientul, sînt fiinţe anti-sociale. E de ajuns ca conştiinţa să piară ca urmare a unei nevroze, pentruca recunoştinţa, simpatia, dragostea să dispară şi ele. Nevropatul e un egoist care nu trăeşte decît pentru el. El pierde imediat tot sistemul de reprezentări şi de expresii care-l pun în comunicaţii cu semenii săi. Cînd un om e căzut în deplin inconştient, cînd doarme de pildă, e evident că nu comunică cu nimeni. Aceasta nu împiedică însă structura sa fiziologică individuală să-şi continue viaţa vegetativă. S'a susţinut chiar, de către unii psihiatri, Janet printre alţii, că nevrozele mai uşoare, nu sînt decît boale ale sentimentului social.

Nu e atît vorba de o leziune organică, cît despre o alterare a funcţiilor de adaptare la mediul social. Nu toţi nevropaţii sînt lipsiţi de logică. Din contra unii prezintă o exagerare raţionalistă, care ştie să grupeze totul în jurul unui sistem de obsesii. Şi nevropaţii judecă, însă judecă altfel decît majoritatea oamenilor. Ceiace e atins la ei e sentimentul acordului cu ceilalţi membri ai societăţii.

1 *Ibid.*, p. 157 – 158.
2 *Ibid.*, Paris, 1914, *passim.*

Lombroso a susţinut pe vremuri cu oarecare dreptate, că criminalii nu sînt decît primitivi antisociali.

Am văzut mai sus că, pe măsură ce societăţile progresează şi se diferenţiază, apare şi conştiinţa individuală. Individul e legat de mediul său în mod conştient, printr'o serie de legături raţionale, printr'o interdependenţă bazată pe schimbul reciproc. Invers, în societăţile primitive, legătura dintre membri e inconştientă, voinţa individului aproape nulă, totul vine dela societate, a cărei influenţă e predominantă asupra individului.

Psihiatria confirmă de minune acest lucru. E o constatare unanim recunoscută, că deprimaţii nervoşi, a căror funcţie superioară de conştiinţă e restrînsă, pierd odată cu sentimentul social şi propria lor individualitate. Ei se depersonalizează, au sentimentul că acţiunea lor e făcută de alţii, că nu le aparţine. Ca un corolar al acestei boli de personalitate, apare în viaţa lor rolul imens al *suggestiei*. E proverbială suggestibitatea nevropaţilor. Voinţa lor nu mai opune nici o rezistenţă, tot ce li se suggerează din afară e primit cu un complect asentiment. Funcţia lor de imitaţie e enormă, ticurile care li se inspiră sînt continuate multă vreme, fără nici o putere de inhibiţie. Ele scapă din cîmpul conştiinţei, strîmtorată din diferite cauze, formînd sisteme autonome emancipate, care se dezvoltă anarhic pe seama lor. [1]

Cea mai evidentă ilustrare a celor afirmate mai sus, ne-o aduc însă cazurile de *depersonalizare.* Bolnavul se simte schimbat, nu-şi mai aparţine, nu-şi recunoaşte propriile sale stări emotive, nu-şi poate lămuri o serie de stări interioare, care i se par străine şi de nerecunoscut. Ceiace e mai grav, e că nu poate obiecta prin limbaj noua stare de lucruri, noua cenestezie, incompatibilă cu sistemul de vorbe şi de gesturi care exprimau pe cea veche. In acelaşi timp el pierde încrederea în realitate, în ceiace numeşte P. Janet „la fonction du réel". „Aceasta fiindcă, omeneşte, nu poate fi real decît ceiace e şi inteligibil, adică ceiace îşi găseşte locul în cadrele şi categoriile fixate de colectivitate şi fixate de către ea prin limbaj. Tot ce e refractar la expresie, e rebel de asemeni şi la inteligenţă". [2]

Dezorientarea depersonalizaţilor e provenită din pierderea conştiinţei, şi cu ea, a limbajului şi a sentimentului social.

Trebue să ne ferim de o anumită interpretare a acestor fenomene, care, la prima vedere, ar putea părea contradictorie. Dacă suggestibilitatea nu e decît primirea oricărei influenţe fără nici un control, atunci ea trebue privită ca o funcţie socială prin excelenţă. Cum se împacă aceasta cu afirmaţia de mai sus după care inconştientul e activitatea psihică cea mai legată de individualitatea noastră?

1 *P. Janet,* L'automatisme psychologique, p. 190 şi 199; *A. Binet* La suggestibilité, Paris, 1900.
2 *Ch. Blondel,* op. cit., p. 144.

Să ne înțelegem bine. Ceiace dispare ca individualitate în cazul sugestiei, sînt formele superioare de conștiință: cenzura critică și deliberarea. Acestea sînt desigur dispărute. Dar sugestia nu se face numai după voința celui care suggerează. *Ca să fie primită de subiect, ea trebue să se potrivească cu tendințele lui inconștiente, să favorizeze caracterul particular al propriei sale cenestezii.* Nici o suggestie nu se face la întîmplare. Trebue un acord între influența suggerată și structura inconștientă a subiectului.

Există desigur în noi două individualități. Una e legată de construcția noastră fiziologică, fizico-chimică chiar. Acela nu dispare niciodată, decît doar odată cu moartea individului. Există însă și o individualitate, dacă se poate spune, *socială*. Ea e un produs al diferențierii sociale, prin care individul se concepe în acelaşi timp separat și legat de societate.

G. Simmel a arătat, că procesul de individualizare merge concomitent cu acela de socializare. Solidaritatea între individualități e mai puternică, ca aceia între indivizii fără personalitate. Cei dintâiu sînt legați rațional, sînt conștienți de interdependența dintre ei și de faptul că nu pot trăi unul fără altul. Fiecare caută să-și ofere contribuția sa la mediul social. Conștiința exprimă și comunică grupului, invențiile noastre personale. Ea a născocit limbajul care cristalizează și solidifică fugitivile stări ale subiectivității quasi-inconștiente, în noțiuni clare, exprimabile și altora. Suggestibilitatea arată dispariția acestui sistem de simboluri sociale, încetarea funcției *active* a conștiinței și înlocuirea ei cu stări *pasive* de subconștiență. Ceiace dispare e forma superioară de conștiință; individualitatea cenestezică exprimată prin subconștient rămîne însă întreagă.

* * *

Ajunși la sfîrșitul cercetărilor noastre, să aruncăm o privire asupra drumului parcurs și să rezumăm rezultatele căpătate.

Am văzut că prima condiție a inconștientului e înlocuirea conștiinței, achiziție recentă, realizată în vederea unor noi adaptări, printr'o activitate sufletească mai primitivă și mai veche.

Recurgînd la luminile doctrinei evoluționiste aplicate la transformarea psihismelor, am arătat că substituirea unei activități mai vechi uneia mai nouă, nu poate avea loc decît cu ajutorul unei oboseli, a unei deprimări. Această cădere în scara psihică după legea degenerării amintirilor, pe care am extins-o la toate actele sufletești, are un caracter „sui generis" și se deosebește, cum am văzut, de nevrose, cu toate că prezintă multe caractere comune cu acestea.

Am insistat în fine asupra faptului că inconștientul reprezintă mai mult individualitatea noastră organică, ca atare e lipsit de tendințe sociale, în timp ce conștiința e funcția psihică, care, cu ajutorul exprimării obiective, ne pune în relații cu ceilalți membri ai grupului social.

Sintetizînd într'o formulă mai strînsă toate aceste rezultate, am putea defini inconștientul: *renașterea unor stări sufletești primitive și antisociale, provocată de o oboseală nervoasă și o ducînd ca urmare o dezactualizare a conștiinței.*

Astfel formulată, definiția apasă pe elementul ancestral, pe cel antisocial și înfine pe acel quasi-patologic, cauzat de oboseala zilnică.

Inconștientul capătă, subt această lumină, o realitate și o poziție precisă între celelalte fapte sufletești. El devine un fel de vacanță de odihnă, de suplinitor indispensabil, care asigură ritmul vieții sufletești, cuprins între excitație și deprimare, între tenziune și oboseală. Sufletul nostru își îndeplinește existența cu două haine, una de lucru și alta de sărbătoare, pe care le schimbă ritmic după cum are nevoe. Inconștientul trebue privit ca rezervorul nesecat, care insuflă conștiinței fragede și intermitente, seva de viață de care are nevoe, acordîndu-i momente de repaos și de reorganizare.

Alternarea de umbră și de lumină în cîmpul conștiinței, confirmă încăodată legea ritmului subt imperiul căreia se săvîrșesc toate faptele sufletești.

Mihai D. Ralea

Cronica socială

Labour party, structura și tendințele sale

Venirea la putere a partidului travailist, în Anglia, constitue un eveniment din cele mai importante în politica de penibilă dezorientare mondială, care a urmat armistițiului din 1918, eveniment important atît din punctul de vedere al experienței engleze interne, cît și a vieții politice europene.

Toate guvernele care au urmat războiului, în majoritatea țărilor beligerante, s'au grupat în linii mari, în directive extreme, de dreaptă ori de stingă. Suportînd contagiunea bolșevică pe care mizeria economică o încuraja, mai toate țările au suportat într'o primă fază, guverne dictatoriale de extremă stingă. În urmă, a venit reacțiunea sprijinită de capitalismul renăscînd subt forma fascismului.

Astăzi pentru întâiadată, un guvern democratic, fără să fie bolșevic, la frînele puterii, în cel mai puternic imperiu al lumii. El vine normal, firesc, adus prin jocul forțelor parlamentare, al alegerilor libere și al curentului de opinie publică. Care e istoria formației acestui partid, care sînt făgăduelile și declarațiile sale, de ce politică va fi legată activitatea sa?

* * *

Se știe că socialismul englez nu samănă cu niciunul din țările continentului. În bătrîna Europă, doctrina și ideologia socială aliate sentimentului moral de dreptate au precedat organizarea în clasă a proletariatului.

În special doctrina marxistă, destul de ajustată aspirațiilor acestei clase, a confiscat numai pentru ea începuturile născînde ale mișcării muncitorești. Oricît de adaptată ar fi fost această ideologie veleităților uvriere, un divorț ușor trebuia să se desineze între supletețele infinite ale practicei politice și atitudinea dîrză la orice compromis a teoriei. Cu toate acestea, sacrificînd pe cît a putut, contingențele de spațiu, de psihologie ori istorie, partidele socialiste de pe continent au urmat destul de aproape dogma marxistă, veche, pentru împrejurările mai recente, de peste șaizeci de ani.

În afară de aceasta, fiindcă apărea puțin cam precipitat, pe deasupra structurii economice și sociale a societății, socialismul european era mai ales politic. El se îngrijea de lupta între partide, de alegeri și de campanii parlamentare și extraparlamentare. Organizarea economică a proletariatului, îmbunătățirea soartei lui imediate, rămînea pe planul al doilea, ca o tactică mai indirectă și mai timidă. Ideologie și politică: iată cele două caractere ale socialismului continental până la izbucnirea războiului.

Nici unul din aceste două aspecte nu le găsim la socialismul englez. După cîteva rătăciri de ideologie utopică pe timpul unui Owen, Hodgskine ori Thompson, teoria e lăsată cu totul la o parte. Constrînși de condițiile reale ale vieții din ce în ce mai severă pentru muncitori, conducătorii se îngrijesc înainte de toate de organizarea empirică a maselor, în sindicate bine organizate, bogate și rezistente.

Istoria, nu lipsită de patos cu tot practicismul ei, pe care soții Webb ne-au lăsat-o despre organizarea metodică a „trades-unions"-urilor în sec. XIX, ne arată îndărătnicul efort, pe care o clasă conștientă din ce în ce mai mult de rolul și puterea ei îl îndeplinește în asigurarea unei vieți mai bune. Tocmai fiindcă în Anglia, condițiile obiective ale proletarizării au fost mai serioase și mai vechi ca oriunde, tocmai de aceia, muncitorimea e mai realistă în vederi, respinge atracția seducătoare a doctrinei, ca să urmărească cu o rezistență tenace, zi cu zi, cucerirea unor drepturi în aparență modeste, în realitate enorme.

Politica, cu vicisitudinile ei pline de decepții, de compromisuri, în care voința creatoare se săcătuește adesea zădarnic, fu înlăturată dela început din istoria socialismului englez. Organizarea economică a proletariatului apărea, în țara preocupărilor materiale, cu mult mai importantă.

După eșecul efortului chartist între 1834—1848, cînd proletariatul a oferit cadavrele sale pentru baricadele partidelor liberale burgheze, după trădarea acestora și înăbușirea revoluției, lumea socialistă a evitat metodic luptele politice. Proletariatul englez era mai mult anti-patronal decît propriu zis socialist.

Abia către 1883 se înfiripă în Anglia „Federația social-democratică" care se apropie ca tactică și tendințe de social-democrația continentală. Dacă subt influența unui Hyndman noua grupare se îndreaptă către marxismul integral, aderența lui W. Morris adept al lui Ruskin și al socialismului sentimental, care ura mai mult urbanizarea și desfigurarea naturii de către industrialism, decît exploatarea economică, o ține încă cîtăva vreme într'o dezorientare nelămurită. La aceasta se mai adaugă și acțiunea societății fabiene, în care intelectuali ca Bernard Shaw sau Sydney Webb, alături de lucrători romantici, amestecă un vag umanitarism cu un socialism slab precizat.*

* Pentru mai multe detalii în această privință, a se vedea ultima ediție (1920) din S. et B. Webb: History of trade Unionism, Londra, 1920.

Intr'acest marasm de tendinţe generoase, dar prea puţin politice aduce o lumină înfiinţarea de către Keir Hardie şi Blatchford, în 1893, a „partidului muncitoresc independent". La început noua alcătuire nu număra decît 15.000 de partizani. Din această cauză la alegerile din 1900, nu se alege decît un singur deputat travailist, Keir Hardie. Al doilea socialist intrat în Parlament, John Burns, se alege candidînd pe listele liberale.

Pentrucă interesele muncitoreşti să fie mai bine reprezentate, se înfiinţează în 1900 un comitet al reprezentării uvriere, „Labour Representation Commitee". Legătura acestuia cu diferitele grupări de lucrători fu din ce în ce mai strînsă. Se hotărăşte printre altele să nu se mai susţie candidaturi conservatoare ori liberale, ci pur uvriere. În curînd L. R. C. se transformă în *Labour Party*.* La alegerile din 1906 toate fracţiunile socialiste se unesc şi găsim 50 candidaturi ale noului partid şi 30 de deputaţi sînt aleşi cu peste 335.000 de voturi. Din aceşti cel puţin 16 erau socialişti cei mai mulţi reprezentanţi ai lui Independent Labour party, cîţiva ai federaţiei social-democrate, sau ai societăţii fabiene.

Partidul travailist independent, însă, nu înţelegea o fuziune totală cu federaţia social-democrată, prea marxistă. El făcea diferite rezerve în ce priveşte programul şi tactica, pe care o voia înainte de toate perfect realistă. La congresul socialist internaţional din Stuttgart. (1907), oratorul social-democrat Quelch, somează pe reprezentantul lui Independent Labour party, Ramsay-Macdonald să declare dacă e socialist sau nu, acuzîndu-l că nu are nici un program. Grupările muncitoreşti engleze la acea dată deţineau următoarele cifre de partizani: Sindicalismul 1.700.000, Partidul travailist independent: 40.000, Fabienii 1200, Federaţia social-democrată 700, partidul socialist uvrier 200. În această epocă partidul travailist se rezuma să protesteze contra războiului anglo-african şi să susţie liber-schimbismul, prin vocea leaderilor Keir Hardie şi Macdonald.

Prosperitatea veşnic crescîndă a partidului travailist independent, e datorită, desigur, în primul rînd, situaţiei de fapt, structurii speciale a societăţii engleze. Ea a fost ajutată în ultimul timp şi de personalitatea leaderului său Macdonald.

Născut într'un mic port din Scoţia şeful travailiştilor a început ca modest impiegat cu un salariu de 12 shilingi pe săptămînă într'o casă de comerţ, pe urmă secretar la un avocat. Cultura sa e aceia a unui autodidact, care citeşte noaptea şi printre orele de muncă, cu lăcomie, tot ce-i cade în mînă. Aceasta nu l'a împiedicat să devie un serios intelectual. Contribuţiile sale la doctrina socialistă: „Socialism and Society" (1905) în traducere franceză recentă; „Socialism and governement" (1909); „Parlament and revolution" (1919); dovedesc o limpede cunoaştere a realităţii politice pe care caută, totuşi, să o pue în relaţie cu marile învăţături socialiste. De maniere mai mult decît politicoase, care îl fac un remarcabil parlamentar, spirit cumpănit şi cuminte, legat în strînsă prietenie cu un Jaurès sau Leon Blum, călător pasionat, străbătînd spaţiul din America de Sud până în Orientul nostru, unde a făcut în iarna trecută cîteva conferinţe la

* *Pease*, Geschichte der englischen Labour party in Grünbergs Archiv, tom III, p. 106–129; *Herkner*, Arbieter frage, vol. II, p. 494–500.

Sofia, Macdonald, e un socialist „sui generis", lărgind doctrina muncitorească până la un umanitarism generos şi conştient, care alături de proletariatul propriu zis, se gîndeşte la fericirea şi prosperarea tuturor obijduiţilor, dela intelectuali până la femeile fără drepturi.

În atitudinile pe care partidul laburist le-a luat dela războiu încoace, trebue căutată în primul rînd în influenţa sa. Doctrina pe care o preconizează se menţine desigur în cadrele socialismului. Însă e mai suplă, mai largă. Ea admite compromisul, colaborarea la guvern, nu limitează socialismul la muncitorii manuali, ci admite şi pe cei intelectuali; vrea înfrăţirea popoarelor, ajută democraţia şi măsurile paliative în situaţia proletariatului, e pentru Liga Naţiunilor şi pentru excluderea şi combaterea oricărui imperialism.

La începutul războiului mondial, atitudinea lui Labour party e rezervată. El nu încurajează, nici nu ajută politica războiului. Un John Burns şi un Frevelyan se retrag din guvern cînd războiul e declarat Germaniei... Macdonald scrie o broşură în care denunţă adevăratul mobil al războiului: ciocnirea între două imperialisme şi tradiţionala tendinţă a Angliei către echilibrul european. În 1915, în guvernul de coaliţie al lui Asquith, intră ca ministru şi deputatul travailist Henderson. Cînd însă guvernul Loyd George în 1917, refuză socialiştilor englezi paşaportul ca să meargă la congresul internaţional din Stockolm, unde trebuiau să se întîlnească cu socialiştii din ţările centrale, Henderson se retrage, în semn de protestare, din guvern.

Imediat după încheerea tratatului din Versailles, partidul muncitoresc englez se declară nemulţumit cu condiţiile prea brutale impuse învinşilor. El contribue la popularizarea şi propaganda cărţii lui Keynes, tipărind-o în sute de mii de exemplare şi răspîndind-o printre lucrători.

În 1918 se fixează punctele principale ale politicii externe preconizate de Labour party: 1) Înlăturarea oricărei taxe protecţioniste, 2) Administrarea coloniilor în interesul indigenilor, 3) Control internaţional asupra exportului materiilor prime. Asupra relaţiilor între popoare, manifestul partidului din 1918 zice: „Dezaprobăm orice încercare a unui popor de a răpi sau cuceri teritoriile şi munca celuilalt, reducîndu-l la mizerie. Refuzăm orice principiu de războiu economic. Cerem ca fiecare popor să aibă libertatea de a lua orice măsuri necesare dezvoltării economiei sale specifice. Nici unui popor nu-i e permis ca prin dezvoltarea sa economică şi comercială să înăbuşe viaţa altui popor. Respingem diplomaţia secretă şi alianţele în vederea duşmăniei. Lucrăm pentru întărirea Societăţii Naţiunilor şi arbitragiilor internaţionale între popoare, care vor aduce pacea etc".

La alegerile municipale din 1919 partidul cîştigă o imensă majoritate. După această dată, travailiştii independenţi se apropie ceva mai mult de principiile luptei de clasă, fără să o adopte însă, nemodificată. Dacă susţin recunoaşterea guvernului sovietic şi apropierea de dînsul, aceasta nu-i împiedică să se îndepărteze de mijloacele democratice. În 1920, cu ocazia congresului din Geneva se declară contra bolşevismului şi susţin că „fiecare ţară, în epoca de tranziţie către socialism, trebue să respecte condiţiile ei specifice de desvoltare"... Laburiştii sînt de părere că „guvernarea sovietică nu e cea mai bună formă a unor democraţii industriale, deşi ea poate să fie o eficace formă revoluţionară". Idealul e ca „parlamentul să fie adoptat

Scrisori din Paris

Apologeţi ai monarhiei absolute

— In legătură cu „Ludovic XIV" al d-lui L. Bertrand —

Monografia pe care d. Bertrand a publicat-o decurind asupra lui Ludovic al XIV * n'ar merita, în afară de *Faubourg St. Germain*, o discuţie pe care nici interesul general al subiectului, nici valoarea intrinsecă a operei n'o justifică; dar e interesantă întrucit, prin tendinţa pe care o reprezintă şi prin comentariile pe care le-a suscitat, ne permite să surprindem unele aspecte din doctrina Monarhiei absolute care mai are încă în Franţa adepţi destul de numeroşi, între care unele nume ilustre. Cartea d-lui Bertrand e o ilustrare a doctrinei pe care dd. Charles Maurras şi Leon Daudet o apără zilnic în coloanele „Acţiunii Franceze" şi căreia d. P. Bourget i-a dat în studiile sale critice o expresie „ştiinţifică".

Punctul de plecare al acestei teorii îl găsim în criticele care s'au făcut Revoluţiei Franceze. In privinţa aceasta regaliştii se reclamă deopotrivă dela Bonald şi dela Taine. Faptul că autorul „Originilor Franţei contimporane" a ajuns asupra *Marii Revoluţii* la o judecată identică cu „legitimistul" de Bonald, pare şi d-lor Bourget şi Maurras concludent. Revoluţia din 1789 constitue pentru ei o „soluţie de continuitate", o rupere în procesul de dezvoltare politică şi intelectuală a naţiei franceze. D. Leon Daudet n'a făcut decit să traducă acest fel de-a vedea cind a aruncat, în şedinţa din 15 Iunie 1923 a Camerei, acuzaţia că regimul republican e răspunzător de cele cinci invazii străine pe care le-a suferit Franţa dela 1789. Iar părerea sa despre mişcarea intelectuală care a dat ţării sale şi omenirii atitea talente superioare, o rezumă cartea al cărei titlu spune tot: *Le stupide XIX siècle.*

Aceste învăţăminte ale istoriei sint coroborate de rezultatele ştiinţelor naturale—spune d. Bourget **. Legea continuităţii, aplicată corpului social, e în contradicţie cu „legea numărului" care derivă originea puterii din consenzul majorităţii—din ceiace se numeşte suve-

* *Louis Bertrand*, Louis XIV, Paris, Fayard 1923, 1 vol, 414 pag.

** Cf. articolul d-lui Ch. Maurras, Les idées politiques de M. Paul Bourget, în „Revue Hebdomadaire", din 15 | XII, 1923.

ranitatea poporului—fiindcă ea interzice orice activitate prelungită. Legea selecţiei nu e răsturnarea, în ordinea socială, a principiului egalităţii? Ştiinţele naturale au făcut din rasă, „această energie acumulată de strămoşii noştri" un factor din cei mai puternici ai desvoltării omeneşti. Revoluţia franceză e în contradicţie şi în acest punct cu ştiinţa: n'a făcut ea din individul abstract elementul fundamental al societăţii?

Dimpotrivă, aceste rezultate sint în perfectă armonie cu articolele esenţiale ale crezului monarhic: „Ce e permanenţa autorităţii regale în acelaşi familie, dacă nu continuitatea asigurată? Ce e nobleţa deschisă—ea a fost totdeauna (!)—aristocraţia recrutată a vechiului regim, dacă nu selecţia organizată? Ce e apelul la tradiţie, dacă nu apelul la rasă?" *

Concluzia care se desprinde pentru d. Bourget din „identitatea concepţiilor ştiinţifice moderne cu principiile pe care instinctul secular le-a afirmat", e: restaurarea „monarhiei de drept divin", restabilirea aristocraţiei ereditare, a majoratelor şi a bunurilor de mină moartă; reînfiinţarea provinciei istorice, a universităţilor locale, a corporaţiilor de meserii: într'un cuvint: „*desfacerea sistematică a operei ucigătoare a Revoluţiei franceze*". **

Acesta e esenţialul doctrinei monarhiste ***: ce duce la restaurarea, pur şi simplu, a vechiului regim, a monarhiei lui Ludovic al XIV. Importă deci, în cel mai înalt grad, ca domnia acestui monarh-tip să poată fi prezentată în culori cit mai seducătoare. Lucru nu tocmai uşor după activitatea unei pleiade de istorici care s'au aplicat acestei perioade şi mai ales după opera monumentală a lui Lavisse. D. Bertrand a rezolvit dificultatea calificind de „calomnii" judecăţile nefavorabile rostite asupra lui Ludovic XIV şi a întreprins justificarea în faţa posterităţii a Regelui-Soare.

Ludovic XIV e pentru d. Bertrand „imaginea cuceritorului pacific, care crează pacea pe pămint şi pe mare—*pax terra mari que parta*—eroul care produce ordine, inteligenţă şi frumuseţă în jurul lui—toate acestea cu un aer de măreţie şi de nobleţă, şi totuşi fără violenţă şi fără emfază,—cu un simţ delicat al măsurii".

In toate colţurile Franţei şi în toate domeniile activităţii, autorul a găsit vestigiile domniei lui:

„El a refăcut Franţa după chipul şi asemănarea lui. Cu inginerii şi cu arhitecţii săi el a ordonat pieţele noastre, a plantat promenadele şi esplanadele noastre, a clădit în cele mai mici capitale de judeţ palatul comunal şi teatrul, a adus apa în străzile noastre, a ridicat fintini monumentale, a tăiat drumuri de ţară, a construit cetăţi, a săpat porturi de mare. Operele sculptorilor, pictorilor şi ale decoratorilor săi populează muzeele noastre. El a făcut ceva mai mult: ne-a modelat sufletul, senzibilitatea, inteligenţa. Sufletul nostru a rămas eroic şi blind, ca al timpului său, ca sufletul lui însuşi. Senzibilitatea noastră a rămas sociabilă cum era pe vremea lui. Noi avem nevoia de-a simţi, de-a ne înduioşa, de-a ne însufleţi în comun, avem acelaşi trebuinţă de a cugeta clar, melodic şi ordonat, pe care au avut-o marii lui prozatori. Concepţia noastră democratică a vieţii vine dela el: o carieră deschisă tuturor talentelor, o ierarchie unde meritul personal

* Ibid., p. 305.

** Ibid., p. 299.

*** Remarcăm, în treacăt, că d. Charles Maurras, admiţind toate concluziile d-lui Bourget, face cele mai exprese rezerve asupra valorii demonstrative a analogiei între legile biologice şi legile sociale.

trebue să primeze privilegiile ereditare. Relaţiile mondene sînt pentru noi ceiace au fost pentru el şi pentru curtezanii lui. Franţa a rămas în cel mai bun înţeles al cuvîntului, salonul care a vrut el să fie, şi al cărui model l-a instalat la Versailles. In felul acesta, constatînd toate urmele pe care ni le-a lăsat, pecetea adînc imprimată moravurilor şi sufletului însuşi al ţării mele, am ajuns să-l consider pe Ludovic XIV ca tipul reprezentativ al francezului, delegatul Franţei în Sfatul veacurilor şi al popoarelor. Grecia are pe Omer, Roma pe Virgil, Anglia pe Shakespeare, Italia pe Dante, Germania pe Goethe – toţi poeţi şi intelectuali. Franţa are pe Ludovic XIV, un om de acţiune, care rezumă în el toţi poeţii şi toţi intelectualii ţării lui, în senzul că el a introdus în viaţă şi în artă cugetarea şi poezia lor. Epuizează Dante noţiunea completă a „Italianului"? Nu ştiu. Ceiace ştiu, însă, că Ludovic XIV singur epuizează noţiunea integrală a Francezului. El e marele Francez în faţa istoriei. E ceva şi mai mult. E tipul cel mai complect, din cîte se cunosc, al Latinului modern, cum Sfîntul Augustin e tipul cel mai desăvîrşit al Latinismului din Africa" (pag. 13—14).

Cer ertare pentru citaţia aceasta cam lungă; am crezut-o indispensabilă pentru două motive: întăiu dînd un rezumat liber, cetitorul ar fi putut bănui că tiradele acestea nu sînt decît o invenţie. Ludovic XIV în tovărăşia lui Dante, Shakespeare şi Goethe, muştruluindu-i probabil că n'au observat regulele estetice ale artei poetice a lui Boileau şi eticheta dela Versailles!

Al doilea, pasagiul acesta rezumă exact esenţialul tezei d-lui Bertrand şi dă o idee precisă de enormităţile la care pot duce ideile preconcepute şi pasiunea politică. Faptul e cu atît mai uimitor cu cît d. Bertrand, fost elev al şcoalei normale superioare, profesor agregat de istorie şi format prin „severele metode istorice" ale Universităţii, a dat în studiile lui asupra Sfîntului Augustin şi lui Flaubert, în „Cartea Mediteranei", dovezi de înalte calităţi ştiinţifice şi literare. Făcîndu-şi din problemele Mediteranei o specialitate şi-a cîştigat o autoritate necontestată în această materie. O preocupare de constantă obiectivitate, un instinct sigur al măsurii, care nu exclude simpatia pentru subiectul tratat, dau acestor studii un caracter ponderat care deşteaptă interesul şi reflecţia, dacă nu conving totdeauna.

In *Ludovic XIV* totul e cu desăvîrşire schimbat. Nota agresivă a polemicei * şi retorica răsuflată a unei admiraţii fără rezerve iau locul analizei şi criticei imparţiale. Cetitorul rămîne perplex cînd caută să cîntărească probele pe care se întemeiază d. Bertrand cînd proclamă pe Ludovic XIV „tipul cel mai complect al Latinului modern". Intreg studiul acesta nu e decît un prodigios efort de prestidigitaţie pentru a ne strecura în minte un portret pe care toate simţurile să refuze să-l primească ca verosimil.

Pentru a alcătui portretul fizic al lui Ludovic XIV d. Bertrand compară toate tablourile şi statuile care ne-au rămas dela el. Şi sînt nenumărate, fiindcă n'a fost fază sau eveniment în viaţa lui pe care regele să nu fi ţinut să le fixeze pentru posteritate. Se poate spune că a „pozat" toată viaţa. In învălmăşala celor mai crincene lupte ceiace l-a frapat mai puternic imaginaţia, a fost efectul teatral al operaţiilor. In toiul campaniei din Olanda, a scris lui Colbert să-i trimită un pictor „fiindcă sînt lucruri frumoase de văzut a-

* Solitarii dela Port-Royal, admirabile exemple de forţă de caracter, de independenţă de spirit, de ştiinţă şi de patriotism victime nevinovate ale persecuţiei lui Ludovic XIV, nu sînt pentru d. Bertrand decît nişte sectari mărginiţi la minte.

colo". In 1664 Colbert a fost numit „supraintendent al clădirilor" un fel de ministru al artelor, cu însărcinarea de-a organiza „le service de la galerie du roi". El avea să dizolve diferitele consorterii de artişti şi oameni de litere care se înfiinţase la curţile unor mari seniori şi care au fost auxiliari puternici ai acestora în lupta lor contra autorităţii regale. Ludovic XIV voia să zădărnicească orice creaţie susceptibilă de a-i face concurenţă şi de-a întuneca aureola de care voia să se înconjoare. Dar voia mai ales să stîrpească *pamfletul* obligînd pe ce-i ce l-ar fi putut scrie. Arta şi literatura au devenit servicii publice, la dispoziţia regelui. Ele formau ceiace numim azi serviciul de propagandă. „Pensiunile" pe care Colbert le acorda la punerea lui Chapelaine aveau să răsplătească îndeosebi merite cîştigate în faţa Coroanei. „Vous pouvez, messieurs, juger de l'estime que je fais de vous, puisque je vous confie la chose du monde qui m'est la plus précieuse, qui est ma gloire" — a spus Ludovic XIV, el însuşi, adresîndu-se unui grup de literaţi. Artele plastice n'aveau să fie decît „istoria figurată" a domniei, iar istoria panegiricul acţiunilor lui.

Aceste consideraţii nu alterează deloc pentru d. Bertrand valoarea documentelor referitoare la personalitatea şi opera lui Ludovic XIV. Tot ce poate servi imaginea ideală pe care şi-a format-o despre eroul lui, e utilizat şi exagerat cum poate nici unul din curtezanii *Regelui Soare* n'ar fi cutezat s'o facă. Iată de exemplu un tablou reprezentînd pe „Dauphin" la 4 ani: un boţ de carne, caraghios împopoţonat în cuirasa lui de fier „à l'antique". Privită de d. Bertrand opera devine „simbolică, oarecum prevestitoare a viitorului". Văzîndu-o „presimte profilul eroului viitor, ghiceşte înfăţişarea marţială a aceluia care a voit să fie Impăratul Francilor, *Francorum Imperator*" (p. 33).

Aceiaşi adoraţie extatică înaintea tuturor tablourilor pe care le analizează. Trăsături şi defecte pe care contimporanii n'au îndrăznit să le altereze, atît erau de pregnante; subt privirea complesantă a d-lui Bertrand se transfigurează şi se idealizează. Nasul despicat, nu nas de Bourbon respectabil, „extraordinar de lung şi de subţire" devine un nas fin de vulpe adulmecînd „de o supremă eleganţă"; buzele roşii şi senzuale îi fac „debordant de sevă, plin de viaţă şi de voluptate". Obrajii cavernoşi subt umerii obrajilor eşiţi, proeminenţa voluntară a fălcii de jos, nasul „en bec d'aigle", arcada sprincenelor eşită, privirea pătrunzătoare, îndreptată departe, îi dau aerul unei pasări de pradă care-şi ia zborul (p. 42).

Cu aceleaşi procedee e zugrăvit şi portretul moral al regelui. Contrar majorităţii istoricilor francezi şi străini, contrar impresiei care se degajază din memoriile lui Ludovic XIV, şi care ratifică judecata lui Saint-Simon *, d. Bertrand nu admite nici o umbră de scădere, nici o pată în — Soare. Cînd era copil „Francezii îl considerau idiot" spune Primi Visconti, ambasadorul Veneţiei, ale cărui mărturii foarte favorabile, biograful lui Ludovic al XIV le invoacă des. Iată explicaţia pe care ne-o dă d-sa despre „mutismul" viitorului rege: „Mu-

* „Né avec un esprit au dessous du médiocre (în înţeles de moyen) mais un esprit capable de se former, de se limer, de se raffiner, d'emprunter d'autrui sans imitation et sans gêne, il profita infiniment d'avoir toute sa vie vécu avec les personnes qui toutes en avaient le plus et des plus differentes sortes, en hommes et en femmes, de tout âge de tout genre et de tout personnage"..

tismul și timiditatea pe care curtezanii frivoli le considerau ca manifestări ale unui spirit greoiu și tardiv" erau în realitate disimulare. „El avea deja această disimulare ereditară, disimularea salvatoare și fecundă, care e una din cele mai mari virtuți regale" (pg. 62). „El se simțea înconjurat de dușmani și inferiori și aștepta să fie cel mai tare pentru a se manifesta" (ibid). „Rămîne tăcut și mascat până în ziua cînd va putea vorbi ca stăpîn și se înfățișa în toată grandoarea. Inainte de-a fi Ludovic cel Mare, el a fost Ludovic Taciturnul" (pg. 100).

Sensibilitatea și caracterul lui Ludovic XIV ni le desvelesc îndeosebi aventurile lui amoroase. Admitem că relațiile pur sentimentale pe care le-a avut cu Maria Mancini, nepoata lui Mazarini, au fost o cursă întinsă unui tînăr fără experiență și că adevărata victimă a fost el. Dar cu Louise de la Vallière—despre care M-me de Sévigné ne-a lăsat acest portret delicat: „o viorea ascunsă 'n iarbă, rușinoasă de-a fi metresă, de-a fi mamă, de-a fi ducesă"—a fost rău pănă la indelicateță. Nimic mai mișcător decît aerul de supunere și de smerenie cu care această ființă delicată s'a jertfit tuturor capriciilor și tuturor exigențelor „Stăpînului" ei. La început regele, de curînd însurat, ținea să salveze încă aparențele: la cea dintăiu naștere, după cîteva ore de repaus, a fost silită să apară la o serbare de curte pentru a pune capăt unor șoapte răuvoitoare. După șase ani de favoare, a fost sacrificată marchisei de Montespan. Louise-i de Vallière i-a fost impusă umilirea de-a servi rivalei de paravan și de a-i ajuta să se îmbrace pentru întîlnirile cu regele. El însuși venea în camera ei să se pudreze înainte de-a trece în apartamentele marchisei de Montespan. Titlul de ducesă care i-a fost oferit n'a fost decît o supremă ironie pentru această pasionată care a fost poate singura femee care l-a iubit pe Ludovic XIV, pentru el, în chip desinteresat.

După marchisa de Montespan, și simultan, au venit M-elle de Fontanges „une belle idiote", M-me de Maintenon, pentru a nu vorbi de soția legitimă Maria-Teresa. Ludovic XIV susținea într'o vreme patru femei în același timp, avea șase copii legitimi și unsprezece iegitimați. Marele Colbert era obligat să se îngrijească de toate aceste familii și și-a îndeplinit sarcina cu aceiași seriozitate și exactitate cu care se ocupa de afacerile publice. In timpul unei campanii, regele îi scrise amănunțit cum să facă să distreze, în absența lui, pe M-me de Montespan.. Pe lîngă atribuțiile de ministru de interne, de finanțe, de comerț pe care le cumula, Colbert era titularul și a celace Lavisse a numit „le service des amours du roi"!

D. Bertrand nu disimulează aceste fapte, le dă însă o explicație care merită să fie reținută: „Această viață de plăceri și de sărbători n'a fost niciodată pentru Ludovic XIV decît o diversiune, un mijloc de a-și deghiza planurile războinice și de a trage pe sfoară Europa" (pg. 236).

E un procedeu constant la d. Bertrand de-a se refuza să-și judece eroul după normele umanității comune. Ludovic XIV a avut o misiune divină de îndeplinit. Privilegii speciale i-au fost acordate în vederea aceasta. El n'are să fie judecat decît de Dumnezeu dela

* „Il ya—a spus Ludovic al XIV—toujours plus de mal, pour le public, à contrôler qu'à supporter même le mauvais gouvernement des Rois, *dont Dieu Seul est le juge*".

care deține puterea *. Aceasta era dealtfel și concepția lui Ludovic XIV: nimic nu l-ar fi revoltat mai mult decît pretenția unui supus lui de a-i judeca acțiunile sau de a-și conforma conduita după exemplul regelui. El s'a considerat o ființă de excepție, un interpret al divinității, singura autoritate căreia avea să dea seamă de acțiunile lui. Regele asista în fiecare zi, cu toată curtea, la serviciul care se făcea în capela palatului. Apartamentele Regelui comunicau direct cu balconul situat în fundul capelei. Aici lua loc regele cu membrii familiei lui. Ceilalți muritori aveau acces prin curte și se rînduiau în planul din jos: fiecare cu luminarea aprinsă, în genunchi, cu spatele spre altar, cu privirea spre rege, care singur, avea ochii îndreptați spre altar unde se oficiau sfintele sacramente. Tabloul acesta—pe care d. Bertrand îl ignorează—constitue expresiunea materială a raporturilor dintre Ludovic XIV și supușii lui, a concepției lui despre dreptul divin al Monarhiei. Regele nu e numai stăpînul absolut al supușilor lui, el e în același timp intermediarul necesar între ei și divinitate. Persecuțiile fără cruțare cărora au căzut victime protestanții și jansenișții, n'au avut de scop să stîrpească o erezie bisericească, ci o erezie politică. In liberul arbitru al hughenoților, Ludovic XIV a lovit critica monarhiei de drept divin. Și din punctul lui de vedere a avut toată dreptatea.

Fată însă că acest punct de vedere nu era al națiunii, cum l-a dovedit evoluția secolului XVIII și efectele politicei lui Ludovic XIV.

Cu aceste calități și defecte, cu concepția despre originea divină a puterii pe care o deținea, politica lui Ludovic XIV nu putea să fie decît o politică de războaie. Potrivit cu spiritul timpului, dealtfel, Ludovic XIV a crezut că războiul era „funcția naturală a regalității", singura măsură adequată a valorii unui rege. D. Bertrand susține că războaiele lui Ludovic XIV au fost războaie naționale, impuse de necesități imperioase. Ultimul războiu a arătat-o, Regele Soare a înțăles admirabil, spunea d-sa, că poporul francez, pentru a fi pus la adăpostul oricărei agresiuni trebue să realizeze două condiții: atingerea frontierelor naturale (Pirineii, Alpii și Rinul) și disjoncțiunea celor două puteri care prin unirea lor ar fi putut să-i sugrume: Spania și Germania. Dacă Ludovic XIV ar fi putut realiza în întregime acest plan, Germanii n'ar fi putut năvăli, în 1914, cu atîta repeziciune teritorul Franței. D. Paul Bourget, într'un articol * consacrat cărții d-lui Bertrand dezvoltă și mai departe această teorie. Chiar între limitele ei naturale, spune d-sa, Franța n'ar fi constituit decît o țară de întindere mijlocie, cu o populație compozită. Aceste împrejurări impuneau regilor Franței o îndoită datorie: „Deoarece unitatea etnică lipsește, e necesar ca unitatea administrativă să fie mai puternic constituită decît aiurea. Deoarece contururile naturale sînt limitate și interzic expansiunea, e necesar ca nici unul din popoarele vecine să nu se dezvolte încît să amenințe această țară, necesar mijlocie. Regatul poate tolera alte regate în jurul lui—ei nu poate tolera un Imperiu".

In termenii în care e formulată, această teorie e un anacronism, destinat mai curînd să justifice ocuparea Ruhrului, decît să explice

* In „Illustration" din Noembre, 1923.

* Pentru ca să aveți doctrina dreptei, în chestiunea Ruhrului, n'aveți decît să substituiți în teoria de mai sus postulatului „populație compozită", criza natalității de care sufere azi Franța.

resorturile politicei externe a lui Ludovic XIV. El n'a ținut, mai ales în partea a doua a domniei lui, la o cumpănire a forțelor care să asigure Franței siguranța exterioară: el a întreprins, prin războaiele de succesiune pe tronul Spaniei, o politică de egemonie europeană, care i-a stîrnit dușmănia Angliei și a Europei întregi și care i-a provocat prăbușirea. Iar politica de atingere a „frontierelor naturale" n'a fost o invenție a lui Ludovic XIV. Ea a fost urmărită, cu o tenacitate și o prudență pe care el nu le-a cunoscut, de pe timpul Merovingienilor și a fost aproape realizată de Richelieu și Mazarini. Programul politic al lui Ludovic XIV era deja trasat de Sully care a spus: Pentru a reda Franței vechea ei strălucire trebue anexate Savoia, Franche-Comté, Artois, Lorena și Țările de jos. Ce parte-i revine lui Ludovic XIV în realizarea acestui program?

Lavisse îi reduce considerabil meritul de-a fi „mărit Regatul". Roussillon-ul, Alsacia și Artois au fost deja anexate de Richelieu și de Mazarini. Ludovic XIV a cucerit și conservat Franche-Comté, o parte din Flandra Hainant și Strasburg-ul. Și cu ce preț? În 1661 cînd Ludovic XIV a luat conducerea guvernului, Franța era țara cea mai organizată, cea mai prosperă într'o Europă sfîșiată de convulsiuni sau de anarhie. Continuată, politica de prudență a lui Richelieu și Mazarini ar fi putut duce fără nici o zguduire la extinderea frontierelor Franței pănăla limita „vechei Galei".

Orgoliul lui Ludovic XIV nu se putea mulțumi cu „căile ascunse" pe care procedau înaintașii lui care au știut să prezinte orice cucerire teritorială ca o condiție de siguranță pentru statele mici și să sporească prin aceasta numărul aliaților, nu să-i prefacă în dușmani. Ludovic XIV avea nevoe de „omagii extraordinare, de ceremonii care să umilească pe adversari"*. Deviza nebună: *Seul contre tous* a fost mîndria vieții lui—și ruina țării care i-a plătit consecințele. (D. Bertrand vorbește cu un ton de extaz despre acest titlu de glorie neperitoare: *Seul contre tous!*)

Dar fost-a Ludovic XIV mai norocos în alte domenii? D. Bertrand i-atribuie strălucirea artelor. Incontestabil Ludovic XIV a avut gustul artelor. Cele plastice au găsit în el un mecenate care le-a pus la dispoziție toate resursele țării. Literatura a fost mai puțin norocoasă: Marii clasici: Molière, Corneille și Racine au scris ori s'au format înainte ca absolutismul să fi îngrădit libertatea de-a gîndi, înainte ca tirania să fi modificat condițiile vieții sociale.

E inexact că Ludovic XIV ar fi unificat regatul: el a lăsat autonomia provincială cu tot ce stînjeneau viața economică: diversitate de legi, de obiceiuri, de măsuri, de taxe vamale. Unificarea definitivă n'a fost realizată decît pe timpul Marii Revoluții, prin introducerea Codului unic.

Nici politica de unificare religioasă n'a avut mai mult succes: ea n'a avut alt rezultat decît emigrarea a un milion din elita Franței: magistrați, savanți, marinari, comercianți etc., clasa cea mai energică, cea mai curajoasă și mai mîndră, care s'a dus să că capitalul de energie a altor popoare.

Prin războaiele neîncetate, prin cheltuelile exagerate, prin impozitele care au ruinat producția, prin politica de prigonire religioasă, Ludovic XIV a lăsat la moartea lui o țară sărăcită și izolată pradă celei dintăiu convulsiuni mai puternice. Înadevăr regimul pe care l-a întemeiat n'a durat nici atît, cît a durat viața lui

* E. Lavisse, Histoire de France, Tome VII, p. 2, pag. 225.

Cartea d-lui Bertrand ar fi trecut ca un simplu exercițiu literar dacă presa regalistă n'ar fi relevat-o ca o operă de „redressement du passé", de o serioasă contribuție pentru reabilitarea memoriei „Marelui Rege". Ținute într'un ton de moderație, făcute cu bună credință și cu un scrupul de obiectivitate științifică, aceste discuții ar putea fi de cel mai mare folos pentru progresul științei. Aderenții monarhiei ar putea fi colaboratori necesari scriitorilor ale căror idei au evoluat în alte direcții. Simpatia lor pentru un regim depășit ar putea servi drept corectiv necesar istoriei care, privind o epocă oarecare subt un aspect diferit, de exemplu al condiției claselor muncitorești, ar fi ispitită să exagereze în direcția aceasta și să judece greșit rolul altor clase sau altor factori sociali. Această colaborare nu e posibilă cîtă vreme Monarhiștii vor considera istoria ca o armă politică. *Ludovic XIV* n'are alt interes decît acela al unei „mașini de războiu" contra regimului democratic.

E cel puțin oportună, din punct de vedere reacționar, publicarea acestei opere? Dela ocuparea Ruhrului presa liberală engleză n'a încetat să acuze Franța că vrea să redeștepte idealul imperialist al lui Ludovic XIV. O confirmare, chiar răzleață, a acestei teze nu poate servi decît dușmanilor Franței. Cît privește spiritul critic francez—care prin organele sale cele mai autorizate a dezavuat-o—opera d-lui Bertrand nu face nici o onoare autorului.

Andrei Oțetea

Miscellanea

Autoritate și libertate

Oricine privește cu un ochiu obiectiv starea de azi a politicii și culturii noastre, e înclinat să constate un bizar paradox. Se strigă din toate părțile și o constatăm empiric fiecare, că libertățile publice sînt nesocotite. De groaza bolșevismului, se confundă ordinea cu oprimarea. Oricine ar ridica un glas singuratec de mîndră revoltă ori de plîngere umană, ar stîrni disproporționate și neînduplecate valuri de reprimare oficială, la care se adaugă, totdeauna, într'un stupid spirit gregar, o tristă și dezorientată,—hai să-i zicem,—opinie publică. A juca roluri ibseniene de adevăr și dreptate pe deasupra gloduroaselor și primitivelor prejudecăți, este a te oferi pradă gratuită și inutilă unei irealizabile norme morale.

Și totuși, lucru curios, se țipă pe toate cărările că ne trebue mai multă, tot mai multă autoritate, că sîntem un popor de atei, că autoritatea culturală și morală se zbate într'o groaznică criză. Așa dar criză de libertate și de autoritate în același timp. S'ar zice: se poate paradox mai flagrant? Cetitorule oprește-te o clipă și reflectează. Vei constata că aceste două forme de viață publică, nu numai că nu sînt contradictorii, dar se determină reciproc.

Să ne înțelegem bine. Există o falșă autoritate bazată pe teroare. E acela care speculează interesele și frica, care e suportată dar disprețuită, care produce resemnare dar nu respect. Poate nici n'ar merita acest nume. Există astăzi la noi înalți demnitari ai culturii cărora lumea le știe în taină, ridiculele, greșelile și inepția. Există capricioși diriguitori de spirite care-ți propun, cu revolverul la tîmplă să le fii partizan ori victimă, cea din urmă alternativă însemnînd urmărirea diabolică ori brutală, până în viața intimă. Și acest torquemadism cultural se lățește, zi cu zi, ca o molimă. Cuprinde pe răutăcioși mai ales pe lași. Tinde să devie o instituție oficială, își apropie în fiecare zi noi aderări forțate, trustificînd într'un uriaș monopol, pe a cărui vîrf de piramidă tronează nesupărat un fel de Stinnes al ideii. Că se interzic adunări publice ori gazete, e grav, dar e încă puțin. Că se nesocotesc alegeri și se falșifică exprimarea dorințelor populare, e desigur și mai grav, dar nu e culmea.

Că se strivesc veleitățile de independență, fie și măcar doctrinală, iată cel mai melancolic din simptome.

Iubite cetitor, aceasta nu e autoritate: e mai degrabă detestabila pedagogie socială. Se crează suflete de lași și de sclavi, care protestează încetișor ca să nu fie auziți, se crează mai ales minciună, și acel scepticism care e dizolvantul ireductibil al oricărei îndărătnicii către ideal.

Criza autorității ese din excesul ei. Se poate controla și expropria orice, afară de credințe. Nimeni nu-mi poate cenzura ceiace nu declar, nimeni nu-mi poate pîndi credințile ori proectele. Și atunci ce autoritate mai e acela, care se susține pe lașitate ori dispreț? Cine poate vorbi de autoritatea lui Neron asupra lui Petroniu? Sau de a cutărui general activ, asupra căpitanului rezervist, savant consumat în profesia sa civilă?

Au existat epoci în istoria lumii, cînd autoritatea cuiva era așa de absorbantă încît se infiltra prin suggestie, inconștient, în toate sufletele. E desigur tot o formă de prestigiu, fiindcă acceptarea influenții e măcar inconștientă dacă nu conștientă. Adevărata autoritate, însă, presupune recunoașterea liberă a unei valori, *consimțămînt în admirație*, supunerea de bună voe la o influență care te depășește. Autoritatea și teroarea nu sînt numai deosebite, dar contradictorii; în schimb autoritatea și libertatea nu sînt deosebite dar identice.

Dacă s'ar da libertatea deplină a ideilor, ca jocul lor natural să se impletească firesc și simplu, dacă s'ar stima și s'ar iubi originalitatea onestă și demnitatea în atitudine, dacă s'ar încuraja sinceritatea spusă respicat, caracterele independente și dîrze, dacă ar apare odată și la noi, în valul de sălbătăcie care ne întunecă mințile, acel divin surîs de toleranță, care face grația culturii franceze, dacă s'ar realiza toate acestea, autoritatea ar veni dela sine prin jocul afinităților între individualități, sau prin selecțiunea momentului istoric. Și un prestigiu astfel recoltat, ar fi un adevărat prestigiu, fecund și stimulant la creație și sinceritate.

Nicăeri nu e mai multă autoritate ca în Anglia, țara libertăților; niciodată n'a fost mai multă decît în Franța sec. XIX, cînd revoluțiile se succedau la fiecare zece ani.

Autoritatea și libertatea se condiționează reciproc: aceasta va înțelege-o oricine își va scruta conștiința, întrebîndu-se de cîte ori a mințit într'un an, numai ca să evite o incomoditate.

A. D.

Moartea lui Lenin

Moartea preşedintelui republicei sovietelor, căruia istoria îi va consacra un rol, cel puţin tot atît de important în consecinţe şi răsturnări ale unor stări de lucruri crezute imuabile, ca şi lui Napoleon ori Iuliu Cezar, ar fi meritat, în coloanele revistei noastre, cel puţin un necrolog critic.

Presa cotidiană s'a însărcinat să informeze publicul cu informaţiile curente, relative la personalitatea celui dispărut.

Cetitorii noştri vor afla din articolele viitoare ale d-lui C. Stere despre „Cauzele şi perspectivele revoluţiei ruse", care a fost influenţa directă şi rolul lui Lenin, în uriaşa transformare socială a imperiului moscovit.

Asupra societăţii literare „Gr. Alexandrescu"

E o constatare curentă aceia, că tinerimea ce bate la uşile universităţilor în urma războiului e din an în an mai lipsită de curiozitate intelectuală caşi de preocupări sufleteşti desinteresate şi înalte.

Profesorii secundari, împovoraţi de un număr nemăsurat de ore şi apăsaţi de greutatea traiului, nu mai vorbesc de elementele nepregătite, ce s'au înmulţit atîta în ultimul timp; îşi îndeplinesc în cazul cel mai bun datoria, în limitele programului, iar elevii înmagazinează cunoştinţele comunicate, aproape în totdeauna în mod pasiv şi mai mult sau mai puţin mecanic.

In orele libere, în atmosfera vieţii de familie, în care domină preocupările materiale, goana după cîştig sau setea distracţiilor frivole, elevul cînd nu e nevoit să muncească devalma cu părinţii frecventează cinematograful cu filme senzaţionale; opereta şi revistele decoltate sau vulgare, instruindu-se din gazete asupra ultimului scandal public sau sorbind adesea din ele josnice îndemnuri la brutalitate.

Lectura particulară, ce fără a urmări un scop imediat sau utilitar, dar bine călăuzită şi organizată, dezvoltă iniţiativă personală, deşteaptă energiile ascunse ale sufletului şi contribue în acelaşi timp într'o largă măsură la formarea şi cizelarea lui, e în liceele noastre unul din lucrurile cele mai neglijate. Cu atît mai îmbucurătoare apar în asemenea condiţii rarile eforturi făcute în această direcţie şi activitatea „Societăţii literare „Gr. Alexandrescu" a elevilor de curs superior al liceului „Unirea" din Focşani, ce şi-a sărbătorit de curînd douăzeci şi cinci de ani de existenţă, merită din acest punct de vedere toată atenţia.

Cele patru anuare—excelent întocmite—ale societăţii, ne dau asupra activităţii anilor 1919—1923, o imagine cu deosebire vie.

Disertaţiile totdeauna interesante şi uneori judicioase cu subiecte din literatura romînă sau din acele străine, însoţite de discuţii animate la care participă elevi şi profesori, compoziţiile cu impresii din excursiile şcolare, comemorările scriitorilor de samă dela noi sau de aiurea, analizele şi recenziile unor opere de actualitate, dovedesc nu numai un simţ literar în formaţie ci ceva mai preţios încă, un cald şi nobil avînt pentru preocupările înalte ale spiritului.

Aceste frumoase rezultate nu ar fi fost însă posibile fără munca perzistentă şi abila conducere a unui adevărat animator, profesorul de limba romînă I. M. Raşcu.

Cine cunoaşte mediul prozaic şi uneori meschin al oraşelor provinciale ca şi mentalitatea adesea inertă, alte ori rebelă şi recalcitrantă a elevilor, îşi va da samă de obstacolele ce a trebuit să le învingă acest profesor, în a cărui fire, însuşirile unui poet delicat nu exclud o rară tărie de suflet.

Activitatea societăţii „Gr. Alexandrescu", în aceste vremuri de materialism cras şi stăpînitor, dovedeşte că orice suflu idealist n'a dispărut cu totul din înăbuşitoarea atmosferă a vieţii noastre şcolare.

Am dori numai ca acest exemplu să stimuleze atîtea tinere energii descurajate de vitregia timpurilor şi să le poată servi drept îndemn.—*O. B.*.

„V. R." şi cultura romînească

Din cînd în cînd, într'un ton monoton cu care ne-am obişnuit de cîţiva ani, cîte o revistă bucureşteană ne reproşează că ne ocupăm prea mult de mişcarea culturală străină şi prea puţin de cea romînească. Cetitorii serioşi pot controla. Nu credem că măcar un singur eveniment literar ori cultural întîmplat aici la noi, să nu fi fost discutat în „V. R". Credem însă că menirea unei reviste de îndrumare trebue să fie înainte de toate selectivă. Ea nu poate oglindi absolut orice manifestare, comenta orice publicaţie a cărei apariţie poate să însemne un efort simpatic prin tinereţea, sau optimismul său, dar care nu e totdeauna interesantă dintr'un punct de vedere, să zicem, „imanent".

Mai este încă ceva. Nu ne grăbim să recenzăm întotdeauna o carte chiar în săptămîna apariţiei. O facem cîteodată după un răgaz de cîteva luni, căci sîntem convinşi că o bună lucrare rămîne bună şi peste cîtva timp, fiindcă e independentă de propaganda febrilă, pe care amicii ori partizanii devotaţi o organizează, deobiceiu, în săptămîna apariţiei. Ce minunat critic literar şi timpul! „Le temps porte conseil", şi-i aşteptăm de multe ori sfatul.

In fine o ultimă explicaţie. Aici la Iaşi, în oropsita Moldovă, publicaţiile vin greu şi anevoios. Poşta şi căile ferate sînt mai capricioase ca aiurea. Trăim oarecum alături de pulsul central al ţării. Acesta ne aduce avantage şi inconveniente: ceiace cîştigăm în perspectivă şi seninătate, pierdem în promptitudine. Nu e mai puţin adevărat că şi marile case de editură ne ocolesc. Doar „Cartea romînească" dacă ne trimete din cînd în cînd cărţile ei. Nu ne uită nici editura „Casei şcoalelor".

In urma unor critice drepte asupra felului cum înţelegea să facă traducerile, „Cultura naţională" nu ne mai trimite publicaţiile sale. După moravuri ceva mai occidentale, asemenea critici ar fi trebuit considerate ca un serviciu făcut editurii: O făceam atentă faţă de posibilele greşeli viitoare. Crede „Cultura naţională" că suspendarea serviciului de presă cu noi, o pune la adăpostul criticilor? Ori e pur şi simplu „bouderie"? Ca şi cum n'am putea să ne procurăm aceste traduceri, din comerţ,

dînd modestul nostru obol, numai pentru a servi cetitorilor noştri, antidotul filologic de care ar avea nevoe!

Mai anunţăm revistelor din Bucureşti, că schimbul cu revista noastră se face extrem de neregulat. Credem că vina e a poştei. Din „Gîndirea", de pildă, care ne place să credem că ni se trimite regulat, n'am primit dela începutul anului decît un singur număr. Cu aceasta cerem ertare cetitorilor pentru aceste prozaice vicisitudini redacţionale.—*X. Y.*

Gobineau şi gobinismul

Acei care au cetit romanele lui Marcel Proust, au întîlnit desigur, figura sarbădului diplomat Norpois. Gravitatea satisfăcută, opiniile politicoase şi medii, mediocritatea plină de bună cuviinţă, fac din el un clasic membru al „Academiei de ştiinţe politice şi morale", în orele pe care diplomaţia i le lasă libere. Preocuparea de a nu lipsi de tact şi de simţul situaţiei, şiretenia cuviincios mascată de maniere impecabile, îi dictează judecăţi gata făcute în artă, politică ori literatură, după un calapod inofensiv, care nu angajează la nimic.

Cu puţine excepţii,—fiindcă diplomaţia e legată şi de numele unui Talleyrand ori Meternich,—figura lui Norpois e aceia a tuturor „dii minores", stîlpi şterşi ori anonimi ai unei obscure legaţii.

Contele Arthur Gobineau, astăzi de o ferventă actualitate, sărbătorit prin omagii de reviste (între altele „Europe" din 1 Octombre), a fost şi el un diplomat. Un diplomat care şi-a plimbat curiozitatea şi spleenul dela Stockholm la Roma şi din Brazilia în Persia. Numai că sufletul său n'avea nimic diplomatic în el, vreau să zic, nimic convenţional sau ipocrit. Ceiace îl face a fi de o ajustată afinitate cu mentalitatea epocei e tocmai sinceritatea deplină până la brutalitate, duşmană a oricărui romantism, retorism sau literaturism, care n'are precedent în istoria literară decît doar pe Stendhal.

Neoclasicismul contemporan vede în autorul lui „Nouvelles asiatiques" ori al lui „Pleiades" un precursor, prin firescul lipsit total de poză al naraţiei, prin inteligenţa rece, sintetică, încălzită numai de patima analizei şi a cunoaşterii. Curiozitatea sa nesecată transforma ţările şi oamenii în obiect de studiu. Prietinia lui Don Pedro, împăratul Braziliei, a lui Georges V regele Hanovrei, a lui Robert Earl Oddytton vice-regele Indiei, al prinţesei Mathilde, al lui Renan, Wagner, Bismark, călătoriile nesfîrşite de pelerin al cugetării, conversaţiile elegante din faub. Saint-Germain toate erau, pentru el, prilej de senzaţii şi de analize.

Ataşat diplomatic în Persia, a scris o istorie a religiilor şi folklorului local şi a tradus, pentru uzajul Persanilor, „Discours sur la Methode" al lui Descartes. Călător întîrziat la Roma a evocat în una din cele mai remarcabile opere asupra timpului, semnificaţia ideologică şi pasională a Renaşterii. In această istorie dialogată a timpurilor eroice, în care Michel Angelo, Papa Leon X, Borgia şi Savonarola discută fantezist între ei, şi-a turnat mai bine ca oricînd, Gobineau, forma'a sa de viaţă: aristocratism sincer, individualism veşnic setos de mai multă perfecţiune, realism lucid al unei vieţi bogate pe care o stima şi o iubea fără exces, cu eleganţă, dar cu patimă. Nu e nimic teoretic sau imaginativ în Gobineau: e din puţinii afintaţi

ai destinului care şi-au trăit ideile în aventuri, oglindind, realitatea fără să o diformeze. In „Souvenirs de voyage", stimează şi iubeşte pe asiatici „amants de l'imprevu, avides d'émotion, passionés pour la sensation présente". Poate că singur aristocratismul său i-a dat cîteva senzaţii unilaterale. Ceiace admiră mai mult sînt eroii care trăesc „sur un de ces plateaux où les fleurs deviennent plus rares et les horizons plus sévères", sufletele care contemplă „l'éternelle splendeur de la vie", energia acelora care caşi Cezar Borgia „devant le mufle du lion" strigă: „Tant que j'existe le monde est à moi: j'ai le pied dessus". Ca şi Stendhal, cu care are multiple asemănări, el crede că: „la grande loi du monde, c'est de vivre, de grandir et de developper ce qu'on a en soi de plus énergique et de plus grand, de telle sorte que d'une sphère quelconque on sache toujours s'efforcer de passer dans une plus large, plus aerée plus haute". Opinii sincere, veridice, care n'au contribuit, desigur, la ilustrarea mediocrului diplomat care a fost Gobineau. Căci regula bunelor maniere preconizează brutalitatea trăită, în nici un caz pe cea teoretizată. Acestea sînt calităţile pe care le respectă azi gobinismul francez în persoana celui sărbătorit.

Gobinismul german, adică totalitatea „Verein"-urilor care s'au constituit dincolo de Rin, preferă să admire pe autorul încercării antropologice: Esai sur l'inegalité des races humaines" în care demonstrează tăria rasei germane şi care a inspirat multe idei unui Nietzche, Wagner ori H. Chamberlain, dar care a fost profund dezaprobată, pe vremea cînd Gobineau îi servea de secretar, de Alexis de Tocqueville.

Operă de apologie sentimentală, dar de ştiinţă vulgarizată.

Către sfîrşitul vieţii un guvern precaut, pentru care Gobineau devenise un funcţionar incomod, l'a scos la pensie, încă de timpuriu. A trăit pe urmă viaţă anonimă de castelan retras ori de călător modest.

In ziua de 13 Octombre, într'un tramvai din Turin, un pensionar bătrîn, palid de paloarea morţii, ceru conductorului ajutor. Transportat la otelul modest unde rezervase o cameră între două trenuri spre Roma, muribundul fu identificat în persoana genialului „dandy", contele Arthur Joseph de Gobineau.—*M. R.*.

Premii literare

Ultimul premiu Nobel a fost decernat marelui poet irlandez W. B. Yeats. In dramele sale: „Contesa Cathleen", „Pragul regelui", „Apele umbrite" caşi în volumul de poeme „Crepusculul celtic" sau „Vîntul prin trestii", el se arată un cîntăreţ mistic,—fondul său celtic îl îndreptăţeşte îndeajuns,—al naturii, din care face o visătoare şi melancolică mitologie şi în care furnică reginele legendare, eroii mitici, zinele miraculoase.

Influenţată de simbolismul francez, poezia sa nu e însă o plantă artificială de seră, importată din ţinuturi tropicale pe care poetul nu le-a cunoscut. Din contra, legată de tradiţia populară şi de folklor, ea e legată prin adînci rădăcini de solul natal. Il vedem astfel scriind: „Arta populară e, în adevăr, cea mai veche dintre aristocraţiile gîndirii. Şi fiindcă respinge tot ce e trecător sau trivial, numai îndemînatec, vulgar sau nesincer, fiindcă adună încă gîndurile cele mai simple şi mai neuitate ale generaţiilor, ea constitue terenul în care orice artă mare trebue să se înrădăcineze".

Cași Renan, care cîntase altădată poezia raselor celtice, Yeats scormonește îndărătnic în „acea mare fantasmagorie celtică pe care nici un om n'a descoperit-o și nici nu i-a revelat senzul

Teatrul său, lipsit de elemente în adevăr dramatice, e cel mult dramatizarea unui lirism pasionat până la delir sau vis. El vrea „arta tragică, arta pasionată, aceia care umple șanțurile, aceia care confundă înțelegerile, ne cutremură cufundîndu-ne în reverie, atrăgîndu-ne până la starea de transă. Personagiile se măresc până ajung însăși umanitatea...“

Celalalt premiat, al unei alte academii, mult mai modestă, aceia, care a monopolizat avînturile noi în ciuda oficialității, premiatul academiei Goncourt, Lucien Fabre, departe de a fi un mistic sau un pasionat, e un notator realist al vieții ultramoderne—„Rabevel ou le mal des ardents“ e romanul unui bancher, fiu de țăran, parvenit prin energie și fraudă, Julien Sorel al timpurilor moderne. El înfățișează tipul financiarului contemporan, individualist feroce, anarhist singur cu patimile și dorințile sale, adept desăvîrșit al legii: „ni maître, ni Dieu“. E epopea banului și a băncii, valoare socială din cele mai prețuite azi, romanul aventurii financiare, continuare modernă a celace era altădată „le roman de cape et d'épeé“—O psihologie viguroasă leagă între ele ca într'un roman foileton de o calitate literară excelentă, aventuri epizodice, personaje perfect desinate, idei profunde bine încadrate. Operă nutrită, bogată în amănunte suculente, compusă într'un edificiu de o arhitectură impunătoare. In cele trei volume ale romanului său, Lucien Fabre, cunoscut până acum doar pentru expunerea clară pe care a făcut-o teoriei relativității lui Einstein, se arată din chiar debutul său ca una din speranțele mari ale literaturii franceze.—*X. Y.*

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Emanoil Bucuța, *Romînii dintre Vidin și Timoc,* „Cartea Romînească“, București, 1923.

Tendința de a cunoaște cît mai amănunțit ramurile răzlețe ale poporului romîn, în afară de cîteva cercetări sistematice, s'a manifestat de obiceiu prin nenumăratele „impresii de călătorie“ în care informația prețioasă și exactă ceda primul plan descrierilor sentimentale și lucrurilor impresionante. La acestea se mai adăuga uneori și rolul de pristav pe care și-l asuma „etnograful“, exagerînd importanța descoperirilor sale ori insistînd cu multă tenacitate asupra unor fapte banale sau prea cunoscute.

Seria eternelor „impresii“ este continuată și astăzi; dar felul de a prezenta apusurile de soare și cîntecele de seară ale păstorilor s'a schimbat, după cum se poate constata din lucrarea d-lui Em. Bucuța, d-sa a strecurat printre impresiile suggerate de mediu și material precis,—singura parte valabilă și utilă.

Deși materialul colectat în cinci călătorii succesive este sărac, iar din „miile și mii“ de versuri populare auzite nu ne-au fost împărtășite decît foarte puține într'un mod defectuos subt raportul fonetic (astfel același individ, în a treia variantă a „cîntecului lui Stingă“ spune odată *colette* și de două ori *colătie),* autorul a notat totuși cu răbdare o bogată terminologie din care se pot desprinde interesante constatări.

Imigrați în timpuri relativ recente, Romînii din jurul Vidinului au fost în contact neîntrerupt cu populația turcească din acel ținut și au împrumutat dela dînsa numeroase cuvinte, încă din timpul în care Vidinul era un punct extrem, bine întărit, al imperiului. Din acest punct de vedere, graiul acestor Romîni veniți dela nordul Dunării, a suferit cea mai puternică influență osmanlie cunoscută în vre-o parte a teritoriului dacoromîn. Interesant e faptul că terminologia casei (p. 65 69) provine cu deosebire din această influență și că s'au păstrat cuvinte care amintesc administrația turcească din acel loc, cum sînt: *colgiu* 'perceptor' < turc. *kolgi*; *culuc* 'corp de gardă' < turc. *kuluk* și încă multe altele pe care le vom releva altădată. Cuvintele pe care d. Bucuța le-a căutat (p. 10) prin toate fragmentele noastre de dicționare (căci un dicționar—dacă nu complect—măcar întreg al limbii romîne nu există) sînt probabil și ele de aceiași origină: pentru *unia* 'o ruptură în deal, pîntate' cf. turc. *khouni*, care se întîlnește și în albaneză și greacă (v. numele topice din județele Dolj, Mehedinți și

Vîlcea: *Hunîă*, în *Marele Dicționar geografic al Romîniei*, s. v.); iar pentru *o agă, ogi*, 'groapă' cf. turc. *hogqa* 'gobelet' (vezi *Hogieșii* în Mehedinți și *Hogioaia*, lac în județul Brăila, ibidem, s. v.).

Insușindu-și această terminologie, autorul a întrebuințat-o în mod constant și în cursul impresiilor sale, introducînd în limba literară o însemnată cantitate de cuvinte în fața cărora cei mai mulți cetitori vor rămînea nedumeriți. Se constată cu surprindere tendința autorului de a crea cuvinte nouă în limba romînă, tot atît de reușite cași încercările lui Pumnul, imitații nejustificate din limba veche romînă și greșeli de gramatică (un exemplu la întîmplare: „un pat mănăstiresc dealungul unuia sau *al* doi pereți").

Dacă vom adăuga apoi comparațiile hazardate și în unele locuri o exuberanță de lirism neexplicabilă, avem icoana întreagă a acestei scrieri de *gaie science*, pe care am fi dorit-o mai sistematică și mai pololită.

Ioan Șiadbei.

* * *

C. Ionescu-Olt, *Partidul țărănesc și lupta de clasă*, București, 1921.

Broșura d-lui Ionescu-Olt, alături de alte cîteva încercări, este o inovație. Cultura romînească a înregistrat, până la război, numai studiile adînci ale d-lui Stere, ca preocupări științifice în domeniul politicii aplicate — am zice: Baza metoadelor de guvernămînt era, mai demult, grija gospodărească a vechilor boeri și, apoi, frauda electorală și conrupția publică. Tradiția, ignoranța și lipsa de interes ce s'a arătat intelectualilor au contribuit să mențină această stare mizerabilă. Dealtfel, în mod general, cultura noastră n'a cunoscut încă faza științifică și, cu rare excepții, trăiam din improvizații. Oameni cheflii, ne făcusem din lăutarul țigan un ideal de viață. Trăiam de pe ureche.

Apariția nouilor formații politice, și mai ales a partidului țărănesc, a dat naștere unor viguroase polemice, care, din cînd în cînd, trebuiau să ia caracterul mai serios al unor discuții doctrinare. Lupta de clasă, adoptată cu element primordial în programul tînărului partid, a adus pe lîngă frica amuzantă a pașnicilor pensionari și prilejul unor informații importante. Numele lui Marx, Kautzki etc., s'au popularizat și în Romînia. Datorită Institutului Social, am văzut conducători ai partidelor noastre, expunînd doctrinele lor. Să revenim:

Broșura d-lui Ionescu-Olt cuprinde trei părți: la început o critică a marxismului, apoi o schiță a societății viitoare fundată pe asociații profesionale și în fine o expunere generală a programului — așa cum îl vrea dînsul — al partidului țărănesc.

Trebue să mărturisesc dela început că studiul d-lui Ionescu-Olt se resimte puternic de spiritul său juridic. Iurist cult și consumat, d-sa își reazimă instrucția pe colonadele monumentale ale dreptului actual:

Suveranitatea națională, în sensul rousseau-ist al acestei magice formule, în domeniul dreptului public și *proprietatea individuală*, sacră și inviolabilă, în materie de drept privat. Aptitudinele d-sale deci de a discuta doctrina socialistă sînt tot atît de reduse ca ale oricărui jurist de marcă al cărui nobil prestigiu e insuflat de o aristocratică înmărmurire pe principiile codului Napoleon. Este însă curios cum d. Ionescu Olt, care adoptă teoriile lui Duguit în materie sindicalistă, nu și-a văzut temperat entuziasmul pentru accepția romantică a suveranității naționale, atît de sever criticată de același autor. Din aceste cauze cred, prima parte a lucrării d-lui Ionescu-Olt este minată de o eroare de raționament. In adevăr, critica pe care o face d-sa teoriei marxiste în materie de luptă de clasă este bazată pe inaplica-

bilitatea acestui antagonism violent în societatea viitoare așa cum și-o imaginează dînsul, iar nu Karl Marx (vezi pag. 14 la început) — și, al doilea, pe incompatibilitatea dintre lupta de clasă și armonia socială care izvorăște din exercitarea perfectă a suveranității naționale. Principiul suveranității naționale însă este o formulă generală și teoretică. Exercitarea lui normală este o aspirație democratică. Mutilarea lui în realitatea politică, din cauze fatală a divergenții de interese, confirmă distincția marxistă, fiind chiar un exemplu al ei.

Partea a doua a lucrării, care constitue o caldă pledoarie pentru asociaționism, cuprinde desigur observații interesante; avem numai regretul că o generoasă tendință de popularizare a făcut pe autor să împrăștie o erudiță informație ca să demonstreze încă odată vechiul dicton național: „unde-s doi puterea crește".

In ce privește programul partidului țărănesc, d. Ionescu-Olt are opinii foarte așezate, cu un puternic relief conservator. Am fi de acord cu d-sa, dacă ar fi vorba de ideologia păturii țărănești de mult mai tîrziu; deocamdată însă ea are revendicări speciale de făcut care îi comandă neapărat întreținerea unei bătălii violente. Sîntem totuși de părerea autorului că formula luptei de clasă ar trebui scoasă din programul partidului țărănesc. Credem însă că pe lîngă argumentele din studiu se pot adăuga altele mult mai rezistente. Regretăm că întinderea normal redusă a unei recenzii nu ne îngădue decît să schițăm această explicare:

Existența unui partid politic este totdeauna justificată de reprezentarea, prin excelență, a unor interese determinate. Crearea lui însăși însemnează declararea implicită a unui conflict altui grup social. Violența acestui antagonism are diferite intensități și în această direcție, ea poate evolua pe o scară nesfîrșită ajungînd dela un grad de brutală agresiune până la „uniunea sacră", solicitată de instinctul de conservare mortal periclitat. Lupta dintre partide nu tinde însă la distrugerea complectă a unei clase sociale, ci numai la știrbirea forței sale în beneficiul clasei triumfătoare. Ea este o condiție de echilibru social indispensabilă într'un regim democratic. Cînd zici luptă de clasă trebue să dai formulei cuprinsul pe care i l-au atribuit autorul și întrebuințarea ei tradițională. Ea s'a cristalizat în vocabularul socialist autentic și acolo cuprinde, în sfera ei, elementul revoluționar. In ideologia proletară, ea însemnează distrugerea clasei conducătoare și a instituțiilor fundamentale ale statului. Ea tinde la o nouă distribuție a bogățiilor și la stabilirea altui etalon de valori. Pe de altă parte, proletariatul constitue în mod perfect o clasă socială, ale cărei aspirații legitime sînt întreținute de starea penibilă în care în mod permanent este ținută de capitalism. El n'are niciun comerț cu clasa conducătoare, căreia niciodată nu-i furnizează elemente.

In țara noastră însă, clasa țărănească are de făcut două feluri de revendicări: a) să-și organizeze un instrument propriu pentru exploatarea micii proprietăți, consolidîndu-și astfel situația actuală și b) să i se dea posibilitatea să se ridice la conducerea efectivă a țării printr'o justă selecționare a elementelor de valoare.

Pentru satisfacerea primei aspirații, țărănimea are nevoe de capital pentru a realiza cooperative proprii scăpînd astfel de exploatarea spoliatoare a burgheziei capitaliste. Acest capital nu-l poate lua decît de acolo unde există, prin impozite pe capital, etc. întîlnind astfel rezistența dîrză a deținătorilor actuali. Cum s'a mai spus, problema este de circulație a bunurilor nu de repartiție a lor. Cea de a doua revendicare tinde la sfărâmarea unui sistem, la doborîrea metoadei oligarhice de recrutare a corpului conducător. Ea reprezintă sforțarea uriașă care trebue făcută în Romînia pentru purificarea atmosferei, prin desființarea privilegiilor și metoadelor clandestine și pe această laturepartidul țărănesc se întîlnește cu o adîncă năzuință aproape unanimă, a națiunii. Partidul țărănesc așa dar, dorește alcătuirea unei reale de

mocrații romînești, adică stabilirea unui echilibru social în care fiecare grup să contribue la conducerea țării în proporție cu puterea pe care i-o dau numărul și calitatea sa.

El nu vrea înlocuirea instituțiilor fundamentale ale statului, nici nu vrea dominarea exclusivă a unei clase. Programul său nu este revoluționar și conștiința sa nu este de clasă ca a proletariatului socialist, fiindcă pătura țărănească la noi are legături de singe și frequente cu cea conducătoare pe care o împrospătează veșnic. El, ca orice partid, reprezintă prin excelență, interesele unei categorii și rezistența acută a grupului advers îi dă, pentru un moment, un caracter mai agresiv. Dar atît.

Sîntem recunoscători d-lui Ionescu-Olt pentru studiul d-sale care solicită cercetarea serioasă a specialiștilor și facem elogii spiritului său juridic, glorioasă infirmitate pentru mentalitatea socialistă.

Const. Vișoianu

* * *

Roland Dorgelès, *Le réveil des morts*, Albin Michel, Paris.

Autorul e cunoscut prin povestirile lui de războiu „Les croix de bois", operă de un naturalism sincer și sobru, în care dacă lipsește tonul, pe alocuri dogmatic și tezist al unui Barbuse, vibrează un aprig sentiment de indignare, asemeni acelui din nuvelele simple și grave ale lui Duhamel.

„Le réveil des morts" nu e ca primul volum, o evocare directă a războiului, ci o dramatică imagine a cîtorva din efectele lui. Sîntem pe malul Aisnei, aproape de Soissons, la Crecy, una din cele trei mii cinci sute de comune devastate ale Franței. Tînărul arhitect Jacques le Vaudoyer, de curînd căsătorit cu patrona unei florării pariziene, conduce aici lucrările de reconstrucție ale locuințelor sinistraților ce au început a se întoarce la vechiul cămin.

Nevasta lui e o femee frumoasă și abilă, un temperament însă cam rece, egoist și interesat. Din trecutul ei despre care dînsa evită să vorbească, el știe doar că primul soț al Hélènei, André Delbos, ce făcea parte în timpul războiului dintr'un regiment de *cuirasieri* fusese ucis în satul Laffaux, nu departe de Crécy, locul lui natal. Dela locuitorii de aici, el află detalii asupra mortului, cunoscut și iubit în împrejurimi și faptul că mama lui André trăește în mizerie, căutînd în zadar să găsească în mormintele provizorii din zona de luptă, cadavrul neidentificat al fiului. Cunoscînd pe bătrîna femee, el află că Hélène, în timpul războiului se îndepărtase tot mai mult de soțul ei care o iubea nebunește și că acesta murise cu desnădejdea în suflet.

Ajutînd, de altfel fără de succes, pe mama lui André să descopere cadavrul fiului, el se simte tot mai obsedat de imaginea mortului, mai ales dupăce un soldat din același regiment, îi povestește sfîrșitul eroic al acestuia. În același timp relațiile lui cu Hélène, ce deși stătea la Paris, venea la Crécy odată pe săptămînă, devin tot mai tulburi și mai bănuitoare. Întrebările pe care el i le pune mereu asupra mortului, a mamei lui și a vieții ei anterioare, nu fac decît să-i irite pe amîndoi. Descoperind într'un scrin scrisorile pe care André Delbos le trimesese de pe front soției, arhitectul încearcă o profundă zguduire internă. Tonul lor desperat arăta că cuirasierul își da bine samă că nevasta lui îl înșală. Acel cu care ea îl înșăla, era însă tocmai dînsul și Jacques le Vaudoyer e chinuit de remușcări postume.

Imaginea mortului se interpune tot mai intens între cei doi soți, ziua și mai ales noaptea și chiar însensiba Hélène incepe a fi torturată de dînsa. Certurile devin dese și violente. Un vis apăsător, în urma unei teribile scene, face despărțirea inevitabilă.

Mai viu însă decît acest conflict psihologic al cărui sfîrșit nu e lipsit de oarecare convenționalism factice și de o notă uneori teatrală, apare mediul în care se desfășoară acțiunea.

Pe pămîntul răscolit și frămîntat de ghiulele îngropate, de fera tia înghițită și de osemintele morților, mișună în localitatea devastată o mulțime interlopă de prizonieri nemți, de muncitori kabili și Chinezi. Sinistrații repatriați se adăpostesc în speranța reconstrucției, în ruine sau în niște mizerabile și preistorice colibe, certîndu-se între ei la cantină pentru despăgubirile așteptate dela stat, exploatați și înșelați de un roiu de agenți de afaceri, ce cu prilejul reconstrucției s'au năpustit asupra ținutului. Figuri de mutilați a căror mizerie e nesocotită de administrație, de demobilizați ce din altă parte au venit aici să-și cerce norocul, de politiciani interesați ce nu urmăresc decît profitul, de antreprenori veroși și macabri ce fac averi din dezgroparea cadavrelor și strămutarea lor în noile cimitire, sînt zugrăvite cu un naturalism puternic, expresiv și brutal ce excelează cu deosebire în a reda instinctele primitive și pornirile grosolane ale maselor. Deși descrierea e obiectivă și lasă impresia unei documentări imparțiale, veridice și exacte, compătimirea pentru suferințele nemeritate cași revolta unei nobile conștiinți împotriva nebuniei și răutății omenești, se simt în deajuns clocotind în adîncuri.

Octav Botez

* * *

Herbert Eulenberg, *Siluete literare*, traducere, C. Săteanu Iași, 1924.

Herbert Eulenberg, a cărui schițe critice ni le dă în traducere d. C. Săteanu, e unul dintre cei mai reprezentativi scriitori germani ai tinerii generații. Renan ca origine, a făcut studii de drept, a fost apoi magistrat, pentru ca în urmă să se devoteze carierei dramatice, pe lîngă teatrul din Düsseldorf. Personalitatea sa morală se resimte de acea criză de individualitate care a urmat imensului efort colectiv german de după 1870.

Tocmai fiindcă măsurile de nivelare și de conformism erau maxime, reacțiunea celor care rezistau, era exagerată și disproporționată. A apărut atunci în Germania o generație sfidătoare a bunului simț comun, înamorată de paradox, de bizarerie și de un fel de provocătoare poză în originalitate.

Nicăeri n'a fost mai gustat O. Wilde, ca în lumea germană, care cetea și aprecia pe essaistul Peter Altenberg, arbiter elegantiarum al epigonilor vienezi, ori pe dramaturgul, adesea sincer, Frank Wedekind. Herbert Eulenberg e înrudit de aproape cu aceștia. De un subiectivism care la drept măsură a oricărui adevăr, impresia, căiți la multiple influențe și adăpat la diverse culturi, sarcast amar a tot ce e burghez și limitat, el a desfășurat în piesele sale „Anna Walewska", „Ein halber Held", sau „Der natürliche Vater", în romanul său „Kalinka, die Fliege, cași în schițele critice „Schattenbilder" a căror traducere ni se oferă astăzi, o vervă plină de fantezie, de comprehenziune și ironie.

A avut o fericită idee d. C. Săteanu să traducă aceste portrete imaginare ale unor biografii apocrife, în care, detaliul anecdotic fixează adesea ce e mai caracteristic din personalități ca Goethe, Mussel, Nietzche, Stendhal, Dostoewski, Dikens, Boccacio, Verlaine, Schopenhauer, Pușkin etc.

Acest fel de critică e intermediar între literatură și gazetărie. Are dela cea dintâiu elementul narativ, epic, citeodată aproape novelistic, dela cea din urmă, caracterul de anecdotă ori de interview, celace

o face extrem de plăcută nu numai amatorilor de lecturi facile, dar chiar oamenilor de cultură serioasă, ca un derivativ anti-pedantesc al criticei științifice cu material prea ordonat și clasificări prea exclusive.

M. Ralea

*

Victor Slăvescu, *Organizația de credit a Romîniei*, ed. „Cartea romînească", București, 1922.

E o lucrare extrem de utilă, care înfățișează cu ajutorul cifrelor răbdător elaborate, oglinda evoluției noastre bancare după realizarea întregirii noastre naționale. Oricine va trebui să se orienteze în politica financiară pe care au dus-o marile întreprinderi de credit romînesc de după războiu va trebui să cerceteze repertoriul complect de fapte, pe care ni-l prezintă d. Victor Slăvescu. O asemenea lucrare e necesară și economistului actual și istoricului economist viitor. La adăpostul bilanțurilor încheiate de marile noastre bănci, se studiază în primele capitole politica fondurilor de rezervă, angajamentele și participațiile finanței noastre private: participații financiare, industriale, de transport, comerciale. Se arată apoi politica de rezultate indicîndu-se beneficiile brute, nete, politica de dividende, în fine cheltuelile de administrație și de personal. Băncile provinciale nu sînt lăsate nici ele la o parte, din contra li se consacră un capitol (p. 201–233). Ultima parte se ocupă cu organizația de credit în provinciile alipite, arătîndu-se efortul de substituire pe care capitalul romînesc l-a săvîrșit, în locurile rămase prin retragerea ori înlocuirea capitalului străin.

Ideile conducătoare ale d-lui V. Slăvescu sînt naționaliste. D-sa nu e partizan al participării capitalului străin. Un optimism bazat pe cifre, îi spune că posibilitățile noastre sînt suficiente pentru a pune în valoare bogățiile naționale.

D-sa e deasemeni contra unei prea mari concentrări a capitalului. „Rockfelerianismul înlesnește bolșevismul și distruge chiar proprietatea. Trebue să se dea muncii situația și rolul întreg ce i se cuvine. Prin canalizarea micilor economii să le facă a participa la beneficiile prosperității generale" (p. 368). În legătură cu aceasta, autorul susține cooperația și organizarea ei.

Această monografie complectă și obiectivă, dacă ar fi tradusă în străinătate, ar îndreptăți, desigur, mai multă încredere în forțele economice romînești.

X. Y.

* * *

D. Iovanovitch, *Le rendement optimum du travail ouvrier*, Paris, Payot ed., 1923, 490 p. in 8°.

Această lucrare de un palpitant interes, e o teză de doctorat la Sorbona, a unui tînăr învățat sîrb, astăzi profesor la universitatea din Belgrad. Fruct a cinci ani de lucru, ea epuizează materia printr'o documentație de o rară bogăție, printr'o sistematizare în același timp comodă și clară.

Devastată de dezastrul războiului, omenirea sărăcită și-a pus înainte de toate problema reorganizării producției. Terenul unde s'au exercitat cele mai fructuoase experiențe a fost acela al muncii omenești și al rendementului ei. Încă dinainte de războiu taylorismul, prin organizarea economică și mecanică a muncii, pusese problema, bine înțeles, fără să-i aducă o soluționare satisfăcătoare. Aceleași

metode s'au lărgit din alte puncte de vedere în uriașele uzine americane, în special în acelea ale miliardarului H. Ford.

Concomitent cu aceasta, în lumea germană se introduceau laboratoriile de selecție profesională, unde se alegea fiecare muncitor după aptitudinile sale specifice, pentru a fi trimes la munca în care putea să dea maximum de profit.

Laboratoriile lui W. Stern și Lippmann dela Hamburg și altele analoage la Leipzig și Drezda, au dat rezultate extrem de satisfăcătoare.

Analizînd critic toate aceste inițiative, d. D. Iovanovitch arată că problema e mult mai largă. Pentru sporirea rendementului muncitoresc în producție trebue de luat măsuri mult mai largi. E nevoe de o întreagă reformă a legislației industriale și a economiei sociale actuale. Trebue reformate în primul rînd mijloacele de remunerație, în primul rînd salariul. În acest scop d-sa analizează proectele de „prime economii", „scara mobilă" etc. Se arată ca partizan al participării la beneficii și al acționariatului uvrier. Trebuesc întărite și ajutate asigurările sociale, locuințele uvriere, reducerea oboselii în fabrici prin munca plăcută—visul lui Fourier, întărită înfine situația morală a muncitorului prin cultură tehnică și generală și prin relațiile omenești cu patronii și șefii de ateliere,—prin organizarea învățămîntului profesional și al orientării profesionale. În fine democratizarea industriei prin instituirea consiliilor muncitorești va aduce ultimile stimulante în această direcție.

Organizarea productivă a muncii trebue să cuprindă toate aceste măsuri, fiindcă ea constitue un tot organic indecompozabil.

Numai cu cîteva inițiative de mecanizare a muncii, cum a făcut taylorismul nu se poate ajunge la nici-un rezultat.

Ordonînd într'o singură lucrare tot acest imens material, tînărul savant sîrb ne-a dat, pentru multă vreme încă, lucrarea clasică în această materie, lucrare care poate fi privită și ca o soluție a acestor îngrijitoare probleme și ca o enciclopedie a problemelor de democrație industrială.

M. Ralea

Revista Revistelor

Cugetul rominesc No. 12.
D. G. Cardaş continuă cu publicarea interesantei corespondenţi a lui I. Negruzzi. De astădată se publică scrisorile lui T. Maiorescu adresate directorului „Convorbirilor Literare", dintr'o călătorie pe care o întreprinsese către capul Nord. Aceiaşi limpezime cristalină ca şi în cele mai bune articole ale sale. Acest om nu-şi permitea nici chiar în relaţiile cu prietinii săi intimi vre-o neglijenţă, sau vre-un „laisser aller". Din contra atitudine demnă, veselie inteligentă, rareori exuberantă, totdeauna plină de ţinută. După cum reesă din aceste scrisori, Maiorescu întreprindea chiar călătoriile de vacanţă, cu o rară meticulozitate, aproape cu spirit ştiinţific. Îşi împărţea mai dinainte timpul pe localităţi, însemnînd ora precisă a plecării trenurilor, a vizitării muzeelor, a plimbărilor cu trăsura. Ştia precis, după Baedeker, care hoteluri sînt mai confortabile şi care restaurante mai îngrijite. Nici-o surpriză, nici-una din acele hotărîri repezi, neaşteptate, romantice, care aduc incomoditatea dar şi farmecul călătoriei. Totul pregătit în vederea maximului de rendement raţional. Unitatea acestei personalităţi era aşa de închegată, încît, dela articole şi pănăla viaţa intimă, era greu să-i surprinzi vre-un detaliu contradictoriu.
Citeva poezii frumoase de d. I. Pillat.

Gîndirea, No. 8, 9, 10.
Se reproduc alături nuvela d-lui C. Petrescu, „Unchiul din America", publicată aici şi nuvela lui Maupassant „Unchiul Julien". Era cea mai bună metodă pentru a spulbera definitiv orice insinuare de inspiraţie directă. Cetitorul poate să compare singur, ferit de sugestia, pe care i-ar strecura-o o critică oricît de abilă. Cu aceasta, credem că se va termina un incident, care, dată fiind neseriozitatea lui, s'a prelungit încă prea mult.

Cultura, No. 1.
O nouă revistă, tipărită în condiţii technice excelente. Apare la Cluj şi îşi propune lăudabilul scop de a stabili o apropiere culturală romîno-ungaro-germană. Cuprinde articole scrise în romîneşte, ungureşte, nemţeşte şi franţuzeşte. Sumarul primului număr cuprinde numele d-lor Octavian Goga, Sextil Puşcariu, N. Iorga etc.. Asemenea încercări nu pot fi decît excelente. Ele rămîn însă, cu toată bunavoinţa, literă moartă, dacă nu sînt precedate de o apropiere în moravuri.

Ideia europeană, No. 112, (Februar).
Un remarcabil articol al d-lui C. Rădulescu-Motru, intitulat: „Criza Universităţii". D-sa arată vina politicianismului care a întrebuinţat întotdeauna, studenţimea şi şcoala ca instrument în tactica luptelor dintre partide. Bugetele sînt extrem de sgîrcite cu perfecţionarea culturii, cu instrumentele auxiliare care întreţin achiziţionarea cunoştinţelor, laboratorii, biblioteci, etc. Studenţii ascultă în mod pasiv o serie de cursuri rămase cu decenii în urmă, predate într'o metodă scolastică, fără să le poată controla. Clasele sociale care dădeau cei mai mulţi studenţi, funcţionarii şi proprietarii rurali, au fost sărăcite de noile reforme. Universitatea a rămas astfel fără clienţi, fiindcă noii îmbogăţiţi şi ţăranii nu-şi trimit încă fiii în învăţămîntul superior.
Pentru întărirea universităţii trebue o politică culturală activă, o politică de stimulare a elementului romînesc către cultură. Măsurile paliative, de altă natură, n'ar aduce niciun rezultat, căci „numerus clausus" pentru străini, nu înseamnă implicit şi „numerus maximus" pentru Romîni.
La sfîrşit aceleaşi notiţe interesante, redactate, credem de d. E. Bucuţă.

Cuvîntul liber, No. 1.
Începe cu un frumos articol-program al directorului E. Filotti: „Gîndul nostru". Se defineşte rostul revistei în afirmarea ideilor de europeism (în senzul bun al cuvîntului) democraţie şi justiţie. Direcţia d-lui E. Filotti e o chezăşie în această privinţă. Am vrea însă ca eforturile d-sale şi ale colaboratorilor săi să depăşească, măcar din cînd în cînd, cadrul îmbîcsit al politicei cotidiane.

Politica exterioară a lui Ramsay Macdonald

Dela sfîrşitul anului 1918, data încheierii armistiţiului până azi, toate guvernele engleze n'au urmărit decît un singur scop, restabilirea păcii şi reîntoarcerea la condiţiile normale.

Venirea la putere a unui guvern travaillist la Londra, va orienta probabil curentul ce străbate lumea întreagă spre o direcţie pacifistă. În ceiace priveşte relaţiile franco-britanice, Ramsay Macdonald va lucra în favoarea păcii şi a înţelegerii.
Guvernul sovietist al Rusiei va fi recunoscut „de jure", el va avea în fine un ambasador la Londra şi cînd Rusia va fi recunoscută, chestia datoriilor ei va face obiectul negocierilor. Se ştie, că încă în 1920 Rusia se arăta dispusă a recunoaşte datoriile ţarismului, în schimbul recunoaşterii „de jure". Un efort va fi încercat pentruca Rusia şi Germania să fie în acelaşi timp admise în Societatea Naţiunilor, ce va deveni astfel, o societate reală şi nu o farsă.
De un interes deosebit sînt declaraţiile asupra politicii externe făcute acum două luni de Macdonald lui Daily Herald. Ca putere politică şi morală, Anglia a comis prea multe greşeli dela 1918, pentru a avea autoritate şi a inspira respect. Dacă ne încredem în punga noastră, noi nu am ştiut să ne servim de puterea economică de care dispunem, pentru a exercita o influenţă asupra naţiunilor ce ne sînt datoare. A auzi cuvinte de milă dela cei mai buni din amicii noştri e mai jignitor decît a auzi reproşuri dela cei mai răi inamici. Eroarea comisă de conducătorii noştri responsabili a fost de a lăsa Europa să recadă prin cuvînt şi cugetare în militarism şi imperialism, fără a încerca să o dirijeze pe o cale diferită. Europa actuală e bolnavă de napoleonism şi o supremă necesitate cere ca elementele democratice şi liberale ale tuturor ţărilor să fie chemate la viaţă şi să dea directivă unei politici comprehensive de pacificare şi de reconstrucţie".
(George Glascow. *L'Europe Nouvelle,* Decembre).

Originile spirituale ale fascismului italian

Dacă asupra genezei fascismului, a împrejurărilor istorice ce i-au dat naştere ca şi a primej-

diilor ce îl amenință, există idei destul de nete, teoria și doctrina spirituală a mișcării lipsea până acum. Curzio Suckert a îndeplinit această lacună, într'un chip extrem de interesant, în opera lui intitulată „Europa vie, teorie istorică a sindicalismului național", publicată în ediția „La Voce" din Florența, cu o prefață de Ardengo Soffici. Prin acuitatea nemiloasă a analizei, această carte e demnă să ocupe un loc, în marea tradiție a operelor politice italiene, ce începe cu Machiavel sau Guichardin și sfîrșește cu Ferrero. Dacă în interpretarea, pe care Curzio Suckert o face asupra doctrinei spirituale a fascismului, se simte ceva germanic și nietzschean, mai ales în antiteza dintre plebea și supraomul ce e la baza teoriei sale, substanța doctrinei derivă din două idei franceze, aplicate într'un mod original psihologiei și istoriei poporului italian: una, aceia a decadenții Europei, izvorîtă din reformă, împrumutată lui Maurras, alta asupra violenții și voluntarismului sindicalist, datorită lui Sorel.

Cartea începe cu o interesantă teorie asupra eroului italian.

Acesta nu reprezintă virtuțile sau defectele poporului, dar virtuțile și defectele care-i lipsesc. „El e expresia contrară a poporului, excepția și nu regula, el e în contradicție și nu în acord cu rasa în care s'a născut. Sarcina de a-l reprezenta o au mediocritățile nu geniul. Vincenzo Monti e mai italian decît Dante sau Leopardi". Nicăiri divorțul între erou și massă, nu s'a manifestat cu mai multă evidență ca în Italia și în mod necesar, orice erou italian a luat figura tiranului, căci dragostea lui de țară, îl împingea să combată tendința generală, totdeauna contrară oricărei forme de adevărată grandoare națională. Cauza opoziției plebei, împotriva acestei grandori, e aceia că poporul italian nu a voit niciodată să sufere. Ceiace a salvat însă totdeauna Italia e că ea deși îi urăște, simte profund virtutea eroilor tirani, îi admiră și se lasă tiranizată de dînșii. Spre fericirea și onoarea ei, Italia a recunoscut azi în Mussolini tiranul de care avea nevoe, după cincizeci de ani de parlamentarism.

Rolul pe care tiranul actual trebue să-l impună Italiei e după părerea lui Suckert: contra reforma. Căci origina tuturor relelor de care sufere azi Europa e reforma. Aspectele ei actuale ce Italia trebue să le înlăture sînt liberalismul, democrația și socialismul, care toate la un loc alcătuesc modernismul. Dacă țările anglo-saxone sînt moderne, Italia e o țară antică. Pe cînd Nordul protestant e mai ales critic, Sudul catolic e specific dogmatic.

Rolul universal și messianic al fascismului e de a prepara odată cu falimentul ideilor moderne, o nouă tablă de valori omenești „făcînd să țîșnească ca o plantă din adîncimile istoriei italiene și ale catolicismului o morală nouă care să continue tradiția și să o depășească".

Restaurarea ideilor catolice e o necesitate vitală pentru Italia, căci „democrația, liberalismul, socialismul nu sînt făcute pentru noi și asimilarea lor ar conduce în mod fatal Italia la o iremediabilă decadență".

(Benjamin Crémieux. *L'Europe Nouvelle*, Decembre).

Asupra dictaturii

Societățile au în ele, cum spune *Ernest Seillière* „o *nevoe primordială de expansiune vitală*" ce se traduce printr'un imperialism colectiv. El e acel ce determină și impune ordinea și dictatorul e omul ordinei, după cum e acel al crizelor.

Un Solon, Pizistrat, Marius, Sylla, August, Richelieu, Napoleon, Bismarck sau Mussolini sînt o necesitate a epocii lor. Înțelepciunea lui Solon a înlăturat războiul civil. August a restabilit unitatea imperiului amenințată. Richelieu a supus definitiv nobleța și a divizat Europa pentru a mări domeniul Franței. Criza politică și economică a Italiei după războiu a dat naștere fascismului și dictaturii lui Mussolini.

Niciun regim nu abundă mai mult în crize interioare ca democrația. Înscriind libertatea și egalitatea în lege, ea dă tuturor dreptul de a participa la afacerile Statului. De aici bătălii politice, conflicte de persoane, lupte de clase. Neputincioasă a conduce statul în interesul superior al națiunii, lăsîndu-se înșelată sau conruptă de demagogi, democrația e menită prin însăși natura ei, a suferi autoritatea unui om.

Dictatorul e, după cum a observat atît de bine Hobbes, un om născut pentru putere, care poartă în el instinctul suveranității. Toți marii dictatori ai istoriei: Pericles, Marius, Sylla, Cesar, Cromwell, Napoleon au fost ambițioși și au avut toate calitățile și defectele ambițioșilor. Darurile cele mai strălucite ale spiritului, ale cuvîntului sau ale intrigei nu sînt însă deajuns. Pentru ca un dominator să comande în mod absolut oamenilor, el trebue să mai aibă forță de suflet sau caracter. Toți acei care au fost conducătorii mulțimii au posedat această virtute supremă.

Dictatorul nu e numai un erou la care lumea se supune din dragoste, interes sau constrîngere ci un exemplu pentru fiecare și un motiv de orgoliu pentru o națiune. El e un eșantillon superior al rasei în care ea se contemplă. Minunată, reușită, umană, dictatorul o reprezintă, o simbolizează și o sintetizează, realizînd în persoana și opera lui aspirațiile secrete ale fiecărui om și în primul rînd acel instinct al suveranității ce rezumă în definitiv toate dorințele și ambițiile noastre.

(Alphonse Séché. *Mercure de France*, Ianuar).

Disolvarea Germaniei

„Germania este astăzi țara posibilităților infinite. A prezice ce se va petrece acolo mîni e temerar. Căci un popor, ajuns la un anume grad de suferință și disperare, nu se mai conduce după rațiune și rațiunea singură poate fi prevăzută. Se poate afirma că Germanilor le repugnă revoluția și separatismul; altfel demult ea ar fi în revoluție și prin urmare desmembrată. Nici motivele, nici prilejurile nu i-au lipsit în lunile din urmă. Dar nimeni n'ar putea spune că, în ciuda repugnării și disciplinii sale, acest popor nu va ajunge curînd la margina rezistenții sale morale". Pentrucă dela războiu încoace în Germania nu mai pot trăi decît cei ce au mărfuri ori salarii, bunuri a căror valoare crește în proporție cu scumpetea vieții. Intelectualii, rentierii, oamenii ce se ocupau cu cercetări desinteresate au fost primele victime; dar mizeria se întinde continuu în sus și în jos și cuprinde noi pături sociale. Salariile nu mai pot ajunge spre a cumpara dolari, stocurile de mărfuri s'au sleit și Germanii trăesc pururi cu frica zilei de mîni în suflete; trăesc fără speranță. La ei acest cuvînt înseamnă că mîni nu vor mai avea foc, nici pîne, nici carne, nici o bucurie; însamnă că mîni nu vor mai avea ce pierde.

Dar asta e baza oricărei revoluții. Căci ce mai poate opri atunci o țară dela orice nebunie? Pentrucă disperarea economică și morală, sentimentul că nimic nu te poate ajuta, că nimic nu-ți reușește, că este inutil de a mai încerca ceva, toate acestea pot produce ori resemnarea ori revolta, după temperament. În Germania clocotește ura. Nu numai contra Franței; urăsc toți și toate și pe ei: „Hitler urăște pe Evrei; Kahr pe Hitler; Stresseman pe Kahr; Junkerii pe Stresseman; lucrătorii pe junkeri; țăranii pe lucrători; orășenii pe țărani și în orașe fiecare urăște pe vecinul său". „Cu stomacul gol, cu ura în suflet, așa trăește un popor de 60 milioane, care a fost odată mare prin calitățile sale de muncă, economie, energie și știință". În asemenea stare de suflet, se explică suficient ce se petrece în Germania: războiul tuturor contra tuturor. Ori unde te uiți, un haos în care nu mai poți găsi principii de unitate. Pentrucă autoritatea a scăpat din mîna guvernului și ce se întîmplă azi și va fi mai rău mîni, e desvoltarea logică a situației create în 1918 de revoluție. O revoluție neașteptată, care a dat puterea în mîna unor partide fără rădăcini adînci în popor

și care pe deasupra n'a avut sprijinul aliaților; de aceia dela 1919, se poate spune, că Germania nu mai are guvern, iar constituția sa actuală e cea mai artificială operă ce se poate închipui. Mulțumită acestei constituții, care a slăbit până la distrugere autoritatea guvernului central, Germania, care n'a avut niciodată o pepinieră bogată de bărbați de stat, a scos din uz cu o repeziciune uimitoare pe toți oamenii săi politici.

Streseman a fost ultima speranță a Germaniei. S'a spus și era adevărat. „Favorabil Franței, pentru care s'a expus de zeci de ori să fie asasinat, erau motive să se creadă că va fi binevăzut de guvernul francez, căruia era hotărît să-i sacrifice rezistența pasivă". In buna relație cu industriașii și cu extrema stingă, om energic și în stare să pună ordine prin mijloace legale și chiar prin dictatură în țara sa profund tulburată; totuși n'a reușit. A jertfit Ruhr-ul și onoarea Germaniei și în zadar: Ruhr-ul este tot ocupat, problema reparațiilor nu e regulată, reforma financiară nu e realizată, unitatea imperiului nu e consolidată; guvernul s'a prezentat poporului său cu mînile goale, cu fața roșie de rușine.

A cui e vina? In orice caz nu a Germaniei, căci deslegarea acestor probleme nu e în mîna poporului german. Ocuparea Ruhr-ului, astăzi se vede clar, nu a urmărit soluționarea chestiei reparațiilor. D. Poincaré, între siguranța statului francez și acea a reparațiilor, s'a pronunțat pentru cea dintâiu. Aceasta explică toată desfășurarea evenimentelor dela venirea cabinetului Streseman încoace: și acțiunea separatistă renană, începută de Comitetul național belgian pentru a da o lovitură Franței, dar întoarse împotriva Belgiei prin abilitatea diplomației franceze, și mutismul d-lui Poincaré în privința intențiilor sale relativ la Ruhr.

Rămîne încă de văzut dacă conducătorul politicei franceze a calculat just. Un lucru e sigur: Franța rămîne tot mai izolată în acțiunea sa; până și Belgia s'a obosit a mai sta alături cu ea. Nu mai vorbim de Anglia și cu atît mai puțin de Italia care o atacă cu o nouă violență. Este însă un fapt și mai important: Statele-Unite se pregătesc să acorde Germaniei un împrumut de 150 milioane dolari pentru a o ajuta să se ridice. Acesta e un sunet de clopot mai serios decît toate; ne face să întrevedem ridicarea Germaniei fără Franța și—în contra ei, izolată. Faptul acesta arată odată mai mult că orice politică, bazată mai mult pe grija siguranții militare, trebue să ajungă să sacrifice prada pentru umbră.

(Un Européen. *Revue de Genève*, Decembre, 1923)

Convulsiile politice ale Europei

Norii groși îngrămădiți pe cerul Europei încep a se *risipi*. totuși convulsiile politice agită violent construcțiile roase de vreme, le prăbușește una după alta și transformările iau un tempo tot mai accelerat.

In neliniștea înfrigurată ce domnește peste Europa, fiecare caută o apropiere de acei ale căror interese le crede comune cu ale sale; astfel vedem apărînd blocuri noi de forțe, constituite sau pe cale de a se forma.

In primul rînd e alianța între Franța și Cehoslovacia și prin aceasta din urmă cu toată mica antantă. O a doua grupă e blocul spano-italian, încheiat în Noembre 1923 și care urmărește, subt influența Angliei, scopuri deosebite de ale Franciei și micei antante.

La răsărit, departe, apare un grup misterios, condus de Cicerin și botezat „antanta orientală"; ea cuprinde Turcia, Persia, Afganul și Buchara; în fiecare tratat figurează o convenție militară.

In fața tuturor stă Anglia cu domeniile sale, a cărei politică e reprezentată de unul din cei mai mari bărbați politici actuali ai lumei, de lord Curzon. In fine trebue menționat micul grup Leto-estonian ce încearcă să-și păstreze independența în fața valurilor mari ale politicii internaționale.

Din acest tablou rezultă că Europa astăzi e mai divizată decît înainte de războiul mondial. Cauza este că echilibrul european distrus încă dela 1856, n'a fost restabilit prin pacea dela Versailles, căci identitatea de interese dispărînd odată cu prăbușirea Germaniei, pretutindeni Franța întîlnește rezistența Angliei. Acest echilibru trebue însă restabilit, altfel continentul să prăpădește în anarhie și această restabilire nu o poate face decît Franța. „Acesta e un drept al său, isvorît din însăși natura lucrurilor și puterile secundare, ale căror interese sînt identice cu ale sale, vor trebui *volens-volens* să se grupeze subt steagul său". Momentul e favorabil acestei inițiative pe care Franța trebue să o ia, căci ultimele declarații ale d-lor Baldwin și Poincaré au clarificat situația politică și au spulberat ultimile speranțe ce mai puteau exista de conlucrare între aceste două țări: războiul mondial a reaprins vechea neîncredere între Paris și Londra și dușmănia geloasă dintre ele e mai vie ca niciodată. D. Poincaré de altfel se și îndreaptă hotărît către ceiace se numește „politica Continentală", conform declarației sale făcute informatorului special al ziarului *Daily Telegraph*. Cel dintâiu pas e și făcut: între Franța și Cehoslovacia s'a încheiat o alianță formală. Jugoslavia trebue să se alipească și dînsa, pentrucă viitorul Europei nu poate fi privit decît subt perspectiva unei alianțe *franco-slave*, singura formație, care le-ar garanta independența. De aceia „Ar fi fost de dorit ca regele jugoslav să nu vie la Paris pentru a negocia prețul salvării dinastiei grecești, ci pentru a urmări încheierea unei alianțe formale între Franța și Jugoslavia. Corpul diplomatic sîrb, cași Curtea, încep a cădea subt o influență nefastă ascunsă... Rugăm pe frumoasa și grațioasa noastră regină... să nu mai fie subt influența augustei sale mame... și să nu se mai amestice în politică... Nu înțelegem cum d. Ninclci a putut lăsa pe rege să facă acele demersuri la Paris, de altfel fără succes. Șefii responsabili să deschidă ochii! Altmintrelea comedia dela Belgrad poate sfîrși în dramă".

Această grupare poate și trebue să-și aibă încoronarea în alianță cu Rusia; căci asta „e o condiție indispensibilă pentru realizarea stabilității europene", pentrucă numai așa se poate distruge cuibul reacțiunei prusace și îngrămădi în jurul Germaniei toate forțele liberale. D. Stereclof, purtătorul de cuvînt oficios al guvernului rus, a spus limpede părerea sa asupra acestei importante probleme: „Nu vedem drept vorbind divergențe serioase între Rusia și Franța. Din contra o serie de fapte le mînă spre o înțelegere" Pentru a o realiza orice piedică trebue înlăturată. La cotitura primejdioasă a epocii noastre, în conflictul dintre Anglia și Franța, drumul Slavilor e fixat de cuvintele lui Massaryk rostite la Paris în 17 Octombre 1923: „Vom fi alături de voi în zile bune și zile rele". Noi nu putem spune diplomației franceze decît:

„Mergeți drept spre Slavism",

(Jinka Rankovici. *Revue Mondiale*, Ianuar).

O nouă unitate

Poftele și resorturile care pun în mișcare viața internațională sînt vechi cît lumea. Dar trebue să recunoaștem că astăzi ele se prezintă subt o *formă* nouă.

Aventura petrecută între 1914 și 1919 este *prima* în care o *majoritate* a rasei omenești s'a găsit amestecată în același timp. Din cele 1750 milioane locuitori ai pămîntului, 1550 milioane a fost cetățeni a țărilor beligerante. Din cauza acestei situații cu adevărat nouă, o serie de principii care până în 1917 se găseau în domeniile nedefinite ale utopiei, pot găsi astăzi o formulare precisă. Lumea, deși sumar și timid, a început totuși să aibă conștiință de unitatea ei fizică. Alianța făcută la început împotriva pericolului comun, a căutat apoi să se perpetueze într'un organism de protecție colectivă. Această tendință n'a dat încă naștere unui sistem etic, totuși nimic durabil nu se concepe și nu se în

treprinde azi fără ca factorii universali să intre în joc, factori care altădată puteau fi ignoraţi fără neajunsuri mari.

Societatea Naţiunilor nu-i decît una din manifestările unui proces istoric extrem de vast. Nu ştim dacă Liga actuală îşi va păstra numele şi statutele. Ştim însă că ea nu poate să fie suprimată decît în teorie. Cooperaţia pe care ea o reprezintă şi acela, mult mai bogată, pe care o vestеşte, nu pot să fie evitate, nici restaurate sistemele de izolare dinainte de 1914, cum nu pot să fie înviaţi morţii din războiu.

O lege universală de interdependenţă, o lege concretă şi ineluctabilă, porunceşte ca de-acum înainte ce interesează o ţară, să le intereseze pe toate. Nu mai avem a face cu o chestie a Orientului, cu o chestie a Pacificului, etc., destinată fiecare a fi rezolvată separat de vecinii imediaţi. Astăzi nu s'ar mai găsi un teoretician care să nege că pacea tuturor e ameninţată, cînd pacea unuia singur e tulburată.

„Federalismul" spre care se îndrumează naţiunile, nu poate fi definit ca o stare politică precisă. El va fi supus la fluctuaţii, la progrese grabnice, la reacţiuni tenace. Crizele lui, dacă ne gîndim la războiul american din 1861—65, riscă să fie foarte acute.

Procesul de federaţie abia începe. Visat, prezis de inteligenţe izolate, de şase ani se săvîrşeşte pe calea concretă. A venit poate timpul pentru spirit să-şi reia rolul şi responsabilităţile. Lumea nu mai poate să se ferească *de o anume formă de internaţionalism*. Rămîne să vedem dacă formularea eticei viitoare va fi dată de reprezentanţii guvernelor existente, de internaţionala a treia sau de alte forţe, încă necunoscute.

(Pierre de Lanux. *La Revue Européenne*, No. 9).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Francis Baumal, *Le Féminisme au temps de Molière*, la Renaissance du Livre, Paris.

La baza preţiozităţii galante, despre care posteritatea n'a păstrat decît amintirea defectelor ridicule, era o violentă mişcare de emancipare feminină. Eroinele vremii nu voiau numai să creeze o limbă păsărească.

Silite de părinţi sălbatici să se închidă într'o mănăstire sau să se căsătorească cu un bărbat impus, fără a ţine samă de gusturile şi sentimentele lor, ele căutau să lupte împotriva acestor obiceiuri intolerabile.

Unele femei din acel timp, ca Madeleine de Scudéry şi cercul ei, pentru a-şi păstra independenţa, au preferat celibatul căsătoriei şi au cultivat un sentimentalism idea*list*. Altele au căzut în manii religioase. Altele, căsătorite cu forţa, şi-au luat dreptul de a întreţine o afecţie ultra-conjugală. Altele au transformat mănăstirile, unde fusese îngropate de vii, în case de petrecere.

Ele au mers mai departe: au cerut egalitate de drepturi şi datorii; au visat divorţul; au fost malthusiene înaintea lui Malthus.

Molière a observat tendinţele şi revendicările contemporanelor sale dar, „moderat, oportunist, om de bun simţ" le-a combătut, cel puţin în exagerările lor. Considerînd această criză a căsătoriei ca o chestie de ordin individual şi nu de ordin social, Molière a rezolvat-o ca un om cinstit care vrea să evite o revoluţie, îndemnînd să se dea oarecare libertate femeii şi să se dezvolte între cei doi soţi gustul concesiilor mutuale.

Robert de Traz, *Dépaysements*, Cahiers Verts.

Impresii de călătorie din Austria, Ungaria, Germania, Suedia. Instantanee pe care o inteligenţă mlădioasă le uneşte într'un tot. D. Robert de Traz nu aduce însă numai impresiile unui observator atent şi scrupulos ci, pentru orientarea spiritului, ne îndeamnă să călătorim. Ele are în vedere mai cu samă pe compatrioţii săi francezi, care în izolarea lor spirituală, neagă tot restul Europei, pregătindu-şi o adevărată sinucidere mintală.

Aurel et Sirieyx de Villers, *Le Devoir de Grâce en amour*, ed. Monté-Lenés, Paris.

Cele două autoare analizează, într'un şir de scrisori, cîteva laturi ale iubirii. Bărbatul nu-i blînd decît din timp în timp; cele mai dulci cuvinte, le rosteşte în crize; el nu înlănţue, nici nu farmecă. Deaceia, în cuplu, „c'est la femme qui doit remmailler la grâce".

Ce este acest „Devoir de Grâce?" — Arta fericirii, care constă mai ales: „À tout instant, rester prête à la joie; mais l'affiler, l'abstraire ou la vivre, selon le temps, l'oeuvre et la santé de l'homme". E vorba de iubirea casnică, de iubirea uzitată exclusiv în menaj. Autoarele vor să „sfîrşească cu amantul". Incercarea pare însă prea grea pentru puterile omeneşti.

In „Le devoir de grâce" se găsesc părţi utile din punct de vedere moral şi o mulţime de aforisme educative.

Henry Montherlant, *Le Songe*, ed Bernard Grasset, Paris.

O povestire de războiu în care personajele trăesc intens, cu frenezie, cu patimă. E vorba de un tînăr care nu ezită să-şi neglijeze femeia iubită, s'o înjosească, s'o alunge, pentrucă iubirea nu răscumpără prietinia visată.

In paginile acestui roman găsim orgoliul generaţiei franceze de azi, învingătoare asupra duşmanilor şi învingătoare asupra ei însăşi.

Léon Frapié, *La Virginité*.

Léon Frapié face, în acest roman, un rechizitoriu împotriva castităţii. Sincer, realist şi utilitar, Frapié susţine că posesiunea poate fi frumoasă, dacă ea face pe femee în stare să conceapă.

Personagiile sînt, se înţelege, fiinţe excepţionale. Ele vorbesc puţin, dar tăcerile lor sînt elocvente. Un instinct le mînă la săvîrşirea marii legi. Scormonind pănă în cele mai adînci ascunzişuri ale sufletului, eroii descopăr

sentimente egoiste, se miră, sufăr, dar se resemnează pentrucă... trebue să procreeze.

E o temă îndrăzneață și delicată, care va stîrni probabil discuții aprinse.

D. Leonhard, *Die Insel,* Verlag Die Schmiede.

Poezii conținînd ritmuri și impresii variate, culese în timpul unei călătorii în Italia.

Poetul e impresionat de viața liberă, pasionată pe care o trăește în Sud, pe o insulă din Mediterana.

ISTORIE

Maurice Wolf, *Un siècle d'amitié,* la Renaissance du Livre, Paris.

E vorba de prietenia între Franța și Belgia. Autorul pune în evidență manifestările din istoria politică, militară, literară și socială a Belgiei care dovedesc această prietenie. Nu elaborează însă istoria continuă, amănunțită a legăturilor dintre cele două popoare.

Primele raporturi încep dela „Unirea Belgiei cu Franța dela 1792 la 1795". M. Wolf arată lupta Belgiei și în special a orașului Liège pentru cucerirea libertății.

„Toate marile răsturnări politice, scrie mai departe d. Wolf, care ne-au tulburat pămîntul, au avut la vecinii noștri o imediată repercusiune". A fost un timp cînd capitala Belgiei devenise a doua capitală intelectuală a Franței. In urma loviturii de stat din 2 Decembre, un mare număr de proscriși au emigrat la Bruxelles. In fruntea lor era Victor Hugo. El domina strălucita trupă de scriitori, poeți, filozofi, sociologi și chiar generali care țineau să-și respecte principiile.

Dintre acești emigrați, autorul distinge pe Emile Deschanel, pe care-l prezintă, între altele, ca întemeietorul conferințelor publice.

EDUCAȚIE

Joseph Wilbois, *La nouvelle éducation française,* ed. Payot, Paris.

Educația, după J. Wilbois, este arta de a adapta copiii la mediul social în care vor trebui să trăiască; ea va fi deci mai puțin obiectul tehnicienilor pedagogiei decît al oamenilor capabili de a prevedea destul de limpede mediul viitor și de a lucra în mod eficace asupra sufletului copilului, adică sociologi și psihologi. Din acest postulat, urmează că toate chestiile de orarii, programe, examene și diplome, pierd mult din importanța lor și că lupta între „clasicism" și „realism" nu merită atîta risipă de hîrtie și cerneală.

Viitoarea societate, rezultată din noul sistem de educație va fi o societate synergică, bazată pe munca eficientă și care se va manifesta prin caracteristicile următoare: multă dragoste și disciplină în toate straturile sociale, multă îndrăzneală în rîndurile elitei superioare, în fîrșit o societate care va asculta de patru porunci: a se iubi unii pe alții; a-și impune o puternică constrîngere morală; a avea vederi largi; a lucra cu îndrăzneală.

Reorganizarea educației va trebui să fie triplă și să influențeze în același timp asupra corpului, a sufletului și a inteligenței.

Urmează un plan amănunțit, de clasarea și perfecționarea diferitelor categorii de copii după metode științifice și conform cu tendințele generale din programul de mai sus.

CHESTIUNI SOCIALE

Paul-Louis, *Le déclin de la Société bourgeoise,* Ed. Monde Nouveau, Paris.

Pe la începutul sec. XIX-lea, Lumea veche dădea oarecare semne de senilitate față cu desvoltarea Statelor Unite și cu trezirea popoarelor de rasă galbenă (Chinezii, Japonezii, Indienii); totuși frumoasa fațadă a civilizației și solidaritatea aparentă a popoarelor Europei reprezentau un fel de echilibru impunător datorită căruia producția lucrurilor necesare bunului traiu și circulația lor erau libere și lesnicioase. Burghezia, subt diversele ei etichete, (monarchie, republică, autocrație) deținea în realitate puterea și guverna, conducea munca și menținea ordinea.

Una din marile ei greșeli a fost continuarea sistemului politic a vechiului regim în relațiile externe: tratate secrete, convenții militare oculte, etc. punînd totdeauna masele populare în fața lucrului împlinit fără ca ele să fie consultate. Și stăpînă fiind pe muncă, a crezut să-și îmbunătățească afacerile prin forța armelor.

Burghezia n'a înțeles că lumea marei finanțe, a marei industrii și a comerțului nu mai putea trăi subt același statut ca lumea feodală și monarhică. S'a produs astfel un dezacord între munca efectuată, felul ei de distribuție și cîștiguri. Odată cu aceasta însă s'a produs un fenomen mai dezastruos:

In toată organizarea muncii nu se ținea samă decît de producție. Se producea mult și la întîmplare fără a se avea în vedere nevoile de consum și piețele de desfacere, ajungîndu-se astfel la o concurență acerbă. In cele din urmă marile industrii ale Europei au trecut dela lupta economică la lupta armată pentru a-și asigura piețe de desfacere, materii prime și pentru a suprima concurența nimicind pe concurent. Aceasta e adevărata cauză a marelui războiu. Și cu acest prilej burghezia a dat o dureroasă probă de neglijență: s'au început ostilitățile într'o totală ignoranță a nevoilor războiului și a conducerii trupelor armate pe care perfecția industriei le punea în mișcare, și s'au continuat cu stîngăcia unei diplomații învechite asupra unui material de războiu întrebuințat și perfecționat subt imperiul necesității.

Dar burghezia nu înțelege nici învățămintele războiului care impune o utilizare cît mai largă a competințelor. Ea n'are decît un singur gînd dela încheerea păcii: să introducă populațiile în vechile calapoade. Vechea diplomație a îmbucătățit absurd Europa și guvernele de pretutindeni nu sînt decît dictaturi deghizate.

Burghezia dispare pentrucă nu a înțeles interdependența progreselor științifice și a schimbărilor sociale.

Georges Aimil, *La Politique et le Réel,* B. Grassel, Paris.

D. Georges Aimel apără democrația de atacurile acelor ziariști care o acuză că nu ține sama de realitate.

Faptul democratic se impune tot mai mult, Războiul, aducînd după sine dărămarea ultimelor monarhii absolute, a sfărîmat unul din cele mai puternice argumente protivnice regimului democratic. Nimeni nu contestă că acest regim este la adăpostul oricărei critici, dar orice lucru omenesc este o creație continuă și avantajul democrației stă tocmai în faptul că provoacă ameliorări prin idealismul său, pe cînd așa zișii realiști antidemocratici se complac în convingerea orgolioasă că sistemele lor reprezintă însăși perfecția.

Considerînd democrația ca o speranță, adică mai mult un scop de atins decît o poziție de păsirat, G. Aimel pune pe primul plan al preocupărilor civice educația și cere școala primară unică, învățămîntul profesional și organizarea inteligentă a înaltei culturi. Cu un corp de cetățeni astfel format, „imensa chestie a ordinei" se va rezolva dela sine.

FINANȚE

R. Kuczrynski, *Reichseisenbahnen und Reichsfinanzreform,* Verlag H. B. Engelmann, Berlin.

Autorul examinează starea deplorabilă a drumurilor de fier germane cu o mare abundență de cifre precise și convingătoare. El dovedește că criza aceasta e provocată în esență de repercusiunea relei gestiuni a finanțelor Reichului și de prețurile enorme ale materialelor și cărbunelui.

Soluția ar fi constituirea unei societăți independente, creată în condiții care, încă dela început, să n'o condamne la deficit.

COMPILATOR

BIBLIOGRAFIE

Scriitorii romîni: I. Brătescu-Voineşti, ed. Casa Şcoalelor, Bucureşti, Preţul 6 lei.

Al. Stamatiad, *Pe drumul Damascului*, Bucureşti, 1923. 16 lei.

George Murnu, *Iliada lui Homer*, Buc., 1923.

Serafim Ionescu, *Bunicii şi nepoţii, Cercetaşul, Aniversarea Şcoalei* (teatru popular), ed. „Cartea Romînească", Bucureşti, 12 lei.

Serafim Ionescu, *Sîngele apă nu se face, Limanul mîntuirii, Aşa va fi odată*, ed. „Cartea Romînească", Bucureşti, 12 lei.

Teodor Muraşanu, *Fum de jertfă*, versuri, Cluj, 10 lei.

Camil Baltazar, *Flaute de mătasă*, preţul 20 lei.

Karl Ewald, *Icoane din viaţa plantelor şi animalelor*, Bib. „Minerva", Bucureşti.

C. Soliuz, *Jocuri şcolare*, Buc., „Cartea Romînească".

Ing. Iosef Iudic şi Ioan Sfăt, *Cazane cu aburi*, la autori str. Minervii 11, Cluj, Preţul 100 lei.

A. G. Halan, *Rolul cooperaţiei*, ed. Răsăritul, Bucureşti, 1912, preţul 15 lei.

Em. Panaitescu, *Latinata e Cristianesimo*, Roman, 1923.

Şt. Nemţescu. *Vraja*, (colecţia cărţilor galbene), Buc, 1923.

Radu Pulbere, *La moartea unui zeu*, Bucureşti, 1923, Preţul 20 lei.

M. Dupin, *Regula de drept şi morală din Sf. Scriptură*, trad. de M. Pacu, Galaţi.

Revista filosofică, No. 2; *Gheorghe Lazăr, Revista culturală* Braşov; *Arhiva C. F. R.* No. 8 10; *Buletinul cărţii*, 19-20; *Revista Vremii*, 1 Noem.; *Revista Tinerimea Romînă*, No. 1-2; *Ideia Europeană*, No. 132; *Junimea Literară*, No. 10-11; *Furnica*, No. 28; *Licăriri*, No. 10-11; *Biserica ortodoxă romînă*, 1012; *Revista Ştiinţelor veterinare*, No. 7; *Arhiva Olteniei*, No. 10; *Gîndirea*, No. 6; *Natura* No. 12; *Viaţa Agricolă*, No. 19; *Invăţătorul*, No. 17-18; *Omul Liber*, No. 4; *Pandectele romîne*, No. 9; *Revue internationale du travail*, No. 5; *Revista învăţămîntului*, No. 1, Decembrie; *Romînia Militară*, No. 11; *Glasul minorităţilor*, No. 7; *Transilvania*, 10-12; *Buletinul Muncii*, No. 6-7; *Le monde nouveau*, 15 Noembrie; *Nouvelle revue française* 1 Dec.; *Comoara Satelor*, No. 10; *Ţara noastră*, No. 50; *La Revue Mondiale*, No. 23.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 300 lei.—Jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina ...

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 300 lei
Pe jumătate an . . . . 150 „
Un număr . . . . 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 500 lei
Pe jumătate an . . . . 250 „
Un număr . . . . 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 „ „ „ 1921
160 „ „ „ 1922
200 „ „ „ 1923

inclusiv spesele de porto.

Administrația.

Oblomov

VIII

Zachar închizînd ușa după plecarea lui Tarantiev și Alexeev, nu se așeză pe cuptor; aștepta să fie chemat de boer îndată, fiindcă-l auzise că se pregătea să scrie. Dar în biuroul lui Oblomov era liniște de mormînt.

Zachar se uită printr'o crăpătură și?... Ilia Ilici stătea culcat liniștit pe divan, rězămîndu-și capul pe o mînă; dinaintea lui era o carte. Zachar deschise ușa.

— D'apoi iar v'ați lungit?...

— Nu mă deranja; vezi că cetesc!—zise Oblomov deodată răstit.

— E timpul să vă spălați și să scriți,—zise Zachar stăruitor.

— Da, adevărat, e timpul,—se trezi Ilia Ilici.—Acuși; du-te. Mă mai gîndesc.

— Și cînd a apucat el iar să se culce?—bombănea Zachar, sărind pe cuptor.—Ce sprinten!...

Oblomov reuși totuși să cetească pagina îngălbenită de timp, a cărei cetire fusese întreruptă cu vre-o lună înainte; puse cartea la loc și căscă; apoi se cufundă în nesuferitul gînd la cele două „nenorociri".

— Ce plictiseală!—șopti el, cînd întinzînd picioarele, cînd strîngîndu-le.

Il trăgea spre o lene dulce și visări. Intorcea ochii spre cer, căuta astrul său iubit, care era însă tocmai în zenit și scălda cu strălucirea-i orbitoare păretele văruit al clădirii, în dosul căruia, serile, apunea în fața lui Oblomov. „Nu, întâiu treaba"— se gîndi Oblomov sever,—„apoi"...

La ţară dimineaţa demult trecuse, în Petersburg era pe sfîrşite. Până la Ilia Iliici ajungea din curte zgomot amestecat de voci omeneşti şi neomeneşti: cîntecul unor artişti ambulanţi, acompaniat în cea mai mare parte de lătratul cînilor. Unii arătau vre-o dihanie de peste mare, alţii aduceau fel de fel de produse şi le ofereau în tot felul de glasuri.

Ilia Iliici se culcă pe spate şi puse amîndouă mînile subt cap. Se ocupă cu planul reformelor dela moşie. Işi trecu prin minte cîteva articole privitoare la obroc, la arături; găsi o măsură nouă, mai severă în contra lenei şi fugii ţăranilor şi ajunse la aranjarea propriei sale vieţi la ţară.

Il preocupa construcţia casei; se opri cîteva minute cu plăcere la dispoziţia odăilor, hotărî lungimea şi lărgimea sufrageriei, sălii de biliard, se gîndi încotro să vină ferestrele biuroului; îşi aduse aminte chiar de mobilă şi covoare.

Aranjă apoi atenansele, ţinînd seamă de numărul mosafirilor pe care se gîndea să-i primească, hotărî locul grajdurilor, şurilor, încăperilor pentru slugi şi celelalte servicii.

Insfîrşit se opri la grădină: hotărî să lese copacii vechi,—teii şi stejarii,—aşa cum sînt, iar merii şi perii să-i desfiinţeze şi în locul lor să puie salcîmi; se gîndi la parc, dar după ce făcu socoteala aproximativă a cheltuelilor, găsi că-i scump şi amînîndu-l pe altădată, trecu la florărie şi sere.

Aici îi veni o idee aşa de nostimă despre viitoarele fructe, încît se transportă deodată cu cîţiva ani înainte, cînd moşia va fi aranjată cu totul după plan şi însuşi el va sta fixat la ţară.

Se văzu stînd într'un amurg la masa de ceaiu, subt un umbrar nepătruns de soare, cu un ciubuc lung şi trăgînd fumul alene, desfătîndu-se de vederea ce se deschidea de după arbori, de răcoare şi linişte; iar în depărtare—cîmpiile îngălbenite; soarele se lasă după mestecănişul cunoscut şi rumeneşte iazul neted ca oglinda; depe cîmpii se ridică aburi; se face răcoare; amurgul se întinde; ţăranii merg în pîlcuri pela casele lor...

Slugile stau fără treabă lîngă poartă; se aud vocile lor vesele, hohot, se aude balalaica, fetele joacă de-a prinsul; în jurul lui fac nebunii copilaşii, se caţără pe genunchii lui, îi atîrnă de gît; lîngă samovar stă... regina întregii acestei lumi, divinitatea lui... femeia! Femeia lui! Iar în sufrageria aranjată cu o simplitate elegantă, au început să strălucească lumini ademenitoare; s'a aşternut o masă mare rotundă; Zachar înaintat majordom, cu favoritele cu totul cărunte, pune masa, aşează cristalul cu zăngănit uşor şi distribue argintăria, mereu scăpînd jos cînd un pahar, cînd o furculiţă. Se aşează cu toţii în jurul mesei bogate; tot aici stă şi tovarăşul de copilărie, prietinul nedespărţit, Stoltz şi alte persoane cunoscute; apoi pleacă la culcare...

Faţa lui Ilia Iliici se lumină deodată de fericire; visul era aşa de clar, viu, poetic, încît Oblomov se întoarse într'o clipă cu faţa spre pernă, simţi deodată un dor nedesluşit de dragoste, de fericire, simţi deodată dor de cîmpiile şi colinele locului natal, de casa lui, de femee şi copii...

După ce stătu vre-o cinci minute cu faţa în jos, se întoarse cu încetul din nou pe spate. Faţa-i se însenină de un simţămînt adînc şi duios: era fericit.

Intinse picioarele încet, cu deliciu,—din care pricină pantalonii i se suflecară puţin în sus; dar Oblomov nici nu băgă de seamă această mică neorînduială în toaletă, căci visul îl ducea uşor şi nestînjenit departe, spre viitor.

Il stăpînea în clipa asta ideia lui veche: se gîndea la mica colonie de prietini care au să se aşeze prin mici sate şi ferme, la cincisprezece-douăzeci de verste depărtare în jurul satului său, şi cum au să se întrunească pe rînd şi zilnic, cînd la unul, cînd la altul la dejun, la cină, la dans; vede numai zile senine, feţe senine, fără griji, fără încreţituri pe frunte, rotunde, rîzătoare, rumene, cu bărbii duble, cu un apetit nesfîrşit; va fi o vară nesfîrşită, veselie nestînjenită, mîncare bună, lene dulce...

— Doamne, Doamne!—rosti Ilia Iliici plin de fericire, şi se trezi.

Iar de afară în cinci glasuri se auzea:—Cartofe! Nisip, nu trebue nisip? Cărbuni, cărbuni!... Jertfiţi, boeri milostivi pentru biserica lui Dumnezeu!—Iar din casa vecină, care se clădea, răsuna zgomot de topoare, strigăt de lucrători.

— Ah!—oftă Ilia Iliici cu amărăciune.—Ce viaţă; ce mizerie cu zgomotul ăsta de capitală! Cînd va începe viaţa de paradis, viaţa dorită? Cînd am să văd odată cîmpiile... scumpele crînguri?... Să stai acolo pe iarbă, subt un copac, să priveşti soarele printre crengi şi să numeri cîte paseri au să se aşeze peste aceste crengi. In timpul ăsta ţi se aşează ici, pe iarbă, cînd masa, cînd dejunul... vre-o fetişoară cu obrajii rumeni, cu coatele goale, rotunde şi moi, cu gîtul dogorit de soare, lasă ochii în jos, hoaţa, şi zîmbeşte... Cînd va veni acest timp?...

„Dar planul! Dar staroştele, dar apartamentul!"—tresări în mintea lui Ilia Iliici.

— Da, da!—rosti Ilia Iliici;—acuşi, într'o clipă!

Oblomov se sculă iute şi se aşeză pe divan, apoi lăsă picioarele în jos, nemeri deodată în amîndoi pantofii şi stătu aşa; apoi se ridică cu totul şi rămase vre-o două minute pe gînduri.

— Zachar, Zachar!—strigă el tare, uitîndu-se spre masă şi călimară.

— Ce s'a mai întîmplat?—se auzi odată cu săritura.—Cum mă mai dor picioarele!—adaugă Zachar, şoptind răguşit.

— Zachar!—repetă Ilia Iliici pe gînduri, fără să întoarcă privirea dela masă.—Iată ce...—începu el, arătînd spre călimară, şi fără să sfîrşească fraza, căzu din nou pe gînduri.

Aci mînile i se ridicară în sus, genunchii i se îndoiră, începu să se întindă, să caşte...

— Rămăsese ceva...—începu el, întinzîndu-se mereu,—nişte brînză... şi... dă şi nişte Maderă; până la masă aşi lua puţin...

— Unde rămăsese?—zise Zachar;—n'a rămas nimic.
— Cum n'a rămas?—zise Ilia Ilitci.—Ţin minte foarte bine: era o bucată iaca aşa.
— Nu, nu! N'a fost nimic!—repetă Zachar cu încăpăţinare.
— A fost!—zise Ilia Ilitci.
— N'a fost,—răspunse Zachar.
— Atunci cumpără.
— Daţi parale.
— Uite colo, nişte bani mărunţi, ia-i.
— D'apoi aici e numai o rublă şi patruzeci; trebue o rublă şi şase griveni.
— Mai erau acolo nişte gologani.
— Nu i-am văzut!—zise Zachar, legănîndu-se cînd pe un picior, cînd pe altul.—Argint era şi e şi acuma, dar gologani n'am văzut.
— Erau: eri mi i-a dat mie în mînă cel cu mărunţişuri.
— Vi i-a dat faţă cu mine; am văzut că v'a dat mărunţişuri, dar gologani n'am văzut.
— Oare nu i-o fi luat Tarantiev?—se *gîndi Ilia Ilitci*, nehotărît. „Nu, ăla ar fi luat totul".
— Incolo, ce mai avem?—zise Oblomov.
— Nu mai e nimic. Trebue întrebată Anisia, dacă n'o mai fi rămas din şunca de eri. S'o aduc?
— Adă ce e. Cum n'a fost?
— Iaca n'a fost!—zise Zachar şi eşi.
Ilia Ilitci se plimba îngîndurat prin odae.
— Da, multă bătaie de cap,—zise el încet.—Chiar cu planul—mulţime de treabă... şi brînză doar a mai rămas,—adăugă el pe gînduri,—a mîncat-o şi ci-că n'a fost! Dar ce s'o fi făcut cu gologanii?—îşi zicea Ilia Ilitci, căutînd pe masă.
Peste un sfert de ceas, Zachar deschise uşa cu tablaua pe care o ţinea cu amîndouă mînile; şi intrînd în odae, vru să închidă uşa cu piciorul; dar n'o nemeri şi lovi în gol: păhăruţul căzu şi, împreună cu el, dopul dela garafă şi franzela.
— Nu s'a pomenit!..—zise Ilia Ilitci.—Hai, ridică ce ai scăpat. Stă şi se uită!
Zachar tot cu tablaua în mînă se plecase să ridice franzela, dar după ce se plecă, văzu că amîndouă mînile îi sînt ocupate, şi n'are cu ce ridica.
— Să te văd!—zise Ilia Ilitci cu ironie—Ei, ce stai?
— Să le ia... afurisitele... se înfurie Zachar, adresîndu-se către lucrurile căzute.—Dejun acuma înainte de masă: s'a mai văzut?
Şi aşezînd tablaua, ridică ce scăpase, luă franzela, o suflă şi o puse pe masă.
Ilia Ilitci se puse să dejuneze, iar Zachar se opri la oarecare distanţă, privindu-l dintr'o parte şi parcă vrînd să-i spue ceva.

Dar Oblomov mînca fără să-l bage în seamă.
Zachar tuşi de vre-o două ori.
Oblomov îşi căuta de treabă.
— Administratorul iar a trimis adineaori,—începu Zachar însfîrşit cu sfială;—ci-că a venit antreprenorul; ci-că n'ar putea să vadă amartimentul... Tot în privinţa reparaţiilor...
Ilia Ilitci mînca fără să răspundă o vorbă.
— Ilia Ilitci,—zise Zachar mai încet, după o tăcere.
Ilia Ilitci se făcu că n'aude.
— Săptămîna viitoare ci-că să ne mutăm,—adăugă Zachar răguşit.
Ilia Ilitci bău un păhăruţ şi continuă să tacă.
— Ce-i de făcut, Ilia Ilitci?—întrebă Zachar aproape în şoaptă.
— Ţi-am interzis să-mi vorbeşti despre asta,—zise Ilia Ilitci cu asprime, şi sculîndu-se, se apropie de Zachar.
Zachar se dădu îndărăt.
— Ce om veninos eşti tu, Zachar!—adaugă Oblomov cu o sinceră indignare.
Zachar se supără.
— Na-ţi-o bună! Veninos! Dacă mai sînt şi eu veninos... Pe cine am omorît?
— Cum vrei să fii mai veninos? Imi otrăveşti viaţa!
— Nu-s veninos!—protestă Zachar.
— Ce mă tot plictiseşti cu locuinţa?
— Dar ce să fac?
— Dar eu ce să fac?
— Parcă vroiaţi să scrişi proprietarului?
— Am să-i scriu, aşteaptă: cum, vrei deodată?
— Ar trebui chiar acuma...
— Acuma, îndată!... Am eu trebi mai serioase. Tu crezi că aşa—cum ai tăia lemne. Iaca,—zise Oblomov, învîrtind în călimări condeiul uscat.—N'am nici cerneală. Cum să scriu?
— O-răresc îndată cu cvas,—zise Zachar, şi luînd călimara eşi îndată în antreu, iar Oblomov începu să caute hîrtie.
— Dar mi se pare, nu-i nici hîrtie!—zise Ilia Ilitci, scotocind în saltar şi pipăind masa.—De unde! Oh, Zachar ăsta, îmi mănîncă viaţa!
— Cum nu eşti tu om veninos?—zise Ilia Ilitci lui Zachar care intrase;—nimic nu bagi de seamă. Nu-i hîrtie!...
— Dar ce chin e ăsta, Ilia Ilitci? Sînt creştin, de ce îmi ziceţi veninos... Ne-am născut, am crescut pe lîngă boerul cel bătrîn: îţi zicea şi căţel, te trăgea şi de ureche, cînd binevoia să se supere, dar aşa vorbă n'am auzit. Nu s'a pomenit. Până cînd?... Poftim hîrtia!
Luă depe etajeră şi-i întinse o jumătate de coală de hîrtie sură.
— Să scriu pe asemenea hîrtie?—întrebă Oblomov, arun-

cînd-o. Cu asta acopeream paharul noaptea, ca să nu cadă in el ceva... veninos.

Zachar se întoarse şi se uită la părete.

— Dar în sfîrşit: dă-o încoace; fac ciorna, iar Alexeev o va copia.

Ilia Ilici se aşeză lîngă masă şi scrise îndată: „Stimate Domn...".

— Ce cerneală mizerabilă! Bagă de seamă altădată, Zachar! Şi fă-ţi datoria cum se cade!

Se gîndi puţin şi începu să scrie:

„Apartamentul pe care-l ocup în catul al doilea al clădirii, în care dumneavoastră vă gîndiţi să faceţi oarecare schimbări, corespunde în totul felului meu de viaţă şi, în urma unei vieţuiri îndelungate în această casă, deprinderii mele. Aflînd prin omul meu de curte, Zachar Trofimov, că aţi fi poruncit să-mi comunice că apartamentul ocupat de mine..."

Oblomov se opri şi ceti.

— N'are haz,—îşi zise Ilia Ilici,—de două ori *că*, colo de două ori *care*.

Ceti în şoaptă şi schimbă locul cuvintelor: *care* se raporta de astădată la cat—iar nu merge. Îndreptă, nu fără greutate şi se gîndi, cum ar evita pe al doilea *că*.

Cînd ştergea, cînd punea cuvîntul din nou. De vre-o trei ori schimbă pe *că*, dar eşea sau nonsens, sau vecinătate cu celalt *că*.

— Nu-i chip să scap de *că* ăsta al dracului!—zise Oblomov nerăbdător. E, dracu s'o ia de scrisoare! Bătae de cap pentru asemenea fleacuri! Am pierdut obiceiul de a face scrisori de afaceri. Şi ceasul e trei.

— Zachar, na.

Rupse hîrtia în patru bucăţi şi o aruncă jos.

— Ai văzut?—zise Oblomov.

— Am văzut,—zise Zachar, adunînd hîrtiuţele.

— Să nu mă mai plictiseşti cu locuinţa. Dar asta ce-i?

— D'apoi socotelile.

— O, Dumnezeule! Ai să-mi scoţi sufletul. Ei, cît fi? Vorbeşte iute.

— D'apoi casapului 84 de ruble şi 54 de copeici.

Ilia Ilici îşi lovi palmele.

— Ai înebunit? Numai casapului atîta bănet?

— Cum să nu fie? Nu i s'a plătit de vre-o trei luni. E însemnat aici, nu s'a furat.

— Şi apoi nu eşti tu om veninos!—zise Oblomov.—Un milion numai pentru carne! La ce l-ai întrebuinţat? Măcar dacă ţi-ar folosi...

— N'am mîncat eu!—se apără Zachar.

— Nu tu! N'ai mîncat?..

— Vă pare rău de o bucăţică de pîne... Uitaţi-vă! Şi-i băgă socotelile în mînă.

— Ei, cui încă?—zise Ilia Ilici, aruncînd caeţelele pline de slin.

— Încă 120 de ruble şi 18 copeici brutarului şi zarzavagiului.

— Asta-i ruină! Îngrozitor!—zise Ilia Ilici, pierzîndu-şi cumpătul.—Eşti vacă, de ai înghiţit atîta zarzavat?

— Nu, sînt un om veninos!—zise Zachar cu amărăciune, întorcîndu-se cu totul în altă parte.—Dacă n'aţi lăsa pe Miheiu Andreici, ar eşi mai puţin!

— Ei, cît ese în totul, socoteşte!—zise Ilia Ilici, şi începu el singur să facă socoteli.

Zachar făcea aceleaşi socoteli pe degete.

— Să le ia dracu! Ese tot pe dos, fiecare dată—altfel!—zise Oblomov.—La tine cît ese? Două sute, sau cît?

— Daţi-mi voe o clipă!—zise Zachar închizînd ochii şi bolmojind: de opt ori cîte zece... şi de zece ori cîte zece—de optsprezece ori; şi încă de două ori cîte zece...

— Apoi aşa nu mai sfîrşeşti tu,—zise Oblomov;—du-te la tine, iar socotelile să mi le dai mîne, şi îngrijeşte de hîrtie şi cerneală... Atîta amar de bani! Ziceam eu să plătim cîte puţin; vrea totul deodată... ce pehlevani!

— Două sute cinci zeci de ruble, şaptezeci şi două de copeici,—zise Zachar după ce socoti.—Daţi banii.

— Oho, îndată? Mai stăi să controlez mîne...

— Cum poftiţi, Ilia Ilici, ei cer...

— Stăi, ho, destul! Am zis că mîne. Du-te, sînt ocupat; am eu griji mai serioase.

Ilia Ilici se aşeză pe scaun, îşi trase subt el picioarele şi căzu pe gînduri, cînd răsună deodată clopoţelul.

Apăru un om micuţ, cu un pîntecel potrivit, cu faţa albă, cu obrajii rumeni şi o chelie, pe care din spate, ca nişte ciucuri, o încadra un păr negru şi des. Chelia era rotundă, curată şi lucie,—parcă ar fi fost de fildeş. Faţa mosafirului se deosebea printr'o expresie de grijă şi atenţie discretă pentru tot ce vedea, printr'o cumpătare în zîmbet şi o notă de modestie şi oficialitate.

Era îmbrăcat într'un frac încăpător, care se deschidea liber şi comod, ca o poartă,—aproape numai după o atingere. Lingeria-i strălucea prin albeaţă,—făcută parcă anume pentru chelia din cap. Pe degetul arătător dela mîna dreaptă, avea un inel mare, cu piatră de culoare întunecată.

— Doctore! Prin ce minune?—exclamă Oblomov, întinzînd o mînă mosafirului, iar cu alta apropiindu-i un scaun.

— Mi-i necaz că eşti tot sănătos, că nu mă mai chemi, şi am venit singur,—răspunse doctorul în glumă.—Nu, adaugă apoi serios,—am fost sus la vecinul dumitale şi m'am oprit să te văd.

— Îţi mulţumesc. Dar vecinul cum mai stă?

— Cum să s..a: trei-patru săptămîni, sau poate şi până

în toamnă o mai duce, apoi... hidropizie la piept; sfîrşitul—se ştie. Dar dumneata ce mai faci?

Oblomov clătină din cap cu tristeţă.

— Rău, doctore. Mă gîndeam şi singur să mă sfătuesc cu dumneata. Nu ştiu ce să fac: stomacul aproape nu lucrează, subt lingurică—greutate, arsurile mă dau gata, respiraţia grea... zicea Oblomov cu o mină jalnică.

— Dă mîna,—zise doctorul, luă pulsul şi închise ochii un minut.—Tuşeşti?

— Noaptea, mai ales cînd cinez.

— Hm! Bătăi de inimă ai? Capul te doare?

Şi doctorul mai făcu cîteva întrebări de felul acesta, apoi lăsă chelia în jos şi se cufundă în gînduri. Peste două minute ridică deodată capul şi cu voce hotărîtă zise:

— Dacă mai stai încă doi-trei ani în clima asta, şi dacă tot stai culcat, mînînci lucruri grase şi grele—mori de apoplexie.

Oblomov tresări.

— Atunci ce să fac? Invaţă-mă, pentru Dumnezeu!

— Ceia ce fac alţii: să pleci în străinătate.

— In străinătate!—repetă Oblomov cu uimire.

— Da. Dar ce e?

— Ce vorbeşti, doctore? In străinătate? Se poate?

— Dar de ce nu se poate?

Oblomov se uită în juru-i, se uită la odaia sa şi repetă în chip mecanic:

— In străinătate!

— Ce te împiedecă?

— Cum ce? Totul...

— Cum totul? N'ai bani?..

— Da, iaca, tocmai bani n'am,—începu Oblomov cu vioiciune, bucurîndu-se de piedica asta, ca de cea mai firească, şi în dosul căreia se putea ascunde cu cap cu tot.—Ia priveşte ce-mi scrie starostele.—Unde-i scrisoarea, oare unde am pus-o. Zachar!

— Bine, bine,—zise doctorul;—asta nu-i treaba mea; datoria mea—să-ţi spun că trebue să-ţi schimbi felul de viaţă, locul, aerul, ocupaţia—tot, tot.

— Bine, am să mă mai gîndesc,—zise Oblomov.—Dar unde să mă duc, ce să fac?

— Pleacă la Kissingen, sau la Ems,—începu doctorul;—stai acolo Iunie şi Iulie; bei ape; apoi pleacă în Elveţia, sau în Tirol: faci cură de struguri. Stai acolo Septembre şi Octombre...

— Ce dracu, în Tirol!—abia şopti Ilia Ilici.

— Apoi undeva, într'o regiune uscată, chiar în Egipt.

„Oho!"—se gîndi Oblomov.

— Inlătură grijile şi supărările...

— Dumitale ţi-i uşor să zici,—observă Oblomov;—dumneata nu primeşti scrisori dela staroste...

— Trebue de asemenea să eviţi sforţările minţii,—continuă doctorul.

— Minţii?

— Da, sforţările minţii.

— Dar planurile cu moşia?.. Dar ce-s eu: un buştean de plop?

— Atunci cum vrei. Treaba mea—să te previn. De pasiuni trebue să te păzeşti deasemenea: stînjenesc cura. Trebue să te distrezi cu călăritul, dansul, mişcare cumpătată în aer curat, conversaţie plăcută, mai ales cu damele,—ca să se bată inima uşor şi numai de senzaţii plăcute.

Oblomov îl asculta lăsînd capul în jos.

— Apoi?—întreabă el.

— Apoi cetire, scris,—să te ferească Dumnezeu! Inchiriază o vilă cu ferestrele spre Sud, flori cît mai multe; să fie în apropiere muzică, femei...

— Dar mîncarea cum să fie?

— Carnea de vacă şi în general carnea s'o eviţi; făinoasele, gelatinoasele—asemenea. Poţi lua un bulion uşor, verdeţuri; dar să te păzeşti: acum holera se plimbă aproape pretutindeni, trebue să fii mai cu băgare de seamă... Poţi umbla până la opt ceasuri pe zi. Ia o puşcă...

— Doamne!—gemu Oblomov.

— In sfîrşit,—închee doctorul,—către iarnă pleci la Paris, şi acolo, în vîrtejul vieţii, distrează-te, nu te gîndi; din teatru la bal, la mascaradă, în afară de oraş, în vizite; să fie în jurul dumitale prietini, zgomot, risete...

— Nu mai trebue ceva?—întrebă Oblomov cu necaz abia ascuns.

Doctorul se gîndi...

— Doar să te foloseşti de aerul de mare: sui într'un vapor în Anglia, fă o plimbare până în America...

Se sculă şi începu să-şi ia ziua bună.

— Dacă le îndeplineşti toate astea întocmai...—continuă doctorul...

— Bine, bine, numai decît am să le îndeplinesc,—răspunse Oblomov înţepător, petrecîndu-l.

Doctorul plecă, lăsînd pe Oblomov în starea cea mai jalnică. Oblomov îşi acoperi ochii, îşi acoperi cu palmele amîndouă tîmplele, se ghemui în scaun şi stătea aşa în nesimţire.

Dela spate auzi un glas sfios.

— Ilia Ilici!

— Ce-i?

— Dar administratorului... ce să-i spun?..

— Despre ce?

— Despre... ca să ne mutăm.

— Iar ai început?—întrebă Ilia Ilici.

— D'apoi ce să fac, cuconaşule Ilia Ilici. Gîndiţi-vă şi singur: şi aşa duc o viaţă amărîtă. Sînt pe marginea gro...

— Nu, tu umbli, se vede, să mă îngropi pe mine cu mutatul tău,—zise Oblomov. Auzi, ce spune doctorul...

Zachar n'avu ce să zică, oftă numai aşa, încît capetele basmalei din jurul gîtului se mişcară pe pieptu-i.

— Eşti hotărît, se vede, să mă dai gata, nu-i aşa ?—întrebă Oblomov din nou. Ţi s'a amărît cu mine, aşa-i ? Dar zi, vorbeşte !

— Doamne Isuse !.. Trăiţi sănătoşi ! Cine vă doreşte vre-un rău ?—bolmojea Zachar, încurcat de întorsătura tragică pe care începu s'o la conversaţia.

— Tu !—zise Oblomov. — Ţi-am interzis să-mi vorbeşti despre mutare şi tu... nu trece o zi să nu-mi aduci aminte : nu poţi să înţelegi că lucrul acesta mă indispune. Sănătatea mea şi aşa-i de plîns.

— Credeam, cuconaşule că... mă gîndeam că de ce adică nu ne-am muta ?—zise Zachar cu o voce în care tremura emoţia şi grija.

— De ce nu ne-am muta ! Ce uşor judeci ? — zise Oblomov, întorcîndu-se cu fotoliu cu tot spre Zachar. Dar înţelegi tu, ce va să zică să te muţi ? Nu ţi-ai dat seamă, aşa-i ?

— Iacă nu mi-am dat seamă...— răspunse Zachar smerit, gata să cedeze boerului în toate, numai să nu ducă discuţia până la scene patetice, de care avea groază.

— Dacă nu ţi-ai dat seamă, ascultă şi te gîndeşte : se poate o mutare sau nu ? Ce înseamnă o mutare ? Inseamnă că boerul trebue să plece pe toată ziua, să umble îmbrăcat aşa o zi întreagă...

— Şi chiar dacă ar fi să plecaţi ? — observă Zachar. Mare treabă pe o zi ? Doar nu-i bine să staţi tot acasă. Vedeţi cum v'aţi îngălbinit. Mai înainte eraţi ca un păpănaş, acuma, de cînd staţi tot în casă, chiar păcat... Aţi mai umbla, aţi mai vedea lume, sau aşa...

— Nu vorbi prostii, ascultă !—zise Oblomov.—Să umblu pe stradă !

— Ba zău,—urmă Zachar cu aprindere. Iaca ci-că au adus o comedie mare : aţi vedea-o. La teatru ori la mascaradă aţi merge ; mutarea s'ar face şi fără dumneavoastră.

— Nu vorbi prostii. Grozav te îngrijeşti tu de liniştea boerului ! După tine—bată străzile toată ziua. Ce-ţi pasă că am să mănînc cine ştie unde, că n'am să mă pot culca după masă. Au să se mute ei fără mine ! Dacă nu te-i uita, au să ducă numai cioburile. Ştiu eu,—zise Oblomov cu un ton din ce în ce mai convingător, —ce înseamnă o mutare. Inseamnă spargeri, zgomot : îţi trîntesc toate lucrurile pe podele ; aci e şi geamantan şi spatar dela divan, şi tablouri şi ciubucuri, şi cărţi şi sticluţe,—naiba ştie de unde s'au luat, pe care altă dată nici nu le-ai văzut. Ţine seamă de toate să nu se piardă, să nu se strice... o parte aici, alta în cotigă sau în noua locuinţă : vrei să fumezi, iai pipa—tutunul nicăeri... Vrei să şezi—n'ai pe ce ;

unde te-ai aşezat—te-ai murdărit ; numai praf ; n'ai unde te spăla, umbli cu mîinile—uite ca ale tale...

— Ale mele-s curate,—observă Zachar, arătind un fel de tălpi, în loc de palme.

— Nu, nu le mai arăta !—zise Ilia Iliici, întorcînd capul.— Vrei să beai,—urmă Oblomov,—ai luat garafa —paharul nicăeri...

— Se poate bea şi din garafă, — adăogă Zachar cu simplitate.

— Aşa-s la voi toate. Nu-i nevoe nici de măturat, nici de şters praful, nici de scuturat covoarele... Iar la noua locuinţă,— urmă Ilia Iliici, antrenîndu-se singur de tabloul mutării,—nu-i dai de rost vre-o trei zile, nimic nu-i la locul lui. Tablourile răzămate de părete, jos, galoşii în pat, ghetele într'o legătură cu ceaiul şi cu pomada. Te uiţi,—ba s'a rupt un picior dela un fotoliu, ba s'a spart geamul dela un tablou, sau divanul e plin de pete. Orice întrebi—nu-i ; nimeni nu ştie, unde-i ; sau s'a pierdut, sau s'a uitat la vechea locuinţă ; aleargă acolo...

— Alte dăţi alergi şi de zece ori încolo şi încoace,—zise Zachar.

— Ei, vezi !—urmă Oblomov.—D'apoi cînd te scoli a doua zi în noua locuinţă ! Ce plictiseală ! Nici apă, nici cărbuni ; iarna mai rabzi şi frig ; odaia rece, lemne nu-s ; aleargă de împrumută...

— Incă ce vecini îţi dă Dumnezeu !—observă Zachar din nou ;—la unii un braţ de lemne, un ulcior de apă nu găseşti.

— Asta-i,—zise Oblomov.—Te-ai mutat—spre seară ai zice : s'a isprăvit cu buclucul. Nu-u ! Mai ţine vr'o două săptămîni. Parcă s'a aşezat totul... cînd colo, a mai rămas ceva : să prinzi storurile, să atîrni tablourile—îţi scoate sufletul, lehamete de viaţă... Dar cheltuelile, cheltuelile !..

— Data trecută, acum opt ani a costat vre-o două sute de ruble, ţin minte ca azi,—întări Zachar.

— Ei, vezi, glumă-i ?—zise Ilia Iliici.—Şi cît de sălbatec te simţi la început în noua locuinţă ! Până te deprinzi... N'am să pot dormi poate cinci nopţi, am să mă usuc cînd m'oiu scula şi oiu vedea, în locul firmei strungarului din faţă, altceva ; sau dacă din fereastra de colo nu se arată, de pildă, baba cu părul tuns, înainte de masă, mă apucă urîtul... Vezi acuma şi singur, ce era să faci cu boerul tău ?—zise cu mustrare Ilia Iliici.

— Văd,—şopti Zachar.

— Atunci de ce-mi propuneai să mă mut ? De unde putere omenească pentru a îndura toate astea ?

— Mă gîndeam că, zic, alţii nu-s mai pre jos decît noi, şi se mută ; om putea şi noi...—zise Zachar.

— Ce ? Ce ?—întrebă deodată uimit Ilia Iliici, ridicîndu-se de pe fotoliu.—Ce ai zis ?

Zachar se încurcă deodată, neînţelegînd prin ce a putut da prilej boerului pentru o exclamare şi un gest atît de patetic, şi tăcu.

— Alţii nu-s mai pre jos!—repetă cu groază Ilia Iliici.—Iată unde mi-ai ajuns! Acuma am să ştiu. Pentru tine eu nu sînt, decît un „altul"!

Oblomov se închină ironic în faţa lui Zachar şi-şi luă o înfăţişare grozav de jignită.

— Ertaţi-mă, Ilia Iliici, parcă eu vă asămuesc cu cineva?

— Piei din ochii mei!—zise Oblomov poruncitor, arătînd spre uşă.—Nu pot să te văd. Aşa-a? „Alţii"? Bine!

Zachar plecă din odae oftînd.

— Ce viaţă, cînd te gîndeşti,—bombănea el, aşezîndu-se pe cuptor.

— Dumnezeule!—gemu Oblomov.—Iaca, am vrut să consacru dimineaţa asta unor afaceri importante. Cînd colo—m'a indispus pe toată ziua! Şi cine? Un rob al tău propriu, devotat, încercat.. şi ce-a zis! Cum i-a venit!...

Oblomov mult timp nu se putu linişti; se culcă, se sculă, umblă prin odae şi iar se culcă. In scăderea ce i-o aducea Zachar, scoborîndu-l până la treapta *altora*, vedea încălcarea drepturilor lui la preferinţa excepţională, pe care Zachar o datorea boerului său înaintea tuturora şi oricui.

Căuta să pătrundă înţelesul acestei comparaţii şi să analizeze, ce înseamnă *alţii* şi ce-i *el*, întrucît e cu putinţă sau dreaptă asemenea paralelă, şi cît e de grea ofensa adusă de Zachar; însfîrşit, jignitu-l-a Zachar, adică e convins Zachar că Ilia Iliici e la rînd cu „alţii", sau i-a scăpat o vorbă aşa, fără să judece. Toate astea atinseră ambiţia lui Ilia Iliici, hotărîndu-l să arate lui Zachar deosebirea între el,—Oblomov,—şi aceia, pe care îi avea în vedere Zachar subt numele de „alţii", şi să-i facă să simtă toată urîciunea faptei sale.

— Zachar!—strigă Ilia Iliici trăgănat şi solemn.

Auzind chemarea, Zachar nu sări ca de obiceiu, zdupăind cu picioarele; nu bombăni... Se cobori uşor de pe cuptor şi plecă,—atingînd totul în cale, cu mînile, cu şoldurile,—încet, codindu-se ca un cîne, care după vocea stăpînului a înţeles că i s'a descoperit vre-o boroboaţă şi că vine răfuiala.

Zachar deschise uşa pe jumătate, dar de intrat nu se hotărî.

— Intră!—zise Ilia Iliici.

Deşi uşa se deschidea liber, Zachar o deschise aşa fel, că parcă n'ar fi putut încăpea, şi se opri în prag.

Oblomov şedea pe marginea patului.

— Vino încoace!—zise Ilia Iliici stăruitor.

Zachar de-abia se discurcă dintre canaturi, le închise îndată şi se alipi cu spatele strîns de uşă.

— Incoace!—zise Ilia Iliici, arătînd cu degetul un loc dinaintea sa.

Zachar făcu o jumătate de pas şi se opri la doi stînjeni dela locul arătat.

— Incă!—zise Oblomov.

Zachar se făcu că a păşit un pas, dar numai se legănă puţin, mişcă un picior şi rămase tot pe loc.

Ilia Iliici, văzînd că de astădată nu reuşeşte să atragă pe Zachar nici cu un preţ, îl lăsă unde era, şi-l privi un răstimp cu o mustrare tăcută.

Zachar, simţindu-se stingherit de această privire tăcută, se făcu că nu vede pe boer şi stătea cu faţa într'o parte, fără să arunce spre Ilia Iliici măcar privirea sa piezişă obişnuită.

Se uita într'una spre stînga, în altă parte: acolo zări obiectul demult cunoscut lui—ciucurii de paianjen de lîngă tablouri, iar în paianjen—mustrarea vie a neglijenţei sale.

— Zachar,—rosti Oblomov încet, cu demnitate.

Zachar tăcu; se gîndea poate: „Ei, ce vrei? Pe un alt Zachar? Doar sînt aici!" Şi-şi trecu privirea pe-alături de boer, dela stînga la dreapta; dar acolo, oglinda acoperită de praf, ca de un tulpan subţire de muselină, îi aduse aminte tot pe dînsul: prin vălul subţire îl privea, rătăcit, de subt sprincene, ca printr'o pîclă, chipul lui propriu, urît şi posac.

Intoarse cu necaz privirea dela lucrul ăsta întristător, prea bine cunoscut lui, şi hotărî s'o oprească o clipă asupra lui Ilia Iliici. Privirile lor se întîlniră.

Zachar nu putu înfrunta mustrarea scrisă în ochii boerului şi lăsă ochii în jos. Dar subt picioare văzu acelaşi lucru: pe covorul îmbîcsit de praf şi pete ceti aceiaşi tristă mărturisire a osîrdiei sale în slujba boerească.

— Zachar!—repetă Oblomov cu un ton tragic.

— Ce pofţiţi?—şopti Zachar încet şi tresări puţin, presimţind un discurs patetic.

— Adă-mi cvas,—zise Ilia Iliici.

Zachar simţi uşurare; de bucurie alergă ca un copil la bufet şi aduse cvas.

— Ei, cum te simţi?—zise Ilia Iliici cu blîndeţă, după ce gustă, ţinînd paharul în mînă.—Aşa-i că-i rău?

Expresia rătăcită şi sălbatecă depe faţa lui Zachar se îndulci deodată printr'o rază luminoasă de pocăinţă. Zachar simţi pentru întîia dată trezindu-se în pieptu-i semnele unui sentiment de adorare pentru boer, pătrunzîndu-l până în inimă, şi-l privi drept în ochi.

— Simţit-ai greşeala faptei tale?—întrebă Ilia Iliici.

„Ce o mai fi şi asta: «faptă»?—se gîndi Zachar cu amărăciune: ceva jalnic; cum să nu plîngi, cînd o începe să te opărească tot aşa?"

— Eu, Ilia Iliici, dă—începu Zachar cu o notă cît mai joasă,—n'am spus nimic, afară de... că... adecă...

— Stăi, aşteaptă!—îl întrerupse Oblomov.—Inţelegi tu, ce ai făcut? Na, pune paharul pe masă şi răspunde!

Zachar nu răspundea nimic şi nu-şi dădea seamă cituşi de puţin, ce a făcut; dar asta nu-l împiedeca de a se uita la boer

cu venerație. Lăsă chiar capul puțin în jos, recunoscîndu-și greșeala.

— Apoi nu ești tu un om veninos?—zise Oblomov.

Zachar continuă să tacă și numai clipi tare de cîteva ori.

— Ai amărît boerul!—rosti Ilia Iliici rar și, desfătat de turburarea lui Zachar, îl privi drept în ochi.

Zachar sta ca pe ghimpi.

— L-ai amărît?—întrebă Ilia Iliici,

— Amărît...—șopti Zachar, încurcîndu-se cu totul în urma acestui nou cuvînt „jalnic".

Arunca priviri în dreapta, în stînga, înainte, căutînd o scăpare, iar pe dinaintea ochilor îi trecură din nou: și painjenișul, și praful, și chipu-i din oglindă, și fața boerului.

„Mai bine m'ași prăbuși... barem subt pămînt! Că nu mai vine moartea",—se gîndi Zachar, prevăzînd că nu-i scăpare de scene patetice, oricum ar da-o.

Simțea că clipește tot mai des și mai des și că acuma îl podidesc lacrămile.

In sfîrșit răspunse boerului printr'un cîntec cunoscut, dar în proză.

— Cu ce v'am amărît, Ilia Iliici?—rosti Zachar, aproape plîngînd.

— Cu ce?—repetă Oblomov.—Dar gînditu-te-ai tu, ce înseamnă *altul?*

Se opri, continuînd să privească pe Zachar.—Să-ți spun ce înseamnă?

Zachar se întoarse ca ursul în bîrlog și oftă până în fundul odăii.

— Acel *altul,*—pe care-l înțelegi tu,—e un golan, asupra căruia atîrnă blăstămul, o ființă grosolană, incultă; trăește murdar, sărăcăcios, într'un cerdac; uneori doarme și afară undeva, pe vre-o pislă. Asemenea ființi se îndoapă cu cartofi și scrumbii! Nevoia îl mînă din colț în colț; aleargă zi și noapte. Unul ca ăsta—da, se poate și muta. Iaca, Leahaev ia linia subsuoară, pune două cămăși într'o batistă și se duce... „Incotro" —îl întrebi. „Mă mut",—zice. Ăsta da, ăsta e un *altul.* Dar eu după tine sînt tot *altul?* Hai?

Zachar se uită la boer, se lăsă pe alt picior și tăcu.

— Ce va să zică un *altul?*—urmă Ilia Iliici. „Altul" e un om care singur își face ghetele, se îmbracă singur, deși uneori își dă aere de boer; dar minte: habar n'are, ce va să zică o slugă; la o nevoe, neavînd pe cine trimite, dă fuga singur, singur scormonește și lemnele din sobă, singur șterge uneori și praful...

— Printre Nemți sînt mulți de ăștia,—zise Zachar posac.

— Asta-i! Dar eu? Cum socoți tu, sînt eu *altul?*

— Cu totul altul sînteți dumneavoastră!—rosti Zachar plîngător, fără să înțeleagă încă, ce vrea să spue boerul.—Zău, nu știu ce a dat peste dumneavoastră...

— Cu totul *altul* sînt eu? Aș-a? Stăi, ia dă-ți seamă ce ai zis! D'apoi gîndește-te tu, cum trăește un „altul". „Altul" muncește fără încetare, aleargă, se zbuciumă,—urmă Oblomov;—n'o munci, nu mînîncă. „Altul" se închină, „altul" se umilește... Dar eu? Ia să te văd, sînt eu un „altul"?...

— D'apoi cît o să mă mai chinuiți, cuconașule!...—se rugă Zachar.—O, Doamne!...

— Eu—„altul"? D'apoi eu parcă mă zbucium, parcă muncesc? Sau mînînc puțin? Sînt slab? Am un aer vrednic de milă? Imi lipsește ceva? Mi se pare, cînd trebue de adus, de făcut ceva—are cine! De cînd sînt, slava Domnului, o singură dată nu mi-am încălțat un ciorap! Să mă trudesc eu! Ce nevoe am?... Și cui le vorbesc eu astea? Nu tu m'ai îngrijit din copilărie? Le știi toate astea, ai văzut ce educație delicată am avut, că n'am cunoscut niciodată nici frig, nici foame, n'am știut nevoia, pînea nu mi-am cîștigat-o, și îndeobște cu munca grea nu m'am ocupat. Atunci cum te-ai încumetat tu să mă compari cu alții? Imi îngădue mie sănătatea să fac toate astea, să îndur, ca alții?

Zachar pierdu orice putință de a înțelege; buzele i se umflaseră de emoție; subt tunetul cuvintelor se simțea nimicit și tăcea.

— Zachar!—zise Ilia Iliici.

— Ce poftiți?—abia sufla Zachar.

— Mai dă cvas.

Zachar aduse cvas, și după ce Ilia Iliici bău paharul, vru să-l ducă îndată.

— Nu, nu, stăi!— Te întreb: cum ți-ai permis tu să insulți așa de cumplit pe boerul tău,—pe care tu l-ai purtat în brațe, căruia i-ai slujit o viață întreagă, și care își face milă cu tine?

Zachar nu mai putu răbda: cuvîntul „milă" îl dădu gata. Incepu să clipească din ce în ce mai des. Cu cît înțelegea mai puțin din pateticul discurs al lui Ilia Iliici, cu atît se turbura mai adînc.

— Ertați-mă, Ilia Iliici!—începu să sufle Zachar;—eu așa... din prostie, zău din...

Și cum nu știa nici singur, ce a făcut, nu știa cu ce să sfîrșească vorba.

— Și eu,—urmă Oblomov cu tonul omului insultat și neapreciat după merit,—mă mai îngrijesc... zi și noapte, mă trudesc, mă doare capul uneori,-inima mi se oprește... nu poți dormi noaptea, te sucești, te gîndești într'una, cum să fie mai bine... și pentru cine? In folosul cui? Tot pentru voi, pentru țărani, prin urmare și pentru tine. Tu poate că văzîndu-mă uneori îmbodolit cu plapoma, cu cap cu tot, crezi că stau așa ca un buștean și dorm; nu dorm, mă gîndesc pururea să nu sufere țăranii vre-o nevoe, să nu invidieze pe alții, să nu se plîngă de mine lui Dumnezeu cel Bun la strașnica judecată, ci să se roage, să

mă pomenească cu bine. Ingraţii!—inchee Oblomov cu amărăciune.

Zachar fu adinc mişcat de „jalnicele" cuvinte din urmă şi începu treptat să plîngă: fosăiala şi hîrîiala se amestecară, dind o singură notă, cu neputinţă de redat cu alt instrument, decît gongul chinezesc, sau tam-tamul indian.

— Cuconaşule Ilia Iliici, faceţi-vă milă! Ce Dumnezeu! Aşa vorbe... Maică, Prea Sfîntă Născătoare. Ce nenorocire... din senin...

— Să-ţi fie ruşine să rosteşti...—urmă Oblomov, fără să-l asculte.—Ce şarpe am încălzit la piept!...

— Şarpe!—rosti Zachar, lovindu-şi palmele, şi începu să plîngă, de parcă ar fi nimerit în odae cîteva zeci de bondari. Cînd am pomenit eu de şarpe? Nici în vis n'am văzut aşa urîciune!

Nu se mai înţelegeau, nici între ei, nici fiecare pe sine.

— Dar cum de ţi-a eşit ţie din gură asemenea vorbă?—urmă Ilia Iliici.—Şi eu în planul meu îi hotărîsem casă aparte, grădinuţă, hrană aparte, leafă!... Tu în administraţie, tu şi majordom, şi însărcinatul cu afacerile. Ţăranii ţi se închină: „Zachar Trofimovici aşa, Zachar Trofimovici pe dincolo"... Şi tot nu-i mulţumit: mă pune cu alţii! Iată răsplata! Frumos se poartă cu boerul!... Continua să plîngă şi Zachar, era mişcat şi Ilia Iliici. Dojenind pe Zachar, Ilia Iliici se pătrunse adînc de conştiinţa binefacerilor arătate faţă de ţărani, şi mustrările din urmă le rosti cu tremur în voce, cu lacrămi în ochi.

— Ei, acuma du-te cu Dumnezeu,—zise cu ton împăciuitor. Ba stăi, mai dă cvas! Mi s'a uscat gîtul: nu te-ai priceput —vezi cum am răguşit. Unde m'ai adus!

— Sper că ţi-ai dat seamă,—zise Ilia Iliici, cînd Zachar veni cu cvasul,—şi că pe viitor n'ai să mai compari pe boerul tău cu alţii. Ca să-ţi ştergi vina, înţelege-te cumva cu proprietarul, ca să nu mă mut. Aşa te îngrijeşti tu de liniştea boerului! L-ai indispus cu totul... mi-ai răpit poate vre-o nouă idee folositoare. Şi cui i-ai răpit-o? Tot ţie: vouă m'am jertfit, pentru voi mi-am dat demisia, stau închis... Ei, dar Dumnezeu cu tine. Iaca ceasul bate trei. Sînt numai două ceasuri până la masă, ce pot să fac în două ceasuri?—Nimic. Şi cîtă treabă! N'am încotro. Scrisoarea o amîn până la poşta următoare, planul îl schiţez mîne. Şi acuma mă odihnesc puţin; m'am istovit; coboară storurile, şi încuie mai bine, să nu mă turbure nimeni, poate să adorm puţin; iar la patru şi jumătate, trezeşte-mă.

Zachar începu să îngrijească de boer: mai întâiu îl înveli bine şi-i vîrî plapoma pe dedesubt, apoi lăsă storurile, închise bine toate uşile şi plecă.

— Crăparea-i, naiba să te ia!—bodogănea Zachar, ştergîndu-şi lacrămile şi urcînd pe cuptor.—Zău! Casă deosebită, grădinuţă, leafă!—zicea Zachar, care înţelesese numai cuvintele din urmă.—Meşter la vorbe late: parcă te junghie cu cuţitul

drept în inimă. Casa mea... Asta-i casa, asta-i grădinuţa, aici am să întind picioarele... Leafă! Dacă nu'i pune mîna pe un gologan-doi n'ai din ce să-ţi iai tutun. Dar să mai cinsteşti pe cumătra!.. Să-i fie de cap!... Că nu mă mai ia moartea...

Ilia Iliici se culcă pe spate, dar n'adormi îndată. Se gîndea mereu, nu se mai putea linişti.

— Două nenorociri deodată!—zicea Ilia Iliici, învălindu-se cu cap cu tot.—Poftim de rezistă!

De fapt cele două „nenorociri", adică scrisoarea turburătoare a vechilului şi mutatul, încetară de a-l agita şi trecură acuma în rîndul unor amintiri neplăcute...

„Până la nenorocirile, cu care ameninţa starostele, mai e,"—se gîndi Ilia Iliici;—„până atunci multe se pot schimba, sămănăturile se pot îndrepta de ploi, neplăţile se pot încasa, mujicii fugiţi pot fi aduşi la «vatră», cum a scris"...

„Şi unde or fi fugit oare?"—se gîndea Ilia Iliici, şi se opri mai mult la partea estetică a lucrului, „Or fi plecat, te pomeneşti, noaptea, pe umezeală, fără pîne... Unde or fi dormind? Cu putinţă să doarmă în pădure?.. Şi nu se astîmpără! în casă, deşi miroasă urît, dar cel puţin e cald"...

„Şi de ce m'aşi turbura atîta? în curînd e gata planul. De ce atîta spaimă? E-eh!"...

Gîndul la mutare îl turbură ceva mai mult. Era o nenorocire încă proaspătă, nouă; dar spiritul optimist al lui Oblomov aruncă şi asupra chestiei acesteia vălul trecutului...

Deşi nevoia ne înlăturată a mutării era întrevăzută până la un punct, mai ales că se amestecase în ea şi Tarantiev, dar Ilia Iliici căuta să amîne acest eveniment supărăcios cel puţin pe o săptămînă,—şi iată că s'a cîştigat o săptămînă întreagă de linişte!

„Dar poate Zachar va reuşi s'o brodească cumva aşa, că nici nu va mai fi nevoe de mutat. Mai ştii?.. Amînă ei reparaţiile cumva până la vara viitoare, sau chiar cu totul: fac ei cumva... Cum să... mă mut?".

Aşa se frămînta şi se liniştea Ilia Iliici până cînd şi în aceste împăciuitoare şi liniştitoare cuvinte, „mai ştii" „poate" „cumva" găsi, cum găsea întotdeauna, o arcă întreagă de nădejdi şi mîngîieri,—arce moştenite dela părinţii noştri,—cu care se îngrădea şi acuma de cele două „nenorociri".

O amorţeală uşoară şi plăcută trecu prin trupu-i şi începu să-i învălue simţurile, cum învălue luciul apei cele dintâiu geruri slabe şi abia simţite; încă o clipă—şi conştiinţa ar fi zburat cine ştie unde, dar Ilia Iliici se trezi şi deschise ochii.

— Dar eu nu m'am spălat! Cum s'a făcut? Şi nici nu făcui nimic,—şopti el.—Vroiam să aştern planul pe hîrtie şi n'am făcut nimic, ispravnicului nu i-am scris, gubernatorului deasemenea; am început scrisoarea către proprietarul casei şi n'am sfîrşit-o, socotelile nu le-am controlat şi bani n'am dat; aşa s'a pierdut dimineaţa!..

Se puse pe gînduri...

„Până cînd ?.. şi doar „altul" le-ar fi făcut pe toate"...

„*Altul, altul* !.. Dar ce va să zică un *altul* ?"

Se gîndi mult, ce deosebire ar fi între el şi un „altul". Se gîndi, se gîndi şi-şi formă o idee cu totul alta, decît aceia pe care o dezvoltase faţă de Zachar despre un *altul*.

Ilia Ilici fu nevoit să recunoască de astădată că un altul ar fi isprăvit toate scrisorile, aşa încît *care* şi *că* să nu se mai ciocnească, altul s'ar fi mutat, ar fi şi isprăvit planul, ar fi şi plecat la ţară...

„Şi doar le puteam face şi eu toate astea... Ştiu, mi se pare, şi eu să scriu. Ştiam odată să fac lucruri mai grele decît nişte scrisori. Şi acuma ?.. Şi cu mutatul adică ce greutate ? Să vrei numai—şi gata! Altul nici nu îmbracă halat",—se mai adăugă la caracteristica „altuia" ; „altul".. aici Ilia Ilici căscă... „aproape nici nu doarme.. se bucură de viaţă, umblă, vede, se interesează de toate... şi eu ! Eu... nu-s altul" !—închee Ilia Ilici cu mîhnire, şi se gîndi adînc. Scoase chiar capul de subt plapomă...

Sosi una din clipele cele mai limpezi, mai conştiente în viaţa lui Oblomov: îl cuprinse groaza deodată, cînd se gîndi la soarta şi chemarea omului, şi i se înfăţişă paralela între această chemare şi propria lui viaţă, cînd în minte-i se treziră una după alta, ca la o rază neaşteptată de soare,—învălmăşite şi speriate ca nişte paseri de noapte,—din ruina pustiită a vieţii, întrebări puse de viaţa înconjurătoare.

Simţi mîhnire şi durere pentru starea sa înapoiată, oprirea dezvoltării sale morale şi lipsa de voiciune ; îl rodea invidia că alţii trăesc aşa de plin şi larg, şi lui parcă o stîncă grea i-a fost aruncată de mîna cuiva, în poteca îngustă şi mizerabilă a vieţii.

In sufletu-i timid se deşteptă conştiinţa chinuitoare, că multe părţi ale naturii lui n'au fost trezite de loc, altele au fost abia atinse şi nici una dezvoltată până la sfîrşit.

Şi simţea cu durere că un început bun şi luminos a fost îngropat în el, ca într'un mormînt,—mort poate cu totul, şi care zace acolo, ca aurul în măruntaele muntelui, fără întrebuinţare, fără folos...

Dar comoara e acoperită de un strat de putregaiu şi mîl. Parcă cineva le-ar fi furat şi le-ar fi îngropat,—tot în sufletul lui,—comorile acestea, hărăzite de lume şi viaţă. Ceva îl împedeca de a se arunca în lupta vieţii, de a zbura pe aripele minţii şi voinţii. Un fel de duşman tainic a pus mîna sa'grea pe umerii lui dela începutul drumului şi l-a aruncat departe dela adevărata lui chemare pe pămînt...

Şi acuma, cum să mai iasă din această desime şi sălbătăcie la cărarea cea dreaptă ? E o pădure nepătrunsă jur-împrejuru-i ; în suflet—desiş mai mare şi întuneric ; poteca devine din ce în ce mai nepătrunsă ; lumina conştiinţii se arată tot mai rar, şi numai pentru o clipă trezeşte puterile adormite. Mintea şi voinţa sînt demult paralizate, şi poate pentru vecie...

Intîmplările vieţii lui s'au mărunţit până la proporţiuni microscopice, şi nici cu acestea nu-i în stare să lupte ; el nu trece dela una la alta, ci e aruncat de ele ca de un val pe un alt val ; nu e în stare să opue uneia mlădierea voinţii, nici să tragă învăţături din alta.

O deznădejde nouă îl cuprinse după aceaste mustrări tainice faţă de el însuşi. Zadarnicele păreri de rău din trecut, mustrările usturătoare ale conştiinţii îl inţepau ca nişte ace ; căuta din răsputeri să arunce povara acestor mustrări, să caute un vinovat în afară de el şi să îndrepte în contra acestuia ţepele lor. Dar încontra cui ?

— Tot... Zachar !—şopti el.

Işi aduse aminte de scenele cu Zachar, şi pe faţă îi se întinse un incendiu întreg de ruşine...

„Ce-ar fi...—se gîndi Oblomov, înlemnind numai la gîndul că cineva le-ar fi putut auzi toate astea. „Slavă Domnului că Zachar n'are să fie în stare să le spună nimănui. Şi nici n'au să le creadă. „Slavă Domnului" !

Ofta, se blăstăma pe sine însuşi, se întorcea de pe o coastă pe alta, căuta pe cel vinovat şi nu-l găsea. Oftările lui Ilia Ilici ajunseseră până la urechile lui Zachar !

— S'a umflat de cvas !—bombănea Zachar mînios.

„Şi de ce sînt eu aşa ?—se întreba Oblomov aproape cu lacrămi în ochi, şi-şi ascunse capul subt plapomă: zău ?"

După ce căută zadarnic originea răului, care-l împiedeca să trăiască cum trebue, cum trăesc alţii, oftă, închise ochii, şi peste cîteva minute aţipirea începu să-i cuprindă din nou simţurile.

— Şi eu... aşi vrea,—işi zise Ilia Ilici, clipind cu greu,—ceva, aşa... Parcă natura m'a dezmoştenit până la atîta... Nu, slavă Domnului... nu pot să mă plîng...

După asta se auzi un oftat împăciuitor ; dela starea de agitaţii, Ilia Ilici trecu cu încetul la starea sa normală, la linişte şi apatie.

— Aşa-i soarta mea, se vede... Ce pot să fac,—abia şopti el, biruit de somn.

„Ca cu două mii mai puţin..."—rosti Ilia Ilici deodată, aproape adormit.—Indată, îndată, aşteaptă...—şi pe jumătate se trezi.

— Curios lucru... totuşi... de ce oi fi eu... aşa ?—şopti el din nou. Genele i se închiseră cu totul.—Da, de ce ?... Probabil... fiindcă...—se silea el să rostească, şi nu sfîrşi.

Rămase aşa... Limba şi buzele se opriră deodată la un crîmpeiu de cuvînt neisprăvit. In loc de cuvinte se auzi încă un oftat, apoi începu o horăială regulată... Somnul opri şirul gîndirii obosite şi-l duse spre alte vremuri, alţi oameni, alte locuri...

(Traducere din ruseşte de A. Frunză) (Va urma)

I. Gonciarov

Inspirația

În plină zi s'aşterne umbra sării
Și sufletul de lume izolat,
Vibrează'n sine însuşi cufundat
Ca un scafandru'n adîncimea mării.

Acolo'n fund, prin scoicele uitării,
Trecutul doarme'n perle încrustat;
Iar de fiorul clipei evocat,
S'absoarbe'n nebuloasele visării.

E ceasul tulburei nedumeriri
Din care Verbul cerne amintiri
În albă spumă de mărgăritare...

Și-atunci prin noaptea timpului etern,
Cel care-ai fost în cel ce ieşti tresare
Ca o gavotă 'ntr'un salon modern.

Paiațul

Me pinguem et nitidum bene curata cute vises,
Quum ridere voles, Epicuri de grege porcum.

Quintus Horatius Flaccus

Inconştientul meu, morar subţire,
E cel mai nostim dintre derbedei:
El din simţire'mi macină idei,
Iar din idei îmi macină simţire.

Mă'ncîntă generoasa-i rătăcire
Şi rîd cu haz de ştrengăria ei,
Cînd în iubire'mi caută femei,
Iar în femei îmi caută iubire.

Naivului paiaţ i-am pus în nas
Verigă de oţel şi pas cu pas
Îl port prin poezie şi prin proză...

...Şi-aşa făcîndu-mi sclav stăpînul meu,
Sărbătoresc dualitatea roză
Ce'nchiagă'n noi unicul nostru eu.

Mihai Codreanu

Reflecţii pe marginea unui interview

D. Frédéric Lefèvre, redactorul-şef dela „Nouvelles Littéraires" îngrijeşte anul acesta, număr de număr, o rubrică de interviewuri cu diferite personalităţi literare. Rubrica poartă titlul: „Une heure avec...", şi-i va împrumuta şi volumului pe care, d. Lefèvre, ne promite să-l scoată chiar în cursul lunei Decembre. „Nouvelles littéraires" din 13 Octombre ne aduce ciudatul interview al d-lor *Jacques Maritain* şi *Henri Massis*, unde literatura franceză contimporană, aproape întreagă e condamnată pe un ton sentenţios şi violent.

D. Maritain s'a convertit subt influenţa lui Léon Bloy. D. Massis, fost discipol al lui André Gide, s'a convertit şi d-sa, iar azi, atît în interviewul amintit mai sus cît şi într'un studiu mare, pe care a început să-l publice în „Revue Universelle" cu titlul *Gide et Dostoïevski*, pledează extrem de pătimaş contra fostului său maestru. D. Maritain a scris, între altele, un voluminos şi—acceptînd premisele dela care pleacă—serios studiu despre Bergson: *„La philosophie bergsonienne"* * şi o carte cu semnificativul titlu: *„Antimoderne"*. D. Henri Massis, redactor-şef al revistei pariziene „Revue Universelle", a publicat mai multe opere de critică literară şi filozofică. Amintim: „La Pensée de Maurice Barrès", „Comment Zola composait ses romans", „Les jeunes Gens d'aujourd'hui", (1919). Iar anul acesta, volumul d-sale *„Jugements"*, dedicat d-lui Maritain şi scris cu mult talent şi cu multă penetraţiune psihologică, chiamă la aspră judecată (titlul ne-o spune) pe Renan şi pe doi discipoli ai săi: pe Anatole France şi pe Maurice Barrès, dar mai ales pe Ernest Renan.

Atît d. Maritain, cît şi d. Henri Massis judecă literatura în numele unei concepţii de viaţă foarte precis definită: d. Jacques Maritain şi d. Henri Massis sînt catolici şi tomişti intransigenţi. Critica lor nu se opreşte la analiza minuţioasă,

* Rivière, Paris, 1914.

la cunoştinţa exactă a unei opere, psicologii sau temperament, ci cîntăreşte cu cîntarul „bunului simţ" valoarea unei opere sau a unui autor. „Bunul simţ" îl deţine, bineînţeles, pentru d-lor, catolicismul şi filozofia lui. Scurt: de. Jacques Maritain şi Henri Massis nu constată, ci judecă. Şi judecă, spune d. Massis, în numele unei generaţii întregi, generaţia tînără a Franţei. „La génération de l'absolu" cum o numeşte d-sa, în opoziţie cu generaţia a cărei maestru în cugetare şi în artă a fost Ernest Renan, generaţia lui A. France şi Maurice Barrès şi pe care d. Massis o numeşte foarte frumos: „la génération du relatif". Faptul că d-nii Maritain şi Massis vorbesc ca mesagerii generaţiei tinere a Franţei ni s'a părut pe cît de curios tot pe atît de demn de reţinut. Iată de ce-l semnalăm prin acest articol.

Ţinem să spunem dela început că noi nu credem în existenţa acestei generaţii a absolutului de care vorbeşte d. Massis. In cele ce urmează, o să motivăm scepticismul nostru. Nu ne îndoim că în generaţia actuală a intelectualilor francezi vor fi mulţi „desiluzionaţi" care, cerînd ştiinţei şi filozofiei ceiace ele nu pot da: *certitudine absolută*, au făcut calea întoarsă şi călcînd cu credinţă pe urmele d-lor Maritain şi Massis, s'au convertit îmbrăţişînd cu sete de mîntuire adevărul absolut al Sfîntului Toma de Aquino. Cazul d-lor Massis şi Maritain nu e cel mai vechiu şi nici izolat: Brunetière şi el s'a convertit, asemenea Paul Claudel, Max Jacob şi acum mai recent, dramaturgul Henri Ghéon. Aceste cazuri nu îndreptăţesc însă, după părerea noastră, pe d. Massis să vorbească de o generaţie întreagă a absolutului. Viaţa literară, artistică, ştiinţifică, şi-n general toată pulsaţia culturală a Franţei contimporane vorbeşte contra afirmaţiunilor d-sale. Doar d-sa o combate şi-o condamnă. In interviewul din „Nouvelles Littéraires" i se neagă literaturei franceze tinere inspiraţia. D. Massis spune: „La substance manque". Lipsită de subiecte: „Elle est à la recherche de l'objet perdu". Iar despre grupul de scriitori din jurul revistei „Nouvelle Revue Française" d. Massis, se exprimă: „...Leurs oeuvres sont sans événements, sans personnages; il n'y arrive rien". In scrierile lor, d-nii Massis şi Maritain pledează nervos contra culturii moderne în general. Toată evoluţia ştiinţifică, filozofică etc. dela Renaştere încoace e considerată ca o decadenţă. Raţionalismul cartezian, empirismul englez, criticismul şi idealismul german au fost pentru d. Jacques Maritain şi Henri Massis zvîrcolirile sterpe ale unui spirit rătăcit pe căi întortochiate şi abătut dela singura cale (să subliniem acest: singura cale) ducătoare la liman: filozofia tomistă. Iar fecundul curent romantic în literatură ce putea să creeze pentru autorul cărţii „Antimoderne" şi pentru asprul judecător al lui Renan, dacă nu numai confuzie şi anarhie? Faptul că întregul efort al filozofiei şi ştiinţei moderne tindea spre formularea unui determinism universal este pentru d. Maritain, un indiciu că o

stare de spirit s'a creat „care l-ar fi făcut pe Descartes să roşească" !* căci această stare de spirit îşi are originea în critica carteziană. Iată ce ştie să spună d. Maritain despre cea mai fecundă ipoteză a filozofiei moderne şi despre teoria care a făcut posibilă ştiinţa timpului nostru !

Cum vedem, aici e vorba de un antagonism ireductibil între două concepţii de viaţă, sau mai precis, între două atitudini spirituale în faţa realităţii şi a vieţii : acea pe care o reprezintă d-nii Massis şi Maritain, în numele generaţiei absolutului, şi care e a dogmei, a evului mediu, a trecutului ; şi aceastălaltă, care stă la baza întregii filozofii şi culturi moderne şi care, rezultat al unei evoluţii seculare, va fi şi aceia a viitorului.

Opoziţia între aceste două mentalităţi n'a fost totdeauna aşa de marcată ca azi. Ea a evoluat, evoluind, bineînţeles, numai una din cele două atitudini. Cea dogmatică presupune imobilitate prin definiţie. A doua atitudine, pe care deocamdată s'o numim cea nedogmatică, a fost la început ea însăşi îmbicsită de o atmosferă dogmatică. Deşi-şi schimbă bazele edificiului pe care voeşte să-l ridice, bazele fiind date de-acum de raţiune şi de experienţă şi nu de revelaţiune, totuşi voeşte să *ridice unul*. Credinţa naivă că putem cunoaşte absolutul şi, ca urmare a acestei credinţe, spiritul de sistem dăinueşte încă multă vreme. Tendinţa spre o explicaţie globală a realităţii crează sistemul lui Descartes, Spinoza, Leibnitz. Dar empirismul englez sapă în fundamentul lui acest spirit de sistem. Locke şi Hume nu ne-au lăsat sisteme, dar ne-au lăsat probleme noi de rezolvit şi au schiţat o metodă. Critica lui Kant, lucrînd în direcţia indicată în mare de David Hume, înlătură problemele-strigoi şi demonstrează că, din punct de vedere pur raţional, metafizica (ştiinţa despre absolut) e imposibilă. Căci orice cunoştinţă omenească nu poate fi decît omenească, deci relativă, afectată de subiect care nu e oglindă plană şi pasivă, ci lentilă care schimbă unghiul de incidenţă al razelor care străbat prin ea. Pentru ceiace ne interesează aici, această descoperire a lui Kant e de mare importanţă.

Dar în Kant mai găsim încă sîmburele unei idei, care a schimbat punctul de vedere static de a considera realitatea, şi care a fost al filozofiei şi al ştiinţei până la el, într'unul dinamic, care a reformat toată ştinţa şi toată filozofia secolului al XIX. O sută de ani înaintea lui Darwin, Kant a enunţat programul de activitate al oricărei filozofii, şi al ştiinţei chiar, cînd a spus : „... es ist wahre Philosophie die Verschiedenheit und Mannigfaltigkeit einer Sache durch alle Zeiten zu verfolgen". Scriind a sa „Geschicht des Himmels", Kant a pus in practică acest program într'un domeniu al ştiinţei. Şi aici, ca în multe alte rînduri, speculaţia a anticipat experienţa care a venit s'o confirme : Teoria evoluţiei este de provenienţă filozofică. Inainte

* La philosophie bergsonienne, p. 9–10.

de a deveni o fecundă ipoteză a ştiinţei propriu zise, un admirabil principiu euristic aplicat în toate ramurile ştiinţei, ideia evoluţiei a fost o dogmă metafizică. Idealismul german de după Kant, atingîndu-şi punctul culminant în Hegel, a tras ultimele consecinţe din această idee şi-a aplicat-o în toate sferele de activitate ale spiritului uman. Absolutul, care părea eliminat din domeniul raţiunii pure de criticismul kantian, se furişează din nou în filozofia teoretică subt formă de *idee a devenirii*.

Dar dacă pentru idealismul german ideia devenirii este o dogmă metafizică, pentru conştiinţa modernă ea a încetat de a fi o dogmă, ea e o ipoteză, un punct de vedere. Dar un punct de vedere devenit o a doua natură a conştiinţei moderne, o categorie a cugetării aproape. Sau mai bine spus, poate : ea a devenit o formă a senzibilităţii noastre. Ca urmare a acestei forme în care se modelează realitatea pentru noi, această realitate nu mai poate fi concepută ca ceva dat odată şi pentru totdeauna, ea *se face, devine*. Categoria, pe care metafizicianii o numesc a existenţei, e înlocuită prin categoria devenirii. Astfel noţiunea aşa de temută de toate sistemele metafizice statice, vrem să spunem noţiunea *timpului*, se furişează pe nesimţite ca factor activ în toate colţurile cugetării noastre. Lucrurile nu mai sînt aduse, toate, pe un singur plan şi judecate după un singur etalon fix, căci noţiunea timpului diversifică, individualizează, introduce pretutindenea categoria relativului, acolo unde ne plăcea să împlîntăm pe aceia a absolutului. Noţiunea absolutului conceput ca ceva definitiv şi fix, e izgonită astfel *fără* posibilitate de întoarcere din conştiinţa omului modern, al cărei simbol de credinţă n'are decît un singur articol : acela al *relativismului* universal. Şi, dacă axioma lui Aristot că nu există ştiinţă decît despre universal, sau aceia a lui Platon că „nu există ştiinţă despre ceiace trece", rămasă valabilă pentru ştiinţele care operează cu cantitatea pură, ea constitue un postulat prea rigid şi sterp pentru ştiinţele morale. Aceste ştiinţe nu s'au putut constitui decît în momentul cînd, renunţînd la ideia de a se constitui după modelul ştiinţelor exacte, şi-au schimbat metoda de investigaţie, făcînd-o mlădioasă, capabilă de a învălui cu mai multă uşurinţă obiectul, aici mult mai complex decît în ştiinţele cantitative ; cînd „l'esprit de géométrie" a făcut loc „à l'esprit de finesse" ; cînd legile formulate erau privite, cu resemnare, ca nişte aproximaţii în veşnică devenire şi ele.

Dar să nu se uite că eforturile criticei moderne întrezăresc şi-n ştiinţele cantitative o contingenţă a legilor. Legile şi aici n'au valoare exactă decît cînd legea numerelor mari intră în joc. Şi aici a operat noţiunea timpului cu a sa lege a calităţii. Concepţia bătoasă, pe care o avea despre teoria determinismului universal, se lărgeşte şi ea şi devine aptă să cuprindă o mai mare porţiune din realitate.

Dacă antichitatea, şi'n urma ei, filozofia şi arta timpurilor

mai noi, opera cu tipuri, vremea noastră arată individualului acelaşi interes, uneori mai mult, decît universalului, ştergînd cadrele ierarhice pe care antichitatea le impuse realităţii. Dispariţia acestor cadre a adus cu sine o lărgire nemaipomenită a conştiinţei moderne: totul prezintă pentru această conştiinţă interes. Ea se apleacă cu acelaşi curiozitate şi cu acelaşi dragoste asupra firului de nisip ca şi asupra astrului, asupra unui vierme caşi asupra unui om. O frumoasă confirmare a celace nota înainte cu 400 de ani Leonardo da Vinci: „Dragostea cea mare e fiica cunoaşterii celei mari" şi „Cunoaşterea cea mare e fiica dragostii celei mari". Iar în artă, cerşetorul din colţul bisericii poate oferi un subiect tot aşa de interesant ca şi împăratul care dispune de viaţa a milioane de oameni...

Această nouă formă de sensibilitate, produsă, cum am spus de noţiunea şi sentimentul veşnicei deveniri, a precizat şi întărit ideia solidităţii tuturor lucrurilor, insufleţite şi neinsufleţite. Idee intrezărită mai intâiu de bătrînul Protagoras,* dezvoltată de Spinoza şi aprofundată şi aplicată în toate domeniile activităţii umane de Hegel. Lucrurile sînt celace sînt *prin* raportul lor cu toate celelalte lucruri. Hegel, introducînd ideia aceasta şi'n logică, lichefiază conceptele cristalizate ale logicei aristotelice. Conceptele, separate până aici una de alta prin *abizuri* peste care nu se putea trece, devin mobile, trec în mod natural şi necesar unul în altul. Sînt solidare unul de altul determinîndu-se reciproc. Sînt definite prin conceptele vecine lor. Totul devine astfel relativ pentru Hegel: nici o idee şi nici un lucru (pentru Hegel aceşti doi termeni se confundă) nu are adevăr în sine decît în raport cu toate celelalte idei şi lucruri. Orice idee, luată în sine, izolată de relaţiunile sale cu celelalte idei, este contradictorie şi falşă.

Am ţinut să subliniem această fecundă descoperire hegeliană, căci de obiceiu, cînd se vorbeşte de Hegel, se accentuează şi se repetă mereu sistemul lui şi se uită metoda hegeliană, care nu e o metodă aşa de absurdă cum se pare.

Ştiinţele, la rîndul lor, fiecare în domeniul lor, aprofundînd obiectul pe care-l studiază, ne demonstrează în mod tot mai evident solidaritatea lucrurilor şi continuitatea evoluţiei, înregistrînd numărul infinit de nuanţe care formează trecerea dela un capăt la altul al seriei de noţiuni şi pe care o numim experienţă şi accentuînd tot mai mult caracterul provizoriu, relativ al tuturor distincţiilor pe care le facem în realitate. Lucrurile nu sînt substanţe, ci complexitate de raporturi, toată realitatea lor

* „...so darf man keinem Ding als solchem irgend welche Eigen„schaft und Bestimmtheit beilegen, sondern erst dadurch, dass sich die „Dinge gegeneinander bewegen, sich vermischen und auf ein ander ein„wirken, werden sie zu etwas Bestimmtem, man kann daher garnicht sa„gen, dass sie etwas seien, oder dass sie überhaupt seien, sondern immer „nur dass sie werden, und dass sie etwas werden".—Théat 152).—Zeller Gesch. der Philosophie des Griechen, ed. 1856, I. p. 757–758.

e aici. Acesta e punctul de vedere, de unde-i place să privească realitatea idealismul absolut, şi'n consecinţă relativismul modern, care e o concepţie corelativă a celei dintăiu.

Dacă odinioară se vorbea de drept, de religie, de artă etc. etc., ca de ceva dat, odată şi pentru totdeauna, azi, toate aceste manifestări ale activităţii omeneşti sînt interpretate prin categoria devenirii, schimbării, relativului. In secolul al XIX, secolul istoriei, cum s'a mai numit, istoria devine un fel de gen pentru speciile: ştiinţe naturale, psichologie, religie, artă, sociologie etc.. Şcoala sociologică franceză, în urma cercetărilor întreprinse cu privire la mentalitatea primitivilor din Australia, descopere că nici logica nu e un cod de norme care nu se schimbă. Levy-Brühl arată că operaţiile mentale la primitivi nu ascultă, ca la noi, de principiul identităţii, ci urmează o altă lege pe care savantul francez o numeşte legea participaţiei. Iată deci că raţiunea general şi universal omenească a lui Kant, nu e aşa de universală şi nici atît de invariabilă cum o credea acesta. Raţiunea, presupusă acelaşi la toţi oamenii, din toate locurile, din toate vremurile şi de toate gradele de civilizaţie, se dovedeşte diferită. Iar şcoala antropologică engleză a căzut într'o mare eroare, cînd, judecînd mentalitatea oamenilor primitivi după aceia a omului civilizat, a tras concluzia că toată viaţa spirituală a sălbaticilor e un morman de rătăciri grosolane.

Astfel noţiunea adevărului însăşi devine mobilă, fluidă. Căci ce e adevărul pentru un dogmatic, de orice nuanţă: un raport constant între intelect şi obiectul cunoaşterii, raport care se exprimă prin norma: „adecquatio rei intellectus". Critica lui *Berkeley*, a lui Hume şi a lui Kant demonstrează absurditatea acestei pretenţii. Şi, deşi cu Schelling şi cu Hegel, descoperirea lui Kant pare a fi dată uitării, intenţionat, pentru filozofia şi ştiinţa modernă acest „adecquatio rei intellectus", absurd cînd il pui ca o condiţie a cunoaşterei, rămîne, în cel mai bun caz, o noţiune limitată. Adevărurile pe care le descoperim sînt provizorii, raporturi variabile între doi termeni mobili: subiect şi obiect. Adevărul însuşi e deci pe cale de a se face, devine, şi nu e niciodată definitiv.

Dar, dacă astfel stau lucrurile, nimic nu e absolut lipsit de adevăr. Anatole France a exprimat frumos această stare de spirit a conştiinţei moderne în *Puits de St. Claire*: Giovanni cătînd adevărul vede un disc pe care erau marcate mai multe adevăruri. Adevăruri roşii, galbene, verzi, albastre, etc.. Dar Giovanni căuta adevărul alb:

„Et il appelle la vérité, disant avec des larmes:

„— Vérité, pour qui je meurs, parais aux regards de ton martyr!"

Şi cum se văicărea astfel, discul începe să se rotească tot mai repede, tot mai repede:

„...alors la roue parut toute blanche... Et le saint homme Giovanni ouït une voix qui lui disait:

„— Contemple la Vérité blanche que tu désirais connaître. Et sache qu'elle est faite de toutes les vérités contraires, en même façon que de toutes les couleurs est composé le blanc"...

Omul care a întrupat mai frumos, mai complect, mai larg şi mai liber această atitudine în faţa vieţii şi a realităţii în general, a fost Ernest Renan. D. Massis a simţit lucrul acesta foarte bine, şi atacînd pe Renan, a avut convingerea justă că demască „răul subtil" al unei întregi culturi: „C'est dans le sang même de plusieures générations qu'il a fait passer son mal subtil". Şi: „De ce relativisme qu'est proprement le mal de Renan, nous retrouvons partout l'atteinte, et dans les âmes les plus préservées". Iată cum, dela începutul cărţii sale, d. Henri Massis declară că relativismul modern e un rău, o boală. Opoziţia pe care o face d. Massis lui Ernest Renan şi discipolilor lui: Anatole France şi Maurice Barrès,* o face, spune d-sa, în numele unei generaţii a absolutului. Deşi o bună parte a literaturii franceze tinere înclină spre catolicism,—fapt constatat şi de Georges Brandès în interviewul pe care-l dă într'un număr din „Nouvelles Littéraires"—totuşi, cum o spuneam la începutul acestui articol, ne place să vedem în d. Massis un reprezentant nu al unei generaţii, ci al unei concepţii, şi care, spre fericire, nu e a unei generaţii.

Dar să vedem acum, în liniile sale generale, ce filozofie reprezintă d-nii Jacques Maritain şi Henri Massis? De unde şi-au împrumutat sistemul de măsuri cu care măsoară şi codul de legi în baza căruia judecă aşa de aspru relativismul modern?

Am amintit că d-nii Maritain şi Massis sînt tomişti. Pentru ceiace ne interesează aici, ce este tomismul? Ne-o spune d. Maritain la pagina 24 din a sa „Philosophie bergsonienne": Quel est pour la philosophie de St. Thomas et pour toute saine** métaphysique l'objet propre de la connaissance intellectuelle, qu'est-ce que l'intelligence a pour fin d'atteindre et de posséder ?—C'est *l'être...* pouvons-nous avoir autre but puisque nous cherchons à connaître que... d'arriver à la vérité *adequatio rei intellectus ?"* Tomismul este o filozofie a existenţei („philosophie de l'être") şi nu o filozofie a devenirii. Credem că aceasta e deosebirea fundamentală a concepţiei pe care o reprezintă d-nii Maritain şi Massis faţă de relativismul modern, diferenţă din care nasc toate celelalte.—Lucrul, în urma celor spuse, e uşor de constatat. La pagina 122 a cărţii sale, d. Maritain era natural să găsească absurdă noţiunea unei inteligenţe care evoluează şi nu e dată odată şi pentru totdeauna: „Du moment que l'intelligence dans sa nature même *devient* et évolue, toute proposition conceptuelle que, d'après l'opinion vulgaire, exprimerait indubitablement une vérité, doit en réalité

* D. Massis demonstrează într'un mod foarte inteligent şi convingător că, deşi Barrès şi-a asumat şi a îndeplinit un rol opus aceluia al lui Renan şi A. France, în fond a rămas discipolul lui Renan.

** D. Maritain ţine să ne-o spună.

changer, évoluer, *devenir*, avec l'intelligence elle-même et les progrès de l'humanité. «Axiomes et catégories... tout cela devient, tout cela évolue», nous dit d'ailleurs M. Le Roy".

Noţiunea absolutului, conceput ca ceva fix, invariabil, şi pe care relativismul modern a eliminat-o încetul cu încetul, este conceptul central al filozofiei de care se prevalează d-nii Maritain şi Massis. Iată de ce-l vom auzi pe d. Massis plîngîndu-se: „Partout le devenir s'est substitué à l'être, le relatif à l'absolu, l'historicisme à la science des premiers principes, la mobilité psycologique aux données de l'intelligence". Şi: „Aussi Renan est-il un des philosophes qui ont le plus contribué à faire perdre à leur temps le sens de l'absolu et de l'universel". Iar vorbind de opera lui Maurice Barrès: „Installée dans le relativisme hérité de Renan et de Taine, acceptant le divorce radical qu'il accuse entre nos aspirations et la réalité, et jouant de ces antynomies avec une sombre magnificence, son oeuvre perdra de son pathétique pour une génération qui conçoit la philosophie comme la science du vrai, et non plus comme une *métaphysique idéaliste*.* Absolutul e obiect şi scop unic al acestui dogmatism tomist. „C'est aux problèmes de l'âme, de la liberté, de la destinée où elle [la génération du relatif] ne voyait que d'insolubles enigmes que nous avons rendu la primauté, comme à ce qui est le savoir essentiel, capital, engageant l'univers"...** C'est qu'il s'agit pour nous d'une vérité d'autre nature que les penchants d'une âme sensible etc... Et d'abord un besoin primordial de connaître ce qu'est l'intelligence, ce qu'est la vérité bref, un besoin métaphysique, un désir d'absolu, de certitude"... „Eh bien! nous avons soif de vérité et d'absolu. Notre génération s'est réinstallée dans ce monde, d'où le relativisme s'était exilé".

Dar, ceiace pare bizar, e faptul că tomismul ţine cu înădirjire la gloria de a trece de apărător al inteligenţei. În numele inteligenţei critică d. Jacques Maritain filozofia bergsoniană. Dar filozofia lui Bergson cu optimismul său poetic ar trebui să fie primită ca aliată de tomism, şi nu considerată de duşmană. Doar sistemul bergsonian reintronează absolutul—e adevărat nu pe calea inteligenţei cum pretinde să-l introducă tomismul,—dar îl reintronează, deschizînd astfel largi porţile pentru toate formele de dogmatism. D. Maritain a simţit lucrul acesta, căci iată ce cetim la pagina 70 op. cit.: „Et certes, s'il consentait à regarder ce qu'il appelle *l'intellectualité...* non plus comme l'intelligence et la Raison, mais comme l'exercice aveugle du *raisonnement sans l'intelligence*, à cette condition... le bergsonisme se serait tout entier et tout simplement converti en thomisme"...

Frumos augur pentru filozofia bergsoniană! Dar să re—

* Massis, op. cit., p. 178.

** Ib. ib., 180.

*** „ „ 181.

ţinem această expresie a d-lui Maritain: „exerciţiu orb al raţionamentului fără inteligenţă". Ce este acest exerciţiu orb? D. Maritain însuşi ne-o spune: este ceiace Bergson numeşte inteligenţă, raţiune, şi-al cărui rol şi funcţiune în ştiinţă, Bergson a recunoscut-o ca singura legitimă. Ştiinţa deci, după d. Maritain are ca instrument de cercetare: „le raisonnement sans l'intelligence". Şi pe acesta ar trebui să-l critice Bergson. Sau mai bine zis: acesta este ceiace a criticat Bergson. Dar, această ciudată şi foarte greu de înţeles distincţie, ne mai spune încă un lucru: D. Maritain distinge două feluri de funcţiuni ale inteligenţei: una liberă sau „oarbă", care se exercită în ştiinţă, şi care nu ne duce la absolut ci la relativ;* şi, o altă funcţiune a inteligenţei care ne duce, cu necesitate, la adevăr: inteligenţa luminată de credinţă, sprijinită pe dogmă, legată de dogmă, neliberă c'un cuvînt, şi, după d. Massis neoarbă. Această inteligenţă din urmă o apără d-nii Maritain şi Massis. În aceste condiţii, pretenţia tomiştilor de a apăra şi a reintrona inteligenţa în conştiinţa modernă, e lipsită de fundament şi neserioasă ori pe ce ton serios, grav ar fi exprimată. Din toate cele spuse mai sus, nu rezultă clar că intelectualismul şi relativismul modern sînt garanţia cea mai solidă a libertăţii şi deci a *posibilităţii* de existenţă a acestei inteligenţe? Adevărul absolut pe care ni-l dă revelaţia nu este o creaţiune a inteligenţei, orice ar spune d. Massis, inteligenţa liberă s'a orientat cu totul în altă direcţie. Adevărul revelaţiunii vine din afară, dat de-a gata şi inteligenţa nu-l primeşte decît siluită. Căci ce vreau să ne spună expresiile: „luminată de credinţă", de graţie etc. dacă nu faptul că un ce, străin de inteligenţă, se suprapune acesteia?

Mesăgerii noii generaţii reproşează ca cel mai mare păcat lui Renan, şi prin Renan, întregei filozofii moderne, discreditarea inteligenţei. Dar intelectualismul modern nu este un scepticism absolut, dar nici nu admite că inteligenţa ne poate da certitudinea. El e o poziţie intermediară între aceste două dogmatisme. Profesia lui de credinţă e convingerea, că oricît de defectuos şi-ar îndeplini funcţiunea cunoaşterii, inteligenţa totuşi e cel mai bun instrument pe care-l avem pentru a îndeplini această funcţiune. Intelectualismul duce, cum am spus mai sus, în mod necesar la relativism. Conştiinţa filozofică şi ştiinţifică modernă a acceptat, în majoritatea ei, acest fapt ca pe o fatalitate de neînlăturat. Bergson nu s'a resemnat la acest fapt, ci a căutat un alt instrument de cunoştinţă: intuiţia. Tomismul, în mod deghizat, l-a găsit în revelaţiune, ceiace e mai uşor şi mai expeditiv în acelaşi timp.

Astfel învinuirea pe care i-o aduce „generaţiei relativului"

* E unul din marile merite ale filozofiei bergsoniene de a fi demonstrat în modul cel mai evident că intelectualismul duce la relativism.

se întoarce contra lui însuşi: căci a-ţi fi teamă să laşi inteligenţa să opereze „orb" şi a voi să-i dai de guvernantă credinţa, este oare o dovadă de încredere în această inteligenţă? Şi-apoi, noi nu prea vedem care mai poate fi rolul creator al inteligenţei într'un sistem în care adevărul e dat dinainte, odată şi pentru totdeauna! Şi, acest adevăr nu se relevează oare în mod mai persuasiv sufletelor simple?: „Un pauvre paysan qui croit que Dieu a fait le ciel et la terre et qui croit au St. Sacrément de l'Autel, en sait plus que M. Bergson sur la vérité, sur l'être et sur la substance".* Un suflet simplu, mai înclinat să accepte filozofia d-lui Maritain, ştie deci mai mult decît un Bergson, un Spinoza, un Kant, un Renan! La ce amar mai e bună cultura inteligenţei! Iată-ne deci în plină barbarie!

Am indicat, împreună cu d. Maritain, această concluzie, coroană a filozofiei pe care o profesează, urmînd procedeul pe care-l urmează atît d-sa, cît şi d. Massis. Ei nu apreciază concluziile unei filozofii după rigoarea demonstraţiilor şi-a analizelor ei, ci dimpotrivă, judecă valoarea unei doctrine după natura concluziilor la care ajunge această doctrină. Dogmaticul are totdeauna ideia sa „de derrière la tête", la care raportează *totul*. El ştie *a priori* care concluzii sînt juste, care false, care sînt bune şi care rele. Nu va face deci o cercetare penibilă asupra condiţiilor cunoaşterii. La ce bun, cînd el are dinainte—în cazul nostru în revelaţie—un izvor de certitudine, independent şi superior oricărei cunoaşteri? Şi cînd acest izvor e deschis pentru toată lumea, de ce cutare suflet simplu n'ar putea, tot aşa de uşor, să-şi scoată din el adevărul—pe care-l găseşte făcut gata—caşi un Renan sau un Bergson? Dar o astfel de rezolvire a problemei cunoaşterei, nu e o rezolvire şi nu e o apărare a *inteligenţei*. E un salt mortal într'un domeniu pe care neastîmpărata inteligenţă omenească nu-l poate controla, neavînd cu dînsul nici un punct de atingere.

Acum, dupăce am dat aici cîteva aspecte din concepţia pe care o reprezintă d. Massis şi d. Maritain, s'o confruntăm, în rezumat, cu cea a relativismului: Una, singură *stăpînă* pe adevărul absolut, dat de dogma bisericii şi de comentarul ei, filozofia lui St. Toma, aceastalaltă în *căutarea* adevărului, mărturisind ca fundamental articol de credinţă că: adevărul absolut este şi rămîne o limită pe care n'o s'o atingem niciodată. Cea dintîiu operînd un foarte aspru triaj în variata bogăţie a realităţii, neprimind în cadrele-i rigide decît ceiace poate intra în aceste cadre, sărăcind astfel lumea exterioară şi lumea noastră sufletească; cea de a doua aplecîndu-se cu resemnare şi dragoste asupra realităţii şi lărgindu-şi din toate puterile braţele pentru a cuprinde cît mai mult din realitate, schimbîndu-şi, la nevoe, punctele de vedere şi metodele pentru a le face mai elastice, intensificînd astfel şi viaţa noastră sufletească. Cea dintîiu dată,

* Maritain, La Philosophie bergsonienne, p. 309.

odată şi pentru totdeauna, considerînd şi obiectul pe care-l studiază dat, odată şi pentru totdeauna; cea de a doua mereu în devenire, mlădioasă şi adaptîndu-se mereu obiectului, pe care-l presupune în eternă devenire, una crezînd dogmatic în definitivul afirmaţiilor sale, cealaltă avînd conştiinţa provizoriului a tot ceiace profesează, lăsînd pururea deschisă o privire spre viitor. Pe una am compara-o cu o balanţă primitivă, grosolană, lipsită de precizie şi găsindu-şi echilibrul şi repaosul repede tocmai din cauza lipsei de sensibilitate care o caracterizează. Cealaltă, o balanţă extrem de sensibilă, înregistrînd cu preciziune cele mai infime diferenţe de greutate, mereu în mişcare, cu greu de pus in echilibru, fiind prea senzibilă.

* * *

De ce, toate sistemele care şi-au propus o explicare globală şi absolută a realităţii, au ajuns, în mod necesar, la un punct mort? Pentrucă acesta le-a fost scopul. Cînd crezi c'ai atins absolutul, limita, e natural să te opreşti şi să te culci pe lauri. Dar, din fericire, realitatea şi viaţa nu se lasă închise în sisteme. Viaţa însăşi nu se opreşte niciodată şi nu e niciodată definitivă. Singură moartea e definitivă. Tot astfel inteligenţa omenească, creaţiune a vieţii, nu poate fi cristalizată în concepte rigide aranjate într'un sistem definitiv. O doctrină filozofică, o ipoteză, o teorie ştiinţifică nu rămîne în viaţă decît cu condiţia să rămînă plastică. Ea trebue să fie în stare să se adapteze mediului intelectual şi social care se schimbă incontinuu. Doctrina lui Sf. Toma va fi corespuns, fără îndoială, unor necesităţi reale atunci cînd a fost concepută. Presupun duşmanii relativismului modern că mediul intelectual şi social a rămas neschimbat, acelaşi ca şi pe vremea lui Sf. Tomas de Aquino? Şi nu cred că doctrina lui Sf. Toma e vicioasă la baza ei? Cînd o doctrină e fixată, determinată, încremenită în cele mai mici amănunte, cazul e al dogmei şi al filozofiei care se sprijină pe ea, această doctrină aparţine istoriei, e o fosilă. Experienţa aceasta nu ne-o serveşte logica, ci istoria. Spiritul modern are azi teamă de sisteme. Cu atît mai mult teamă de sisteme care se sprijină pe premise iraţionale şi deci necontrolabile. Importanţa care se dă azi mai mult metodelor decît conţinutului cunoaşterii e o altă formă de manifestare a acestei temeri de sisteme. Căci metoda vrea *căutare* nu posesiune, mişcare nu repaos. Sistemele mari cu conţinutul lor au murit demult, metodele lor însă, în cazul cînd s'au dovedit fecunde, s'au păstrat. Metoda hegeliană poate servi uneori şi azi ca un admirabil principiu de coordonare. Şi, lucru de remarcat, dinamita care a spart sistemul hegelian a fost însăşi metoda hegeliană.

Rămîne acum să ne întrebăm dacă atitudinea relativistă în faţa vieţii nu e nefastă pe teren moral? Dogmaticii îi atribue urmări nefaste. Vorbesc de o paralizare a voinţei, incapacitate

de acţiune, etc. etc.. Interpretarea care i s'a dat relativismului în acest articol credem că vorbeşte contra acestor temeri. Oare secolul relativismului nu a dezvoltat o activitate mai întinsă decît epocile de dogmatism? Şi, Renan însuşi, Renan cel care „a passé son mal subtil dans le sang de plusieures générations" n'a dezvoltat oare cea mai mare activitate omenească pe care şi-o poate cineva imagina? Sau, duşmanii relativismului reduc noţiunea de acţiune la activitatea pur materială sau socială directă?

După părerea noastră însă, urmarea cea mai bogată în consecinţe a atitudinii relativiste în faţa realităţii este *estetismul* ei şi sentimentul de universală *toleranţă* care-l însoţeşte. Să-l ascultăm tot pe Renan cu al său „rău subtil": „je suis arrivé à tout considérer comme phénomène curieux, vie, sentiment, peine. En cela il y a poése ineffable". Şi pe de altă parte: „Tout a son droit à l'être: vouloir détruire ou abolir quoi que ce soit, c'est folie, c'est détruire un son dans l'échelle musicale, une nuance dans la série des couleurs"...—„Toute philosophie est nécessairement imparfaite. L'art seul est infini, c'est ainsi que l'art nous apparait comme le plus haut degré de la critique; on y arrive le jour où, convaincu de l'insuffisance de tous les systèmes, on arrive à la sagesse". Dacă totul îşi are un rost în lume, dacă nimic nu e inutil, dacă totul conţine o parte de adevăr, dacă vameşul poate fi tot aşa de bun la Dumnezeu ca şi fariseul, dacă însfîrşit, totul e solidar de tot şi totul e relativ, cine va mai susţine că lucrează bine şi judecă drept, luînd piatra şi aruncînd în femeia pierdută pentru care Christ a cerut *toleranţă?* Toleranţa, ca şi ironia, presupune un sentiment foarte viu, foarte profund al relativităţii tuturor valorilor omeneşti. Renan a fost tolerant şi a iubit ironia. Discipolul său, Anatole France, e tolerant şi mînueşte cu mare măestrie ironia, pe care, noi am defini-o: o poziţie de defensivă a toleranţei. Dar aceşti mari toleranţi au urît un singur lucru: intoleranţa, ca pe cea mai nefastă duşmană a libertăţii spiritului. Intoleranţa, a fost totdeauna prietina de cruce şi sfetnica ascultată a dogmaticilor, a tuturor orgolioşilor, care într'un fel sau altul, s'au crezut în comunicaţie cu absolutul. Istoria religiilor e o poveste cu tîlc a acestei afirmaţii. Istoria misticismului de rasă (rasa ia aici locul absolutului) e o a doua poveste cu învăţătură. Teocraţia evreiască, dublată de un misticism de rasă, explică, în parte, psihologia multor Evrei din zilele noastre: Evreii, până azi, în majoritatea lor, chiar şi atunci cînd nu sînt ortodocşi, poartă pecetea dragostei prea mari a exclusivistului lor Iahve. Dacă dogmatismul şi fanatismul—mergînd aproape totdeauna împreună—fac posibile „acţiunile tari", aceste acţiuni au fost, spre nefericire, cele mai adesea ori, îndreptate într'o direcţie nefastă. Ele au tins totdeauna la suprimarea libertăţii sufletului, avînd ca urmare o searbădă nivelare sufletească: „Restauratorii" vin în numele *ordinei*, contra anarhiei!

Astfel d-nii Maritain şi Massis nădăjduesc, în numele „gene-

rației absolutului" * „une restauration métaphysique, une doctrine ferme,... intransigeante... un dogmatisme... Car ce qui est extraordinaire, ce qui est riche d'aventures, ce n'est pas l'anarchie, c'est l'autorité"! Căci „rien n'est plus monotone que l'hérésie. L'hérésie n'est pas susceptibile de progrès... seul le dogme progresse".** „Singură dogma progresează": e greu de imaginat cum își închipue d. Massis acest lucru, și cum l-ar demonstra fără să cadă în inextricabile contraziceri.

Dar noi credem că această restaurație a absolutului nu poate reuși. Relativismul modern, „răul subtil al lui Renan" este boală fără de leac. Acest „rău" a mai apărut odată în istoria cugetării omenești, cu Heraclit și cu Protagoras. Rodul unei geniale intuiții și simplă afirmație, „răul" a dispărut căci a fost o anticipație, reflex mai mult al unei stări sociale-politice și nu rezultatul necesar al unei evoluții de secole de cugetare. „Răul" renanian este un rezultat necesar, determinat de cauze generale și un fenomen solidar în mod organic de alte fenomene intelectuale, sprijinindu-se pe ele și determinîndu-le la rîndul său. Dacă relativismul ar fi un dogmatism (negativ sau afirmativ, indiferent) ar purta și el în sine germenii dispariției sale. Dar relativismul nu e un dogmatism, e ca și viața, o cale de mijloc, un compromis între două extreme: scepticism absolut și credință absolută. Fenomen pur intelectual, el nu va putea fi înlăturat decît de inteligență. Dar dogmatismul cel nou nu vine—am văzut—în numele inteligenței. Oricît de intolerant, oricît de violent ar fi acest dogmatism al „generației absolutului", noi nu credem deci, că ar putea lua proporțiile unui fenomen amenințător.

* * *

Terminînd aceste rînduri, ne vine în minte figura lui Pafnutie Stilpnicul din *Thaïs* al lui Anatole France. Pafnutie personifică intoleranța, fanatismul. Cum trebue să urască Anatole France pe Pafnutie Stîlpnicul ca să-și închee romanul cu teribila frază: „Il était devenu si hideux, qu'en passant sa main sur son visage il sentit sa laideur"!

D. D. Roșca

---

* „Jugements" poartă dedicația: „A Jacques Maritain, ce temoignage de notre commun espoir en la restauration metaphysique".
** Interviewul din „Nouvelles Littéraires".

Bunicul

Pe-o uliță din tîrg,
Cu zgomotele seci de pietre sparte,
Pe unde toamna a trecut grăbit
Și-a 'mprăștiet din vînt fiori de moarte,
Un car cu fîn a poposit.

Ca un bunic pribeag și fără glas,
Cu plete veștede scăldate 'n aur
Și 'n ochi cu-o liniștită rugăciune,
Și-aduce carul cel din urmă pas
La căpătăiul zilei care-apune...

Copiii uliților dimprejur,
Uitîndu-și jucăriile în sîn,
Au alergat ca vrăbiile 'n stol
La subțioara carului cu fîn.

Cărări adînci din sufletul lor gol
Spre zări necunoscute se întind,
Pe unde-a fost bunicul trecător,
Călătorind...

...Pe umerii pămîntului, acolo,
Cînd tot văzduhul de lumină-i plin,
Se odihneşte ţărmul cerului senin
Şi vara limpede, cu soarele de sus,
Imbrăţişază cîmpuri fără margini,
Din pragul răsăritului pân' la apus.

...Pe-alocuri, cumpene dela fîntîni
Se urcă şi s'apleacă 'ncet,—ca nişte mîni
Ce 'ndeamnă drumurile zărilor să vie
Cu paşii trecătorilor şi să asculte
Cum cresc în tihnă erburile din pămînt
Spre larga cerului împărăţie...

...Şi cum, în taină, lungi fiori de vînt,
Cînd roua 'n treacăt de pe flori o fură,
Adie umbră moale de răcoare;
Iar vara toarnă 'n ochii lor într'una
Lumină şi căldură...

...Şi pe de-asupra liniştii, din plai în plai,
Inalţă şoapte fragede spre soare
Izvoarele cu veşnicul lor grai...

Pe-acolo-a fost bunicul călător.
Şi 'n fînul adunat, ca o comoară
De aur şi miresme, dărueşte
Săracilor de lîngă el, un colţ de vară...

Pe cînd lumina moare 'n asfinţit
Cum se topeşte jarul potolit
Şi din încheeturi, de trudă, carul geme—
Copiii simt cum li s'aprinde 'n suflet
Copilăria lor din altă vreme...

G. Bărgăuanu

In jurul unui pseudonim

In revista literară şi ştiinţifică „Vremea" din tîrgul nostru, au apărut cîteva schiţe microscopice subt pseudonimul Ersilia Canta. Curiozitatea cetitorilor localnici fiind astfel stîrnită, răspunderea acelor producţii literare a căzut rînd pe rînd asupra celor mai variate capete feminine din localitate.

Dăm mai jos, cu privire la această chestie, cîteva fragmente de „jurnal intim", din care se poate vedea cum au primit această întîmplare—după temperament şi circumstanţă—cele mai rău încolţite dintre autoarele presupuse.

Jurnalul doamnei *Manola S.* (publicistă)

„Toată lumea mă felicită. S'a răspîndit prin tîrg vestea că tot eu sînt şi autoarea schiţelor care apar de cîtva timp în *Vremea*, cea mai serioasă şi mai pretenţioasă revistă din ţară.

Jorj e foarte drăguţ cu mine, cum n'a mai fost demult...

*

Jorj crede, hotărît, că eu sînt Ersilia Canta. Nu mi-a spus nimic direct, dar a lăsat să se înţeleagă... şi mai ales cu subtilitatea mea feminină am simţit-o după felul cum s'a ocupat de mine. De un timp mă cam neglija... N'am putut avea curajul să-i spun că nu sînt eu autoarea.

*

Supoziţia asta că tot eu aşi fi şi Ersilia Canta mi-a dat un admirabil impuls, care a trezit facultăţile mele latente şi mi-a deschis misterioase izvoare de inspiraţie.

Am scris azi dimineaţă o nuvelă. I-am cetit-o imediat şi lui Jorj. Spre sfîrşit—cînd sufletul delicat al eroinei renunţă la logodnicul ei pentru fericirea prietinei,—citeam şi plîngeam. Jorj nu-şi mai afla loc şi era roş la faţă. Am înţeles că era emoţionat...

Cine o fi, în definitiv, Ersilia Canta asta? *Mie*, la drept vorbind, nu-mi place cum scrie. N'are idealism, e lipsită de acea intelectualitate înaltă care face farmecul unei femei superioare.

*

Sînt aşa de surexcitată că nici nu mai pot dormi. Am început o dramă psihologică, care vreau să fie o operă de apostolat. Vreau să emancipez pe femee de patima simţurilor. Astă noapte am scris un act întreg şi am început pe al doilea. Am o grozavă facilitate la dialog.

*

Prietinele mele mă tot plictisesc cu asemănarea frapantă care ar fi între *Rebeca*, croitoreasa mea, şi eroina unei schiţe a Ersiliei Canta. Aşa fac ele critică literară!

*

Jorj mă neglijează iar. Să fiu eu de vină? Sau o fi ştiind sigur acum că nu sînt eu autoarea? Să fie oare adevărat ce-am cetit, că preocupările intelectuale intense...

Ce luptă grozavă! Să renunţ la artă, la glorie, ca să-mi păstrez calităţile de femee, sau, cum spun în piesa mea *Femeia viitoare*, să mă dezrobesc, să renunţ la iubire şi să mă consacru Artei?

Ce frumos pasaj! Il voiu utiliza în dialogul dela sfîrşitul actului al II-lea.

Jurnalul domnișoarei Mărioara Dăscălescu

(funcționară la „Regionala")

Ce fericire, nici nu-mi vine să cred!! Jenică mi-a spus azi la biurou că a auzit că fac poezii. Am crezut că poate este o aluzie la scrisorile ce i le-am trimis secăturii de Costică, cînd colo! ce fericire! Crede că scriu chiar poezii. Eu am spus că nu, dar el n'a vrut să creadă; a spus că știe el și că a simțit demult că am talent și că tot ce a cetit în cartea aceia samănă grozav cu mine. Aşi vrea să cumpăr și eu cartea, dar nu știu cum îi zice și cum s'o cer la librărie.

*

Mă logodesc cu Jenică! Ce fericire! El tot crede că fac poezii. A spus la toți dela biurou și mie mi-a spus că-i foarte fericit pentrucă el știe că artistele sînt mai altfel decît alte fete.

Oare n'a fost cumva obraznic?

Jurnalul domnișoarei Irène Ronescu

Ce bizară întimplare! Alaltăeri la five o'clok la M-me Simidy și eri, la serata Cercului militar, toți cunoscuții m'au primit cu zîmbete măgulitoare și m'au felicitat pentru niște lucrări literare pe care le-aşi fi scris în *Vremea*, iscălite Ersilia Candrea, sau așa ceva. Am răspuns, bineințeles, că nu sînt eu autoarea. Toți mi-au spus însă că seamănă prea mult cu mine, ca să nu fiu eu. M-me Vizanti mi-a luat un adevărat interogator:

— Nu ți-a lucrat matale o evreicuță, Sally?

— Da.

— Nu-i una mică și slabă?

— Da...

— Ei, vezi?...

La urma urmei, ce să le fac? Creadă ce vor!

*

Roro și Tiky parcă au înebunit, decînd mă cred scriitoare. Imi fac o curte intensivă, pe întrecute, și au căpătat alure picante. Sînt mult mai drăguți și mai *bine* așa, decît mai înainte...

*

Domnul Mîndru, fostul meu profesor de limba romînă, mă întreabă azi dacă eu sînt Ersilia Canta. I-am spus că nu și imbecilul a crezut îndată.

— Dar ai fi putut foarte bine să scrii și mata în genul acela, a adăogat el.

Poate că are dreptate. Am răsfoit eu schițișoarele acele... Nu-i mare greutate. Am să încerc și eu.

*

Tiky s'a decis să-mi ceară mîna. S'a anunțat azi la papà. Incerc să scriu schițe.

*

M'am logodit! Nu mai fac schițe. E un gen prea insignifiant pentru mine.

Jurnalul domnișoarei Elena Vinea (profesoară)

...Ce pacoste cu autoarele astea pseudonime! Nu mă mai slăbesc colegele în cancelarie că eu aşi fi scris schițele cele, publicate în *Vremea*.

Și eu, care am atîtea teze pe cap! De literatură îmi arde mie?

Dar cînd o ajunge zvonul la urechile directoarei? Atîta mi-ar trebui! E în stare să-mi ceară la minister transferarea...

Jurnalul doamnei Elvira Toncescu (intelectuală)

Ce de comerajii în orașul ăsta păcătos!

Alta acum: eu sînt Ersilia Canta, noua scriitoare dela *Vremea!* Până și o gazetă a dat, jubilînd, informația asta culeasă direct din gura lumii. Ce să fac? Să dezmint? Mai rău se lățește... Să nu dezmint? Mă simt jenată și față cu mine și mai

ales faţă cu biata autoare—cine-o fi?—pe care desigur că această alienare a proprietăţii o indispune.

Dar, ce's eu de vină?... Uf!

Jurnalul adevăratei autoare

In lumea mică a oraşului nostru s'a stîrnit puţină vîlvă cu schiţele mele. Cine-i necunoscuta care scrie cu „fineţe" şi cu oarecare „ironie"?

— Ai văzut? Au apărut nişte schiţe drăguţe în revista *Vremea*—îmi spun prietinele mele.

Drăguţe?... Epitetul nu mă încîntă de loc.

— Şi, închipue-ţi, nu se ştie încă cine le-a scris...

*

Misterul aţîţă curiozitatea. Fiecare se simte dator să propue o fiinţă vie pentru identificarea pseudonimului şi să facă cercetări probante. Am auzit că acasă la domnişoara Leia Schwartz, croitoreasa domnişoarei Vinea, a fost o vreme un adevărat pelerinaj. Pentruce? Se pare că Leia asta samănă cu Sally dintr'o schiţă a mea.

*

Prietinele mele vin mai devreme ca de obiceiu şi mult mai însufleţite.

— Nu ţi-e ruşine! Şi nouă să nu ne spui...

Le privesc cu prefăcută mirare.

— Tu eşti! izbucneşte Margot, cea mai impetuoasă, fluturîndu-şi cîrlionţii bruni şi privindu-mă drept, cu ochii ei aurii.— Tu ai scris schiţele!..

— Ei, cum vă vine să credeţi? Niciodată nu m'am gîndit să fac literatură..."

Am impresia—neplăcută—că aproape le-am convins.

La plecare totuşi par din nou nedumerite.

— Hai, spune drept: nu eşti tu? Tu eşti!

*

Prin casele pe unde mă duc, se pomeneşte printre noutăţile zilei şi despre schiţele misterioase.

— Se pare că e domnişoara Vinea,—zice cu mult calm domnul Hagiescu, bătrînul, uitîndu-se pe rînd la cei prezenţi cu ochii lui albaştri de copil bun.

Domnişoara Vinea? Oare nu m'am întunecat la faţă? E adevărat că nu vreau să divulg că schiţele sînt ale mele... dar nu-mi place deloc ca bunul meu să fie atribuit alteia.

Simt toată ziua un surd necaz împotriva domnişoarei Vinea.

*

In fiecare zi mai aud cîte ceva. Chestia a început să mă intereseze şi să mă amuze. Pe cît pot, culeg date. Rînd pe rînd, autoare ale schiţelor mele—ei, da, ale mele—au fost toate fetele *cu carte* din oraş: licenţiate, profesoare, ba chiar simple fete de măritat.

*

Printre misterioase procese de deducţie, presupunerile persoanelor celor mai diferite au converjat însă încet-încet către acelaşi punct: domnişoara Vinea, profesoară. Aud că biata fată se zbate în protestări inutile. Dar, dela o vreme, obosită de atîta stăruinţă, are uneori o atitudine încurcată... care pe mine mă enervează. Im vine cîteodată să iau condeiul să-i scriu: „Nu cumva te-ai convins şi dumneata, domnişoară, că *dumneata le-ai scris?*"

*

...In cercul meu, tot mi se mai fac aluzii—mai rezervate parcă—referitoare la literatură. In momentul de faţă schiţele pseudonime au două autoare recunoscute de rumoarea publică: domnişoara Elena Vinea şi... eu.

*

Mi-i lehamite că le-am mai scris...

*

Doamna Ionescu ţine morţiş că sînt eu. De cîteori vine la noi, mică, zburlită şi plină de importanţă, începe insinuant:

— Dumneata eşti Ersilia Canta—nu mai tăgădui. Iţi seamănă, nu ştiu cum, la fire şi la tot.

Domnul Teodosian, june, „subtil", declară cu dezinvoltură, dîndu-şi spre tîmplă o şuviţă de pe frunte:

— Eu zic că e domnişoara Vinea. O recunosc după siluetă.

Parcă era mai simpatic într'o vreme tînărul Teodosian...

Doamna Varsan mişcă graţios capul cu păr bogat, în unde argintii. Mă ia din scurt, cu o autoritate plăcută, subt amabilitatea ei vioae şi rafinată:

— Nu ştiu eu, drăguţă, că ai o croitoreasă evreică, mică şi slabă? Ce-mi mai umbli cu mofturi? Şi nu mi-a spus mie Lina—care a servit şi la voi—că cumperi trufandale dela Dincă, olteanul?

*

Cînd rămîn singură, mă gîndesc: schiţele samănă cu mine. Dar de cîteori nu mi s'a spus că eu samăn cu Tina ori cu Geta?.. Dar aceleaşi schiţe, după părerea domnului Teodosian, evocă „silueta" domnişoarei Vinea, adică: siluetă fină—scrieri fine. D'apoi Sadoveanu?... Şi totuşi scrie aşa de subţire...

*

Lumea parcă s'a mai liniştit,—nu se mai vorbeşte de schiţele mele. Păcat! Mă deprinsesem aşa de bine să aud lăudîndu-le!

*

Iar a început zarva. Intr'o gazetă locală a apărut o notiţă că Ersilia Canta e... doamna Elvira Toncescu! Şi chiar a treia zi, un alt antrefileu dă *in extenso* numele adevărat al Ersiliei Canta: e domnişoara Elena Vinea.

Până aici a putut răbda profesoara! O desminţire în stil didactic şi sec a venit şi dela ea, fără întîrziere. Detreabă fată! Nu rîvneşte laurii altora.

*

După dezminţirea domnişoarei Vinea, toate cunoştinţele mele, printr'o logică infailibilă, au hotărît:

— Dacă nu e ea, eşti dumneata, s'a încheiat socoteala.

Era la ceai, la doamna Varsan. Simţeam iarăşi atmosfera plăcută şi caldă a admiraţiilor rostite. Fiecare căuta să-mi vorbească, punînd în limbaj şi în gîndire o aleasă grijă.

Uşa se deschide şi apare doamna Popescu. In ochii ei mari, nemotivata ei mirare de totdeauna samănă acum cu un fel de spaimă comică. (De cînd cu istoria schiţelor, doamna Popescu ori unde mă vedea, nu mă mai slăbea de cîte un canaf al bluzei şi căuta să mă convingă că... eu sînt autoarea). O văd trecînd repede pe lîngă mine. Im adresează un salut distrat.

— Nu ştiţi?—începe ea, de cum înaintează cu doi paşi spre mijlocul salonului—s'a aflat în sfîrşit cu siguranţă cine e Ersilia Canta.

Inima mi se răceşte, rărindu-şi bătăile într'o aşteptare grea de frică şi de plăcere.

— Cine-i? Cine-i?

Doamna Popescu îmi aruncă parcă o privire de blam, şi răspunde cu adîncă convingere:

— Da, s'a aflat. E madam' Toncescu!

— Ce spui? Elvira?...

— Elvira Toncescu?

Din toate colţurile, din toate gurile numele acesta zboară, se întretae, umple aerul cu intonaţii de admirare. Pe sufletul meu se lasă o lespede. Imprejur păreţii, mobila, musafirii îmi apar într'o lumină mohorîtă şi sarbădă. Ca de departe, aud încă tonul fără replică al doamnei Popescu:

— Da, era şi de aşteptat. E o persoană foarte inteligentă şi cultă.

— O ştiu din şcoală pe Elvira, adaogă dolent doamna Simidy, netezindu-şi cu dragoste stofa de mare preţ a rochiei.—Scrie binişor... dar alege mai mult tipuri „de jos" şi nu e prea egală...

Ah! cum aşi zgîria-o pe leşinata asta!

La uşă se aude un zgomot. Apare doamna Ionescu, aprinsă la faţă, aruncînd priviri iuţi în toate părţile şi cînd mă descopere, salută grăbită pe gazdă şi vine întins la mine:

— Ai auzit? Ştii cine e autoarea *adevărată* a *„schiţelor"*?

Ochii ei neastîmpăraţi mă sfredelesc şi parcă fiecare firişor de păr i-se zbîrleşte în aşteptare, avid de senzaţie:

— Ştii? Ştii cine e?

— Da, răspund eu cu docilitate abătută,—da, e doamna Toncescu...

— Tocmai! aprobă ea ca fulgerul. Cum nu ne-am gîndit? Schiţele acele seamănă straşnic cu Tonceasca...

*

Domnul Popescu, care până mai eri mă saluta adînc chiar dacă nu mă uitam şi chiar de pe trotuarul opus, mi-a eşit azi drept în faţă pe strada Carol. In ultimul moment, abia a dus distrat mîna la pălărie.

Omagiile domnului Popescu m'au lăsat întotdeauna rece. Gestul de azi însă mă jigneşte.

*

Devin din zi în zi mai nervoasă. Cînd o văd pe *doamna* Zănescu, cînd o aud întrebîndu-mă cu dulceaţă „ce mai fac" şi mai ales cînd începe să mă bată pe umăr, trebue să mă stăpînesc cît pot, ca să nu ţip în gura mare.

Azi a sosit la noi cu o mutră compătimitoare, ca la o vizită de condoleanţă. M'a sărutat de cîteva ori şi a început cu glas duios de capră bolnavă:

— Nu-ţi face sînge rău, drăguţă. Lumea aşa vorbeşte... Da' eu, care te cunosc ce fată detreabă *eşti*, n'am crezut niciodată... că te-ai apucat de comedii de-acele, pe la gazete.

Doamna Sofica Zănescu e celace se cheamă un tip tardiv. Ea mă mîngie azi de bănueli care s'au risipit demult din preajma mea şi pe care numai eu ştiu cît le regret.

Cucoana Sofica se emoţionează treptat cu cît vorbeşte. Obrazul ei mare şi placid străluceşte, parc'ar fi uns cu pomadă.

— Drăguţa de ea, se adresează dumneaei către mama,— putea să păţească şi ea ca Ilenuţa Vinea, s'o dee la gazetă...

*

In jurul meu e pe fiecare zi tot mai mare răceală.

Prietinele îmi vin mult mai rar.

Logodnicul meu, care—fără să-i fi mărturisit eu—îşi făcuse convingerea că sînt literată, se uită acum la mine posomorît şi

desamăgit, stă puţin şi nu vorbeşte mai de loc. Imi pare imposibil şi ridicol să-i spun:

— Iubeşte-mă, că *eu* sînt autoarea...

*

Am întîlnit azi pe Adelina. A lipsit multă vreme din oraş. E singura fiinţă căreia îi vorbisem cîte ceva de secreta mea activitate. Cînd am zărit-o, am pornit cu grabă şi cu bucurie spre dînsa. M'a întîmpinat cu un zîmbet ferit şi, din întreaga ei purtare, am înţeles un dispreţ abia voalat de painjenişul politeţei.

Mă strînge ceva la *tîmple*. De cum înserează am dureri de cap şi puţină febră... Dorm rău...

*

Mama îmi spune că am căpătat o căutătură stranie—pe subt sprincene—parcă tot vreau să parez o lovitură.

Am început să fug de orice cunoştinţă. Care cum mă vede, *îmi spune*:

— *Ştii, autoarea* „*Schiţelor*" e doamna Toncescu.

Din intonaţiile fiecăreia exhală un fel de voluptate.

— *Scrie admirabil!* adaogă unii, privindu-mă parcă sfidător.

*

Azi am primit ultima *lovitură*: Logodnicul meu mi-a spus că pleacă la Bucureşti.

— Cînd te întorci?—l-am întrebat.

— Nu ştiu, mi-a răspuns scurt, uitîndu-se aiurea,—poate să zăbovesc cam mult"...

. . . .

* * *

Manuscrisul se sfîrşea aici...

Filele subţiri, scrise cu creionul şi părăsite pe o mesuţă lingă fereastra deschisă, au fost smulse de un vîrtej, au palpitat o clipă între pămînt şi cer, apoi au căzut obosite în omătul moale.

Nimenea nu le-a mai regăsit, niciodată...

In acea sară—o sară cenuşie şi lugubră de Decembrie—se bănueşte că biata fată a deschis larg fereastra să mai soarbă odată, pentru ultima oară, din plin, viaţa.

...Nenorocita a fost găsită jos, fără suflare. Buzele ei întredeschise parcă rosteau cu exasperare: „Eu sînt adevărata autoare!"

Lucia Mantu

Cîntec mut

Cu ochii suri şi tulburaţi de vis,
Cu ochii unui om care-a ucis,
Nebuna pală-a nopţii pân'tîrziu
Priveşte fix, halucinată,
Priveşte nemişcată
Spre cîmpu'ntins şi mort ca un pustiu.

Iar peste dealu'nmărmurit ca piatra
Subt crucea ocolită şi de cîni,
Necunoscutu-şi odihneşte şatra
De nori bătrîni...

Un drum uitat, ce-l adormiră anii,
Visează paşi stingheri şi rătăciţi;
Iar lîngă el, ca nişte umbre stranii,
Doi plopi stau neclintiţi...

Nu suflă-acum nici stafia unui gînd,
Dar luna tot mai palidă se face,
Şi'n frica ei nu mişcă ascultînd
Misterul din tăcerea care tace
De cine ştie cînd...

Alexandru N. Nanu

Un filozof romîn în secolul al XVIII-lea

Intîmplarea şi de data aceasta a fost propice unei descoperiri. Dacă această descoperire nu a atins regiuni prea superioare în cîmpul gîndirii, pentru ţările romîneşti ea reprezintă totuşi un moment de o importanţă deosebită. Ea ne arată cu o vădită surprindere nu numai că trecutul nostru ni este în multe puncte necunoscut, dar că şi acolo unde îl cunoaştem, îl cunoaştem superficial. Intr'adevăr, nu puţin curios s'ar părea oricărui cărturar măcar şi titlul acestui articol. Atît de aproape de noi, un filozof romîn şi încă necunoscut—ba mai mult: despre care s'a scris doar trei rînduri de înregistrare la cincizeci de ani interval. E de mirare şi totuşi este purul adevăr.

Despre *Petre Stamatiade* intr'adevăr se pomeneşte doar de două ori. Ambele citaţiuni însă sînt făcute în afară de cunoştinţa conţinutului cărţii publicate. Despre această trecere cu vederea nu poate desigur fi acuzat nimeni altul decît lipsa acelui corp de erudiţi care să nu oblige pe unul sau doi cărturari să răsfoiască o întreagă publicistică şi să facă dări de samă despre ea. Oricît de restrînsă ar fi producţia intelectuală romînească se poate uşor întîmpla ca o eroare sau o teamă să treacă subt tăcere sau pe alături de informaţie o operă chiar de o însemnătate destul de mare. Şi faptul s'a şi petrecut cu autorul de care ne ocupăm.

Felul în care este prezentată lucrarea desigur a contribuit mult la acest rezultat. Acest fel nu permitea o rapidă dare de samă sau luare în considerare, ci, din contra, avînd în vedere existenţa insolită a lucrării, împingea pe cercetător la o concluzie logică, alături de drum. Lucrarea este intr'adevăr prezentată subt formă de scrisoare-polemică şi este urmată de o serie de note explicative. Scrisoarea mai are şi un titlu lung şi neatrăgător, notele se termină cu data „1773, Mai 8 în Pariz", pe cînd aceiaşi scrisoare este datată „la anul 1791 Dek. 3". In titlu se

pomeneşte apoi de *okelişti*, demult uitaţi în ştiinţă, şi autorul se adresează pe deasupra şi unui necunoscut. „Îndeletnicire fi-„lozoficească în chip de scrisoare adică răspuns cătră cel ce au „alcătuit, şi dar mi-au trimis cartea cea tipărită elineşte şi fran-„ţuzeşte în Viena Austriei la 1787 asupra lui okel Lefkanosul „pentru firea a toată lumea".

Şi chiar dacă se descoperea că răspunsul se adresa lui *Zanetti Clucerul*, şi chiar dacă se încerca a se ceti cartea acestuia, totuşi nu cu uşurinţă se putea cineva pronunţa asupra ambelor opere. Subiectul este ingrat, chestiunea părăsită şi suspiciunea unei traduceri semnată de un romîn nu departe de concluziile criticii. Dacă se mai adaogă că autorul nu semnează ci termină jos la ultima pagină cu: „s'au tălmăcit şi adunat de înţeleptul „dascal Petru Stamatiadi", atunci lesne era să se creadă într'o traducere, adaptare sau rezumat. Şi din nenorocire acest fapt s'a şi consumat. Iar cu el a trecut şi Stamatiadi printre multiplii semi-anonimi ai publicisticei romîneşti din secolii trecuţi. O întîmplare, am afirmat, a făcut să-mi cadă în mînă opul lui şi mărturisesc că eu însumi am răsfoit de multe ori cartea şi publicaţiile timpului până a îndrăzni să mă pronunţ asupra ei. Frica unei erori era foarte la locul ei. Pronunţarea însă, de data aceasta, este categorică. Ne aflăm în faţa unei opere filozofice originale, mai bine zis a unei teze filozofice susţinute cu tot materialul necesar, de cătră un romîn, *Petru Stamatiad*, cătră finele secolului al XVIII-lea. Notele reprezintă materialul cules şi tradus, iar scrisoarea: *refutarea teoriei ocelisto-pitagoriciene*. Notele filozofice sînt luate din *Bruker*, *Boem*, *etc.*, iar cea asupra cometelor din *Lallande*, după însăşi mărturisirea *textului*. Din acelaşi text se poate deasemeni uşor constata orginalitatea lucrării, care, ca orice lucrare cosmologică, nu cere decît un concept şi o demonstraţie, indiferent de material, sau cînd conceptul este străin, de o demonstraţie personală. În cazul nostru, numai demonstraţia este personală, teza fiind cea teistă, recunoscută şi azi de ştiinţa pozitivă. Această demonstraţie este însă personală, căci aduce *argumentele ştiinţei epocei* în afară de cele întrebuinţate anterior. Partea relativă la mutabilitatea cerului, adică la transformarea lui în contradicţie cu Okelus, care susţine imutabilitatea, este foarte originală. Se serveşte de ultimele date asupra cometelor pentru a proba aceasta. Prin urmare ne mai aflăm şi în faţa unei lucrări cu suprafaţă europeană. Autorul nostru a dat la lumină aşa dar o *operă filozofică* în toată accepţiunea acestei expresii. Şi în ce constă ea, se pune atunci întrebarea.

La refutarea vechei teorii a Genesei, care din tradiţie aparţine şcoalei pitagoriciene, dar nu e cunoscută decît subt numele unui elev al acesteia din urmă, anume *Ocelas din Lucania*. Cartea lui poartă titlul: „Natura Universului" este suspectată ca autenticitate şi nu admite nici început nici sfîrşit lumii, materia fiind eternă. Este prin urmare antiteza Genesei biblice şi teoriilor ştiinţifice, care pun evoluţia la baza lumii alături de transformism şi principiul unităţii forţei.

Cît despre demonstraţia lui Stamatiad, ea este făcută pe baza ultimelor date ştiinţifice dela finele sec. XVIII, însoţite de note din diferitele ramuri ale ştiinţelor. Cea asupra cometelor, de care pomenim mai sus, între altele este tradusă după Lallande, ţine cam treizeci de pagini mari şi e însoţită şi de o figură.

Iar celace a motivat apariţia, repet, este lucrarea lui *Zanetti Clucerul*. Acesta a tipărit la Viena în franţuzeşte şi greceşte o refutare pur filozofică, după sistemul dialectic al lui Aristotel, a aceleiaşi teorii. Stamatiad e nemulţumit de ea, îl dojeneşte şi mai afirmă că a reprodus şi pe *profesorul* lui (?). Dojana este prea aspră şi Stamatiad prea pretenţios, căci pentru ţara noastră şi opera Clucerului Zanetti este o revelaţie. Am citit-o şi nu mă aşteptam la celace mi s'a prezintat.

Dar, în definitiv, şi una şi cealaltă refutare ce rost aveau ele? Apărute în plin secol al lui Voltaire, ele pot avea chiar un interes deosebit, dar totuşi pe lîngă cel filozofic şi romînesc, au ele o *altă* raţiune şi o valoare? Da. Şi aceasta le scoate pe amîndouă şi mai mult în relief. Ele sînt un răspuns la adresa *Marchizului d'Argens*, cel mai bun tovarăş al *Marchizului de Sade*. Acest marchiz d'Argens, françez şi chambelan al lui *Frederic cel Mare*, este prototipul materialistului din sec. XVIII. Pe lîngă multiplele lui scrieri antiteiste, care i-au atras exilul şi disgraţia, a mai tradus şi faimosul tratat a lui Ocelus. Astfel, pentru prima oară într'o limbă europeană, apărea spre vulgarizare, evanghelia şcoalei materialiste. Învăţaţii noştri, care o cunoşteau din original, s'au crezut ei obligaţi să ridice mănuşa, şi iată-ne deodată în vîltoarea frămîntărilor europene, care trebuiau să se isprăvească cu o lume nouă. Fantastic, dar aşa este! Noi, stînd la luptă cu falanga care prepara Revoluţia mare, şi totuşi nimeni să nu o ştie nici în generaţiile precedente nici în cea actuală! Să se fi dat la noi, în pragul unei alte lumi, o luptă aprigă de care noi să nu avem nici ştiinţă, luptă care cu certitudine ne-a îndepărtat de evoluţia noastră naturală cu întreg secolul al XIX! Şi poate numai căutînd-în uitarea partidelor înaintate din prima jumătate a sec. XIX, adevărata cauză a necunoaşterei lui Stamatiad, putea-vom găsi explicaţia acestei extreme curiozităţi.

Iar uitarea aceasta voită să fi împins până acolo lucrurile, încît, nici măcar să nu ştim cine a fost acest filozof? Patima politică e cert, împiedică multe şi azi împiedică şi opera naţională. Cu toate investigaţiile în speranţa unor alte lucrări, nu se poate afla în această privinţă nimic. Autorul este o enigmă istorică, caşi cartea sa. Şi dacă totuşi întîmplarea i-ar da de urmă, cum a dat de opera lui, nu ar fi exclus ca să ne releveze şi alte surprize şi mai mari. Astfel, la începutul scrisorii, el scrie că este ocupat cu tipărirea lui Maron. Dacă nu e vorba de fondatorul sectei Maroniţilor, care nu prea ar avea ce căuta la noi, atunci ne-am afla în faţa lui Virgil Stamatiad;—ar fi făcut deci două lu-

crări de fond pentru limba romînească. O carte cu conținut științific, una cu conținut literar. Și a ales în cazul din urmă pe cel mai greu autor de tradus. Dar să revenim la opera noastră. Invățatul care a elaborat-o era, fără discuție, o personalitate de frunte pe timpul său chiar în Europa, căci el însuși este un mare *Enciclopedist*. Cunoștințele lui sînt o mirare mai mult, pentru țara noastră. La 1790 un Enciclopedist romîn în polemică cu răzvrătiții Europei, nu e lucru de lepădat. Se poate oricine mîndri cu un asemenea om. Să ne mulțumim măcar că l-am descoperit. Avem și noi cel puțin un filozof: pe *Enciclopedistul Petre Stamatiad*.

Dar însemnătatea operei lui Stamatiad, trebue să spunem, nu se oprește aici. El este pentru noi mai mult decît atît. El este, din alte puncte de vedere, de o importanță și mai mare. Că am avut un filozof, nu e cine știe ce, am mai avut și pe *Zanetti*, cu toate că mai puțin important. Dar, pe cînd acesta din urmă a scris în limbi străine, Stamatiad a scris romînește și acest lucru este important. *A scris filozofie*, a *scris istorie*, a *scris teologie*, a *scris matematici*, a *scris astronomie în romînește*. Și dacă n'ar fi decît faptul că rupe pentru noi cu o veche credință, după care pe atunci nu se puteau scrie chestiuni științifice în limba noastră, și tot ar fi deajuns.

Dar cînd se va vedea că limba pe care o vorbim azi nu este de eri de alaltăieri, copiată după unii sau alții, ci este veche și atît de veche în cît permitea scrieri ca aceia a lui Stamatiad, atunci nu numai ne vom mira, dar ne vom mîndri cu valoarea națională a acestui cărturar necunoscut până ieri. Dacă Stamatiad poate fi un filozof, un filozof european, pentru noi este mai mult, este acel care dezvălue un trecut, rupe cu o veche și falșă concepție despre noi înșine. El ne arată mai mult, căci dacă a scrie e un lucru însemnat, existența unui public cetitor al limbei lui este un lucru și mai însemnat; și mai presus este că ne arată în plin secol al XVIII-lea o cultură romînească, destul de înaintată, capabilă a înțelege pe Stamatiad, concluzie extraordinară mai ales pentru intelectuali, crescuți în idei eronate. Acești intelectuali vor trebui de acum să-și schimbe părerile.

Dar să dăm cîteva exemple pentru a adeveri cele ce înaintăm.

Luăm pe rînd fragmente din note sau însemnărici.

Filozofie.— Iau două chestii grele: definiția sistemei și sistema lui Spinoza.

„Sistemata nu este altăceva decît alcătuirea a multor părți, „(a unui) meșteșug, sau (a vreunei) învățături, puse cu acest „fel de orînduială, (unde) ele se sprijinesc una pe alta, și (unde) „cele mai de pe urmă se tălmăcesc de cele mai înainte; acele „ce dau cuvînt pentru celelalte se numesc Prințipuri, și cu atîta „este mai desăvîrșit o sistemă cu cît vor fi mai puține prințipurile; „ar pofti cineva încă ca toate să se poată aduce la unul numai „(pag. 50)...

Apoi *Sistema lui Spinoza* (pag. 59).

„O ființă singură, nedreptățită, trebuincioasă, din firea căreia „toate alcătuirile urmează numai decît ca niște feluri, care arată „ființa ei fieștecare după chipul său. Aceasta este lumea după „cum zice Spinoza. Scopul acestui filozof este ca să arăte că „nu este altă ființă, de cît numai una a căreia toate acestelalte, „care noi le socotim de atîtea ființuri, sînt niște fealuri sau chipuri. Și că orice se întîmplă, este numai decît asemenea o urmare din firea aceii singurii ființe și apoi nu este nici o deosebire între binele și răul moralnicesc a-l face".

Mai iau apoi *Stoicienii* (pag. 60).

„Zinon da matimile lui într'un pridvor dela Atina, și de „acolo următorii lui s'au numit Stoiki, adică predvorieni.

„Filozoful acesta zice, că mai înainte de cît toate au fost „haos, și lumea nu este altăceva fără numai haosul acela pus „la orînduială. El este făcut din două prențipuri, unul lucrător, „care este un suflet, ce lucrează într'însul și-l mișcă. Celălalt „pătimitor, care este materia ce din sineși este adiaforă spre tot „felul de forme. Dintr'aceste două prențipuri, iasă un tot singur care cuprinde toate lucrurile lumii, și care plutește într'un „loc nemărginit. Acesta este un dobitoc făcut de un trup și de „un suflet: și dobitocul acesta este mai ales Dumnezeu"...

Trec la *Platon* și *Anaxagora* a căror metafizică este rezumată în vre-o 15 pagini.

„*Anaxagora* au fost cel întâiu, ce a schimbat sistema a„ceasta, sau să zic mai bine au îndreptat'o, încredințat fiind că „materia nu poate dela sineși să se mișce, nici a se pune la „orînduială; au cunoscut de prințip întâiu un duh înțelegător și „cu totul fără materie, apoi dar acele două prințipuri nu le-au „socotit că făcea una, ci le-au deosebit și le-au dat fieștecăreia „deosebite deosebiri; materia n'au fost alta, decît un haos, o „greutate fără formă, fără mișcare, fără viață. Dumnezeu nu a„vea nici o împărtășire de dînsa (pag. 70)...

„*Platon* au vrut să primească o parte dintr'însa, și măcar „că Dumnezeul lui era alta decît un foc, și așa dar foarte deo„sebit de Dumnezeul lui Anaxagora, dar cu toate acestea el l'au „despărțit de materie...

„Materia aceasta dezbrăcîndu-se de toate chipurile sale, nu „este alta decît o ființă sau idee fără lucru" (pag. 71)...

Deasemeni, întreaga filozofie a lui *Aristotel* este dată în rezumat. Citează din *Bacon*: „Mîndria ce avea (Aristotel) ca să „facă alegerea care au făcut, l'au asemănat cu frații împăratu„lui turcesc, care gîndesc că nu vor putea împărăți cu liniște, „dacă nu vor putea omorî pe toți frații lor" (pag. 55). Și aceasta relativ la Logica, unde nu citează pe nici un predecesor.

La aceiași pagină: „Vedeți aicea că materia aceasta fără „trup a lui Aristotel, nu este alta de cît însuși trupul, socotindu„se fără felurimile ce i se cuvin cu toate acestea, filozoful acesta „se laudă pe această descoperire și nu lasă nimica spre a arata, „că materia aceasta fără trup este prințipul trupurilor. Formele

„sînt alte idei fără lucru, care le face iarăşi ca cum ar fi lu-„cruri. Ele nu sînt altăceva fără numai felurimi ce le-au ridicat „dela trupuri, cînd au făcut ridicarea lor, adică au stricat tru-„purile ridicîndu-le formele acestea, şi n'au rămas alta fără nu-„mai o materie fără trup".

Istorie.—La pag. 77 se ocupă de Egipt...

„Norodul cel prost al Egiptinilor se închina stelelor, oame-„nilor şi dobitoacelor. Iar Bogoslovia cea tainică cunoştea un „duh preste toată lumea, care locuia mai vîrtos în ceruri. Dar „de era duhul acesta materie subţiată ori altăceva, nici ei sin-„guri nu ştia"...

Cîteva rînduri mai sus.

„...nişte fiinţe, care ne dau a cunoaşte că ei aveau multe „descoperiri până a nu avea încă Grecii filozofi. Egiptienii a-„veau Astronomi, cari puneau soarele la Kentru lumii... După „scrisorile ce au lăsat ei se vede că şi la Geometrie au fost is-„cusiţi, iar nu numai cît au adus Talis şi Pitagora dela dînşii".

La pag. 81 trece la *India.*

„La Indieni popoarele sînt împărţite prin cete, şi cetele a-„cestea nu se unesc niciodată, deci ceata Brahmanilor se soco-„teşte cea mai întâiu decît toate... şi pentru că s'ar trage din „începutul lor dela Dumnezeul Birâma sau Brâma.

„Bramanii zic că Dumnezeu este o lumină curată şi înţă-„legătoare...

„Ei zic că Dumnezeu vede toate, ocîrmueşte toate, păzeşte „toate, zic că este sufletul lumii. Stelele sînt ochii lui...

„Grecii, care prea puţin au învăţat părerile Bramanilor, „le-au luat seama mai bine la port, şi le-au numit Gimnioso-„fişti, adică filozofi goli, şi i-au arătat că trăesc departe de oa-„meni, în păduri, în peşteri".

La pag. 82, trece la *Perşi.*

„Perşii ca şi Haldeii au numit magi pe oamenii cei ce a-„veau învăţăturile. Şi magii aceştia aveau pre mai marele lor „un Zoroastru.

„Magii aceştia puneau două prenţipuri, unul de bine şi de „lumină Oromaz; iar celalt de rău şi de întuneric. Arimaz"

„Ei socotesc focul ca un suflet al lumii..."

„Zoroastru au dat nume focului acestuia Mitras... se zice că „Mitras a născut pe Oromaz şi Arimaz şi printr'înşii au forma-„risit lumea".

Matematici.— Citez *teoria lui Pitagora:*

„La un trigonon C. A. B. (figură) ce va avea unghiu drept, „kfadratul ce se face din ipotinuza C B, ce este împotriva un-„ghiului drept, este întocmai cu kfadraturile ce se fac din pla-„sile ce cuprind pe unghiul drept, adică din A B şi A C.

„Arătarea nu o mai pun că aceasta este ecatomba lui Pitagora".

O demonstraţie la pag. 87.

„Vederat este că linia strîmbă ce trece prin vîrful dungilor

„ce se micşurează (figură) după proodos acesta nici odată nu va „putea să se împreune cu linia A L, ori şi cît se va lungi, pen-„trucă niciodată depărtarea ei dela linia A L nu poate să se facă „nulă, cu toate acestea tot se va mai apropia cu cît va merge „mai înainte, încît atîta va fi de aproape cît nici o mărime alta, „cît de mică să fie, nu va fi mai aproape decît dînsa"...

Deasemeni legătura dintre trup şi suflet este tratată pe larg. Citez pag. 105.

„Apoi dar mişcările nu sînt în organe.

„Ele sînt dar în oareşcare lucru, care este deosebit de tot „lucru ce este trup, adică întru o fiinţă în care este altă ceva „decît mişcare. Aceasta este aceia care se numeşte suflet, ori „fiinţă înţelegătoare. Cu cît mai mult vom lua seama proprieta-„telor acestei fiinţe, cu atît mai mult ne vom încredinţa că este „cu totul deosebită de trup".

Şi pentru a ajunge la această concluzie, citez o parte de mai înainte.

„Cînd auzim sunete, atuncea scuturăturile trupului celui su-„nos se revarsă în vînt, şi din vînt la timban (adică la toba din „urechi)".

„Mai în scurt, nu se poate să fie altăceva în organele „noastre de cît o mişcare şi o simţitură, care cu toate că se „pricinuieşte din mişcare, dar cu toate acestea nu este însuşi „mişcarea aceasta"...

Aceste note servesc la exemplificarea unor chestiuni ne-explicate încă de ştiinţă.

Cosmografie.— Cea mai interesantă şi mai surprinzătoare notă însă este cea asupra *cometelor.* Pe la anul 1790, chestiunea pasiona tot atît cît şi în evul mediu, deoarece nu îi se dăduse încă bine de rost.

Lallande, unul din cei mai productivi scriitori ai Enciclopediei, este redat de Stamatiad în această chestiune, căci zice la pag. 112.

„Lallandu astronomul face socotelile asupra comiţilor ce pot a se apropia de pămînt". Nota ţine 20 pagini şi e însoţită şi de o figură reprezentînd sistemul solar.

Citez pe sărite.

La pag. 112. „Decînd s'au aflat mişcările comiţilor şi că „ei se întorc iarăşi, Fizicoşii au înţeles că o mulţime de trupuri „ce se învîrtesc în multe feluri de planuri împrejurul tot aceluiaşi „Kentron, ar putea să se afle uneori foarte aproape unul de „altul şi să pricinuiască nişte fenomene foarte deosebite...

„Scriitorul cel înalt de istoria cea naturalnică au arătat că „starea aceasta de acum a sistemii soarelui putea să fie o faptă „a mişcării unui comit. Iar alţii s'au mulţumit de a arăta că „Potopul s'ar fi făcut din apropierea unui comit de aceştia. „Viston, vestitul astronom, au dat în publică la 1703: teoria lui „ce face pentru pămînt, întru care voieşte să arate că comitul „ce au fost la 1680 ani, au putut să pricinuiască potopul, adecă

„cu 2426 ani mai înainte de veleatul mîntuirii, au pentrucă s'ar „fi îndesit atmosfera lui asupra pămîntului, ori pentrucă ar fi „ridicat apele ce sînt înlăuntrul pămîntului și le-ar fi adus la „fața pămîntului"...

La pag 114.

„Numele lui Cassine este atita de vestit intru astronomie, „încît insuflă în fieștecare deodată cea mai mare încredințare. „Dar în vremea aceia pe cînd vestitul dominican Cassine scria „cărțile lui pentru Comiții dela 1664 ani, dela 1680 ani, încă nu „se hotărîse nici ca cum orbiturile comiților, și acum nu s'ar „putea să încredințeze cineva lumea în cuvîntul lui".

„Intăiu Nefton la 1687 ani, au deschis drumul la aceste cer-„cetări. Al doilea această aflare pentru nodurile comiților ar fi „trebuit să se încredințeze și să se urmeze după acele ce s'au „văzut de 30 ani și încoace și care sînt prea multe".

„Dumnealui Lambertu, matematicos foarte vestit, puțin oareș-ce a-„semenea arată în scrisorile sale ce vorbesc de lume, care este „o carte plină de duh și de ființă, în care vorbește de stricările „ce pot să facă tragerile cele din potrivă una alteia".

Urmează apoi istoricul cometelor cunoscute până atunci.

Calculul probabilităților bazat pe aceste date, servește textului și tezei susținute.

N'ar mai fi de folos după aceste citații să mai înșir pretinsele noastre neologisme de azi, și care, cel puțin în domeniul parcurs, sînt vechi și au forme bine definite, multe întîlnite la lumea de jos a orașelor mai acum cîteva decenii încă. Dar o voi face-o pentrucă chestiunea formării limbii, mai ales științifice, este de o importanță foarte mare, și a dat până acum loc la credințe eronate. Fără a putea preciza cam pe cînd s'a început pretinsa invazie a terminologiei străine, totuși nimeni nu o punea mai înainte de 1830. Azi o găsim cu o jumătate de secol înainte, apărută. Formele noi nu sînt decît o evoluare subt influența mai puternică a apusului, dar nu introduceri savante recente.

Iată-le :

„Vederat—haos—prențip—sistema—ipotesia—fenomena—„proprieta—ideie—a da în publică—partezan—bibliotecă—haractir „—mihanismos—Fizică—Retorică—Itiki sau moral—Poetica—cri-„tica—atom—materie—formă—grup—grupalnic—fantasie—linie „dreaptă—Kendru—simbatie—experienție—lavirint—dogmă—„poeticii (poeții)—închipului—planite—astronom—glob—crug „(cerc)—ispagniol (spaniol)—scopos—moralnicesc—plan—etir—„periferie—product—minut—răsfrînge și înfrînge (lumina)—ochiane „—eclipsuri—parabolic—privelegium—istornic (istoric)—a publica-„risi—comandir—raug—tiranie—*într'armat*—tiracii—datorie—„*iroicesc*—(eroic)—Patria—a tipări—a formarisi—(a da formă)—„basis (bază)—organe—noimă (normă)—familie—interesește (inte-„resează)—fanatismos—etc. etc. etc."

Și nu am citat nici jumătate.

Iar cum acestei dări de samă rudimentare îi trebuește o concluzie, voiu termina arătînd cît ar fi de urgentă tipărirea unui studiu amănunțit al acestei lucrări care, pe lîngă o întreagă enciclopedie romînească din sec. XVIII, mai cuprinde și un lexic romînesc de o așa însemnătate, încît nu se poate scrie despre limba noastră savantă fără cunoștința ei. Eroarea trebue corectată, dacă se ține mai ales samă de îndreptarea altei erori asupra existenței acestei limbi savante. Știu că va fi lucru nu tocmai ușor, totuși sper aceasta și pentru acest motiv am scris aceste rînduri.

București, 19 Noembre 1925.

Em. Grigoraș

Există mişcare cooperativă în Rominia?

Iată o întrebare desigur curioasă pentru un cetitor din Rominia, care de 30 ani şi mai bine, aude vorbindu-se mereu în ţara noastră, despre o mişcare cooperativă şi care întîlneşte în orice comună rurală şi în mai toate suburbiile oraşelor, bănci populare şi magazine cooperative de consum.

Intrebarea este în adevăr curioasă, dar ea mi-a fost pusă de... un inspector al Cooperaţiei. Comentînd articolul meu anterior, * cu privire la *„Autonomia mişcării cooperative"*, inspectorul în chestie, un om bine intenţionat şi deplin cunoscător al mişcării cooperative ca şi al tuturor problemelor cu caracter social, a găsit juste observaţiile şi încheerile mele, dar cu o condiţie: dacă în adevăr există la noi o mişcare cooperativă, celace — zicea el — nu este încă demonstrat.

Cetitorul va zice că ne găsim în faţa unui paradox. Cum se poate ca un om însărcinat cu îndrumarea mişcării cooperative să se îndoiască de existenţa ei, într'o ţară unde de 30 de ani se face atîta zgomot pentru întărirea mişcării, unde cooperaţia s'a impus şi a devenit instituţie de stat şi unde lumea îşi pune în ea atîta nădejde, pentru înlăturarea scumpirii traiului şi atîtor alte nevoi, care apasă viaţa cetăţeanului de după războiu?...

Şi totuşi se poate.

Se poate, fiindcă nu este încă stabilit exact şi definitiv ce este cooperaţia, ce scop are şi prin ce mijloace îşi poate atinge ţinta. Aceasta face ca fiecare să privească chestia dintr'un anumit punct de vedere şi să tragă concluziile ce rezultă în mod firesc din acest punct de vedere. Astfel se produc fel de fel de confuzii, care în lipsa de orientare generală, ce caracterizează opinia noastră publică, duc la urmări dureroase şi cu repercursii asupra mişcării însăşi.

Vom cita numai două împrejurări care pot duce la încheerea, că nu avem o mişcare cooperativă.

Orice iniţiator care vrea să întemeeze o cooperativă de consum, îşi începe discursul cu... eftinirea traiului, înlăturarea intermediarului şi suprimarea profitului. Cooperativa se înfiinţează, dar traiul nu se eftineşte, intermediarul continuă să existe subt o formă sau alta, iar profitul, dacă în adevăr se suprimă... se suprimă şi cooperativa.

* *Viaţa Romînească*, Nr. 4, 1923.

Este atît de mică partea contributivă în bine a acestei noi celule sociale care se cheamă „Cooperativă de consum" şi atît de complex mecanismul economic pe care vrea să-l înrîurească, încît cetăţeanul, robit de nevoile clipei prezente, uită perspectiva din viitor a noului regim, propovăduit de apostolii religiei cooperatiste.

Si fiindcă numai simpla înregistrare a unor statute la judecătorul de ocol, sau caligrafia îngrijită a unei firme nu poate însemna mişcare cooperativă, este evident că existenţa mişcării poate fi pusă la îndoială.

Se ştie pe de altă parte că cooperativele se pot clasa în trei grupe principale: Consum, producţie şi credit. Şi iarăşi se mai ştie că cooperaţia romînească este reprezentată de un număr foarte mare de bănci populare, foarte bine organizate şi răspîndite în tot cuprinsul ţării. Nu există comună rurală, unde să nu existe cel puţin o bancă. La oraşe de asemenea, toate suburbiile au instituţiile lor de credit popular.

Nu mai vorbim de foloasele ce ele aduc poporului de jos. Insăşi înmulţirea lor este o dovadă că sînt necesare şi că îndeplinesc un rol.

Dar băncile noastre populare încasează şi plătesc dobîndă 10 şi 12 la sută, deci nu suprimă profitul. Apoi creditul pus la îndămîna micilor proprietari, întăreşte o clasă de oameni care, după ce vor scăpa de nevoia zilei de azi, vor intra în conflict cu semenii lor, rămaşi mai slabi în lupta pentru existenţă.

Ce să mai vorbim de cooperativele de producţie? Scopul lor este valorificarea produselor, deci... urcarea preţurilor şi scumpirea traiului...

Prin urmare mişcarea noastră cooperativă se reduce la un număr foarte mare de bănci populare, bine organizate, la cîteva cooperative de producţie care nu rezolvă problema eftinirii traiului, şi la un număr oarecare de cooperative de consum care merg foarte slab.

Adică la dreptul vorbind această mişcare se rezumă în cele cîteva mii de bănci populare, pe care le găsim funcţionînd în comunele rurale şi chiar în suburbiile oraşelor.

Dar sînt oare băncile populare instituţii cooperative? Au ele la bază principiile cooperaţiei puse de Owen sau de Equitabilii Pioneri dela Rochdale.

Iată celace avem de lămurit în rîndurile următoare.

Dacă la această întrebare se poate răspunde afirmativ, negreşit că în Romînia există o mişcare cooperativă, dacă se va răspunde negativ, atunci îndoiala inspectorului nostru e legitimă, iar concluziile articolului nostru anterior sînt fără valoare.

Să examinăm deci chestia în toate amănuntele ei.

* * *

Mai întîiu trebue să spunem că nu sîntem în faţa primului caz de îndoială, dacă băncile noastre populare sînt sau nu societăţi cooperative.

D. dr. I. N. Anghelescu, în lucrarea sa „Cooperaţia şi Socialismul în Europa" (pag. 536) ne spune următoarele:

„Unde nu există decît cooperative de credit, nu există o adevă-„rată mișcare cooperativă și foloasele aduse de aceasta nici nu se pot „aștepta. Creditul prin sine înlesnește funcționarea unui mecanism e-„conomico-social foarte complex și numai atît. Cooperativele de cre-„dit în anumite împrejurări sînt cea mai superioară formă de organi-„zație a creditului. Ele folosesc însă atunci cînd acei pentru care sînt „făcute, au un rost în viața economică. Alte instituții de credit au „ajutat pe marii întreprinzători, dar numai întrucît erau întreprinză-„tori. Cooperativele de credit ajută clasele de jos numai în mișcarea „lor în viața economică și această mișcare e condiționată de alte forme „cooperative, pentru a putea exista față de celelalte puteri economice. „Altfel Cooperativele de credit aduc un ajutor momentan, dacă îi aduc „și pe acela".

În afară de această părere a unui scriitor autorizat în materie de cooperație, iat'o și pe aceia a unui socialist cu faimă de cunoscător adînc al problemelor noastre economice și sociale și cu simpatie pentru mișcarea cooperativă—defunctul Dobrogeanu-Gherea—care în a sa „Neoiobăgie" spune despre Băncile noastre populare următoarele:

„Astăzi niciun economist burghez serios nu mai preconizează în-„bunătățirea soartei muncitorimii proletare, prin instituții de credit; „iar proletarul însuși, perfect conștient de ce-i trebue, nu cere, pen-„tru îmbunătățirea soartei sale, instituții de credit și economie, ci re-„ducerea orelor de muncă, mărirea salariilor, contracte colective de „muncă etc., iar pentru viitor, ca soluție definitivă, naționalizarea sau „socializarea tuturor instrumentelor de muncă, în alte cuvinte, poporul „muncitor își caută îmbunătățirea soartei și soluția problemei sale, în „modificarea parțială sau totală a felului și raportului de producție, „nu în instituțiile de credit, care pentru ei direct n'au aproape nicio valoare" (pag. 269).

Să cităm însfîrșit și părerea unui străin, a socialistului Vandervelde, fruntașul mișcării cooperative din Belgia, care se exprimă în această chestie tot așa de categoric.

„Cooperativele de credit, cum le arată numele, au de obiect a „procura credit în cele mai bune condiții posibile: agricultorilor, me-„seriașilor, comercianților doritori de a se sustrage condițiilor one-„roase sau chiar uzurare pe care le impun particularii sau societățile „financiare. Asemenea asociații, e drept, pot aduce mari servicii, dar „ele se compun în general din burghezi și au de scop a le conserva „sau de a le procura proprietatea individuală a mijloacelor de producție „sau de schimb. Ele nu prezintă niciun interes din punctul de vedere „special care ne ocupă". *

Dar nu numai cooperația de credit se bucură de aceste considerații în literatura cooperatistă. Însăși cooperația de producție, despre care am spus mai sus că la noi este ceva mai puternică decît cea de consum, se bucură de aprecieri doctrinare defavorabile.

În adevăr, acelaşi Vandervelde, în aceiaşi lucrare, ne spune următoarele:

„Bernand Lavergne are dreptate să spue că expresia curentă „*societăți de producție*" este foarte criticabilă. Ea pare a indica în „fapt că societățile de această categorie sînt singurele care produc,

* Em. Vandervelde: La Cooperation neutre et la Coop. Socialiste pag. 146–147.

„care transformă în produse gata materiile brute sau semi-brute, pe „cînd societățile de consum sau de distribuție se mărginesc a distribui „mărfuri consumatorilor. Ori, noi am văzut că nimic nu este mai i-„nexact. Din contra, una din caracteristicele esențiale a societăților „de consum de tip modern este că în propriile lor fabrici, sau în fa-„bricile magazinelor en gros, ele produc o mare, o foarte mare parte „din ceiace ele vînd membrilor.

„Ceiace deosebește în realitate societățile de consum de cele de „producție, nu este chiar faptul producerii. Dar producătoare sau ne-„producătoare, societățile de consum sînt grupuri de consumatori și „interesul acestor consumatori domină.

„Societățile de producție, din contra, se compun din producători. „În aceste condiții și pentru a evita orice echivoc, e mai bine, sau va „fi mai bine—dacă altă expresie n'a fost consacrată prin uz,—să le „numim, nu cooperative de producție, ci cooperative de producători. „Printre aceste cooperative de producători, există unele care se com-„pun din patroni, țărani, proprietari fonciari sau chiar mari proprie-„tari, care se asociază subt etichetă cooperativă, nu pentru a produce „pur și simplu, ci pentru a produce prin salariați, zahăr, alcool, bere „sau brînză.

„Altele, din contra, sînt constituite din lucrători, doritori de a „se elibera de exploatarea patronală.

„Dar și unii și alții au în de comun aceiași tendință nu de-a „suprima profitul—cum este în societățile de consum,—ci de a-l împărți „între membri, urmînd un mod de repartiție, care ține un compt larg „de interesul individual".*

Despre cooperativele de producție muncitorești, Vandervelde spune mai departe: „Aceste cooperative se transformă în societăți „de mici patroni, mici capitaliști, despre care se poate spune împreună „cu Proudhon că «nefiind asociați decît pentru ei, sînt asociați împo-„triva lumii întregi»".**

Tot despre cooperativele de producție și anume despre cele agricole—cum sînt la noi cea mai mare parte din ele, Kautsky exprimă următoarele păreri: „Ceiace în cooperativele de producție, întemeiate de lucrători salariați, nu este la început decît o tendință, în coo-„perativele de producție formate din agricultori este o temelie ce se „pune chiar dela început; lucrătorii unei fabrici de zahar, de disti-„lerie, de lăptărie, de conserve, a unei mori cooperative, nu sînt coo-„peratori, ci lucrători salariați, întrebuințați și exploatați de ei înșiși.

„Folosul, pe care agricultorii îl trag din cooperative, consistă, „independent de economiile făcute în ce privește cheltuelile de trans-„port și de comerț, din încasarea unui profit asupra capitalului. Coo-„perativa de producție de acest gen este o etapă către capitalism, nu „către socialism". ***

Continuînd critica cooperativelor agricole, Kautsky spune următoarele—referindu-se la cele de vinuri, care sînt foarte răspîndite în Germania.

„Pivnițile cooperative trebue să dea micului podgorean putința „de a trage el însuși folosul rezultat din îmbunătățirea vinurilor și în-„lăturarea intermediarului. Însă tot ceiace s'a zis despre cooperati-„vele agricole de producție în general, rămîne adevărat și pentru coo-„perativele de vinuri. Pe deoparte ele nu sînt accesibile micului pod-

* Idem, pag. 148–149.

** Idem, pag. 155.

*** La Question Agraire, pag. 397.

„gorean, lipsit de capital, iar pe de altă parte ele—caşi alte coope-„rative de producţie,—degenerează mai tirziu sau mai curind în so-„cietăţi capitaliste, sau devin proprietăţi capitaliste".*

Iată prin urmare o mulţime de păreri autorizate dar protivnice teoriei că creditul şi producţia intră în cadrul ideii cooperative.

M'am îndărătnicit a face aceste lungi citaţii pentru a învedera cetitorului, că chiar în doctrina cooperatistă şi chiar în ţări mai înaintate, există tendinţe şi păreri deosebite şi că aceste tendinţe şi păreri, nu se referă numai la o ramură a cooperaţiei—creditul—şi nici nu are în vedere un singur aspect al aceleiaşi ramuri.

Plecîndu-se dela puncte de vedere deosebite, s'a ajuns la concluzii deosebite, iar în ordinea practică s'a ajuns chiar la dezorientare şi confuzie.

Din această dezorientare şi confuzie a rezultat apoi că mişcarea cooperativă nu a putut realiza ceiace şi-a propus teoreticeşte, şi astfel societatea sau cel puţin o parte a ei şi-a perdut încrederea în mişcare şi în parte a renunţat la ea.

Intrucît este însă îndreptăţită critica ce i-o adresează unii în teorie, şi neîncrederea de care se bucură, din partea altora, în practică, vom vedea din cele ce urmează.

* * *

In acest scop va trebui mai întâiu să definim cooperaţia. O greutate nu tocmai mică de oarece nici economia politică şi nici legislaţia nu i-au fixat limite precise.

Aceasta a făcut pe Charles Gide să spue că „o definiţie precisă „a societăţii cooperative este aproape imposibil de formulat, din pri-„cina marei varietăţi a scopurilor pe care ea le are în vedere. In tot „cazul—adaugă el—este cu neputinţă să intre în acelaşi definiţie so-„cietatea de consum cu societatea de producţie, căci cu toată identi-„tatea aparentă a scopurilor lor, aceste scopuri sînt mai degrabă pro-„tivnice".**

Cel ce a lansat în lume pentru prima oară cuvintul „cooperaţie" este Robert Owen.

El a definit cooperaţia printr'o formulă ingenioasă, care cuprinde în esenţă tot ceiace reprezintă cooperaţia în fapt. „Trebue să deveniţi, zicea el coloniştilor din New-Lanark, neguştori şi fabricanţi pentru voi înşivă... spre a vă furniza mărfuri de cea mai bună calitate şi pe preţul cel mai redus".***

Dar Owen a fost un ideolog, un utopist. Prin cuvintele de mai sus, el înţelegea un comunism, în care oamenii de pe un teritoriu determinat, să fie integral satisfăcuţi în trebuinţele vieţii lor, prin ei înşişi, fără a se preocupa de restul lumii. După cum însă Columb a descoperit America, gîndind că a ajuns în India, tot aşa Owen a lansat un cuvînt, care fără să realizeze ceiace vroia el, a putut totuşi să dea naştere unei mişcări, care atunci cînd a luat o direcţie practică, a putut înriuri efectiv din punct de vedere şi moral şi economic masele nevoieşe din oraşe şi sate.

* Idem. pag. 435.

** *Charles Gide*: Les Soc. Coop. de Cons, pag 1, nota 1.

*** *Ch. Gide*, op. c., pag. 19.

Deaceia, cuvîntul lansat de el, caşi formula citată mai sus, se poate aplica, cum vom vedea, tuturor formelor, pe care le-a luat mişcarea cooperativă în cursul timpului.

De altfel, dacă ne referim la etimologia cuvîntului, ajungem la aceiaşi concluzie: a coopera, înseamnează lucrul mai multora pentru un scop comun, de unde rezultă că asociaţia cooperativă, cooperaţia în genere, este reunirea efortului, pe care-l fac mai mulţi, în vederea înfăptuirii intereselor lor comune.

Astfel este definită în genere cooperaţia.

O definiţie pentru a fi însă exactă, trebue să cuprindă genul din care face parte noţiunea definită şi diferenţele specifice, care o deosebesc de altele din acelaşi gen. Ca gen, cooperaţia este o asociaţie, dar tot asociaţie este şi societatea anonimă, unde de asemenea cei asociaţi fac eforturi, în vederea înfăptuirii unor interese comune.

Prin urmare, trebue să găsim acele diferenţe specifice, care deosebesc asociaţia cooperativă de oricare altă asociaţie.

Din acest punct de vedere, legiuitorul a dat asociaţiei cooperative o definiţie, care din punct de vedere formal, împacă logica. Art. 221 din codul nostru comercial spune: „In statutele oricărei socie-„tăţi se poate stipula, că capitalul social va fi susceptibil de creş-„tere prin vărsăminte, făcute treptat de către asociaţi şi de diminuare „prin luare înapoi, totală sau parţială, a mizelor vărsate. Societăţile „a căror statute vor conţine stipulaţia de mai sus se numesc coope-„rative".

Va să zică, ceiace îndrituieşte după lege, numele de cooperativă, unei societăţi, este facultatea ce au membrii de a mări sau micşora partea lor socială. Codul belgian defineşte societatea cooperativă astfel: „Societatea cooperativă este aceia care se compune din asociaţi „a căror număr sau mize sînt variabile şi a căror părţi nu se pot „ceda unui al treilea", iar cel francez, german şi italian au dispoziţii similare.

Cu toate acestea, nici această nouă precizie nu ne dă definiţia exactă a cooperaţiei. In adevăr, cîţiva capitalişti sau mari proprietari de pămînturi sau imobile ar putea şi ei întemeia o societate, cu menţiunea statuară, că membrii au facultatea de a mări sau micşora miza lor socială.

Ar fi aceasta o societate cooperativă ?

Desigur că nu.

Gîndindu-ne însă că mişcarea cooperativă a răsărit din nevoia de a se salva clasele de jos, sarace şi lipsite de sprijin, a căror situaţie se datoreşte în primul rînd exploatării celor bogaţi şi puternici, ne apropiem de definiţia exactă a cooperaţiei.

In adevăr exploatarea trăeşte din profit, adică din diferenţa dintre costul adevărat al unei mărfi şi valoarea ei de pe piaţă. Suprimarea profitului este deci unul din ţelurile cooperaţiei.

Dar şi socialismul propovedueşte suprimarea profitului.

Este cooperaţia socialism ? Nu. De oarece cooperaţia dă profitul înapoi consumatorului sau îl afectează unor fonduri colective, pe cînd socialismul tinde la suprimarea complectă a profitului. Am putea spune mai exact că cooperaţia vrea, nu suprimarea profitului, care în orice caz este o tendinţă firească a sufletului omenesc şi o pîrghie de progres, ci temperarea şi întrebuinţarea lui în scopuri obşteşti utile.

Prin urmare aceasta ar fi definiţia cooperaţiei: o asociaţie de

muncitori în care profitul revine, parte membrilor care o compun, iar parte fondurilor colective care folosesc tuturor şi în special unor scopuri comune de educaţie şi regenerare. Din acest punct de vedere o definiţie bună, ni se pare aceia pe care o găsim în *„Nouveau Dictionaire Encyclopédique" de Jules Trousset* şi care sună astfel: „Societatea cooperativă este o societate de muncitori avînd de scop să pue în comun sforţările lor spre a eşi din mizerie".

În adevăr, esenţialul în asociaţia cooperativă este nu capitalul, ci persoanele care compun asociaţia şi care se presupun a fi muncitori, adică oameni ce-şi îndestulează singuri nevoile vieţii şi care fac asociaţia nu pentru cîştig, ci pentru a eşi din mizerie, adică pentru un scop de înaltă valoare economică şi socială şi deci de o înaltă valoare morală.

Întrucît banca populară intră în această definiţie, vom vedea mai departe. Pentru moment trebue să lămurim altă latură a chestiei şi anume, vom arăta în scurt dezvoltarea istorică a mişcării, adică evoluţia ei în timp, spre a vedea, dacă aşa cum nevoile l-au determinat cursul, cooperaţia de credit şi cea de producţie poate fi considerată în adevăr cooperaţie.

* * *

Orice mişcare socială are la temelie un mobil de ordin moral sau material. Întrucît mobilul este legitim şi raţional, aceasta o spune analiza tuturor factorilor care determină mişcarea. Această analiză poate fi foarte largă şi foarte amănunţită, dar ea se reduce de obiceiu la cîteva formule logice, întemeiate pe realitatea strictă a împrejurărilor care determină viaţa. Aceste formule sînt evanghelia, pe baza căreia se poate naşte şi trăi o mişcare şi din care se va construi mai tîrziu doctrina, în cadrul căreia se va dezvolta mişcarea.

Din acest punct de vedere, după cum creştinismul—o mişcare cu caracter moral—îşi are temeiul în Evanghelie, pe baza căreia, mai tîrziu, s'a format o doctrină, care condiţionează astăzi mersul întregului organism bisericesc creştin, tot aşa cooperaţia îşi are temeiul în programul *„grandios şi profetic"* cum îl numeşte Gide, formulat de cei 28 de ţesători dela Rochdale, care au constituit prima societate cooperativă.

Programul acesta e destul de cunoscut. Pentru uşurinţa discuţiei noastre, îl vom reproduce totuşi şi analiza.

Iată ce şi-au propus „Cinstiţii antemergători"—căci asta însamnă „Pionieri"—ai cooperaţiei de azi. *

„Societatea are de scop să realizeze foloase băneşti şi să îmbunătăţească condiţiile gospodăreşti şi sociale ale membrilor, adunînd un „capital împărţit în acţiuni de o livră spre a pune în lucrare următorul plan:

„Deschiderea unui magazin pentru vînzarea mărfurilor alimentare, îmbrăcăminte etc.

„Cumpărare sau construire de case pentru acei dintre membri „care ar dori să se ajute reciproc, în vederea îmbunătăţirii condiţiilor „lor de viaţă gospodărească şi socială.

* Dăm acest program după Gide (Soc. Coop. de Cons.), pag. 23.

„A întreprinde fabricarea acelor articole, pe care societatea le „va crede de folos pentru a procura ocupaţii acelora dintre membrii „care n'ar avea de lucru, sau care ar suferi din cauza micşorării salariului.

„A cumpăra sau a arenda terenuri care să fie cultivate de membrii fără ocupaţii sau a căror salarii ar fi insuficiente.

„Cînd va fi cu putinţă, societatea va păşi la organizarea producţiei, a distribuţiei şi a educaţiei înlăuntru şi prin propriile sale „mijloace, sau cu alte cuvinte, ea se va constitui în colonie independentă unde toate interesele vor fi solidarizate şi va veni în ajutorul „altor societăţi care vor vrea să formeze asemenea colonii.

„În scopul de a răspîndi cumpătarea, societatea va deschide, în „unul din localurile sale, stabilimente de cumpătare".

Astfel s'au formulat principiile cooperaţiei la 1844.

Acesta este programul: simplu şi precis dar conţinînd în esenţă întreaga dezvoltare a mişcării cooperative de mai tîrziu, după cum sîmburele conţine în embrion însuşirile marelui arbore, subt care ne vom umbri mai tîrziu.

Un program nu este însă numai punctul de plecare al unor fapte de viitor, ci şi rezultatul unor frămîntări trecute.

Organizaţia înjghebată de „Pionieri" a fost mijlocul prin care clasele sarace din acea vreme puteau rezolvi nevoile vieţii.

În adevăr, la începutul secolului al 19-lea lupta dintre diferitele clase ale societăţii în Europa ia forme din ce în ce mai aprige. La epoca de care vorbim în Anglia, marea industrie luase un avînt formidabil prin descoperirea a fel de fel de instrumente mecanice, care cu ajutorul aburului—descoperire deasemenea nouă—se puteau pune în mişcare, înlocuind braţele omeneşti.

Acest fenomen a mărit enorm producţia obiectelor fabricate şi *a dat* un mare avînt industriei şi comerţului, dar în acelaşi timp a *mărit mizeria* claselor muncitoare rămase fără lucru, sau plătite prost din cauza concurenţei maşinilor.

Situaţia aceasta a creiat o stare de mizerie, decadenţă şi nemulţumire generală, căreia îi trebuia un remediu. În acest scop apar fel de fel de încercări generoase şi izolate care tind să tămădue rănile sociale ce apar tot mai des.

Subt forma de societăţi de binefacere sau de asociaţii bazate pe milă, negreşit că se fac unele îmbunătăţiri în soarta oamenilor săraci. Mult a contribuit în această direcţie opera creştinilor sociali din Anglia, care, aplicînd preceptele creştine la nevoile economice şi sociale, pe deoparte a temperat durerile imediate, iar pe de altă parte, a înlesnit curente şi asociaţii din care a eşit mai tîrziu mişcarea cooperativă.

Tot în această epocă, trăesc şi se ocupă cu problemele economice şi sociale: Robert Owen în Anglia (1771—1858) şi Saint-Simon (1760—1825) şi Fourier (1772—1837) în Franţa.

Toţi au fost vizionari, lipsiţi de spirit practic. Opera lor a fost efemeră şi a încetat odată cu ei. Totuşi, caşi creştinii sociali, ei au înfierbîntat spiritele vremii, au stîrnit entuziasm, au creat curente, şi au înlesnit astfel soluţia de mai tîrziu.

Această soluţie vine din împrejurarea că 28 ţesători, rămaşi fără lucru, se hotărăsc a eşi din nevoe „prin ei înşişi". Depun un capital insignifiant la început, dar pe care continuă să-l mărească. Alcătuesc un program, îi dau putere juridică şi apoi îl aplică.

Intr'o stradă dosnică din Rochdale, apare o mică dugheană, de care rîd trecătorii, dar afacerea merge bine şi după puţin timp îmbrăţişează toate nevoile muncitoreşti. Procedeul este apoi imitat; asociaţii la fel apar pretutindeni, iar astăzi pe toată suprafaţa pămîntului, asociaţii în felul celor dela Rochdale, trăesc şi se dezvoltă, aplicîndu-se la toate nevoile vieţii.

Astfel s'a născut cooperaţia.

Celace n'a făcut filozofia veacului al 18-lea, celace n'a făcut entuziasmul şi priceperea lui Owen, Saint-Simon şi Fourier, a făcut stăruinţa unor modeşti lucrători de pînză cu o cotizaţie de 25 bani pe săptămînă.

Cu drept cuvînt Charles Gide spune că „sistemul cooperativ n'a „eşit din creerul vre-unui savant, sau al unui reformator, ci chiar din „măruntaele poporului".

Am făcut acest scurt istoric al împrejurărilor, care au dat naştere cooperaţiei, tocmai pentru a învedera, că oricîte teorii ar emite capetele gînditoare, oricîtă bunăvoinţă ar avea cineva, pentru realizarea unor anumite principii, în lumea realităţilor, nu poate pătrunde, decît celace e conform cu însuşirile firii omeneşti.

Am mai făcut istoricul şi pentru alt motiv.

Cooperaţia a apărut—sub forma consumului, din cauză că în ţara şi în timpul apariţiei ei, aceasta era nevoia care striga deslegare.

Intr'o ţară de lucrători, pe care îi ameninţă lipsa de lucru, lipsa de hrană şi lipsa de îmbrăcăminte, era firesc ca asociaţia de consum, să fie cea dintâiu formă de cooperaţie, care să apară.

Aceasta nu excludea şi nu exclude celelalte forme ale mişcării. „Pionierii" au avut această viziune şi deaceia programul lor citat mai înainte şi pe care Gide îl numeşte „grandios şi profetic", cuprinde în esenţă tot celace mişcarea a realizat mai tîrziu.

Ne vom referi în special la Băncile Populare. Subt forma cooperativelor de credit, mişcarea cooperativă o vedem apărînd întâiu în Germania, puţin timp după ce „Pionierii" işi începură opera lor în Anglia.

Pentru cine cunoaşte situaţia economică şi socială a Germaniei în epoca de care ne ocupăm, e uşor de înţeles, de ce cooperaţia apare subt forma creditului şi nu a consumului.

Cooperaţia de consum în Anglia a fost, cum am văzut, un efect al maşinismului, sau mai exact al descompunerii formelor de producţie din evul mediu. Acest proces atinge ceva mai tîrziu Franţa şi mult mai tîrziu Germania.

„Cu cincizeci de ani în urmă zicea L. Poinsard la 1907, două treimi din populaţia (Germaniei) trăia din agricultură şi numai un sfert, din industrie şi comerţ. Trebue să mai remarcăm, încă, că o bună parte din meşteşugari locuiau în tîrguri şi sate. Acest lucru a avut ca rezultat o simplicitate de moravuri prielnice menţinerii industriei casnice, care produce lucruri solide, dar lucrate fără gust".

Pe de altă parte, după dezastrul dela Iena (1806) se începe, în Prusia caşi în toată Germania, transformarea proprietăţii rurale. Această transformare s'a făcut pe cale „pacifică şi legală", nu ca în Anglia sau Franţa. Mica proprietate se formează aici răscumpărînd cu bani, fiecare bucată defalcată din moşia proprietarului.

Dar atît meşteşugarii, pentru menţinerea lor în concurenţă cu marea industrie capitalistă, ce se năştea atunci, cît şi micii agricultori, pentru răscumpărarea lotului şi punerea lui în valoare, aveau nevoe de bani şi deci de credit suficient.

Pe la 1850 problema este în culmea acuităţii.

La oraşe şi tîrguri micul meseriaş cade pradă concurenţii marii exploatări; la sate, ţăranul cade prada speculei cămătăreşti.

„In satul F. scrie A. Wuttig, deja de 12 ani, 9 | 10 din toate „vitele, casele şi pămîntul satului, au căzut în mîinile Evreilor".

„Taranul—observă Jäger—are nenorocitul obiceiu de a nu cum„păra şi a nu vinde vite fără samsar. Se găsesc ţărani care nu se „încred în consătenii lor, au însă încredere în cel mai şarlatan sam„sar evreu. Vrea să cumpere o vacă dela vecin, se teme că i-o vinde „prea scump; Evreul cumpără vaca dela el şi o vinde apoi ţăranului „mult mai scump".

Iată deci descrierea unor împrejurări din Germania de acum 60—70 ani, care se potrivesc aidoma cu celace se petrecea la noi acum 30 de ani.

Două soluţii se prezentau: Ajutorul prin sine însuşi, sau intervenţia statului.

Cea dintâiu a fost propusă şi admirabil realizată la oraşe de Schulze-Delitzsch, iar la sate de Reiffeisen, cea de a doua a fost propusă de socialişti şi în special de Lassalle. Nu intru în amănuntele luptei dintre cele două sisteme, întrucît nu acesta e scopul articolului de faţă. Celace nu a tăgăduit nici Lasalle şi nici socialiştii de mai tîrziu este că Schulze a fost, „singurul dintre toţi membrii partidului „liberal care a făcut ceva pentru popor, şi care are meritul incontes„tabil de a fi pus în faţa clasei muncitoare problema asociaţiei", celace însemnează, în altă ordine de idei, că băncile populare au fost în Germania la 1850 singurele instituţii care au rezolvit problemele economice şi sociale care se puneau atunci.

Acelaşi lucru s'a întîmplat şi cu cooperativele de producţie pe care Germanii le-au aplicat admirabil la agricultori cu toată critica pe care am văzut că le-o face Kautsky.

Dar la noi?

Sînt atît de recente împrejurările care au dat naştere mişcării cooperative în Romînia, încît aproape nu ar mai fi nevoe să insistăm.

O mică excursie în trecutul nu tocmai depărtat al neamului romînesc, va fi totuşi de folos pentru punctul de vedere ce urmărim.

La începutul veacului al 19-lea, poporul romînesc avea de rezolvit trei probleme:

1) Inlăturarea stăpînirii turceşti.
2) Unitatea naţională.
3) Consolidarea internă.

Aceste probleme erau deopotrivă de urgente şi vitale, dar ele nu s'au rezolvit decît în ordinea în care le-am înşirat noi mai sus.

De altfel aceasta era şi natural. Nu putea fi vorba de unitatea noastră naţională şi nici de introducerea unor reforme sociale înlăuntru, atîta timp cît ţările noastre erau în stăpînire turcească; şi iarăşi nu putea fi vorba de reforme interne serioase, atît timp cît neamul romînesc se găsea subt stăpîniri deosebite, întrucît nu era cu putinţă, să se poată face ceva temeinic în gospodăria noastră naţională, atît timp, cît casa noastră era ocupată de un străin, ce se credea stăpînul ei, şi atît timp cît forţele noastre naţionale erau răsleţe şi risipite subt diferite stăpîniri tot aşa de vitrege.

Dar treptat cu înlăturarea stăpînirii străine, problemele interne se accentuiază şi iau un început de bună realizare. Problema agrară face obiectul Regulamentului Organic şi a revoluţiei dela 1848, rezolvindu-se în parte la 1864, adică după unirea celor două ţări surori, iar în mod definitiv după terminarea războiului de întregire naţională, început la 1916 şi terminat cu unirea tuturor ţărilor subt sceptrul romînesc.

Nu este fără un adînc înţeles faptul că, prima împroprietărire se face după 1859, iar a doua după 1916.

El arată, că un popor nu poate păşi la rezolvirea nevoilor sale interne, atît timp, cît el nu şi-a luat grija primejdiilor din afară, şi nu şi-a unit într'un mănunchiu toate puterile sale naţionale, dar că, înlăturînd aceste griji, el nu mai poate sta un minut la gînduri, fără să nu procedeze imediat la consolidarea sa lăuntrică, prin reforme adînci, care să aducă cît mai multă dreptate socială şi să creeze temelii puternice, pe soliditatea cărora să se poată dezvolta statul.

Din multitudinea nevoilor, care împresoară pe ţăranul romîn dealungul veacului al 19-lea şi mai ales în ultimele decenii, două sînt mai principale:

Nevoia pămîntului de hrană şi *nevoia de credit.*

Toate frămîntările, pe care le înregistrează istoria în acest răstimp, au la temelie aceste pricini. Sînt încă vii în memoria noastră nenorocirile ce le-au căşunat: latifundiile, arendăşitul şi camăta la sate, pentru a mai fi nevoe să le relevez.

Pentru înlăturarea lor pe căi legale şi paşnice, niciun mijloc n'a fost mai mîntuitor decît cooperaţia, iar la cele două nevoi urgente —pămînt şi credit—care cereau cu insistenţă deslegare, s'a răspuns cu cele două feluri de întovărăşiri, care s'au dezvoltat mai mult: *băncile populare* şi *obştiile săteşti.*

Băncile populare au stirpit camăta şi au înlesnit economia, iar obştiile săteşti, au adus în folosul ţărănimii, mari întinderi de pămînt, a cărui cultură s'a îmbunătăţit foarte mult.

In afară de aceasta, aceste două feluri de întovărăşiri au pregătit expropierea şi votul universal, prin educaţia ce s'a făcut sătenilor şi prin spiritul de solidaritate şi demnitate, ce s'a cultivat între dînşii.

Fiecare brazdă trasă în pămîntul arendat prin obştii, era un pas spre expropiere şi fiecare adunare generală dela banca populară, în care săteanul lua hotărîri cu privire la interesele lui economice şi băneşti, era o apropiere de ceasul votului universal.

In rezumat deci, la noi caşi în Germania şi caşi în toate ţările, ideia cooperativă a fost aplicată nevoilor existente şi prin ea s'a eşit la liman din împrejurări critice, scutindu-se societatea de frămîntări primejdioase, sau de cataclisme fără remediu.

* * *

Intrebarea fundamentală care se pune este însă aceasta: Se poate aplica ideia cooperativă oricărei nevoi? Sau, este ortodox cadrul doctrinar, pe care se sprijină băncile populare şi cooperativele de producţie?

Iată ceiace ne-a mai rămas să demonstrăm.

Dacă ar fi să dovedim ortodoxia instituţiilor noastre cooperative, pe un text din programul Rochdalian, aşa precum adevărurile religioase sînt sprijinite pe texte scripturistice, aşi putea să spun că chiar primul punct din statutul Pionierilor şi anume acel care vorbeşte de scopul societăţii, se referă la *„foloasele băneşti ale membrilor prin formarea unui capital."*

Cetitorul să examineze cu atenţie toate punctele din programul pe care l-am dat în extenso mai înainte şi va vedea că peste tot „Pionierii" se gîndesc la înlăturarea a fel de fel de nevoi, care ar putea lovi pe tovarăşii din asociaţie, *fără nicio aluzie la suprimarea complectă a profitului.*

Tocmai în aceasta a constat superioritatea sistemului Rochdalian, faţă de utopiile lui Owen, Saint-Simon şi Fourier. Pionierii nu au avut în vedere suprimarea profitului ci întoarcerea lui subt formă de risturnă la consumator sau utilizarea lui în scopuri obşteşti. Acestei împrejurări se datoreşte apoi faptul că cooperaţia în Anglia a progresat atît de mult. Discutînd această chestie, Vandervelde spune că „nimeni nu se gîndeşte să conteste însemnătatea rezultatelor obţinute „de cooperaţia engleză cu cele două milioane şi jumătate de aderenţi „şi cu o cifră de afaceri ce trece de un miliard, dar că preocuparea „de dividende este împinsă prea departe, în această mişcare a cărei „progrese materiale sînt atît de mari". Cu alte cuvinte, Vandervelde recunoaşte că Cooperativele engleze sînt în progres, dar că prea au în vedere dividendul.

In orice caz—adăugăm noi—îndrumarea sănătoasă a cooperaţiei engleze, a ferit-o de riscuri primejdioase, iar această îndrumare îşi are origina tocmai în felul cum au înţeles mişcarea Pionierilor dela Rochdale şi cum au pus-o în aplicare.

In ce priveşte băncile populare, este drept că Pionierii nu le vizează direct, ele nu pot fi totuşi excluse din programul cooperatist.

Pe lîngă împrejurările de fapt pe care le-am studiat mai înainte şi din care am văzut că aceste bănci au ridicat din nevoi o mulţime de nenorociţi şi au tămăduit o stare de lucruri, îndeplinind astfel un mare rol economic şi social, ceiace este prima datorie şi suprema raţiune de a fi a unei instituţii, mai este şi un motiv de drept.

In adevăr, moneda este unitatea de schimb. Fără ea relaţiile dintre oameni ar fi imposibile sau dificile, după cum fără hrană sau îmbrăcăminte, nu se poate concepe viaţa fizică.

Dacă lipsa de hrană sau îmbrăcăminte ne-o poate înlătura Cooperativa de consum, de ce „lipsa unităţii de schimb, a monedei să nu ni-o poată înlătura Cooperativa de credit? Nu văd nicio deosebire între o împrejurare şi alta şi deci nu există niciun temei serios ca asociaţia de credit să nu poată intra în sfera noţiunii de Cooperativă.

Creditul nu este altceva decît mijlocul inventat de progresul social de a înlesni circulaţia acelei unităţi de schimb care este banul, iar creditul cooperativ este instituţia care înlesneşte circulaţia banului şi în acelaşi timp îl împiedică de a se transforma în capital uzurar prin limitarea dobînzilor şi întrebuinţarea profitului în folosul asociaţiei, ceiace este în alte cuvinte, risturna din asociaţia de consum.

Aşa dar asociaţia de credit este asociaţie cooperativă, şi deci ţara noastră are o mişcare cooperativă.

Acelaşi lucru se poate spune şi în ceiace priveşte cooperativele de producţie.

Căci mai întâiu chestia numelui „societate de producție" sau „de productori" e indiferentă, de oarece asociația de producție poate să se compue sau să nu se compue din producători, dar ea este în orice caz o societate de producție, întrucît înlesnește și canalizează producția.

Apoi scopul asociației de producție, nu este mărirea prețului, ci sporirea producției, celace, după cele mai elementare principii de economie politică, nu duce la urcarea prețurilor, sau la scumpirea vieții ci dimpotrivă, iar profitul asociatului rezultă din plusul de producție și calitatea ei, nu din urcarea prețului.

Și apoi cine este producător și să nu fie în același timp consumatorul unei mărfi de altă trebuință?

Iar cînd în piață consumatorul unui anumit fel de marfă vrea să profite pe spatele unui producător al altui produs, atunci, pentru stabilirea unui echilibru economic, ultimul are tot dreptul să se pue în gardă, să se organizeze pentru a nu fi frustat de prețul muncii sale.

Acesta este rolul societății de producție.

Evident că ea, cași banca populară și cași cooperația în genere nu realizează tot celace am dori, sau tot celace principial se pune în sarcina ei, dar pe noi nu ne interesează integralitatea unui principiu, a cărui reușită și siguranță atîrnă de atîția factori, ce scapă prevederilor omenești.

Universul e prea mare și prea complex, pentru ca mintea omenească să-i poată înfuri în execuția legilor de care se guvernează, iar problemele sociale în profunzimea lor, ascund taine pe care mintea omenească abia tîrziu le întrevede, dacă nu-i scapă cu totul.

Și apoi nu este vorba în omenire de realizarea binelui absolut, ci de stabilirea unui equilibru de forțe, atunci cînd se face o deplasare, care e tot așa de inevitabilă cași legea gravitații universale. Forțele sociale în necontenită prefacere produc în timp și în spațiu depresiuni și ridicări. Pentru ca diferența de nivel să nu fie prea accentuată, anumite elemente intervin pentru a restabili echilibrul. Binele absolut este una din enigmele vieții omenești, de aceia el nu ne interesează decît ca directivă generală, nu ca scop imediat. In vederea stabilirii acelui echilibru de forțe care să înlesnească progresul și să înlăture cataclismele, pe noi ne interesează faptul, imediat și practic, că pentru moment, prin asociație, putem scăpa din primejdia robirei economice, niște elemente pe care redîndu-le libere societății, avem siguranța că vor putea contribui la progresul ei.

Acesta este rolul adevărat al cooperației și din acest punct de vedere, ea a adus neamului și țării noastre servicii imense subt toate cele trei forme: credit, consum, producție.

Aceasta este concluzia noastră.

Incheem.

Expunerea noastră a fost poate prea lungă, dar chestia este complexă și necesită digresiuni. De aceia la fiecare pas m'am simțit ispitit să alunec pe panta unor discuții care nu intrau direct în subiect, dar care priveau de aproape, fie cooperația în genere, fie nevoile noastre economice.

Pe de altă parte, căutînd să rămîn în cadrul subiectului propus, multe chestii vor fi rămas nu tocmai deslușite.

Cu binevoitorul concurs al revistei, sper să îndeplinesc aceste lipsuri într'un număr viitor.

Pr. C. Dron

Arta și uritul

Starea actuală a cercetărilor estetice a admis un fel de armistițiu în polemica dintre opiniile contradictorii, adoptînd una din acele convenții comode de care vorbea Poincaré, artificiu metodologic, care trece peste o serie de dificultăți fără să le rezolve, neglijîndu-le intenționat și procedînd mai departe la noi investigații, cași cum nu s'ar fi ivit nici o complicație. Puține studii estetice mai recente se mai întreabă asupra definiției artei. Cele mai multe se mulțumesc, dimpotrivă, cu o modestă explicație, fără să intre în probleme fundamentale. In locul lui „pourquoi" estetic, teoreticienii se mulțumesc astăzi cu un modest „comment", care de cele mai multe ori se reduce la prezentarea descriptivă a moravurilor estetice, etnografic catalogate, la diferite popoare și societăți. Și această metodă inaugurată de E. Grosse, în a sa „Anfänge der Kunst", s'a arătat mult mai fecundă ca speculațiile filozofice gratuite asupra frumosului ori sublimului de pe vremea unui Vischer, sau decît elementarele experiențe estetice de laborator ale lui Fechner.

Multe studii revin însă, cu un fel de nostalgie, la vechile întrebări primare. Ce e arta? Care e obiectul ei? Și în lipsă de precizări mai nuanțate, se răspunde azi cași eri cu această comodă definiție: arta e tratarea frumosului. Simplu, general și oarecum evident. Orice comentariu devine de prisos, căci adevărul pare axiomatic. Numai că o astfel de prezentare a chestiei e o tautologie. Arta e frumosul și frumosul e arta. Dar ce e frumosul? Și dificultățile reincep.

Să admitem însă, că am ști cu toții care sînt caracterele clare, apodictice, după care se poate cunoaște imediat un fenomen estetic.

Definiția de mai sus încă nu ar fi adevărată. Căci arta, cel puțin cea modernă, e de multe ori o realizare a uritului. Obiec-

tul pe care-l tratează cutare roman contemporan, ori cutare pictură expresionistă poate fi hidos. Aceasta nu-l împiedică să emoționeze și să placă.

Totuși definiția sus menționată conține un adevăr istoric. Ea e valabilă pentru o anumită epocă, s'ar putea spune, pentru vechea civilizație greco-romană. Atunci arta căuta, în adevăr, realizarea frumosului, indiferent de ce era acest frumos, mai exact, a frumosului, așa cum era conceput de mentalitatea curentă de atunci. Sculptura și pictura înfățișau corpurile armonic dezvoltate, literatura, caracterele neînfrînte, eroice, muzica, tonalitățile și ritmurile înălțătoare, stenice ori stimulente. Nimic degenerat, îmbătrînit, monstruos ori deviat, alături de linia amplă și vie a exuberanții, a tinereții și a sănătății. Frumosul și sănătosul erau noțiuni foarte învecinate. Cercetînd mai deaproape evoluția genetică a primei noțiuni ni se pare și firesc să fie așa. Frumosul a trebuit să aibă, mai întâiu, o semnificație biologică. O estetică evoluționistă atentă și lipsită de prejudecăți ne-ar arăta că primitivii consideră frumos celace nu atinge cît de puțin instinctul nostru de conservare. Un focar de infecție, un cadavru, o figură hidoasă de animal carnasier, ni se par urîte fiindcă sînt amenințătoare. Copiii, așa de aproape de sălbatici în unele privințe, se conduc după acest criteriu. Ei confundă frica cu urîtul. In schimb, o floare sau un copil plăpînd, pot părea frumoase, fiindcă sînt inofensive, fiindcă repauzează, printr'un sentiment de pace, încordarea nervoasă, în acțiunea de apărare contra mediului. Altă serie de fapte confirmă aceiași interpretare a frumosului primitiv. Instinctul de conservare a speței, evident în fiecare act sexual, împinge femela în căutarea unui etalon masculin, care să reprezinte cele mai perfecte atribute ale rasei. Femela e aceia care selectează aceste calități, fiindcă e legată mai strîns de responsabilitatea procreației. Pe de altă parte, nevoia de succes sexual îmboldește masculul către ornamentație, către seducție prin diferite mijloace, care, în ultimă instanță duc la o înfrumusețare subt diferite forme. Se știe cum Darwin găsea aceiași interpretare în cîntecul păsărilor—făcut să atragă femela,—în pintenii cucoșului sau în penajul păunului. Această artă sexuală primitivă, trimite până astăzi încă reminiscențe în psihologia feminină, atunci cînd sportsmenii ori ofițerii găsesc și în zilele noastre, un mare succes pe lîngă femei.

Principiul de selecție sexuală alege astfel numai ceiace e sănătos, normal. Ea evită surprizele, caracterele prea individuale ori prea specifice. Ceiace seamănă cu speța e frumos, ceiace se îndepărtează dela ea e urît. In această privință, frumosul se confundă cu normalul, deci cu *comunul*. Montesquieu are dreptate să dea următoarea definiție frumosului: „Le père Buffier a défini la beauté: l'assemblage de ce qu'il y a de plus commun. Quand sa définition est expliquée, elle est excellente... Le père Buffier dit que les beaux jeux sont ceux dont il y en a un plus grand nombre de la même façon; de même la bouche, le nez, etc. Ce n'est pas qu'il n'y ait un beaucoup plus grand nombre de vilains nez que de beaux nez; mais c'est que les vilains sont de bien differentes espèces; mais chaque espèce de vilains est en beaucoup moindre nombre que l'espèce des beaux. C'est comme si, dans une foule de cent hommes il y a dix hommes habillés chacun d'une couleur particulière: c'est le vert qui domine".

Femela, care e reproducătoarea speții, va căuta numai caracterele comune acestela, pentru a nu-i altera tipul. Frumusețea dela care se inspiră arta elenă e tocmai aceasta, adică frumusețea robustă, normală. Criteriul ei estetic e biologic. Și astăzi în accepția obișnuită, „belle femme" însamnă o femee voinică și sănătoasă.

Pentru această epocă, definiția care pretinde că arta e realizarea frumosului, e adevărată. Celace artistul vrea să transmită e emoția aspectelor comune, din viață. Nu-l interesează nici specificul, nici originalul. Afară de cîteva excepții, toate statuile sau baso-reliefurile egiptene ori babilonene și în bună parte cele greco-romane, se asamănă, reprezentînd un tip generic lipsit de particularitate. Ele sînt în același timp și anonime fiindcă individualitatea artistului nu e încă complect degajată de ambianța socială. Cum putea să se deosebească un artist de ceilalți, cînd preocuparea lui era tocmai expresia generalului și a colectivului? Biologică la origine, realizarea frumosului devine socială mai în urmă. Normalul și colectivul își dau mîna ca să creeze, în acele timpuri, arta frumosului.

* * *

La un moment dat al istoriei, o revoluție decisivă cutremură din temelie judecățile estetice. Toate valorile artistice sînt răsturnate. In locul artei păgîne a frumosului se substitue încetul cu încetul arta creștină a urîtului. Creștinismul n'are nimic biologic în el. El e o negare a vieții subt toate formele. Morala creștină recomandă renunțarea, ascetismul, mortificația. Ea combate lupta, eroismul, afirmarea de sine, plăcerea sau voluptatea. Estetica creștină o urmează pas cu pas. Nu mai e frumos celace e sănătos, robust ori viguros. Circurile fastuoase în care mișunau corpurile goale armonic dezvoltate, cad în ruine. Departe de ele, în inima deșertului, subt cerul liber, în văgăunile peșterilor, anahoreții umplu liniștea pustiului, cu lumea lor degenerată de martiragiu, urîțită de boală și suferință. Averea și opulența e disprețuită, în locul lor e cîntată sărăcia. Plăcerea fină a epicureismului face loc cultului suferinții. Ambiția superbă a curiozității filozofice se coboară până la sărăcia de duh a călugărilor ignoranți. Corpurile se acopăr și se degenerează. Moartea își întinde vălurile peste toate locurile unde palpita altădată clocotirea vieții.

E greu de conceput revoluție sufletească mai definitivă. Nici

un moment istoric nu se afirmă cu mai multă contradicție în discontinuitate față de antecedentul său, ca mentalitatea creștină. Niciodată victoria absurdității nu reprimă mai puternic logica biologică de conservare, anihilind-o mai decisiv, schimbînd toate valorile în contrariile lor, suprimînd tot ce e util vieții și desvoltării ei.

Uritul e și el o invenție creștină. Arta nu mai caută frumosul. Pictura primilor secoli, după căderea lumii romane, ne înfățișează corpuri de schelet, măcinate de abstinență și suferință. In lividitatea lor, ele amestecă veșnic ideia morții. Viziuni horifice de infern, figuri monstruoase de bizare animale, acele „gargouilles" strecurate în toată arhitectura catedralelor gotice, constitue toată preocuparea sculptorilor. Tablourile germane primitive introduc peste tot reprezentarea morții. Picturile reprezintă de obicein un schelet, care aduce aminte muritorilor vanitatea vieții. Muzica perde accentul voluptuos pentru ca să capete un altul, grav și melancolic. In toată epoca aceasta, arta se transformă în reproducerea uritului. Această evoluție îndepărtează orice caracter biologic. Arta suferă aceiași transformare ca toate producțiile sufletului omenesc. Elementul natural, biologic apare numai la început. Deasupra lui, se clădește încetul cu încetul elementul uman. Se depun straturi de civilizație, care acopăr, complică sau deriveazǎ natura primitivă. Rolul principal, în această operă de desfigurare a elementului animal, îl joacă desigur inhibiția. Fiecare epocă care înseamnă un progres în spiritualizarea naturii omenești, se săvîrșește printr'o înăbușire a unui element instinctiv sau impulsiv. Orice operă de civilizație e o victorie asupra naturii, o înfrîngere a logicei biologice. Din acest punct de vedere, umanizarea primitivității se înfățișază ca absurdă. Absurdă din punctul de vedere al instinctului de conservare pe care-l nesocotește, deasupra căruia se alcătuește, pornind dela alte legi și dela alte criterii, dar de o absurditate fecundă, care dă sufletului omenesc alte orizonturi și alte îndreptări. In această absurditate, prin care omul pare că îmbrățișează tocmai ceiace îl vatămă, prin care își disprețuește propriul său interes printr'o stranie noblețǎ a cărei dreptate și comprehenziune merge până la priceperea contrariului, până la tolerarea adversității, până la asimilarea opoziției, el își măsoară hotarele minții și a generozității. Toleranța în morală, poate maximumul de valoare etică, e, din punctul de vedere al logicii de conservare, o absurditate. Și totuși cîtă înălțime umană invederează!

Uritul în artă trebue privit la fel. Și el e un rezultat al aceluiași proces de complicație, de diferențiere care înglobează în ea nu numai toate aspectele unui fenomen, dar și antitezele ori contrariile sale. Și el e o dezrobire de logica biologică, e din aceiași familie cu toleranța morală.

Creștinismul săvîrșește această transmutare a valorilor estetice dela natural la uman. După el, tradiția se continuă până

la renaștere. Un moment de criză în timpul acesteia, cînd frumosul revine ca preocupare primă în opera de artă. După aceia însă evoluția continuă. Inainte de renaștere, Dante dă o descriere a grozăviilor infernului. Același subiect e tratat în pictură de Cimabue. Holbein își deseneazǎ al său „Totentanz", în toate ipostazele sale, pe o lamă de pumnal. A. Dürer strecoară în fiecare tablou o hidoasă țeastă de mort. Acestea chiar în timpul cînd un Tizian, un Giorgione sau Rubens, în concordanță cu logica vieții, tratează mai ales frumusețea sănătoasă a antichității. Pasul cel mare îl face Shakespeare. Opera lui mișună de apariții monstruoase, chinuite de grimase, de strîmbături morale, de pasiuni josnice, de acte absurde.

Pe măsură ce se apropie de timpurile moderne, arta se îndreaptă, din ce în ce mai mult, cu pași hotărîți către infinitele aspecte ale uritului. Romantismul scrie chiar o pagină de critică, în care justifică aplecarea artistului către urit. Și dacă reacțiunea clasică a frumosului cu un David sau Ingres în pictură, cu un Canova în sculptură, strălucește o clipă, ea își perde îndată gloria. Realismul în literatură atinge apogeul în evoluția contra frumosului. Se pledează pentru încetățenirea oricărui subiect și se crează o teorie, după care subiectul e absolut indiferent în artă. Mai mult, subiectele umile, modeste, urite sînt declarate mai valoroase. Patosul romantic sau idealismul clasic par demodate. Un Flaubert, un Zola, un Maupassant, după ei Huysmans sau Mirbeau arată chiar o predilecție desăvîrșită pentru subiectele scabroase. Baudelaire, cu un fel de satanică perversitate, e obsedat de urit în cele mai pline de efuziune momente poetice.

Reluînd tradiția lui Goya, Daumier se specializează în aspectul plin de schime și grimase ale figurii omenești, biciuește ridicolul pe care-l tratează numai pentru valoarea lui de caracteristic și de pitoresc.

Astfel imperiul uritului își întinde zi cu zi hotarele și năvălește zi cu zi întreg domeniul artei. Cu această transformare însă, apare și un nou criteriu de evaluare estetică.

Toate lucrurile frumoase se aseamănă între ele. Prin origina și prin funcția sa, frumosul e comun. In accepția primitivă sau populară e frumos ceiace nu lovește prin vre-o deosebire, e frumos ceiace e normal. Procesul de individualizare al artistului, ca și acela de specificitate al subiectului la antici, care tratau în totdeauna „subiecte frumoase" ori ideale, era minim. „La nuit, tous les chats sont gris". In lumea idealului toate ființele sînt la fel. E curios cum seamănă între ei zeii greci. Și e firesc să fie așa. Lucrurile frumoase sînt acelea care se apropie de un criteriu ideal. Ca să se apropie de acest etalon, ele *trebue* să fie asemănătoare.

In lumea uritului însă nu există criteriu minimal. Scara lui e infinită și poziția fenomenală pe această scară, fatal, discontinuă, disparată.

Idealul prin funcția lui de unificare socială—e comun la un grup întreg de oameni—nu poate fi decît unul. Realitatea însă poate fi *diversă*. Frumosul, fiindcă ține de ideal, e și el *unic*.

Pentru a ne lămuri, pentru a ne conduce în anarhia diversă a realității, a uritului, ne trebue și acolo un criteriu. Cum am putea deosebi lucrurile urite între ele? S'a găsit și pentru aceasta un remediu. S'au deosebit atunci subiectele după gradul lor de *caracteristic*, de specific ori de pitoresc. Dacă frumosul ne apare subt aspectul lui de idealitate, uritul nu poate fi distins decît după gradul său de particularitate, după ceia ce îl *deosebește* de alte fenomene, nu după ce îl *aseamănă*. Dacă arta frumosului era generică, aceia a uritului va fi specifică.

Cu aceasta s'a deplasat însă și punctul de vedere artistic. Nu ne mai interesează astăzi calitatea de frumos a temei artistice, ne interesează mai degrabă aspectul nou subt care se prezintă. Fiecare apreciere estetică valorează atît cît valorează facultățile de cunoaștere care o formulează. Orice teorie estetică e condiționată de o teorie a cunoașterei. Adevărul e vechiu, e formulat încă de Kant. Dar fiecare epocă își modifică până la un punct teoria sa de cunoaștere. Mentalitatea modernă e revoluționară, în orice caz progresistă. Vrem veșnic noutate, schimbare. *Originalul* a devenit o valoare, un scop în sine, după ce fusese altădată numai un modest mijloc. Un lucru e bun dacă e original. Acesta e criteriul de apreciere al zilelor noastre. In istorie, unde individualul cere să explice tot, în artă, în invențiile technice, în politică chiar, cerem veșnic schimbări. Febrilitatea și nervositatea contimporană e în continuă căutare de lucruri nouă. Dacă în alte epoci, de severă disciplină tradiționalistă, noutatea era privită ca o infracțiune, astăzi ea e încurajată și premiată peste tot. [1] E firesc, astfel, ca specificul ori caracteristicul să fi înlocuit în rang frumosul.

Un alt grup de cauze se asociază în favoarea aceleiași interpretări. E individualismul modern. Conformismul indivizilor cu mediul e un caracter al societăților primitive. Pe măsură ce societatea devine mai complexă, intervine în structura ei un proces de diferențiare. Individul se degajează de mediul social, formînd o realitate aparte, suficientă ei însăși. Cind grupurile se transformă, după expresia lui Tönnies, din „comunități" în „societăți", atunci individul devine o valoare autonomă. Personalitatea lui se afirmă în contrast cu a celorlalți. El trăește o viață sufletească independentă și produce valori personale. Urmează de aici o originalitate firească în toată producția socială, originalitate care e mai senzibilă în artă ca în oricare alt domeniu.

[1] Am dezvoltat mai pe larg aceste idei în „Ideé de révolution dans les doctrines socialistes", Paris, 1923, p. 397–400. Cf. *Benedeto Croce*: Esthétique, Paris, 1908.

* * *

Dacă observațiile de mai sus sînt întemeiate, sîntem siliți să ajungem la concluzia că evoluția artei înglobează în fiecare zi o nouă porție de urît. La masa frumosului admis, se adaugă zi cu zi o nouă contribuție furată din lumea uritului. Și nu vorbim aici numai de noțiunea de subiect. Ințelegem prin urît o temă cu toate sentimentele pe care le trezește, un fond sufletesc cu toate rezonanțele lui în inima artistului.

In adevăr. Ceiace face un artist cînd creiază o operă de artă originală, o operă care nu e numai o imitație a unor procedee tradiționale sau o copie sarbădă a technicelor consacrate, e să arăte că și cutare temă artistică *merită* să fie tratat, merită să fie scos din uitarea sau neglijența cu care se trece pe lîngă el. Artistul nu face altceva decît să *reabiliteze* uritul. *Orice operă de artă, în adevăr originală, nu e decît o pledoarie în favoarea uritului*. Creatorul adevărat se muncește să evidențieze prin o nouă combinație a elementelor sau prin o nouă concepție a materialului artistic, că indiferența față de tema pe care o tratează e nejustificată. Toată munca, toată ingeniozitatea lui e asemănătoare cu aceia a unui avocat care pledează pentru un vinovat, sau cu aceia a unui polemist care argumentează pentru o concluzie dubioasă. Numai că artistul pledează sentimental. El nu se mulțumește să obție achitarea subiectului său, până atunci neadmis în cîmpul artei, dar cere mai mult, cere ca opera să devie iubită, să-și capete partizani. El pledează pentru simpatie. Procesul durează cîteodată cîteva generații. Spiritele rutinare refuză încetățenirea unei noi porții de urît. Generațiile se luptă între ele, unele apărînd, altele acuzînd. Lucrurile ajung cîteodată chiar la tribunal, cum e cazul lui M-me Bovary a lui Flaubert.

Cind un Baudelaire cîntă în poezie cadavrul și descompunerea lui, cînd E. Verhaeren introduce teme considerate până la el apoetice, cum e de pildă uzina, gara, fabrica etc., când un Gorki descrie „golanii" stepei și Dostoewski detracații vieții, cînd un Rodin, părăsind formele moi și voluptoase, liniile ample și armonizate, sculptează contururi severe, dure, adesea schiloade, toate acestea înseamnă că acești artiști atrag atenția asupra unor aspecte considerate până atunci ca urîte, ca străine artei, și că se strădănuesc să le arate vrednice de ochiul artistului și de gustul publicului. Aceiași e și intenția pictorului expresionist ori futurist, al literatului dadaist. Toți pledează pentru urît. Și dacă reușesc, la lista subiectelor admise se mai adaugă încă unul.

Acest proces nu privește numai fondul artistic. El se aplică în acelaș fel la formă, la technică. Un Victor Hugo a putut fi considerat pe vremuri ca un revoluționar al formei. El a introdus epitetul colorat, o anumită muzicalitate a versului, un anume tip de rimă pe care clasicii le-au declarat eretice, le-au combătut ani

dearindul în numele frumosului. Acelaşi lucru s'a petrecut cu versul liber. Technica aceasta fără lege şi fără normă a părut o monstruozitate. Azi pare un procedeu învechit, s'ar putea zice prea... frumos şi se caută o technică nouă care va apărea în primele zile ca o aberaţie.

Acelaşi lucru în pictură. Cînd, acum vre-o patruzeci de ani, impresioniştii procedînd dela Manet, au aşezat pe pînză în mod brutal, unul lingă altul tonuri opuse, contradictorii, obţinînd valori şi efecte pe care nu le cunoştea arta de tranziţie între culori a clasicismului, a fost un scandal. S'a părut o monstruozitate. Azi pictura unui Renoir, Degas ori Claude Monet îşi recunoaşte începutul declinului. Şi un Van Dongen sau Picasso, caşi un Jean Cocteau, sau Phillipe Soupault, încep iarăşi povestea ca s'o termine într'o bună zi la fel.

Există un frumos admis, dar arta nu poate să rămie la el, fără să moară ori să decadă. Evoluţia estetică nu se poate efectua decît prin încetăţenirea urîtului. Şi calitatea pledoariei în favoarea acestei „naturalizări" e tocmai talentul artistului.

Evoluţia artei în direcţia urîtului *caracteristic* ni se pare astăzi o achiziţie definitivă. O operă care ar prezenta numai aspecte frumoase, printr'un exces de idealizare, ni s'ar părea ori, lipsită de forţă, ori pur şi simplu anostă. Să se gîndească oricine la un roman de Henry Bordeaux. Nici o pată nu pîngăreşte virtuţile imaculate. Eroii sînt admirabili în toate privinţele. Ei întrunesc toate calităţile pămînteşti: sînt frumoşi, inteligenţi, bogaţi, generoşi. Lumea sa paradiziacă, siropoasă, ne plictiseşte prin perfecţia mediocrităţii sale, prin lipsa de nervozitate, de curiozitate a ceiace e dincolo de aspectul roz şi angelic al *lucrurilor*. Nu există mai fericit antidot la asemenea romane decît lectura unui Dostoewski, cu furnicarul său de fiinţe decăzute, detracate uneori, totdeauna sublime. W. Rathenau îi spunea, într'o conversaţie, lui A. Gide, că îi displac Americanii fiindcă nu au păcate. Operele artistice care tratează exclusiv frumosul, sînt ca Americanii. Ne rămîn străine prin însuşi desăvîrşirea lor. Nu le înţelegem fiindcă ceiace e uman e pătat de păcat. Perfecţia ne depăşeşte şi ne plictiseşte. Mintea contemporană e mai complexă decît aceia, care putea privi neturburat un aspect idealizat. Astăzi amestecăm lucrurile, tocmai ca să le dăm figura realităţii. Din cîte impurităţi e făcută muzica lui Wagner! Şi totuşi ce deosebire faţă de aceia a lui Massenet! Eroii lui Georges Ohnet sînt plini de calităţi şi totuşi preferăm pe aceia ai lui Balzac, în care demonul abisurilor a vărsat o picătură de păcat. Exemplele alese sînt desigur mai mult o parodie a frumosului, decît o perfecţie propriu zisă. Totuşi facultăţile de cunoaştere contemporană nu pot admite o creaţie exclusiv idealizată a existenţei. Gustul contemporan e pervers, tocmai prin complexitatea lui. Orice gînd modern e dublu. El conţine în definiţia lui afirmaţia şi negaţia sa însăşi. Frumosul pur, încadrat, necondiţionat de urît, rămîne alături de comprehenziunea noastră, ne pare convenţional, artificial, rece. Cerem operei de artă să ne dea urît interesant, urît reabilitat de talentul artistului. Aceasta fiindcă nevoia progresistă a civilizaţiilor noastre cere veşnic inedit. Şi cum am arătat mai sus, numai urîtul poate fi nou sau caracteristic. După cum în revoluţiile sociale numai plebea face revoluţii, numai ea are interesul să schimbe de situaţie, fiindcă are totul de cîştigat şi nimic de perdut, tot aşa în artă, numai urîtul se prezintă veşnic schimbător. Frumosul, caşi nobleţea, caşi fericirea, e conservator. Singură imperfecţia e ferment către mobilitate. Dacă universul şi-ar găsi o expresie perfect estetică, s'ar înăbuşi în propria lui asfixie.

In definitiv, opoziţia dintre frumos şi urît în artă, e opoziţia dintre clasicism şi romantism. Clasicismul se defineşte prin calm, prin ceva ajuns, fixat, definitiv. El atinge un grad în care nu mai e nimic de adăugat sau de schimbat, fiindcă criteriul ideal a fost atins. Romantismul, din contra, e expresia devenirii, a virtualităţii care se realizează, care aspiră către forma definitivă a potenţialităţii, care nu s'a descărcat încă în realizarea ei. E situaţia unei substanţe inferioare în cursul ascensiunii către o treaptă superioară.

* * *

A cînta urîtul pentru a-l face acceptabil, pentru a-l încetăţeni alături de frumos ca un domeniu susceptibil de a fi tratat artistic, înseamnă, înainte de toate, a avea un simţ puternic de *dreptate*. A pleda pentru ceva desconsiderat, a te apropia de un obiect pe care nimeni nu-l bagă în samă, a-i face apologia contra tuturor, a reuşi în fine să-l strecori în simpatia publicului, iată misiunea de apostolat întru justiţie a artistului. Dreptate faţă de aspecte disconsiderate ale vieţii, aceasta e, într'o anumită privinţă, opera de artă. Fiecare individ poate să facă de-alungul vieţii sale un act de dreptate. Gestul său însă e făcut în favoarea oamenilor, a fiinţelor vii. El are, oricum, o semnificaţie utilitară, practică. Artistul îşi exercită generozitatea sa faţă de obiecte inanimate, de fenomene ale naturii. El reabilitează lucruri inutile. Deaceia funcţia sa de simpatie e proverbială, de aceia identificarea sentimentală cu obiectul artei sale e completă, de aceia funcţia sa de dragoste e ipertrofiată, enormă, monstruoasă. El intră în intimitatea lucrurilor şi a fenomenelor, le ghiceşte gîndul şi taina, devine una cu ele. Acest fenomen a fost numit de estetica germană „Einfühlung". E mai mult decît o imitaţie, e „faţa *interioară* a imitaţiei, e faţa interioară a acestei imitaţii involuntare... „Einfühlung", constă în a trăi acţiunea interioară a voinţei". [1] Operaţie însă care nu e numai o fuziune a-

[1] *Th. Lipps*, Aesthetik, p. 121—126; *Volkelt*, System der Aesthetik, p. 226, 255.

fectivă, ci care presupune şi o largă comprehensiune intelectuală, o înţelegere profundă, intrinsecă a fenomenului contemplat. „Atitudinea estetică—ne spune Witasek,—consistă în starea de conştiinţă concretă produsă de sentimentul unui conţinut reprezentativ“ [1] Lipps descrie şi mai bine acest fenomen: „Trebue să distingem mai multe grade ale aceluiaşi fenomen. El debutează printr'o imitaţie exterioară, care la început e oarbă. Apoi urmează o imitaţie care ne apare ca realizarea unui efort, care conţine în ea însăşi această acţiune interioară: de pildă imitaţia mişcărilor unui acrobat. Din această stare se desprinde în fine imitaţia pur interioară, iar din aceasta ţîşneşte comprehensiunea intelectuală a mişcărilor percepute“. [2] Un alt estetician scrie: „toate principiile şi toate faptele estetice pot să se reducă, mai mult ori mai puţin direct, la identificarea eului nostru cu obiectele“. [3]

Această identificare sentimentală, simpatetică, nu e posibilă însă fără o puternică facultate de iluzionare, chiar de n'ar fi vorba decît de o iluzionare conştientă, de o conştiinţă care şi-ar da seama că se iluzionează.

Identificarea poate fi de două feluri: a noastră cu obiectul sau a obiectului cu noi.

Cînd simpatizăm puternic cu cineva, creiăm de obiceiu un tip ideal, pe care-l purtăm în suflet şi pe care persoana *iubită* trebue să-l îmbrace, să şi-l apropie în totul. Şi toate gesturile sale le asimilăm acestui tip ideal. Dacă din cînd în cînd sîntem contrazişi, întrebuinţăm o întreagă sofistică pentru a ne demonstra nouă înşine identitatea între persoana iubită şi tipul nostru mental. Cu cît diferenţa e mai mare, cu atît imaginaţia noastră trebue să lucreze mai mult; cu cît obiectul e mai inferior, cu atît contribuţia noastră imaginativă e mai intensă, fiindcă trebue să-l creeze aproape din nou.

In această privinţă se poate spune că *un fenomen sau obiect urît e mai susceptibil de a fi tratat artistic decît unul frumos, fiindcă lasă o margine mai mare creaţiei artistului.*

In cazul unui subiect frumos, marginea e mai mică, totul e dat din natură, imaginaţia creatorului se leagă de un cîmp mai restrîns, e oarecum mai limitată. Funcţia sa se reduce, de cele mai multe ori, la o reproducere, la o simplă imitaţie.

Din contra, urîtul e mai stimulent. Insărcinarea artistului e mai vrednică, fiindcă e mai grea. Libertatea lui e mai mare, fiindcă nu trebue să se îngrădească la o accepţie comună, socială, a unei valori estetice dată mai înainte chiar de momentul creaţiei.

1 *S. Witasek*, Grundzüge der allgemeinen Aesthetik, p. 133. Cf. *Ch. Lalo* „Les sentiments esthétiques“, p. 63.
2 *Lipps*, op. cit., p. 125.
3 *Lalo*, op. cit., 67.

* * *

Aceste cîteva observaţii n'au nimic dogmatic în ele. Ca toate speculaţiile estetice, ele se resimt de fragilitatea şi recenţa disciplinei. Ceiace am vrut să indicăm a fost doar un aspect al artei moderne şi, în acelaşi timp, opoziţia acestuia faţă de formele mai vechi de artă. Dacă e adevărat că toate transformările genului omenesc se reduc, în ultimă instanţă, la schimbarea procesului de cunoaştere şi valorificare, arta modernă urmează de aproape schimbarea capitolelor din teoria cunoaşterii. Am indicat, în mod rapid, care e structura conştiinţei moderne, animată de nervozitate, de grabă, de nevoia de a găsi veşnic ceva nou şi inedit. O asemenea mentalitate e firesc să schimbe frumosul în caracteristic, adică frumosul în urît, fiindcă după opinia noastră, acesta singur e susceptibil de specificitate. Dacă aceste concluzii vor părea nefundate, alături de vina noastră, trebue ţinut samă şi de aceia a disciplinei estetice.

Mihai D. Ralea

Cronica literară

Teatrul lui Cehov *

In teatrul lui Cehov, acţiunea nu urmează curba obişnuită a pieselor occidentale, cu un punct culminant în actul central şi un desnodămînt în cel din urmă, ci se desfăşoară pe acelaşi plan, prelingîndu-se ca o picătură de apă, făcînd mici zig-zaguri, şovăind pe alocuri şi prelungindu-şi parcă cursul monoton dincolo de căderea cortinei.

La Francezi piesa serveşte în general de suport unei principale scene de efect,—„la grande scène", în vederea căreia vor fi fasonate expres caracterele şi situaţiile; de aici impresia de artificialitate degajată de acest teatru. Cehov cedează un loc minim convenţionalului; el nu are nevoe să ne mintă două ceasuri, cu şurubării iscusite, pentru a ajunge să ne dee acele cinci minute de palpitaţii pe care le vom uita eşind din teatru; el descrie viaţa cu ritmul ei monoton, cu neînduplecata ei micime, cu avariţia ei în bine şi în rău, aşa cum o trăim zilnic. Sintem departe de fermecătorul „suris muiat de o lacrimă" al comediilor mondene; Cehov nu face nici o concesie, nu are nici o îndurare pentru sensibleria publicului: pe două persoane care se iubesc dar nu şi-o spun, le lasă să se despartă (La Cerisaie, actul ultim) fără ca să-şi mărturisească dragostea, deşi aceasta i-ar fi făcut fericiţi pe ei... şi pe spectatori; dar Cehov, care vrea să redee viaţa, ştie că dînsa nu se ocupă de fericirea noastră. Pentrucă nu există o acţiune concentrată unică, autorul nu are nevoe de *eroi;* toate personagiile sînt principale, toate sînt interesante.

* *Anton Cehov,* Théatre (La Mouette, L'Ours, Trois soeurs, Oncle Vania, Une demande en mariage, La Cerisaie.), 2 vol., Plon, Paris.

In *La Mouette* (4 acte) Arkadina, actriţă celebră, însoţită de amantul ei Trigorin, un scriitor la modă, soseşte la ţară unde se află fiul ei şi alte rude sărace. In acest decor mistic crescuseră împreună într'o viaţă liberă şi curată, Treplev, fiul actriţei, şi Nina, fiica unui proprietar vecin. O idilă se înjghebase între cei doi tineri; în curînd simţim gravitatea iubirii lui Treplev. Dar Nina, atrasă de mirajul gloriei, se îndrăgosteşte de Trigorin; pe acest om blazat, frăgezimea de suflet a fecioarei îl atrage; ar vrea să plece cu ea, dar este împedecat de Arkadina, o femee egoistă şi voluntară; lipsit de voinţă, Trigorin rămîne amantul actriţei, dar în acelaşi timp se lasă iubit de Nina care îşi părăseşte familia pentru a-l urma. Scriitorul se oboseşte repede de dînsa; Nina, părăsită, umilită, după ce rătăceşte cîtva timp, se întoarce înapoi la ţară; acolo trăeşte Treplev, care continuă să o iubească şi să o aştepte. Intr'o seară tristă, ploioasă, Nina bate în geamul lui Treplev; revederea dintre ei e dureroasă; Treplev o roagă să rămie cu el. (Care autor occidental ar fi rezistat ispitei de a lăsa cortina asupra îmbrăţişării dintre cei doi tineri?..) Dar Nina iubeşte mereu pe Trigorin; ea pleacă; Treplev se sinucide.

Ceiace emoţionează în această piesă, este adevărul adînc al caracterelor; frazele spuse nu au nimic ticluit, ele au o frăgizime, o spontaneitate, ce ne pune în contact imediat cu sufletele personagiului; aceasta, de cele mai multe ori, ne dă impresia că nu face altceva decît să gîndească cu voce tare. E drept că într'o ţară latină nu ar fi îngăduit unui autor să introducă acest ton de sinceritate pe scenă, pentrucă acolo nu există în viaţa reală; cineva, care ar vorbi ca un personagiu din Cehov, ar părea nebun sau neruşinat. De asta, nouă, numeroase replice din Cehov ni se par cinice: Trigorin vorbeşte metresei lui—o femee în vîrstă—despre Nina: Trigorin—ceva mă atrage spre ea. E poate tocmai ceiace îmi trebue mie.... Vorbesc cu tine... şi mi se pare că o văd în vis... Numai amorul tînăr, delicios, poetic, poate să dee fericirea... Sorin, un bătrîn de 62 ani, se plînge doctorului Dorn despre boala lui:

Sorin.— Inţelege: vreau să trăesc!

Doctorul Dorn.—Aceasta e frivolitate. După legile naturii, orice viaţă trebue să aibă un sfîrşit. (La Mouette).

Ca şi în celelalte piese ale lui Cehov, personagiele sînt parcă ferecate în cătuşele eului lor; de multe ori s'ar zice că ele trec unele pe lîngă altele, spunîndu-şi replicele mai mult ca nişte monoloage. Fiecare îşi poartă sufletul ca pe o cruce ce îl va zdrobi poate mai tîrziu, dar pe care nu o poate arunca din spate.

In *La Cerisae* (4 acte) ni se prezintă o societate elegantă, frivolă, generoasă, pusă în faţa ruinii materiale ce o ameninţă; personagiile nu se pot adapta nouei situaţii; cînd se lovesc de un obstacol, sufăr, plîng, dar nu pot lupta; ele merg spre perzanie cu o inconştienţă surizătoare. Dealungul

piesei suflă parcă un vînt malițios care risipește, vîntură de ici pînă colo, fără rost, ca niște bucățele de hîrtie, pe membrii unei vechi familii.

Cele trei surori (4 acte), crescute în belșug, rămînînd orfane și sărace, își impun să-și cîștige viața muncind; ele se refugiază într'un mic orășel unde izbutesc să se adapteze unei existențe de sforțări și de jenă; dar sufăr și se ofilesc trăind o viață pentru care nu erau pregătite; singura lor rază de soare e speranța că într'o zi mijloacele le vor permite să se întoarcă la Moscova; aceasta însă nu se întîmplă; ele vor îmbătrîni în tîrgul acela adormit.

Unchiul Vania (4 acte) un om inteligent și capabil, și-a trecut viața la țară, muncind din greu ca un simplu administrator cu o leafă infimă—pentru a susține viața luxoasă a unui profesor la modă, Serebriacov, cumnatul său. Tîrziu, își dă seama de nulitatea lui Serebriacov și regretul de a-și fi irosit zădarnic viața, începe să-l chinuiască; după un acces de mînie în care încercă să-l omoare pe profesor, se resemnează și reintră în umbra lui.

Cehov are o predilecție pentru oamenii care și-au ratat viața și a căror bătrîneță e roasă de remușcare.

Un alt tip ce îl întîlnim în piesele lui Cehov e soțul mediocru, umil, înșelat de soția lui și care continuă să o iubească. In „Cele trei surori", profesorul Kulyghin se adresează astfel soției lui, Mașa, care plînge plecarea iubitului ei:

Kulyghin.—...Scumpa mea Mașa, buna mea Mașa... Ești soția mea și sînt fericit, ori și ce ar fi fost... Nu mă plîng; nu-ți fac nici un reproș... Vom reîncepe a trăi ca în trecut și nu-ți voi face nici o aluzie, nici un cuvînt"...

Toleranța aceasta nu ni se pare comică și nici nu ne jignește, după cum nu ne revoltă nici cruzimea sau egoismul altor personagii; minunea e datoria geniului lui Cehov care ne face să cetim limpede în suflete; a înțelege nu e a erta?

In piesele lui Cehov e răspîndită dela început până la sfîrșit o emoție caldă, bogată, ademenitoare; cu mijloace simple, cu ajutorul unor incidente neînsemnate, reușește să ne dee fiori de o tristeță covîrșitoare.

Anumite părți din acest teatru sînt specific rusești; personagiilor, de pildă, le place din timp în timp să „filozofeze", cum spun ei; simt necesitatea de a schimba păreri generale și neliniști metafizice, cum Englezii simt pe aceia de a schimba lovituri de box sau mingi de tenis. „Cele trei surori"—în ultima scenă rămîn singure, părăsite de iubiții lor, desnădăjduite; ele nu recriminează însă împotriva nimănui; mai mult ca orice le chinuește brutalitatea neînțeleasă a vieții; cuvintele lor din urmă sînt: „Pentru ce trăim... pentru ce suferim... *dacă am ști... dacă am ști!...*".

In multe pasagii se strecoară melancolia timpului care trece, înstrăinîndu-ne unii de alții, petrificîndu-ne, omorîndu-ne până și amintirile.

O altă parte rusească e bețla mistică a durerii, misterios azil în care cei invinși își găsesc alinarea; de asemeni credința că noi prin munca noastră stîngace și penibilă, pregătim pentru mai tîrziu omenirii o epocă de fericire care va veni cu siguranță:

Olga.—„Noi vom dispărea pentru totdeauna; vom fi uitate. Vor fi uitate figurile noastre, vocile noastre, și cum eram noi; dar suferințele noastre se vor schimba în bucurie pentru acei ce vor trăi după noi... Fericirea și pacea vor domni pe pămînt..." (Cele trei surori).

Nu înțeleg de ce s'au tradus și cele două acte comice „Ursul" și „O cerere în căsătorie", care nu pot să dee măsura talentului lui Cehov.

Cred că greu s'ar putea juca piesele lui Cehov în altă parte decît în Rusia; toate personagiile fiind importante, fiecare rol necesită o interpretare excelentă; aceasta nu cadrează cu moravurile teatrelor unde „vedetele" și „stelele" se simt datoare să acapareze întreaga atenție a publicului.

Theodor Scorțescu

Cronica științifică

Inceputul vieții

„Natura a format și formează in fiecare zi ființele cele mai simple, prin generațiune spontanee".

Lamarck

Origina vieții este una din cele mai interesante și in același timp din cele mai dificile probleme. Au trecut mai multe secole decind omenirea caută a da explicația acestei probleme și nu s'a ajuns decit la contradicții și hipoteze.

Majoritatea n'au putut încă scăpa de subt influența credinței mozaice (creatismul) pe care cu toții am invățat'o in copilăria noastră, că: „Dumnezeu, dupăce a făcut marea, cerul, pămintul și toate ființele care se cuprind în ele, a făcut și omul".

Această hipoteză a fost însușită în 1858 de către *Louis Agassiz* și prezentată subt o formă științifică in volumul său „Essay ou classification", iar in 1903 de către botanistul *Reinike*, care incearcă să explice creațiunea ființelor viețuitoare de către o inteligență cosmică.

O altă grupă de filozofi naturaliști mai sceptici sint de părere cum că origina vieții este o problemă nerezolvabilă, este transcedentală. Această părere constitue *agnosticismul* reprezentat prin Darwin, Virchow și Dubois Reymond care consideră origina vieții ca o enigmă.

A treia hipoteză este acea *cosmozoică* sau eternală reprezentată prin Richter (1865), prin Helmholtz și William Thomson. Richter crede că pretutindene in spațiul cosmic plutesc mici particule de substanțe solide care se desfac în mod continuu de corpurile cosmice in zborul lor rapid; că pe aceste particule aderează germeni ai vieții organice apți de a se dezvolta și sint aruncați cu ele de pe corpurile cosmice de unde se găsesc, pentru a ajunge pe alte corpuri. Cind acești germeni intilnesc o lume al cărui stadiu de evoluție prezintă condițiunile favorabile, incep indată a se dezvolta și devin punctul de plecare a unei noui lumi de ființe viețuitoare.

Cu totul independent de Richter, in anul 1871, *Sir William Thomson* emite părerea că germenii organici au venit pe pămintul nostru cu aeroliți căzuți de pe o planetă mai veche. „Cind o insulă

vulcanică, zice el, se ridică din fundul unei mări, o vedem după un număr de ani acoperită de vegetațiune, imediat admitem fără greutate că semințele au fost aduse pe ea de vinturi sau de valuri. Dacă aceasta este posibil, de ce ar fi imposibil să explicăm intr'un mod analog și inceputul vieții pe acest pămint?" In fiecare an, continuă naturalistul englez, cad pe pămint milioane de fragmente de astre; acestea sint fragmente de lumi sfărmate.

Pămintul nostru s'ar distruge și el dacă s'ar lovi cu alte planete cerești de talia lui, o mare parte a planetei fără indoială s'ar vaporiza, o altă parte in fragmente acoperite cu vegetațiunea lor actuală ar fi dusă impreună cu ele în spațiu. Presupunind pămintul fără viață, ar fi deajuns să presupunem căderea unui asemenea aerolit pe el, pentru ca in curind să se fi putut acoperi de plante și animale.

Părerea aceasta a fost popularizată de către *Edgar Quinet* în scrierea lui „*la Création*". Viața nu a apărut—spune el—in cutare sau cutare epocă geologică, ci ea aparține universului; este de natură cosmică. Imprăștiată în univers și luată de nebuloasele cosmice, rătăcește prin spațiile cerești și este tot atit de veche ca și materia insăși, căci ea exista înainte ca pămintul să existe, și va trăi chiar după ce pămintul se va pierde. In ziua aceia in care pămintul s'a despărțit de masele cu care era impreună, a luat in atmosfera sa odată cu materia din care se compune el, și germenii ființelor viețuitoare. Probabil acei germeni de viață, care plutiseră in părțile superioare ale celei intăiu materii nebuloase, au fost distribuiți tuturor corpurilor cerești. Izvorul vieții ar fi atunci în intregul sistem solar același, și ființele care ar fi eșit din el ar fi luat diferite forme după vrista și starea planetei pe care ele s'au depus. Cu un cuvint, pămintul și-a dat sieși tot atit de puțin viața sa organică precum și-a dat lumina sa. Amindouă, lumina și viața i-au provenit dintr'un îndepărtat și puternic focar creativ. Viața nu este mărginită intr'un anumit punct al spațiului sau al timpului. Noi nu putem găsi nici intr'o parte a pămintului o generație spontanee, căci intrece peste timpul care se poate socoti și este mai veche decit inceputurile noastre. Viața nu e produsă de o anume planetă, opera e prea mare pentru a fi produsă de un singur corp ceresc. Pentru a produce cea intăiu viață, trebue mai mult decit o astră pierdută și izolată in vr'un colț al universului. Acestui scop trebuia să-i servească intreaga natură, adică materia nebuloasă a intregului spațiu; cea dintăiu ființă viețuitoare își are origina în nesfirșit.

Nici una din aceste ipoteze nu ne dă o satisfacție rațională, fiindcă se știe că germenii organici nu pot trăi la o temperatură prea inaltă, și din teoriile lui Kant, Laplace știm iarăși că materia la inceput se găsea în infuzie, cu o temperatură foarte inaltă; așa dar nu a fost cu putință, după cum crede Quinet, nici după cum reesă din ipoteza lui William Thomson, ca la început să fi existat germeni organici.

Germenii organici n'au putut deci lua naștere pe planeta noastră, decit la o epocă cind aceasta avea o vristă destul de înaintată, cum credea și Eminescu:

La'nceput, pe cind ființa nu era, nici neființă
Pe cind totul era lipsă de viață și voință,
Cind nu s'ascundea nimica, deși tot era ascuns,
Cind, pătruns de sine insuși, odihnea cel nepătruns

Fu prăpastie ? genună ? Fu noian întins de apă ?
N'a fost lume pricepută şi nici minte s'o pricepă,
Căci era un întuneric ca o mare făr'o rază,
Dar nici de văzut nu fuse şi nici ochiu care s'o vază.
. . . .

Există încă o ipoteză : *generaţiunea spontanee* (archigonia, abiogenesa sau generaţia echivocă) prin care se încearcă a se explica origina fiinţelor vieţuitoare în mod *aparental*. Ea vine în contrazicere cu adagiul „*Omne vivum e vivo*".

Aristotel, cel mai mare naturalist al antichităţii, credea că orice corp uscat, care devine moale, şi orice corp moale care devine uscat, produce animale. El credea că animale ca viermii, insectele şi chiar peştii pot să ia naştere din nămol.

Prima lovitură generaţiunii spontanee a fost dată de către *Franciscus Redi* în 1674, care în mod experimental a arătat că viermii din cadavre nu iau naştere din carnea în descompunere, ci sînt larve de muşte. El acoperi carnea cu o sită deasă, care împedeca muştele să se apropie de carne, şi astfel nu mai luau naştere viermii în ea.

In 1745, un preot catolic din Anglia, *Needham* scoase o carte care cuprindea cercetările lui asupra generaţiunii spontanee. Lucrarea a avut un mare răsunet, datorită mai cu samă sprijinului dat de Buffon. El a fost ales membru al societăţii ştiinţifice din Londra.

Needham umplea cu infuziuni organice mai multe fiole pe care le închidea la lampă ; vasele astfel închise ermetic le supunea la acţiunea apei fierte, apoi le punea în condiţiuni favorabile ca să se dezvolte în ele organisme. In curînd se produceau în interiorul infuziunii fiinţe vieţuitoare.

In Italia se ocupa în vremea aceia cu rezolvarea acestei probleme, abatele Lazaro Spallanzani, un observator exact şi cu un spirit critic foarte ager. El ajunsese la rezultate cu totul contrare acelora ale lui Needham, supunînd aceleaşi infuzii la o temperatură de 100°, cel puţin o oră. Experienţele lui Spallanzani care erau îndreptate asupra problemei teoretice, alcătuesc bazele pregătirii conservelor, care se au în vedere şi astăzi la fabricarea lor.

Needham a obiectat experienţelor făcute de Spallanzani, că prin fierberea îndelungată a infuziei şi a aerului din fiolele închise a distrus puterea lor de reproducţiune. Nu fiindcă germenii organici din infuzie au pierit din cauza procedeului întrebuinţat de Spallanzani, ci fiindcă infuzia şi aerul din fiole s'au corupt nu se produce generaţiunea spontanee în experienţele lui Spallanzani—credea Needham.

După Spallanzani, o serie de învăţaţi ca *Schwann*, *Schultze*, *Schroder*, *Helmholtz* şi alţii au urmărit cu pasiune problema generaţiunii spontanee.

In 1836, *Schultze* a trecut peste infuziunile sale aer purificat, trecîndu-l prin acid sulfuric sau potasă caustică, care distrugînd germenii, a obţinut astfel infuziuni sterile.

In 1837 *Schwann*, pentru ca să distrugă germenii organici vieţuitori din aer, a introdus aerul în vasele cu infuziuni, făcîndu-l că treacă printr'un tub metalic foarte înferbîntat.

In 1854, *Schroeder* şi *Dush* au filtrat praful atmosferic prin tampoane de vată, dar au obţinut rezultate contradictorii.

In 1858, *Pouchet* comunică Academiei de ştiinţe din Paris, că a reuşit să dovedească, că unele organisme microscopice pot să se nască fără prezenţa germenilor. Academia atunci a fixat un premiu pentru a

încerca diferite experienţe care să aducă lumină nouă în problema *generaţiunii spontanee*. Premiul a fost cîştigat de marele *Pasteur*, după ce el dovedi prin o serie de experienţe foarte îngrijite, întîiu că aerul în praful care-l cuprinde conţine totdeauna numeroşi germeni organici, şi al doilea, că infuziile cele mai bune rămîn sterile dacă se fierb şi împedică intrarea germenilor din aer în interiorul lor.

Pasteur făcu într'o fereastră o gaură, prin care trecu un tub de sticlă astupat cu o bucată de coton azotic. Unul din capetele tubului de sticlă era liber în atmosfera exterioară, celalalt comunica cu un aspirator continuu, astfel că se făcea un curent de aer prelungit. După un timp, dopul de coton deveni cenuşiu, murdărit de către praful din aer care se opri în trecere. Bucata de coton a fost depusă într'un mic tub cu un amestec de alcool şi eter, în care s'a solvit. A lăsat lichidul să se liniştească, iar praful adunat la fundul tubului a fost spălat prin decantaţiune cu acelaşi lichid. După o evaporaţie completă, resturile au fost introduse într'o picătură de apă şi examinate la microscop, în care s'a constatat prezenţa a numeroşi germeni organici, spori, bacterii etc. (fig. 1).

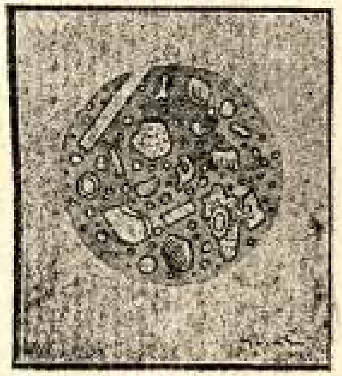

Fig. 1.— Spori atmosferici culeşi direct prin filtraţiunea aerului (după Pasteur).

Pentru a dovedi că aceşti germeni organizaţi erau cauza alteraţiunilor din interiorul lichidelor organice expuse la aer, Pasteur proceda în modul următor: introducea într'un balon de sticlă de 300 centimetri cubi, 150 cent. cubi de apă albuminoasă zaharată astfel formată :

Apă	100
Zahar	10
Materii albuminoide şi minerale provenite din drojdie de bere .	0,7

Gîtul balonului comunica, ca în Fig. 2, cu un tub de platină ; tubul de platină se înferbînta pănă la roş într'un grătar de gaz. Se fierbe lichidul timp de cîteva minute şi se lasă să se răcească cu încetul în mod complect. Aerul care intră în balon este lipsit de germenii organici deoarece tubul de platină prin care trece este înferbîntat la roş. Odată operaţiunea terminată şi balonul răcit, i se închide gîtul la lampă. Balonul este ataşat într'o etuvă de incubaţie la o temperatură de 30°, unde se conservă în mod indefinit fără a se altera.

Pasteur a făcut contra probă, umplînd un alt balon cu acelaşi lichid pe care l-a fiert expus la aer, tot atîta timp, apoi balonul a fost expus la aer liber. După o zi sau două, lichidul începea a se altera, apăreau în el bacterii şi spori de mucegai.

Cu drept cuvînt conchide Pasteur în urma acestor convingătoare experienţe, că este „matematiceşte strict dovedit" că toate organismele care se dezvoltă în soluţia zaharoasă şi apoasă, nu s'au format prin generaţiunea spontanee, ci s'au dezvoltat din germenii vieţuitori, care au intrat în soluţie cu aerul.

* *
*

Dacă pănă astăzi nu s'au văzut încă fiinţe vieţuitoare care să ia

naştere din materia anorganică, nu urmează că ele n'au putut lua naştere niciodată prin generaţiune spontanee. Nu este exclus că un chimist oarecare, să se găsească într'un moment dat în condiţiuni favorabile, analoage acelora în care s'au dezvoltat primele fiinţe vieţuitoare, în fundul mărilor şi a oceanelor, pentru ca şi el, din com-

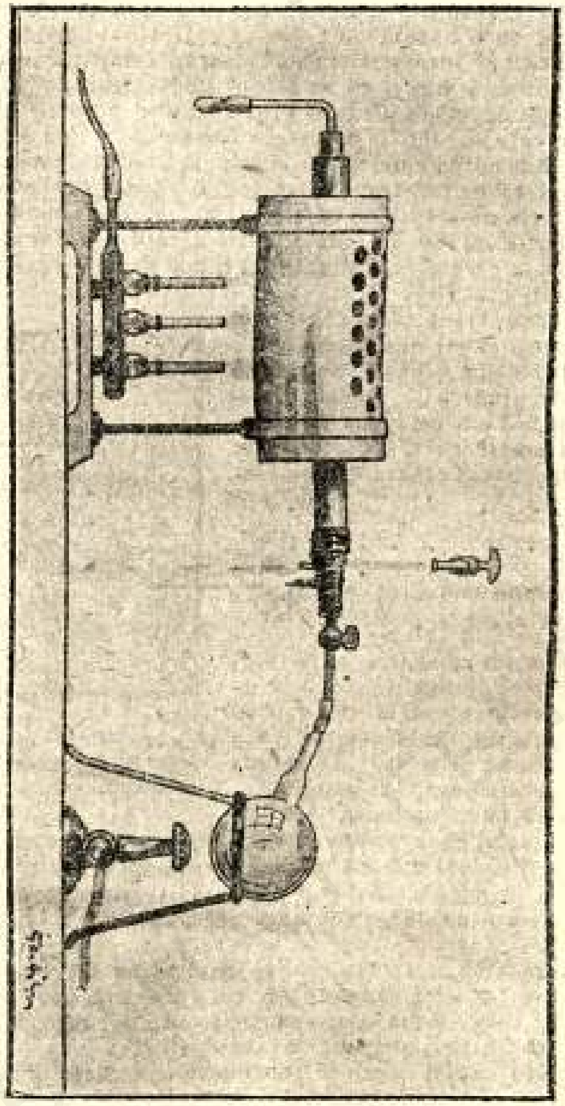

Fig. 2. — Aparatul primei experienţe a lui Pasteur.

binaţia unor anumite elemente, să reuşească a forma prima fază de substanţă vieţuitoare.

Trebue făcută deosebire între generaţiunea spontanee astfel cum era concepută în antichitate, cînd se credea că animale ca viermii şi insectele s'ar putea dezvolta din nămol, şi între generaţiunea spontanee

modernă care nu admite dezvoltarea din materie anorganică decît a celor mai simple fiinţe vieţuitoare a căror corp este constituit dintr'o plasmă omogenă nediferenţiată în organe, care nu se ridică nici la rangul de celulă. Naşterea în mod spontaneu a animalelor al căror corp este constituit din organe diferenţiate: sistem muscular, sistem nervos etc., este o imposibilitate, pe cînd naşterea spontanee a organismelor celor mai simple este impusă de însăşi *doctrina evoluţiei*, care ne învaţă că fiinţele vieţuitoare s'au dezvoltat în decursul timpului în mod lent şi succesiv.

Lui *Haeckel* îi revine meritul de a fi ridicat generaţiunea spontanee la rangul de ipoteză ştiinţifică. El a formulat pentru prima oară, cu o logică riguroasă, concluziile că materia vieţuitoare a trebuit să nască din materia anorganică, într'un moment dat al evoluţiei globului fiindcă a fost un timp cînd pămîntul se afla într'o stare de infuzie incompatibilă pentru orice viaţă organică.

Iată cum concepe Haeckel origina primelor fiinţe vieţuitoare: 1) viaţa organică este pretutindeni legată de plasmă (sau protoplasmă), substanţă chimică în stare de agregaţie semifluidă care conţine totdeauna albumină şi apă. 2) Mişcările caracteristice ale acestei „substanţe vieţuitoare", care se consideră ca viaţă organică, sînt procese fizice şi chimice care nu se pot produce decît în interiorul limitei de temperatură determinată (între congelaţie şi punctul de fierbere al apei). 3) În afară de aceste limite, plasma vieţuitoare poate în unele cazuri a continua să trăiască (moartea aparentă) dar numai în oarecare timp, de ordinar scurt. 4) Cum pămîntul, la fel cu celelalte planete, se afla un timp îndelungat într'o stare de fuziune, cu o temperatură de mai multe mii de grade, este imposibil ca organisme (din albumină semifluidă) să fi trăit în acel moment şi în veşnicie. 5) Viaţa organică n'a putut începe decît atunci cînd scoarţa pămîntului s'a răcit îndeajuns pentru a permite condensarea apei. 6) Procesele chimice care se produceau în faza aceasta de evoluţie a pămîntului fură catalyse, care au avut ca consecinţă formaţiunea combinaţiunii albuminoide şi în fine aceia a plasmei. 7) Organismele primordiale astfel produse nu puteau fi decît monere, organisme fără organe şi individe, omogene, fără nucleu, asemănătoare Chromaceelor actuale. 8) Din aceste Monere primitive au eşit mai tîrziu primele celule prin diferenţiarea nucleului (Karyoplasma) şi a unui corp periferic (cytoplasma).

În favoarea acestei ipoteze vin o grămadă de fapte. S'a reuşit a se găsi în lumea anorganică *analogii* cu formele vieţuitoare şi cu manifestaţiile vieţii care au loc în fiinţele vieţuitoare. S'au obţinut prin difuziuni de lichide, forme de ţesuturi celulare, structuri de diferite ţesuturi vieţuitoare. S'au reprodus şi s'au imitat difuziuni de lichide, forme şi mişcări complicate, asemănătoare acelora care se observă în celulele vieţuitoare în timpul diviziunii caryocinetice.

Traube, încă din 1867, a construit celule artificiale prezentînd fenomene de creştere cu ajutorul fero-cyanurei de potasiu şi a sulfatului de cupru.

Butschi, în 1891, a obţinut o imagină experimentală de protoplasmă cu o soluţie omogenă de sare marină şi unt de masline în apă pură, şi protoplasma lui reticulată, era sediul unor mişcări interne, deplasîndu-se în acelaşi timp încet ca o amibă.

Chiar mişcarea care este caracteristică fiinţelor vieţuitoare se poate imita şi la corpurile neînsufleţite. Dacă turnăm o picătură de ulei rînced în o soluţie slabă de potasă caustică, vedem că picătura emite pseudopodii ca risopodele.

Rhumbler a imitat chematoxia turnînd o picătură de ulei de

ricin într'un vas cu alcool 8 la sută, lăsînd în acest lichid mici capilare de sticlă umplute cu cloroform sau cu uleî de cuișoare. Picăturile de uleî de ricin se tîrîe în interiorul tuburilor capilare—întocmai ca globulele albe ale sîngelui, cînd experimentăm cu tuburi de sticlă capilare pline cu extract de bacterii, introducîndu-le subt piele la un epuraș. *Rhumbler* a mai imitat la corpurile brute, nutrițiunea, digestiunea și dezasimilațiunea resturilor nutritive nedigerate. El a turnat o picătură de cloroform în apă, lăsînd la fund mai multe filamente subțiri de sticlă, pe care le unsese cu schellack. Cînd un filament de sticlă venea în atingere cu o picătură de cloroform, filamentul de sticlă era atras de picătură în interiorul ei, ca în fig. 3 (a b). Picătura de cloroform se comporta întocmai ca o globulă sanguină albă, cînd înglobează o bacterie. După ce schellackul se solvește de pe filamentul de sticlă în interiorul picăturii de cloroform (c e), picătura nu-l mai reține în interiorul ei, îl elimineazâ afară (fig 3, e f) ca o amibă care dă afară din interiorul ei, restul unei alge pe care nu o poate digera.

Caracterul esențial al ființei viețuitoare, singurul care se conservă în tot timpul existenței sale, acela cu care ea naște, cu care ea evoluiază și care dispare cu ea, este forma și structura sa.

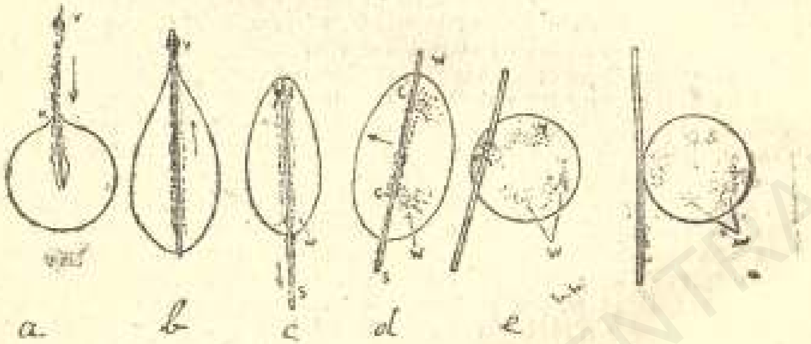

Fig. 3— După Rhumbler

Leduc și-a propus să producă și să dezvolte, la substanțele anorganice, forme și structuri analoage cu acele din ființele viețuitoare. Răspîndind în mod uniform pe o placă de sticlă o soluție de gelatină pură de cinci sau zece pentru o sută, pe această gelatină a depus cu ajutorul unei pipete, la distanțe regulate de 5 la 6 milimetri, picături de o soluție de cinci sau zece la sută de ferocianură de potasiu, pe care o lăsă să difuzeze și să se usuce. Prin acest procedeu a produs o preparațiune care imitează în mod complect o secțiune într'un țesut celular vegetal. Prin atingerile lor, picăturile au format poligoane care prezintă aspectul secțiunilor de celule, prezentînd ca acestea o membrană învălitoare, o citoplasmă uneori separată de membrana învălitoare și un nucleu. Aceste celule reunite unele de altele, formează un adevărat țesut organizat cu structură celulară (fig. 4).

Prin diferite alte procedee osmotice, *Leduc* a reușit să imiteze cu substanțe anorganice, diferite forme și funcțiuni vitale, care se petrec în corpurile însuflețite ca: fusul nuclear care apare în interiorul celulelor în momentul reproducțiunii prin karyokinesă (fig. 5); creșterea unor viețuitoare (fig. 6), producțiuni care reamintesc tulpini

purtătoare de fructe, ciuperci, precum și diferite animale aquatice etc. etc.

Toate aceste analogii găsite în materia anorganică, atît ca formă cît și ca funcțiune, sînt o dovadă că viața își trage origina din ea și că nu există nimic în ființele viețuitoare care în ultima linie să nu poată fi derivat din materia anorganică.

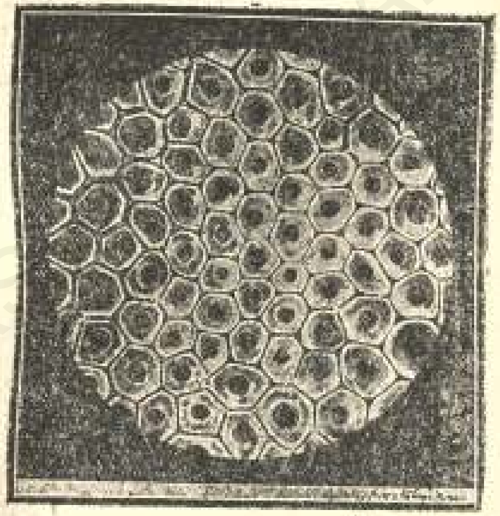

Fig. 4.— Țesut de celule artificiale format prin difuziune, într'o soluție de gelatină de 10 la sută picături a unei soluțiuni de ferocianură de potasiu 10 la sută (după Leduc).

În afară de aceste fapte care vin în favoarea generațiunei spontanee, mai este rezolvarea de către *Delage* și *Loeb*, prin agenții fizico-chimici, a enigmei celei mai discrete: *fecondațiunea*.

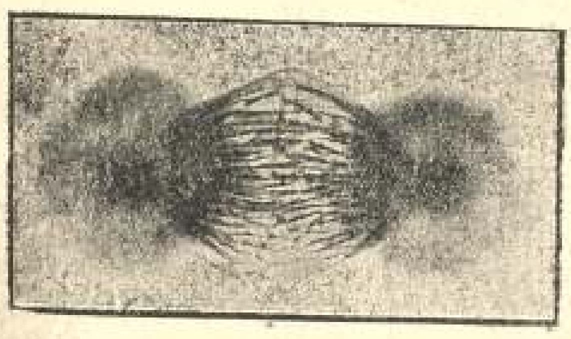

Fig. 5.— Karyokinesă produsă prin difuziune: centrosomul, astrele, fusul, planul equatorial (după Leduc).

Se știe că fiecare animal la naștere dintr'un ovul și se mai știe că la majoritatea animalelor, numai atunci ovulul se poate dezvolta

intr'un animal asemănător aceluia care l-a produs, cind in interiorul lui pătrunde un spermatozoid dela un alt animal mascul.

Acțiunea, pe care spermatozoidul o provoacă in interiorul ovulului pentru ca să se dezvolte din el un individ, era acum 25 de ani un mister, care astăzi se vede că este legat de originea vieții. Astăzi problema fecondațiunei este in principiu rezolvată, ea se poate reduce la un fenomen fizico-chimic. Ovulul inainte de a fi fecondat este o celulă numai cu un nucleu. Dacă nici un spermatozoid nu pătrunde in interiorul lui, ovulul piere după un timp mai mult sau mai puțin scurt, la unele animale in citeva ore, la altele in citeva zile sau săptămini. Indată ce un spermatozoid pătrunde in interiorul ovulului, el incepe a se dezvolta. Nucleul incepe a se divide in doi nuclei și ovulul se segmentează și el in două celule; apoi aceste celule se divid la rindul lor, așa că ovulul se transformă in 4 celule, apoi in 8, 16, 32, 64 etc., devine *morulă, blastulă, gastrulă*, care prin

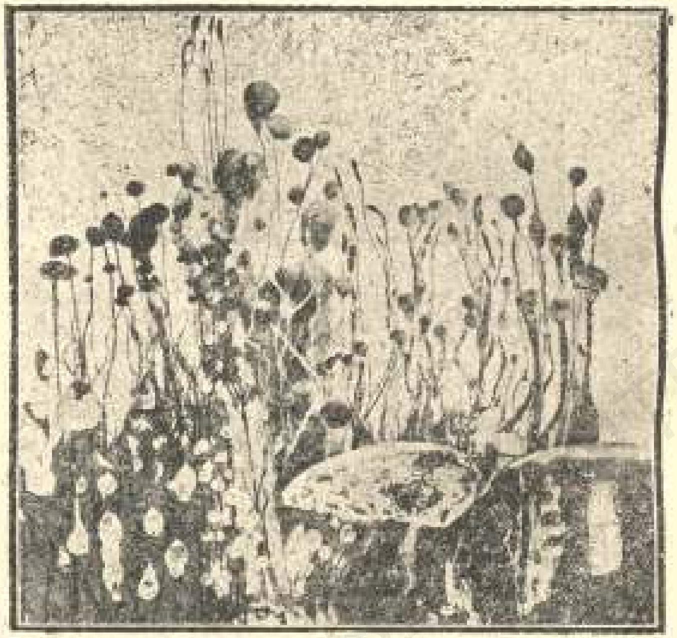

Fig. 6. — Vegetațiune osmotică (după Leduc).

diferențiare se transformă intr'un animal asemenea aceluia care l-a produs.

*Loeb** a reușit ca să dezvolte larve de ursini din ouă nefecondate, tratindu-le cu apă de mare, a cărei concentrațiune a ridicat-o adăugindu-i ceva sare. El a pus ouăle să stea două ore intr'o soluție, a cărei concentrațiune a sporit'o, apoi le-a pus din nou in apă de mare normală, unde s'au dezvoltat in larve;—la o parte din aceste larve s'a format tubul digestiv și o parte din schelet. Printr'un tra-

* *Jaques Loeb*, Das Leben. Vortrag gehalten auf dem ersten Monisten kongresse in Hamburg, am 10 Sept. 1911.

tament artificial analog a reușit să dezvolte larve din ouă nefecondate și de alte animale, stele marine, viermi și molusce.

Prin aceasta, a dovedit că este posibil a se inlocui acțiunea escitătoare a dezvoltării spermatozoidului, prin agenți pur fizico-chimici. Este adevărat că nu a creat viață, dar a reușit a o provoca in anumite condițiuni.

In favoarea generațiunii spontanee mai vorbește și faptul că la moarte, substanța viețuitoare se descompune din nou in substanță anorganică. Dacă corpul, la moarte, se poate pe căi naturale descompune in praf, trebue atunci să existe și condiții, unde din praf, pe căi naturale, să se poată naște corpuri viețuitoare.

Prof. Dr. N. Leon

Cronica teatrală

IAŞI

Ghiara.—Phedra şi Magda cu d-na Agata Bîrsescu.—Turneul companiei Voiculescu.

Actuala stagiune a Teatrului Naţional n'are mare insemnătate, nici ca repertoriu şi nici ca joc. Din ultimele piese reprezentate de-abia putem remarca „Ghiara“ de Bernstein. Vă inchipuiţi deci...

Jocul actorilor nu-i destul de îngrijit. Recunoaştem greaua lor situaţie: un actor prepară, mai în fiecare săptămînă, o premieră. Unii actori joacă în cîte trei piese la rind: Sîmbăta şi Duminica (în matineu şi sara). Cum publicul teatral din Iaşi nu-i destul de numeros, chiar piesele cu succes nu se pot reprezenta decît de puţine ori. In aceste condiţii, actorii—unii actori—sînt prea împovoraţi. Le acordăm deci, fără zgîrcenie, circumstanţe atenuante. Totuşi...

Nu-i unitate în jocul actorului,—şi nu-i nici o armonizare a rolurilor. Un actor are accente juste şi impresionante, dar şi accente falşe. Apoi toate rolurile trebuesc îmbinate, ca părţile unei maşini: piesa are doar o unitate în tartaje. Actorii dela Iaşi însă joacă fiecare după concepţia şi imaginaţia lui proprie. Parcă Teatrul nu posedă un director de scenă, care să stabilească armonia ansamblului. Am observat de multe ori că actorii improvizează. Textul este sacru. Cîteodată directorii de scenă fac unele suprimări. Aceştia cel puţin execută modificările odată pentru totdeauna. Chiar dacă greşesc, vina lor este una. Actorii însă schimbă textul în fiecare sară—după inspiraţia momentului. In modul acesta, publicul nu mai aude piesa pentru care a venit la teatru, ci cu totul alta—o piesă compusă ad-

hoc de actorii participanţi. Furia de compoziţie a unui actor tulbură însă ansamblul. Ceilalţi actori stau parcă la pîndă: oare ce vorbe vor auzi? Ce replică vor trebui să dea?

Actorii care şarjează, strică nu numai rolul lor, ci şi ansamblul,—căci ceilalţi actori sînt antrenaţi pentru păstrarea aceluiaşi ton al piesei şi, poate, pentru cucerirea aplauzelor... a aceleiaşi cantităţi de aplauze, caşi actorul neastîmpărat. Astfel „Cafeneaua cea mică“, deşi este susţinută de un artist de rasă ca d. Vernescu-Vîlcea, de-abia poate fi urmărită până la capăt din pricina febrilităţii, a vervei exagerate şi a improvizaţiilor altor interpreţi.

Artiştii nu trebue să se lase tîrîţi de hohotul şi de aplauzele galeriei. O popularitate de acest ordin împiedică progresul actoricesc şi... nici nu ţine mult. Galeria se plictiseşte repede. Faima ei e turbulentă, dar de calitate inferioară şi de scurtă durată. Aceste adevăruri à la Palisse mai trebuesc repetate? Regretăm..

„Ghiara“ prezintă drama ultimului amor. Un director de ziar, om cinstit şi de talent, cade—trecînd de mijlocul vieţii lui—în ghiara unei aventuriere, pe care o iubeşte cu toată forţa anilor maturi. Această femee îl determină să-şi părăsească fiica şi să-şi vîndă cinstea. Din an în an, aventuriera—pentru a-şi satisface un capriciu sau pentru a pune de-oparte o nouă sumă de bani—îl tîrăşte pe bărbatul ei prin fundurile cele mai murdare ale subteranelor sufleteşti. Iar cînd scandalul izbucneşte în Cameră şi 'n opinia publică (soţul devenise ministru), aventuriera fuge cu un amant, pe cind mulţimea încunjoară şi lapidează casa soţului care, printre pietre şi cioburi de sticlă, o caută cu mînile întinse numai pe dînsa—pe Antoineta lui.

D-ra Sorana Ţopa a jucat bine rolul femeii cochete, perverse şi crude. A jucat nuanţat şi sobru. A pus la contribuţie unele din mijloacele, pe care feminitatea le întrebuinţează uneori pentru captivarea şi dominarea exclusivă, până la sclavaj, a unui bărbat. In jocul d-sale observăm acum mai multă fineţe, mai mult naturalism—o înţelegere mai adîncă şi mai delicată a stărilor sufleteşti. — D. Radu Demetrescu a interpretat cu putere rolul soţului.—D. Vernescu-Vîlcea (tatăl aventurierei) a adăogat încă o creaţie desăvîrşită la galeria tipurilor, pe care le-a trăit pe scena eşeană. De data aceasta d-sa a redat—cu acelaşi fin umor, cu aceiaşi inteligenţă şi naturaleţă neîntrecută—rolul gazetarului fără scrupule.—D. Morcovescu-Teleajăn—corect.

Trupa Teatrului Naţional a dat cîteva reprezentaţii cu concursul d-nei Agata Bîrsescu: „Maria Stuart“, „Phedra“ şi „Magda“. Scena eşeană a căpătat astfel vigoare şi tinereţă.

Spectatorul care nu cunoaşte opera în original, nu şi-a putut desigur explica celebritatea persistentă a „Phedrei“, ascultînd versurile traducerii romîneşti. N'a mai rămas nimic din strălu-

cirea formei lui Racine. Parcă traducătorul a învălit cu crep de doliu lampionul magic, care revarsă lumină pe versurile franceze. Tablourile în culori parcă-s copiate cu cărbune. Desenurile au stîngăcii de prunc care face cu tăciunele exerciţii de desen pe sobă. „Phedra" totuşi ne-a plăcut mult. Poate fiindcă d-na Agata Bîrsescu păstrează încă pe buze farmecul versurilor originale... fiindcă sufletul său, cu o rezonanţă amplă şi prelungită, vibrează încă surd după melodiile lui Racine, care au cîntat odată într'însul,—şi acum pesemne de fiecare cuvînt, de fiecare vers romînesc, se anină o trenă de zvonuri armonioase... sau fiindcă artista joacă mai mult spaţiile albe dintre rînduri, care au rămas pure şi melodioase printre versurile traducătorului...

„Phedra" reprezintă o cotitură nu numai în opera dar şi'n viaţa autorului. Tragediile lui Racine nu s'au bucurat de admiraţia unanimă a contemporanilor săi. Pasiunile violente, aduse pe scenă de acest mare cunoscător al sufletului omenesc, jigneau delicateţa aristocratică a societăţii franceze—sau, mai bine zis, galanteria ei. „Phedra" a fost întîmpinată chiar cu ostilitate. D-na de Bouillon a cumpărat toate locurile la primele reprezentaţii, piesa jucîndu-se astfel în faţa băncilor goale. Pe urmă însă, „Phedra" şi-a făcut drum. Publicul a purtat-o în triumf.

Autorul însă, în faţa succesului „Phedrei", şi-a pus o problemă de conştiinţă. Racine voise să facă o operă creştină. Phedra,—dominată de o patimă violentă pentru Hipolit, fiul bărbatului său (Teseu),—este conştientă de păcat. Ea simte asupra-i forţa fatală a tentaţiei, căreia îi rezistă cu puteri supraomeneşti, cerînd îndurarea cerească. Pe Hipolit îl prigoneşte, îl alungă chiar din casă şi, numai cînd află vestea morţii lui Teseu, numai atunci i se spovedeşte—şi încă din îndemnul Oenonei. Intrigile nu-s opera ei. Phedra iubeşte subt porunca stihiilor şi nu trezeşte în sufletul spectatorilor decît regretul că graţia cerului nu s'a pogorît asupra ei. Astfel o patimă, pe care autorul vroia s'o zugrume, se înalţă—cu voluptate triumfătoare—printre nenorocirile eroinei, smulgînd compătimire şi ertare. Ba mai mult: Phedra apare chiar nevinovată.

Racine, analizîndu-şi „Phedra" din punct de vedere creştin, şi-a înţeles greşala. Apoi a supus aceluiaşi examen întreaga-i operă: autorul s'a îngrozit. Dar aceste opere nu contribue de loc la salvarea sufletului omenesc! Omorul, adulterul, incestul... redate intens în tragediile sale, nu pot provoca în mulţime decît înclinări crude şi pline de păcat. Pe-atunci izbucnise şi celebrul proces al otrăvirilor, în care fusese implicat—din spirit de răzbunare—şi Racine. Tot în acel timp Racine căzuse în disgraţia lui Ludovic al XIV-lea, din pricina unui memoriu asupra nemulţumirilor din ţară. Iată atîtea împrejurări care l-au îndepărtat pe Racine de artă, de curte, de lume... După

„Phedra" Racine n'a mai scris decît două tragedii cu subiect pur religios. Tragediile din saltar, caşi planurile de tragedii—au fost arse fără milă.

D-na Agata Bîrsescu a redat, cu intensitate pătimaşă, dramatismul liric al Phedrei. A ştiut să-şi stăpînească pornirile inimii... dar a ştiut şi să le deslănţuiască. Dragostea şi gelozia, caşi resemnarea din ultimul act, au fost trăite de d-na Bîrsescu—cu majestate, forţă şi adevăr.

Am mers la reprezentaţia „Magdei" cu oarecare îndoială. Oare atitudinile grave din tragedii—ca din „Phedra" de pildă: unde eroina, strănepoată de zei, se primblă prin lumea minunilor mitologice—oare gestul larg... oare intonaţiile de trompetă divină nu vor fi nelalocul lor în piesa lui Sudermann? Cu surprindere însă am văzut, la reprezentarea „Magdei", o altă artistă. Un naturalism desăvîrşit, atitudini de societate, o voce normală... evoluînd dela şoaptă la strigătul stăpînit. Magda a apărut pe scenă, în casa părintească, după atîţia ani de lipsă—doar c'un suspin adînc, şuerat parcă printre buze, şi s'a prăbuşit, *tăcută*, în braţele surorii. Numai umerii îi săltau într'un *plîns mut*. Publicul, cu toată jena, a plîns—şi el—abundent.

D-na Mărioara Voiculescu a păşit pe scena eşeană cu acelaşi mers suplu şi elegant, în tualete cu măestrie croite şi purtate cu o nobilă artă. Glasul d-sale, înecat de lacrimi, a povestit întîmplări triste—dar dintr'o lume şi de un ordin care nu ne mai interesează. Ansamblul bun.—D. Brădescu a eşit în evidenţă.

Ce păcat că trupa aceasta, subt conducerea d-nei Voiculescu, *în loc* să se epuizeze în roluri factice din piese construite, bucată cu bucată, subt ochii noştri: cu falşe declamaţii politice şi cu nenorociri ale unor jucători de cărţi, al căror ideal în viaţă nu-i decît păstrarea rangului în lume—păcat că această trupă nu ne-a reprezentat profunde suferinţi omeneşti sau probleme serioase şi actuale!

M. Sevastos

Cronica filozofică

Psihologie şi sociologie

Intr'o cronică trecută, arătam în treacăt, necesitatea pentru psiholog de a recurge veşnic, în explicaţiile sale, la studiile sociologice.

A fost o fază cînd toate ştiinţele plecau dela un punct de vedere strict individualist. Omul era considerat ca o apariţie solitară, care poate fi studiată în sine, independent de orice relaţii cu alţii. Această fază a ştiinţei descria ştiinţa abstractă a unui Robinson, izolat în insula sa. Aşa s'a întîmplat cu economia politică a lui „homo economicus". Aşa se întîmplă azi încă cu psihologia.

Omul a trăit însă totdeauna în societate. Nu avem încă nici o mărturie istorică, nici o relaţie etnografică, care să ne arăte oameni izolaţi. Dar dacă omul se naşte şi trăeşte în societate, e firesc ca toate facultăţile sale să ia forma acesteia, să se plămădească genetic subt influenţa colectivă. Aceste adevăruri, care par banale, au fost tîrziu recunoscute. Eliminarea elementului social din cele mai multe acte sufleteşti poate să aducă grave inconveniente. Există desigur o parte a fenomenelor sufleteşti care n'au nimic social în ele. Sînt actele psihice inferioare, cele legate de construcţia noastră fiziologică. Deasemenea studiul senzaţiei se poate dispensa de astfel de consideraţii. Cu cît urcăm însă în scara complexităţii spirituale, aportul social ne apare evident. Cea mai mare parte din facultăţile de cunoaştere sînt eşite din relaţii cu mediul cosmic pe deoparte, cu mediul social pe de alta. Influenţele membrilor grupului se împletesc reciproc, se condiţionează una pe alta. Aceste consideraţii banale trebue să ne facă să înţelegem că *psihologia robinsoniană* e o pură abstracţie.

Elementul social în psihologie se poate uşor distinge din două serii de fapte. Intâiu din influenţa indivizilor unul asupra altuia, al doilea, din influenţa societăţii întregi asupra individului.

Cel dintâiu punct de vedere formează ceiace se numeşte, dela Tarde încoace, interpsyhologie. E vorba de contagiunile mentale de tot felul, de suggestie, de imitaţie. Influenţa unui individ asupra celuilalt poate să intervie şi subt formă de demonstraţie, convingere (persuasiune) revelaţie, suggestie. Ea poate fi inconştientă ori conştientă, intelectuală, sentimentală ori motrice.

Acestea însă sînt cazuri speciale. Ele ar putea forma un capitol aparte în psihologie, care s'ar ocupa special de ele. Nu ar fi nevoe de o metodă întreagă de determinare.

Cînd e vorba însă de influenţa întregii societăţi asupra psihologiei individuale, de pecetea colectivităţii în structura noastră sufletească, atunci punctul de vedere sociologic devine o metodă indispensabilă. In acest caz, individul suportă inconştient şi fără voia lui caracterul colectivităţii din care face parte. Facultăţile sale mentale se modelează după influenţe, care se exercită dela exterior la interior, care transformă pasta prealabilă a simţurilor sale în materie socială.

De cînd Durkheim a dovedit filozoficeşte existenţa „reprezentărilor colective" şi Levy-Brühl le-a examinat empiric în societăţile inferioare din Australia centrală, acest fapt ni se pare evident. Teoria cunoaşterii trebue să înscrie printre capitolele sale unul social. Grupul social creiază un etalon de valori, de credinţe, de datine concretizate prin reprezentări colective, pe care individul le primeşte gata făcute, fără să lucreze la elaborarea lor. Majoritatea credinţelor, în special cele religioase, morale, chiar cosmice sînt produsul mediului, nu al nostru. Acelaşi lucru trebue de spus despre limbaj. Invăţăm încă de mici, prin imitaţie ori constrîngere, noţiuni şi simboluri care sînt creiate de strămoşii noştri şi la care contribuţia noastră e minimă. A. Meillet, într'un memoriu publicat în „Année sociologique", a arătat că cea mai mare parte din transformările semantice sînt datorite influenţii sociale a grupului.

De fapt puţine fapte sufleteşti scapă acestei influenţe. Am arătat în o serie de articole, publicate chiar în revista noastră, cum conştiinţa e un instrument, prin definiţie, colectiv. Fără un grup de simboluri obiective, în care conştiinţa se defineşte pe sine, e greu de conceput relaţiuni cu ceilalţi membri ai colectivităţii. E deasemeni o banalitate să mai amintim că eul şi noţiunea de individualitate nu sînt decît un anumit corolar al diferenţierii sociale.

Chiar unele acte care păreau până acum exclusiv individuale, sînt susceptibile azi de o analiză sociologică. Durkheim şi Mauss au arătat că la originea ideii de timp nu e numai un

ritm al cenesteziei, ci mai ales o regulă socială de împărțire a duratei, în zile faste și nefaste, cu alte cuvinte în călindar. Ideia de spațiu e bazată în bună parte pe măsurătorile de teren între Clanuri. Însăși voința a căpătat o interpretare sociologică. Ch. Blondel, într'un studiu din „Journal de Psychologie", Iulie 1920: „La volonté", essai d'interpretation sociologique, a arătat că în momentul deliberării, înainte de a lua o hotărîre, ceiace intervine ca determinant, sînt regulile și sancțiunile sociale. Ne conformăm acțiunea după aceia a celorlalți membri ai societății, luînd de obiceiu ca model un tip sau mai multe pe care le imităm.

Sentimentele, pe care, de obiceiu, le credem în intimă legătură cu natura personală a fiecăruia, sînt transformate și ele de acțiunea societății. La bază, găsim desigur impulsii biologice, derivații ale instinctelor de nutriție, de conservare, de reproducere. Deasupra acestora însă s'a așezat un bogat strat de aporturi sociale.

De pildă instinctul de nutriție. La început el e quasi-animalic. Dar încetul cu încetul o mulțime de reguli sociale îl canalizează și îl organizează. După secoli de cultură, nu mai mîncăm oricum sau oricînd. De obiceiu membrii familiei se adună la masă la un ceas mai dinainte fixat; întrebuințăm anumite instrumente; actul se desfășură într'o anumită ordine, după anumite rituri fixate de grupul social. Același lucru pentru îmbrăcăminte. La început e pur și simplu nevoia de acoperire contra frigului. Pe urmă se adaugă pudoarea, apoi luxul, în fine moda, acțiuni comandate de viața colectivă. La fel cu dragostea. Dela nevoia de reproducție care animă în mod orb umanitatea primitivă, până la complicațiile pline de idealizare, sacrificiu și pasiune ale dragostei contemporane e o bună distanță. În cartea sa „Les transformations sociales des sentiments", F. Paulhan, a arătat că fiecare sentiment e derivat și transformat de influența societății. Același lucru l-a făcut pentru instinct Mac Dougall în a sa „Socialpsychology". Cînd psihologul îl analizează și îi caută elementele sau cauzele, el trebue să ție seamă de acțiunea colectivă. Exemplele s'ar putea multiplica la infinit pentru orice specie de fenomen psihic. Cele pe care le-am dat sînt suficiente ca să arate importanța punctului de vedere sociologic în psihologie. Legătura acestor două discipline e indisolubilă, organică. E greu de conceput una fără alta, tot ce e social e sufletesc și tot ce e sufletesc e social. Desigur psihologul e aplecat mai mult spre punctul de vedere interior, personal, asupra determinismului psihic individual, sociologul mai mult asupra punctului de vedere colectiv, exterior, social.

Celace devine un punct cîștigat pentru știință, e: că psihologia robinsoniană e o abstracție care trebue să dispară. „Există între societate și individ nu numai raporturi de vecinătate, dar chiar de pătrundere reciprocă. Societatea e mediul natural și necesar individului, mediu de unde el își trage fără întrerupere propria sa substanță și fără de care n'ar fi celace este. Societatea devine deci principiul de explicație al individului" (G. Davy: L'explication sociologique en Psychologie, Journal de Psychologie, 1920, p. 539).

Aceasta nu înseamnă însă că nu există un domeniu al psihologiei care e independent de acțiunea socială. Sînt toate fenomenele psihice inferioare, cenestezie, excitație, senzație, reflex, instinct, în fine celace numesc Americanii psihologie de comportare ori de reacție, „behaviourism" și care se apropie mai mult de biologie decît de sociologie.

Funcțiile sufletești superioare, normative prin esența lor, modificate după valorile sociale, suportă pecetea grupului.

Astfel concepția lui A. Comte, care arăta psihologia influențată pe de o parte de biologie, pe de alta de sociologie, se pare justificată. Un psiholog care ar face abstracție de aceste două ajutoare metodologice, ar înțelege prea puțin din realitatea lumii psihice.

M. R.

Miscellanea

Disoluţia conştiinţei romîneşti

Să-şi fi sleit societatea romînească toate forţele de viaţă, renunţînd, într'o placidă şi tihnită burghezie morală, la toate veleităţile de creaţie, de iniţiativă şi de luptă?

Nu credem că există în momentul de faţă colectivitate mai adormită, mai pasivă ca mediul cultural şi politic romînesc. Fiorul morţii trece peste nesimţirea publică. Criza economică de numerar pare că s'a strecurat şi în suflete, paralizînd tot ce constitue demnitatea umanităţii: viaţa, lupta, indignarea. Romînimea sufletească de azi nu ştie nici să iubească, nici să urască. Cei cîţiva breslaşi ai scrisului trăesc la Bucureşti şi aiurea din mărinimia ministerelor, a caselor de editură, din subvenţiile anemice ale cutărei instituţii culturale, a căror scopuri tăinuite sînt cu totul altele decît acesta din urmă. Sintem oficiali, majoritari, nu mai avem nimic de protestat, parcă am fi atins apogeul secolilor iluştri ai unui August, Elisabeta sau Louis XIV. In plus, frica inţepeneşte orice veleitate de conştiinţă. Am înlemnit in cultul micilor eroi ai zilei, cu gura cascată de admiraţie, servindu-i, adulindu-i, cu o ofertă de devotament care, de multe ori întrece cererea. Scrisul romînesc s'a transformat într'un internat cu burse pentru asiduitate în admiraţie.

Şi ne iubim valorile pe care le stimăm. Sintem inchizitoriali în grandomania şovină şi neinduplecaţi în morala publică, bine înţeles în cea care se declară, nu în cea care se face. S'au

creat cîţiva zei ai culturii, care de acum înainte pot să-şi facă de cap: admiraţia care-i înconjoară e cronică şi iremediabilă.

Aşteptăm, naivi, în colţul nostru ca să se ridice, una din acele mişcări minoritare, de elită, care zgudue marasmul neurastenic al societăţilor omeneşti, aşa cum s'a întîmplat în trecut cu singurele curente de elită dela noi, junimismul şi mişcarea socialistă; care să se indigneze de ceva, de orice ar fi, numai să se indigneze; care să strecoare demonul demnităţii, al independenţei şi mai ales aerul proaspăt, care să deschidă larg ferestile către azurul cerului ca să intre in atmosfera noastră de filistinism, de mediocritate şi josnicie, flacăra mistuitoare a ideii pure şi a adevărului nepătat. Să ne fi trivializat într'atît greutatea vieţii încît să nu ne mai întrebăm, niciodată, nici măcar in nopţile de insomnie, conştiinţa degajată de pîngărirea zilei, despre rosturile sincerităţii şi ale adevărului?

Aşteptăm, îndărătnici în naivitate, acest eveniment ca una din rarile eventualităţi pe care generaţia noastră le mai aşteaptă, ca un fenomen astronomic, ca o utopie fantezistă, extraplanetară. Căci sînt oare legitime astfel de speranţe în Romînia anilor 1923—1924?—*A. D.*.

L. Pirandello

Puţini scriitori străini se bucură, în momentul de faţă la Paris, de un succes mai desăvîrşit ca dramaturgul sicilian L. Pirandello. Se pare că acelaşi succes e împărtăşit şi in Anglia. La noi, ultimul număr din revista de cultură italiană „Roma", care apare la Bucureşti, e consacrat acestui scriitor. Se aude că o scenă bucureşteană va monta în stagiunea actuală, una din piesele sale.

Reputaţia sa e însă recentă: până acum cîţiva ani era trecut cu vederea chiar în patria sa.

Ca fond, teatrul său face parte din celace se numeşte teatrul intelectual. El stă, cu onoare, alături de Ibsen şi Bernard Shaw. Mai ales de acesta din urmă, fiindcă mijlocul de a-şi exprima ideile la Pirandello e acelaşi caşi la înaintaşul său englez: ironie amară, impestriţată rareori de umor ceva mai generos.

Pirandello e un pesimist. Lumea după el nu e decît „voinţă şi reprezentare". Din lumea exterioară nu prindem decît aspecte fugitive, fără unitate între ele. Din cea interioară, poate mai puţin.

Ideia că există caractere bine consolidate e un mit. Trăesc în noi, schimbîndu-şi realitatea dela moment la moment, o mulţime de personage. Sufletul nostru nu e închegat: e într'o perpetuă devenire, care rămîne alături de cunoştinţa noastră şi de a celorlalţi.

Prin piesa sa „Şase personagii în căutarea unui autor", jucată cu multă vîlvă la Paris, el se apropie în concepţia psihologică a sufletului omenesc de Dostoevski, Marcel Proust sau André Gide. Caşi aceşti autori, el protestează contra psihologiei simpliste şi geometrice „à la Balzac" care desena caractere definitive şi perfect conturate. Cîteodată realitatea noastră psihică se reduce la ceiace cred alţii despre noi. Şi ceiace cred semenii noştri despre noi e de obiceiu pură iluzie, cum se încearcă să o arăte Pirandello în piesa sa „Voluptatea cinstei". Nici o eşire astfel. Şi Pirandello se amuză, combinînd ridicole comedii omeneşti din această inextricabilă situaţie.—*X. Y.*

In jurul reformei învăţămîntului secundar

Reforma învăţămîntului secundar efectuată de curînd în Franţa, la ordinea zilei în Italia, caşi în alte ţări, formează de cîtva timp şi la noi obiectul preocupărilor caşi al discuţiei.

Dacă guvernul evitînd să consulte corpul didactic, nu a dat încă lămuriri suficiente asupra economiei proectului, nefiind poate încă fixat asupra detaliilor, liniile lui generale au fost aduse la cunoştinţă: reintoarcerea la liceul unitar cu limbele clasice ca obiect principal de studiu.

Fără a discuta asupra principiilor, a valorii lor sau a oportunităţii acestei reforme, gîndindu-ne numai la efectul şi consecinţele ei eventuale, nu putem rămînea decît sceptici. Căci, cine ar putea să nege, că programul şi metoda, oricît de mare ar fi rolul lor în învăţămînt, sînt în funcţie de personalitatea dascălului, singurul factor efectiv ce poate aprinde în tinerele suflete, acea „flamme immortelle" despre care vorbeşte Wells în unul din romanele lui recente, consacrat arzătoarei probleme a educaţiei. Şi unde statul romîn va găsi personalităţile, care să aducă la îndeplinire deziderantele reformei, atunci cînd facultăţile se despopulează şi studenţii refuză bursele oferite, cînd examenele de capacitate se amînă din lipsă de candidaţi, cînd aproape trei mii de catedre din liceele şi gimnaziile noastre sînt ocupate cu elemente culese la întîmplare şi profesorii secundari,

împovoraţi cu un număr excesiv de ore, din cauza unui salar de mizerie, se văd cu durere siliţi să renunţe la orice preocupări culturale.

Ne vom opri totuşi o clipă asupra argumentelor, nu lipsite de interes, pe care „Revista Invăţămîntului", organul autorizat al ministerului de instrucţie, le aduce în sprijinul reformei. Ridicînd în slavă valoarea educativă a clasicismului, unul din colaboratori susţine că din toate efectele lui, cel mai însemnat pentru ţara noastră va fi fără îndoială întărirea sentimentului religios şi cu deosebire a celui monarhic, „iubirea de patrie şi devotamentul către rege". „A nu ne împlini acum mai ales, sfîrşeşte el, această datorie, este de a făptui o crimă". Fără a tăgădui rolul şi importanţa sentimentului religios caşi a celui naţional, într'un sistem de educaţie, ni se pare că în entuziasmul lui clasic, de natură mai mult romantică, ce trădează pe un elev al helenistului Willamowitz, autorul a mers prea departe.

Pentru a ne opri numai la Greci, nota mistică nu lipseşte desigur din opera lui Platon şi ea se întîlneşte uneori în tragedia antică, dar nu vedem cum mitologia păgînă cu zeii adulteri şi adorabila ei amoralitate ar putea servi la întărirea sentimentului religios, aşa cum el e înţeles astăzi sau în ce chip imaginea sbuciumatei şi efemerei democraţii ateniene, ar putea contribui la exaltarea celui monarhic. Cîteva pagini mai departe, reforma îndeplinită în 1898 de Spiru Haret e condamnată, ca fiind un produs al spiritului german „stăpînit de idei materialiste şi utilitariste ce explică în bună parte barbaria şi cruzimea nemţească în timpul războiului".

Sistemul de educaţie francez şi reforma recentă a lui Léon Bérard sînt, în acelaşi timp, propuse ca modelul ce trebue să ne inspire.

E un fapt arhicunoscut însă, că Franţa republicană, democratică, umanitară, ce a făcut în secolul trecut atîtea revoluţii, oricare ar fi modificările aduse în cursul anilor în învăţămîntul său, nu a cultivat niciodată în şcolile ei oficiale, nici sentimentul religios, nici cel monarhic, socotite azi pentru noi o imperioasă necesitate. Aceste sentimente au fost dimpotrivă, se ştie în deajuns în ce măsură şi cu ce succes cultivate în Germania atît de odioasă a Kaizerilor!

Logica intelectualilor, ce şi-au luat sarcina de a justifica reforma învăţămîntului ignorează, după cum e uşor de văzut, con-

trazicerile şi un psiholog din şcoala lui Ribot, ar putea s'o numească afectivă. Nu mai puţin, pentru caracterizarea mentalităţii dominante în pătura noastră conducătoare, ea constitue mi se pare, un preţios document sufletesc.—*A. X.*

Criza parlamentarismului

Parlamentarismul trece printr'o grea criză în toată Europa. Afară de Anglia, guvernarea cu reprezentanţi aleşi este azi paralizată aproape complect pe tot continentul.

Spania e condusă de un directorat militar; Germania ascultă de generalul von Seeckt; Italia se închină d-lui Mussolini. Rămînea doar Franţa, singura ţară din Apus cu un parlament viu. Dar mai zilele trecute, deputaţii francezi au condamnat singuri ideia pe care o reprezentau, împuternicind guvernul să ia măsuri prin decrete legi. Oameni politici eminenţi au arătat cu această ocazie, că de fapt azi Franţa stă subt dictatură.

Asupra ţărilor din Europa orientală nu e nevoe să inzistăm. Pilda bine cunoscută a parlamentului din Bucureşti este, credem, suficientă.

Cel mai îndrăzneţ dintre dictatorii timpului, d. Mussolini, a declarat că parlamentul nu-i necesar în timpurile actuale. Rolul lui, care ar fi, după şeful italian, de a exprima cererile şi opiniile populare, este înlocuit de presă. Cetind ziarele, conducătorii ştiu ce se petrece în întreaga ţară, mai repede şi mai sigur decît prin intermediul corpurilor legiuitoare. Totuşi, pentru respectul formelor, d. Mussolini *va numi* deputaţii, rezervînd majoritatea locurilor pentru şefii de cohorte fasciste...

S'ar părea că sîntem în faţa unui faliment complect al parlamentarismului. De fapt însă e numai o criză produsă prin lichidarea definitivă a principiului monarhic. Această lichidare face ca Europa continentală să nu vadă limpede cum ar putea să se guverneze. Ea nu mai crede într'un principiu de autoritate universal respectat. Şi nesiguranţa aceasta a tîrît-o în aventura dictatorială. Dictatura nu are însă la bază un principiu solid, viabil. Creată prin voinţa unui om, ea dispare odată cu cel de care era indisolubil legată.

După şovăeli şi greşeli fatale, ţările se vor întoarce la sistemul de guvernare parlamentară, singurul în stare să înlocuiască, în actuala formaţie a societăţii, vechile monarhii de drept divin. Şi un indiciu sigur, avem chiar de pe acum. Anglia, ţara politicei de evoluţie progresivă prin excelenţă, a întărit prestigiul parlamentarismului şi l-a lărgit sfera de influenţă, aducînd la cîrma statului un partid nou, impus de rezultatele unor alegeri libere.—*St. I.*.

Fritz von Unruh

E unul din cei mai însemnaţi scriitori germani ai tinerei generaţii. E născut la Coblenz în 1885. A ales cariera de ofiţer, mai mult din tradiţie familiară decît din aptitudini personale. In această calitate a fost ataşat pe lîngă Kronprinzul în marele războiu mondial, a cunoscut viaţa marelui cartier şi a frontului.

Romanul său „Verdun", tradus acum în urmă în franţuzeşte, caşi amintirile sale de războiu pe care le-a publicat acum vre-o doi ani „Nouvelle revue française" l-au făcut cunoscut şi publicului de peste Rin. Literatura sa de războiu e umanitaristă. El detestă spiritul militar în care a trăit o bucată de vreme şi a cărui satiră a schiţat-o în piesa sa „Offiziere" (1912).

Dar spre deosebire de un Barbusse, Duhamel ori Roland Dorgelès, el nu sacrifică viziunea artistică netă, caracterul pur pitoresc, ideilor umanitariste ori sentimentalismului antirăzboinic. E un realist şi un psiholog lucid, concentrat. Războiul pentru el e un material artistic ca oricare, pe care îl priveşte cu ochi neprevenişi. Piesele sale: „Ein Geschlecht" (1918), „Platz" (1920), sînt compuse în acelaşi spirit, în acelaşi amestec de patos entuziast şi ironie paralizantă.

Forma sa nervoasă şi concentrată, fără a fi sibilinică ca la G. Kayser, îl clasează printre scriitorii numiţi în Germania „expresionişti", iar în Franţa „dadaişti". Cu aceştia din urmă, în special cu un Henry de Montherlant sau Paul Souchon are comun gustul pentru sporturi şi viaţă fizică.—*X. Y.*.

O monografie asupra Basarabiei

Se află subt tipar şi în curînd va apărea *Moldova dintre Prut şi Nistru (1812—1818)* de Dr. P. Cazacu.

Această lucrare (un volum în 8° de circa 350 pagini) cre-

dem că va fi cea mai aprofundată monografie asupra ţinutului dintre Prut şi Nistru. Ea va cuprinde, afară de articolele publicate în revista noastră, încă multe inedite, în ordinea următoare:

I. *Situaţia în Rusia înainte de războiul mondial*: Faţada imperiului.—Popoarele subjugate.—Căderea prestigiului ţarismului.—Biserica.—Ţărănimea.—Proletariatul.—Nobilimea.—Burghezimea.—Intelectualii.—Partidele politice.—Starea generală. Pag. 1—35.

II. *Descompunerea imperiului rus*: Războiul.—Revoluţia.—Despărţirea popoarelor subjugate de Rusia. Pag. 36—61.

III. *Moldova dintre Prut şi Nistru subt imperiul rus*: Anexarea.—Populaţia.—Gospodăria.—Administraţia.—Justiţia.—Nobilimea.—Oraşele.—Biserica.—Invăţămîntul.—Satele.—Mişcarea politică. Pag. 62—182.

IV. *Moldova dintre Prut şi Nistru subt republica rusească* (2 Mart—2 Decembre 1917): Vestea despre revoluţie.—Constituirea sovietelor locale.—Administraţia.—Justiţia.—Propaganda.—Biserica.—Mişcarea culturală.—Mişcarea agrară.—Manifestaţiile politice naţionale.—Mişcarea politică naţională în armată.—Lupta cu Ucraina pentru autonomie.—Congresul naţional din Chişinău dela 20 Octombre 1917.—Organizarea şi deschiderea Sfatului Ţării.—Lucrările Sfatului Ţării.—Declaraţia din 2 Decembre 1917. Pag. 183—248.

V. *Republica democratică moldovenească în federaţia statelor ruseşti* (2 Decembre 1917—24 Ianuar 1918): Raporturile republicei cu organele locale ale fostului imperiu şi fostei republici şi cu alte state.—Situaţia internă.—Situaţia externă.—Acţiunea bolşevică.—Descompunerea şi anarhia.—Fatalitatea intervenirii armatei romîneşti.—Atitudinea din Sfatul Ţării.—Intrarea armatelor romîneşti în republica moldovenească.—Atitudinea populaţiei.—Criza de guvern, noul guvern şi programul său.—Proclamarea independenţei. Pag. 249—281.

VI. *Republica democratică moldovenească independentă* (24 Ianuar—27 Mart 1918): Luptele şi tratativele la Nistru.—Restabilirea ordinei şi a autorităţilor.—Chestia agrară.—Raporturile cu populaţia.—Acţiunile antiromîneşti.—Lucrările guvernului şi a Sfatului Ţării.—Situaţia generală, tendinţele spre unire.

—Situaţia guvernelor dela Iaşi.—Legăturile Moldovenilor de peste Prut cu Iaşul.—Manifestaţiile pentru unire ale marilor proprietari şi ale ţinuturilor Bălţi şi Soroca.—Intervenţia Ucrainei pentru anexarea Basarabiei. Pag. 282—312.

VII. *Unirea*: Schimbarea guvernului dela Iaşi.—Schimbarea atitudinii Romîniei în chestia Basarabiei.—Unirea.—Situaţia după unire.—Votarea reformei agrare şi renunţarea la autonomie.—Recunoaşterea unirii. Pag. 312—335.

Volumul de mai sus se poate comanda direct la autor, trimiţînd costul (90 lei) prin mandat postal pe adresa: Dr. P. Cazacu, Iaşi, str. Anastasie Panu No. 9.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Edmond Jaloux, *L'esprit des livres* (première série), Paris, Librairie Plon, 1923.

De curînd, Edmond Jaloux, romancier, nuvelist și critic parizian, a dat la iveală un volum de critice intitulat *L'esprit des livres.* Cartea este o reunire a mai multor studii asupra autorilor francezi, apărute prin felurite ziare și reviste, în care fecundul scriitor caută să degajeze spiritul producției literare contemporane a Franței.

Folosind bogate cunoștințe în domeniul literelor, Jaloux face apropieri numeroase între operele analizate și principalele manifestări ale diverselor literaturi europene. Aceste legături, care se găsesc mereu reînoite la fiecare pagină a volumului, dacă dovedesc un întins domeniu de inspirație, au însă și neajunsul,— în cazul particular care ne preocupă,— de a șterge lineamentele operei analizate, în loc ca să le precizeze.

Edmond Jaloux e din acei scriitori pe care succesul nu-i lasă să întîrzie prea mult în contemplări imaginative sau în adîncirea ideilor. D-sa e victima acelei înclinări, aproape generalizată astăzi în critica franceză, pe care am numi-o *foiletonismul critic.* Genul acesta e intermediar între recenzia concisă și critica propriu zisă. Răspîndirea lui e explicabilă în împrejurările actuale.

Recenzia impune o mărginire în aspirația critică a celui care vrea să informeze, explicabilă prin caracterul ei pur documentar. Prin însăși natura ei, ea cere o simplificare extremă a trăsăturilor expunerii, care poate fi și expresia ultimă a rafinăriei spiritului critic. Sobrietatea și simplitatea acestui gen literar trebue să fie manifestarea unor însușiri deosebite, de păstrare a măsurii și de stăpînire a șerpuirii gîndului.

Atîtea calități cerute pentru rezultate puțin răsunătoare, nu sînt, firește, un imbold pentru cel care ar avea însușirile trebuitoare. Critica bogată în considerații literare și filozofice, cu tendințile ei de stabilire a valorilor și a relațiilor cu toată gîndirea unei epoci sau a unor popoare, atrage, cu deosebire, dorințele de manifestare ale celor care vor să creeze în acest domeniu. Ea dă și mai ușor putința exteriorizării însușirilor, punînd pe scriitor în măsură să-și exercite pe o scară întinsă toată bogăția cunoștințelor și a preferințelor sale, pe care sobrietatea recenziei trebue să le mascheze sau să le tempereze.

Ușurința creației pe tărîmul criticei e însă numai aparentă. Putința unei exercitări serioase a spiritului critic e strict determinată de o disciplină a educației, fără de care cele mai aprigi dorinți rămîn simple iluzii. Ea cere o sfredelire, de multe ori neplăcută, a gîndului pe calea găsirii unei idei sintetice sau a unei formule și o atenție răb-

dătoare, chiar acolo unde sentimentul ar preferi o evazie ușoară. Mai mult decît alții: putința adîncirii critice este legată de o izolare austeră și de o continuă alimentare de erudiție, care impune criticei serioase o cunoaștere a întregii manifestări literare și filozofice contemporane.

Sacrificiile cerute astfel sînt destul de grele, dar ambițiile nu pot fi ușor potolite și mărginite la cadrul simplu al recenziei. Viața de oraș mare, stimulînd aspirațiile, strecoară și acea înfrigurare, care ar fi un element de continuă înaintare, dacă n'ar crea, odată cu sforțarea de ajungere, o nerăbdare caracteristică și cu rezultate dăunătoare pentru producția literară contemporană. Avîntul se traduce în *cantitatea* operelor, pe care scriitorul le desfășoară cu mîndrie, în loc ca să-și călăuzească însușirile spre adîncirea și spre lărgirea unor idei conducătoare.

Înfrigurarea dobîndirii succesului printr'o aparență de erudiție ostentativă a creat acea manifestare intermediară, pe care am numit-o *foiletonismul critic.* Neîndeajuns de concisă și de limitată ca să amintească recenzia, îi lipsește partea de adîncire și de seriozitate a criticei propriu zise. O risipă de citate și de nume celebre în literatură sau în știință, par a voi să ridice însăși expunerea la un nivel superior și să forțeze exclamația admirativă. Numele înșirate nu se leagă însă de o caracteristică definită a operei analizate, și pomenirea la un loc a altor lucrări de samă, care trezesc amintiri felurite cași geniile care le-au creat, difuzează mai mult gîndirea cetitorului, decît îl fac să se fixeze asupra unei intenții precise a criticului.

Edmond Jaloux pare a fi prototipul acestui diletantism critic, care nu exclude talentul și vioiciunea ideii și a stilului, dar căruia îi lipsește adîncimea cugetării și simțul sigur al măsurii, fără de care aprecierea critică este supusă tuturor rătăcirilor. Claudel e pus alături de Shakespeare, dupăce criticul mărturisește candid, că nu i-a înțeles pe deplin opera, iar Bourget, cu prilejul publicării ultimelor două romane *L'écuyère* și *Un drame dans le monde,* este decretat „cel mai de samă romancier al vremii".

În decursul studiilor asupra lui Proust, care formează și cele mai bune pagini ale volumului, numele lui Shakespeare revine, în repetate rînduri, într'un paralelism, de care, desigur, delicatul scriitor francez nu este vinovat.

Intențiile în analizarea operei lui Elémir Bourges sînt frumoase, dar, după o stăruință explicabilă în analiza primei părți a poemului *La nef,* criticul trece, cu o grabă supărătoare, asupra părții a doua, care e și cea mai remarcabilă din punctul de vedere poetic și ideologic.

Exagerările aprecierii critice se rezolvă în concluzii pripite, care nu pot constitui o orientare în convingerile cetitorului. Totuși Jaloux este un critic civilizat, în reala accepție a cuvîntului, care înlocuește lipsa duratei reflexiei, cu maniera distinsă a omului bine educat. Dacă această calitate nu i-a putut inspira vigoarea unor caracterizări sigure a scriitorilor analizați, a dat tonului polemic al lucrărilor o poleială, care strălucește pealocuri cu semnificația unei inteligențe vii și a unui spirit cultivat.

Aureliu Weiss

* * *

Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean* (Extras din „Grai și Suflet", vol I, fasc. I), București, 1923.

Traducerile romînești ale cărților religioase au avut o răspîndire mult mai mare decît acea recunoscută de învățații care s'au ocupat în trecut cu vechea noastră literatură. În vremea cînd tiparul nu apăruse

pe cele două cline ale Carpaţilor, manuscrisele circulau din mînăstire în mînăstire, unde se osteneau cărturarii anonimi să le copieze cît mai frumos şi mai exact. Tot aşa, mai tîrziu, erau copiate de călugări harnici şi cărţile tipărite, cînd deveneau prea rare. Se făceau însă diferenţe între texte, chiar fără voia celui care copia: greşeli în scris ori inadvertenţe sînt lucruri caracteristice pentru orice manuscris. La acestea se mai adăugau: ortografia unei anumite şcoli literare la care învăţase copistul şi particularităţile dialectale din model. — încît cu greu se pot stabili astăzi raporturile dintre vechile scrieri romîneşti.

Un exemplu asupra greutăţilor pe care le întîmpină cineva la stabilirea acestor raporturi dintre texte şi de terenul puţin solid pe care se află, l-a dat Gr. Creţu. In studiul său asupra unui fragment din *Apostolul* lui Coresi, publicat în *Rev. pentru ist., arch. şi fil.*, III (1885) p. 29-57, Gr. Creţu spunea că „n'are raporturi cu nici unul din manuscriptele anterioare, din cîte cunosc, nici cu tipăriturile ce l-au urmat. De acest fapt se poate cineva încredinţa chiar şi numai din fragmentul ce comparăm la § X cu locul respectiv din alte cinci redacţii romîne anterioare anului *1700*". El socotea textul numai imprimat de Coresi, traducerea fiind făcută din slavoneşte „ad litteram, silită şi prea de multe ori greşită din lipsa de cunoştinţă deplină a ambelor limbi".

Concluziile lui Gr. Creţu desigur că nu pot rezista toate unei critici atente. Aflarea unui exemplar mai complect din cartea tipărită de Coresi şi compararea lui cu cea mai veche redacţie romînească a Praxiului, ar îndreptăţi părerea că cele două versiuni nu sînt decît copii de pe acelaşi original tradus din slavoneşte, la care particularităţile graiului din nord-estul Ardealului au fost înlocuite cu altele din sudul acestui ţinut.

In studiul său, d. Rosetti arată 46 de cuvinte care sînt elemente dialectale din cele două puncte extreme ale Transilvaniei, însoţite de pasagiile respective din Praxiul slavonesc şi Vulgata, făcînd astfel cunoscut modul în care edita Coresi numeroasele cărţi romîneşti într'un atît de scurt timp. D-sa anunţă că va proba în curînd raportul strîns dintre cele două texte.

Astfel numeroase chestii de istorie literară, între care şi cele semnalate de d. N. Drăganu în *Dacoromania* II (1922), p. 269—270, vor fi deslegate cu ajutorul rezultatelor sale.

I. Şiadbei

* * *

Georges Davy, *Eléments de Sociologie. Tome I: Sociologie politique.* Paris 1923, Delagrave *

Volumul II este consacrat Sociologiei religioase, iar al III-lea celei domestice. Dacă la ele adăogăm şi „La Responsabilité" a lui Fauconnet, vom avea primul Tratat complect şi pozitiv de Sociologie.

In Tomul I, — pe care îl recenzăm aci, şi care e singurul apărut până acum, — autorul încearcă să studieze în chip nu juridic, nici filozofic, ci *ştiinţific* acea realitate de căpetenie care se numeşte *Stat.*

* D. Davy este cunoscut de sociologi pentru colaborarea sa la „Année Sociologique" a lui Durkheim şi pentru a-şi fi trecut acum un an doctoratul de Stat în Sorbona cu o teză care e şi azi comentată în publicaţiile de specialitate: „La Foi Jurée", tratînd despre primele începuturi ale contractului. D-sa a scris, de curînd, un volum „Des Clans aux Empires" pentru colecţia marei Enciclopedii care se alcătueşte azi în Franţa. Actualmente, d. Davy este Decan al Facultăţii de Litere din Dijon.

Cartea cuprinde două părţi. Jumătate este consacrată analizei teoriilor curente. Este o critică de doctrine. Cealaltă jumătate alcătueşte aportul constructiv al autorului.

S'ar putea aduce reproşul *lipsei de compoziţie*. Căci prima parte este o disecare logică, chiar exegetică, a părerilor d-lor Hauriou, Esmein, Gény, Duguit, etc. Nimic nu pare a o lega de partea a doua, aproape exclusiv etnografică.

Totuşi, o asemenea alcătuire a volumului este foarte fericită. Este chiar indispensabilă, pentru a oglindi starea prezentă a ştiinţei politice, pentru a arăta cu fapte şi fără comentarii radicala incapacitate a juriştilor de a studia chestia Statului, a suveranităţii, a personalităţii morale, a separaţiei funcţiilor, etc. Şi simpla expunere a construcţiilor d-lor Hauriou sau Esmein este suficientă pentru a învăţa pe sociolog să cate aiurea.

Deaceia d. Davy lasă de o parte Statul naţional, exemplar individual, caz special şi tip recent de societate politică, pentru a începe cu Statele cele mai simple.

In acest scop, autorul foloseşte clasificarea societăţilor propusă de Durkheim, după criteriul simplicităţii — respectiv complicaţiei lor. Cetitorii le cunosc. Nu relevăm decît ceiace această clasificare aduce nou în chestia organizării politice.

Clanurile totemice şi fratriile sînt - spune Davy - societăţi cu „suveranitatea difuză". Nu există organe speciale investite cu exerciţiul ei, nici indivizi determinaţi care să deţină monopolul puterii. Dreptul de a legiui raporturile oamenilor aparţine *clanului* în genere. Interdicţii, „tabu"-uri de tot soiul *există* în aceste societăţi, fără ca ele să fi fost făurite de cineva, şi fără ca anumite persoane să fie delegate pentru aplicarea lor. Sancţiunea este automată, anonimă; într'un cuvînt, colectivă. Prohibiţia endogamiei (am zice azi: a incestului), împărţirea membrilor clanului în clase pe care Durkheim le numeşte: matrimoniale (pentrucă sînt în legătură numai cu chestia căsătoriei), schimbul obligatoriu de prestaţii între *fratrii*, regimul uterin de *filiaţie*, — toate aceste regule sînt respectate tot atît de riguros caşi în societăţile cu suveranitate individualizată, dacă nu chiar şi mai riguros.

Dar, cu vremea, suveranitatea se concentrează, se precizează. Aceasta are loc atunci cînd *clanul* se preface în *sat* (village), cînd, cu alte cuvinte, principiul de căpetenie al coheziunii sociale nu mai e totemul, ci teritoriul. D. Davy defineşte această evoluţie, reproducînd fraza pitorească a lui Summer Maine: „Anglia era odinioară ţara pe care o locuiau Englezii. Englezii sînt azi poporul care locueşte în Anglia".

Bun înţeles, chestia solului preocupa într'o mare măsură şi pe membrii clanului totemic. E, dealtfel „imposibil ca un grup social să nu fie legat de teritoriul pe care îl ocupă" — scrie d. Davy. Dar în societăţile cu bază de *sat*, preocuparea teritoriului devine *precumpănitoare*. Astfel ea schimbă filiaţia uterină şi o preface în masculină. Femeia, chiar în clanurile totemice, trăia pe teritoriul soţului. Dar filiaţia rămînea uterină. De îndată însă ce totemul cedează teritoriului, acesta din urmă va decide natura rudeniei.

Dar schimbarea cea mare adusă de preponderenţa solului este individualizarea şi concentrarea puterii politice. Intr'adevăr, totemul este prin natura sa obiect de stăpînire colectivă. Chiar dacă poate fi la rigoare individualizat (există uneori totemuri personale), — în schimb nu poate fi *monopolizat*. Căci totemul întreg nu perde nimic, rămîne întreg chiar dacă se imparte în bucăţi cît de multe.

Nu tot aşa se întîmplă cu pămîntul. Proprietatea funcieră se poate îmbucătăţi progresiv din proprietate tribală în proprietate gentilice, familială şi individuală.

Şi pentrucă solul e susceptibil de apropriaţie personală, era

de așteptat ca indivizi mai ambițioși să caute să-i stăpînească. Stăpînind simbolul și baza Statului, aceștia personificau, *ipso facto*, puterea politică întreagă.

Aceasta e evoluția dela suveranitatea difuză la absolutism. Între cele două etape, se poate intercala acela a stăpînirii unei oligarhii (nobiliare, preoțești, agrare, plutocratice), după cum industrializarea se face mai repede sau mai încet.

Un factor de o deosebită însemnătate, care grăbește acest proces, este instituția „*potlatch*"-lui. Acest cuvînt barbar este definitiv legat de numele d-lui Davy. D-sa l-a descoperit — sau, în tot cazul, i-a descoperit importanța. — D. Davy propune chiar să se denumească „Civilizație de potlatch" starea acelor civilizații din „Indiile americane care stabilesc tradiția între comunismul totemic și monarhiile naționale"; „civilizații feudale și comerciale, caracterizate prin existența acestor cutume, și prin existența de clase ierarhizate care tind a înlocui clanurile" (pp. 161 și 162). Dar iată în ce constă:

„Este o instituție foarte complexă, care a fost deja identificată cu certitudine la Indienii din America și la Melanezieni, și căreia, foarte probabil, îi vom regăsi urmele la multe alte popoare. Sub aspectul său concret, potlatch-ul e o sărbătoare pe care un grup o dă în onoarea altuia, cu obligația ca acesta din urmă să-și ia, la rîndul lui, «revanșa». Serbarea constă în *distribuții de cadouri*. Acel care le face, devine, automatic, *creditor* de daruri analoge. Dacă rivalul «eclipsat» nu e în stare să-și ia revanșa, atunci celalt are dreptul să-și însușească o parte din titlurile, blazoanele și privilegiile aceluia care nu a putut să răspundă la «*défi*»" (p. 163).

Sub aspectul său pacific și cordial, acest obiceiu creiază mari deosebiri de avere și de situație socială. Potlatchul nu e, la origină, decît un caz mai particular al acelei cutume care alcătuește unul din articolele Constituției ne-scrise a clanurilor totemice, anume: schimbul obligatoriu de prestații între fratrii. Dar astfel precizat, potlatchul este izvor puternic de inegalități sociale și de ierarhizare a indivizilor. Și limita naturală a acestei selecții care duce la acumulare și concentrare de avere și putere, — este monarhia absolută.

Însfîrșit, monarhia absolută, după un timp de strălucire, se fărămițează. Deja existența unui despot unic presupune nivelarea tuturor celorlalți. Cînd podestatul va fi expropriat de putere, Suveranitatea va avea tendința de a trece, nu asupra cîtorva minorități privilegiate, ci asupra tuturor cetățenilor. Firește trecerea va fi mai lentă sau mai rapidă, după împrejurări. Dar termenul evoluției va fi acelaș.

Iată deci care sînt, după d. Davy, etapele procesului de dezvoltare ale Statului: „*O masă nedesluşită, cîțiva indivizi, un individ, toți indivizii*; va trebui să străbatem monopolul și privilegiul pentru a trece, dela starea comunistă și neorganizată, la o stare democratică ce înseamnă individualism egalitar, iar nu confuzie a indivizilor înlăuntrul massei" (p. 107).

„Suveranitatea ne apare deci ca un produs al Istoriei, și nu al raționamentului". „Și în această din urmă etapă o vom vedea așezîndu-se deopotrivă în fiecare individ, care o va delega, de bună voe statului pentru întrebuințarea obștească" (p. 108). „Așa că, în cele din urmă, departe de a se opune libertății individului, suveranitatea se va confunda cu aceasta, și în acelaș timp cu acela a națiunii". „Cele două suveranități, fără a se distruge, se vor putea deci supune de bună voe la acele îngrădiri pe care le vor fi considerat ca un progres".

Așa dar, chiar într'un Stat socialist, unde atribuțiile comunității sînt precumpănitoare, Suveranitatea națională lasă să vieţuiască și să înflorească Suveranitatea individuală.

După cum vedem, problema este pusă de d. Davy altfel de cum o fac juriștii. Punctul său de vedere este, fără nici o îndoială, mai științific decît al acestora. În ce privește însă rezultatele la care ajunge autorul, călăuzit de aceste reguli de metodă, ar fi multe de spus. Din nefericire, critica unei teorii care își propune să explice fenomene atît de complexe, nu poate intra în locul strîmt al unei recenzii. De aceia o amînăm pentru altădată.

Și pentru a sfîrși, o remarcă alături de subiect. Din cartea d-lui Davy aflăm că Durkheim, în ultimul timp, părăsise vechea sa explicare a prohibiției incestului. Renunțase de a o vedea în caracterul *tabu* al sîngelui menstrual, și alesese cauze mai generale: „separația sexelor, și tendința bărbaților de a se asocia între ei pentru a monopoliza viața religioasă și a se distinge astfel de femei, așa cum sacrul se distinge de profan" (p. 137).

D. I. S.

* * *

Léon Bérard. — *Pour la réforme classique de l'enseignement secondaire*, A. Colin, Paris.

D. Bérard, ministrul instrucției publice din Franța, își publică în volum rapoartele și discursurile ținute cu ocazia modificării radicale a organizării învățămîntului secundar.

D. Bérard este un „lettré" fin și spiritual. Cunoscător pasionat al clasicismului, orator de forță și discreție, ministru brav și autoritar, d-sa a impus prin decret reforma și a susținut-o apoi cu entuziasm și strălucire. Cine l-a văzut, cine l-a auzit nu-l poate uita. Fața sa brună și reliefată este ca o mască antică, iar vocea sa metalică dă discursurilor o sonoritate solemnă. Nici avînturile vulgare ale oratorilor de mulțime, nici pedanteria scrobită a vechilor academicieni nu se întîlnesc în cuvîntările sale. O ținută nobilă și fină, o frază cadențată și plină de nuanțe, din cînd în cînd o neglijență aristocratică, și pe alocurea, un pasaj sculptat în marmură.

Cine spunea că cel mai puternic argument este exemplul? D. Bérard, rod al clasicismului, dă tuturor o pildă fericită.

Reforma d-sale constă în așezarea învățămîntului pe baza clasicismului. Până acum, liceul se bifurca din prima clasă: o secție cuprindea învățămîntul dezvoltat al latinei și elinei, cealaltă — numită modernă — excludea limbile moarte, înlocuindu-le cu germana, engleza, etc. Decretul Bérard desființează secția modernă și organizează liceul unitar până în penultima clasă. Limbile latină și greacă sînt la început obligatorii, cea din urmă devine apoi facultativă. El crează un examen obligatoriu la absolvirea cursului inferior și înființează un sistem întreg de burse, venind astfel în ajutorul celor săraci și meritoși.

Această reformă a întîmpinat în parlament, din partea partidelor din stînga, o inverșunată opoziție. Ea a fost considerată antidemocratică și d. Bérard a avut de luptat cu mulți și redutabili adversari. D-nii Leygues, fost prim ministru și ministru de instrucție publică, autorul reformei din 1902, E. Herriot, șeful radicalilor, Brake, unul din conducătorii socialiștilor, au ținut admirabile discursuri. Toți însă au dat d-lui Bérard un remarcabil ajutor. Specialiști renumiți în clasicism, iubitori dezinteresați ai culturii antice, ei și-au închinat cuvîntările vechilor zei de pe Acropole. Cînd d. Herriot își încheia discursul printr'o nobilă perorație, plimbîndu-și auditorul înaintea Parthenonului, Camera exclama: „Mais c'est le triomphe du classicisme".

D. Bérard n'a avut dificultăți să demonstreze parlamentului că bifurcarea dela început a liceului era vicioasă. Care era motivul unui copil de 11 ani să aleagă o secție sau alta? Ce indicații de aptitudini puteau avea părinții sau profesorii? Legea din 1902 inventase o formulă amuzantă: „la vocation présumée".

Contra reformei însă s'au adus argumente mai serioase: s'a

spus mai întâiu că îndreptînd elevii spre studiul clasic, li se atrofiază aptitudinile ştiinţifice, că, aşa dar, ţara va fi lipsită de specialişti şi dezvoltarea industrială nu va putea găsi nici conducători demni, nici tecnicieni de valoare. S'a adăugat că oroarea de greacă şi latină, resimţită violent şi precoce de unii şcolari, îi va îndepărta de studiile secundare şi că învăţămîntul astfel organizat reclamă o continuare indelungată a studiilor, care ar fi contra nevoilor familiilor sărace de a da copiilor o scurtă instrucţie cu un randament sigur şi prompt.

Specializarea ştiinţifică n'are nevoe de umanităţi, iar studiul limbii şi literaturii franceze poate fi aprofundat fără cunoştinţa clasicismului. Evul mediu, ori Renaşterea, caşi secolele recente pot da spiritului modern informaţia şi metoda necesară.

In marele său discurs, d. Bérard a răspuns cu succes. D-sa a furnizat mai întâiu Camerei rezultatele bogate ale unei vaste anchete. Savanţi cu renume mondial, Appel şi Le Chatelier, au mărturisit că umanităţile dau inteligenţii o necesară şi serioasă educaţie. Acesta din urmă a spus: „trebue să obţinem ca învăţămîntul secundar să fie orientat spre formaţia inteligenţii, cum tindeau să facă vechile umanităţi".

O petiţie mai veche cerea reintroducerea clasicismului şi cei care o iscăleau, Anatole France, Henri Poincaré, Emile Faguet, Jean Richepin, etc., scriau: „convaincus qu'il existe une étroite relation entre l'étude des langues anciennes et la persistance du génie français..."

Cadrul unei recenzii nu ne îngădue să raportăm şi alte citaţii.

Oroarea de greacă şi latină este desigur rară şi apare după un eşec, ea nu poate preceda cunoaşterea dificultăţilor, sau atunci e o glumă. Cît despre familiile nevoiaşe, d. Bérard le asigură un ajutor larg şi just prin acordarea unui mare număr de burse.

Avantagiile studiilor clasice sînt imense: ele fac posibilă o cunoaştere sigură şi adîncă a limbii franceze, înlesnesc judecata prin multe şi admirabile elemente de comparaţie, dau spiritului echilibru şi graţie. Pe deasupra, limpezesc, într'un curat idealism, instinctele noastre brutale şi înlătură astfel pericolul de a vedea „dans une société où il n'y a plus d'autre hiérarchie sociale que celle que crée la richesse, de voir la richesse sans la culture exercer jusque dans le domaine de l'esprit son terrible, son hideux pouvoir".

In ţara noastră, mai ales cînd se realizează reforma învăţămîntului, o asemenea carte este o îndrumare. Introducerea clasicismului la noi ar însemna un puternic element de educaţie. Ar fi un omagiu adus trecutului nostru, ar fi o restaurare salutară a prestigiului tradiţiei naţionale şi o fortificare a conştiinţei morale. Poate că am dobîndi şi noi un etalon de valori, nevoia unei erarhii adevărate. In orice caz, ar fi un medicament sigur contra vulgarităţii noastre, vestigiu trist al influenţelor bizantine.

Const. Vişoianu

* * *

Georges Davy, *Le Droit, l'Idéalisme et l'Expérience.* Alcan. Paris, 1922.

Insumare într'un volum a trei articole scrise la epoci diferite, lucrarea d-lui Davy este o examinare din punct de vedere sociologic, a frămîntărilor prin care dreptul — subt influenţa unor fenomene, socotim economice — a trecut în decursul ultimelor decenii. Frămîntările acestea, care se caracterizează toate printr'o riguroasă preocupare de realitate, contrastează, cel puţin până la un punct, cu tradiţia mai mult idealistă a Franţei şi va fi esenţiala preocupare a d-lui Davy de a căuta o formulă, care să împace exigenţele intelectuale ale epocii cu această tradiţie a neamului şi mentalitatea momentului în acelaşi timp, cu ideologia din timpul războiului. „Si nous pouvions — scrie d-sa — montrer que l'opposition réalisme-idéalisme est asez factice... peut-être n'aurions-nous pas perdu notre peine, et pourrions-nous contribuer à remettre bien des choses au point". — O asemenea fericită îmbinare a unor puncte de vedere socotite multă vreme opuse, nu poate fi obţinută, crede d. Davy, altfel decît prin adoptarea atitudinei sociologice, care — şi aci se vede înrudirea doctrinală dintre d. Davy şi Durkheim — oferind idealului, prin recunoaşterea unei realităţi colective, o posibilitate de situare, îi oferă totdeodată şi mijlocul — singurul — de a se menţine, cu toate operaţiile care îl caracterizează, în domeniul strict al constatărilor de fapt. Ignorarea tocmai — voită sau nu — a acestei unice soluţii, constitue, după d. Davy, partea plată a celor mai multe dintre teoriile îndeobşte arătate subt numele de teorii realiste.

Aşa e de pildă, în primul rînd, cu teoria — remarcabilă din atitea puncte de vedere — a lui Duguit. Incercînd să ridice „interdependenţa" socială dela rangul de fapt la acela de ideal, teoria aceasta face, fără s'o vadă, un adevărat „saltus mortalis", care de altfel, analizat în elementele-i generatoare, se reduce la o credinţă metafizică în superioritatea solidarităţii umane. Şi d. Davy crede că, dacă Duguit nu ar fi combătut, aşa cum o face şi cu îndîrjirea cu care o face, existenţa colectivităţii ca atare, el nu ar fi fost condus la bizara situaţie de a porni dela realitate pentru a ajunge, fără s'o recunoască, la metafizica — cea mai autentică, incontestabil

Intr'un spirit diferit şi cu mult mai recentă, tentativa lui Gény, urmărind acelaşi scop — concilierea idealului cu realitatea — ajunge la acelaşi rezultat — imposibilitatea de a o realiza. Gény — şi-i expunem, pe scurt concepţia, întrucît o socotim caracteristică — începe prin a observa că dreptul este nu numai o ştiinţă descriptivă ci şi una normativă. Dar dacă este într'adevăr aşa, „si le droit tend à déterminer l'action" atunci „il suppose et appelle la pensée, de telle sorte qu'il nous apparaît «prima facie» sous la forme d'une idée rationnelle". Primul obiect de aceia, al elaborării ştiinţifice a dreptului va fi „une représentation en idées des intérêts se dégageant de réalités psychologiques et qu'il s'agit d'équilibrer". Cum însă această coherenţă pur intelectuală, cum acest sistem de reguli juridice subordonate unei erarhii de scopuri bine stabilite sau, pentru a rezuma, această construcţie esclusiv raţională pot duce la un dureros divorţ între ceiace este şi ceiace ar trebui să fie, procedeele intelectuale — asupra cărora Gény insistă pe larg — trebuesc complectate printr'o operaţiune menită a prinde realitatea şi pe care autorul, subt influenţa lui Bergson probabil, o denumeşte „intuiţie". Dar, observă cu drept cuvînt d. Davy, „dacă în această cercetare a procedeelor de cunoaştere la care face apel elaborarea dreptului, cunoştinţa ştiinţifică este în felul acesta subordonată cunoştinţii intuitive, credinţei, dreptul el însuşi nu mai este în principiul său, în sursa sa primă, altceva decît o realitate metafizică şi sentimentală care scapă ştiinţei". Şi astfel, departe de a realiza visata armonie dintre real şi ideal, încercarea lui Gény nu reprezintă deci sacrificarea celui dintâiu în folosul celui din urmă.

Haurion, la rîndu-i, nu e nici el mai fericit. Deşi, considerînd personalitatea morală aşa cum se prezintă — şi ne referim la această personalitate pentrucă în jurul ei publicistul francez îşi construeşte teoria — o rezolvă, cu multă originalitate, în două elemente perfect deosebite, „opera socială" şi „reprezentarea ei în spiritele individuale" şi ajunge să o definească „l'idée en tant que possédant les esprits des membres du groupe et le groupe en tant que pénétré de l'idée", totuşi, neadmiţînd existenţa unei conştiinţe colective diferite de conştiinţele individuale, nu reuşeşte nici el, după atiţia alţii, să prindă formula menită a înlătura toate contradicţiile şi a împăca toate aspiraţiile. Singurul care, într'o oarecare măsură, izbuteşte în anevoioasa tentativă de conciliere a realului cu idealul, e Emmanuel Lévy, profesorul cunoscut şi unul dintre promotorii acelei fecunde şcoli de interpretare care e „socialismul juridic". Socotind dreptul ca

o emanație sau ca un rezultat al „credinței", ce se elaborează în jurul unei situații, Em. Lévy afirmă hotărît ca izvor al tuturor drepturilor conștiința colectivă „et nous sommes bien avec lui, en présence d'un positiviste dont l'idéalisme très certain n'a rien d'à priori, mais qui se borne trop souvent à des indications pas toujours très claires et dont surtout l'efort tend plus à des applications politiques et sociales qu'à la théorie pure".

Și în felul acesta, prin admiterea existenței unei realități colective, se ajunge la acea formulă care, îngăduindu-ne preocuparea de realitate, ne îngădue în același timp afirmarea unui ideal și ne dă prin aceasta, posibilitatea de a fi noi înșine fără mutilare—și fără degradare, chiar mai presus de noi.

E. A. B.

* * *

Henri Robert, *L'avocat*, Hachette, Paris, 1923.

După primirea favorabilă întîmpinată de lucrarea menită să-i înlesnească drumul spre Academie, „Les grands procès de l'histoire", Henri-Robert dă la iveală al doilea studiu, „L'avocat", în care se strădueşte să refacă portretul „adevăratului avocat modern", diformat de o literatură rău voitoare.

Preocupat să nu depășească în descrieri cadrul real al însușirilor profesionale, pe care le urmărește în toată întinderea manifestărilor, Henri-Robert pune în noua sa lucrare mai puțin avînt decît cel cu care ne obișnuise cartea anterioară *Marile procese ale istoriei.* Accentele puternice, care trădau revolta contenită în evocarea marilor rătăciri istorice din procesul Mariei Stuart și al lui Desmoulins, isbutiseră să dea o viață nouă unor tablouri șterse de vreme și banalizate de lirismul popular. In lipsa unor însușiri de originalitate și de complexiune psihologică, autorul francez izbutise să găsească accente calde și convingătoare, care trebuiau să ducă la încheeri morale comune, dar sănătoase și plăcute celor așezați în fotoliile Academiei franceze.

Stîrnind interesul cu ajutorul unei abile puneri în scenă a evenimentelor, Robert reușise să concentreze toată atenția cetitorului asupra „cazului" politic, dovedind că posedă într'un grad apreciabil însușirea, caracteristică autorului, de a stimula pasiunile și de a le fixa spre un obiectiv determinat. Realizarea tendinței era relativ ușoară, căci priceperea efectelor îl condusese să-și aleagă subiectele în episoadele cele mai dramatice ale unei istorii turburi. Mișcarea intensă a evenimentelor nu îngăduia o examinare a valoarei creațiunii psihologice, care ar fi justificat trecerea lui Robert în domeniul literar. Această cercetare ne-o permite ultima sa lucrare, *Avocatul*, care e rezultatul experiențelor unui spirit obișnuit să observe și să înregistreze.

Fruntașul baroului parizian, amintind ironiile pe care scriitorii tuturor vremurilor le-au îndreptat împotriva profesiei sale, caută să evidențieze partea de muncă și de sacrificiu pe care o depune avocatul în apărarea cauzei ce-i e încredințată. Robert își explică atitudinea rău voitoare a lumii prin împrejurarea că se recurge la serviciile avocatului numai în clipe de mari presiuni și de teama sancțiunilor, subt teroarea cărora clientul e silit să mărturisească celace a tăinuit și celor mai de aproape ai săi.

Explicarea lui Robert e insuficientă spre a lămuri de ce, în împrejurări asemănătoare, doctorul și preotul, care sînt duhovnici cași avocatul, nu sînt priviți cu același ochi, plini de o prevenire defavorabilă. Cred că explicația e alta și trebue căutată în formalismul, de multe ori exagerat, al Dreptului, care îngădue, în urma unor erori

sau a unor întîrzieri necunoscute profanului, o nimicire totală a dreptății. Cîte cauze drepte nu au fost perdute iremediabil, din cauza unei petițiuni rău introduse, sau din pricina lipsei unei semnături, sau a unei justificări rapide! Avocatul, făcîndu-se exponentul formulei Dreptului, e cel care personifică în fața profanului, spiritul de urzeală și de viclenie care, printr'un artificiu diabolic, izbutește să năruie un edificiu de visuri și de speranțe trandafirii. Și cum cea mai mare parte a auditorului este prea puțin înclinată spre abstracțiune, nu condamnă ideia sau instituția nedreaptă a unui formalism dăunător, ci își îndreaptă supărarea împotriva avocatului, prin acel proces psihologic comun, care personifică ideia în ființa acelui care o susține. Din acest punct de vedere, obligați să-și întrebuințeze știința în serviciul cauzei pe care o apără, avocații ar putea să replice cu sinceritate că, dacă sînt eroii, sînt în același timp și victimele posibilităților pe care le deschide formalismul legii.

Stilul lucrării lui Robert e simplu și trebue privit ca o transpunere în literatură a preferințelor sale pentru „suprema simplicitate în pledoarie". Decil, dacă e adevărat că simplicitatea poate rezulta dintr'o cumpănire înțeleaptă a expresiei, dovedind bunul gust și educația superioară, sîntem nevoiți să constatăm că această reflexie nu e justificată decît de rare pagini ale volumului. Metoda didactică adaptată de Robert și observațiile, lipsite de strălucire, pe care le presară dealungul lucrării, dau mai mult impresia unui manual de școală. Observațiile sînt juste, dar elementare și, cu drept cuvînt, s'ar fi putut aștepta ceva mai mult decît această „teză", dela o inteligență critică și profesională atît de dezvoltată ca cea a lui Henri-Robert.

Și totuși, în această materie, autorul francez n'ar fi avut nevoe să improvizeze. Ar fi fost deajuns experiența bogată a unei vieți în exercițiul profesiunii și aplicarea stilului din lucrarea precedentă, care arată că Robert nu e lipsit nici de vioiciune în observații, nici de finețe; aceste însușiri de compoziție nu diferă mult în domeniul oratoric de cele din domeniul literar și pot creia, până la un punct, iluzia unor calități inerente scrisului.

Aproape singurele momente mai de samă, le are atunci cînd reconstitue mecanismul improvizației oratorice. Vom reda acele rînduri, care dovedesc facultatea de analiză, până și în momentul celei mai vii acțiuni: „O supra activitate mintală se produce, un fel de luciditate superioară, o mai mare repeziciune de gîndire prezidă la alegerea și la ordinea logică a argumentelor; cuvîntul se întărește și se îmbogățește totdeauna, găsește accente mai atrăgătoare, mai juste... ideile aduc după ele idei, imaginile le dau viață, forță, culoare; mecanismul intelectual al improvizației este în mișcare".

Pentru cei care trăesc departe de vuetul sălii „pașilor perduți", studiul lui Henri-Robert, simplu și lipsit de pretenții cum se prezintă, poate constitui o edificare.

Aureliu Weiss

* * *

Dr. J. Rogues de Fursac. *Manuel de Psychiatrie*, Paris, Alcan, 906 p. [1]

A șasea ediție a Manualului se deosebește mult de celelalte. Intr'adevăr, anii din urmă au însemnat o recoltă mănoasă de fapte nouă, generale și particulare, teoretice și terapeutice. In special descoperirea encefalitei epidemice, cunoașterea precisă a felului cum sifilisul determină psihozele și răspîndirea, în ultimul timp, a toxicomaniei, a

1 Autorul este medic-șef al azilurilor Seine-ei (deci asupra tuturor azilurilor pariziene), și expert pe lîngă tribunale.

stupefiantelor de tot soiul, au revoluționat Știința și Practica Psychopatologiei. De aceia, noul Manual va cuprinde capitole nouă și va da o dezvoltare mai mare unora din capitolele vechi.

D. R. de F. are comun cu psichologii că consideră psihiatria ca o știință mult mai largă decît o socot alieniștii. In special, este împotriva dedublării ei în psihiatrie de spital și psihiatrie de azil. Nu există decît o singură psichiatrie, care se ocupă de toate tulburările mentale, c'or fi ele dramatice în felul celor pe care le studiază alienistul, c'or fi ele lucide și rebarbative, în felul celor pe care, prea adeseaori, le neglijează medicul de spital, invocînd excepția de incompetență. După d. de Fursac, toate aceste afecțiuni au în comun preponderanța tulburărilor *mentale* asupra celor fiziologice.

Unde însă se desparte de psihologi, și în deosebi de Pierre Janet, este în chestia leziunilor organice care însoțesc nevrozele. Originalitatea explicației lui Janet stă tocmai în a defini maladia mentală ca o *boală fără leziuni*, ca o boală pur funcțională. Acest mod de a vedea se sprijină pe observații serioase, așa că este împărtășit de mulți neurologi. Există chiar termenii de *psihoză esențială*, sau *vesanie*, pentru a dezigna asemenea boli pur sufletești, compatibile cu o excelentă sănătate fizică. Și știm că, pentru explicarea acestor tulburări, Freud pătrunde până în intimitățile vieții de toate zilele, care-și are și ea scînteile sale de nebunie (Psychopatologie der Alltagsleben).

D. de Fursac refuză a vedea un fapt distinct în aceste afecțiuni. Ca argument citează cazul „*demenței precoce*". Multă vreme aceasta a fost socotită ca o boală fără leziuni, ca o vezanie. Dar, în ultimul timp, i s'au descoperit o seamă de leziuni, și „lista tulburărilor fizice care o însoțesc se lungește zi cu zi...; același lucru în ce privește *confuzia mentală primitivă*".

Cît despre psihozele ale căror leziuni nu sînt cunoscute (cum sînt infirmitățile mentale, maniile, fobiile, psihasteniile, psihozele interpretative), d. R. de F. spune:

„Faptul că nu cunoaștem aici nici leziuni cerebrale, nici tulburări organice, nu înseamnă că acestea nu există, ci că nu știm încă să le vedem". „Este deci îndreptățit să ștergem cuvîntul *vesanie* din terminologia psihiatrică, sau, dacă-l păstrăm, să-l socotim ca pe un termen de așteptare".

In ce privește cuvîntul *alienat*, se poate alege între două înțelesuri. „Instrăinarea" (alienus=străin) poate *fi față* de tine însuți sau față de mediul social normal. Autorul preferă cea de a doua accepție.

Cît despre termenul: *nebunie*, d. de Fursac îl consideră și nebulos și sfătuește să nu *fie* întrebuințat decît în tovărășia unui adjectiv care să-l precizeze (nebunie periodică, sau raționantă, sau morală, etc).

In ce privește împărțirea subiectului, cartea cuprinde o primă parte, de psihiatrie generală, în care studiază cauzele (predispunătoare și determinătoare), adică „etiologia", și manifestările diverse ale psihozelor (tulburările percepțiunilor, conștiinței, memoriei, asociației de idei, judecății, afectivității, personalității). Insfîrșit un capitol e consacrat practicei terapeutice.

Partea a doua tratează despre psihozele *speciale*. (psihoze de epuizare, alcoolice, sifilitice, cele provocate de otrăvuri diverse și de felurite maladii ca: paludismul, meningita, arterio-scleroza etc., pentru a termina cu cele sexuale, cu Psihasteniile propriu zise, cu isteria, epilepsia și psihoza războiului. Clasificarea e luată după psihiatrul german Kräpelin.

Afecțiile mentale sînt împărțite în două categorii mari: psihoze și infirmități. Cele dintăiu sînt *maladii* în plină evoluție, deci susceptibile atît de agravare cît și de atenuare; celelalte sînt definitive și stabile.

In ceiace privește manifestările lor exterioare, autorul împarte tulburările mentale în slăbiciuni, exaltări, și perversiuni ale facultăților sufletești. Se grăbește însă să adaoge că e o diviziune mai mult didactică, de oarece o slăbiciune se întovărășește mai întotdeauna de o exaltare equivalentă, de pildă „la fuite des idées", e însoțită de un deficit al atenției.

Insfîrșit, partea III-a a Manualului se ocupă de chestiile de medicină legală: expertize criminale, civile, accidente de muncă, asigurări, psihiatrie militară, infantilă, etc..

In ansamblul ei, cartea prezintă însușirile de claritate și estetică obișnuite mai tuturor savanților francezi. Partea de explicație filozofică (în felul lui Freud sau Janet) fără a lipsi cu totul, nu beneficiază de o dezvoltare prea mare. Prin aceasta, manualul d-lui Rogues de Fursac diferă și de lucrările psihiatrice cunoscute publicului nemedical (în special Freud), și de manuale cu al lui Regis, care e un repertoriu, un fel de dicționar, cuprinzînd descripții telegrafice, și sfaturi seci.

Prin aceasta, manualul de care ne ocupăm, deși scris pentru medici și studenți, este o carte în stare să intereseze pe ori și cine.

D. I. S.

* * *

Dora Bieneman, *Recherches sur l'aptitude dactylographique en vue de l'orientation professionnelle (Bureau International du Travail.— Études et Documents),* Geneva, 1923, Broșură de 50 p., Editura Biroului Internațional al Muncii.

In seria studiilor și documentelor publicate de Biroul internațional al Muncii din Geneva, a apărut în timpul din urmă (Octombre 1923) o monografie asupra aptitudinei dactilografice, datorită unei eleve a Institutului Jean-Jacques Rousseau. Autoarea studiază în lucrarea se aplicația metodelor de psihologie experimentală la orientarea profesională pentru cariera de dactilograf. După o analiză sumară a profesiei, care constitue primul capitol al studiului, urmează o încercare de diagnostic a aptitudinilor cerute, bazat pe cercetările anterioare care au fost publicate precum și pe experiențele personale întreprinse asupra unui grup de dactilografe dela Biroul Internațional al Muncii.

Autoarea conchide că nu există până în prezent un text special permițînd recunoașterea fără eroare a unei capacități specifice acestei cariere. Chestiile la care au fost supuse persoanele examinate se raportează, în general, mai mult la funcțiile psihice decît la funcțiile manuale sau motrice; dactilografia constitue așa dar o profesie comportînd operații manuale care depind într'o largă măsură de funcțiile intelectuale.

C. R.

Revista Revistelor

Arhiva pentru știința și reforma socială, 1924 No. 1 și 2.

Acest număr copios începe cu conferințele ținute la București de d. C. Bouglé, profesor la Sorbona: „La sociologie française contemporaine". Se prezintă, în cea mai pură manieră galică, într'un stil nervos, plin de spirit, în nuanțe de cugetare fină, aportul unui A. Comte, Cournot, G. Tarde, dar mai ales al unui E. Durkheim la știința sociologică.

Grația, fluiditatea și suplețea acestor conferințe le fac un model al genului. Ele pot servi ca antidot pedanteriei greoae și erudiției nemistuite, care vor să înlocuiască lipsa de cugetare proprie în conferințele care se fac, deobiceiu, la noi în țară.

D. P. P. Negulescu e o apariție rară în publicistica noastră.

De astă dată d-sa tratează substanțial chestia „Partidelor politice". D. I. C. Filitti scrie un studiu despre: „Evoluția claselor sociale în trecutul principatelor".

La „mișcarea ideilor", într'un fel de polemică cu d. V. Madgearu, d. Șt. Zeletin publică un studiu „Marxism și țărănism".

Nu înțelegem pentru ce numește d-sa metoda pe care o întrebuințează sociologie, cînd e vorba de marxism pur și încă de acela care se întrebuința acum 20—30 ani, cu lipsa lui caracteristică de suplețǎ și cu acea deformare obsedantă a realității subt punctul de vedere al materialismului istoric. Ca să arăte generalitatea acestei metode, d. Zeletin îi face, în mod inutil pentru conținutul articolului, toată istoria. Îl arată, cum știe toată lumea, înrudit cu evoluționismul hegelian. Legătura lui cu Spencer și Auguste Comte însă nu o vedem destul de bine. Ar trebui ca d. Zeletin să-și revadă sursele în această privință. Nu înțelegem iarăși prin ce minune au apărut, la mijlocul articolului, considerații bazate pe citații în grecește, din istoria economică a Greciei. Erudiție gratuită? D. Șt. Zeletin care a arătat destul talent în articolele d-sale anterioare s'ar putea feri de astfel de „truc"-uri eftine.

În ce privește fondul, natural, concluziile d-sale n'au decît o valoare marxistă, în nici un caz una științifică. D-sa pleacă dela idei și nu dela fapte. Cînd citează vreun fapt îl ia sau din doctrina marxistă sau, în cel mai bun caz, din surse de mîna a doua cum e de pildă Sombart. Astfel de cercetări trebuesc *făcute* cu mai multă grijă istorică. D. Zeletin nu cunoaște evoluția *faptelor* agrare după *documente*. Cercetările lui Karelew pentru Rusia, Saganc și E. Sée pentru Franța, Cunigham Ashley și Vinogradoff pentru Anglia, ar fi putut să-l ducă la alte concluzii, decît cele care figurează, deformate, în manualele marxiste. Metoda sociologică—cea adevărată—nu pleacă dela idei preconcepute, fie ele chiar sprijinite de autoritatea lui Marx, ci dela fapte. Afară de aceasta, cunoaște d. Zeletin scrisoarea lui Marx către Michailowski, scrisă spre sfîrșitul vieții și prin care acesta revine asupra rolului țărănimii chiar în sînul unei producții socialiste? Sau atitudinea teoretică a bolșevicilor ruși, care recunosc țărănimii un

proces autonom de producție valabil și pentru societățile comuniste?

Regretăm că talentul și munca d-lui Zeletin, care ar putea fi foarte fecunde pentru știința românească, nu se degajează odată, printr'o scrutare ceva mai critică, de acest dogmatism care-i întunecă atîtea perspective.

Gîndirea, No. 11.

Versuri de L. Blaga și I. Pillat. Într'un articol „Statul ca îndreptar" d. Tudor Vianu, arată rolul acestuia, după exemplele diferitelor țări, în cultură și etică.

Revista vremii, No. 1 și 2.

Două articole bine gîndite, ale d-lui A. Corteanu „Rolul țărănimii în modernizarea și civilizarea țării" (No. 1) în care schițează o politică pozitivă de punere în valoare a energiilor țărănești, și „Reforma administrativă" (No. 2) în care pledează, cu dreptate, pentru autonomia administrativă.

Cuvîntul liber, No. 4 și 5.

Frumoasele articole ale d-lui E. Filotti lămuresc din ce în ce mai bine rostul acestei reviste. E singurul glas de independență și democrație în aceste momente de disoluție a conștiinței românești, cînd scrisul s'a angajat cu salariu sau subvenție fixă în slujba oficialității, a băncilor și a ministerelor, pentru a apăra un fals și fad tradiționalism, care nu e decît o formă a filistinismului, a cinismului materialist, a comodității reacționare. Îi urăm viață lungă și același vigoare, îi urăm mai ales să trezească în marasmul moral de azi, indignarea care ne trebue.

Năzuința, No. 8.

Apare la Craiova subt conducerea cîtorva intelectuali și e de o ținută exterioară foarte onorabilă. D. F. Aderca scrie cîteva pagini despre „Marcel Proust", prea pline de citații din criticii francezi, nu lipsite însă de observații interesante.

Sarcina guvernului Ramsay Mac Donald

Guvernul laburist are șansa de a fi venit la putere în momentul precis, în care în toate țările se manifestă dorința de a sfîrși cu lichidarea războiului. Germania, ce începe să respire, descopere că decît a reîncepe aventura din 1923, ar fi mai avantajos să ajungă la un aranjament definitiv. Franța care știe acum că „Boșii" nu vor plăti tot se pregătește pentru un nou efort financiar și deja se propune ca eventualele vărsăminte ale Germaniei să fie utilizate pentru amortizarea datoriei; neutrii încep a nu mai fi atît de complezenți față de capitalurile germane evadate, iar America, cu toate principiile ei, se înclină cu interes asupra jocului european.

Totuși, un obstacol neprevăzut, o vorbă de amenințare sau de descurajare, ar putea să sfărîme acest elan pacific și Ramsay Mac Donald trebue să se decidă, dacă îl va secunda sau nu.

Intențiile lui nu pot fi puse la îndoială, dar pasiunea poate ruina cele mai bune intenții. Dacă el, dîndu-și bine samă de regula jocului, va ști să fie răbdător, dacă înlăturînd unele înclinații ale miniștrilor săi și mai ales ale lordului Haldane, va considera faptele în înlănțuirea lor istorică, dîndu-și samă că ocupația Ruhrului nu poate fi lichidată în trei zile, dacă nu va da Germaniei speranțe prea mari, o înțelegere e desigur posibilă. Dacă din contra, antrenat de credința lui de apostol, va voi să dovedească lumii, că noua evanghelie nu cunoaște obstacole și va comite erori asămănătoare cu acele ale revoluției ruse în debutul ei, e de temut că Europa va merge la o catastrofă.

Nenorocirea e că pentru a conduce pe noul premier, în această direcție și pe căi prăpăstioase, nu vor lipsi nici sfătuitori și nici argumente. Principalul reproș, pe care oratorii laburiști l-au adus lui Baldwin, e că a lăsat să scadă prestigiul britanic. Dacă afirmația unui deputat din noua majoritate, ce a vorbit de starea de războiu dintre Franța și Anglia e o exagerație, incidentul din Colonia cași afacerea Palatinatului contribuie fără îndoială la accentuarea conflictului franco-englez. Pentru a ajunge la o înțelegere, Mac Do-

naid va trebui să nu ia accesoriul drept principal, efectul drept cauză şi să uite unele tirade imperialiste ale Franţei, dîndu-şi samă că totul e perdut, dacă discuţia asupra reparaţiilor, se transformă intr'o ceartă franco-britanică.

Pe de altă parte, nu mai puţin gravă va fi greşala guvernului francez, dacă el va sacrifica prada pentru umbră şi vagi combinaţii politice, care îl vor împiedeca să utilizeze efemera ocazie ce i se prezintă, pentru a eşi din coşmarul reparaţiilor.

(L. Weiss. *L'Europe Nouvelle*, Ianuarie).

Simptome de însănătoşire economică a Germaniei

Evoluţia Germaniei în 1923 va rămînea multă vreme pentru economişti, financiari şi istorici un subiect inepuizabil de studii, mirare şi admiraţie. Niciodată o ţară nu a ştiut să deruteze mai mult opinia publică străină, în privinţa situaţiei ei adevărate, niciodată un popor nu a făcut dovadă de mai multe resurse şi viclenie pentru a opera în extremis restaurarea monetară indispensabilă, ca preludiu al acelei economice.

Frigurile inflaţioniste încetind, stabilizarea, factice sau reală, fiind obţinută în mod practic de două luni, se poate spune acum, că puternicul organism economic al Germaniei a încercat victorios şi fără complicaţii sociale, o criză fără precedent, iar ţara e pe calea unei vindecări grabnice.

Un dolar costa în Ianuar 1923 la Berlin, 7200 mărci. La începutul lui Noembre, el se ridica la 4.200.000.000.000 mărci. Intre aceste două date, marca scăzuse la şase sute milionimi din valoarea sa. O forţă misterioasă a pus însă friu degringoladei, în momentul precis în care valoarea acestui curs (4,2) a ajuns să corespundă cu raportul mărcii aur la dolar (înainte de războiu un dolar valora exact 4,20 mărci în aur)

Această coincidenţă pare suspectă şi din acest punct de vedere două declaraţii sînt semnificative. Ministrul industriei von Raumer a spus în faţa consiliului economic în luna August: „Am trăit până acum din pierderile străinătăţii asupra mărcii noastre" iar doctorul Hjalmar Schacht, azi prezident la Reichsbank, a scris în „Berliner Tageblatt" în Noembre: „Străinătatea şi cu deosebire adversarii noştri nu vor consimţi să admită că un popor atît de cultivat ca acel german lasă să se deprecieze în aşa grad, moneda lui, fără de intenţie".

Aceste timpuri însă au trecut. Azi, graţie stabilei rente-mark, Germania prepară în voe, reintoarcerea ei la marca aur.

Peste cîteva luni, o nouă „Gold Noten Bank" va fi fondată, cu un capital de un miliard mărci în aur, procuraţi în cea mai mare parte de grupuri financiare străine, benevole şi germanofile.

Această bancă va emite două sau trei miliarde mărci, acoperite în proporţie de 50 la 53 la sută. Pentru a găsi devizele nobile şi aurul necesar acestei acoperiri, dr. Schacht, financiarul zilei, susţinut de catolici şi de socialişti, viziteazâ capitalele europene, meditînd în acelaşi timp, o amnistie ce va permite capitalurilor germane dezertoare să reintre, fără de complicaţii, în patrie.

(C. Loutre. *L'Europe Nouvelle*, Ianuar).

Tipurile sociale în opera lui Balzac şi a lui Zola

Balzac e un om ce aparţine vechiului regim şi ale cărei idei sînt în urma cugetării mijlocii a timpului. Zola avea dreptate, afirmînd că bazele Comediei umane sînt catolicismul, învăţămîntul religios, principiul monarhic. Taine ne-a arătat pe Balzac absolutist în politică, detestînd democraţia, considerind pe Carol al X ca un erou şi codul civil ca o operă nefastă. In 1849, el şi-a manifestat în corespondenţa lui, ostilitatea împotriva formei republicane, dar nu avea mai puţină ură şi dispreţ pentru ordinea de lucruri, instituţiile şi doctrinele ce au urmat răsturnării vechiului regim. In cele mai multe din romanele lui, întîlnim un

personaj totdeauna instruit şi simpatic, care face procesul revoluţiei franceze vorbind cu efuziune de monarh. Vinzarea bunurilor naţionale şi fărămiţarea pămîntului, fiindcă au atins prestigiul şi privilegiile nobleţii, sînt în orice moment, condamnate. Puternicul roman „Les paysans", e un adevărat rechizitoriu împotriva unei părţi din populaţia franceză şi Spoelbesch de Lovenjoul, arătînd geneza cărţii se exprimă astfel: „Toate cauzele teribilei crize, ce de un secol roade starea socială a Franţei, astfel cum ea s'a constituit după 1793 sînt prezentate, analizate, judecate şi chiar presimţite, în ceiace priveşte urmările lor. Zola, dimpotrivă, nu s'a mulţumit să accepte această stare socială, ci a pornit dela ea, pentru a o depăşi. Dacă în cursul anilor, el a disimulat concepţiile lui politice, acestea au izbucnit totuşi, la urmă. Deşi tinzînd la obiectivitatea absolută şi oprindu-se de a face operă de filozof sau de moralist („opera mea e mai puţin socială decît ştiinţifică") Zola n'a ascuns niciodată dispreţul sau ostilitatea lui pentru clasele avute, nici predilecţia sa pentru muncitori. Căci a da o culoare epică mişcărilor maselor populare în Germinal, a dezvălui josnicia auxiliarilor bonapartismului, venalitatea şi lăcomia oamenilor şi a mediului conducător al imperiului, dela Marsy la Saccard, însemna aproape a redacta o profesie de credinţă. De altfel, Zola s'a exprimat, însfîrşit, cu toată libertatea, în ultimele lui opere. Pe cînd Balzac a rămas campionul absolutismului în politică şi în religie şi apărătorul ierarhiei sociale, Zola devenea vestitorul socialismului sau mai bine zis al democraţiei sociale, declarînd războiu puterilor prezentului şi influenţelor trecutului ce trăiau încă în secolul al XIX-lea.

(Paul Louis. *La Monde Nouveau*, Ianuar).

Cooperaţia economică franco germană

Problema cooperaţiei economice între cele două ţări este viu discutată printre financiari şi în anumite cercuri politice.

Arnold Rechberg, presupus mandatar al marii industrii germane, a venit la Paris să ofere Franţei o participaţie în industria germană. Hugo Stinnes declară deasemenea că lucrează pentru pace şi pentru o apropiere economică între Franţa şi Germania. Insfîrşit, d. Paul Reynaud, deputatul regiunii Alpii de jos, îndeamnă Franţa la o colaborare cu industria germană arătînd că acesta e singurul mijloc pentru a obţine reparaţiile fixate prin tratatul dela Versailles.

Proectul Rechberg atribue Franţei, cu titlu de reparaţii, un număr de acţiuni sau obligaţii de-ale întreprinderilor germane pentru care statul francez să încaseze dividendele; şi pentru a evita sporirea prea mare a acţionarilor germani, toate întreprinderile nu şi-ar mări capitalurile decît în măsura în care s'ar efectua participarea statului francez în proporţia de 30 la sută cel puţin. Astfel toată viaţa economică a Franţei ar fi asociată la dezvoltarea vieţii economice germane şi pe lingă că ar avea beneficii însemnate, dar ar putea să supravegheze de aproape şi să controleze toate întreprinderile germane.

S'ar putea obiecta întâiu că aceste capitaluri germane ar aduce cîştiguri în mărci, o monedă cu totul depreciată. Ce vom face dacă valoarea mărcii rămîne la cursul actual sau scade încă? La aceasta se poate răspunde că scăderea mărcii nu e în raport cu situaţia economică reală a Germaniei şi că ea provine numai din inflaţia fiduciară şi nu din reaua stare a afacerilor. Dealtfel la o scădere a mărcii se măresc şi capitalurile şi dividendele în acelaşi proporţie.

Dar asociaţia economiei franceze cu cea germană ar constitui cel mai bun preventiv împotriva unei noi conflagraţii, căci toată activitatea industrială a Germaniei ar fi controlată în amănunţime şi s'ar împiedeca un războiu de revanşă. Mai mult încă, prin forţa împrejurărilor, Franţa şi Germania nu se pot dispensa una de alta în industria metalurgică. Prin alipirea

Lorenei la Franța, producția de fer a acestei țări va fi de cel puțin 10 mil. tone, iar consumația de șase mil. tone; de unde rezultă că Franța va putea exporta 4 mil. tone, fie în Germania, fie în alte țări.

Planul astfel conceput de Rechberg ar însemna o adevărată revoluție economică și politică, și dat fiind că participația Franței la industria germană constitue o soluție, parțială cel puțin, a problemei reparațiilor, este o datorie a conducătorilor să pășească la fapte.

(Ambroise Got. *Mercure de France*, Februar)

Valery Larbaud

Unul din scriitorii în care se reflectă spiritul timpului nostru, în ceiace are mai profund și mai caracteristic, este Valery Larbaud.

Primele lui opere, *Fermina Marquez* și *Enfantines*, sînt comori de senzibilitate și au un farmec deosebit pentru cetitor, dar ele lasă abia să se ghicească importanța operei de mai tîrziu—care este *Barnabooth*.

In această operă se vădesc cu prisosință însușirile scriitorului de care ne ocupăm.

Larbaud crează în Barnabooth un personaj care reprezintă un om studiat în viața lui sufletească, în stare de inacțiune completă, așa cum este el, cu viața lui interioară, cu gîndurile, cu visurile lui, fără transformările fatale pe care le imprimă necesitățile exterioare.

Lenta ondulare a vieții lui Barnabooth, fluctuațiile gîndului lui, așteptarea lui nehotărîtă, cercetările lui amănunțite, discuțiile, furiile lui, contradicțiile, acesta e subiectul unei opere din cele mai importante din ultimii ani.

Se poate spune că Barnabooth este tot așa de reprezentativ pentru veacul al XX-lea cași Werther sau René pentru lumea de acum o sută de ani.

In Barnabooth sînt două elemente bine deosebite: Studiul unui om tînăr, bogat (moștenitorul unui miliardar), și analiza morală a unui om în intervalul dela 1900—1915. Eroul e pe deoparte un epicureu fără frîu, iar pe de alta un mistic în stare latentă, asemănător oamenilor dela 1900 încoace. Acest misticism e cînd religios, cînd social, dar mai ales moral; un fel de misticism al vieții, o nevoe de a-și lua asupra-și cît mai multă suferință, umilință—nu pentru răsplata viitoare—dar pentru cunoașterea vieții, credința primă și ultimă a omului modern; și Barnabooth este tipul unui mare număr de oameni predestinați suferinții. Descoperim totodată și un fel de misticism senzual, o stranie ardoare de a se dărui; amorul e considerat ca un mijloc de a cunoaște viața, de a încerca senzații complexe; aceste sentimente se potrivesc deasemenea oamenilor dela 1900, cînd viața era un scop, nu un mijloc.

Barnabooth e întovărășit de alte personagii fără individualitate, toate fiind sub influența lui. In general Larbaud se preocupă în operele lui de o figură centrală pe care o analizează cu perspicacitate și cu multă artă.

Nu putem prooroci dacă Valery Larbaud va rămînea un analist sau va deveni un romancier. In orice caz, talentul cu care e înzestrat va da strălucire oricărei opere viitoare.

(Edmond Jaloux. *Nouvelle Revue Française*, Februar)

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Albin Londres, *Au Bagne*, ed. Albin Michel.

E o anchetă făcută în închisorile franceze, unde se perindă pe dinaintea noastră adevărate viziuni de coșmar, decăderi fizice și morale înspăimîntătoare, care-l fac să exclame: „Asasini, hoți, trădători, voi singuri v'ați făcut soarta voastră, dar e îngrozitoare. Dreptate! nu erai pentru mine decît răsunetul unui cuvînt; și devii o zeiță a cărei privire n'o mai pot suporta. De azi înainte, de voiu fi întrebat de vreau sau nu să fiu jurat, voiu răspunde: Nu.".

Joseph Conrad, *Une victoire*, traducere din limba engleză de *Isabelle Rivière* și *Philippe Neel*, Nouvelle Revue Française, Paris.

Suedezul Heyst, filozof nihilist, se retrăsese într'o insulă stearpă și pustie, Ronde de Samburan în apropiere de peninsula Malacca pentru a scăpa de cursele vieții. Un preot pesimist îi sfătuise odinioară să se ferească de amor și de prietenie, sentimente care duc la nenorocire.

Dar această doctrină amară nu rezistă, căci în curînd frumoasa Lena pune stăpînire pe inima lui Heyst, care nu se mai poate împotrivi legilor firești.

Robert Loé, *Les Pêcheurs Normands*, Ferenzi edit.

O serie de povestiri și întîmplări de mare și din războiu așa de bine studiate și de un realism cum nu-l găsim decît în Maupassant. Sălbatece sau duioase, totdeauna admirabil cizelate, aceste povestiri ne stăpînesc atenția până la ultima pagină și provoacă rînd pe rînd oroarea sau rîsul nebun.

Victor du Bled, *L'Envers et l'Endroit*, Librairie Académique Perrin et Cie.

Un roman cu strălucite calități literare, a cărui acțiune se petrece după războiu, într'un mediu unde se întîlnesc politiciani, magistrați, ofițeri, aristocrați și bancheri. Vedem aici strălucitele calități ale rasei franceze, exaltate de războiu dar și vițiile și petele pe care epoca postbelică le-a dezvoltat.

CRITICĂ

André Lang, *Déplacements et Villégiatures littéraires*, La Renaissance du Livre.

Un turneu literar prin saloanele și cenaclurile cele mai în vază din Paris, începînd cu Academia Franceză, trecînd prin salonul d-nei Aurel și Rachilde și oprindu-se în cercurile așa de variate ale Nouvelle Revue Française și Crapouillot. Toate trăsăturile caracteristice sînt notate și redate cu o vervă caustică ce va provoca multe jigniri. Cartea însă dela un capăt la altul e amuzantă, scînteietoare, scrisă cu un avînt diavolesc.

Henrique de Vilhena, *Ensaios de Critica e Estetica*, Livraria Ferin, Lisabona.

Acest scriitor de o vastă cultură analizează emoţia în artă. Cercetează senzul spiritual al vieţii omeneşti şi expresia emoţiilor în capod'operele sculpturale ale antichităţii clasice, sau în statuile lui Soares das Reis şi a lui Teixeira Lopes. Deasemenea în literatură caută să definească caracterul a tot ceiace îi loveşte senzibilitatea. Se ocupă de operele lui Bourget, Dickem. Maupassant, Sienkiewicz etc.

Edmond Jaloux, *L'esprit des Livres.*

Articole de critică literară, scrise cu sentimentul răspunderii pentru părerile ce emite, într'un spirit larg şi fără rigidităţi dogmatice dar cu o mare soliditate de principii, cu un gust sigur, profund şi clar văzător.

Jean Bernard, *La Vie de Paris 1922*, Librairie Alphonse Lemerre.

O colecţie de cronici săptămînale care fixează actualitatea vie nu numai pentru contimporani, dar şi pentru posteritatea totdeauna lacomă de anecdote şi mahalagisme. Toate incidentele de teatru, literare, politice sînt notate cu fizionomia lor definitivă şi toate comentariile mulţimii, ale căror ecou îl găsim în volum.

ŞTIINŢĂ

Serge Voronoff, *Quarante-trois greffes du Singe à l'Homme*, edit. Doin.

Aceste experienţe, bogate în rezultate, deschid orizonturi vaste fiziologiei şi terapeuticei; pe bazele solide ce le-a dat Voronoff, altoirile constitue de acum înainte una din cele mai frumoase cuceriri ale medicinei.

Dr. L. Bory, *La Syphilis au point de vue physique et psychologique*, Alcan.

E o operă de ştiinţă şi de vulgarizare, ce va fi cetită cu interes de medic şi de profan. Problema sifilisului, aşa de neliniştitoare pentru epoca noastră, este expusă cu simplitate şi claritate. Partea medicală a cărţii pune la curent ultimele date profilactice şi terapeutice, partea psichologică studiază starea sufletească a pacienţilor şi a acelor ce au fobia boalei.

Dr. Apert, *Les Jumeaux*, étude biologique, physiologique et médical, edit. E. Flammarion.

Foarte interesant studiu de embriologie, cuprinzînd cercetarea procesului prin care se ajunge la îngemînări şi care explică fiziologia şi psyhologia gemenilor.

BIOGRAFIE

Louis de Fourcaud, *Richard Wagner; les étapes de sa vie, de sa pensée et de son art*, Hachette.

În afară de vederile juste şi adesea profunde pe care le găsim exprimate asupra acestui subiect vast şi pasionant, volumul acesta are importanţă şi prin faptul că autorul a fost prietinul intim al marelui compozitor în ceasuri grele şi a cules din gura lui confidenţe semnificative asupra sensului adevărat al creaţiilor sale.

De Curzon, *Ernest Reyer; sa vie et son oeuvre*, ed. Perrin.

O monografie solidă şi atrăgătoare, uneori prea indulgentă poate, dar care pune în lumină nobleţa aspiraţiilor şi marea putere de invenţie melodică a creatorului operei *Salammbo*.

Louis Schneider, *De Hervé à Charles Lecocq*, ed. Perrin.

În acest volum continuă cercetările relative la maeştrii operetei franceze, în pagini pline de anecdote amuzante.

ISTORIE

Dr. Cabanès, *Moeurs intimes du Passé*, (Huitième série). *Education de Princes.*

Această nouă serie, consacrată copilăriilor regale, merge dela fiul lui Ludovic XIV până la fiul lui Napoleon III; ea evocă figurile copiilor, a educatorilor şi guvernorilor lor cum şi a auguştilor lor părinţi. Ei au fost, după cazuri, pedagogi severi sau indulgenţi, părinţi şi mame plini de dragoste şi atenţie sau uşuratici, egoişti şi indiferenţi, iar copiii

adesea ne apar doborîţi de fatalitatea unei eredităţi fizice şi morale. Noul volum al doctorului Cabanès e captivant prin interesul psichologic, prin diagnosticurile clare şi sigure de medic şi psichiatru dar şi prin interesul pedagogic.

OCULTISM

Charles Lancelin, *La Sorcellerie des campagnes*, ed. Durville.

Vrăjitoria are drept cauze ignoranţa, naivitatea şi superstiţia clasei ţărăneşti. Cu mare lux de anecdote şi de formule, autorul arată multiplele excese de degradare în care e tîrît omul care se aventurează în mister.

În trăsături precise, descrie fiziologia vrăjitorului de ţară, lămăditor de boale ori peţitor, semnele după care se poate cunoaşte şi felul lui de a lucra. Autorul mai spune cum se poate ajunge vrăjitor: prin vocaţiune naturală ori prin transmisia puterilor unui defunct. Descrie o serie de exemple îngrozitoare la care poate duce în oarecare împrejurări, vrăjitoria rustică.

COMPILATOR

Bibliografie

I. Simionescu, *Ferul,* „Cartea Romînească", 6 lei.

Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi,* „Cartea Romînească", 30 lei.

P. Dulfu, *Odinioară* (Povești) „Cartea Romînească", 18 lei.

Moș Grigore Sfătosu, *Verde Împărat și Zmeii* (Poveste pentru copii), „Cartea Romînească", 40 lei.

M. Sadoveanu și D. Pătrășcanu, *Din viețile sfinților* (Spre Emaus, vol. I) „Cartea Romînească", 35 lei.

P. Dulfu, *Ion Săracul,* „Cartea Romînească", 15 lei.

I. Slavici, *Nuvele,* „Cartea Romînească", Buc..

S. Ionescu, *Păcatul* (Piesă). „Cartea Romînească".

Al Cazaban, *Păcatul sfinției sale,* „Cartea Romînească", 28 lei.

Coșbuc, Sadoveanu, Vlahuță, *Povești de Crăciun,* „Cartea Romînească", 2 lei.

C. Rădulescu-Codin, *Din trecutul nostru,* „Cartea Romînească", 28 lei.

V. Harea, *Romînii de peste Nistru,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Dr. Od. Apostol, *Doctorul în casă,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Profesor E. Severin, *Cum să ne hrănim,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Iuliu Pascu, *Lămurirea legii dărilor,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

I. Pașa, *Planeta Marte,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Gen. Sc. Panaitescu, *Dela Omer la Einstein,* „Cunoștințe folositoare" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Gr. Alexandrescu, *Memorial de călătorie,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

C. Sandu-Aldea, *Ion Măgură,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

Petre Ispirescu, *Din poveștile unchiașului sfătos,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

Victor Crasescu (St. Basarabeanu), *Din viață pescarilor dobrogeni,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

Cilibi Moise, *Cuvinte înțelepte,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

Emil Gîrleanu, *Suflet de femee.* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

G. Ranetti, *Poezii,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

I. L. Caragiale, *Abu-Hassan,* „Pagini alese" ed. „Cartea Romînească", 2 lei.

Zaharia Bîrsan, *Nuvele,* Bibl. „Minerva" ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Niculescu Varone, *Note despre artă,* Bibl. „Minerva" ed. „Cartea Romînească".

H. Taine, *Despre natura operei de artă.* Bibl. „Minerva" ed. „Cartea Romînească".

N. Rășianu inginer agricol, *Creșterea viermilor de mătase,* „Bibl. agricolă populară" ed. „Cartea Romînească", 4 lei.

Darea de samă a Soc. pentru profilaxia tuberculozei, Buc., 1923.

C. Karadgea, *Quelques observation sur le service consulaire roumain,* Buc., 1923.

G. Ionescu-Șișești, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie,* Buc., „Adevărul", 1923.

Anuarul Soc. literare „Gr. Alexandrescu" (Lic. „Unirea", 1922), Focșani, 1923.

I. Simionescu, *Lecturi geografice,* 10 lei.

L. Florin, *Almanahul științel.*

E. Lovinescu, *Critice* vol. IV, Buc .

Marg. Miller-Verghy, *Sanda, Ana și Mihai,* ed. Calafeteanu.

Moș Grigore Sfătosu, *Flori și Fluturi,* ed. Calafeteanu.

G. Adamescu, *Contribuție la Bibliografia romînească,* 1923, Buc., 35 lei.

C. Loghin, *I. Grămadă,* Scrieri literare, ed. „Glasul Bucovinei".

A. Moșoi, *Marieta,* ed. Ancora, Buc., 24 lei.

Mihai Șerban, *Criza valutară,* Cluj, 1924.

O. Ghibu, *Catolicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului romîn,* Cluj, 1924, 80 lei.

I. Luca Ciomac, *Actualități agrare,* Făgăraș.

Le Monde Nouveau, 15 Dec. 1923 - Fevr. 1924; *Mercure de France*, 15 Ian. - 15 Fevr.; *Revue Mondiale*, 1 Ian.—1 Fevr.; *Nouvelle Revue Française*, 1 Fevr.; *Buletin de la section scientifique*, No. 9; *Revue internationale du travail*, No. 6; *Resumé des travaux de la société des Nations*, No. 11; *Revue comerciale danoise*, No. 1; *Junimea literară*, No. 12; *Peninsula balcanică*, No. 10; *Gîndirea*, No. 11; *Ideia Europeană*, No. 138; *Adevărul literar şi artistic*, No. 159; *Grafica romînă*, An. I, No. 11; *Democraţia*, No. 11-12, 1923 - No. 1, 1924; *Viaţa agricolă*, No. 22; *Gîndul nostru*, No. 9—10; *Invăţătorul*, No. 19-20; *Pandectele Romîne*, Anul II, caetul 10; *Revista Moldovei*, No. 8—9; *Licăriri*, No 13; *Revista Infanteriei*, No. 264—266; *Analele Rîmnicului*, No. 6—7; *Crai Nou*, No. 11—12; *Cultura*, Cluj; *Furnica*, No. 23-24, 1923—1—2 1924; *Ţara noastră*, No. 51-52 1923, 4-6 1924; *Ramuri*, *Drum Drept*, No. 1-2; *Şezătoarea*, No. 11-12; *Comoara Satelor*, No. 1-2; *Datina*, No. 2; *Omul liber*, No. 7—8; *Viaţa Creştină*, No. 8; *Noua revistă bisericească*, No. 13-18; *Biserica ortodoxă creştină*, No. 13—15; *Arhiva*, No. 1; *Revista vremii*, No. 1; *Romînia militară*, No. 2; *Revista ştiinţelor veterinare*, No. 10—12; *Glasul Minorităţilor*, No. 1—2; *Foaia Plugarilor*, No. 12, 1923—1, 1924; *Revista tinerimea romînă*, No. 3-4; *Lamura*, No. 1-2; *Hiena*, No. 6-7; *Roma*, No. 1.

M. I. R. T. & Italo-Română Unite

Societate Anonimă

-Capital Social Lei 12.000.000-

Sedini Bucureşti, Calea Victoriei No. 60. :: Telefon 52/44

AUTOMOBILE :: ACCESORII :: CAUCIUCURI
MOTOARE :: MAŞINI INDUSTRIALE :: UNELTE
:: :: :: :: INSTALATIUNI SANITARE :: :: :: ::
INCALZIRI CENTRALE :: ASCENSOARE ETC.

Ateliere, Garaje, Benzine, Uleiuri

Şoseaua Kiseleff, No. 58 — Telefon 42/71

„PETROŞANI"

SOCIETATE ANONIMĂ ROMÂNĂ

PENTRU

Exploatarea Minelor de Cărbuni

Capital social Lei 280.000.000

BUCUREŞTI

Strada Aurel Vlaicu 22

Adr. Telegr.: PETROŞANI

Telefon 39 | 77.

Banca Agricolă

SOCIETATE ANONIMĂ

:: :: Capital şi Rezerve Lei 148.832.653.43 :: ::

Sediul central: BUCUREŞTI, str. Lipscani No. 1

Sucursale, Agenţii şi Reprezentanţe:
Brăila, Botoşani, Buzău, Bazargic, Craiova, Calafat, Constanţa, Galaţi, Giurgiu, Călăraşi, Tecuci, Cernăuţi, T.-Măgurele, Tulcea.

Face toate operaţiunile de bancă în general.

Execută ordine de bursă, plăţi şi încasări, emite cecuri şi scrisori de credit asupra tuturor ţărilor.

Avansuri pe fonduri publice şi acţiuni
Avansuri pe recolte, cereale şi mărfuri în gaj

Deschide conturi curente şi scontează efecte de comerţ

Se însărcinează cu vânzarea de cereale în comision primeşte depozite spre fructificare.

Se fac împrumuturi ipotecare plătibile prin anuităţi în termen lung

Emite în realizarea lor obligaţiuni ipotecare 5 la sută

admise drept garanţie şi scutite de impozit şi timbru ca şi efectele de stat.

1924 ANUL XVI. MART. No. 3

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1924

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 350 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal.*

Reinoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentrucа expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1924 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 *lei*

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 300 lei
Pe jumătate an . . . . 150 „
Un număr . . . . 30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 500 lei
Pe jumătate an . . . . 250 „
Un număr . . . . 50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 „ „ „ 1921
160 „ „ „ 1922
200 „ „ „ 1923
inclusiv spesele de porto.

Administrația.

Căsuța păpușelor

Lui Lily

„Ediție specială: Opinia, Evenimentul, Mișcarea. Marea întrunire politică din localitate. Groaznica ciocnire de trenuri de pe linia București—Constanța".

In goană soprană, strigările se întrecură pe lîngă el. Intoarse capul: în fundul ulicioarei, răsărise un băețel cu un teanc de ziare subțioară. Pășea zelos, avînd aerul că despică singurătatea ca pe o mulțime. Ajungînd în dreptul unui salcîm, se opri dintr'odată, își așternu teancul de subt braț la pămînt, așeză o piatră deasupra și înaintă ușurel spre salcîm, scoțînd din adîncul buzunarelor o praștie și cîteva pietricele. Părea atît de prizărit alături de trunchiul trupeș, s'atît de mare-i era pornirea de-a se înălța și el, că-ți venea să-l ridici de subțiori, cum ajuți unui copil în biserică, să poată săruta mîna icoanei de pe tetraedru.

Și deodată se răzgîndi. Luîndu-și teancul de jos, îl pături, și porni mai departe, cu praștia în mîna slobodă, lăsînd în urmă-i, palid și verzui, viscolul delicat al frunzelor de salcîm.

„Ediție specială: Opinia, Evenimentul, Mișcarea. Marea întrunire politică din localitate. Groaznica ciocnire de trenuri de pe linia București—Constanța".

Glasul își făcea datoria, dar ochii umblau de colo-colo, pîndind printre crengile cu frunzișul rărit. Umbla apăsat, în călcîe, cu un fel de fudulie poruncită de ciubotele greoae și cirne de mari ce-i erau. Trecu pe lîngă drumeț, fără să-l bage de samă, clamînd:

„Ediție specială: Opinia, Evenimentul, Mișcarea...".

Făcu o pauză... și în urmă voios:

„Eu strig, eu aud! Și zic: Marea întrunire politică din localitate. Groaznica cioc..."

— Pst, băețele! Uite: Te-am auzit eu.
Se răsuci pe loc în călcăe, răsturnîndu-și marfa la pămînt.
— Ce să-ți dau? întrebă el, aplecat, fără să ridice capul.
— Dă-mi-le pe toate: Edițiile speciale!
Muè un deget în gură, desprinse un ziar din vraf, întinzîndu-i-l. Apoi începu să le caute pe celelalte, grăbit, luptîndu-se cu blegul in-folio.
Se auzi un piuit. Băețelul ciuli urechile.
— Siss!
Cu degetul pe buze și ochi poruncitori, se întoarse către cumpărător, și fără să mai aștepte încuviințare, înarmă praștia. Intinzînd guma, cu o mișcare înaripată de arcaș, ochi: Un vrăbioi sfîrîitor ca o sorbitură din cafea, se încrucișă cu pietricica, fără să deraeze. Cu glas amar, băețelul întrebă din nou, oftînd:
— Și ce vrei să-ți mai dau?
— O vrabie nimerită 'n plin... și edițiile speciale pe de-asupra!
Gata de războiu, băețelul înălță capul:
— Pe ce te prinzi că-ți dau două! Uite-acuma!
— Lasă-lasă! Nu te supăra. Am văzut eu că ești meșter.
Băețelul îl măsură cu luare-aminte, își dădu căciula pe ceafă și deodată izbucni:
— Domnule-domnule, nu ești mata *acela* dela întrunire?
— ...!...Dar tu de unde mă știi?
— Apoi bine, domnule, n'ai auzit cînd am strigat eu: Ura-ura-ura!
— Ba da; ba da!... Și tu ce căutai acolo?
— Eu?? Da' bine, domnule, cine-a vîndut la galerie, manifestu' partidului??
— Așa! Vrasăzică și tu faci politică?
— Eii, domnule! Eu îs Petrică!
— Bravo ție, Petrică. Ești un băiat de ispravă.
— Domnule, da' frumos ai mai vorbit! exclamă el din adîncul inimii.
— Bine-bine, Petrică, îți mulțumesc... Ei, îmi dai ziarele?
Însfîrșit le căpătă. Așteptîndu-și banii, Petrică îl privea ca pe un pom de Crăciun întrezărit într'o casă boerească.
— Uite, Petrică. Restul îl păstrezi: Pentru acadele.
Băețelul măsură cu spaimă hîrtia nouță de o sută.
— Hai, Petrică, ia-o!
Crezînd că vrea să-i sărute mîna, dădu să și-o ferească; dar băețelul, mai ager, i-o prinse în mînuța lui aspră, și voinicește i-o scutură, fără să spue nimic alt...
— Ascultă, Petrică, pe unde trebue s'apuc eu ca s'ajung la Copou?
— La Copou? Aha! O ei la dreapta, arătă el cu degetul, și mergi și mergi, până ce dai de casa lui Hălăceanu; după aceia faci înainte pe strada din mijloc, și mergi și mergi până la crîșma lui Șmil — știi la Șmil? — după aceia...
Domnul zîmbea.
— Stai, Petrică! Am încurcat-o!
Băețelul chibzui o clipă, făcîndu-și socotelile lui, — și se hotărî:
— Domnule, știi una? Te duc eu. Mă mai aștepți cîte puțin, cît intru pe la boeri să dau gazetele, — și te duc eu.
— Bine, Petrică! Mă duci tu.
Porniră. Petrică o lua înainte: Călăuză.
„Ediție specială: Opinia, Evenimentul, Mișcarea..."
Se stîrnise vînt. Și se clătinau înroșite adîncile ape ale văzduhului în care se cufundaseră arzînd galerele cu aurul toamnei...
„Ediție specială: Opinia, Evenimentul, Mișcarea..."
Uriașă și grosolană — dela căciulă până la ciubote — era îmbrăcămintea lui Petrică, pentru făptura lui copilărească. Și astfel, mai pur îi răsuna glasul, mai proaspeți îi apăreau obrajii.
Prin toamnă și amurg, Petrică era un înger coborît pe uliți în haină de scafandru, cu aripile subțioară.

* * *

Frunzele se tîrau, pluteau, zburau și se roteau în porfirii și galbene și ruginii spirale.
Trecea pe uliți Toamna: Cu salbele de-aramă 'n horă pe grumaji; cu șerpii vîntului în sîn; cu trupu 'nfășurat în colorate zdrențe; și 'n mîni, cu negre și sonore castaniete: Corbii.

*

Din vînt, din jocul frunzelor și din copacii care se zbăteau, cu frunzele zvîcnind, porneau îndemnuri nebunatice de goană 'n salturi.
Magda simțea vîntul despletindu-se cu părul ei delaolaltă. O prindea în lețuri de frunze rotitoare, o scăpa, și iar o 'ncercuia... Și ea se lăsa prinsă, rîzînd pe subt genele plecate.
Se întorcea dela școală. Liberă! Liberă!
O vultoare o ajunse din urmă, învăluind-o voinic. Își zmulse bereta din cap și începu să alerge. Ar fi vrut să se atîrne de vîntul înfrunzit ca de coama unui leu puternic; să se lase dusă departe, înfricoșată și fericită, cu toată toamna 'n urma ei foșnind...
Zmulgîndu-se din zborul vîntului, încununată cu frunze, se opri cu suflarea tăiată, în fața casei la cîțiva pași de domnul întovărășit de Petrică.
„Domnița Toamnei vine dela școală, cu alaiul ei".
Peste portiță fulgeră un salt roșcat, și dintr'odată, hămăind, cînele sări pe fetiță. Cu un avînt nepregetat, domnul se

repezi după el; încleştîndu-l cu amîndouă mînile, îl zmulse îndărăt, trîntindu-l de pămînt. O întorsătură de flacără, un mîrîit crunt, şi colţii jupuiseră o lungă şi lată fîşie din paltonul domnului.

— Elsa! Aici, Elsa! *Tout beau*, Elsa!

Bătînd din picior, înăsprindu-şi glasul, ameninţînd cu geanta şi bereta, Magda izbuti s'o potolească. Cu nestatornică supuşenie, căţeaua se culcă la picioarele ei, turtindu-şi botul pe labe, pleoştindu-şi urechile,— trăgînd cu coada ochiului spre străin.

— Vai, domnule! Iartă-mă, te rog! Sînt dezolată!.. Aşa răsplată pentru bunul samaritean! adăugă ea, stăpînindu-şi un zîmbet.

— Nu face nimica, Domniţ...—surîse îndreptîndu-se—domnişoară. I-aşa de frumos, cînele! Nu ştiam că sînteţi prieteni! E *setter*, nu-i aşa?

Petrică interveni, elegiac:

— Vai, dudue Magda! Uite ce ne-ai făcut! S'a dus bunătate de palton!

„Domniţa Toamnei se numeşte Magda şi paltonul meu e rupt: Bun!"

Fetiţa îşi îndreptă privirea spre domn—îşi scotea mănuşile din mîni, foarte liniştit,—apoi şi-o coborî spre palton. Genele mlădios răsfrînte, tremurară; la fel, bărbia rotuntă ca un merişor sălbatec, şi un hohot de rîs izbucni aşa de voios, aşa de proaspăt, că domnul începu şi el să rîdă. Ochii lui Petrică îi dojeni deopotrivă, pe amîndoi.

— Nu te supăra, domnule, dar seamănă cu Italia! se îndreptăţi Magda.

— Ce seamănă cu Italia, domnişoară?

Neputînd vorbi din pricina rîsului, fetiţa arătă cu degetul spre sfîşietura paltonului: Pornea de sus, din apropierea buzunarului dela piept, mergea cam pieziş, la vale, isprăvindu-se, lărgită într'un golf neregulat, aproape de poale. Şi 'n adevăr, avea o vagă asemănare cu harta peninsulei italice. Fîşia zmulsă atîrna pe jos, abia ţinîndu-se în cîteva aţe, ca un iatagan moale.

— Ş'acum să fim serioşi, începu fetiţa muşcîndu-şi buza.

Se aşeză la marginea trotuarului, peste ziarele lui Petrică, potrivindu-şi bereta. Pieliţa feţii bronzată rumen, buzele cu sînge de garoafă, şi negrul aprig al ochilor şi-al buclelor o făceau ţigancă; dar trăsăturile erau de madonă

— Ce gînduri ai ma a? Ne dai în judecată?

— În judecată? Pentruce, domnişoară?

— Cum pentru ce? Pentru Elsa!

Izbucniră de rîs, amîndoi. Petrică îi privea cu o atitudine de arbitru nemulţumit. Elsa urmărea din ochi, năucită, zborul frunzelor.

— Vrasăzică nu ne dai în judecată. Bine! Dealtfel eram sigură... Atunci am să-ţi fac o rugăminte mare, mare de tot...

O săgeată de vînt, înflăcărată de foi, trecu printre ei; pă-

lăria domnului se rostogoli însufleţită. Petrică se repezi după ea. Fetiţa se ghemui în pelerină, strîngîndu-şi bărbia la piept. În răstimpul de linişte următor, ridică spre domnul descoperit, o faţă întrebătoare ca după o poznă; întîlnindu-i privirea, repede întoarse capul înspre Petrică.

— Prinde-o, Petrică, hai! Bravo, Petrică!

Băeţelul venea în goana mare, aducînd pălăria în braţe ca pe-o găină scăpată. Oprindu-se alături de ceilalţi, începu să-i şteargă marginile prăfuite, cu mîneca.

— Înfund-o mai bine, că o ia vîntul, sfătui el, întinzînd pălăria.

— Mulţumesc, Petrică... Domnişoară, parcă vroiai să-mi spui ceva.

— Da, domnule... Adică, să te rog frumos, să nu cumva să te plîngi lui tătăelu. Fiindcă... ştii, Elsa a mai făcut şi alte isprăvi, şi tătăelu vrea s'o trimeată la ţară. Vrea să mi-o ia: închipueşte-ţi! Ş'ar fi păcat! Uite numai ce frumos sare: Elsa, hop!

Cu o cochetărie moale de etolă azvîrlită pe grumaji, Elsa îşi încolăci trupul peste portiţă în salt lin.

— Bravo, Elsa! Admirabil!... Bine, domnişoară, am eu înfăţişare de-a fi călăul Elsei?

— Aşa! Ei, îţi mulţumesc din toată inima.

Sărind de jos, îi cuprinse mîna, cu amîndouă mînuţile ei, scuturîndu-i-o puternic. Folosindu-se de acest prilej, domnul se descoperi, prezentîndu-se. Totodată, păstră în mînă o mînuţă brună cu degetele subţiri şi pline de cerneală, şi aplecîndu-se o sărută. Fetiţa se înroşi. Îşi smulse mîna pripit; închizînd-o şi-o ascunse subt pelerină.

— Am avut teză astăzi, şi-s toată pătată de cerneală... *Pelikan-Tinte*, adăugă ea, cu o intonaţie impertinentă, răscumpărîndu-şi sfiala de o clipă.

— Ce facem cu asta? întrebă Petrică, întristat deabinelea ridicînd de jos fâşia paltonului.

— Adevărat! Ce facem cu paltonul? se îngriji Magda.

— Căutăm o soră de caritate, îi răspunse domnul, privind-o,—şi-i cerem cîteva ace de siguranţă să-l bandajăm pe rănit.

— Nu. Facem altfel, hotărî fetiţa. Intrăm în casă şi-l cîrpesc eu: Măcar atîta să fac pentru bunul samaritean!

— Nu mai mergem la Copou? se alarmă Petrică.

— Ce să fac! Aşa nu se poate. Îţi mulţumesc, Petrică. De-acum poţi pleca.

— Ş'ai să stai mult?

— Ştiu eu, Petrică!

Luîndu-şi ziarele subţioară, Petrică bodogăni un rămas-bun, şi se îndepărtă botos şi grăbit.

— Să intrăm, atunci.

Madga îl privi ironic: Se lupta cu portiţa, cînd îmbrîn-

cind-o cu umărul, cind zgilţiind-o cu minile, fără s'o poată deschide.

— Incerci degeaba: E tras zăvorul pe dinăuntru!

— Aa!

Ţine-mi te rog geanta şi pelerina. Aşa, mulţumesc. Acum fii bun şi 'ntoarce-te cu spatele cit număr cinci. Aşa. Incep: Una, două...

Cu mişcări agile de balerină se agăţă de poartă, o sui, sprijinindu-se cu virful piciorului de clanţă...

— ...trei... patru...

...îşi făcu vint şi cu rochia umflată sări dincolo, căzind în virfuri.

— ...cinci. Poftim înăuntru.

— Cum ai intrat, domnişoară?

— La fel cu Elsa.

— Cum! peste? întrebă el, descriind cu braţul un salt.

— Nici vorbă!

— Poftim! Domniţa Toamnei e şi acrobată!

Intră în ogradă. Fetiţa îl măsură, vrind parcă să-l întrebe ceva şi neîndrăznind.

— Ai să răceşti, domnişoară: E frig!

— Mata ai copii?

— Nu, domnişoară! De ce?

— Aşa... Ai vorbit întocmai ca mămăica!

Ii aşeză pelerina pe umeri, închizîndu-i-o subt bărbie.

— Mulţumesc... da' geanta unde-i?

— La mine; o păstrez.

— Dac'ai şti ce am în ea!

— ...?

— Ceva bun... Da', aşi vrea să-ţi spun ceva şi...

Ridică din umeri.

— Mă rog, domnişoară!

— Uite! Cum să-ţi spun!... Am uitat cum te cheamă; adică n'am auzit bine... Şi trebue să te prezint mămăicăi. Te rog, mai spune-mi odată, bunule samaritean.

— Petru Donca, domnişoară.

— Cum?

— Petru Donca!

— Atunci mata eşti musafirul de astă-sară?

— Care musafir, domnişoară?

— Nu eşti mata profesor universitar, avocat, orator... însfîrşit camaradul lui tătăelu, dela Paris?

— Eşti fata lui Ştefan?

— Da, sigur!

— Doamne-doamne! Ce intimplare minunată!... Domniţa Toamnei fata lui Ştefan!

Magda zîmbi pe furiş; aplecîndu-se, alintă capul Elsei.

— Şi eu care aveam o antipatie de neînchipuit pentru domnul profesor Petru Donca! Nu-l puteam suferi!

— De ce, domnişoară? Cu ce ţi-am păcătuit?

— Eii! Mata, cu nimic!... Ştii, eu te vedeam cu totul altfel: Grav, pedant...

— Nu-s, domnişoară!

— ...cu barbă, musteţi şi ochelari de aur...

— N'am, domnişoară!

— ...chel...

— Vai, domnişoară!

— ...cam gras, şi îmbrăcat fără gust...

— Dă, domnişoară!

— ...bătrin...

— ...

— Intr'un cuvînt, profesor, profesor universitar!

— Sînt, domnişoară. Asta n'o pot tăgădui. Dar să uităm! Şi spune drept, am aerul?

— Nuuu!

— Atunci nu mai sînt!

— ...Ştii, se spovedi Magda, eu te vedeam cu totul, dar cu totul altfel! Nu mi-ar fi trecut prin minte că domnul profesor Petru Donca, e simpatic, elegant, *bon-enfant*,—nu te superi?

— Dimpotrivă: Sînt măgulit.

— Şi n'ai accent muntenesc!

— Sînt moldovan, dudue! Transfug, ce-i drept, dar tot moldovan am rămas.

Fetiţa nu-l asculta. Il privea stăruitor, cu fruntea încreţită, cercînd parcă să-şi amintească ceva. Deodată se însenină. Zîmbi.

— Ştii cu cine semeni?

— ...Nu... nu ştiu!

— Ghici?

— Dă! Ştiu eu!

— Spune-aşa... cu...

— Cu tata!

— Eii! Fără glumă!

Il bufni risul deabinelea.

— Dar nu glumesc deloc: I-adevărat.

— Bine, cred, dar eu nu-l cunosc!... Nu. Cu altcineva. Hai... cu...

— ...?

— Cu *L'homme qui assassina.*

— ...?

— Da! N'ai cetit romanul lui Farrère?

— A!... Şi-ţi place?

— Cine?

— Romanul!

— Foarte mult!

— Dar eroul?... Sé... Sévignac parcă-l cheamă?

— Vai, nuu! *Le marquis Renaud de Sévigné Montmoron*: Nu-i aşa că sună frumos?... Imi place, sigur că-mi place!
— Atunci şi eu?
— ...Şi el era un bun samaritean, oftă fetiţa.
— Ş'atunci cum mă botezi: Bunul samaritean? sau *L'homme qui assassina?*
— Cum? Cum?... Bunul samaritean îţi spun; —*L'homme qui assassina*, e prea lung... şi nici nu vreau să se ştie acasă că l'am cetit!... Bine! da' de ce stăm noi la poartă? Haidem în casă!
„Ediţie specială: Opinia, Evenimentul, Mişcarea..."
Glasul lui Petrică răsuna departe, clar, ca o chemare de muezin al copiilor.
— A! Inc'o clipă! Bine că mi-am adus aminte! Ce ne facem cu paltonul?
— Il cîrpim.
— Ei, nu asta! Ce spunem acasă?
— Spunem foarte frumos, că venind spre casa dumneavoastră — deşi... să vii la masă la ora asta! — In fine, găsim noi altceva! Vrasăzică spun că mergînd pe stradă am fost încolţit de un cine..
Alarmată, fetiţa dădu din mînă.
— Bine înţeles, nu Elsa, — un cine oarecare.
— Bravo! Sîntem prietini, bunul meu samaritean!
Şi din nou, fetiţa îi scutură mîna în minuţa ei autoritară.
— Şi-mi dai voe să-ţi spun: Domniţă?
— Ei!... Bine, da' nu intrăm odată 'n casă? Hop, Elsa!
Peste braţul întins din fugă, Elsa sări, roşcată şi despletită ca flacăra unei torţe.
„Domniţa Toamnei e fermecătoare... şi bunul samaritean e ridicol".

* * *

— Sărut mîna, dudue.
— Buna ziua, Catincuţă. Mămăica s'a întors?
— Incă nu. Da' ştii, dudue, că nu arde... ista, cum îi zice?... ceia: lectrica.
— Ei! Ce ne facem?
— Şi n'avem nici gaz, nici lumînări.
— Camica!
Un băeţel se repezi din odaia din fund, se împiedecă de pragul antreţelului şi căzu.
— Vezi, Săndel! îl dojeni Magda. Ţi-am spus să mergi încet!... Unde ai bubuţa? Arată Camicăi.
Băeţelul şovăi. Scăpase teafăr şi era şi deprins cu astfel de emoţii. Hotărîndu-se la toată urma, arătă cu degetul spre frunte.

— Hai să-i sărute Camica... A trecut bubuţa?
Dădu din cap, măsurînd cu coada ochiului, întrebător, pe domnul care se oprise în pragul uşei deschise.
— Fugi din dreptul uşei, Săndel! Iar ai să răceşti!... Na! că te-a prins Camica!
Intr'o clipă vasta pelerină îl înecă în faldurile ei, pe de-a'ntregul. Fetiţa îl încercui cu braţele.
— Poftim înăuntru, bunule samaritean, şi închide repede uşa.
— Camicaa! Dă-mi drumul, Camicaa! răsuna glăsciorul înăduşit.
Desfăcînd strînsoarea braţelor, fetiţa îl lăsă în voe. Se desfăcu, zbătîndu-se, şi eşi de subt pelerină războinic şi ciufulit ca un bondar de subt frunze.
— Camica sînt eu, bunule samaritean. Mama e mămăica; Magda e Camica. Adică la fel cu mămăica şi totodată mai mică: înţelegi nuanţa? Cam asta e etimologia Camicăi: Opera lui Săndel, adăugă ea, pieptănîndu-i părul cu mînile.
— Săndel, spune drept, pe cine iubeşti mai mult: Pe mămăica sau pe Camica?
Băeţelul dădu să răspundă, dar mai iute se răzgîndi şi rămase cu buzele înflorite. Le închise, hotărît. In schimb, mînuţa lui dezmierdă într'ascuns rochia Camicăi.
— Piii, Săndel! Nici nu băgasem de samă! Tare mai sîntem pupuia! Cine ne-a gătit aşa?
Băeţelul arătă cu ochii şi cu genele spre Catinca. Era îmbrăcat în hăinuţe de catifea neagră: Pantaloni scurţi; bluză cu guler răsfrînt, strînsă la mijloc de o centură îngustă. Ciorapi lungi, pantofi de lac. Faţa plinuţă dar cam palidă, poate din pricina ochilor prea mari, prea negri, împovăraţi de gene lungi; poate din pricina buclelor murii, descoperind o frunte albă şi bombată. Zvelt în hainele întunecate, cu pelerina desfăşurată la picioare, părea o miniatură de Hamlet.
— Bunule samaritean, nu-i aşa că-i delicios? întrebă pe şoptite, Magda, cu ochii strălucitori.
— Semănaţi mult, amîndoi. E pajul Domniţei!
— A! Dar am uitat să vă prezint. Săndel, dă mîna cu domnul. Haide, Săndel, n'o asculţi pe Camica?
Ultimele vorbe îl hotărîră. Intinse braţul în sus, ţinînd mîna închisă. Părea că-şi dărueşte pumnul, ca un pomuleţ întâiul rod. Iţi venea să-i mulţumeşti, în loc să-i strîngi mîna. Domnul i-o sărută.
— Acum poftiţi în salon.
Şi văzînd că era aşteptată să treacă înainte:
— Poftiţi-poftiţi. Eu mai rămîn... Catinca, ştii unde-s cheile dela şifonieră?
— Nu, dudue. Le-om căuta.
— Ba să mi le scoţi din pămînt, că de nu... să ştii că nu-ţi mai fur ţigări dela tătăelu!

— Bine, dudue, zîmbi femeia, cu mîna la gură.

— Tu, Săndel, stai cu domnul în salon, până ce vin şi eu... Du-te, Săndel, nu fii sălbatec! Dacă te porţi frumos îţi aduce Camica ceva bun: Ştii tu!

Săndel se desprinse în silă, de lîngă Magda. Intrînd în salon, ocoli duşmănos fotoliul pe care se aşezase străinul şi fără să-l privească, se opri în mijlocul vastei încăperi, alături de-un căluţ de lemn.

In ferestre, amurgul se stingea roşu, lăsînd cununi de maci veştezi pe aerienele troiţe ale cercevelelor. Focul din sobă dura dealungul covorului o alee blondă străjuită de noapte ca de plopi înalţi.

Tăcere. Taină. Afară, tînguiri de vînt.

La marginea aleii, Săndel—mai mult presimţit—veghea alături de căluţul ţintuit acolo de o vrajă. Icoana unui miez de basm...

— Săndel!

Mut, copilul se întoarse către cel care turbura tăcerea, îl privi... şi mergînd de-a îndăratelea, începu să se îndepărteze tîrînd căluţul după el. Trecură prin luminiş, înzeuaţi de văpăi...

— Săndel, uite ce am eu!

Un ceas de aur străluci în mîna întinsă. Săndel se opri nehotărît; căluţul parcă vroia să zvîrle.

— Uite, Săndel: Ceasul are aripi.

Capacele desfăcute oglindiră flăcările şi jarul din sobă. Săndel se opri, lăsînd frîul. Căluţul galopă în loc, pe tălpile de lemn,—cînd luminat, cînd nevăzut.

— Ascultă-l Săndel! Cîntă...

Cling... ing... cling... ing... Cînd ultimul sunet împaenjeni tremurător tăcerea, Săndel îmblînzit, se apropiase de ceasornic.

— Nu zboară după ce cîntă? şopti el.

— Nu poate zbura, saracu! Sînt grele aripile şi el e prea mic!

Incîntat şi compătimitor, Săndel nu-şi mai lua ochii dela ceas.

— Săndel, vii la mine 'n braţe? Dacă vii, să ştii că-ţi istorisesc o poveste frumoasă: Cum şi ce fel a fost odată o păsărică, prefăcută în stană de aur. Ce spui, Săndel?

Cu evlavie, fără să răspundă, se lăsă urcat pe genunchi. Ochii lui se îndreptară solemni spre buzele povestitorului. Işi rînduise mînuţile una lîngă alta pe genunchi, ca un caet:l desfăcut pe un pupitru.

— Aaa! Mi l-ai furat pe Săndel!

Abia îşi stăpînî o exclamare; Săndel îl simţi tresărind. Magda îşi schimbase haina, şi răsărise pe neaşteptate în bătaia focului, mai Domniţă, mai şcolăriţă. O reţea de fir bronzat, al cărei chenar îngust se arcuia deasupra sprincenelor, îi rotunjea părul strîngîndu-i-l pe tîmple, de unde se revărsa în clopot de bucle. Rochia de tricou albastru îi descoperea gîtul plinuţ şi înalt, închizîndu-l într'un pufos hotar de blăniţă cenuşie; se alinta pe umerii rotunzi şi-atît de mici c'abia ar fi umplut mînuţile lui Săndel; învăluia sînii, cu o gropiţă de umbră la mijloc, destăinuindu-le copilăria; se inela molatec în jurul mijlocului; şi sprintenă, ovală, aluneca pe coapse.

De subt brăţările de blăniţă ale mînecuţelor scurte, braţele goale surîdeau; şi-n loc de inele pe degete, numai pete de cerneală.

— Italia se reface cu acul, la lumina focului. Luminări nu-s! Gaz nu-i! Camica e trădată! Acesta-i buletinul zilei de azi... Vreţi să mai adăugaţi ceva?

— ...

— Sper că nu m'am îmbrăcat pe dos! urmă ea, văzîndu-se atît de lung privită.

— Nu, Camica! o asigură Săndel.

— Sînt sigură că mă vorbeaţi de rău!

— Camica s'a făcut pupuia: Vorbesc în numele lui Săndel!

Fetiţa se înclină, trezind uitate ariette cu mişcarea şi surîsul ei.

Cling... ing... cling... ing...

— Ce-i?

Se apropiè intrigată, călăuzită de sunetele mici, şi descoperind ceasul, îl luă în mînă.

— Oo! E delicios! Ce lucru fin! Şi ce sunet! Ce drăgălăşie!... Şi ce desen ciudat! reflectă ea, urmărind în deaproape, podoaba capacului.

— Arată-mi şi mie, Camica.

— Stai puţin, Săndel, să vadă Camica... O bisericuţă, Săndel!

Genele fetiţei stinseră deodată, toate candelele aprinse în bisericuţă, de jarul sobei.

— ... Un clopot răsturnat pe jos! Şi-o păsărică... moartă? Ce-o fi însemnînd!

Intoarse ceasul, descifrînd celălalt capac.

— Săndel! să vezi ce pupuia! Numai, numai bisericuţe... şi cerul cu Dumnezeu şi îngeri...

... Ca o iconiţă rotundă şi naivă.

— Bunule samaritean, de unde-l ai?

— Cum, Domniţă! nu ştii povestea păsărelei?

— Aa! E o poveste la mijloc! se dumeri Magda, înţelegînd prieteşugul cu Săndel. Atunci mă fac mititică şi ascult.

Luînd o pernă, se aşeză jos, cu picioarele încrucişate, alături de fotoliu.

— Vrasăzică, ceasul care cîntă e o păsărică? întrebă ea, deschizînd basmul, cu o privire de complicitate.

— Adică *a fost*, o îndreptă povestitorul, începînd. Eu l-am căpătat...

— Dela bunici? întrebă, competent Săndel.

— Nu. L'am căpătat dela un vrăjitor bătrîn de cînd lumea, care trăia la Florenţa...

— La Florenţa! memoră în şoaptă, Săndel.

— A! La Florenţa! se bucură Magda ca la auzul unei veşti plăcute.

— Da... O cetate frumoasă, dintr'o ţară blagoslovită ca cele din basme: S'o numim ţara lui Stînjenel-Impărat.

— Stînjenel-Impărat? zîmbi Magda.

— De ce nu, Domniţă?.. Inconjurată din toate părţile de valurile mărilor albastre, Italia e o alee printre stînjenei.

Inchizînd ochii, Magda respiră adînc mările Italiei albastre.

— Spune povestea, îl rugă Săndel, cu o uşoară mustrare în glas.

— Şi în cetatea Florenţei sînt atît de multe biserici că dacă le priveşti de pe-o înălţime, vezi crucile sclipind una lîngă alta, ca spicele într'un lan de grîu... Tu ştii, Săndel, ce-i un lan de grîu?

— Din care se face pîne. Avem şi noi la Hoiseşti, se făli băeţelul.

— Şi asta n'ar fi mare lucru! Că mai sînt puzderii de cetăţi pe-acolo, pline de biserici! Cetatea Romei, cetatea *Milanului*, au chiar mai multe! Dar niciuna din ele n'are clopotele *Florenţei*! Cînd sună toate, în cor...

— „Le ciel est un immense instrument de musique religieuse", recită Magda, trunchiat, din Anatole France.

— Ai citit şi „Le Lys Rouge"?

— De cînd!

Adevărul e că începuse cartea de curînd şi se oprise chiar la pasajul pomenit.

— De cînd! o îngînă el în glumă. Bine, Domniţă, doar nu-i fi avînd o sută de ani?

— Chiar o sută, nu! Am optspre...

Avea şaptesprezece neîmpliniţi.

— Nu-ţi spun! Ghici?

— Să vedem! Mai întâiu, un interogator: Cine ţi-a plăcut mai mult din „Le Lys Rouge"?

— Jaques... adică Thérèse.

— De ce? Fiindcă sînt tineri?

Magda simţi că-i năvăleşte sîngele în obraji. Nu răspunse... Jaques Dechartre era sculptor. Se înroşise fiindcă Ionel era pictor.

— Choulette nu ţi-a plăcut?

— 'M!... Ce-i drept, e plin de haz! Dar prea e neîngrijit! Sînt sigură că mirosea a cîne plouat.

— Bietul Choulette!

Incepu să rîdă.

— Am spus o prostie? se răzvrăti Magda.

— Nuu, Domniţă! Dar eşti atît de tînără!

— De ce? întrebă jignită, Magda. Fiindcă nu-mi place Choulette?

— Fiindcă ai optsprezece ani, Domniţă!

— Camica! se văită Săndel care nu putea suferi antractele nici la teatru.

— Iţi cer ertare, Săndel!.. Dacă mă necăjeşte domnul! se îndreptăţi ea, muncindu-şi mintea să priceapă de ce era *atît de tînără*.

— Unde-am rămas, Săndel?

— Cînd sună clopotele...

— Aşa... Cînd sună clopotele toate...

Intinse mînile, aşteptînd parcă să se scuture asupra lor vorbele frumoase, din clopotele Florenţei.

— ... Florenţa cîntă, nu clopotele... Aerul cîntă, nu clopotele. De pretutindeni te învălue vibraţiile bronzului. Le simţi cu fruntea, le dezmierzi cu mînile, le simţi pe buze, le auzi în inimă... Te scalzi în ele ca într'o apă care cîntă,—te ineci în vaerul lor...

— Te ineci? întrebă galv, Săndel.

— Săndel! îl dojeni Magda, zîmbind.

— Aşteaptă, Săndel, abia de-acuma începe povestea.

Băeţelul se încordă.

— Demult-demult, era la Florenţa o bisericuţă mică şi dărîpănată,—dar clopotul ei le'ntrecea pe celelalte... aşa de pildă, cum Cenuşăreasa era cea mai frumoasă fată din împărăţie, deşi locuia într'un bordeiu, acoperită de cenuşă şi de întuneric...

Tu ştii povestea Cenuşăresei, Săndel?

Genele copilului se aplecară: O ştia.

— Ş'atît de limpede suna clopotul de care-ţi spun, ş'atît de dulce, că Dumnezeu a dat poruncă norilor să ocolească în vecii-vecilor, cetatea Florenţei, şi i-a subţiat chiar cerul, ca să poată asculta mai bine glasul clopotului florentin... Şi de aceia, cînd suna clopotul, pictorii cei iscusiţi de-acolo, priveau spre cer, şi întrezăreau prin el...

Zîmbi, presimţind întrebarea mută care desfăcuse buzele lui Săndel.

— Pe Dumnezeu, chiar pe bunul Dumnezeu, aplecat asupra pămîntului... aşa cum l-au şi zugrăvit pe bolţile bisericilor.

— Se văd şi îngerii? se informă Săndel.

— Fireşte.

— Mata i-ai văzut? stărui el.

— Nu-ţi spun, Săndel!.. Ii vezi adunîndu-se pîlcuri-pîlcuri, uşori şi mărunţi, ca nouraşii albi în jurul lunii, oglindiţi într'o apă clară.

— Şi nu cad jos? se îngrijoră Săndel.

— Cum să cadă, cînd au aripi şi stau deasupra cerului!

— Vezi, Camica! Numai eu n'am voe să mă sui pe acoperiş!

— Asta-i altceva, Sândel! replică Magda. Ei sînt îngeri şi nu-i lasă Dumnezeu să cadă—cît sînt cuminţi—; pe cînd tu eşti un măgăruş mititel, măgăruşul Camicăi!

— Eii, Camica!

— ...Şi cum spuneam, cînd suna clopotul, pictorii priveau spre cer, dar ceilalţi oameni ascultau...

— Mata ce făceai?

— Eu ascultam, Sândel.

— Atunci cum ai văzut îngerii?

— Am tras cu coada ochiului.

— Aşa! se linişti Sândel.

— ... Şi clopotul scăldat în soare şi în vînt curat, cînta... şi toţi cei care-l ascultau, începeau şi ei să cînte: Din gură şi aveau glas de aur; din...

— Mata cînţi? întrebă logic, Sândel.

— Sândel! îl dojeni Magda. Domnul nu cîntă; el spune poveşti frumoase.

— Astfel, urmă povestitorul, cu sporită însufleţire,—toţi cîntau, toţi pictau în binecuvîntata împărăţie a lui Stînjenel-Împărat, unde clopotul era nesecat izvor de artă,—şi toţi erau fericiţi, numai clopotul florentin nu era.

— De ce? întrebă Magda.

— De ce? repetă politicos Sândel, simţind că se plictiseşte între atîtea clopote serioase.

— Fiindcă era singur.

Se opri gînditor, în singurătatea clopotului dătător de fericire...

— Sândel, roagă tu pe Camica să-mi dea voe să aprind pipa; dacă n'o supără fumul, bine-înţeles.

— Cum nu!

— S'a isprăvit povestea? întrebă Sândel dezamăgit şi satisfăcut totodată.

— Nuu! Mai este! Nu-i aşa, bunule samaritean?

— Dacă vrea Domniţa!

Pufăi de cîteva ori; din căţuia roşcată a pipei se aureolă o căpşună incandescentă... şi se stinse. Funigei de fum aromat—santal, iarbă-mare—se destrămară prin lumina focului. Sândel se împrieteni cu pipa.

— Ascult! îndemnă Magda pe povestitor.

— Într'un crîng, departe... începu el, cu ochii întredeschişi ca cineva care-şi aminteşte şi vede,—trăia odată o privighetoare... O iubeau şi o răsfăţau copacii şi toate vietăţile crîngului şi-ale pădurilor dimprejur, nu atît din pricina meşteşugului la cîntec—firesc neamului ei—cît din pricina drăgălăşiei...

— Cum o chema? întrebă distrat, Sândel.

— Cum o chema? murmură el.

Privi o clipă capul Magdei,—şi de pe buzele ei mute, şi din copilăria lui, desprinse numele dezmierdător.

— Miculi era numele ei.

— Mi-cu-li! se minună Sândel, silabisindu-l ca din fluer.

— Miculi! şopti Magda.

— Miculi, urmă povestitorul, nu cînta...

— Era mută? se alarmă Sândel.

— Nu, Sândel! Era veselă: Rîdea...

Magda-i zîmbi. Şi zîmbetul ei se îmbină cu rîsul lui Miculi, în sufletul povestitorului...

— Cînd răsuna rîsul lui Miculi, chiar neastîmpăratele veveriţe se opreau locului,—să-l asculte. Sau dacă se întîmpla să se abată Miculi prin scorbura lor, se ridicau în două lăbuţe stropşindu-se la alunele vorbareţe: „Linişte, obraznicelor! N'o vedeţi pe Miculi!" Şi uitau să-şi isprăvească miezul început, fiindcă trilul lui Miculi, în scorbură, era mai dulce decît miezul alunelor..

Sândel uitase de pipă.

— ... Miculi era veselia crîngului. Şi rînd pe rînd toţi copacii o adăposteau în frunzişul lor—cîte o noapte fiecare: Nu mai mult,—fiindcă numai o Miculi era şi bunici atîţia!

— Toţi copacii erau bunicii lui Miculi?

— Da, Sândel, Miculi avea mulţi bunici!

— Ce bine! jubilă Sândel, altruist.

— ... Până cînd, într'o bună zi, mare mîhnire se abătu asupra crîngului: Miculi îl părăsea. Aflase ea dela un cocostîrc pribeag, de faima clopotului florentin, şi cum era iscoditoare, se hotărî să plece într'acolo, să-l vadă.

— Eu n'aşi fi plecat! se pronunţă Sândel, gîndindu-se la alunele din crîng.

— Tu încă n'ai aripi, Sândel... Aşa dar, Miculi luîndu-şi bun-rămas dela copaci şi dela toate vietăţile care o iubeau,—porni la drum.

În urma ei plîngeau copacii strîngîndu-se în braţe cu urşii, şi oftau din greu; plîngeau bietele veveriţe de se prăpădeau, ştergîndu-şi ochii cu cozile...

— Cu cozile! Nu cu lăbuţele?

— În lăbuţe aveau alune!

— Şi le mîncau?

— Da, Sândel! Mîncau şi plîngeau... pe cînd lupii urlau a pustiu...

— Şi Miculi? sări Sândel dela alune, ca o veveriţă.

— Miculi zbura... Şi după ce străbătu ea cale lungă, cu soarele şi stelele,—după ce munţii crînceni, care se bat în capete, la glasul ei se despărţiră, dîndu-i drumul...

— Munţii se ciocneau?

— Cum, nu ştii?

— Nu ştiu!.. Cum se ciocneau? Te rog, spune-mi!

Povestitorul îşi aplecă faţa înspre foc.

— Uită-te la mine, Săndel.
Incruntîndu-se, își apropiè sprincenele aproape să și le îmbine...
— Ce urît ești! Nu fă așa!
... Și descrețindu-și fruntea deodată, sprincenele se 'ndepărtară, fiindcă inseninarea zîmbetului trecuse printre ele.
— Și Miculi a trecut pe aici? îi întrebă Săndel, umblîndu-i cu degețelul pe spinarea nasului în sus, printre sprincene, pe frunte...
— Da, Săndel, da' mă gîdili.
— Și s'a duus, Miculi! cîntă Săndel, petrecindu-și degețelul, prin părul alb și negru al povestitorului.
— Și s'a duus... Și după multe alte peripeții, Miculi ajunse în împărăția lui Stînjenel-Impărat... Cutreeră ea dealungul și dealatul împărăția, și într'o noapte nimeri tocmai la Cetatea...
— Florenței! proclamă Săndel.
— Ai ghicit.
— Și Miculi a ghicit?
— ... Nu, lui Miculi i-a spus o bufniță cum se cheamă cetatea. Și cum a ajuns, s'a și pus să caute clopotul de care îi vorbise cocostîrcul.
— Da' de ce nu i-a spus bufnița, unde-i clopotul?
— Fiindcă bufnițele dorm ziua, și clopotele dorm noaptea. Așa că bufnița nu știa de clopot.
— Ce proastă!
— Clopotele, cum îți spuneam, dormeau toate. Și Miculi, alegînd la noroc, un clopot uriaș, cît o peșteră, îl întrebă: „Clopot mare, clopot mare, spune lui Miculi, care-i clopotul cel minunat și unde-i?" Dar clopotul, turburat din somnul lui adînc, se încruntă fioros, și clătinindu-se, bufni: „Nu știu!" — speriind-o pe biata Miculi.
Săndel se cutremură. Văzînd-o însă pe Camica lîngă el, se îmbărbătă, — și luînd apărarea lui Miculi, arătă pumnul, povestitorului și clopotului rău crescut.
— Așa păți ea cu toate clopotele.
— Nu le pot suferi! mormăi Săndel însuflețit de un resentiment mai vechiu împotriva lor.
— Intr'un tîrziu, ostenită, abătută, Miculi căută un adăpost. Și dînd cu ochii în apropiere, de o bisericuță dărăpănată, zbură intr'acolo, intră în gura clopotului, și văzînd că n'o alungă se așeză chiar pe inima-i de bronz. Și iată cum, din întîmplare, Miculi descoperi clopotul pe care-l căutase mult și bine până atunci.
— Daa?
— Așa, Săndel. Acolo adormi.
— Și nu se temea singură?
— Cum? Săndel se teme să doarmă singur?
— Nu! protestă băețelul cu jumătate-glas, trăgînd cu ochiul la Magda.

— Nici Miculi nu se temea... Și din acea noapte, clopotul rămase mut.
— De ce? tresări Magda.
— Fiindcă dormea! o lămuri Săndel.
— Fiindcă era fericit, Domniță... Dar să isprăvim povestea... In zorii zilei, clopotul deșteptîndu-se pentru *matine*...
— Ce-i asta matine? întrebă Săndel.
— Cîntece pentru slujba de dimineață, îi desluși Magda. Tu nu mai știi, Săndel? *Frère Jacques! Frère Jacques! — Dormez-vous? Dormez-vous? — Sonnez les matines! Sonnez les matines!*..
— Bim-bam-bum; bim-bam-bum! intonă Săndel, cu glas de bas-sopran, amintindu-și cîntecul.
Privind-o pe Magda, povestitorul simți atît de adînc fericirea clopotului florentin, încît dezmierdă buclele lui Săndel.
— Și ce-a făcut clopotul? se interesă copilul.
— ... Clopotul trezindu-se, gata-gata să sune matinele, — se opri: Nu mai era singur! Pe inima lui deșteaptă, un somn mititel stăruia încă: Miculi visa... Și clopotul tăcu, de teamă să n'o turbure, de teamă să nu rămîie singur.
— Până la cîte ceasuri a dormit Miculi? întrebă Săndel.
— Ca și tine, Săndel, — zîmbi povestitorul. Și cum deschise ochii, începu să rîdă. Și rîsul ei răsfrînt în bolta de metal sonor, se răsturna în alte risete sglobii, necontenit asupra ei. Toată dimineața se jucă singurică — ea cu rîsul ei — ca un copil cu chipul lui răsfrînt și sfărîmat în apă. Și abia într'un tîrziu, amintindu-și unde era și pentru ce venise, se tîngui cătră clopotul care-o adăpostea: „Clopot, clopot drăgălaș! Spune lui Miculi, unde-i clopotul cel minunat? Să-l vadă și ea!" Dar clopotul, de teamă să n'o sfarme — căci Miculi tot pe inimă-i ședea, — tăcu. Și tăcu zile și zile dearîndul, cu Miculi ușoară ca o glumă pe inima de bronz...
— Da' ce mînca Miculi? întrebă Săndel.
— Ce mînca?... o hrănea un Săndel cași tine.
— Daa? Cu ce?
— El mînca numai cojița pînii: Aceia îi plăcea lui...
— Și mie! aprobă Săndel. Face: Cranț-cranț!
— Și miezul îl fărîmița mărunt și-l ducea lui Miculi.
— Cum?
— Cum?... Se suia în clopotniță...
— Și-l lăsa dascalul?
— Dascalul dormea.
— Ha-ha! Și el îi fura cheile!
— Intocmai! Suia țupa-țupa, scările, și ajungînd sus în clopotniță o hrănea pe Miculi.
— Și Miculi mînca tot?
— Sigur, Săndel! Copiii cuminți mănîncă tot, răspunse Magda.

— Şi nu s'a mai întors în crîng?
— Niciodată, Săndel.
— De ce?
— Fiindcă aşa a vrut Dumnezeu.
Un zîmbet amar trecu pe chipul povestitorului.
— Dumnezeu, începu el, se întreba de ce nu sună clopotul care-l desfată. Şi tot întrebîndu-se şi văzînd că dezlegare nu-i,—a desprins din ceruri, puntea Căii-Laptelui; pe ea, un înger nevăzut zbură şi pogorînd în cetate lămuri taina. O află şi Dumnezeu şi mare-i fu mînia ştiind că fericirea amuţise glasul clopotului florentin... Se cutremurară îngerii, cu aripele fulgurînd de spaimă; se învineţi cerul de mînia Domnului; şi nouri negri întunecară lumina soarelui. În cetate, se zbuciumau clopotele să alunge cu glasurile lor creştine iadul care-acoperea cetatea...
Săndel se cutremură; glasul povestitorului răsuna aspru. Magda încreţi fruntea.
— Şi Domnul, resfirînd în chip de blestem degetele mînii drepte,—trăsnete şi vijelie se abătură asupra Florenţei... Şi zmuls de uragan, clopotul se prăvăli sfărmînd pe Miculi cu inima lui grea.
— A ucis-o? întrebă Săndel, cu o înfiorare în glas.
— Da.
Capul lui Săndel se aplecă.
— Şi i s'a făcut milă soarelui, zărind trupul zdrobit al cîntăreţei, şi l-a prefăcut în stană de aur amestecînd şi o fărîmă din inima de bronz. Şi vaerul inimii care-a iubit-o şi a ucis-o pe Miculi, răsună încă şi va răsuna mereu... Ai ascultat, Domniţă, fărîma muzicală a inimii de bronz, veghind trupul lui Miculi... Şi s'a sfîrşit povestea scrisă pe o aripă de aur.

În tăcerea deplină, toamna scutură un trandafir alb: Săndel plîngea, cu capul sprijinit de pieptul povestitorului,—alungînd delicata povară a mîhnirii.
— Săndel! Uite pe Camica! Măi prostuţule! Asta-i o poveste; nu-i adevărat!
Magda, ridicată în genunchi, îi dezmierda obrajii cu o mînă, ţinînd în cealaltă ceasornicul...
— Săndel! Vrei să-l mai auzi cîntînd?
Printre suspine, băeţelul îngînă un da.
— Uite: ia-l tu în mînă! Aşa. Acuma apasă... Aşa... Auzi ce pupula cîntă?
Tainic şi îndepărtat răsunet! Condurii de argint ai orelor florentine, coborau în menuet, printre dureri şi bucurii, treptele de cristal ale vremii.

— De ce-ai ucis-o pe Miculi? îl mustră Magda, ca să-l aline pe Săndel.
— Dumnezeu a ucis-o, Domniţă,—nu eu.

Înţelegînd din privirea Magdei, că basmele pentru copii se isprăvesc altfel, adăugă:
— Dar s'a căit şi Dumnezeu!.. Săndel, povestea nu s'a isprăvit: A trecut doar în cer!
Adevărat? învie Săndel, cu o lucire în ochii umezi.
— Întreab-o şi pe Camica!
Magda, drept răspuns, îndemnă pe povestitor şi îndrumă basmul:
— Adică a intrat în rai.
— Şi Miculi i-acolo? se înveseli Săndel.
— Se putea altfel!
— Şi clopotul?
— Şi clopotul, Săndel!
— Şi-s împreună?
— Ascultă ş'ai să vezi.
Băeţelul îşi şterse ochii, grăbit.
— Dumnezeu a fost milostiv cu ei,—aşa cum e cu toţi în poveşti. El a cules în ceruri sufletele 'mpreunate—al clopotului şi al lui Miculi—şi ridicîndu-le în mîna Sa, a spus: „Te ert clopot răzvrătit, fiindcă mare a fost iubirea ta şi mult amarul tău. În vale, pe pămînt, inima ta sfărîmată e cîntec de jale în trupul lui Miculi. Aici, în raiul celor drepţi, vei fi Heruvimul meu cu dulce glas, şi Miculi va fi inima ta: Să-ţi răscumpere cu veselia ei, durerea de pe pămînt". Aşa a spus Dumnezeu, şi aşa a fost... Astfel, clopotul florentin, în locul greului vestmînt de pe pămînt, are aripi cereşti, şi-n locul inimii de bronz o are pe Miculi. Şi-i fericit şi el, şi Miculi, şi Săndel...
Braţele copilului îi încolăciră gîtul şi o sărutare încheè, ca o *vignettă*, basmul fericirii.
— Săndel! Ţi-i dragă tare Miculi?
Băeţelul dădu din cap.
— Atunci, Săndel, ţi-o dăruesc ţie... Da-da, ţie; păstreaz-o!
Băeţelul îi sări de pe genunchi, se anină de gîtul Magdei şi începu să o sărute nebuneşte.
— Săndel! Săndel!.. Scapă-mă, bunule samaritean!.. Săndel, îţi strici ceasul!
Se opri pe loc. Strîngîndu-şi în mîni odorul, îl apropiè de buze şi Miculi avu parte de întâia sărutare de dragoste a unui copil.

— Bunule samaritean, ce rău îmi pare că n'am fost şi eu la întrunire!
— ...?
— Să te aud vorbind! Spune, ce le-ai povestit?.. Tot aşa frumos a fost?
— Domniţă, e cu totul altceva! Nu te poate interesa. Valută! Petrol! Bolşevism! Vezi, e urît! Baba-Hîrca! Aşa ar spune Săndel, politicei.

— Ei! Ştiu eu! Sînt sigură că ai vorbit frumos!.. Şi nu vrai să-mi spui!

— Nu te supăra, Domniţă. Iţi spun... Vezi, cum să-ţi spun eu!..

Decorul aspru al întrunirii de dimineaţă—puhoiul de ţărani şi muncitori clocotind în umbra de peşteră a sălii,—i se îmbină în minte cu ceiace avea în faţa ochilor: Ochii Domniţei; Săndel, undeva în umbră, cu Fericirea în mîni; gura largă, adîncă, a sobei de teracotă, iluminată ca un sat în noaptea învierii, la poalele unui munte...

— Publicul unei întruniri, e caşi Săndel, Domniţă. Un Săndel rău-crescut, necuviincios, obraznic, dezmăţat, cu vorbe urîte pe buze,—şi cu sufletul greu de amărăciune... Inchipueşte-ţi, Domniţă, că Săndel ar fi copilul unui beţiv; că n'ar avea hrană, nici lemne, iarna; c'ar fi lovit zi şi noapte, supus la munci grele; că n'ar avea-o pe Camica; şi pe deasupra că tot copil ar fi!. Aşa e publicul, Domniţă. El vine flămînd şi vrea să-i dai hrană; vine obijduit şi vrea să-i dai fericire; vine răzvrătit—şi trebue să-l stăpîneşti.. Şi tu, *Mîntuitorul*, îi aduci numai vorbe! Măcar vorbele să fie frumoase!

Scutură cenuşa pipei bătînd-o cu degetul; umplu pipa din nou, o aprinse... Fruntea-i strălucea—dură şi bombată—în bătaia focului, ca un scut de aramă. Magda băgă de samă că avea podul palmelor îmbujorat ca un obraz de păpuşă,—şi zîmbi.

— Ş'atunci, Domniţă, îi arăţi—caşi lui Săndel—un ceas de aur, care cîntă; astfel îi deştepţi interesul, dîndu-i o superstiţioasă nădejde... Şi 'ncepi să-i povesteşti un basm lung în care crede şi povestitorul—cînd îl spune—şi cei care-l ascultă. Şi publicul te priveşte, îmblînzit, ca un copil pe care-l ţii în braţe... Şi fiindcă ţi-i milă de el, basmul e plin de fericire şi de izbînzi... Ş'atunci, Domniţă..

Glasul grav, bărbătesc, dezmierdă cuvîntul ca pe o iconiţă în preajma unei lupte.

— ...Iţi simţi bătăile inimii răsunînd uriaşe, şi uriaş eşti tot, ca o corabie cu pînzele întinse, avînd un zeu la proră... Şi deodată, tăcerea-i o zvîcnire, un vîrtej crescînd.. mii de ochi strălucesc... mii de mîni se zbat spre tine, fîlfîe... le simţi venind, te simţi învăluit în vîntul lor... şi eşti ca o corabie în largul şi pustietatea unui ocean, acoperită dintr'odată de mii de rîndunele...

Fruntea întinsă înainte; ochii vizionari în chipul slăbit deodată; părul răscolit, răsfrînt spre tîmple în şuviţe albe. Părea învăluit de-o Glorie întunecată cu aripi de argint.

— Şi-i o clipă de sfîntă bucurie pentru toţi: Şi pentru cel sărbătorit şi pentru ceilalţi... Şi după aceia, e foarte trist, Domniţă,—fiindcă i-ai amăgit şi fiindcă rămîi istovit şi singur...

— Şi ţi se dă un banchet la care-ţi strici stomahul! glumi Magda.

— Da!... un banchet premeditat, unde se ţin toasturi mă-

gulitoare în cinstea *viitorului ministru*. Asta se spune clipind viclean din ochi, cătră cei de faţă şi cătră Destin,—pe cînd *viitorul ministru* mulţumeşte, surîzător, şi simte în adîncul sufletului o nebună dorinţă de a fi iarăşi copil..

„Sentimental mai e *viitorul ministru*" gîndi Magda.

— Cucu, Camica! răsună a neastîmpăr glasul lui Săndel.

Din senin, o icoană veche-veche, îi răsări în minte: Era copil de-o samă cu Săndel şi tot atît de răsfăţat fiindcă era singurul. Şi odată, de ziua lui, primise în dar o căsuţă de păpuşe... O vedea, o avea în faţa ochilor, caşi încăperea din care şi-o amintea. Era clădită din miniaturi de bîrne, ca o casă de pădurar. Avea cerdac, hogeag, geamuri de mică roşie. Subt streşină, un cuib cît o nucă, din care răsărea mereu aceiaşi gămălie de căpuşor... In faţa căsuţei—o rînduise subt pian, purtînd-o în braţe—semănase gazonul adus de Moş-Crăciun, pe care dormea cusută o turmă de oiţe... In pătucul singurei odăi încăpea, intrînd pe geam, Miculi, păpuşa preferată... Cineva îi povesti într'o zi, basmul Cenuşăresei; noaptea îl visă; dimineaţa îl retrăi în închipuire; şi după-amiază se încăpăţînă să-l trăiască aevea. Cu pantofiorul păpuşei, începu să cutreere salonul plin de lume, încercîndu-l pe rînd, tuturor Cenuşăreselor *posibile*. Doamnele tinere îl sărutau; doamnele coapte zîmbeau dulce-acru. Şi tot încercînd pantofiorul în zădar, se hotărî să părăsească picioarele Uriaşelor,—şi trecu deabuşelea subt pian, spre căsuţa păpuşelor. Cenuşăreasa dormea în pătuc, fără de un pantofior. Aplecat asupra căsuţei, asemeni lui Guliver, dădu să intre, ca în basm: Cu neputinţă! Doar mîna îi încăpea în căsuţa Cenuşăresei! Gluma se prefăcuse în tragedie; păpuşa în ideal...

Acum era în căsuţa păpuşelor... cu părul sur!

— Buna-dimineaţa, bunule samaritean.

— Bine te-am regăsit, Domniţă... Da ce ţii în braţe?

— Pe Iţic.

— ...?

— Fiindcă-i roş. Seamănă grozav cu Iţic covrigarul şi l-am poreclit Iţic!

— E motan?

— Sigur!

— Ceva neam de vulpoiu?

— De unde! Motan autentic! Şi leneş!! Ştii cît am dat pe el?

— Cît?

— Zece bucăţele de zahar cubic.

— ...!

— Da, în timpul războlului.

— Da gras mai e! Se vede că-i diabetic!

— Saracu Iţic! De somn se'ngraşă!... Scoală, Iţic! Fă sluj, frumos!

— Nu se supără ?

— Nu poate ! Doarme oricum îl pui ! Şi limba lui doarme ! Uite-o cum esă din gură !

— Prinde şoareci ?

— Cine ? Iţic ? Nu-ţi spun că doarme ! Iţic va fi pernă în raiul şoarecilor,—dacă va putea ajunge până acolo ! Numai Elsa îl deşteaptă... Ham-ham !

Motanul tresări, crăpînd ochi de agrişă fosforescentă,—şi adormi la loc, moale, în braţele Magdei.

— Şi-l iubeşti, Domniţă ?

— Cum să nu-l iubesc ! Iţic reprezintă zece bucăţele de zahar... în timpul războiului ! Ştii ce criză era !... Zece bucăţele de zahar care puteau deveni tot atîtea bucăţele de zahar-ars, bunule samaritean ! Sînt sigură că nu ştii reţeta zaharului ars !

— ...? !

Magda îşi linse buzele pofticios.

— Furi o bucăţică două-trei-patru, de zahar—asta intră în reţetă : Nu-i aşa, Săndel ?—, umblînd la cămară cu cheile luate într'ascuns dela şifoniera mămăicăi, de unde ai mai luat şi puţină colonie. Aşa. Pe urmă te duci în bucătărie, o îmblînzeşti pe Babeta : Nici Babeta nu ştii cine-i ?

— ... !

...Sultana bucătăreselor ! Un metru cincizeci *tour-de-taille! Notre-Dame-Des-Cozonaci !* Şi totodată, bancherul Magdei.

— ...!!

— Da ! Cînd n'am bani, împrumut dela Babeta : De ce te miri, bunule samaritean ? Îi dau înapoi cu dobîndă !... Dela ce pornisem ?

— Anotimpurile zaharului-cubic. Îl lăsasem alb, în mîna Domniţei.

— Aşa. Vrasăzică intri în bucătărie. Babeta se face că nu te vede : Nu-i plac vizitele cînd *lucrează* ! Cunoşti sentimentul acesta ? Bine ! Atunci, Magda îşi ia o figură de actriţă gata să plîngă două lacrimi autentice, în faţa rampei...

Magda mimă povestirea. Îşi aplecase capul într'o parte, cu genele coborîte, micşorîndu-şi gura, ca o mucenică adolescentă, zugrăvită pe umbra încăperii.

— ...şi cu un oftat tremurat se tîngue : „Tare mă mai doare capul, Babeto !" Babeta se întoarce, cu un morcov despicat într'o mînă, ţinînd în cealaltă mînerul cuţitului decorat cu legiunea de onoare a sfeclelor,—priveşte compătimitor, pe biata bolnavă, şi'ncepe ; „Arde-o-ar focu s'o ardă, afurisita ceia di şcoal ! Iaca, dudue, îs fimee bătrînă şi trăită—ci, dă ! bietu Ghiţă, Dumnezeu să-l erte, o fost aprod la Tribonal, şi bietu Alecu, Dumnezeu să-l ierte, o ţinut crîşmă în Tataraş,—ei ! ţ'oi spune eu matale ci-i o bagiocură învăţătura aiasta ! Nu-i bună la nimica !... Iaca, dudue, Fănucă, băetu Nănoaii, o învăţat di s'o oftigit ! Ei şi ! Iaca moare de foame !" Între timp, urmă Magda, cu nasul încreţit

de rîs, îi sustragi morcovul din mînă, şi-l ronţăi trăgînd cu coada ochiului la bucăţele de zahar care plîng pe plită. Şi deodată o vezi pe Babeta că se repede ca o leoaică şi cu vîrful cuţitului expert, desprinde bucăţele de ?

— Zahar-ars.

— De chilimbar de Buzău, bunule samaritean ! ...Şi sfîrîe, fierbinţi, aromate, cleioase ! Le vezi ?

— Cum nu !

— Ş'atunci, urmă Magda înfierbîntată, îţi pui degetele'n gură...

— Vai de mine !

— E urît, dar n'ai încotro ! Vrasăzică îţi umezeşti degetel ... aşa e mai frumos !—, iei o bucăţică de zahar de pe cuţit şi o întinzi Babetei care refuză dar îţi răsplăteşte *delicata atenţie* cu următoarea urare : „Să trăeşti, duducuţă, ci bun suflet ai ! Da undi am eu dinţi ! Mînîncă mata, duducuţi, si creşti mări ci frumoasă eşti"—observi că citez !—„şi să ti măriţi, si-ţi gioc şi eu la nunţî". Şi ce să-ţi mai spun, bunule samaritean ! Zaharul ars e o minune !... Cu condiţie să-l mînînci la bucătărie, înainte de masă... Şi după ce l-ai mîncat, te întorci tiptil în casă şi o auzi pe mămăica : „Iar ai stat în bucătărie !" ; şi pe Riki : „Ce-avem la masă, frate dragă ?" Explică de ce ? bunule samaritean... Nu ştii ! Foarte simplu : Fiindcă Domniţa miroase a ceapă prăjită !

— Riki cine-i ?

— Riki-Tiki-Tavi e o mangustă care locueşte în „Second Livre de la Jungle". Nu ştii ? De Kipling ! Şi pe de-asupra mai e şi porecla fratelui meu...

— Un alt Săndel ?

— Nuu ! Clasa opta de liceu !! Viitor student la drept... Aa ! O să-ţi fie elev la Bucureşti ! Să nu mi-l laşi repetent, bunule samaritean !... Nu ! Să nu-i dai bilă neagră : Asta am vrut să-ţi spun ! Ce-ar mai fi jubilat Riki să mă fi auzit ! Ionel ar fi zîmbit, modest ! Ştii, ei sînt la curent cu terminologia universitară ! Şi-s pedanţi !

— Ionel e alt frate, Domniţă ?

O vioae roşaţă îi îmbrobodi obrajii.

— Nu. E un camarad al lui Riki... Bunule samaritean, să ştii că s'a întîmplat o catastrofă ! Unde mi-ai pus geanta ?

— Am lăsat-o în antreţel... aşa mi se pare !

— Ştii ce-aveam în ea ?

— ... ?

— Zaharachi şi halviţă.

— ... ! ?

— Şi halviţa se topeşte la căldură, o candid samaritean ! Şi-n antreţel e soba de fier ! Şi-n geantă mai e tricoul de mătasă al mămăicăi, la care lucrez de-o săptămînă ! răsună din antreţel glasul Magdei, într'o patetică urcare.

Din umbră, Săndel năvăli după ea, la auzul vorbelor magice.

— Ce veşti, Domniţă ? Tremur! Care-i verdictul ?
— Tragedie sau comedie ? scandă Magda deschizînd geanta.
— Fie tragi-comedie!
— Uite-o! Uf! Comedie pîn'acum! Tocmai caetul de latină! Cel mai curat, cel mai antipatic!
Halviţa topindu-se, pecetluise cleios scoarţa caetului.
— Il trage de ureche fiindcă-i plin de greşeli! comentă Magda, încredinţînd halviţa şi caetul, lui Săndel.
Băeţelul se îndepărtă grabnic.
— Ce faci, Săndel ? Chif, Săndel!
Săndel se săruta cu halviţa prelinsă.
— Bunule samaritean, ia-o te rog, şi pune-o între geamuri să se răcorească.
— Şi caetul ?
— Şi... Adică numai scoarţele; caetul e teafăr!
Cercetă mai departe.
— Tricoul a scăpat. Slavă ţie Doamne!... Nici tragedie, nici comedie. Răzbunarea halviţei împotriva latinei!... Bun şi nevinovat samaritean, vrai un zaharachi ?
— Ce-i asta, Domniţă ?
— Uite: Mînîncă. Bastonaşe de zahar fardat. E *sfărmicios*, dulce şi fad: Delicios! Nu-i aşa ? îl întrebă ea, cu o cununiţă de aşchii violete în jurul gurei, ronţăind.
— Camica! Dă-mi şi mie unu roş!
In guriţa lui Săndel, bastonaşul de zaharachi se mistui vertiginos, ca un expres într'un tunel.
Soneria răsună, imperios.
— Vai! Să ştii că-i mămăica!... Săndel, pune-i repede în geantă... Şi mata.
Peste cărţile, caetele genţii deschise, bastonaşele de zaharachi fulguiră steluţe multicolore, strivindu-se deavalma.
— Aşa! Acum, degrabă o batistă. Unde-i ? Unde-i ?
— Poftim, Domniţă.
Ii întinse batista lui din buzunarul dela piept... Fetiţa începu să se şteargă; lipicioase, fărmiturile se împotriveau. Muè batista în gură.
— Nu te superi ?
In casă bubuiră uşi, răsunară paşi în goană, dibuiri zgomotoase...
— Mai am ?
— Nu văd, Domniţă!
— Vin'aici!
Magda îngenunchè la gura sobei întinzînd gura spre el.
— Uită-te bine!
— Ingenunchè şi el, zîmbind.
— Domniţă, dă-mi batista. Nu s'a dus tot!
Cu batista peste degete, ca o mănuşă incomodă, începu să plivească resturile îndărătnice de zaharachi; îi simţea suflarea caldă, cu miros de măr muşcat şi acadele eftine... Intre timp. Săndel îmbulzea în gură un zaharachi dosit.
— Patru mii şapte sute unsprezece, mormăi gura fetiţii, de subt batistă, în mîna lui.
— Ce, Domniţă ?
— Batistă, colonie! îi răspunse ea telegrafic, arătînd prescurtat că batista mirosea a colonie *patru mii şapte sute unsprezece*.
— Gata, Domniţă! Numai gura a mai rămas roşie!
In antreţel se auzeau violente bătăi în uşă, amestecate cu afurisenille Catincăi, împotriva întunericului, broaştei şi bătrîneţii cu ochi turburi...
— Bine, Catinco, sun de un ceas! E pustie casa asta ?
— Sărut mîna cuconiţă. Ce să fie! Ia afurisita asta de...
— ...ista, cum îi zice, ilectrica! o imită Magda din salon.
— Ilectrica, cuconiţă! se bătu femeia peste gură, rîzînd.
— Mămăică! Mămăică! Uite ce-am căpătat! clamă Săndel, repezindu-se cu ceasul în mînă.
— Bunule samaritean, şopti Magda, să spui că ţi-am oferit ceai, dacă întreabă mămăica. Ştii, am uitat! adăugă ea, privindu-l galeş.
— Domnul Donca ?
— Sărut mîna, doamnă, eu sînt.
— Vai! Şi te-au primit copiii în întunecimea asta! Bine, Magda, nu-s luminări, nu-i gaz în casa asta ?
— Nu-s cheile, *în casa asta*, mămăică!
— Ei, asta-i! In cuiul de lîngă şifonieră! Numai că nu vorbesc!
— Mămăică! Pe ce ne prindem că-s la mata în sacoşă ?
Şi repede luă sacoşa, scotocind prin ea.
— Uite-le!
Le zăngăni deasupra capului, cu o mişcare în spirală, de dansatoare spaniolă.
— Şi uite şi cîştigul nostru, Săndel! Aa! Veritabil, „Urs de Berna" ! Merci, mămăică!
— Domnule Donca, ai intrat în infern, cum vezi!... Magda, pune-mi paltonul în cuer...; atîrnă-l de ureche, nu cum faci tu!
— Mămăică, mi-ai adus creioane colorate ?
— Acuşi, Săndel. Stai puţin la. Catinca, ia cheile şi scoate luminări. Ai servit ceai ? dulceaţă ?
— Nu cuconiţă! Dacă nu mi-a spus nimeni!
— Doamne-Doamne! Dacă nu-s eu acasă, toate merg de-a'ndoaselea! Şi nici nu te-am felicitat, domnule Donca, pentru discursul de azi! Ce sărbătoare pentru noi! Ştefan aplauda ca un copil! De mine nu mai vorbesc! Uite, mi-s mînile umflate ca după concertele lui Enescu!... Am drept la o compensaţie! Iţi spun deadreptul, fără înconjur. Chiar acuma vin dela întrunirea comitetului profilaxiei tuberculozei. Am fost însărcinată să obţin

dela mata, o conferință pentru tuberculoşi. Te rog să nu mă refuzi!

— Şi eu te rog! O conferință pentru profilaxia mămăicăi, şi una pentru profilaxia Magdei,—asta acasă, bine-înțeles.

— Magda! Fii serioasă!

— Fireşte că primesc, doamnă.

— Nu mă îndoiam, domnule Donca! Mi-a spus Ştefan ce inimă bună ai.

— Sigur! Bunul samaritean!

— Magda!... Atunci rămîne să fixăm ziua.

— Desigur, doamnă... Dar Ştefan, unde-i?

— A plecat până la Hoiseşti, cu expropierea. Ce bătae de cap! Nu cred să întîrzie mult! Până la nouă, nouă jumătate, e acasă... Ne-a rugat să-l aşteptăm cu masa.

— Sigur, doamnă.

— Nu eşti grăbit, nu-i aşa?

— Nu, doamnă! Trenul de Chişinău, mi se pare că pleacă tocmai pe la unu-două de noapte.

— A! Pleci la noapte? Ce rău are să-i pară lui Ştefan! El credea c'o să rămîi la noi, măcar vre-o două *zile!*

— Cuconiță!

— Indată... Te rog, ia loc, domnule Donca... O să mă ierți! Mă duc să caut luminări, gaz... să văd de masă. Ştii, pe grija copiilor nu te poți lăsa.

— In casa asta! o imită întocmai, Magda.

— Da-da, aşa-i!... Săndel, unde mi-ați pus sacoşa?... A-colo-i! Pe scaun, Săndel!

— Nu-i, mămăică!

— Mămăică, pariez c'o ai în mînă! interveni Magda, peremptoriu.

— Doamne-Doamne! M'ați zăpăcit!...

— Mămăica deține trustul energiei în *casa asta* şi la „Profilaxia Tuberculozei”,—începu Magda, zîmbind malicios. Ai văzut, bunule samaritean, într'o clipă a făcut şi a pierdut o prinsoare —Săndel! lasă şocolata pe după masă—; te-a felicitat, comparîndu-te cu Enescu; ți-a zmuls o conferință—nu protesta! Ş'ai să vezi de acuma înainte! Se luminează casa, cheile apar, Ițic dispare—a şi dispărut!—dulapurile bat din aripi, caetul de latină capătă alte tartaje, pianul se deschide... şi se închide la loc, fiindcă Bibescu îşi aşteaptă turbanul.

— Bibescu?

— Da, Bibescu. Nu ştii cine-i Bibescu?

— Bibescu-Vodă.

— Da. Un Vodă cu capul de cremă de castane şi cu turban de frişcă.

— Aa! Ştiu acum!

— Iți place crema de castane?

— Cum nu!

— Eu o ador! Catifelată, aromată, cu frişcă onctuoasă!... Dar *ia loc*, bunule samaritean, că te vede mămăica stînd în picioare, din a cincea odae, şi'ndată o auzi: „Pe grija copiilor nu te poți lăsa!” Ştii ce? Hai să facem plajă.

— ...?

— Săndel, la lucru!

Despuiară într'o clipă divanul de toate pernele, aşezîndu-le una lîngă alta la gura sobei.

— Asta-i plaja! Perne la gura sobei! Poftim pe plajă... dacă nu ții la ten!

— Unde s'o pun, dudue? întrebă Catinca, intrînd cu o lampă aprinsă.

— S'o duci înapoi! Adică nu! Pune-o... pi ista, ceia... pi măsuță.

Catinca lăsă lampa, şi eşi rîzînd cu mîna la gură.

— Bunule samaritean, stinge-o te rog. Nu pot s'o sufăr! Asta-i lumină! Parcă are gălbenare!... Aşa. Dacă vine mămăica, spunem că fîlă: Bucuria Catincăi! De ce nu vii alături de noi? Dunga dela pantaloni?

— Ce-i cu dunga, Domniță? o întrebă el aşezîndu-se alături de ea, la gura sobei.

— Dunga? E obsesia *domnilor*! Riki doarme cu pantalonii subt saltea: Pentru păstrarea dungii! Şi-i calcă singur! Ş'adevărat că izbuteşte să aibă o dungă! Ştii, poți ascuți creioane!

— Aşa-i, Domniță! Toți trecem prin faza aceasta!

— Şi mulți rămîn! Cochetăria lui Riki mă îngrijorează!... De ce rîzi, bunule samaritean? îl întrebă Magda, dezmierdînd cu mînile căldura cireşie a sobei.

Se auzi huruitul unei trăsuri; Magda îl urmări, atentă, tresări, şi nerăbdătoare, întoarse capul spre uşă, aşteptînd...

— N'ai bani pentru trăsură!

— Magda, ai zece lei?

Glasurile răsunară dimpreună ca într'un început de operetă: Soprana în duo cu tenorul improvizat.

— A! Pardon! Te rog, prezintă-mă, urmă Riki graseind, cu o voce guturală de adolescent.

— Eşti singur, Riki? întrebă Magda, poruncitor.

— Nu. Cu Ionel. El parlamentează cu birjarul. Inchipueşte-ți, frate dragă, că mai vrea zece lei! Şi'nțelegi, nu-i de demnitatea mea să mă tocmesc!... Hai, Magda, împrumută-mi zece lei, c'aşteaptă Ionel la poartă!

— S'aştepte. Unde-ați fost?

— La cinema. Un film cu Maciste! Epatant!

— Aha! De asta veniți acuma!.. Iți prezint pe Riki, domnule Donca.

— Aaa! Dumneavoastră erați, domnule profesor! V'am ascultat azi dimineață. Ați fost sublim! Imi dați voe să mă prezint, domnule profesor...

— Riki, lasă! îl apostrofă ironic Magda.
— Magda, asta nu se face! Pe onoarea mea!
— Dă drumul trăsurii, Riki. Ați fost la întrunire, azi dimineață?
Și fără să aștepte răspunsul, severă:
— Vrasăzică ați fugit dela școală! Frumos!
— Magda, aşi vrea să-ți spun două vorbe,—mă ertați, domnule profesor!
Șoapte repezi duelară în fundul salonului. Vocea Magdei, încheè, autoritară:
— ...Și să pui restul la loc.
Riki eşi, fredonind.
— De ce-i aşa de ceremonios domnul Riki?
— Pozează! E foarte copilăros! Să-l vezi plîngînd! Findcă n'a venit Alice la ceai. Sau fiindcă: „Mmmm-magda, Alice a patinat numai cu Mircea!" Asta cu capul la pieptul meu şi cu o voce înecată de *eruri* şi suspine. Îmi consumă toate batistele şi cel puțin cîte o bluză pe săptămînă! Și'n fiecare săptămînă, o altă Alice! Cîte şapte batiste pentru fiecare dintre prietenele mele!
— Daa!
— Știi, se spovedi ea, aprinsă, cu glas sarcastic,—acesta-i un alt aspect al Camicăi: *Papier-Buvard* pentru lacrimele *lui* Riki!... Vino la mine, Săndel! Chif, băeții mari! Tu să rămîi mic şi drăgălaş cum eşti: Aşa te iubeşte Camica.
Săndel se supuse.
— Ce idee! izbucni Magda, mînioasă. Vreți să mă orbiți!
Licienii intraseră unul după altul: Riki în cap ținînd o lampă aprinsă pe care o aplecase galant—caşi cum ar fi prezentat-o—asupra grupului de jos. Amîndoi băeții, purtau de-a latul frunții, vipuşca roză a urmei chipiilor.
— Mă rog, domnilor, aşi vrea să ştiu care din dumneavoastră e domnul Riki, şi care domnul Ionel?
— Eu sînt Riki, domnule profesor,—şi-mi dați voe să vă prezint pe amicul meu Ionel Velea, pictor.
Glasul pompos şi îngroşat lăsa în urmă-i surpriza unei figuri de *piccolo*, cu ochii înecați de rîs, cu trăsăturile sclipind de ilaritate.
Mirosea impetuos a colonie parfumată şi a tutun prost.
— Vrasăzică dumneata eşti fratele domnişoarei Magda?
Se înclină din nou, elastic, aplecîndu-şi capul luciu de briliantină, despicat în două de meridianul cărării.
— Ciudat! Eram convins că dumneata eşti domnul Ionel.
— De ce, domnule profesor? graseiè Riki zîmbind protocolar.
Mînuia lampa cu deferență, ca pe o sticlă de şampanie destupată.
— Fiindcă... Extraordinar!... Domniță, domnul Ionel îți seamănă ca un frate... ca o soră!

— Se poate, răspunse Magda privind drept în sobă,—numai că eu n'am coşuri pe frunte.
— Magda! Asta nu se face! Pe onoarea mea! declamă Riki, spraveghindu-şi unghia sulemenită a degetului întins.
Ionel îşi aplecase capul, cu bărbia în piept, cum fac copiii cînd le vine să plîngă. Uniforma de mică-ținută, cu gulerul tunicii răsfrînt molatec, părea prea largă pentru melancolia trupului. Semăna cu o fetiță convalescentă după febră-tifoidă, îmbrăcată în pijama neagră, încercînd primii paşi.
— Frate dragă, izbucni Riki jovial, unde mi-i capul!... Domnule profesor—un tremur ilar îi încreți fața înecîndu-i ochii—amicul meu e pictor, cum vă spuneam. Și azi dimineață a făcut o schiță la întrunire. Epatant!... Unde-ai pus-o, Ionel? o ai în geantă? A! O ai în mînă. Ad-o'ncoace, băete!
Și zmulgînd sulul de hîrtie din mîna lui Ionel, îl bătu cu el peste umăr, familiar.
— Desfaceți dumneavoastră opera, domnule profesor; eu vă luminez... Și are şi un titlu noştim! Cum îi spuneai tu Ionel?
— Semănătorul de aplauze, îngînă Ionel cu o voce de examen la matematici, înroşindu-se.
— Domnule Ionel, da ştii că ai talent!... Frumos talent!
Magda tresări şi pe furiş linse o lacrimă picurată de-asupra buzei. Îşi ascunsese fața în gura sobei.
— E o mişcare în schița dumitale!... Cum ai numit-o? Semănătorul de aplauze! Eşti şi poet!... Dar ai talent adevărat!
Ionel se apropiase de grupul luminat de Riki... La auzul laudelor care sporeau ca o lectură cu glas tare a desenului, o însuflețire adîncă îi învioră fața.
— Bravo, Ionel! Bravo ție, băete!
Riki îl bătu peste umăr, cu un orgoliu de impresar, şi aplecă iar lampa asupra desenului.
În foaia granulată de blok pe care o ținea desfăşurată în mîini, oratorul privea ca într'o oglindă magică, tot entuziasmul, toată furtuna omenească stîrnită de el. Auzea uralele sălii vibrînd în linii ca vîntul vijiind în crengile unei păduri.
Îşi ridică ochii de pe desen şi întîlnind ochii în friguri ai copilului trudit de talent, îi zîmbi frățeşte; îşi aplecă privirile din nou asupra desenului: Reprezenta în linii nervoase ca zborul rîndunelelor, o masă de oameni încîlciți în vast tumult; zmulşi din individualitatea lor de acelaşi putere, ca rădăcinile unui cedru uriaş, dezrădăcinat de ciclon... Și singur, în fruntea mulțimii, departe de ea, ținîndu-i piept: Oratorul. O singură mişcare unea făptura izolată cu mulțimea: O mişcare de arhanghel al vijeliei, de semănător de trăsnete. Încordarea strîngea în ghiara ei tot trupul. Fruntea avîntată înainte; fața brăzdată de suferință; ochii halucinați; o mînă cu pumnul încleştat repezită îndărăt, cealaltă izbucnind înainte, semănînd, culegînd... zmulgînd Mulțimea înaripată de aplauze... Și'n coada mulțimii, un copil abia deşteptat din somn,

cu mînuţile întinse alene, căscînd zîmbitor, cu privirea aiurită şi candidă...

— E admirabil! Dă-mi voe să-ţi string mîna. Bravo, tinere!... Şi mai e un desen? Ia să-l vedem... Domniţa!

Magda întoarse capul, privind cu coada ochiului peste umăr; subt privirea ei, o întristare blîndă subţie faţa lui Ionel: Plecă fruntea, ca Sfîntul Sebastian în faţa săgeţilor.

— Domnule Riki, apropie te rog, lampa.

Desenul reprezenta pe Magda stînd pe o pernă la gura sobei, ocrotindu-se de flăcări cu amîndouă mînile, ca de o sărutare pătimaşă.

— Şi desenul acesta are un nume?

— Riki, voi n'aveţi de învăţat pe mine? întrebă categoric, Magda.

— Hai să mergem, Riki, îl îndemnă resemnat, Ionel, retrăgîndu-se în umbră.

— Hai dragă! se înveseli Riki. Cu Magda nu mai e de trăit! Domnule profesor, vă salut.

— Tinere! O clipă numai. Aşi avea o rugăminte... Ţii mult la aceste schiţe?

— ...

— Uite de ce: îndrăznesc să ţi le cer... să ţi le cumpăr: Nu te supăra! Fii încredinţat că vor fi aşezate la loc de cinste.

— ...

— Domnule Ionel Velea, cînd îţi vorbeşte cineva, cînd te roagă, îi răspunzi măcar.., dacă eşti bine crescut! răspică Magda, fără să-l privească.

Mut, Ionel întinse sulul de hîrtie, lăsă mîna să-i cadă abătută,—şi porni repede după Riki.

— Riki, luaţi şi lampa cu voi.

— Iaca o iau, Măria Ta!

Incăperea se umplu de întuneric şi tăcere. Afară cădeau ploile mătăsoase ale vîntului... Iţic ascuns după sobă, începu să toarcă.

— Are mare talent, Ionel! Foarte mare! O precocitate! Şi ce putere! Ce ritm!... Şi ce caracteristică timiditate!

— Exasperantă! Uf!

— Nu, Domniţă! Eşti prea aspră cu el! N'ai dreptate!... Mai tîrziu va fi un temerar... poate! E un talent real! Ce-i drept, unele stîngăcii de începător!... Uite, Domniţă, şi timiditatea lui e o stîngăcie de suflet bogat... prea cutezător înăuntru!... Şi ce posibilităţi! Schiţa aplauzelor te istoveşte numai privind-o!... Putere şi graţie delaolaltă. Desenul Domniţei e uimitor... L-aşi intitula: Domniţa şi bietul Balaur.

— Bietul Balaur?

— Desigur, Domniţă! Bietul Balaur. E îndrăgostit. El va fi jertfit, nu Domniţa care-i adusă lui drept jertfă! El va suferi, nu Domniţa!... E atîta graţie, atîta cochetărie conştientă în spaima mînilor mici! A lor va fi izbînda... Toată puterea Balaurului încape în ele, cum încape oceanul prefăcut în mărgăritar, în valvele scoicii... Nici nu-ţi vine a crede că aceleaşi mîni au desenat-o pe Domniţă şi au dezlănţuit şi flăcările asupra ei!... Are Viaţa în el. Va fi un creator... Şi cum semănaţi! Ai băgat de samă, Domniţă?... E foarte simpatic!

— Bunule samaritean, ne-au stricat intimitatea noastră! Ce bine era cu Săndel, cu Miculi!... şopti Magda, blînd, dezmierdînd fruntea lui Săndel,—şi'n treacăt şi umărul lui.

... Rari tăciuni rubinii mai vegheau în adîncul sobei, ca nişte candele într'o biserică pustie.

— S'aprindem lampa: Nu? E prea trist aşa! Eşti bun s'o aprinzi?

In lumina palidă, capul Magdei răsări schimbat: ochii poleiţi; umerii obrajilor, carmini,—ca după cîteva cupe de şampanie

— Săndel!... Ce-ai zice tu de o lanternă-magică! Vrei?

— Camicuţa! Te iubesc!

— Fugu-fugi, bondarule!... Hai să ne ridicăm! Un... doi... trei: Hop!... Vai, am amorţit! Bunule samaritean, ajutor! Vai!...

Cu mişcări cînd de şchiop, cînd de paralitic, Magda se sprijini de umărul întins.

— Staţi! Staţi: Auu!

— Mişcă piciorul, Domniţă! Alungă furnicile!

— Rîzi, Săndel, de Camicuţa ta?... Marş Iţic!... Auu!... De ce-mi dai drumul, bunule samaritean?

Invăluind-o cu braţele să nu cadă, simţise zvîcnind în mîna lui—o clipă numai—ca o prepeliţă, sinul mic.

O luă delicat de subţiori, cu vîrful palmelor,—ferindu-se de buclele aromate ca o noapte de primăvară în livadă...

*

— Măăăi! Epatant Maciste! Pe onoarea mea!

Aplecat asupra biroului, la lumina lămpii de gaz, Riki îşi polissa unghiile cu frenezia unei ordonanţe care lustrueşte cizmele sublocotenentului.

— Stop! M'am fript!

Işi muè în gură unghiile înfierbîntate, le răcori sorbind; apoi deschise sertarul să caute oglinda măritoare: Pentru stîrpirea celor mai mici coşuri.

Işi strîmba mereu, dînd din umeri, gîtul încorsetat din cale-afară de gulerul tare şi înalt cît tocurile unei domnişoare neofite.

— Măăăi, epatantă-i Magda!

Ionel, culcat pe divanul din fundul încăperii, cu faţa în sus, —îşi luă mînile de pe obraji, îndreptînd ochii înroşiţi, spre Riki.

— Uite măăi ? gesticulă Riki, cu o cutie de ţigări în mînă. Una sută speciale R. M. S. ! Măăi, aferim soră !

— Conaşule, s'a supărat foc, coniţa ! A spus că tocmai acuma îţi arde matale de calcat pantalonii !

Catinca intrase, ţinînd pe braţ, pantalonii de postav negru, perfect dreptunghiulari,—şi'n mînă pantofii de box, lucioşi ca o caradaşcă.

— Ia să văd, frate dragă, ce mi-ai făcut !

Ridicîndu-se de pe scaun, Riki luă pantalonii, îi desfăcu întinzîndu-i de cheutori, şi cu fruntea încreţită examină de sus şi până jos, ca tăiuşul unei lame oxidate—Dunga. Era pe jumătate desbrăcat : Pantalonaşi albi, papuci de odae. Altfel, tunica încheiată până sus, manşete tari, batista dela buzunarul pieptului eşind in deltă albă cu monogramă.

— Epatant, Catincuţa ! Mă întreci ! Pe onoarea mea !... Ţine. Îi întinse un pumn de ţigări din cutia căpătată.

— Fugi odată, frate dragă ! Nu vezi că-s dezbrăcat !

Îşi trase pantalonii, contemplîndu-le încă odată, dunga...

„Ce i-am făcut ! Ce i-am făcut !" se tînguiau gîndurile lui Ionel, ca nişte copii alungaţi şi rătăciţi prin codri înoptaţi.

Puful de pudră, brumă parfumat încăperea.

Hapţiu ! strănută Riki, şi începu o şansonetă.

*

— Putem intra ?

— Intră, dragă ! intonă Riki.

— Poftim înăuntru, domnule Donca... Asta-i odaia lui *Riki*, haosul lui Riki... Aa !... Aşa învăţaţi dumneavoastră !... Te rog lasă-mă, Riki !... Riki, ai înebunit ?

Cu prosopul în jurul gulerului—scut împotriva petelor de pudră—Riki se repezise la Magda, îi boxase obrajii cu două sărutări, şi luînd-o în braţe începuse să o învîrtească de jur-împrejur.

— Şi pe mine, Riki ! se rugă Săndel.

— Hai şi pe tine, ilustre !

— Ionel a plecat ? întrebă distrat, Magda.

— Nu mai vreau ! Nu mai vreau ! ţipa Săndel, ameţit.

— A ! Mă ertaţi, domnule profesor. Nu v'am observat ! Scuzaţi deranjel ! Poftiţi, vă rog, luaţi loc. Ionel, un scaun pentru domnul profesor... Cu ce vă pot servi, Măria Voastră ? se adresă el către Magda, înclinîndu-se, cu prosopul pe braţ.

— Ascultă Riki, unde-i lanterna ?

— Lanterna ?

— Sper că n'ai vîndut-o !

— Îmi pare rău ! Pe onoarea mea ! Tu ştii că nu vînd decît tunicile şi pantalonii vechi !

— Atunci unde-i lanterna ?

— —... ?

— Unde-i lanterna-magică, Riki ? se revoltă Magda.

— Spune-aşa, frate dragă ! răsuflă Riki, dîndu-şi o sfîrlă peste frunte.

— Ei !

— Laterna-magică trebue să fie undeva.

— Riki, unde-i ?

— Ascultă, Magdo, aşi vrea să-ţi spun două vorbe... Mă ertaţi, domnule profesor !... Ascultă dragă, şopti el, trăgînd cu coada ochiului la ceilalţi,—ce ne facem ? A văzut profesorul ţigările !

— Riki, isprăveşte-odată !

— Lasă, frate dragă, stai oleacă ! Ascultă, şopti el din nou mai scăzut,—vorbeşte tu cu el ! Aranjează să tacă !... Ş'ascultă, Marieta vrea să te vadă... Puişorule, pofteşte-o la ceai ! se milogi Riki, clipind din ochiu.

— Camica ! Uite-o, strigă Săndel, ridicat în picioare pe birou, arătînd cu degetul deasupra dulapului.

Ionel îi şoptise locul lanternei. Ionel ştia bine unde-i buna lui prietină, ocrotitoarea lui. Întunericul blînd ca o blană de lutră dezmierdată cu fruntea, strîngerile de mînă, capul Magdei aplecat pe obrazul lui,—erau darurile prietinei de pe dulap.

— Ce-ţi spuneam eu, frate dragă ! Cum să nu fie ! jubilă Riki, coborînd de pe dulap cutia dreptunghiulară de carton verzui cu muchiile albe.

— Aşeaz-o pe birou, Riki !... Ce murdărie-i aici ! Uite în ce hal eşti ! Nu se mai şterge colbul la tine ?

— Nu-ţi face inimă rea, frate dragă ! Uite... S'a dus ! o îmbună Riki, ştergîndu-şi cu o mînecă, praful de pe cealaltă... Magda, şi-a uitat tătăelu ţigările la mine. Ia-le tu ! exclamă el, dînd cu ochii de cutie.

Săndel privea emoţionat cutia de tablă neagră cu horn subţire, din care Riki ştia să proecteze pe pînză, abţibilduri cu *subiect*.

— Ionel, scoate cerşaful ! porunci Riki, preocupat cu lanterna. Scuzaţi, domnule profesor ! Altă pînză n'avem !

Ajutat şi încurcat de Săndel, Ionel acoperi cu cerşaful, tabela neagră—ca cele de şcoală—de lîngă părete.

— Luaţi loc, prea stimate doamne, şi stimaţi domni ! Începe reprezentaţia.

— Poftim pe divan, domnule Donca. Aici, lîngă mine... Tu, Săndel, treci în fotoliu de orchestră.

Săndel luă un taburet de lîngă divan şi se aşeză pe el—picior peste picior—în faţa pînzei.

— Stai şi dumneata jos, lîngă divan. Da-da ! Poftim o pernă, îl invită Magda, glacial.

Ionel luă perna şi plecă în surghiun alături de divan. Magda îşi stăpîni un zîmbet, muşcîndu-şi buza. Învălui cu o privire du-

ioasă, flăcările castanii ale capului plecat,—și fără să-și ia ochii dela Ionel, își dezmierdă genunchiul.

— Incepem ! Stingeți lampa.

— O duc eu afară, îi răspunse Magda ridicîndu-se în genunchi pe divan. Incepeți fără de mine. Să nu mă așteptați ! Am puțină treabă cu mămăica... Vin îndată, bunule samaritean, îi șopti ea la ureche.

Odată cu întunericul, vocea lui Riki izbucni ca o fanfară :

— Curcanul și gînsacul. Tragedie—mai mult sau mai puțin antică—în cinci tablouri, domnilor.

Pe pînză răsări o lună în mărime supranaturală, cu monogramă—răsărise pe cearșaful lui Riki—înlăuntrul căreia, pliscul portocaliu al gînsacului, fîsîia,—și nasul roș al curcanului făcea sluj.

„Mi-a luat și desenul și pe Magda" se frămînta Ionel cu o deznădejde de împărat ajuns cerșetor la porțile împărăției lui.

Bunul samaritean visa, cu ochii închiși, că poate nu visează...

— Ei, comedia dracului !... Nu vă alarmați, *domnilor !*

Se stinsese lampa din lanternă.

— Unde ai pus chibriturile, o Riki ? se autointerpelă el, bîjbîind prin întuneric.

— Poftim chibrituri, domnule Riki.

— Mulțumesc-mulțumesc. De ce v'ați deranjat, domnule profesor !... Sînteți bun să mai aprindeți unul !... Nu-i chip !... Ionel, ia lampa și spune Catincăi s'o umple cu gaz.

Mai multe chibrituri clipiră ; Ionel plecă ; rămaseră în întuneric.

— ... Și Ionel v'a luat chibriturile ! Ce zăpăcit !... Băgați de samă să nu vă împiedecați, domnule profesor !... Ați ajuns ?

— Mulțumesc, m'am așezat jos, pe pernă,—până ce vine lumina.

*

— Ce s'a întîmplat ? întrebă Magda intrînd în plin întuneric și tăcere.

— Ce să fie, frate dragă ! S'a stins lampa ! răspunse hurducat Riki, polissîndu-și unghiile.

— Magda !... Magda !...

— Auzi ! Te caută mămăica !

... O simți aplecîndu-se asupra lui... căutîndu-i mîna... apăsîndu-i în palmă ceva mic... Și o dezmerdare ușoară trecu și fugi peste mînile care tremurau...

— Magda ! Magda !

— Du-te, frate dragă ! N'auzi că te cheamă mămăica !

— Riki, nu te ocupa de mine ! Te rog !...

Ușa trîntită pălmui odaia lui Riki.

— Riki, de ce-o superi pe Camica ? protestă Săndel.

Și amintindu-și de legătura dintre Riki și lanterna-magică, adăugă modest :

— Riki, pune te rog, *Elefantul* și *Momița.*

— Bine c'ai venit odată, frate dragă ! întîmpină Riki pe Ionel, ascunzîndu-și *polissoir-ul* în saltar... De ce vă ridicați, domnule profesor ?... V'ați plictisit.

— Nu-nu... Aș vrea să es o clipă numai, în oraș. E tirziu ?

— Nouă, domnule profesor... Aveți vreme ! Tătăeiu nu se-'ntoarce dela Hoisești pân la nouă jumătate... Nu vreți să vă conduc ?

— Nu-nu ! Mulțumesc. Mă duc până la gară numai, să-mi rețin pat pe la noapte... Uitasem că plec la Chișinău ! minți el, cu obrajii acoperiți de o roșeață școlărească.

Și'n piept grindina inimii.

*

— Bine c'ai eșit odată, domnule ! De cînd te-aștept !

Tresări. Petrică îl întîmpinase la portiță, cu o lanternă în mînă,—ca o amintire din altă viață.

— A ! Tu ești Petrică ! M'aștepți *de-atunci ?*

— Sigur, domnule ! Credeai c'am să te las sigur, pe intunecimea asta ?

— Bietul băețel !

Porniră împreună. Petrică îl lumina din urmă. Burnița rece... Se întîmplase ceva ! Se întîmplase ceva !... Se opri. Descleștă pumnul. O foae de caet, păturită mărunt, i se incrustase în palmă.

— Petrică, desfă te rog asta.

In lumina tremurătoare, Petrică desfăcu o foae pătată de cerneală, ruptă dintr'odată din caet, strîmb.

— Acum ține tu lanterna... apleac-o... mai aproape.

„Ionel drag, fetița mea blîndă, Magda sărută fruntea pe care-a ponegrit-o, și o dezmiardă lung, lung... Știu că tu n'ai nici-o vină ! *Sînt sigură că Riki te-a dus la cinema,* și că tu nu puteai să vii acasă fără de el ! *Dar de ce nu te-ai opus ?* De ce nu i-ai spus că ai migrenă ? Sau că n'ai bani să-ți plătești locul ? Fiindcă Riki avea la el, numai cincisprezece lei pe care i-am dat eu ca o proastă ce sînt !

Și de ce ai arătat desenul meu ? Vezi, Ionel !"

— Domnule, și eu știu să mă iscălesc ! se făli Petrică.

— Vezi, Petrică !

„Domnul Donca mi-a spus că ai *foarte mare talent.* Și el se pricepe ! Sper că asta te bucură !... Domnul Donca are să te ajute—îți făgăduesc eu—să obții bursă pentru Paris. E un om foarte, foarte bun. Mă iubește ca un bunic. Sînt sigură că are să te protejeze ! Acum rîzi, fetița mea prostuță ?

Să ştii, Ionel, c'am plîns din pricina ta! Nu crezi! Numai eu ştiu ce era în sufletul meu cînd plîngeam cu faţa în sobă! Mă tem că m'a văzut Săndel!
Sînt foarte umilită! Am să-i arăt eu lui Riki!"

— Hai, Petrică!
Porniră la vale, încet.
Vastă, desnădăjduită, ca duhul unei păduri tăiate, suflarea de moarte a toamnei plutea în noaptea fără cer.

...Şi acum era prea mare! Nu mai încăpea în căsuţa păpuşelor!
„Bunul samaritean e bunic!... Bunic?... Bunic..."
— Petrică, ştii tu care-i cea mai bună cofetărie din Iaşi?
— Sigur! La Tufli... Vrei să mergi acolo? Hai, că te duc eu.
Plecă după lanternă să aducă bomboane Domniţei, lui Săndel, lui Petrică,—şi scrisoarea lui Ionel.

*

— Fereşte de-acolo! N'auzi! Hei!
Petrică-i zmunci în lături. Trecea o morocănoasă trăsură de toamnă, cu coşul tras. Un cap de cal, atîrna greu ca de migrenă, clătinindu-se în burniţă şi în lumina felinarelor.
— Slobod birjar!
— 'Mneata nu vezi că-s ocupat!
Petrică ridică braţul, ameninţînd cu pumnul, cu felinarul şi cu umbra. La lumina gălbue se vădi o clipă—zugrăvit cu alb pe spinarea trăsurei,—matematic, precis, hid: No. **147**.
„Numărul o sută patruzeci şi şapte..." murmurară fără voe, buzele pustii.

Ionel Teodoreanu

Cioclul

(Sonet invers. In ritm liberlin)

Trec visurile—albe ca lebede pe lac—
Şi mor... şi 'n clipa morţii ca lebedele cîntă,
Iar cîntecele 'n limpezi poeme se prefac...

Şi-aşa pe-altarul Muzei jertfitul vis s'avîntă,
Prin fum de poezie către senin zburînd,
Fiind sortit să 'moară ca lebăda, cîntînd.

De-aceia tot poetul e-un cioclu care-şi strînge
In ritmice sicrie cadavrele de dor;
Iar cînd le-a 'nchis pe toate în versul lui sonor,
Cu resemnare mută durerea 'şi-o înfrînge.

El ştie că vieaţa de rîde 'n el ori plînge,
Cu-acelaşi rost se toarce în fir nepieritor,
Sfidînd Eternitatea cu clipe care mor
Şi-amestecînd silabe cu lacrime de sînge.

Faust

Către Margareta

Nu. Nu acuma: Raza ne vede, draga mea.
Ci voi veni la tine cînd umbra'i scut iubirii,
Învăluit de noapte și ocrotit de ea.

Nu vreau să-mi vezi tăiușul oțelului privirii
Și nici să-mi vezi sarcasmul surîsului crispat
Pe fața mea brăsdată de anii rătăcirii.

Nu vreau să simți că vremea de-avînt m'a despoiat;
Ci vreau să-ți las în voie iluzia deplină
Că de-amăgirea clipei mai pot fi dominat.

Cînd fruntea-mi, prin accentul trecutului, se 'nclină
Sub casca argintării șuvițelor de păr,
Mai bine să-și ascundă a timpului patină.

La noapte dar mușca-vom din otrăvitul măr;
La noapte... da, la noapte năluca mea să-ți spună
Că tot mai am puterea de-a crede 'n adevăr...

Și n'am pierdut tăria de-a crede în minciună.

Oamenii

Venind de nu știu unde, toți nebunii
In balamucul vieții se 'nmulțesc...
Și cei de ieri în cei de azi trăesc,
Improspătind mizeria minciunii.

Copii nevolnici ai deșertăciunii,
Se sbat, urăsc și sufăr, năzuesc...
Și-așa sub soare ziua rătăcesc,
Iar noaptea rătăcesc sub raza lunii.

Stăpîni și slugi,—același suflet mic...
Și toți sînt robi aceluiași nimic...
Și peste tot e-aceiași mascaradă.

Iar cînd, spre golul către care fug,
Vlăstar mai bun se 'nalță din grămadă,
Îl pun pe cruce, ori îl ard pe rug.

Mihai Codreanu

Din volumul „Turnul de fildeș", sub tipar.

Opera lui Elémir Bourges

Fără a se bucura de popularitate, opera lui Elémir Bourges se afirmă, cu încetul, ca o creaţie menită să atragă şi să reţie privirile acelora care se străduesc să deosebească literatura bine inspirată, din nolanul lucrărilor fără valoare ce s'au tipărit în ultimele trei decenii. Soarta aceasta a unei pătrunderi grele în Franţa şi a unei răzbateri, mai dificile încă, peste graniţi, pare a nu displace lui Elémir Bourges. Autorul romanului *Păsările pleacă şi florile cad* şi al poemului epico-filozofic *La nef*, se simte bine în liniştea favorabilă creaţiei, pe care succesul, lipsit de zgomot, o păstrează în jurul numelui său.

Operele lui Elémir Bourges sînt, mai ales, lucrări de reflecţie, rezultat al unei meditări adînci şi al unei izolări, care au dat ideilor putinţa să se desemneze cu netezime. Apoi, prin însăşi felul compunerii lor, romanele şi poemul scriitorului francez cer o pregătire intelectuală şi sentimentală de un nivel ridicat cetitorului, în faţa căruia agită probleme de înaltă filozofie, dintr'o perspectivă care deschide culmi impunătoare.

Autorul francez are, intr'o măsură puţin întîlnită la ceilalţi scriitori moderni, îndrăzneala gîndirii. Ambiţia îl mînă spre cugetarea care, epuizînd cunoştinţele noastre, trece cu elan în domeniul speculaţiei abstracte. O erudiţie serioasă îl călăuzeşte, cu sclipiri interesante de aprecieri, prin vastul domeniu pe care îl explorează. În alegerea materialului artistic, Bourges ţinteşte la modelele cele mai de samă ale literaturii universale, iar *La nef* frămîntă, în scăpărări succesive, tragedia sforţărilor omeneşti în aspiraţia spre lumină deplină şi spre fericire.

Inspiraţia inegală şi scăderile produse de anumite lunecări ale gîndirii, vor îngreuia, desigur, multă vreme, o cercetare obiectivă a scrierilor lui Bourges. Deaceia, cetitorului cultivat i se cere, pe lîngă pregătirea literară amintită, şi o răbdare atentă, care să-i uşureze străbaterea părţilor mai slabe sau nesimpatice ale operei scriitorului francez. Trecînd peste micile

greutăţi amintite, satisfacţia rezultată constitue dovada că ne aflăm în faţa unor lucrări de o valoare care trebue neapărat relevată.

* * *

Primul roman *Le crépuscule des Dieux (Amurgul zeilor)*, a contribuit prea puţin la fixarea locului pe care-l ocupă Bourges în literatura contemporană. Acţiunea, destul de vie, nu face să se presimtă avîntul din *Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent*, stilul are şovăeli şi cugetarea e departe de înălţimile din *La nef*.

Totuşi, o privire stăruitoare desluşeşte inspiraţia comună a celor două romane. În *Amurgul zeilor*, Bourges se fereşte să mărturisească originea inspiraţiei şi, deaceia, lucrarea rămîne inferioară, prin proporţiile ei reduse, pe cînd în *Les oiseaux s'envolent...*, recunoscînd deschis marea suggestie exercitată asupră-i de scriitorii englezi din epoca elisabetană, dă curs larg unei operaţii de sinteză, pe cît de interesantă, pe atît de reuşită.

Amurgul zeilor descrie căderea unei dinastii germane, din strălucirea dominaţiei, „într'un noroi sîngeros, cu bastarzi, incestuoşi, hoţi şi paricizi". Dinastia dominatoare e cea a ducelui Charles d'Este, care, alungat de Prusieni din Blankenburg, se refugiază la Paris, cu fiii lui: Otto, Franz şi Hans Ulric şi cu fiicele sale Claribel şi Christiane.

Stăpîn al unei averi imense,—pe care Bourges i-o descrie cu o deosebită stăruinţă,—Charles d'Este duce în exil o viaţă de risipă dezordonată. Capricios şi mărginit, iubind fastul şi linguşirea, ridicul în poza lui lipsită de autoritatea de odinioară, ducele caută uitarea exilului în desfăşurarea unui lux orbitor.

O dragoste ideală, pe cît de curată, pe atît de puternică, se leagă între Hans Ulric şi sora sa Christiane, până cînd amanta ducelui, artista Giulia Belcredi, le strecoară în suflet îndoiala asupra purităţii sentimentului şi suggestia pornirii incestuoase. O luptă uriaşă de dominare a impulsiei se dă în sufletul îndrăgostiţilor, în timp ce răul progresează, cu puterea unei fatalităţi inevitabile, până la comiterea incestului. Hans Ulric se omoară, iar Christiane intră la mănăstire.

Descrierea infiltrării sentimentului şi a luptei interioare, e făcută cu o gradaţie remarcabilă, care se află mai accentuată în *Les oiseaux s'envolent...* Inspiraţia e luată din dramaturgul englez Ford, care, în una din piesele sale, *Giovanni şi Anabella*, prezintă cu o degajare voită de preocupări morale, dragostea incestuoasă a lui Giovanni pentru sora sa Anabella. Bourges însă nu uită să pomenească şi de *Walkiria* lui Wagner, cu tema ei asemănătoare şi ar fi putut cita şi *Oraşul mort* a

lui d'Anunnzio, sau atracția pur sentimentală din *Renée* a lui Chateaubriand.

Prin prezentarea abilă a frămîntărilor conștiinții, premergătoare incestului, Bourges izbutește să înlăture, în bună parte, oroarea faptelor expuse, punînd-o pe sama fatalității neinlăturabile și realizînd astfel una din tendințele pe care le exprimă Ford prin gura lui Giovanni: „cînd se va cunoaște iubirea noastră se va înlătura severitatea oroarei ce plutește asupra altor inceste".

Mica Claribel „un monstru fermecător, cum produce declinul raselor, cu spiritul afinat și cu corpul plăpînd, orgolioasă, și duioasă în același timp cu cei la care ține", moare de un rău necunoscut, „prea nervoasă, prea fină, consumată de ardoare și de inteligență și, prea de timpuriu, obosită de viață".

Otto, fire sălbatecă, dominată de instincte joase, plin de capricii sîngeroase și de vicii, încearcă să otrăvească pe tatăl său spre a-l moșteni, dar este ucis de Duce înainte de a-și executa planul.

Franz, prins la joc de cărți cu operații necinstite, este condamnat la închisoare și, astfel, mîndra familie a celor care stăpîniseră odinioară aproape întreaga Germanie, cade pradă celor mai josnice instincte, desfrîului, crimei și morții tragice. O coincidență de reprezentare a *Amurgului zeilor* de Wagner, dă numele romanului, fără ca, totuși, să se poată face o apropiere serioasă între distrugerea unei familii de infirmi morali și măreața tragedie ce se desfășoară in ultima operă a tetralogiei wagneriene.

Abia în lucrarea următoare, *Pasările pleacă și florile cad*, începe să străbată un suflu de intensă tragedie, care ridică, pe alocuri, desfășurarea unui subiect asemănător la înălțimi de mare artă.

*

Odată cu publicarea romanului *Les oiseaux s'envolent...* se schițează și concepția morală a scriitorului francez. Literatura naturalistă a veacului trecut determinase, prin stăruința ei prea aplicată asupra amănuntelor care micșorau pe om, o reacție puternică a spiritelor însetate de ideal. Pe cînd naturalismul se oprise cu îndărătnicie asupra momentului social, discutîndu-l și considerîndu-l în cele mai mici amănunțimi, literatura ce-i urmează caută un refugiu în contururile neprecise ale epocei medievale care îngădue sborul liber al imaginației constrînse până atunci.

Scriitorii care reacționează împotriva curentului naturalist, folosesc inspirația legendelor cavalerești medievale, fixîndu-le desfășurarea în momentul istoric al evului mediu, sau neprecizîndu-le în timp. Bourges, pornind dela aceiași nemulțumire, caută totuși să dezvolte în mijlocul societății contemporane tema pe care și-o alege. Și, spre a nu luneca în vagul și în lipsa de energie, pe care le vădește opera celorlalți, autorul francez își caută inspirația în epoca de izbucnire măreață a spiritului creator englez, care a dat istoriei literare pe Shakespeare și întreaga pleiadă de precursori și de emuli din timpul domniei Elisabetei și a lui Jack I.

In prefața romanului, Elémir Bourges explică împrejurările care au determinat felul concepției: „Recentele noastre capod'opere, cu scrupulul lor pentru natural, cu minuțioasa lor copie a realităților zilnice, ne-au micșorat și deformat atît de mult pe om, incît am fost constrîns să recurg la această oglindă magică a poeților, pentru a-l revedea în eroismul său, în măreția sa, în adevărul său".

Spre a preveni orice interpretări răuvoitoare in utilizarea acestei „magice oglinzi", scriitorul francez adaugă cu modestie: „Cetitorul să atribue deci ceiace e bun în această carte, suveranei înrîuriri a acestor maeștri ai plînsului și ai rîsului: Webster, Ben Jonsohn, Ford, Beaumont și Fletcher, Shakespeare. Numai greșelile sînt ale mele".

Intenția e realizată cu măestrie. Personajele romanului sînt tipuri sintetice ale marei epopei creată de avîntul epocii elisabetane al cărei cîntăreți s'au făcut, pe rînd, dramaturgii englezi ai vremii, în frunte cu Shakespeare. Reminiscențele din tragediile lui Jonsohn, Ford, Webster sau Shakespeare, oricît de vizibile devin în unele momente, nu supără. Personajele sînt atît de bine încadrate in acțiunea romanului, încît adaugă un nou element de valoare realizării artistice, dînd și o savoare deosebită acestor invocări de apariții, proectate în „oglinda magică".

Evocarea evenimentelor turburi, descrise de tragedienii englezi, a deschis un cîmp larg dezvoltării însușirilor lui Bourges. Oroarea vărsărilor de sînge, izbucnirea pasiunilor dominatoare și a instinctelor superbe, a viciilor și a crimelor morale, dar mai presus de toate, imaginea delicată a purității și a iubirii, care au caracterizat opera pleiadei ilustrată de Shakespeare și de marii săi contemporani, se regăsesc într'o realizare armonioasă în lucrarea scriitorului francez. Procedarea aceasta nu e izolată în istoria literaturii, dar nuanța este de o frăgezime deosebită.

Și clasicii francezi au utilizat subiectele tragediilor grece ale antichității, iar poeții englezi ai secolului al șaptesprezecelea au folosit cu prisosință legendele italiene, dar sufletul personajelor se transformă subt inspirația puternic originală a celor care au prelucrat temele. Legenda doctorului Faust a inspirat pe tragedianul englez Marlowe, iar acesta, poate, la rîndul său pe Goethe, care i-a cunoscut opera, dar *Faustul* scriitorului german are alt conținut, altă viață și altă filozofie, decît cel al dramaturgului englez. Utilizarea unei idei sau a unui personaj,

nu determină o înrudire strînsă a creațiilor, dacă în prelucrarea inspirației, concepțiile sînt diferite.

In romanul lui Bourges, însă, e aproape o transpunere de personaje, care se mișcă în înlănțuirea unor evenimente dintr'o epocă diferită. Atmosfera romanului e reunirea, într'o aromă unică, a tuturor nuanțelor care au dat un parfum propriu operei scriitorilor englezi ai vremii. Numai filozofia generală a evenimentelor vădește influența lecturilor din Sakiamuni și din Schopenhauer asupra spiritului unui autor modern.

Subiectul e luat din viața unei familii domnitoare ruse. Romanul începe cu un memoriu, pe care omul de încredere al Marei Ducese Maria-Pia îl adresează lui Thiers, în timpul izbucnirii revoluției din 1871. Printre revoltați se află și Floris, (fiul Mariei-Pia și al Marelui Duce Fedor al Rusiei, frate al Țarului Nicolae), care, fiind răpit din momentul nașterii dela căpătăiul mamei sale, nu-și cunoaște originea nobilă. El este căutat de trimisul Mariei-Pia, care moare ucis de revoluționari, înainte de a putea mărturisi lui Floris scopul venirii sale. Cercetările Mariei-Pia continuă însă, până ce Floris este descoperit printre prizonierii revoluției și reintegrat, prin sforțările mamei sale, în rangul său de Mare Duce.

Desfășurarea subiectului amintește, până acum, ceva din senzaționalul romanelor foiletoane, prezentat în forma solemnă care încadrează întreaga expunere. Evenimentele își vor schimba însă coloritul, odată cu intervenția celorlalte personaje ale romanului.

Marele duce Fedor, fire avară și crudă, împiedică pe fiul său, Floris, să se întoarcă în Rusia, unde acesta vrea să se devoteze serviciului patriei. Floris este nevoit să ducă o viață de prizonier la Sabioneira, în Dalmația, în tovărășia soției sale Isabella, una dintre cele mai frumoase și mai pure figuri de femei, pe care le-a cunoscut istoria literară.

Viața constrînsă și leneșă din Sabioneira, apropie pe Floris de sora Isabellei, Josine, care, în ingenuitatea ei zglobie, nu observă progresul unui sentiment neîngăduit. Isabella, simțind prevestirile facerii, se retrage din viața zgomotoasă a petrecerilor, în timp ce Floris se află în apropierea continuă a Josinei. El are dese izbucniri de gelozie împotriva fratelui său vitreg, Giano, care stîrnește, prin glumele lui nevinovate, rîsul ei zglobiu.

Pasiunea lui Floris, mascată la început de alte preocupări, izbucnește cu tărie. El vede cu groază răul progresînd, dar simte bine că nu-l mai poate opri. Pătrunderea gradată a pornirii spre incest și suggestia cuceritoare care, răpindu-i uzul normal al facultăților morale, îl aruncă pradă halucinației amoroase, este descrisă cu o aplicare deosebit de reușită. Gestul final devine fatal în înlănțuirea necesară a stărilor psihologice, și Floris comite incestul.

Dar, spre deosebire de eroul lui d'Anunnzio din *Orașul mort* care, după săvîrșirea incestului, rămîne cu gînduri curate „cași crinul", personajul lui Bourges perpetuează răul acelui moment tragic. Marele Duce Fedor, tatăl său, moare și, în sala mortuară, Floris se blestemă pe sine și crima făptuită. Josine apare, și ei o imploră să-i acorde ertarea. Urmărită de groaza păcatului făptuit, își deplînge viața chinuită de viziuni dureroase și de remușcări, dar, cu toată repulsia pe care i-o inspiră gestul lui Floris, o pornire ascunsă, irezistibilă, o îndreaptă spre dînsul.

Nemaiputîndu-se împotrivi tăriei sentimentului care o atrage spre Floris și tîrîtă de vîrtejul pornirii vinovate, Josine îi cade din nou în brațe. Isabelle se ivește în vîrful scării și, surprinzînd gestul se prăbușește în nesimțire pe lespezile sălii.

— „Isabelle! strigă Josine.

„Și, cași cum înapoia ei ar fi urlat o furtună groaznică, începu să fugă în neștire. Dar, în groaza ei, nu mai găsea ușile, mascate de fâșii de catifea. Deodată ea se aruncă înapoia uneia din perdelele cu broderii de aur, împinse fereastra terasei și, bătută de vînt, cu părul despletit, fugi prin grădini, pe scara Sant Isidoro.

„Flacările luminărilor, pîlpîind, se stinseră mai toate subt suflarea puternică a vîntului care pătrunse pe fereastra deschisă, și mari țîșniri de spumă și apă de mare se abătură pe lespezi, în timp ce, de departe, răsuna un zgomot de geamuri sparte".

Scena e de un colorit puternic. Bourges are darul de a crea pentru stările sufletești un cadru corespunzător, în care știe să îmbine concursul diferitelor fenomene din afară care întregesc suggestia tabloului. Elementele naturii, ca furtuna, marea care muge, cu valurile spumegînde și înfuriate, și decorul funerar, sînt alăturate vijeliei care zgudue sufletele eroilor în acele clipe.

Isabelle moare, după ce a ertat pe Floris, fericită că prin moartea ei dezleagă pe îndrăgostiți de povara incestului. Cuvintele ei sînt mișcătoare, cași întregul ei portret moral.

Momentul e dureros, fără a fi melodramatic. Gustul literar cultivat al lui Bourges l-a ferit de o asemenea lunecare, care ar fi fost explicabilă, totuși, prin natura subiectului imaginat. Cetitorul încearcă o părere de rău adîncă și un gol, ca după pierderea unei ființe, pe care autorul o făcuse scumpă tuturor.

Prin procedeele sale literare, Bourges este un neoromantic. Nu puțini vor fi fost mișcați până la lacrimi de moartea tragică a Isabellei la douăzeci de ani, plină de dragoste și de ertare pentru cei care îi pricinuiseră moartea. Compătimirea aceasta, produsă de suscitarea milei, a iubirii și a părerii de rău, are ceva din resortul ascuns, care determină sentimente asemănătoare în operele lui Sienkiewicz sau ale lui Daudet, și conservă mult din exaltarea romantică a veacului trecut.

Tăriei momentului, Bourges îi adaugă și cuvintele de reculegere, rostite de José-Maria, episcop și fratele lui Floris, în clipa supremei oncțiuni.

Maria-Pia murise mai demult și, în curînd, avea să-i urmeze și fiica ei, marea ducesă Tatiana, sora lui Floris. Oarbă și nefericită în strălucirea situației ei, ea păstrează în suflet demnitatea și mîndria originei sale. Tatiana face sforțări uriașe spre a păstra neștirbită autoritatea numelui ducal, cînd află moartea ființelor iubite. Străfulgerată de durere, ea cade cu surîsul pe buze, după ce cu eroismul și calmul ei aparent salvase, într'o luptă cu bandiții care înconjuraseră castelul, viața oaspeților ei.

Figura Tatianei e luată, în întregimea portretului moral, din tragedia lui Ford, *Inima sfărîmată*. Spre a găsi tăria de caracter trebuincioasă nobleții gestului, dramaturgul englez desfășurase acțiunea în Sparta, patria eroismelor legendare. Pe cînd dansează la o nuntă, i se aduce eroinei vestea morții celor mai scumpe rude și prietine și a asasinării logodnicului. Spre a nu întrista și pe ceilalți, ea continuă să danseze până la sfîrșit și apoi, epuizată de durerea insuportabilă ce o resimte le spune: „Dragii mei, am înșelat ochii voștri printr'o poză antică, atunci cînd, după știrile morții primite una după alta, am urmat să dansez. Eram lovită în inimă. Durerile tăcute omoară".

Comparați aceste cuvinte cu cele murmurate de Tatiana înaintea morții: „Auzeam murmurîndu-se în jurul meu că am un spirit bărbătesc.—Vai! nu sînt decît o femee... Curajul meu v'a înșelat... Urmam să vorbesc, să merg, să dau ordine, dar eram moartă, lovită în inimă!"

Caracterul eroinei este însă mult mai bogat reliefat în romanul lui Elémir Bourges, decît în piesa lui Ford. Deasupra întregii desfășurări a evenimentelor, plutește sufletul tragic al marilor drame shakespearene și atmosfera de fatalitate din *Romeo și Juliet*. Eroii mor pe rînd, ca în tragediile sîngeroase ale epocei elisabetane.

Cu sufletul pustiit, dupăce ucisese într'o luptă pe fratele său vitreg, Giano, Floris caută pe Josine și o ia în căsătorie, cu viața turburată de viziunea trecutului și urmărit de fatalitatea unei porniri neînlăturabile. În urma unui naufragiu pe mare, moare și Josine, iar Floris, desamăgit de viață și desnădăjduit se omoară, dîndu-se pradă Simunului.

Înainte de a muri, el are o discuție cu credinciosul său doctor Nanes, în care revizuește întregul rezultat al sforțărilor omenești spre progres și spre fericire. Discuția lunecă pe panta unui pesimism întunecat, care duce la concluzia falimentului moral al omenirii. José-Maria proclamase odinioară, în roman, superioritatea budismului asupra moralei creștine. În această ultimă parte a romanului, influența lui Schopenhauer, cu predilecția lui pentru *Nirvana*, devine evidentă.

Cu multă abilitate, ajutat de o cultură variată, Bourges caută să reducă la neant rezultatul străduințelor umane în toate domeniile activității, ajungînd la concluzia că „arta are drept rezultat neputința, sfîrșitul științei este scepticismul, iar fondul credinței îndoiala". Interiorizînd în sufletul său fratricidul, păcatul incestului și răzbunarea chinuitoare a propriei sale conștiinți, eroul își pune în mod firesc celebra întrebare a lui Hamlet, și, subt influența filozofiei solitarului german, răspunde cu hotărîre, alegînd moartea, neantul, ca supremă ușurare.

Mai tîrziu, în *La nef*, Bourges revine asupra negației absolute a progresului din *Păsările pleacă și florile cad* printr'o serie de metafore strălucite, asupra cărora ne vom opri mai tîrziu.

Romanul e ținut la o înălțime de tratare rar întîlnită în literatură, prin calitatea aleasă a spiritelor și a evenimentelor, dar interesul nu se menține cu același intensitate în tot decursul dezvoltării. Acțiunea lîncezește mult până la precipitarea amintită a momentelor tragice, cu stăruinți obositoare în descrierea fastului ducal, care se desfășoară la Hradchin din Praga, sau la palatul din Sabioneira, așa cum în *Amurgul zeilor*, fantezia descriptivă se oprește atentă la evocarea avuțiilor legendare ale ducelui d'Este.

Bourges e inegal nu numai în călăuzirea acțiunii romanului, ci și în desfășurarea concepției sale morale. Dela înălțimi de cugetare generală, coboară la recriminări mărunte și la izbucniri de ură inexplicabile la un spirit ales. Evreul Chus, care vrea să fie o reminiscență din *Shylock* sau din *Evreul din Malta* al lui Marlowe, e vid de conținutul moral și cauzal pe care i-l dă Shakespeare sau premergătorul său englez. În felul acesta, personajul devine un manechin al ideii de lăcomie și de avariție neînfrîntă, cufundat în noroiul moral al disprețului public, pe care nu-l simte. Prezentarea acestui personaj are coboriri nedemne de spiritul întregii lucrări, care, în considerarea filozofiei ei generale, exclude cu necesitate asemenea lunecări.

Același impresie neplăcută se degajează și din tonul prea des declamator și sentențios al lui Floris și desigur că lucrarea ar suferi mult din această cauză, dacă suflul epic care o animă, n'ar creia un zbucium viforos evenimentelor și dacă stilul precis și viguros al autorului n'ar reliefa puternic părțile de samă ale romanului. Unele pasaje ca acelea în care descrie viitoarea mulțimii, înebunită de beția revoluției și incendiul Parisului trezesc viziuni din epoca neroniană.

Tema vastă a romanului, arată că imaginația comună displace lui Bourges. El are o tendință puternică spre evocarea grandiosului, care-l duce, mai tîrziu, la desfășurarea tragediei umane în decorul preistoriei și al elementelor primordiale ale naturii din *La nef*.

* * *

Păsările pleacă şi florile cad e dedicată de Bourges „scumpului său maestru" Théodore de Banville. Această pretinsă afinitate intelectuală cu scriitorul romantic francez, pe care Lanson îl defineşte „suflet egal, fără înfrigurare şi fără furtuni, spirit mediu, fără idei şi fără nevoia de a gîndi", e cel puţin curioasă. Bourges, prin elanul său, prin frămîntarea continuă a gîndirii, prin izbucnirea vijelioasă a temperamentului şi prin vibrarea intensă, de fiecare clipă, a simţirii sale, stă tocmai la antipodul tipului moral definit de criticul francez. *Păsările pleacă...* dovedise înclinarea lui Bourges pentru linia largă a concepţiei şi pentru inlănţuirea furtunoasă a evenimentelor. Partea ultimă a romanului vîntura, subt forma dialogului, ideile pe care filozofia pesimistă a veacului trecut, cu privirile aţintite spre antica înţelepciune budică, le emisese asupra vieţii omeneşti.

Concluzia, cu un caracter hotărît negativ şi desnădăjduitor a romanului, nu putea lăsa lui Bourges liniştea exemplului viu al unei concepţii distrugătoare. E drept că, pe de o parte, considerarea filozofică a vieţii,—privită în laturea ei cea mai dureroasă, a vexării aspiraţiilor noastre spre bine şi progres,—iar de alta, sentimentul insuportabil că sforţările uriaşe ale energiei creatoare umane rămîn infructuoase în marea de întuneric şi de necunoscut ce ne înconjoară, nu puteau schimba, pentru gînditor, aspectul prezent al lucrurilor. Dar Bourges înţelesese, după întăia izbucnire a frămîntării din *Les oiseaux s'envolent...*, că îndemnurile de anihilare a principiului activ de viaţă, fără a duce la soluţiile practice, întrevăzute odinioară de filozofia lui Schopenhauer şi a lui Hartmann, contribuiau să mărească haosul dezorientării morale a omenirii gînditoare.

In considerarea grelei răspunderi pe care puterea descurajatoare a cuvîntului său scris avea să i-o arunce mai tîrziu pe umeri, Bourges trebue să fi întrevăzut imensa nevoe a iluziei. Şi astfel, cercetînd tot mai adînc realitatea tendinţelor active de viaţă şi de cugetare ale omenirii, scriitorul francez evoluează spre ideia progresului, posibil nu numai în domeniul creaţiei vizibile, ci şi pe tărîmul perfecţiei sufleteşti.

Aşa cum, odinioară, utilizase manifestarea spiritului creator englez în *Les oiseaux s'envolent...*, unind produsele disparate ale vremii într'o concepţie unitară şi armonioasă, Bourges făureşte în *La nef* planul de a îmbrăca într'o formă poetică aleasă o parte însemnată a desfăşurării istoriei filozofiei. Greutatea covîrşitoare a acestei perspective îndrăzneţe ar fi determinat, desigur, o retragere prudentă a celor mai mulţi dintre scriitorii contimporani de samă. Bourges însă are predilecţia culmilor de unde poate îmbrăţişa viziunea cea mai largă a universului. El îşi creiază dificultăţile, din plăcerea de a le învinge, cu ajutorul culturii filozofice pe care o posedă.

Din această îmbinare a unui spirit poetic superior cu ideile celor mai de samă gînditori care au luminat, dealungul veacurilor, abisul sufletesc al omenirii, Bourges dă la iveală poemul în proză, intitulat *La nef*, scris în formă dialogată.

Inegal, ca şi în restul operelor sale, Bourges dă curs şi aici unui verbalism obositor, care crează unei mari părţi a poemului o resonanţă retorică supărătoare şi o impresie de *poză* literară. Cadrul măreţ al naturii în care se desfăşoară însă acţiunea poemului, cu concursul forţelor primordiale animizate de imaginaţia poetului, adaugă ideilor un element de varietate şi de pitoresc, care face mai uşoară trecerea prin părţile lipsite de atracţie ale inceputului. Mitologia greacă este evocată cu o profuziune de detalii, care vădesc o serioasă adîncire a concepţiei mitografilor antici.

Personajul central al lucrării e titanul Prometeu. Inlănţuit de Zeus în împrejurările cunoscute, chinuit fără încetare, fără a i se putea smulge vre-un cuvînt de pocăinţă, titanul îi aruncă blesteme, prezicîndu-i sfîrşitul apropiat al domniei universului. „Intr'o zi", spune Prometeu, „tiranul cerului va fi constrîns să părăsească sceptrul şi onorurile pe care le uzurpă. Atunci, din sînul reinverzit al Gaiei, vor înflori în dezvoltări măreţe, pacea, bucuria şi seninătatea". Implorat de oameni ca să-i mîntuiască de mizerii şi de lupte necurmate, Prometeu le făgădueşte fericirea, după ce lanţurile îi vor fi căzut.

Eroul dorit se iveşte pe corabia Argonauţilor şi, luptînd împotriva tuturor elementelor deslănţuite cu furie de Hefaistos în calea sa, izbuteşte să ajungă la Prometeu şi să-l libereze. Scena luptelor cu ciclopii şi cu lighioanele ce i se pun în cale, e descrisă cu putere şi dramatismul ei aminteşte elanul triumfal al lui Siegfried, din opera cu acelaşi nume a lui Wagner, cînd străbate muntele cuprins de flacări, spre a ajunge la Bruennhilde.

Abia liberat din tragica sa înlănţuire, Prometeu proclamă sfîrşitul zeităţii şi atotputernicia sa. Adresîndu-se oamenilor pentru care suferise urgia lui Zeus, el le spune: Nu mai sînt un zeu; suferinţa şi sfînta milă m'a făcut să samăn cu voi. Acum, mijlocitor sublim, umanitatea voastră trăeşte în mine, divinitatea mea trăeşte în voi... anticul blestem a pierit; Prometeu va guverna pămîntul".

El cheamă toate forţele binevoitoare ale universului la luptă împotriva Olimpului, dar îşi dă sama că va rămîne izolat în încercarea sa îndrăzneaţă.

Partea de expunere de până acum e şi cea mai puţin interesantă. Dela începutul ciocnirii cu Zeus progresează, însă, dramatismul intens al luptei şi al ideii, şi imaginaţia bogată a lui Bourges se desfăşoară la largul ei. Toată strălucirea închipuirii mitice este utilizată în cadrul sălbatec al naturii preistorice, cu luciri de fulgere, spade de foc, apariţii apocaliptice, fiare

sălbatice, eroi uriaşi, vulcani arzători, focuri colorate, pulbere de aur şi spuma valurilor agitate ale mării. Puterea de vrajă a lui Mefisto, din opera lui Goethe, păleşte în faţa acestor magice incantaţii. Totuşi, apariţiile acestea sînt aşa de necesar legate de întreaga împletire a poemului, încît fără ele, însăşi ideia conducătoare ar fi pierdut din strălucirea ei.

Prometeu porunceşte lui Zeus să-i cedeze „tronul de aur etern" şi, făurind aripi pentru zborul în Olimp, vrea să alunge pe zei cu spada. Spre a împedica revolta, Zeus trimite pe Hermes ca să-l înştiinţeze că i se redă locul în Olimp; titanul rămîne însă inflexibil în hotărîrea sa, şi Hermes pleacă, dupăce îl previne că, dacă ar reuşi să răstoarne zeitatea din Olimp, coloana lumii, susţinută de Zeus, s'ar prăbuşi în ruine asupra-i.

Corul Argonauţilor comentează faptele, ca în tragediile antice, şi observă că Prometeu e iar înlănţuit. Acesta neagă afirmarea corului şi agită spada.

Figura poetică e de un inalt senz filozofic. Apare fantoma lui Prometeu, legată în lanţuri şi titanul o întreabă dacă Herakle nu l-a liberat într'adevăr.

„Te-a liberat", îi răspunde fantoma, „din sclavia lui Zeus, dar nu şi din acea a destinului, căci tot ce trăeşte sufere legea necesităţii".

Prometeu proclamă însă libertatea sa absolută. El tae cu spada legăturile fantomei şi Olimpul se prăbuşeşte. Se aud strigătele zeilor, pe cînd Prometeu ridică rugul, pe care arde pe stăpînii Olimpului. Mulţimea oamenilor se vaetă însă: „Ce fericire va fi pentru noi? Templele zac la pămînt, izvoarele profetice au murit. Fără călăuze, rămînem orfani, slabi şi goi".

Prometeu însărcinează pe giganţii Arimaspi să construiască Olimpul oamenilor, dar aceştia, certîndu-se cu dînsul nărue edificiul, iar titanul invoacă spiritele, spre a construi palatul „mai frumos şi mai vast încă, pe ruinile sale".

Centaurul Chiron dispreţueşte sforţările lui Prometeu. El ştie că „zeii sînt nemuritori, caşi cerul şi pămîntul" şi porunceşte să se construiască un altar pe locul unde fusese odinioară rugul. Zguduit în credinţa puterii sale absolute, Prometeu se hotărăşte să invoace de pe altar pe zeul necunoscut, care cîrmueşte universul. „Inţeleg acum", spune dînsul, „că dacă pămîntul îmi aparţine cu rasa efemeră, tu posezi, o demon necunoscut, un regat etern şi fără hotare, până unde nu ajunge puterea mea".

La chemarea lui Prometeu, apar semnele lui Zeus. „Revolta ta", îi spune acesta, „smulgînd din cer fantoma şi posteritatea mea, n'a aruncat în Hades decît umbra visurilor tale".

Zeus nu mai apare acum pe un tron de aur, ci printre nouri şi fulgere, ceiace simbolizează, probabil, concepţia spiritualizată a zeităţii. El caută să dezvălue lui Prometeu greşala răzvrătirii. „Inteligenţa ta", îi spune Zeus, „destinată numai pentru pămînt, ajunge să călăuzească pe oamenii efemeri în căile lor, dar nu să lumineze pe ale mele. Intr'adevăr, ce este timpul? Nodul care strînge şi care sfîrşeşte ceiace e nesfîrşit. Cum vei numi spaţiul? Hotarul deşertului meu fără de hotare". Şi, spre a-şi preciza esenţa, Zeus adaogă ideia lui Aristot: „Ce e Zeus decît o gîndire, care se gîndeşte etern?"

Dialogul dintre Prometeu şi Zeus continuă, presărat de idei adînci. Zeus este *cauza*, principiul divin şi forţa exterioară, conştientă, care animă şi cîrmueşte universul. Uranos va fi *substanţa*, materia şi energia, cu atributul forţei creatoare şi conducătoare în sine.

Văzînd că nu-l poate convinge, Zeus dispare dupăce exclamă: „Alungă-mă dar departe de ochii tăi... Ce-mi pasă! Nu vei putea fugi de mine, decît fugind de tine însuţi. Oare eu nu sînt tu? Divinul nu formează ceiace e mai real în orice fiinţă?"

Invocarea urmează şi, din adîncuri apare titanul zeu Uranos. „In prăpastia mea" spune el, „coexistă şi se opun totdeodată, eternitatea şi durata, ceiace e veşnic şi tot ce se schimbă, absolutul şi relativul, unitatea şi mulţimile nenumărate. Spiritul nețărmurit se desfăşoară şi îmbracă substanţa... care evoluiază etern prin spirit". Uranos pare a mai fi şi o animizare a ideii panteiste, aşa cum a prelucrat-o mai tîrziu concepţia monistă. Intenţia devine mai precisă în cuvintele titanului zeu: „Nimic nu poate apare, nimic nu poate trăi şi dura fără mine, în afară de mine, care să nu fie eu însumi".

Definirea apariţiilor ca reprezentînd un anumit principiu filozofic este, în genere, grea, deoarece intervin o serie de argumente şi figuri poetice proprii poetului, care dau o nuanţă deosebită şi nouă reprezentărilor tradiţionale mitice şi filozofice.

Indoiala strecurată în sufletul lui Prometeu inspiră curaj apariţiei uraniene, care se ridică din prăpastie pe pămînt. Aspectul ei ceresc şi infernal totdeodată, cu viaţa sgomotoasă şi infinită ce se zbate în sînu-i, trezeşte neîncrederea temătoare a lui Prometeu. „Universul se rostogoleşte în sînul meu", îi spune fantoma. Dar titanul îi răspunde, după o lungă frămîntare a chibzuinţei: „Plin de vîltoarea celor vii, desigur, tu nu conţii în tine nici înţelepciunea suverană, nici fericirea infinită, care sînt atribute cereşti".

Dar fantoma uraniană nu desnădăjdueşte şi cu noi argumente, izbuteşte să-i trezească în suflet îndoiala. „Ce să-ţi răspund, titan-zeu", exclamă Prometeu. „Prin ce cuvinte? Cum să mă reculeg din turburarea inimii mele? Ici splendoarea ta mă uluește. Unit cu tine, pierdut în tine, înghiţit de forma ta grozavă, în care sînt atîtea guri şi atîţia ochi, simt viaţa mea cufundîndu-se în neant, în timp ce o iubire inexprimabilă mă nalţă, ca nişte aripi... In corpul tău gigant, misterios, în care pare

că pluteşte eterul, zăresc lugubrul Hades şi pămîntul care arde". — „Dă-mi dar şi cerurile", îi răspunde imperios Uranos, care vrea să devie astfel stăpînul Universului. Sorii pălesc.

Prometeu îl opreşte şi îi cere să alunge întîiu din el infernul. „Lumea se dizolvă în sînul meu", îi spune Uranos, „binele şi răul nu există decît în tine, mor în tine, nu te turbură decît pe tine şi zeul etern le ignorează în adîncul splendoarei sale". El vrea, cu toată împotrivirea lui Prometeu să cucerească cerurile, dar acesta îl renegă cu tărie şi Uranos se prăbuşeşte în prăpastie. Prometeu îmbătrîneşte.

Apariţii demoniace încep să răsară din întunericul prăpastiei. Infruntînd deslănţuirea forţelor contrare ale naturii, Prometeu nădăjdueşte încă în ivirea zeului ascuns pe care îl aşteaptă. Şarpele Gaiei ironizează această continuă încercare de creaţie a unor zei imaginari, după distrugerea Olimpului şi a lui Uranos, şi adaugă: „Totul este prada destinului; nu există nici zei, nici providenţă".

Prometeu însă nu dă ascultare suggestiei şarpelui, care pare a fi reprezentarea ideii pur materialiste şi mecanice a universului. El susţine cu tărie că gîndul este singur Dumnezeu şi refuză să adore materia prin şarpele Ophion.

„Tu nu poţi înţelege", spune Prometeu şarpelui „zelul dezinteresat, iubirea curată, suspinul neîncetat care, din adîncul sufletului meu îngrijat, se înalţă către necunoscutul divin".

Infuriat, şarpele zgudue cerul, care începe să se prăbuşească, împreună cu stelele, în timp ce pămîntul se crapă. Titanii es din prăpastii şi rîd de sforţarea lui Prometeu, căruia îi ţîşneşte din nou sîngele din rană. Cerul şi pămîntul îşi continuă prăbuşirea subt sforţările neputincioase ale lui Prometeu de a le reţine, până ce fratele său, Atlas, intervine şi, îmbărbătîndu-l, încarcă din nou cerul pe spate şi opreşte căderea universului în haos.

Acest episod ar închide, pentru cetitor, prima parte a expunerii poemului. Simbolul poate fi lesne dedus din considerarea întregii dezvoltări a evenimentelor. Lupta, pe cît de mîndră, pe atît de dureroasă, pe care o duce Prometeu împotriva solicitărilor multiple ale naturii, spre a găsi calea mîntuirii spirituale, este o reprezentare poetică unitară a marilor variaţii sufleteşti ale omenirii, în aspiraţia de a pătrunde mobilul ascuns al vieţii universale. Titanul Prometeu, cu voinţa lui inflexibilă, cu setea nemărginită de cunoaştere, care-i sbuciumă fiinţa, cu genunchii îndoiţi subt apăsarea covîrşitoare a îndoelii de fiecare clipă, dar şi cu speranţa neînfrînată în viitor, apare ca suma potenţată a forţelor, aspiraţiilor şi a mîndriei omeneşti, în faţa puterilor primordiale ale naturii.

Din lupta împotriva elementelor, spre a le stăpîni, Prometeu ese învins, dar această înfrîngere e numai învăţătura dureroasă a nevoei de a adapta la posibilităţi aspiraţiile omeneşti.

După descurajarea resimţită în urma triumfului „Legilor eterne", el concepe ideia de a creia, în locul omului slab şi consumat de boli şi de dureri, o rasă omenească mai curată şi întemeiată pe iubire şi pe dreptate. „Cînd fundamentul unei rase, la aurora timpului, n'a fost solid întemeiat pe iubire şi pe dreptate", spune el lui Atlas, „ce poate eşi dintr'însa, dacă nu ură, fapte rele, lupte şi dezastre îngrozitoare?"

Evoluţia aceasta a ideii lui Bourges spre necesitatea cimentării vieţii omeneşti pe o bază de largă iubire, e o consecinţă necesară a înălţimii morale dela care tratează desfăşurarea evenimentelor. Lunecările de dispreţ şi, pe alocuri, de ură, din *Les oiseaux s'envolent..*, fac acum loc unei expansiuni senine şi unei radieri liniştite de intensă viaţă sufletească, pură şi înaltă. Pesimismul final al romanului precedent se risipeşte deasemeni, cu încetul, prin pătrunderea acelei raze de liniştită contemplare a vieţii şi, în locul lui ia naştere încrederea în progresul continuu şi irezistibil al evoluţiei universale.

Prometeu vrea să scoată din pămîntul sacru „aşa cum o statue radioasă a dormit îndelung în blocul de piatră şi sculptorul o liberează, o rasă de supra-oameni, mai frumoasă, mai înţeleaptă şi mai fericită". Idealismului lui Hegel, exaltat de Strauss, de Feuerbach şi de „extrema stîngă" a şcoalei hegeliene,—care se oglindeşte în exagerarea puterilor umane din prima parte a poemului,—Bourges îi opune acum ideia supra-omului, rezultat al evoluţiei progresive. Inspirat de morala engleză, el afirmă prin gura lui Prometeu legea progresului: „Mereu, în decursul veacurilor, o fiinţă de un tip mai perfect, o Putere mai înaltă apare, păşind pe urmele epocii care a precedat-o".

Pentru realizarea scopului său, Prometeu cere lui Herakle să-i aducă cea mai bună argilă „căci, amestecînd cu foc pămîntul, va face să nască, subt mîna lui părintească, o mare formă olimpiană, titanul om şi zeu în acelaşi timp". In felul acesta el nădăjdueşte că va asigura omului „cucerirea cerului".

„Nu mai sînt răzvrătitul, a cărui îndrăzneală nerăbdătoare preîndea să forţeze veacurile şi să le grăbească după plac. Devenit acum înţelept, dorinţa mea se conformează destinului".

Centaurul Chiron caută să-l depărteze dela realizarea planului său. „Cal ţi-a slujit voinţa lacomă, nerăbdătoare, înfrigurarea de a cunoaşte", îi spune dînsul; dar Prometeu e neînfrînt în voinţa sa.

Herakle săgetează pămîntul, spre a-l fecunda, şi, din fundul abisului, într'o ţîşnire de lumină orbitoare, apare forma neagră a zeiţei pămîntului.

Prometeu a dat un chip argilei şi cere Pămîntului să-i insufle viaţă. Zeiţa însă îl sfătueşte să renunţe la planul funest pe care-l concepuse.

„Nebunia ta", îi spune dînsa, „trebue oare să perpetueze

fără sfîrşit şi viaţa şi suferinţa ?... Departe de a fi edificat de sîngele tău răspîndit, de doliul meu, de ignoranţa şi de mizeria ta, pretinzi ca fiul tău să sufere, la rîndul său, ceiace tu însu-ţi ai suferit".

„Niciodată", adaugă zeiţa, „omul, depăşindu-se, nu va învinge destinul".

Totuşi Prometeu îşi desăvîrşeşte opera, formînd „marea inimă suverană, în care se vor uni toate fiinţele". „În zadar", exclamă dînsul, „vulturul, sfîşiind timp de veacuri, a scotocit cu ciocul pieptul meu. Libertatea a durat acolo, caşi jăratecul lăsat subt cenuşă, spre a păstra sămînţa focului".

Zeiţa priveşte cu durere avîntul lui Prometeu şi încearcă să-i demonstreze rătăcirea: „Dacă viaţa s'ar preface, dacă veacurile, urmîndu-şi cursul, ar împlini destinele, fericirea pe care o făgăduieşte omului ar fi atinsă demult, fiindcă în prăpastia zilelor, veacurile trecute, care fac până acum o eternitate infinită, ar fi trebuit să realizeze totul...

„Departe de a fi un templu, universul apare ca o închisoare grozavă, ca o măcelărie monstruoasă, în care Aides îşi zugrumă victimele... Viitorul, spre a fi îndeplinit, cere sacrificiul sîngeros a tot ceiace umple prezentul. Apoi, acest viitor, fiind realizat la rîndul său, viaţa aruncă o haină nouă pe oasele sale uscate, şi aşa, fără'ncetare, din epocă în epocă şi din soare în soare. Prin urmare moartea devine, dacă ar fi să te cred, însăşi energia veacurilor. Ca o otravă distrugătoare, Dumnezeul tău consumă universul şi, totuşi, orb adunător de visuri, de nouri, de prestigii, acest Dumnezeu nici nu există".

Nici această expunere elocventă a argumentelor filozofiei sceptice, nu descurajează pe Prometeu. Zeiţa refuză să dea viaţă omului-zeu, în care vede un izvor de noi şi nesfîrşite suferinţe şi sfătueşte pe Prometeu să invoace, dacă stărue în hotărîrea sa, pe Thanatos, „fiinţa bărbat şi femee", demon al morţii şi creatoare a vieţii.

Demonul morţii apare palid şi straniu, la invocarea lui Prometeu, căruia îi lămureşte că funcţiile vieţii nu sînt decît „focul misterios care consumă creatura şi, prin aceasta însăşi, aparţin fenomenului morţii".

Prometeu, expunîndu-i scopul invocării, îi arată că ţinta sforţărilor lui este ca omul vechiu să renască nevinovat şi ferit de rău. „Ţie, zeu cu două feţe", adaogă el, „distrugător, dar şi creator, îţi aparţine, fiindcă Adraste ţi-a încredinţat germenul vieţii, să dai un suflet acestui copil. Tu reuneşti în tine puterile care ne par contrare, ale naşterii şi ale morţii".

Deodată, din gura demonului morţii, ese o spadă care se agită cu furie, în timp ce fulgere ţîşnesc din vîrful ei. Prometeu apucă spada şi o învîrteşte, înconjurat de flacări şi de fulgere. El zăreşte în profunzimea focului „două flacări diferite, una asemenea unui fulger purpuriu, cealaltă albă şi liniştită, care aprinzîndu-se şi stingîndu-se fără încetare, în prăpastia mişcătoare a focului, se înlănţue ca şerpii".

Demonul morţii îl întreabă dacă a priceput însfîrşit esenţa şi taina lucrurilor, dar Prometeu nu poate da nici un răspuns. Atunci demonul îi povesteşte că puterea sa de creaţie a vieţii vine tocmai din dorinţa şi din nevoia de distrugere. Într'un vis, concepu ideia şi îşi zise: „Pentrucă legea ta e să distrugi, o, moarte, să produci creaturile: odată investmîntat cu carne, universul va fi prada ta. Atunci vîntul cald al vieţii ţîşni din pieptul meu; dorinţa, vidul, foamea, chinul, se legară de inima mea...

„Ei bine, aceste faze ale fenomenului, le ai acum înaintea ta. Ceiace îţi apare ca un foc purpuriu este, fără îndoială subt forma ei vizibilă, dorinţa, otrăvită, vai!, acea foame, acea impulsie oarbă, pe care oamenii, găsind-o în inima lor, o numesc Voinţa. Şi raza albă minunată îţi ascunde Gîndirea nemuritoare, din care, fără răgaz, emană glasul şi care reflectă, în oglinda sa vie, visul universului".

Cugetul lui Prometeu se luminează. El pricepe însfîrşit, de unde ţîşneşte izvorul durerilor şi al nefericirilor umane şi, cu o mişcare plină de elan şi de credinţă, distruge flacăra purpurie a dorinţii, lăsînd să ardă numai flacăra albă a spiritului. „Am redat germenului minunat", spune dînsul, „unitatea sa primordială".

— „Da", îi răspunde demonul morţii, „dar purificat de tine, acest germen care conţine destinele noastre, a încetat de a mai fi fecund... Cine desparte din suflul original iubirea şi dorinţa, riscă să-l facă steril... Numai Eros trezeşte fără'ncetare viaţa".

— „Acest Eros, pe care-l lauzi", îi răspunde Prometeu, „a fost creat de zei spre a pune pe cărările lumii chinul, turburarea, durerea şi toate fructele otrăvite ale iubirii şi ale bucuriilor lascive. Şi desigur, subt primejdia de a renaşte asemeni în totul omului de altădată, omul-zeu, alungînd dorinţa, fiindcă dorinţa este răul, lipsa, foamea, vidul, nu mai trebue să aibă parte, de azi înainte, decît la augusta inteligenţă".

Eroul lui Bourges, pătruns, caşi Faust, de tragedia luptei dintre cele două vieţi care se zbat în pieptul său, încearcă să urmeze numai „mişcarea supranaturală care ne îndeamnă să eşim din întuneric", aşa cum eroul lui Goethe pornise pe cărarea cealaltă a vieţii „arzătoare de iubire". *(Faust).*

Demonul morţii îi replică: „Dorinţa oarbă nu vede nimic fără ochiul inteligenţii, iar spiritul, pe de altă parte, este inert dacă dorinţa nu-l mişcă".

Prometeu şovăe să toarne asupra argilei focul roşu al dorinţii, spre a nu condamna pe omul-zeu să sufere de acelaşi rău ca în trecut. Dar demonul morţii îl îndeamnă: „Vei trebui să te hotărăşti, totuşi. Te previn, înţelept fiu al lui Iapet, inteligenţa ta e fără putere în această ultimă încercare. Numai

prin inimă şi prin dorinţă, numai prin focul urit de tine, spiritul se va mintui".

Văzind că flacăra purpurie a dorinţii nu poate anima argila, Prometeu se supune necesităţii neînlăturabile şi aprinde norul pe care a aşezat chipul de lut. Nourul se luminează şi lutul capătă viaţă, presimţind, îndată ce gîndirea îl animă, nenorocirile fără sfîrşit ce l aşteaptă pe pămînt.

Herakle, care pare a fi reprezentarea bunului simţ jovial şi sănătos, arată lui Prometeu infirmitatea originară a omului. Atita vreme cît pîntecele său va trebui să înghită, spre a se hrăni, carnea roşie a animalelor, Olimpul omului va fi stropit de sînge".

„Nenorocire!" exclamă Prometeu, „fiecare inspiraţie, fiecare din picăturile de sînge care circulă fără'ncetare prin inima sa, duce cu sine plîngerea şi suferinţa unui animal zugrumat. Astfel oricine este criminal".

Prometeu îşi dă samă că prezicerile zeiţei pămîntului s'au îndeplinit şi că omul, creat spre a fi un zeu, va suferi de toate infirmităţile insuficienţii creaţiei. „Nimic nu mai rămîne", spune dînsul, „din fiinţa luminoasă, glorioasă, în care divinul germene de aur coborîse odinioară".

Dar Herakle, cu spiritul liniştit şi robust al eroului pe care nu-l preocupă prea mult frămîntarea creaţiei, îl mîngîie: „De ce să desnădăjdueşti?... Creat spre a fi un zeu, acest copil care ne e atît de scump, va domni numai asupra oamenilor şi, oare, o asemenea domnie nu este nimic?"

* * *

Crearea omului-zeu şi trezirea lui la viaţă, ar alcătui cel de al doilea episod al poemului, care cuprinde în sine şi încheerea consideraţiilor filozofice asupra esenţii vieţii omeneşti. Ca poet, Bourges a concretizat cu o fineţă remarcabilă, lupta ce se dă în domeniul moral, între tendinţele de viaţă care ne leagă de trecutul evoluţiei noastre biologice şi aspiraţia ideală spre o viaţă spiritualizată. Încovoerea eroului subt apăsarea puterilor destinului, nu e decît recunoaşterea unei realităţi neînlăturabile: deşi dorinţele, neînfrînate de raţiune, duc spre rătăcire, totuşi viaţa nu poate avea vre-un senz fără impulsiile dorinţii.

Autorul a ştiut să concentreze asupra acestui punct toată puterea necesară evocării şi toată poezia dureroasă pe care o inspiră fatalitatea celor două tendinţi înlănţuite.

Partea din urmă a poemului, venind după această edificare a conştiinţei, va conţine frămîntarea orientării spre un ţel *posibil*, oricît de greu şi depărtat ar fi.

Prometeu priveşte copilul şi, apropiind de dînsul torţa pe care i-o lăsase odinioară Nemesis, vede că pleoapele lui rămîn nemişcate. O exclamaţie dureroasă îi zgudue fiinţa şi titanul, doborît de greutatea revelaţiei, exclamă; „Orb! Este posibil!"... Copilul în care visase să concentreze toată suflarea zeităţii şi toată aspiraţia de dominare a universului, nu era decît un biet infirm, orb.

Prometeu înţelege pe deplin că este un învins al destinului şi hotărăşte să părăsească muntele, pe care suferise atît de mult şi de unde nădăjduise să cîrmuiască lumile, spre fericirea oamenilor. Un simţimînt de datorie îl leagă însă de creaţia sa nefericită şi un îndemn imperios îl mînă spre desăvîrşirea operei sale mutilate. El pleacă de pe munte, dar nu spre a-şi acoperi privirea de viziunea infirmităţii, ci „spre a descoperi aiurea o lumină mai tînără, mai splendidă, care să redea vederea ochilor fiului său".

Intr'o metaforă de intensă poezie, învăluită în clar-obscur şi plină de cugetare adîncă, el povesteşte lui Herakle „prin ce semn pămîntul profetic manifestase ochilor lui, menirea ce-l aşteaptă de acum înainte".

In vis, el pătrunde într'o peşteră fermecată, plină de o lumină stranie. Subt bolta ei se rostogoleau lumile „sorii de aur, globuri depărtate, ţîşniri de fulger, zei imenşi şi tot sinodul luminos al spiritelor care ţes, în afara colţului pierdut al închisorii noastre pămînteşti, infinitul creaţiei".

Astrele întrevăzute, el le va căuta. „Cu un zel răbdător, neobosit", spune el lui Herakle, „voi întrebuinţa veacurile ca să regăsesc, scotocind fără încetare prăpastia, flacările lor, zărite o clipă... Şi imediat ce vreuna din ele se va înălţa în afara nourului în care dorm veacurile încă nenăscute, pline de zile subt vălurile lor, pleoapele copilului se vor deschide"...

Herakle îl întreabă: „Dar părăsind lumea reală, nu te temi că încerci o muncă imposibilă?"

Prometeu e însă un vizionar, căruia toate desamăgirile trecute nu i-au putut zgudui credinţa în mîntuirea care va veni: „Ce numeşti real?" întreabă dînsul. „Fără'ndoială, celace mîna ta atinge, celace piciorul tău voinic calcă... Da, asta este eroarea oamenilor. Prizonieri în spaţiu şi în timp, necălăuzindu-se decît de lumina îndoinică a raţiunii lor pămînteşti, nici nu bănuesc că, înapoia uşii şi a încuietorilor acestei închisori crepusculare, radiază lumina fără de hotare a universului celor vii"... Şi adaugă cu pornire: „Desigur, înainte de a descoperi marele soare al iubirii şi al dreptăţii, lumina feţii lui Dumnezeu, va trebui să înving încă multe rele şi multe primejdii, dar ce hidră, ce demon duşman, ar opri de azi înainte cursa mea?"

După ce priveşte cu părere de rău la cei pe care-i lasă în urmă, Prometeu porneşte la drumul greu şi fără de hotare, în care din nou îndoelile îl vor frămînta, spre a găsi lumina mîntuitoare care, desluşind cărările vieţii şi ale creaţiei, va da putinţa orientării sigure şi definitive a omenirii.

* * *

In acest cadru feeric şi mitic al poemului, Elémir Bourges a izbutit să concentreze una din cele mai vaste tragedii pe care le-a inregistrat literatura universală. Tot ce filozofia greacă a cugetat mai adinc şi mai subtil in legătură cu pătrunderea misterului creației universale, dela Aristot şi Anaxagora la Heraklit şi dela acesta la Platon, evoluiază intr'un limbaj colorat şi in metafore reuşite, ridicate uneori la mari inălțimi de expresie, de imaginație şi de poezie.

Visul cu peştera, pe cît de umbrit, pe atît de suggestiv, e poate inspirat din celebrul exemplu pe care-l alege Platon, spre a demonstra că trăim intr'o lume de aparențe înşelătoare. Dar in toate imaginile sau ideile pe care şi le asimilează, Bourges impinge, cu o nobilă indrăzneală, ideia mai departe, lărgind-o, inălțind-o, colorînd-o şi dindu-i viață, printr'un animism de o calitate poetică superioară, care schimbă, aproape cu desăvirşire, contururile ei primitive şi, de multe ori, insăşi conținutul.

In privința aceasta, momentul cînd Prometeu, inconjurat de flacări, zăreşte focul roşu al dorinții şi vrea să-l nimicească, spre a străluci numai lumina spiritului, e edificator. Dualismul persan concepuse demult existența luptei celor două principii, al binelui şi al răului şi Zoroastru socotise focul ca simbol al inteligenței şi al vieții. Budiştii susțineau că dorințele sînt izvoarele durerilor. Iar Elémir Bourges, contopind aceste sisteme de gîndire disparate, le reuneşte intr'o imagine poetică unitară, pe care o ridică spre culmi de realizare artistică intr'adevăr impunătoare.

Reluînd, pe bazele teogoniei ebraice şi creştine, firul întrerupt de evul mediu, el trece prin filiera concepției lui Kant, Spinoza, Hegel, Schopenhauer şi Nietzsche, evoluînd prin filozofia pozitivistă a lui Comte şi prin evoluționismul lui Spencer. Fireşte, din toate numele menționate, nici unul nu este pomenit. Dar socotindu-i pe toți ca exponenți ai gîndirii unice şi indivizibile care a frămîntat omenirea, din antichitatea depărtată şi pînă in prezent, Bourges contopeşte intr'o frămîntare unică, expresia atitor spirite preocupate de marea problemă a vieții universale şi a fericirii omeneşti.

Cadrul gîndirii e mai larg decît cel vizat de ceilalți scriitori in evocarea figurii lui Prometeu şi depăşeşte simțitor şi pe cel din Prometeul lui Shelley, pe care istoriografii literari l-au apropiat de multe ori de *Faust*. Izbucnirile sînt însă vijelioase şi verbalismul prea abondent, spre a păstra netezimea unei expuneri curgătoare. Prezența neîncetată a lui Prometeu în centrul cîmpului de acțiune dă o impresie de monotonie cadrului, pe care nu-l pot anima îndeajuns nici sclipirile metaforelor, nici

dialogul neintrerupt al aparițiilor, cu veşnic prezentul Prometeu. Dar că ideia, prin insăşi dramatismul conținut in sforțarea de concepere a ei, e aptă să impresioneze, o dovedeşte, cu toate defectele pomenite, opera din urmă a lui Bourges. Ea ar putea fi definită ca o tragedie a *ideii* umane, in aspirațiile ei spre ideal.

Anatole France scrisese odinioară: „Trebue să plăteşti cu tristeță, cu dezolare, orgoliul de a fi gîndit". Această tristeță, această dezolare şi orgoliul infrînt, plutesc ca nişte nouri grei in atmosfera încărcată a poemului. Şi totuşi, printre nourii destrămați nădejdea mutilată, dar mereu vie, in destinele omenirii, filtrează fâşii de raze luminoase, care înviorează sufletele şi stăvilesc triumful dezolării.

De aceia lipsurile lucrării nu pot întuneca meritele-i mari. In literatura anemică a prezentului, cînd virtuozitatea se exercită in mlădierea frazei sau in poleiala sentimentelor mărunte, opera lui Bourges, cu liniile ei largi şi cu suflul puternic care o animă, apare ca un eveniment, a cărui însemnătate deosebită trebue relevată cu respect.

Aureliu Weiss

Monotonie

Eu am ştiut că versul mi-i banal
Şi-acelaşi: trist şi monoton şi vechi,
Dar viaţa mi-i tot sună în urechi,
Acelaşi: simplu şi universal.

Ca nişte minutare pe-un cadran
Ne învîrtim pe-acelaşi loc închis,
Ne deşteptăm şi iar cădem în vis
Cu anotimpurile unui an.

Eu am ştiut că versul mi-i sărac
Ca un tictac de ceas cu sonerie
Intr'o odae goală şi pustie;—
Că-i monoton, aşa, ca un tictac.

Dar sună 'n mine ca într'un castel
De cine ştie cînd, şi-i parcă eri,

Şi primăvara asta e la fel
Cu nu ştiu cîte alte primăveri.

*

Ferestrele aceloraşi vecini
Ca 'n orice an iar s'or deschide 'n soare.
Pe urmă, ştiu, vor atîrna covoare
Şi vor grebla ei singuri prin grădini.

Cu-aceleaşi gesturi parcă ancestrale
Vor scutura prin casă şi vor scoate,
Afară 'n soare, scaune 'mbrăcate
Şi nişte plante artificiale.

Copacii numai au îmbătrînit
De cînd repetă tragic şi banal
Decorul cunoscut şi natural
Şi 'nmuguresc frumos şi fericit.

Copacii numai au îmbătrînit...

*

Va fi iar cerul limpede şi crud.
Cascada de lumină orbitoare
Va coborî pe ţarini şi ogoare
Să germineze iar pămîntul ud.

Şi 'n dimineaţa celor dintăiu fluturi
In sufletele noastre demodate
Vor creşte iarăş cu naivitate
Dorinţi ascunse după noi ţinuturi.

Şi vom purta nostalgici ochi în soare
Ca 'nlănţuite păsări călătoare.

*

Duminica iar vor cînta agale
Aceleaşi catirinci spre panoramă
Pe unde 's bărci, panoptic şi o dramă,
Aceleaşi valsuri triste şi banale.

Aceiaşi goarnă de înmormîntare
Va răsuna strident şi monoton
Cu-acelaşi ritm şi cu acelaşi ton
Ca 'n orice alte primăveri cu soare.

Şi mortul însuşi o să mi se pară
Că este cel din altă primăvară.

*

De-aceia cîntul mi se tot repetă
Ca ritmu-acela tragic de trompetă
Şi 'ncepe iarăşi dela început
Cu un motiv atît de cunoscut.

De-aceia trec pe subt bătrîni castani
Şi nu ştiu 'n care primăvară sînt,
C'aici sînt toate-aceleaşi pe pămînt,
Şi eu trăesc de mii şi mii de ani.

Demostene Botez

Oblomov

Visul lui Oblomov

Unde sintem? in care unghiu binecuvintat al *pămintului* ne va duce visul lui Oblomov? Ce locuri minunate!...

Nu-i mare pe acolo, nu-s munţi inalţi, stinci şi prăpăstii, nici codri bătrini,—nimic măreţ, sălbatec şi intunecos.

Şi la ce sălbătăcii şi măreţii? Marea, de pildă? Dumnezeu cu ea!...

Te pune pe nişte ginduri atit de triste: privind-o, iţi vine să plingi. Inima e cuprinsă de sfială in faţa intinderii nemărginite a apelor, şi n'are unde se odihni privirea, chinuită de monotonia tabloului nesfirşit.

Mugetul şi sălbatecele rostogoliri ale valurilor nu mingie slabul nostru auz: dela inceputul lumii intr'una—acelaşi cintec sumbru şi neinţeles; se aude acelaşi gemăt, aceleaşi vaete ale unui monstru menit chinurilor, — glasuri pătrunzătoare şi sinistre. Paserile nu ciripesc in juru-ţi. Numai pescăruşii muţi, trişti ca nişte copii ai osindei, trec in zbor pe dinaintea ţărmului şi se invirtesc deasupra apei.

E neputincios mugetul fiarei in faţa acestui gemăt al firii; glasul omului e un nimic; şi insuşi omul e atit de pipernicit, atit de slab şi pierdut in micile amănunte ale nesfirşitei privelişti... De aceia poate ii şi vine aşa de greu, cind priveşte marea...

Nu, Dumnezeu cu ea, cu marea! Nu-ţi deşteaptă mingieri in suflet, nici chiar cind e liniştită şi nemişcată. In legănarea abia simţită a masei de apă, omul vede acelaşi putere nemăsurată, deşi adormită, care adesea işi ride aşa de veninos de voinţa lui trufaşă, şi ingroapă aşa de adinc toate planurile lui indrăzneţe,—atita osirdie şi muncă.

Nici munţii cu prăpăstiile nu-s zidiţi pentru inveselire a omului. Sint fioroşi şi ameninţători, ca ghiarele şi dinţii unei fiare

dezlănţuite, indreptate asupra lui; ne amintesc prea mult pieritoarea noastră fiinţă, ne umplu de frică şi grijă. Chiar cerul de acolo, de deasupra stincilor şi prăpăstiilor ni se pare aşa de indepărtat şi de instrăinat, de parcă s'a lepădat de oameni.

Nu aşa e colţişorul paşnic, unde s'a pomenit deodată eroul nostru.

Acolo cerul, dimpotrivă, se stringe parcă mai aproape de pămint, şi nu ca să-l săgeteze şi mai rău, ci numai ca să-l imbrăţişeze mai tare, mai cu dragoste; s'a intins aşa de jos deasupra capului,—ca un adăpost părintesc şi sigur,—numai ca să ocrotească parcă acest colţişor ales, de toate nevoile.

Pe acolo soarele luminează limpede şi fierbinte aproape jumătate de an, se indepărtează nu deodată, ca cu părere de rău— parcă s'ar intoarce să se mai uite indărăt spre locurile plăcute, să le dăruiască in toamna umedă şi viforoasă şi cite o zi-două senine şi calde.

Munţii depe acolo parcă-s numai nişte modele ale acelor munţi grozavi, zidiţi cine ştie unde, şi care ingrozesc inchipuirea. Aici—nişte delurele cu coaste dulci, pe care e o plăcere uneori să luneci pe spate, sau să stai să priveşti ingindurat, soarele in apunere.

Riul curge vesel şi jucăuş: cind se revarsă intr'un iaz incăpător, cind porneşte drept ca o aţă intinsă... Sau se domoleşte, parcă ar sta pe ginduri, şi deabia-deabia se tirăşte prin pietricele, lăsind in dreapta şi in stinga şuviţe săltăreţe, subt al căror murmur picoteşti aşa de dulce...

Intreg colţişorul, ca la vre-o 15—20 de verste jur imprejur, infăţişa un şir de vederi plăcute, de priveleşti vesele, zimbitoare. Malurile nisipoase şi povirnite ale riuleţului străveziu, tufişul mărunt care se strecoară de sus spre apă,—o ripă intortochiată cu un riuleţ in fund, şi cringul de mesteacăn,—toate parcă ar fi fost adunate inadins şi aşezate cu mină de maestru.

Un suflet chinuit sau chiar străin de frumuseţile vieţii, se retrage cu sete in asemenea colţişor uitat de lume, şi se mulţumeşte cu o fericire necunoscută de nimeni. In asemenea locuri totul făgădueşte o viaţă tihnită şi lungă, până la ingălbinirea părului, şi o moarte nesimţită, asemănătoare unui vis.

Măsurat şi neturburat işi urmează fiecare an cercul lui.

După arătarea calendarului vine in Martie primăvara; incep să coboare păraele de apă miloasă de pe coinicuri; aburi calzi se ridică depe pămintul muiat; ţăranul aruncă cojocul, esă in curte numai in camaşă, şi umbrindu-şi privirea cu o mină, priveşte cu drag imprejurimile scăldate in lumina soarelui, stringind cu plăcere din umeri; apoi incearcă să mişte teleaga răsturnată cu fundul in sus, luind-o, cind de o hlubă, cind de cealaltă; sau cercetează, lovind cu un picior, plugul care zace fără treabă subt adăpostul şurii, şi se pregăteşte de muncă.

Viscolele nu se mai intorc, nu mai acopăr deodată cimpiile, nu mai rup pomii, incărcindu-i de zăpadă.

Iarna, ca o femee mîndră de frumuseţea ei, îşi păstrează stăpînirea până la sorocu-i firesc, cind începe căldura; nu amăgeşte cu moleşeaguri neaşteptate şi nu stringe cu geruri neauzite; totul merge după rînduiala obişnuită, statornicită de legile firii.

In Noembre începe zăpada şi gerul; cam spre Bobotează creşte până la atita, încit ţăranul, eşind din casă numai pentru o clipă, se întoarce numaidecît cu brumă în barbă; iar în Februarie, un nas ager simte în văzduh o dulce adiere a primăverii care se apropie...

Dar vara? Vara e mai ales îmbătătoare în acel colţ. Acolo să cauţi aer curat şi uscat, pătruns nu de parfumul lămîiei, nici al laurului, ci numai de mirosul pelinului, bradului şi leordei; acolo să cauţi zile senine, raze de soare fierbinţi,—dar nu aprinse,—şi un cer fără nouri, timp de aproape trei luni!

Cind încep zilele senine, apoi ţin cite trei-patru săptămini; serile-s calde, nopţile—înăbuşitoare. Iar stelele clipesc aşa de plăcut, aşa de prieteneşte, de sus.

Dă o ploae: ce ploae de vară binefăcătoare! Toarnă des, din belşug; curg şiroaele, ca lacrămile calde ale unui om cuprins de o bucurie neaşteptată; n'a apucat a se opri, şi soarele, cu zîmbetu-i senin de iubire, cercetează din nou şi usucă colnicele şi cîmpiile: şi toată cîmpia zîmbeşte din nou soarelui cu fericire!

Cu bucurie întîmpină ploaia oamenii de acolo: „ploaia lui Dumnezeu te va uda, soarele lui Dumnezeu te va usca",—zice ţăranul, şi simte cu plăcere, cum şiroaele calde îi curg pe faţă, pe umeri, pe spate...

Pe acolo ploile mari nu-s primejdioase, ci numai binefăcătoare, şi vin totdeauna la timpul statornicit, neuitind aproape niciodată ziua lui Sfîntul Ilie, şi parcă înadins ca să nu se uite credinţa cunoscută a norodului. Şi numărul şi puterea loviturilor parcă-s aceleaşi în fiecare an, parcă o anumită măsură de electricitate s'ar fi dat dela stăpînire pentru acele locuri, pe întregul an.

Nici furtuni mari, nici stricăciuni nu se pomenesc pe acolo...

In gazete nu s'a pomenit să cetească cineva asemenea lucruri despre acest colţ blagoslovit de Dumnezeu, şi nici nu s'ar fi scris sau pomenit vre-odată despre aceste locuri, dacă o ţărancă văduvă, Maria Culcova, în vristă de douăzeci şi opt de ani, n'ar fi născut deodată patru prunci,—lucru despre care nu se mai putea tăcea.

N'a pedepsit Dumnezeu acele locuri cu plăgi, nici egiptene, nici de alt soiu. Nimeni dintre locuitori n'a văzut, nici n'a pomenit vre-un semn ceresc înfricoşător, nici stîlp de foc, nici întuneric fără veste; nu se pomenesc pe acolo balauri; lăcuste nu vin; nu se află muget de leu, sau urlet de tigru; nu-s măcar urşi sau lupi, căci lipsesc pădurile. Prin cîmp şi prin sat rătăcesc numai vaci care rumegă, oi care behăesc şi găini care cotcodăcesc.

Dumnezeu ştie dacă un poet sau un visător s'ar mulţumi cu natura acestui colţ liniştit. Domnilor acestora, după cum se ştie, le place să privească luna şi să asculte trilurile privighetorilor. Le place luna cochetă îmbrăcată în nouraşi galbăn-deschis, care tainic se strecoară printre ramurile copacilor, sau aruncă admiratorilor săi snopi de raze argintii.

Prin meleagurile astea luna-i—lună: nici nu-i zic altfel. Şi se uită, nu ştiu cum, fără gînd ascuns,—cu toată faţa, la cîmp şi sat, sămănînd foarte mult cu un lighean curat de alamă.

Degeaba ar căuta poetul să se uite la ea cu ochi însufleţiţi de patimă; l-ar privi şi pe poet cu acelaşi singe rece, cu care o săteancă frumoasă, cu faţa rotundă, s'ar uita la ocheadele pătimaşe şi elocvente ale unui cavaler mueratic dela oraş.

Nu se pomenea nici de privighitori, poate fiindcă nu se află pe acolo nici locuri umbroase, nici trandafiri. In schimb, ce belşug de prepeliţi! Vara, cînd se stringe pinea, copiii le prind cu mînile!

Să nu creadă însă cineva că pe acolo prepeliţile ar fi vre-un obiect de lux gastronomic. Nu! Asemenea năravuri încă n'au pătruns printre locuitorii de acolo: prepeliţa-i pasere, dar după datini nu se cuvine s'o mănînci. Prepeliţa e făcută să mîngîie pe om prin cîntec; din pricina asta la toate casele, subt streşină, în vre-o colivie de sfoară, atîrnă o prepeliţă.

Poetul şi visătorul nu s'ar simţi mulţumiţi nici chiar cu vederea în întregime a acestor locuri modeste şi fără podoabe. N'are unde să vadă vre-o seară în gust elveţian sau scoţian, cînd întreaga natură,—şi pădure, şi apă, şi păreţii căsuţelor, şi tăpşanele de nisip,—totul arde într'o lumină uriaşă de purpură, cînd pe fondul purpuriu, pe drumul nisipos şi întortochiat răsare tăios o cavalcadă de domni, petrecînd vre-o lady în plimbări prin ruinele posomorite, şi grăbiţi să ajungă în puternicul castel, unde-i aşteaptă vre-un epizod despre războiul celor Două Roze, povestit de un bunic; unde-i aşteaptă vre-o căprioară la cină, vre-o baladă cîntată de o tînără miss, în sunet de lăută,—tablouri cu care Walter Scott a îmbogăţit închipuirea noastră.

Nu, nimic din toate astea prin părţile noastre.

Cit e de liniştit şi adormit totul în cele vre-o trei-patru sătişoare din tot acest colţişor! Sătişoarele nu erau depărtate unul de altul, şi aruncate parcă întîmplător de o mînă uriaşă; şi cum au fost împrăştiate încolo şi încoace, aşa au rămas.

O căsuţă care a nemerit pe marginea unei ripi, acolo a rămas de cînd ţin minte oamenii,—atîrnată pe jumătate în văzduh şi sprijinită pe trei ţăruşi. Trei-patru rînduri de oameni au trăit acolo paşnic şi fericit.

Ai zice: o găină n'ar îndrăzni să intre în aşa casă; dar acolo trăeşte împreună cu femeia lui, Onisim Suslov, bărbat aşa

de zdravăn, că niciodată nu stă drept în picioare în casa lui, ca să nu se lovească de tavan.

Nu orice musafir ar şti să intre măcar, în casa lui Onisim: doar de-ar face-o să se întoarcă cu dosul spre rîpă, iar cu faţa spre el.

Cerdacul venea deasupra rîpei, şi ca să ajungi la el, trebuia să te ţii cu o mînă de iarbă, cu alta de acoperiş, apoi să păşeşti drept în cerdac.

Altă casă s'a lipit de un tăpşan, ca un cuib de rîndunică; cele trei de colo, întîmplător, s'au pomenit în rînd, iar două stau tocmai în fundul rîpii.

Totu-i liniştit şi adormit: căsuţele tăcute stau cu uşile de părete; nu se vede suflet viu; numai muştele,—nouri întregi,—zboară şi bîzie în aer.

Intrînd într'o casă, degeaba ai umbla să strigi tare pe cineva: o tăcere moartă va fi tot răspunsul; în rari case îţi va răspunde gemătul unui bolnav, sau tusea unei bătrîne depe cuptor; rar se va arăta un copil de trei ani, desculţ, cu părul lung şi ciufulit, numai în cămaşă,—care te va privi tăcut, cu ochii holbaţi, apoi se va ascunde îndată, fricos.

Aceiaşi pace şi linişte adîncă—şi în cîmpii; numai ici-colo, ca o furnică, se mişcă încet pe ogorul negru plugarul ars de soare, plecat pe plug şi scăldat de sudoare.

Tăcere şi linişte adîncă domnea şi în obiceiurile oamenilor. Nici hoţii, nici omoruri, nici vre-o întîmplare grozavă nu se pomenea; nici patimi puternice, nici întreprinderi îndrăzneţe nu-i turburau.

Şi ce patimi sau încercări îndrăzneţe i-ar fi putut mişca? Fiecare—cu ale lui. Trăiau departe de alţi oameni. Satele cele mai apropiate şi oraşul de uezd erau la vre-o douăzeci şi cinci—treizeci de verste depărtare.

La un anumit timp, sătenii duceau grînele la portul cel mai apropiat al Volgei, care era Colchida lor şi stîlpii lui Hercule; ba odată pe an se duceau unii la iarmaroc; încolo—nici o legătură cu nimeni.

Interesele lor se mărgineau la ei, nu se încrucişau şi nu se atingeau cu ale nimănui.

Ştiau că la optzeci de verste se află „gubernia", adică oraşul gubernial, dar rar se duceau pe acolo; apoi ştiau că încolo, mai departe, e Saratovul sau Nijnii; au auzit că mai e Moscova şi „Piterul",* că dincolo de Piter trăesc Franţujii sau Nemţii; mai încolo, şi pentru ei, caşi pentru cei din vechime, începea lumea necunoscutului, ţări neauzite, cu fiinţe straşnice, oameni cîte cu două capete, uriaşi; apoi începea întunericul, şi în sfîrşit totul se isprăvea cu acel peşte grozav, pe care se sprijină pămîntul.

* Petersburgul.

Şi fiindcă colţişorul era cu totul la o parte de drumuri,—n'aveau de unde să afle ce se mai petrece pe lumea asta: cărăuşii cu vase de lemn trăiau numai la douăzeci de verste depărtare, dar ştiau cît şi ei. N'aveau nici cum să-şi judece viaţa: dacă trăesc bine, sau rău; dacă sînt bogaţi, sau săraci; dacă s'ar mai putea dori ceva, şi ce-i cu alţii?

Aceşti oameni fericiţi trăiau cu credinţa, că nici nu trebue, nici n'are cum să fie altfel, siguri că şi toată cealaltă lume trăeşte tot aşa, şi că a trăi altfel—e păcat.

Aveau şi ei, ca toată lumea, şi griji şi slăbiciuni,—plata birului sau obrocului, lene şi somn, dar toate astea—fără frămîntări, fără mult sînge rău.

In cei cinci ani din urmă, din cîteva sute de suflete, n'a murit unul, nu numai de vre-o moarte silnică, dar nici măcar firească.

Şi dacă cineva, de bătrîneţă, sau de vre-o boală veche, a adormit somnul veşniciei, apoi se mirau mult timp de o întîmplare aşa de neobişnuită.

Cu toate astea nimeni nu se miră, cum s'a făcut că, de pildă, Taras fierarul fu cît pe aci să se înăbuşe în bordeiu,—încît a trebuit udat cu apă.

Din crime una numai: furatul mazerei, morcovului şi ridichii de prin grădini era în mare obişnuinţă; ba mai lipsiră doi purcei şi o găină; şi întîmplarea asta turbură toată împrejurimea, şi fu pusă de toată lumea pe seama unor cărăuşi cu vase de lemn, care trecuseră în ajun spre iarmaroc. Incolo rare erau întîmplările de orice fel.

Ba odată fu găsit, culcat în şanţ, pe marginea satului, lîngă pod, un om rămas, pecît se vede, de nişte lucrători trecuţi spre oraş.

Copiii l-au băgat de seamă cei dintâiu, şi cu groază au alergat în sat cu vestea despre un balaur înfiorător, sau căpcăun, care stă culcat în şanţ, adăugînd că se luase după ei, şi era cît pe aci să mănînce pe Cuzea.

Locuitorii,—o seamă din ei care erau mai îndrăzneţi,—se înarmară cu furci şi topoare şi porniră în gramadă la şanţ.

— Incotro?—căutau să-i potolească cei bătrîni. Incă nu v'a rupt nimenea gîtul? Ce căutaţi? Nu vă băgaţi: nimenea nu vă pune...

Dar mujicii plecară, şi la cincizeci de stînjeni dela şanţ, începură să strige balaurului cu glas tare. Nici un răspuns. Se opriră, apoi înaintară din nou.

In şanţ zăcea un mujic, cu capul rezămat de marginea şanţului; lîngă el—un sac şi un băţ; de băţ erau aninate două perechi de opinci.

Oamenii nu îndrăzniră nici să se apropie.

— Care-i acolo? Ascultă, măi frate!—strigară mujicii pe rînd, scărpinîndu-şi care ceafa, care spinarea.—Cum te cheamă? Mă-ă! Ce cauţi aici?

Străinul făcu o mişcare, ca să ridice capul, dar nu putu: era bolnav, se vede, sau prea obosit.

Unul se gîndi să-l atingă cu țăpoiul.

— Lasă-l, dă-i pace!—strigară ceilalți. De unde ştii... Vezi că tace. O fi vre-un... Lăsați-l, oameni buni!

— Hai să mergem,—ziceau cîțiva. Ce avem noi cu el?... Ți-i rudă? Dai de bucluc!

Şi plecară cu toții îndărăt, în sat, spunînd celor bătrîni, că zace un om străin, care nici nu suflă; nu poți şti ce-i cu el...

— Dacă-i străin, lăsați-l în pace!—ziceau bătrînii, şezînd pe prispă, cu mînile pe genunchi.—Treaba lui. Nici n'aveați ce căuta acolo.

Aşa era colțişorul unde se transportă în vis Oblomov.

Din cele vre-o trei-patru sate, împrăştiate pe acele locuri, unul era Sosnovca, altul Vavilovca,—la o verstă unul de altul.

Sosnovca şi Vavilovca erau moştenirea neamului Oblomov, şi din pricina asta erau cunoscute cu numele de Oblomovca.

In Sosnovca era curtea şi locuința boerească. La vre-o cinci verste dela Sosnovca era sătişorul Verhleovo, care odinioară fusese tot al familiei lui Oblomov, dar trecuse demult în alte mîni; şi încă vre-o cîteva căsuțe împrăştiate încolo şi încoace şi alăturate aci.

Satul era proprietatea unui moşier bogat, care nu se arăta pela moşie niciodată; o îngrijea un administrator dintre nemți.

Iată toată geografia acestui colțişor.

Ilia Ilici se trezi dimineață în patul lui micuț. E numai de şapte ani. E vioiu şi vesel.

Cît e de nostim, de rumăn, de grăsuț! Obrăjeii—aşa de rotunjori, că un alt ştrengar, de s'ar umfla intr'adins, n'ar fi aşa.

Dădaca îl aşteaptă să se trezească. Incepe să-i puie ciorăpiorii; dar ştrengarul nu se lasă, dă din picioare; dădaca i le prinde, şi rîd amîndoi.

Insfîrşit reuşi să-l ridice în picioare; îl spală, îi piaptănă căpuşorul şi-l duce la mama.

Văzînd pe răposata mamă, Oblomov tresări şi în vis de bucurie şi de iubire; şi în vis i se arătară de subt gene şi se opriră nemişcate, două lacrimi fierbinți.

Mama îi sărută cu patimă, apoi îl privi cu ochi lacomi şi îngrijați: nu i-s turburi cumva ochişorii? Il întreabă, nu-l doare ceva; întreabă pe dădaca, dacă Iliuşa a dormit bine, dacă nu s'a trezit noaptea, nu s'a zvîrcolit prin somn, n'a avut călduri? Apoi îl luă de mînă şi-l duse la icoană.

Acolo, stînd în genunchi şi îmbrățişîndu-l cu mîna, îi dictează cuvintele rugăciunii.

Copilul repetă distrat cuvintele, uitîndu-se la fereastră, de unde năvălea în odae răcoare şi miros de liliac.

— Mamă, mergem azi la plimbare?—o întrebă el deodată în mijlocul rugăciunii.

— Mergem, sufletul mamei,—răspunse ea fără să-şi întoarcă ochii dela icoană, şi grăbită să sfîrşească cuvintele sfinte.

Copilul le repeta alene, dar mama punea în ele tot sufletul.

Acum merg la tata, apoi la ceaiu.

La masa de ceaiu Oblomov văzu pe bătrîna mătuşă care stătea la ei,—bătrînă de vre-o optzeci de ani,—şi care veşnic bombănea pe fata care o servea dela spatele scaunului, şi căreia încă îi tremura capul de bătrîneță. Tot aci—trei domnişoare în vrîstă, nişte rude îndepărtate ale tatălui, şi un musafir, cunoscut al mamei,—unul Cecmenev,—cam zmintit de felul lui şi proprietar peste şapte suflete; şi încă nişte bătrînei şi bătrînele.

Tot acest *stat* şi *suită* a casei lui Oblomov luară în brațe pe Ilia Ilici şi începură să-l copleşească cu dezmierdări şi laude. Iliuşa abia mai avea timp să se şteargă după atîtea sărutări nepoftite.

Apoi începură să-l îndoape cu chifle, cu pezmeciori, cu cremă...

Apoi mama, după ce-l mai dezmierdă îndeajuns, îi dădu drumul să se joace prin grădină, prin curte, prin livadă, cu aspru ordin către dădacă, să nu lase copilul singur,—să nu-l lase să se apropie de cai, de țapul din curte, să nu se depărteze de casă, şi mai presus de toate, să nu se apropie de rîpă,—locul cel mai straşnic din toată împrejurimea, şi care se bucura de un nume rău.

S'a găsit acolo odată un cîne care fu luat drept turbat, numai fiindcă în clipa cînd au tăbărît pe el cu furci şi țăpoae, a fugit de oameni şi s'a ascuns după deal; în rîpă aruncau hoiturile, în rîpă credeau că stau şi hoți şi lupi şi alte ființe, cîte nu se găseau nici prin partea locului, şi nici pe toată lumea asta.

Copilul eşi fără să mai asculte toate povețele mamei; e demult în curte.

Cu bucurie şi mirare,—parcă i-ar fi fost pentru întâia dată,—aleargă în jurul casei părinteşti, cu poarta povîrnită intr'o parte, cu acoperişul de lemn,—lăsat la mijloc şi învelit de un muşchiu verde şi plăpînd,—cu cerdacul care se clatină, cu fel de fel de acareturi, unele clădite una peste alta, şi cu grădina părăginită.

Grozav ar vrea să se urce în galeria, care atîrnă în jurul întregii case, ca să privească deacolo rîul; dar galeria e veche, abia se mai ține, şi au voe să umble prin ea numai „oamenii", boerii pe acolo nu calcă.

Nici nu se gîndi la interzicerea mamei, şi se şi îndreptă spre treptele oprite, dar în cerdac se arătă dădaca şi,—cu greu,—dar apucă să-l prindă.

O lăsă şi fugi spre şura cu fîn—cu gînd să se urce pe scară, şi deabia apucă dădaca să ajungă la şură, cînd trebui

să-l oprească de a se sui în hulubărie, să pătrundă în ocolul vitelor şi,—Doamne fereşte!—în rîpă.

— Of, Doamne, ce copil, ce sfîrlează! Dar nu te mai astîmperi, boerule? Ruşine!—zicea dădaca.

Şi toată ziua, şi toate zilele şi nopţile dădacăi erau pline de larmă şi de alergătură; cînd chin, cînd bucurie, cînd groază că are să cadă, că are să-şi strivească nasul, cînd duioşare de giugiulelele lui neprefăcute de copil, sau îngrijorare pentru viitorul lui: atîta o mai făcea să i se bată inima, cu aceste singure griji se mai încălzea sîngele bătrînei şi se mai întreţinea viaţa ei somnoroasă, care fără astea, s'ar fi stins poate demult.

Dar copilul nu-i tot zglobiu într'una: uneori deodată se potoleşte, şi stînd lîngă dadacă, se uită aşa de pironit la toate. Mintea copilului observă toate fenomenele din faţa lui,—care—îi pătrund adînc în suflet, se dezvoltă, cresc împreună cu el.

O dimineaţă—splendidă; în aer—răcoare; soarele încă e jos. Dela casă, dela arbori, dela hulubărie şi dela galerie,—dela toate se întind umbre lungi. In grădină şi în curte s'au format colţuri răcoroase care aduc îngîndurare şi somn. Numai în depărtare cîmpul cu lanurile de secară parcă ard ca într'un foc, iar rîuleţul luceşte şi scînteiază în soare, de te dor ochii.

— Dădacă, dece aici e întunecos şi acolo lumină; dar are să fie lumină şi acolo. Aşa-i, dădacă?

— Fiindcă soarele, dragul mamei, merge în calea lunii şi n'o vede, şi de aceia se posomorăşte; dar cum o vede de departe—îndată se luminează...

S'a pus pe gînduri copilul şi tot se uită în juru-i: vede cum Antip a plecat cu butoiul după apă, iar pe pămînt, alături de el—merge alt Antip, de zece ori mai mare, decît cel adevărat; şi butoiul e cît casa; iar umbra calului a acoperit toată livada; umbra a păşit numai de două ori prin livadă şi deodată a luat-o peste deal; şi Antip nici n'a apucat să iasă din curte...

Calul făcu şi el vre-o doi paşi; încă un pas—şi-i peste deal...

Ar fi vrut să se sue pe deal, să vadă unde a dispărut calul. O luă pe poartă, dar din fereastră se auzi vocea mamei.

— Dădacă, nu vezi că copilul a eşit la soare? Dă-l la răcoare. Ii încălzeşte căpşorul, are să se îmbolnăvească, are să-i vie greaţă, nu mănîncă. Cu paza ta—ajunge în rîpă.

— Uf, ce neastîmpărat!—bombăneşte dădaca încet, tîrîndu-l în cerdac.

Se uită copilul, şi cu privirea ascuţită şi stăruitoare bagă de seamă ce fac cei mari, cu ce-şi ocupă ei dimineaţa.

Nici un amănunt, nici o trăsătură nu scapă de atenţia curioasă a copilului; neşterse i se întipăresc în suflet icoanele vieţii de toate zilele; mintea fragedă se îmbibă de pildele vii, îşi desemnează fără ştire-i, programul vieţii,—după viaţa din juru-i.

Nu se poate zice că dimineaţa se pierde zadarnic în casa

lui Oblomov. Zgomotul cuţitelor care hăcuie carnea şi verdeaţa la bucătărie, ajung până în sat.

Din încăperea slugilor se aude sfîrîitul fusului şi vocea înceată şi subţire a unei femei: greu de înţeles, plînge, sau improvizează un cîntec fără cuvinte.

In curte, deîndată ce a sosit Antip cu butoiul, vin la apă din toate colţurile: cu căldări, cu treuci şi ulcioare, femei, vizitii.

Colo o bătrînă aduce din hambar la bucătărie o strachină cu făină şi o grămadă întreagă de ouă; colo un bucătar aruncă deodată nişte apă din fereastră şi scaldă pe Arapca, care toată dimineaţa a stat cu ochi dulci spre fereastră, dînd din coadă şi lingîndu-şi botul.

Insuşi bătrînul Oblomov nu-i fără treabă. Stă toată dimineaţa lîngă fereastră şi observă cu luare aminte tot ce se petrece în curte.

— Hei, Ignaşca! Ce duci, dobitocule?—întreabă boerul pe un om care trece prin curte

— Duc cuţitele în odaia oamenilor, să le ascut,—răspunde sluga, fără să se uite la boer.

— Bine, du-le, du-le; dar vezi de le ascute bine!

Apoi opreşte vre-o femee.

— Hei, femee! Femee, unde ai umblat?

— La pivniţă, cuconaşule,—zice femeia oprindu-se; şi umbrindu-şi ochii cu mîna, se uită la fereastră;—iau lapte pentru masă.

— Bine, du-te, du-te!—răspunde boerul.—Caută de nu vărsa laptele!—Dar tu, Zacharca, încotro ai luat-o, spînzuratule! Iţi dau eu să tot umbli! A treia oară te văd fugind. Şterge-o îndărăt, în antecameră!

Şi Zacharca pleacă să moţăe din nou în antecameră.

De vin vitele dela cîmp—bătrînul cel dintâiu se îngrijeşte să fie adăpate; a băgat de seamă prin fereastră că o javră din curte s'a luat după o găină—îndată ia măsuri severe încontra dezordinei.

E ocupată mult şi cucoana: de vre-o trei ceasuri discută cu Averca croitorul, cum să facă din flanela bărbatului o scurteică pentru Iliuşa, singură desenează cu creta şi bagă de seamă, să nu fure Averca din stofă. Apoi trece în odaia fetelor; spune fiecărei fete cîtă horbotă să împletească; apoi cheamă pe Nastasia Ivanovna, sau pe Stefanida Agapovna, sau pe alta din suita sa, la o plimbare prin grădină, cu vre-un scop practic: să vadă cum cresc merele, n'a căzut cumva cel de eri care s'a şi copt; colo—să altoiască, dincolo să răteze o creangă...

Dar grija de căpetenie era bucătăria şi masa; în privinţa mesei se sfătuia toată casa; era chemată la sfat şi mătuşa cea bătrînă; fiecare propunea felul lui de mîncare: care supă cu măruntae de pasere, care supă cu tăieţei sau cu rînză, care tocătură de măruntae, care zeamă roşie pentru sos, care albă.

Ea ţinea seamă de fiecare sfat, se discuta pe larg, apoi planul se primea sau se respingea după sentinţa definitivă a stăpinei.

La bucătărie se trimitea necontenit, cînd Nastasia Petrovna, cînd Stepanida Ivanovna, ca să amintească despre cutare lucru, să adaoge cutare fel de mîncare, sau să-l desfiinţeze, să ducă zahar, miere, vin pentru vre-o mîncare, şi să vadă, dacă bucătarul a pus tot ce i s'a dat.

La Oblomovca grija mîncării era grija cea dintăiu şi cea mai de căpetenie. Ce viţei se îngrăşau acolo pentru sărbătorile cele mari! Ce paseri se creşteau! Cîtă chibzuială, cîtă batae de cap cu îngrijirea lor! Curcile şi puii, hotărîţi pentru zilele onomastice şi alte zile solemne, se hrăneau cu nucă; giştele erau ţinute în nemişcare, ba cîteva zile înainte de sărbători, chiar în saci,—ca să fie mai grase.

Ce provizii de dulceţuri, de sărături, de făinoase! Cîte feluri de *miedurí*, de cvasuri! Ce plăcinte se coceau la Oblomovca!

Aşa dar, până la amiază totul se mişca, totul trăia o viaţă de furnicar,—deplină şi activă.

Nici Dumineca şi zilele de sărbătoare nu se astîmpărau aceste harnice furnici: atunci zgomotul cuţitelor la bucătărie se auzea tot mai des şi mai des; o femee făcea de cîteva ori călătorie dela hambar la bucătărie, cu cantităţi îndoite de ouă şi de făină; în curtea paserilor era ciriit şi vărsări de sînge mai mari, se cocea cîte o plăcintă uriaşă, din care stăpînii mîncau şi a doua zi; a treia şi a patra zi rămăşiţele treceau la fete; plăcinta ţinea până Vineri; aşa că o bucată cu totul uscată, fără nici o umplutură, o căpăta, ca o favoare deosebită, Antip care, după ce-şi făcea semnul crucii, zdrobea cu trosnet acea curioasă petrificare, desfătîndu-se mai mult de faptul că-i plăcintă boerească,—ca un arheolog care cu plăcere bea un vin rău din ciobul unui vas milenar.

Iar copilul privea şi observa cu mintea lui de copil, căruia nu-i scapă nimic. Vedea cum după dimineaţa petrecută cu folos şi cu treabă, venea amiaza şi masa.

Amiaza e fierbinte; pe cer nici un nouraş. Soarele stă nemişcat deasupra capului şi arde totul. Văzduhul a încetat de a ondula şi stă nemişcat. Copac, apă—nu se clintesc; peste sat şi cîmpie linişte netulburată; totul parcă a murit. Desluşit şi cît colo se aude glasul omenesc în acest pustiu. La douăzeci de stînjeni se aude cum zboară şi zbîrnie cărăbuşul; în iarba deasă cineva mereu sforăe, parcă s'ar fi lungit cineva acolo şi ar trage un somn dulce.

Şi în casă se statorniceşte o linişte moartă. A sosit ceasul obştescului somn de după masă.

Copilul vede cum toţi, şi tată, şi mamă, şi bătrîna mătuşă şi suita, toţi s'au împrăştiat prin colţurile lor. Cine nu-l are, pleacă,—unul în şura cu fîn, altul în grădină, un altul caută răcoarea în tindă; încă un altul în grădină, acoperindu-şi faţa de muşte cu o basma, adoarme unde l-a învins căldura şi l-a doborît greutatea mesei; şi grădinarul s'a întins după munca lui subt o tufă în grădină, şi vizitiul a adormit în grajd.

Ilia Ilici îşi aruncă o privire în odaia slugilor: aici toţi stau lungiţi morţi,—pe laviţi, pe jos, prin tindă, lăsînd copiii de capul lor; copiii se tîrăsc prin curte, scormonesc în nisip. S'au băgat şi cînii prin coteţe, căci n'au la cine lătra.

Puteai să cutreeri toată curtea, fără să dai de nimeni; se putea uşor fura totul, se putea scoate afară cu trăsurile; nimeni nu s'ar fi împotrivit; dar nu se găseau hoţi.

Era un somn neînvins, un somn care copleşea totul,—cea mai vie asemănare cu moartea. Totul e mort, din toate colţurile răsună horăiala în toate felurile şi tonurile.

Numai din cînd în cînd vre-unul ridică deodată capul, se uită rătăcit şi mirat în juru-i, se întoarce pe cealaltă coastă, sau fără să deschidă ochii, scuipă în somn, mormăind din buze, sau bombănind ceva neînţeles, şi adoarme din nou...

Altul, fără o clipă de pregătire, sare iute în amîndouă picioarele, parcă s'ar teme să nu piardă o clipă preţioasă, înhaţă cana cu cvas, şi după ce suflă peste muştele care înoată acolo, ca să le dea la oparte,—din care pricină muştele, neclintite până aci, încep să se mişte cu vioiciune, în speranţa unei ameliorări a situaţiei,—îşi udă gîtul, apoi cade din nou pe aşternut, parcă ar fi împuşcat.

Iar copilul stă şi priveşte...

După masă eşea împreună cu dădaca din nou la aer. Dar şi dădaca, cu toată străşnicia poruncilor din partea cucoanei şi cu toată puterea-i de voinţă, nu se putea împotrivi somnului. Era atinsă şi ea de boala obştească a somnului din Oblomovca.

La început vedea de copil cu toată mintea trează, nu-l lăsă să se depărteze, bombănea cînd îl vedea că nu se astîmpără; apoi simţind semnele boalei care se apropia, începea să-l roage să nu iasă după poartă, să lese în pace ţapul, să nu se caţere la hulubărie.

Se aşeza în vre-un loc mai răcoros: în cerdac, în pragul pivniţii sau numai pe iarbă,—cu gînd, chipurile, să împletească la ciorap şi să vadă de copil. Dar în curînd începea să-l astîmpere alene, moţăind.

„Se urcă prisnelul, parcă-l văd... la galerie"...—se gîndea ea, gata să adoarmă. „Ba încă de n'ar nimeri... chiar în rîpă"...

Capul bătrînei se lăsa pe genunchi, ciorapul îi luneca din mînă; perdea copilul din vedere şi, deschizînd puţin gura, scotea o horăială uşoară.

Iar el aştepta cu nerăbdare clipa, din care începea viaţa-i neatîrnată.

Parcă era singur pe lumea asta; pleca dela dădacă în vîrful degetelor, se uita la toţi, care unde doarme; se oprea şi pri-

vea, care cum se trezește, cum scuipă și bombănește în somn, apoi cu inima cît un purice, se urca în galerie, o trecea jur-împrejur pe scîndurele care-i scîrțîeau subt picioare, se cățăra la hulubărie, se vîra în fundul grădinii, asculta cum zbîrnie cărăbușul și-i urma zborul cît colo; asculta cum țîrie ceva în iarbă, căuta și prindea pe turburătorii acestei liniști; prindea o lăcustă, îi rupea aripele și se uita ce are să iasă din ea, sau o străpungea cu un paiu și o urmărea în zboru-i cu acest adaos; cu o plăcere nespusă și reținîndu-și respirația, urmărea cum prinde paianjenul musca și o suge, cum nenorocita i se zbate între labe și bîzîe... Copilul sfîrșește, omorînd și victimă și călău.

Se strecoară apoi în șanț, scormonește, găsește niște rădăcini, le curăță de coajă și le mănîncă cu o plăcere nespusă, preferindu-le meselor și dulcețurilor pe care i le dă mama.

Ese și din curte: îl atrage mestecănișul care i se pare atît de aproape, că în cinci minute ar fi acolo, dar nu pe împrejur, pe drum, ci deadreptul, peste șanț, garduri și gropi. Dar, i-i frică, acolo ci-că stau și leșii * și hoți, și fiare grozave.

Ar vrea să se coboare și în rîpă, — care e numai la vre-o cincizeci de stînjeni dela grădină; s'a și apropiat de margine, închise ochii, vru să se uite, ca în craterul unui vulcan... dar deodată îi răsăriră toate poveștile și grozăviile auzite despre această rîpă; îl cuprinse groaza; nici viu, nici mort, fugi îndărăt, și tremurînd de frică, se aruncă în brațele dădacăi, pe care o trezi.

Bătrîna sări din somn, își îndreptă testemelul pe cap, împinse subt el cîteva șuvițe de păr cărunt, și prefăcîndu-se că nici nu s'a gîndit să adoarmă, se uită cu bănuială la Iliușa, apoi la ferestrele boerești, și cu degetele tremurătoare începe să împungă una în alta andrelele ciorapului de pe genunchiu.

Arșița începe cu încetul să se potolească; jur-împrejur totul se înviorează; soarele s'a apropiat de pădure.

Și în casă liniștea încetul cu încetul se turbură; undeva scîrții o ușă; se aud prin curte pași; în șură cineva a strănutat.

În curînd din bucătărie un om duce în grabă, și îndoindu-se de greutate, — un samovar enorm. Încep a se aduna în jurul mesei: unul cu fața mototolită și cu ochii înlăcrămați; altul are pete roșii pe o parte a obrazului și pe tîmple; un al treilea, după somn vorbește cu altă voce. Totul fosăe, suspină, cască, se scarpină în cap, se întinde, deabia venindu-și în fire.

Masa și somnul aduce o sete nestinsă. De sete te arde în gît; se beau cîte douăsprezece cești de ceaiu, dar zadarnic: se aud gemete, suspine; se recurge la must de pere, de afini, la cvas; iar unii, ca să astîmpere uscăciunea gîtului, — și la ajutoare doctoricești.

Toți caută să scape de sete, ca de o pedeapsă a lui Dumnezeu; toți se chinuesc și se zvîrcolesc, sufăr ca o caravană de călători în pustiul Arabiei, în lipsa unui izvor.

---

* Spiritele pădurii. N. trad.

Copilul e aci, lîngă mama: se uita la fețele ciudate din juru-i, ascultă vorba lor somnoroasă și fără vlagă. Cu plăcere îi urmărește pe toți. I se par curioase prostiile vorbite.

După masă fiecare se ocupă cu ceva: unul merge la pîrău, unde rătăcește cu pași domoli pe mal, izbind cu piciorul petricelele în apă; altul se așează la fereastră și urmărește cu privirea fiecare mișcare de afară; a trecut o pisică, a zburat o cioară: observatorul le urmărește și pe una și pe alta cu ochii și cu vîrful nasului, întorcînd capul cînd în dreapta, cînd în stînga. Așa stau cînii uneori ziua întreagă, în fereastră, cu capul în soare și observînd pe fiecare trecător.

Mama ia capul lui Iliușa, îl așează pe genunchi și-i pieptănă încet părul, admirînd finețea lui, și făcînd-o să admire, și pe Nastasia Ivanovna și pe Stepanida Tihonovna; vorbește despre viitorul lui Iliușa, face din el eroul vre-unei epopei proprii. Toate îi prezic munți de aur.

Dar iată că se apropie amurgul. La bucătărie trosnește din nou focul, se aud din nou lovituri dese de cuțite: se pregătește cina.

Slugile s'au adunat la poartă, se aude cîntecul balalaicei, hohot. Unii se joacă de-a prinsul.

Iar soarele se lasă în dosul pădurii, aruncînd cîteva raze călduțe care, ca o dîră de foc, străbat tot crîngul, scaldă în văpae de aur vîrfurile brazilor. Apoi se stinge una după alta; raza din urmă ține mult; ca un ac subțire se înfipse în desimea crengilor, dar se stinse și ea.

Lucrurile își pierd forma lor: totul se contopește într'o masă sură, apoi întunecoasă. Cîntecul paserilor se sfîrșește, în curînd încetează cu totul, afară de una mai încăpățînată, care parcă în ciuda tuturora, singură ciripește în mijlocul liniștii, dar cu întreruperi, apoi tot mai rar; mai șueră odată slab de tot, pentru cea din urmă dată, își scutură încet aripele, atingînd foile din juru-i și... adoarme.

Tace totul. Singuri grierii țîrîe pe întrecute tot mai tare.

Din pămînt se ridică aburi albi și se aștern pe livadă, peste rîu. S'a potolit și rîul; plescăi și aici ceva pentru cea din urmă dată, apoi încremeni totul.

Miroasă a umezeală. Se face tot mai întuneric și mai întuneric. Din grupurile de arbori s'au format niște monștri; pădurea e fioroasă: acolo scîrțîe ceva, parcă unul din monștri ar fi trecut în alt loc, și un gătej uscat îi pîrîe subt picioare...

Pe cer străluci, ca un ochiu viu, cea dintâiu stea, și în ferestrele casei se arătară lumini.

Au sosit clipele tăcerii obștești, tăcerii solemne a firii, cînd lucrează mai cu tărie puterea creatoare a minții, fierb mai aprins gîndirile poetului, sau durerile urîtului; cînd în sufletul învrăjbit încolțește mai tare sămînța gîndului rău, și cînd... în Oblomovca toți dorm așa de adînc și de liniștit.

— Hai, mamă, la plimbare,—zice Iliuşa.

— Cum se poate! Acuma! E umed, răceşti la picioare; e şi fioros... In pădure acuma umblă Ieşii, care fură copii...

— Unde-i duce? Cum e? Unde stă?—întreabă copilul.

Şi mama dă curs liber fanteziei nestinjenite, iar copilul ascultă deschizînd şi închizînd ochii, până cînd somnul îl doboară cu totul. In sfîrşit vine dădaca, şi luîndu-l de pe genunchii mamei, îl duce, somnoros cum e, şi cu capul care-i atîrna pe umăr, în aşternut.

— Iaca a trecut şi ziua de azi, şi slavă Domnului,—zic cei din casă, lungindu-se în aşternut, gemînd şi făcîndu-şi semnul crucii.—Am petrecut-o bine. Dă Doamne şi mine tot aşa. Slavă Ţie Doamne, Slavă Ţie Doamne.....

Apoi Oblomov se visă iarna: într'o seară turbure copilul se lipeşte cu sfială de dădacă, iar dădaca îi şopteşte despre o ţară necunoscută, unde nu-i nici noapte, nici frig, unde totul e o minune, curg rîuri de lapte şi miere; nimeni nimic nu face tot anul; se plimbă fără nici o treabă numai feţi frumoşi, ca Ilia Iliici, şi fete frumoase ca în poveşti.

Tot acolo trăeşte o zînă fermecătoare, care vine şi pe la noi cîte odată în chip de ştiucă, şi care-şi alege vre-un băiat care-i mai leneş, dar cuminte şi potolit; şi—hai să îngrămădească peste el tot felul de bunătăţi,—aşa ni tam ni sam; iar el mănîncă de toate, se îmbracă în haine gata şi scumpe; apoi se însoară cu vre-o fată grozav de frumoasă, care se numeşte Militrisa Chirbitievna...

Copilul s'a prefăcut în văz şi auz şi cu o nespusă patimă ascultă povestea dădacăi.

Dădaca, sau tradiţiile se fereau aşa de iscusit de tot ce e realitate, încît închipuirea şi mintea rămîn pătrunse de spiritul ficţiunii pentru totdeauna. Fără răutate îi povestea dădaca şi despre Emelea cel Prost,—această răutăcioasă şi vicleană satiră pe seama străbunilor noştri, poate chiar pe seama noastră.

Mai tîrziu Ilia Iliici, deşi ştie că nu există nici rîuri de lapte şi miere, nici zîne fermecătoare, şi glumeşte cu zîmbet de poveştile dădacăi, dar zîmbetul parcă nu-i sincer şi e însoţit de un tainic suspin: povestea s'a amestecat cu viaţa, şi Ilia Iliici, fără să-şi dea samă, e trist uneori, că povestea nu-i viaţă şi viaţa nu-i o poveste.

Visează pe Militrisa Chirbitievna fără să vrea; îl atrage într'acolo unde oamenii n'au altă treabă, decît să se plimbe, unde nu-s griji şi tristeţe. Niciodată nu i-a perit pofta de a sta şi el pe cuptor, de a umbla şi el în haine gata şi neplătite, de a mînca pe seama bunei zeiţi.

Şi Oblomov cel bătrîn şi bunicul ascultaseră în copilărie aceleaşi poveşti, trecute în ediţia steriotipă a vechimei, păstrate prin dădaci şi diatci dealungul veacurilor şi generaţiilor.

Dar dădaca trece la alte tablouri: povesteşte despre isprăvile Achililor şi Ulişilor noştri, despre voinicia lui *Ilia Muromeţ*, despre *Dobrînea Nichitici*, *Alioşa Popovici*, despre *Polcan cel Voinic* şi *Calecişce Călătorul*, şi cum cutreerau ei ţara rusească, omorau oşti nenumărate de păgîni, cum făceau rămăşag, care va bea cupa de vin dintr'o duşcă, fără să clipească; apoi despre hoţii răi, despre fetele de împărat adormite, oraşe şi oameni împetriţi; ajungea însfîrşit la demonologia noastră: morţi, balauri şi pricolici.

Cu simplitatea şi naivitatea lui Omer, cu acelaşi adevăr palpitant şi amănunţit, şi vioiciune de relief, săpa în amintirea şi închipuirea copilului, Iliada vieţei ruse, creată de omerizii noştri din acele neguroase vremuri ale trecutului, cînd omul nu ştia încă să se descurce în mijlocul primejdiilor şi tainelor firii şi vieţii, tremura de frica leşilor şi pricolicilor şi căuta în Alioşa „fecior de popă", apărare în contra relelor înconjurătoare, cînd minunile răsăreau la tot pasul şi din văzduh şi din apă, şi din pădure şi din cîmp.

Grea şi primejduită era viaţa pe acele vremuri, nu îndrăznea omul să iasă in pragul uşii: îndată îl sfîşia fiara, îl spinteca hoţul, îl prăda tătarul, sau pierea fără veste, fără urmă.

Altădată se pomenea cu vre-un semn ceresc, cu stîlpi şi ghemuri de foc; colo, deasupra unui mormînt proaspăt răsărea o flacără; ba parcă umbla cineva prin pădure cu felinarul, hohotind şi fulgerînd din ochi prin întuneric...

Şi cu omul se întîmplau atîtea lucruri neînţelese: trăeşte omul, de pildă, trăeşte, bine totul, şi—deodată nu-l mai înţelegi: începe să ţipe cu glas străin, sau umblă în somn în mijlocul nopţii; pe un altul,—ni tam ni sam,—îl apucă ceva, începe să-l frămînte, îl trînteşte cu faţa la pămînt... Şi numai cu o clipă mai înainte, o găină cîntase ca cucoşul, sau un corb cirîise pe acoperişul casei.

Se pierdea sărmanul om, privea cu spaimă în juru-i şi căuta cu închipuirea o chee a tainelor firii şi vieţii sale...

Sau poate că necurmata linişte a unei vieţi somnoroase, şi lipsa unor primejdii adevărate făceau pe om să-şi făurească o lume plăsmuită, în care să-şi deslănţue prisosul închipuirii trîndave şi să caute obîrşia lucrurilor celor mai obişnuite, în afară de lucruri.

Pe dibuite trăiau sărmanii noştri străbuni; nici nu-şi desfăşurau şi nici nu-şi stăpîneau voinţa; şi se mirau sau se îngrozeau în faţa relelor şi nevoilor, iar cauza lor o căutau în ieroglifele mute şi întunecoase ale naturii.

La ei moartea se întîmpla, fiindcă au scos mortul din casă cu capul înainte, iar nu cu picioarele; casa a ars, fiindcă cu trei nopţi mai înainte a urlat cînele. Căutau deci să scoată mortul cu picioarele înainte; mîncau tot ca mai înainte şi tot cîte atîta, şi dormeau tot pe iarbă goală; cînele care urla, era bătut sau gonit din curte, iar spuza din foc se arunca în crăpătura putredă a duşamelelor.

Și până azi oamenilor noștri, în mijlocul realității goale le place să creadă în poveștile ademenitoare ale vechimii și nu se vor lasa de această credință poate mult timp încă...

Ascultînd poveștile dădacăi despre *Paserea-Jar*,—*Lîna noastră de aur*, despre încuetorile și tainițele castelului fermecat, copilul, cînd se îmbărbătează închipuindu-se eroul isprăvii povestite,—de-l furnică în spate,—cînd se întristează de necazurile viteazului.

Povestea urmă după poveste. Dădaca povestea cu foc, zugrăvea în culori vii, se însuflețea pealocuri, căci credea pe jumătate și ea ce povestea. Ochii bătrînei scînteiau, capu-i tremura de emoție, vocea atingea note neobișnuite.

Copilul cuprins de o groază neîncercată, se lipea de ea cu lăcrimi în ochi.

De era vorba de morți, care răsar din mormînt în miez de noapte, sau de victimele chinuite în închisoarea unui balaur, sau de ursul cu un picior de lemn, care umbla prin sate și cîmpii, căutîndu-și piciorul sănătos,—părul din cap i se făcea măciucă; închipuirea copilului, cînd răcea, cînd fierbea. O stare de neliniște dulce și chinuitoare îl cuprindea; nervii i se încordau ca strunele.

Cînd dădaca rostea cu un ton morocănos vorbele ursului: „Scîrție, scîrție, picior de teiu! Am trecut prin cîmpii și sate, toate muerile dorm, numai una nu doarme: stă pe pielea mea, fierbe carnea mea, toarce lîna mea"... și cînd ursul intră în sfîrșit în casă și se pregătea să înhațe pe cel care i-a răpit piciorul, copilul nu se mai stăpînea; cu spaimă și cutremur se arunca în brațele dădacăi; îi țîșnesc lacrimele de spaimă, rîde cu hohot de bucurie că n'a căzut în labele ursului și că-i pe cuptor lîngă dădacă.

Arătări stranii umpleau mintea copilului; frica nu-l părăsi mulți ani, poate niciodată. Cu tristeță se uită Ilia Ilici și nu vede în viață decît rele, decît nenorociri; mereu visează la țara fermecătoare, unde nu se pomenește de răutăți, de nenorociri, de tristeță, unde trăește Militrisa Chirbitievna, unde te hrănesc așa de bine și te îmbracă pe degeaba...

La Oblomovca poveștile își păstrează stăpînirea nu numai asupra copiilor, ci și celor mari. Toți cei din casă și cei din sat, începînd cu boerul, cu cucoana și până la voinicul Taras fierarul, toți se tem de ceva, și tremură cînd vine sara: tot copacul se preface într'un uriaș, orice tufă—într'o vizuină de hoți.

La zgomotul oblonului, la mugetul vîntului, tresar și bărbați și femei și copii. La Bobotează, după ceasul zece din noapte n'are să iasă unul din curte; la Paști n'are să intre unul în grajd,—de frică să nu dea peste *domovoi* *

La Oblomovca credeau în toate: și în pricolici și în morți.

* Strigoiul casei. N. trad.

Cînd se spunea, cum o căpiță de fîn s'a plimbat pe cîmp,—nu se îndoia nimeni; dacă cineva scăpa vorba că iaca, berbecul ăsta nu-i berbec, ci altă drăcie, sau că Marfa, ori Stepanida e zgripțuroaică, toți se temeau și de berbec și de Marfa; nimănui nu-i venea în minte să se întrebe, de ce berbecul nu mai e berbec, și de ce Marfa s'a făcut zgripțuroaică; ba încă se năpusteau asupra celui care s'ar îndoi—așa de mare era credința în minuni la Oblomovca!

Ilia Ilici, deși văzu mai tîrziu că lumea e făcută simplu de tot, că morții nu se scoală, că uriașii, cînd se arată vre-unul, sînt duși îndată la baratcă, iar hoții—la temniță,—chiar dupăce credința în fantome i-a dispărut,—ceva ca o sfială și ca o frică neînțeleasă tot mai păstra.

A aflat Ilia Ilici că nenorocirile nu vin dela morți, și chiar abia își închipue cum sînt aceștia, dar tot se așteaptă la tot pasul să-l vadă, tot se teme. Și chiar acuma, cînd rămîne singur în odaia întunecoasă, sau vede un mort,—tremură de o groază strecurată în suflet încă din copilărie; dimineața rîde de grozăviile din ajun, dar sara iar tremură.

(Traducere din rusește de A. Frunză) (Va urma)

I. Gonciarov

Problema Pensiilor

Marele public crede că statul face cine ştie ce mari avantagii
funcţionarilor, prin faptul că li se rezervă dreptul la pensie, caşi cum
acest drept n'ar rezulta din economiile depuse din salarul lor. Publi-
cul nu ştie că funcţionarii la stat, judeţ şi comună depun la *un mili-*
ard pe an din salarul lor. Vom arăta însă, prin comparaţie a celace
la statul şi ce primeşte în schimb funcţionarul, că statul face un ade-
vărat împrumut forţat, pe care-l presteazā exclusiv asupra clasei
funcţionăreşti şi că nici pe departe nu se restitue funcţionarului, sau
familiei lui, drepturile care rezultă din depunerile, pe care el le face o
viaţă întreagă. Expunerea care urmează a fost cetită în congresul
profesorilor universitari, din Oct. 1923. Rezultatele care rees din
studiul de faţă privesc însă pe toţi funcţionarii statului, întrucît nor-
mele de avansare sint în medie cam aceleaşi. Dar profesorii în spe-
cial, şi toţi slujbaşii titraţi ai statului sint excesiv de nedreptăţiţi,
întrucît pe lingă reţinerile de 10% din salarul lor, li s'a mai reţinut
şi cîţiva ani din tinereţă, ani de muncă şi cheltuială, necesară pre-
gătirii lor; astfel încît ei nu mai pot la vrista lor înaintată la care
obţin dreptul de pensie, să mai ocupe şi alte funcţii la instituţii
particulare, dacă pensia prea mică, nu numai prin raport la starea lor
socială, dar prea mică pentru nevoile de minimă existenţă ale oricărui
om, nu le ajunge.

Toţi slujbaşii statului vor vedea din rîndurile de mai jos, cît de
scump plătesc serviciul de tutelă pe care statul li-l face şi cît de
bine ar fi dacă ar cere şi obţinea dela stat, să-şi conducă ei singuri
casa pensiilor, să-şi îngrijască ei singuri de bătrîneţile, de văduvele
şi de orfanii lor.

I

Premizele.—In calculele de faţă nu am considerat decît aportul
reţinerilor de 10 la sută pe care statul le face profesorilor. Drept ar
fi ca să considerăm ca plasament şi banii cheltuiţi pentru pregătire
cu dobînzile lor, şi tot ca plasament tinereţa, energia şi talentul, care
se cer pentru a ajunge la o carieră de aşa selecţie. Zic mai ales

talentul, pentrucă nu toţi tinerii care aspiră la anumite titluri acade-
mice reuşesc să le obţie, şi nu toţi acei care au titluri şi lucrări pot
ajunge profesori universitari.

Din motive însă de generozitate şi umanitate, vom considera că
aceste bunuri trebuesc oferite societăţii gratuit, şi că ele nu consti-
tue creanţe în sarcina statului pentru asigurarea bătrîneţilor acelora
care şi-au cheltuit tinereţele, capitalul şi talentul pentru a fi aleşi să-l
servească.

Am exclus de asemenea şi aportul moral, pe care-l aduce pro-
fesorul pe lingă opera sa didactică ca factor social, orizonturile ce
le deschide, influenţa lui în societate. Exemplul, bunăoară, care l-au
dat profesorii universitari, care au luat parte în lupta pentru întregi-
rea neamului alături de studenţii lor în tranşee, în laborator, în spi-
tale sau în propagandă. Am exclus toate acestea, ele nu constituesc
creanţe asupra societăţii. Ţinem samă numai de reţinerile de 10 la
sută. Vroim să ne luminăm pe noi înşine, să luminăm şi societatea,
dacă subt raportul pur comercial, bancar, cerem mai mult decît dăm,
ori ni se ia mai mult decît ni se restitue.

Vroim să vedem, dacă numai subt raportul comercial pur, meri-
tăm răspunsul pe care d. Burtă-Verde ni-l dă cînd ne plîngem de
speculă şi de insuficienţa salariilor: „D-ta ai pensie dela stat, pe
cînd eu trebue să speculez pentru ca să-mi asigur bătrîneţele*". *

Ei bine, voiu arăta, nu numai pentru profesori, dar pentru toţi
funcţionarii statului, că dacă casa pensiilor ar fi înlocuită printr'o
bancă, care să fructifice reţinerile de 10 la sută prin operaţii sigure,
cum face de ex. Banca Naţională, cu procent de 7 la sută, împrumu-
turi pe gaj, atunci *statul ar trebui să dea profesorului pensionar*, nu
cei 750 lei lunar, plus o pomană, care i se zice spor de agonie, ci
o rentă perpetuă (să i-o moştenească strănepoţii), *egală cu ultima*
leafă, mărită cu patru gradaţii, ba încă să-i mai restitue şi o parte
din capital.

Acestea am zis, s'ar aplica pentru toţi funcţionarii, cu atît mai
mult pentru profesorii universitari, care după ce s'au pregătit pe con-
tul lor propriu, îşi încep cariera la o vrîstă la care alţi funcţionari
se pregătesc să se retragă la o pensie îndelungată, pe cînd universi-
tarul se retrage la pensie după vrista probabilă a morţii.

In calculele mele am întrebuinţat tabela de mortalităţi a populaţiei
Franţei între anii 1890—903. Am presupus că universitarul intră la vrista
de 30 ani ca suplinitor, ori agregat cu 80 la sută din leafa titularu-
lui, că după cinci ani devine titular, şi apoi avansează la fiecare
cinci ani cu 25 la sută până la patru gradaţii, retrăgîndu-se la 70 de
ani, dacă trăeşte păn'atunci. Am presupus că ultimul profesor moare
la 90 de ani. Am ţinut samă şi de pensiile ce se dau femeilor ş
copiilor, cu toate că nu cunosc nici un copil minor de universitar să
fi beneficiat de pensie. Am presupus, în mijlociu femeia cu cinci ani
mai tînără decît barbatul, avînd dreptul la 1/3 din ultimul salar, co-
pilul la 1/4.

Toate calculele sint făcute *admiţînd că statul dă pensie ultima*
leafă mărită cu toate gradaţiile.

Pentru controlul calculelor dau aici tabela de mortalităţi între
anii 1898—903 lucrată de serviciul de recensămînt al Franţei. Calcu-

* Noi ştim ce valorează această pensie dela stat, cînd am văzut
anul dintre cei mai valoroşi profesori universitari, murind de inaniţie.

lele se pot face conform acestei tabele, întrebuințind tabelele de rente și anuități ale lui Violéine, sau tabelele de logarithmi. Tabela de mortalități se găsește publicată în anuarul biroului de longitudini din Paris 1921, la 100 mii de născuți * se dă proporția celor în viață la orice vrîstă anumită. Noi o publicăm prescurtată pentru 1000 de născuți și între vrîsta de 30—70 ani.

In vrîstă de ani	Rămași în viață dintr'o mie	In vrîstă de ani	Rămași în viață dintr'o mie	In vrîstă de ani	Rămași în viață dintr'o mie
30	677	46	573	61	419
31	671	47	564	62	405
32	666	48	556	63	390
33	660	49	547	64	375
34	654	50	538	65	360
35	648				
36	642	51	529	66	344
37	636	52	520	67	328
38	630	53	510	68	311
39	623	54	500	69	293
40	616	55	490	70	274
41	610	56	480	75	178
42	603	57	469	80	87
43	595	58	457	85	30
44	588	59	445	90	7
45	580	60	432	95	1

II

Concluziile. — Sumele la care se ridică reținerile de 10 la sută făcute de stat unui profesor.

Să însămnăm cu cifra 1, adică să luăm ca unitate salarul unui profesor pe un an, după ce l-am mărit cu patru gradații. Vom păstra această semnificație pentru cifra unu în toate calculele studiului de față.

1) Dacă facem deocamdată ipoteza, că profesorul trăește până la 70 de ani, iar cînd atinge această vrîstă el cere să i se restitue global economiile sale (reținerile de 10 la sută) fructificate, atunci statul sau casa pensiilor ar trebui să-i restitue dintr'odată o sumă egală cu salarul ultim (mărit cu patru gradații):

Pe 14 ani și 31 sutimi din an dacă reținerile s'ar justifica cu 7 %
" 10 " 93 " " " " " 6 "
" 9 " 20 " " " " " 5 "
" 6 " 57 " " " " " 3.5 "

* In Romînia nu există o asemenea tabelă de mortalitate, pentrucă oficiul stării civile înființîndu-se abia dela 1864, nu s'au putut urmări ca în Franța 100 mii născuți, până la moarte; dar omenirea fiind cam aceiași, putem adopta statistica franceză.

2) Pensionarul însă nu primește dintr'odată economiile, ci treptat, anual (mai precis lunar).

In cît timp s'ar amortiza aceste economii fructificate, dacă statul i-ar plăti pensie egală cu ultimul salar (mărit cu patru gradații)?

Ei bine, iată un rezultat surprinzător, care arată cită nedreptate se face tuturor funcționarilor, dar în special profesorilor și tuturor acelora cărora li se dă pensia mai mică decît ultima leafă.

Statul ar trebui să dea:

Rentă perpetuă egală cu ultimul salar, * adică nepoții și strănepoții lui să-i încaseze pe vecie, ca moștenire, salarul mărit cu cele patru gradații, dacă depunerile au fost fructificate cu 7 la sută!

Iar acum profesorul universitar pensionar nu primește nici a treia parte din salarul lui, care salar pentru profesorii în activitate este el însuși cam a șasea parte din valoarea lui înainte de războiu!

Dar nedreptatea este de fapt și mai mare, după cum vom arăta.

Intr'adevăr, până acum nu am ținut samă decît de reținerile individuale ale pensionarilor, fără a ținea samă că tot lor trebue să li se repartizeze și reținerile colegilor lor care mor înainte, sau abia începînd să ia pensie.

* * *

Să ne punem acum următoarea problemă auxiliară:

Un profesor trăește până la 90 de ani, vrîsta pe care o luăm ca maximum. Intre 70 și 90 ani el nu mai depune, întrucît s'a retras din serviciu, însă presupunem că nici pensie nu ia, ci își lasă depunerile sale anterioare să fructifice acești 20 ani până cînd atinge limita vrîstei de 90 ani. Cît ar trebui să se restitue moștenitorilor lui?

In acest moment, moștenitorii lui ar trebui să primească global, adică fără rate anuale, salarul ultim:

Pe 55 ani (și 30 sutimi) dacă depunerile au fost fructificate cu 7 %
" 34 " " 94 " " " 6 "
" 24 " " 38 " " " 5 "
" 13 " " 07 " " " 3.5 "

Dacă moștenitorii nu voesc să încaseze toate reținerile ci preferă o pensie perpetuă pe care s'o lese și ei moștenire pe vecie succesorilor lor, atunci, socotind cu 7 la sută, ei ar trebui să primească în fiecare an o pensie perpetuă de

$$55.3 \times 0.07 = 3.871$$

adică aproape de *patru ori* cît salarul ultim al unui profesor.

* * *

Dacă la aceste depuneri se adaugă și acele care revin dela profesorii morți între vrîsta de 30—70 ani, cifrele de mai sus devin egale cu salariile pe ani (mărite cu patru gradații).

* Lucrul acesta se vede observînd că numai dobînda care rezultă cu 7 la sută la suma de 14.31, sumă care reprezintă capitalul egal cu leafa socotită pe 14 ani cu patru gradații este 1.0017 adică cu ceva mai mare decît unu, care după cum am convenit, este salarul anual mărit cu patru gradații.

111	ani,	dacă depunerile se fructifică cu	7	%
70	„ şi 5 (zecimi)	„ „	6	„
46	„ „ 9	„ „ „	5	„
24	„ „ 9	„ „ „	3.5	„

Vreau să zic, că dintr'o mie de născuţi, ating vrista de 30 de ani numai 677. Presupunînd că toţi devin profesori, ating vrista de 70 ani numai 274. Iar dacă aceşti 274 profesori ar trăi toţi pânăla 90 ani, timp în care nici n'ar lua nici n'ar depune nimic, atunci li se cuvin la fiecare salariile de mai sus plătite global, dacă li se repartizează şi depunerile colegilor lor morţi între 30—70 ani, adică numai în timpul serviciului.

* * *

Cît restitue statul profesorilor pensionari?— Vom pune în linia întâiu diferitele procente cu care presupunem că se fructifică reţinerile de 10 la sută.

In linia a doua, încasările fructificate până la limita vieţii unui pensionar care o admitem de 90 ani, ţinînd samă de mortalitate, încasări, vra să zică percepute dela cei 677 până 274 profesori în viaţă şi în timpul serviciului lor.

In linia a treia, restituirile făcute direct profesorilor, până la cel din urmă care moare la 90 de ani. Avem:

Procente	7%	6%	5%	3.5%
	ani	ani	ani	ani
Incasări	3064.69	1931.72	1287.14	683.17
Restituiri	586. 7	507. 5	443. 1	353. 3
Diferinţe (activ)	2478 ani	1424 ani	844 ani	330 ani

In realitate restituirile sînt şi mai mici, căci statul nu dă profesorului pensionar o pensie egală cu ultimul salar, pe cînd eu am presupus în calculele de mai sus că pensia care se dă profesorului este cifra *1* anual, adică salarul mărit cu patru gradaţii. *

* Pentru cetitorul care se interesează cum sînt făcute calculele de mai sus, dăm următoarele lămuriri: Presupunem 1000 de născuţi; conform tabelei de mortalităţi, ating vrista de 30 de ani 677. Să zicem că toţi aceştia ajung profesori. Ei depun după normele prevăzute în premizele noastre, adică cei între vrista de:

30—35	ani, depun	0.04	adecă 10% din	0.4	care este salarul	suplinitorului
35—40	„ „	0·05	„ „	0.5	„ „ „	titularului
40—45	„ „	0.0625	„ „	0.625	„ „ „	plus 1 gradaţie
45—50	„ „	0.0750	„ „	0.750	„ „ „	„ 2 „
50—55	„ „	0.0875	„ „	0.875	„ „ „	„ 3 „
55—70	„ „	0.1	„ „	1.00	„ „ „	„ 4 „

Cu alte cuvinte, cei 677 profesori suplinitori în vristă de 30 ani depun 677×0.04. Tot aşa cei 338 profesori cu trei gradaţii în vristă de

Este uimitor şi totodată mişcător cît de puţin profită profesorul individual din reţinerile lui.

* * *

Cît restitue statul soţiilor profesorilor morţi.—Liniile avînd aceiaşi semnificaţie ca în paragraful anterior, avem:

Procente	7%	6%	5%	3.5%
Restituiri	455.0	368.2	304.3	229.3

1 reprezintă ultimul salar anual cu 4 gradaţii.

Am presupus că soţia ia jumătate din ultimul salar al profesorului, adică socotit numai cu atîtea gradaţii cîte avea profesorul cînd a murit.

Am admis că femeia este în medie cu cinci ani mai tînără ca bărbatul, că din 100 de profesori, 80 se găsesc căsătoriţi în momentul morţii şi că femeile lor le supravieţuesc. *

Spre a nu se obiecta nimic, propun ca profesorii care au soţii mai tinere decît cu 5 ani, să plătească o supra-taxă, care se va calcula. Statul ar rămînea în profit dacă diferinţa de vrîstă e mai mică decît *5* ani. Se ştie că după legea actuală, dreptul de pensie decurge dupăce funcţionarul a făcut un stagiu de 20 ani în serviciu.

Am presupus că soţia ia pensie chiar dacă se remărită.

* * *

Cît restitue statul copiilor minori ai profesorilor morţi?— Cu toate că nu cunosc nici un copil minor, care să fi profitat de pensia tatălui său, profesor universitar, totuşi calculul probabilităţilor dă, că statul restitue copiilor celor 677 profesori:

Procente	7%	6%	5%	3.5%
	ani	ani	ani	ani
Restituiri	56.5	43.5	33.6	22.7

50 ani depun 338×0.0875, etc. Aceste depuneri se fructifică cu procentele indicate; capitalizîndu-se dobînzile, obţin astfel cifrele din linia încasări. Dela vrista de 70 de ani (căci înainte nici un profesor nu se retrage la pensie ca să moară de foame, dacă n'a murit până atunci) presupun că statul restitue profesorilor, până cînd mor treptat până la ultimul în vristă de 90 de ani, o pensie egală cu ultimul salar, adică *1* pe an. Atunci obţin cifrele din linia restituiri. In realitate statul nu dă nici a treia parte din una.

* Cetitoarele noastre pot afla cu această ocazie un detaliu interesant: Sexul slab e mai tare în faţa morţii decît sexul tare: Astfel tabela de mortalitate arată că dintr'o mie născuţi ai sexului tare ating vrista de 70 ani 274, pe cînd din o mie născuţi ai sexului slab ating 70 ani 340. Şi încă statistica de mai sus este făcută pe o perioadă din timp de pace, pierderile în vieţi bărbăteşti sînt şi mai mari din cauza războaielor. De aceia pun această întrebare doamnelor feministe: Ce vă plîngeţi în contra bărbaţilor? Nu vedeţi, că aşa cum este organizată societatea: femeia subt regimul pumnului iar bărbatul subt regimul papucului, că femeia trăeşte mai mult decît bărbatul? Acest argument nu mă împiedică pe mine însumi de a fi un feminist.

Am admis că ultimul copil se naşte cind tatăl are 40 de ani, şi că copilul ia un sfert din salar şi că *trăeşte* până la majorat. Pare că nu m'a lăsat inima să aplic tabela mortalităţii şi la copii. I-am lăsat să profite de pensie.

III

Rezumat.— Casa pensiilor, fructificind cu procentele indicate, încasează şi restitue după tabloul următor, chiar dacă nu ar mărgini cu o limită maximul de pensie.

Procente		7°/o	6°/o	5°/o	3.5°/o
		ani	ani	ani	ani
Incasări		3064.69	1931.72	1287.14	683.17
Restitue	bărbaţilor	586.7	507.5	443.1	353.5
	femeilor	455.0	368.2	304.3	229.3
	copiilor	56.2	43.5	33.6	22.7
	Total	1097.9	919.2	781.0	605.5
	Fură	1966.8	1012.5	506.1	77.6

Cer ertare cetitorului, că întrebuinţez acest termin: fură, îl rog să mă scuze pentru că nu găsesc alt termin mai juridic şi mai exact, care să exprime raportul dintre tutelă şi pupil, dintre casa pensiilor şi pensionar.

Dar acest termin este jignitor pentru stat. Domnul Ministru de finanţe, poate să mă dea în judecată că calomniez statul. Eu ţin calculele la dispoziţia oricărui specialist. In realitate statul, prin casa pensiilor, fură şi mai mult, căci nu-i plăteşte bătrînului profesor o pensie egală cu ultimul salar, nu-i plăteşte nici a treia parte· Ori, calculele noastre sint făcute pe ipoteza că statul serveşte ca pensie ultimul salar.

Pe de altă parte, statul încasează mai mult. El mai face încasări din reţinerile funcţionarilor care au cite două slujbe, şi dela diurnişti. In lipsă de date statistice, nu am putut trece şi aceste încasări.

Cit ar trebui să se reţie din leafă, pentru a servi o pensie egală cu ultimul salar?

3.6	la sută, dacă reţinerile sint fructificate cu	7°/o
4.8	» » »	6°/o
6.1	» » »	5°/o
8.9	» » »	3.5°/o

Pentru cetitorul căruia calculele de mai sus i se par prea abstracte, să luăm un exemplu.

Un profesor de Universitate avea înainte de războiu ca salar legal de bază una mie lei aur pe lună. Această cifră fiind atit de simplă, ne convine şi nouă să o luăm de bază pentru a rezuma calculele noastre.

Aşa dar unui profesor titular, fără gradaţii, i se cuvinea o mie

lei pe lună din care, reţinind 10 la sută pentru pensie, rămine 900 lei lunar sau 10800 lei anual, celace, cu 1200 lei anual cit economisea pentru pensie, făcea 12000 lei anual, ciştigul lui legal. Dacă socotim la acest salar patru gradaţii a 25 la sută (cite una la cinci ani) aşa cum am făcut calculele noastre, conform legii, salarul ultim al unui profesor este de 2000 lei lunar sau 24000 lei anual, din care scăzindu-se economiile de 10 la sută, adică 2400 lei anual, rămine 21600 lei aur. Această sumă, adică salarul ultim după 20 ani de serviciu al unui profesor titular pe un an, am luat'o drept unitate şi am însămnat'o cu cifra *1*. Aceasta pentru ca să putem aplica calculele noastre la orice salar de bază, fie a unui profesor universitar, fie secundar.

Acum să presupunem că aceşti profesori fructifică depunerile lor la o casă a pensiilor cu 7 la sută, şi să ne punem două întrebări.

Intrebarea I. Cit s'ar cuveni unui profesor, dacă după 35 ani de serviciu, casa i-ar restitui numai depunerile lui proprii fructificate, iar depunerile celorlalţi profesori care ar muri în acest interval nu s'ar repartiza familiilor celor morţi, ori profesorilor în viaţă ci le-ar confisca statul?

Ei bine, chiar în această ipoteză atit de dezavantajoasă, calculul arată că trebue să i se restitue profesorului suma de 14 ani, adică unităţi şi 31 sutimi, celace însamnă de 14 ori şi o treime salarul ultim, sumă care face pentru un profesor universitar 14.31 înmulţit cu 21600 adică peste 300 mii lei aur (309096); iar pentru un profesor de liceu, 140 mii lei aur (139093), avind în vedere că salarul de bază al unui profesor de liceu era 450 lei aur.

Dacă profesorul vrea să lase pe vecie capitalul depus la casă şi să încaseze pe fiecare an numai dobînda, socotită cu 7 la sută a capitalului depus, atunci i se cuvine o *rentă perpetuă*, care să i-o moştenească strănepoţii, egală cu ultimul salar adică 21600 lei aur pe an, plus cheltuelile de înmormintare.

Aceasta în ipoteza că statul confiscă depunerile, cu dobînzile fructificate, ale profesorilor morţi înainte de a împlini 35 ani de serviciu, pe care le găseşte la acea casă de economii a profesorilor.

Intrebarea a II-a. Să presupunem că statul nu confiscă depunerile profesorilor morţi în timpul serviciului, ci le lasă casei de economii, ca să le distribue familiilor acestor profesori servind pensiile conform premizelor arătate în studiul nostru. Cit încasează casa, cit restitue şi cit îi rămine? Bine înţeles ţinind samă de mortalităţi şi de faptul că fructificările sint făcute cu procent de 7 la sută.

Rezultatul este, că la trei părţi care le încasază casa, restitue o parte profesorilor şi familiilor lor; iar casei îi rămin, sau fură, două părţi din trei. Intr'adevăr, aceasta este proporţia * între numerile 3064 care reprezintă încasările casei, 1097 care reprezintă totalul restituirilor (făcute bărbaţilor, femeilor şi copiilor) şi numărul 1966 trecut la capitolul: fură; adică se încasază fără să se restitue.

In realitate statul nu este nici măcar atita de generos, ca să se mulţămească cu două părţi din trei. Statul nu serveşte ca pensie ultimul salar, cum am presupus în calculele de mai sus, ci a treia parte din ultimul salar, care acum este şi acela redus la a şasea parte.

* Această proporţie explică tocmai celalt rezultat, că ar fi de ajuns ca reţinerile să nu fie 10 la sută ci cam a treia parte: 3.6 la sută pentru ca să se servească ca pensie ultimul salar.

Adică statul nu restitue nici a 18-a parte. Ba, spre culmea ironiei, și o parte din această pensie care o dă statul poartă numele de *ajutor*.

Se pune atunci întrebarea: De ce statul trebue să ajute uneori casa pensiilor?

In primul rînd trebue să se ție samă de faptul, că statul care a reținut întotdeauna 10 la sută din salarul funcționarului, i-a reținut lei aur și că trebue să i-i restitue ca atare. Nu e de vină funcționarul dacă guvernele au devalorificat acești lei, atît prin trimiterea tezaurului la *Moscova*, cît mai ales prin sporirea circulației fiduciare, spre a ajuta comerțul în dauna tuturor salariaților manuali și mai ales intelectuali, adică în dauna producătorilor de bunuri materiale și morale, și mai ales în dauna elementelor care întrețin civilizația și ordinea în stat. Reținerile nu trebuesc socotite ca lei—monedă variabilă—ci ca 10 la sută din salar pe care eu în calculele mele l-am socotit cu cifra *unu* pe an, indiferent de variațiile monedei și de sporirea sau scoborîrea salarului de bază. Este o nedreptate ridicată la patrat, cum am putea pe drept să o zicem, ca după ce însăși salariile funcționarilor sînt până la de șase ori mai mici (cum sînt acele ale Universitarilor) decît salariile dinainte de războiu, apoi să mai micșorezi și însăși fracția acestor reduse salarii cînd o servești ca pensie.

Dacă statul ar fi încredințat reținerile de 10 la sută unei societăți de funcționari, care să fi organizat ea, subt controlul numai al statului, fructificarea și distribuirea pensiilor, și dacă această societate ar fi făcut afaceri proaste (ceiace ar fi exclus, cum vom vedea) numai atunci statul ar putea zice că ajută casa pensiilor, cînd dă din buget o sumă; dar cînd statul însuși îmi ia rețineri forțate din munca mea, le ține la casa de depuneri cu 2—3 la sută, deci un împrumut forțat pe care-l prestează numai asupra mea funcționar, și îmi păstrează economiile mele în bani numerar, pe care mi-i devalorifică pentru interesele altor clase sociale, plătindu-mă în monedă pe curs forțat de patru lei la zece bani, nu-i mai este permis statului, din punct de vedere comercial, și cu atîta mai puțin din cel moral, să spună că-mi face o pomană.

Se va putea obiecta: „Nu numai acum, cînd leul s'a devalorificat, statul a fost nevoit să ajute casa pensiilor, ci și în vremuri normale". Evident, pentrucă statul este prin tradiție un rău administrator. Mai întâiu reținerile se țin la casa de depuneri și se fructifică cu 3 la sută, ceiace, după cum am spus, constitue un împrumut forțat. Dar chiar așa să fie și încă am văzut, că statul ar putea servi funcționarilor o pensie egală cu ultima leafă. Insă statul nu se mulțămește numai cu atîta, că plătește o dobîndă ridicolă reținerilor slujbașului său, ci tot din aceiași casă a pensiilor se servesc unele pensii privilegiate. Dacă țara, sau dacă vre-un partid politic vrea să răsplătească cu privilegii anumite servicii, acestea să nu fie trecute în comptul casei pensiilor, ci din bugetul general al țării. Dacă se trec cu drept de pensii, aproape periodic, diferite categorii de funcționari, diurniști, cărora nu li se făcea până atunci rețineri de 10 la sută, socotindu-li-se la pensie anii serviți, atunci trebue ca din bugetul general al țării să se verse casei pensiilor rezerva matematică echivalentă reținerilor din trecut, nu să se socotească în sarcina acestei case obligațiile, ca și cum aceste rețineri s'ar fi făcut. Dacă este necesar ca unii slujbași, cum sînt cei dela C. F. R., P. T. T., reangajații militari, etc. să se retragă după 25 ani de serviciu cu drepturi întregi de pensie, apoi

aceste privilegii să fie plătite din taxe speciale ale acestor servicii publice, sau de către stat către casa pensiilor, nu să se încarce cu achitarea acestor privilegii casa pensiilor, care este o casă de economii și unde la mize egale se cuvin drepturi egale.

Se vede așa dar cum se face că statul trebue să ajute cîteodată casa pensiilor cu toate că această casă mai încasează, fără să restitue rețineri de 10 la sută dela funcționarii care au mai multe slujbe, dela diferite diurne, etc.. In realitate nu statul ajută casa pensiilor, ci casa pensiilor ajută statul.

IV

Soluția.— Se impune dela sine: casa pensiilor trebue să fie a funcționarilor, nu a statului. Singurul serviciu pe care trebue să-l facă statul este să verse reținerile de 10 la sută acestor case, care să fie administrate de funcționari, subt controlul de ex. al magistraturii, magistrații fiind și ei interesați ca viitori pensionari. Pentru cheltuelile de administrație ar fi de ajuns un comision de 5 la mie prelevat fie asupra împrumuturilor, fie asupra pensiilor servite.

Dacă reținerile de 10 la sută s'ar fi dat unei societăți mutuale de slujbași, această societate nu s'ar fi mărginit să le fructifice numai cu 3 la sută, nu le-ar fi ținut în numerar, global, pe care apoi să-i devalorifice în proporție de patru lei la zece bani. Din contra, această societate, cu administrație autonomă, ar fi valorificat banii reținuți în imobile și industrii de prima necesitate, cu care să-și alimenteze cooperativele ei proprii; iar disponibilul l-ar fi fructificat, nu ca la casa de depuneri cu 3 la sută, ci cu minimum 7 la sută pe gajuri sigure, de preferință membrilor ei, care avînd astfel la îndemînă și credite și de plătit dobînzi relativ mici, și-ar fi îmbunătățit și pe această cale situația lor materială. Pe lîngă o pensie omenească, aproape fiecare funcționar, beneficiind de credite, și-ar avea și căsuța proprie; nu ca acum să fie nevoit a-și vinde și zestrea nevestei spre a putea servi statul.

Mai mult încă, această societate ar putea, contra unui mic comision, să facă asigurări pe viață oricărui cetățean, ca și unui funcționar. După un timp oarecare, această societate ar avea un capital formidabil, o rezervă matematică solidă, și cum n'ar fi familie, care să n'aibă vre-un membru în această societate, i s'ar putea acorda *casei pensiilor*, care va fi cu adevărat *casa poporului*, privilegiul de emisiune, nu ca acum unei bănci particulare, ai cărei acționari sînt în majoritate străini de nație, și care găsesc cu cale prin prelungirea privilegiului în timp, cît și în spațiu asupra Romîniei întregite prin sacrificiul celor 800 de mii, să fie singurii, acești acționari, unii chiar cetățeni englezi sau greci, care să profite de criza prin care trece țara, pe cînd funcționarii se sting cu lefuri de mizerie, și agricultorii trebue să plătească aproape numai ei datoriile țării prin taxe de export, până la 40 la sută din produsul muncii lor.

Cu alte cuvinte, producătorii hranei trupești și ai hranei sufletești se sărăcesc prin politica economică de stat. Descurajarea lor aduce după sine scăderea producției.

Se prestează forțat până la 85 la sută din salarul funcționarului (cum se face la profesorii universitari) și agricultorilor între 40—90

la sută dela ţăran până la boeri, adică la 80 la sută din populaţia ţării, excluziv romînească, şi cînd după aceasta se observă o deplasare a averilor dela majoritate către minoritate, se aruncă acuzaţia că Romînul nu ştie să lupte economiceşte, cu toată politica economică genială a guvernelor naţionale.

Romînul ştie să dea pîne şi carte. Nu e vina lui dacă îndeplinind acest rost, n'are ce mînca şi n'are cu ce-şi da copiii la şcoală. Ce să mai vorbim de bătrîneţele lui?

Dar văduvele şi orfanii nu trebuesc lăsaţi în părăsire şi nici chiar bătrînul care dacă nu mai poate face slujbă statului, are drept la ecomomiile lui.

Funcţionarii trebue să ceară statului să le îngădue ca să-şi îngrijească ei singuri de reţinerile lor pentru bătrîneţe, nu statul, care se arată părinte vitreg pentru dînşii. Să ceară statului ca ei să le verse rezerva matematică cuvenită a reţinerilor lor, la casa lor proprie, administrată de ei înşişi, cum se administrează de exemplu Banca Naţională. La un buget de circa 10 miliarde salarii la stat, judeţ şi comune, s'ar depune reţineri de 10 la sută în valoare de un miliard pe an.

Vă întreb, ce bancă, ce instituţie financiară înregistrează la depuneri cîte un miliard pe an? Ce putere financiară şi economică ar deveni casa funcţionarilor publici!

C. Popovici
Profesor la Universitatea din Iaşi

Dincolo, peste ocean

(Din'tr'un jurnal de bord)

Pe lacul Yellowstone

Pe nesimţite ne-am ridicat la două mii cinci sute metri înălţime. Lacul, unul dintre cele mai mari de pe glob, are forma unei mîni uriaşe cu degetele răşchirate. Aici e locul din munţii Stîncoşi unde se despart apele, scurgîndu-se pe pante opuse spre cele două oceane: unele către Atlantic şi altele către Pacific.

Ne îmbarcăm într'o barcă mare cu motor. Echipajul foarte redus: la proră un băeţel, negru, pe jumătate gol, c'un păr creţ, ca o blană de miel, ne priveşte arătîndu-şi dinţii albi, lucitori; la maşină un bătrîn posomorît cu pipa între dinţi; la cîrmă o fată blondă, zdravănă, îmbrăcată într'un surtuc de piele cafenie, purtînd în bandulieră o lunetă de mare distanţă.

Negrul ia în primire coşurile cu provizii. Inainte de a ne aşeza bine pe băncile dela pupă, barca, fără nici o comandă, svicneşte deodată plecînd din loc cu o viteză nebună. Cădem buluc în fundul bărcii; toţi fac haz afară de femeia-pilot, care priveşte ţintă înainte, încruntată, cu mînile ţapene pe roata cîrmei.

O privim cu atenţie. Ea nici nu ne bagă în samă. Nu-i urîtă—trăsături regulate, dar severe—pielea arsă de soare şi de vînt; are ceva impunător în privirea ei rece, în tonul de comandă, conştientă de rolul ce îndeplineşte. Bătrînul inginer italian de lîngă mine priveşte cu coada ochiului la galonul de aur dela cascheta ei, pe care o poartă îngropată într'o claie de păr roş aprins. După un salut respectuos, o întreabă discret:

— De cînd comandaţi vasul acesta?
— De doi ani.
— Dar din ce parte sînteţi?
— Din Wyoeming.

— A! acolo femeile au dreptul să voteze.

— Şi dreptul de a fi alese în parlament, adaugă scurt şi apăsat femeia-pilot, fără a-şi întoarce privirea pironită înainte.

Barca uşoară, c'un motor ca un ceasornic, zboară sfişiind cu botu-i ascuţit oglinda apei. In urma noastră valurile scinteiază ca nişte brazde albastre de oţel. Pale de abur fosforescent se încovoae plutind în depărtare la poalele munţilor.

Urmărim cu luneta în zare piscurile albite de zăpadă. Gheţarul *Marelui Teton*, la înălţime de patru mii de metri, sclipeşte feeric în lumina soarelui. Un lanţ ciudat de creste stîncoase, *Indian Sleeping*—Indianul care doarme—are înfăţişarea unui om uriaş culcat pe coamele munţilor, dormind cu faţa în sus. Se disting bine: capul, nasul, bărbia, pieptul. Gigantica şi misterioasa figură, proectată pe bolta cerului, face o stranie impresie călătorului care priveşte înfricoşat şi nedumerit la jocul bizar al naturii.

In depărtare se vede malul jos, alb, acoperit parcă de un strat de ninsoare. Sînt cîrduri de mii de pelicani. Lacomii guşaţi, lăsaţi în voe, distrug fără cruţare popoarele de peşti din apele acestea nestăpînite.

— Jos! toată lumea jos! Impiedecaţi vederea la *proră*, comandă sever femeia-pilot.

Ne supunem. Nimeni nu crîcneşte. Barca micşorează viteza. Plutim alunecînd de-alungul unui mal păduros. O vegetaţie bogată, sălbatică; felurite erburi de apă împletite ca nişte reţele verzi de frunziş umed, prin care joacă razele soarelui arzător.

Ocolim bancuri plutitoare de nufăr şi plante agăţătoare încîlcite printre trunchiuri şi rădăcini de arbori bătrîni, putreziţi pe locul unde au căzut de bătrineţă. In mijlocul acestor ruini vegetale, se simte viaţa bogată şi misterioasă a miriadelor de vietăţi de baltă, furnicînd în limpezimea apei, răscolită de învîrtirea elicelor în mers. Barca alunecă din ce în ce mai încet. Deodată, negrul în picioare la proră, face un semn cu mîna—ochii lui ageri descoperise ceva în desişul malurilor. Femeia-pilot dă o comandă scurtă: *stop*. Maşina se opreşte brusc, barca mai alunecă încă fîşîind molcom. Negrul, cu ochii scinteitori, cu mînile pîlnie la gură, repetă clar: bu-fa-lo! bu-fa-lo!...

Se face linişte peste tot.

— Să trecem subt vînt, şopti Mister Pek, să nu ne simtă, că bestiile au mirosul grozav de fin.

O mişcare de cîrmă şi cîteva învîrtituri de elice puseră barca într'o poziţie potrivită. Urmărim cu ochii aţintiţi în luminişurile canalului nişte pete sure ce vin încet spre apă. O turmă de bisoni la adăpat. Cîţiva es la lumină; se văd bine cu ochiul liber.

Ce fioroasă înfăţoşare are animalul acesta privit din faţă! O blană lăţoasă îi îmbracă partea de dinainte a trupului căzîndu-i până deasupra copitelor. Cu capul în pămînt, are parcă o căutătură piezişă. Coarnele scurte îi es prin părul negru,

stufos, care-i acopere fruntea. Subt botul scurt şi fin o ţăcălie de păr ca o barbă ascuţită de satir. Odinioară erau aşa de mulţi, că trecerea turmelor oprea în loc trenurile şi vapoarele pe Misisipi trebuiau să ancoreze.

Lăcomia vînătorilor albi a distrus această rasă de animale, care da în trecut hrană şi îmbrăcăminte Indienilor. Bisonul, ca şi Indianul, stăpînul său, a avut aceiaşi soartă; cu toată ocrotirea ce o dă azi guvernul american, rasa bisonilor dispare înainte de a se fi domesticit, şi Indienii de rasă roşie se sting fără să se fi civilizat.

Negrul atinse sirena bărcii. La zgomotul strident, care izbucni sfişiind liniştea lacului, bisonii, nebuni de spaimă, cu coamele zburlite, o luară la goană, pierzîndu-se prin desişul pădurii.

Barca s'a pus în mişcare. Ne îndreptăm spre larg, către un punct negru care se zărea pe luciul lacului ca un creştet de stîncă eşind din sînul apei. O mică insulă de granit. Acostăm şi debarcăm proviziile. E vremea prînzului. Se întinde masa pe un bloc de piatră roasă, în formă de ciupercă uriaşă. Alăturea e un izvor de apă clocotită, limpede ca lacrima; un basen natural scobit parcă anume într'o stîncă roşie.

Negrul, în pielea goală, intră în lac şi aruncă la adînc o plasă—un fel de *prôstovol*—ţinînd un capăt de frînghie între dinţi. După trei aruncături, răstoarnă pe mal o găleată de pînză plină cu peşti lucitori—un fel de păstrăvi argintii cu pete roşii.

Pentru gătitul mîncării nu se face foc; fierbem peştii pe loc, ca într'o oală, în basenul natural cu apă clocotită. Tot fără foc ne pregătim ceaiul şi cafeaua.

Pe timpul cînd noi stam la masă, femeia-pilot se îngrija de barcă. Felurite erburi de apă se învîrtise în jurul axului elicei. Negrul intrase ca să le tae. Femeia-pilot îi da ordine de pe mal şi, deodată, o vedem că-şi scoate surtucul de piele, trece răpede după o salcie bătrînă şi începe a se dezbrăca. După cîteva minute apare într'un tricou foarte scurt şi străveziu. C'un salt îndrăzneţ se aruncă în apă; se dă la fund şi apare departe la suprafaţă. Inotînd graţios pe spate, se întoarce până la barcă; c'o mînă se ţine de cîrmă, cu alta curăţă elicea de erburile adunate în drum.

Noi, din jurul mesei, priveam de departe, surprinşi, fără să scoatem o vorbă, fără să avem curajul de a ne apropia de mal. După cîteva minute *sirena* esă din apă, şi călcînd hotărîtă pe pămînt se îndreptă spre salcia unde-şi lăsase hainele. Cu spatele spre noi îşi scoase repede tricoul ud lipit de pielea albă, care luci în lumină, cîteva clipe numai, până ce se îmbrăcă cu mişcări repezi. Incheiată corect, femeia-pilot se aşeză la masă. Mister Pek o întrebă zîmbind:

— A fost bună baia?

Foarte serioasă, ea răspunse scurt:

— Apa e foarte caldă.

Mai tîrziu, pe drum, se schimbară păreri în şoaptă asupra

acestei intimplări. O americană uscată, Miss Prey, căuta să-i facă să înţeleagă pe italianul bătrin de lingă mine că femeia-pilot nu avea de ce să se jeneze.

— A! Dacă ar avea un corp urit, înţeleg să-l ascundă. Dar trebue să recunoaşteţi că are forme frumoase, c'un asemenea corp, admirabil proporţionat, poate să umble goală şi pe stradă.

Rasa roşie

Ajung sara printre cei din urmă la casa de adăpost. O construcţie bizară în mijlocul unei păduri seculare. Un palat construit tot numai din lemn necojit. In capul scării găsesc un grup strîns în jurul unor buccele desfăcute: blănuri, ţăsături multicolore, papuci indieni—*mocasini*—din piele de cerb... o întreagă industrie casnică indiană.

In apropiere, în ultimile văi ale munţilor stîncoşi, e una din acele *regiuni rezervate* de guvernul american pentru triburile rămase din rasa vechilor stăpînitori ai continentului american. Unii, mai întreprinzători, străbat munţii şi *ajung* la primele staţii de cale ferată, unde-şi desfac industria lor *primitivă* şi originală.

Doi Indieni din tribul *Picioarelor negre*, plecaţi de cinci zile pe drum, mai au încă vre-o patru zile de străbătut regiunea Yellowstone până la prima staţie de cale ferată. Ii privim c'o avidă curiozitate, ca pe nişte animale de-o specie rară.

Figuri serioase, trăsături regulate, severe, o expresie de energie şi răceală în ochii lor negri, metalici. Obrajii osoşi, cu pometii eşiţi, au culoarea cărămizii. Nasul acvilin, părul lins, negru ca păcura. Figuri immobile; nu au surisul umil al Negrului şi nici acel veşnic fals suris al Chinezului. Măşti de aramă. In privirile fixe şi grave au ceva dur, rigid, de statui antice.

Candida noastră tovarăşă de drum, Miss Prey, le vorbeşte limba, înţelegîndu-se foarte bine cu ei.

Ne minunăm, întrebind-o de unde a învăţat limba Peilor roşii.

— Am stat trei ani între ei,—răspunde cu mîndrie. Am organizat acolo o şcoală de infirmiere vizitatoare. Aveam şaptezeci de eleve.

Nici nu vă închipuiţi ce oameni simpatici şi gentili sînt aceşti sălbatici. Cît am stat acolo n'am văzut bătăi, certuri, furturi, înşelăciuni. Deşi n'au legi scrise, interesele comunităţii se regulează prin obiceiuri mai puternice la ei decît legile.

Şi Miss Prey, la început cam intimidată de stăruinţele noastre, se încălzea din ce în ce povestind viaţa în *rezervele indiene*. La urmă se declară aprigă apărătoare a rasei roşii.

— Ospitalieri şi solidari, aceşti sălbatici nu au, ca noi, egoismul feroce al proprietăţii individuale. Al *meu* şi al *tău*, bogăţie şi sărăcie, stăpîn şi slugă, toate aceste reci frumuseţi ale civilizaţiei, ei nu le înţeleg ca noi. In schimb ce calităţi morale şi ce forţă de caracter au aceşti oameni! Linişte, demnitate şi stăpînire de sine, pe care numai stoicii antici au putut să le aibă.

Timp de două ore, după masa de sară, Miss Prey ne vorbi de obiceiurile, eresurile, jocurile, de sărbătoarea soarelui cînd Indienii îşi îmbracă vechile costume împodobite cu pene... de felul cum femeile îşi poartă copiii legaţi pe o scîndură şi îi pun în cuer la uşa bisericii pe timpul cît ele îşi fac rugăciunea în biserică.

— Ce puţin sînt cunoscuţi oamenii aceştia—spunea ea—de lumea civilizată, căci albii nici n'au voe să se aşeze în *regiunile rezervate*. Numai cînd trăeşti între ei poţi înţelege opera celui mai mare artist pe care l-a produs America. *Fenimore Cooper*, cu scrierile lui, a întocmit Iliada rasei roşii şi, cu drept cuvînt, se zice că a compus şi epitaful acestei rase care se stinge. Căci e sigur, rasa aceasta admirabilă se pierde, învinsă, resemnată, moare înăbuşită de cruda şi lacoma noastră civilizaţie.

— Fatal trebue să dispară această rasă, interveni Mister Pek, care ascultase tot timpul surîzînd ironic.

După ce îşi aprinse din nou luleaua stinsă demult, începu:

— Mă rog, să punem chestia la punct. E de prisos să ne pierdem în regrete eterne. Rasa roşie n'a fost distrusă prin războae; triburile s'au luptat totdeauna între ele; guvernul american n'a fost niciodată crud cu Indienii, acte de violenţe, masacre n'au decimat această populaţie. In interesul păcii, guvernul le-a rezervat anumite regiuni, în care albii n'au voe să se aşeze; cu multă bunăvoinţă sînt ajutaţi; li se fac şcoli, spitale, mori, caută să-i convertească la agricultură, li se trimit în fiecare an vite, haine, pături. Dar Roşii sînt rebeli la orice transformare, pe cînd Negrii se civilizează cu repegiune.

Omul roş are o puternică personalitate; un caracter aparte, cu totul diferit de omul alb, galben şi negru.

Cheia enigmei rasei roşii trebue căutată în modul de traiu pe care-l duce rasa asta la fel de zece, poate douăzeci de mii de ani. Ea n'a trecut ca celelalte rase dela vînat la păstorit, agricultură şi industrie. Şi omul alb şi omul roş au trăit odată la fel, vînînd animalele sălbatice cu silexul. Pe cînd unul s'a tot modificat ajungînd până la telegrafia fără fir, celalalt a rămas pe loc tot ca în vîrsta pietrei. De ce unul s'a modificat şi celălalt nu? Poate că în Europa şi Asia vînatul a dispărut mai repede. Necesitatea a împins pe omul alb să caute alte mijloace de traiu. Fapt e că vînatul şi azi încă e mai bogat în America decît oriunde. Lovitura de moarte rasei roşii s'a dat numai prin contactul cu civilizaţia; ea moare sufocată, a fost deajuns numai schimbarea bruscă a condiţiilor de viaţă, căci

ghiaţa se topeşte atinsă de o ploae caldă şi o plantă de munte se vestejeşte repede într'o seră încălzită.

Toţi ascultam cu atenţie, numai profesorul belgian clătina din cap cu îndoială după fiecare păhărel de piperment.

— Şi totuşi, întrerupse el, această rasă a avut o civilizaţie splendidă: Mexicul, Perul, Aztecii, Imperiul lui Montezuma...

— A! Dumneavoastră cei din Europa aţi rămas tot la povestea lui Montezuma, şi Mister Pek începu să ridă cu poftă.

O undă de roşaţă se ridică în obrajii Belgianului. Dar se stăpîni, întrebînd scurt:

— Cum? negaţi existenţa civilizaţiei antice, a cărei urme se găsesc încă în noul continent?

— Nu o neg, dar o reduc la justa valoare, răspunse repede Americanul, potolindu-şi rîsul într'un zîmbet ironic. Să ne lămurim. Până acum n'am vorbit decît de triburile din America de Nord. E drept că în America centrală, în Mexic şi Peru se găsesc urmele unei populaţii mai înaintate. Dar civilizaţia Imperiului lui Montezuma, aşa cum ne-a fost cîntată până acum, nu-i decît o poveste fantastică plină de minciuni şi contradicţii.

Istoria Egipetului, a Atenei, a Romei a fost *scrisă studiindu-se la faţa locului*. Istoria Mexicului s'a scris dela distanţă. Abia acum s'a ajuns ca să se poată separa *istoria* de *poveste*. Tot ce se spunea de Montezuma nu era decît *roman istoric*, după texte vechi spaniole. Cortez, călugării şi toţi *conquistadores* aveau tot interesul să exagereze opera lor de cucerire în ochii guvernului spaniol.

S'a creat o legendă exploatată de o sumă de savanţi de birou care nici n'au văzut măcar Mexicul. Ultima anchetă ştiinţifică riguroasă, făcută de Anderson Wilson, a dovedit că celebrele cetăţi ale lui Montezuma, nu erau decît nişte mari sate indiene; clădiri de cărămidă nearsă şi construcţii lacustre pe piloţi. Nu au rămas ruini de piatră ca în Egipet şi Grecia, deşi până azi dela cucerirea spaniolă nu sînt decît vre-o cîteva sute ani. Vă puteţi închipui o civilizaţie fără arme de metal şi fără monedă? Aztecii, Montezuma, pe care călugării spanioli îl credeau maur, nu erau decît urmaşii unui puternic trib indian care emigrînd dela Nord se stabilise pe platoul mexican.

Belgianul nu se lasă convins.

— Dar ruinele găsite în Yucatan, urmele construcţiilor ciclopiene în stilul piramidelor egiptene, nu dovedesc o veche şi grandioasă civilizaţie?

— De sigur; însă această civilizaţie nu are nimic comun cu Pieile roşii; este cu mult mai veche. Toate discuţiile şi teoriile n'au arătat încă în lumină vechea populaţie a Americei. Au fost pe-aici Fenicienii? Au fost Chinezii? Cine ştie? Poate într'o zi se vor descoperi în fundul oceanului Atlantic urmele acelei legendare civilizaţii de care a vorbit Platon.

Dacă a existat odată *Atlantida*, acel continent prăbuşit prin cine ştie ce cataclism, era firesc ca focarul său de civilizaţie să radieze spre ţărmurile celorlalte continente. Cum s'ar explica asămănarea ce există între urmele de civilizaţie găsite în Mexic, Peru, la fel cu cele din Libia, Etruscia, Egipet?

Ştiinţa nu şi-a spus încă ultimul cuvînt. La Washington este un mare aşezămînt: *Institutul Simthsonian*, întemeiat cu banii unui bogat savant englez, pentru cercetări ştiinţifice în legătură cu trecutul, populaţia şi vechea civilizaţie americană. Dar trebue să mărturisim că, după atîta cheltuială şi muncă depusă, lumină nu s'a făcut încă. Nepătruns a rămas misterul trecutului şi nedeslegată-i până azi enigma istorică a noului continent.

Jean Bart

Priviri asupra limbii şi literaturii poporului englez *

Punctul de vedere din care voiu trata subiectul implică admiterea axiomatică a adevărului că limba şi, îndeosebi, marea literatură a unui popor sînt exponenţi ai caracterului lui naţional.

Sînt produse elementare şi spontane, mari expresii de adînci intuiţii, cu semnificaţii caracteristice pentru viaţa sufletească a naţiunii, pe care scriitorii ei de geniu o reprezintă artistic, inconştient şi etern. Valoarea documentară a literaturii e directă şi deci ea nu poate fi schimbată, pe cînd faptele istorice relatate trec prin prisma istoricului şi astfel ele pot fi subiectiv interpretate. Limba şi literatura poporului englez nu sînt decît expresii, între multe alte manifestări sufleteşti, ale vieţii acestui mare popor, pe care ele îl caracterizează specific şi convergent îndelungul vieţii lui istorice.

Cele cîteva observaţii introductive asupra caracterului acestui popor, cuprins în istoria faptelor, a limbii şi a literaturii lui, voiu căuta să le expun aici sintetic, succint şi suggestiv.

*

Imperiul Britanic are acum o suprafaţă de peste 30.000.000 kilometri patraţi, cu aproape o jumătate miliard de supuşi, iar limba vorbită de poporul englez e azi cea mai răspîndită depe glob,—e recordul capacităţilor istorice a tuturor popoarelor, din toate timpurile.

* Conţinutul acestui articol a servit ca material pentru lecţia de deschidere a cursului de *Limba şi Literatura engleză*, inaugurat la Universitatea din Iaşi, în Februarie, 1924.

Prin situaţia ei geografică,—destul de depărtată de Continent, pentru a fi fost ferită în trecut de vijeliile năvălirilor asiatice şi îndeajuns de apropiată pentru a nu suferi de izolarea insulară a Islandei,—Anglia a fost predestinată de Istorie să frămînte toate elementele şi influenţele venite de peste mare, pentru a făuri pe teritoriul ei cea mai originală civilizaţie, prin concepţele ei de libertate şi demnitate ale individualităţii omeneşti. Anglia e ţara individualismului, în înţelesul cel mai înalt al cuvintului.

Acest caracter individualist, care-şi pune pecetea pe toate manifestările de viaţă a poporului englez, se explică, în parte, şi prin particularitatea topografică a Angliei.

Pe această insulă, aşezată între Islanda şi Continent, cu o suprafaţă puţin mai întinsă decît a vechiului nostru regat, s'au amestecat, în curs de cincizeci de generaţii,—începînd din veacul întâiu, dela cucerirea romană,—diferitele populaţii celtice, Romanii, Anglo-Saxonii, Danejii şi Normanzii, printr'un proces continuu de amalgamare,—pe baza de predominare teutonică,—până în veacul al XIII-lea.

Cucerirea normandă din veacul al XI-lea a deschis o perioadă de influenţă franceză, devenită puternică, culturaliceşte, mult mai tîrziu, căci la început populaţia autohtonă anglo-saxonă e repudiată de cuceritorii normanzi, ca o clasă de iobagi, a căror limbă aproape ajunge un stigmat social, pe cînd limba literară şi oficială a Angliei era limba franceză.

Anglia era considerată ca o feudă a prinţilor normanzi, ajunşi, prin cucerire, regi ai Angliei, şi rămînînd în acelaşi timp vasali ai regelui Franţei. Abia în veacul al XIII-lea, după perderea Normandiei de către regii Angliei, cele două ţări încep să se individualizeze politiceşte. Consecinţa socială pentru Anglia a acestui fapt politic a fost apropierea între cuceriţi şi cuceritori, formarea conştiinţei ei naţionale: locuitorii Angliei ajung să simtă că formează, împreună, în faţa Franţei, un singur popor cu interese deosebite. Dispreţul brutal al celor de sus şi ura mocnită a celor de jos încep, subt presiunea intereselor comune, să facă loc apropierii sufleteşti: atunci şi cele două limbi înclină să se contopească. Limba anglo-saxonă a ţăranului iobag îşi perduse valoarea literară, dela cucerirea normandă. Ea nu mai sămăna cu limba lui Caedmon şi a Regelui Alfred,—cele două nume mari ale literaturii anglo-saxone,—ci devenise un simplu *patois* rustic şi ca atare se simplificase, pierzîndu-şi inflexiile şi reducîndu-şi noţiunile la nevoile unei vieţi simple şi inculte de şerb al pămîntului. Dar acest şerb al pămîntului forma masa compactă conservatoare a poporului şi cînd el se ridică la viaţa largă a libertăţilor cetăţeneşti, structura limbii *lui* triumfă. Pe ea se va grefa lexicul rafinat francez al stăpînilor cultivaţi, formîndu-se o limbă nouă cu structură teutonică şi cu un procent lexic francez aproape de 50 la sută. Acesta e caracterul limbii engleze, eşită din contopirea pe teritoriul Angliei a limbii anglo-saxone

cu limba franceză, subt presiunea nevoilor istorice ale poporului și-a legilor fonetice, cerute de evoluția limbilor.

In cei peste 150 de ani, dela cucerirea normandă, cît timp cele două naționalități au trăit în izolare de vrăjmășie pe teritoriul Angliei, limbile lor nu s'au amestecat, păstrîndu-și fiecare purismul lexic și gramatical; cînd însă s'a trezit în ele conștiința poporului unic, numai cîteva decenii au fost îndeajuns ca o nouă limbă să se formeze, cu o fizionomie deosebită și unică. Limba engleză e o limbă teutonică; cu toate aceste, mai puțină asămănare este între limba engleză și cea anglo-saxonă, decît între limba franceză și cea latină.

Și întrucît o limbă poate oglindi caracterul poporului care a creat-o, această limbă,—rezultată din absorbirea de către limba teutonică a Anglo-Saxonilor a lexicului francez,—poartă pecetea individualismului rasei: energia și iubirea ei de libertate.

„Fără îndoială, spune Otto Jespersen, filologul danez cunos„cut pentru studiile lui asupra limbii engleze, e imposibil să ca„racterizezi o limbă printr'o formulă... Cu toate aceste, este o „expresie care îmi vine în minte, ori de *cîte ori* mă gîndesc la „limba engleză, și o compar cu alte limbi: îmi pare *în mod po„zitiv* și hotărît *bărbătească*... Limba engleză n'ar fi fost ceiace „este dacă Englezii n'ar fi deprinși, de veacuri, cu respectul *li„bertăților individuale*, și dacă n'ar fi fost liber oricine să-și deschidă căi nouă".

De același părere e și Iacob Grimm.

„Aceasta se vede de asemenea, continuă Jespersen, și în „vocabular. Cu toate sforțările multor scriitori, de înaltă valoare „literară, Englezii niciodată n'au suferit să se institue la ei o „Academie ca cea franceză, ori ca cele italiene, care aveau ca „scop principal regularea vocabularului, așa că orice cuvînt ce „nu se găsea în dicționarele lor, era considerat ca nedemn de a „fi întrebuințat în literatură. In Anglia, fiecare scriitor este, și „a fost totdeauna, liber de a-și lua cuvintele de unde voește, fie „din stocul obișnuit al cuvintelor întrebuințate în viața de toate „zilele, fie din dialecte ori autori vechi, sau din alte limbi moarte „ori vii. Urmarea este că dicționarele engleze cuprind un număr „mai mare de cuvinte decît ale oricărui alt popor și că ele pre„zintă un tablou variat de cuvinte, din cele patru părți ale glo„bului pămîntesc" *

Cel dintăiu scriitor de geniu care consacră această limbă, astfel caracterizată, printr'o operă mare originală, e *Chaucer*,—autorul poemii *the Canterbury Tales*, scrisă în *middle English*, în ultimul patrar al veacului al XIV-lea. In același epocă apare și prima traducere a Bibliei în limba națională: celebra Biblie a

* *O. Jespersen*, Growth and Structure of the English Language, pp. 2, 16.

lui Wicklif. Anglia pe atunci avea o populație de două milioane jumătate de locuitori, iar Londra numai 40.000

Veacul al XV-lea e o epocă relativ sterilă în Anglia, tulburată de războiul celor două roze. E o epocă de pregătire și de asimilare culturală a clasicismului și a influențelor străine moderne. Limba progresează și ea spre forma modernă, consacrată în veacul următor de Shakespeare și de marii lui contemporani, —care e aproape limba engleză de astăzi.

Veacul al XVI-lea însă e veacul suprem pentru Anglia, fără comparație în istoria universală, prin puterea lui de expansiune, în toate manifestările vieții. Nici secolul lui Pericles, nici al lui August, nici al lui Ludovic al XIV-lea nu poate fi, niciunul, comparat cu secolul Elisabethei. Toate aceste epoci de efiorescență vin, în mod firesc, să încununeze faime istorice îndelung stabilite; sînt rodiri ale maturității, nu expansiuni spontane ale tinereții. Dar Anglia Elisabethei? Avea o populație numai de 5.000.000 de locuitori, în majoritate țărani nu prea demult scăpați din iobăgie; iar Londra lui Shakespeare, dacă ajungea la populația Iașului nostru de astăzi.

Abia se terminaseră procesele de formare a naționalității și a limbii; și nu trecuse multă vreme dela încetarea sfișierilor interne. O țară insulară, fără acțiune dincolo de hotarele ei, dar cu o tenacitate robustă pentru cultură și o îndrăzneală superbă pentru întreprinderi.

Din izolarea ei de țară mică, insulară, Anglia intră deodată triumfal pe scena istoriei lumii, cu o impetuozitate necunoscută nici unei alte țări. Aproape numai în jumătate de veac, Anglia a trecut prin Renaștere; a realizat Reforma; a răspîndit tiparul; a sfărmat flota Imperiului lui Filip II, în care soarele nu apunea niciodată; a dat omenirii pe Shakespeare și pe Bacon; și-a ilustrat istoria și cultura cu numele Elisabethei, a lui Spencer, Sidney, Marlowe, Lyly, Jonson, Raleigh, Drake.... ajungînd deodată cea mai mare putere pe mare și umplînd lumea nouă cu cei mai îndrăzneți exploratori. Ea pleacă la cucerirea lumii cu majestatea poporului roman și cu procedee care amintesc pe vechii Greci. După trecere de două veacuri, state mari și puternice, de ea create, îi vorbesc limba și o recunosc de metropolă, cu recunoștință; iar mările o au de stăpînă. Istoria expansiunii Angliei e cea mai mare și mai uimitoare epopee din istoria universală.

*

In istoria politică Anglia, dela 1215,—cu *Magna Charta*,—a pus baza principiilor tuturor Constituțiilor viitoare ale popoarelor; dela 1688,—cu legea *Habeas Corpus*,—a proclamat *Drepturile omului*, cu un veac înainte de Franța; și astfel, prin marea Revoluție din 1789,—care e cel mai însemnat eveniment din vea-

cul al XVIII-lea, al Istoriei Angliei, petrecut în Franța, cum spune un scriitor englez,—a schimbat mentalitatea politică a Europei apusene, cu repercutări revoluționare în 1830 şi 1848.

Anglia a scăpat Europa de tirania lui Napoleon, cu toată estetica ei, şi de militarismul prusac, cu toată brutalitatea lui, dovedind, chiar pe cîmpul de luptă, că conştiința trează a cetățeanului face mai mult decît tunul soldatului disciplinat.

Azi ea a recunoscut dreptul claselor muncitoare la guvernarea Statului, fără imensele jertfe de sînge cerute în Rusia, pentru intronarea aceluiaşi principiu; dupăcum a proclamat în trecut *Drepturile omului*, fără sacrificiile omeneşti, care au sîngerat atît de crud Marea Revoluție franceză.

Acum lumea suferindă, după marea catastrofă umană, aşteaptă lumina mîntuitoare a viitorului, tot din extremul Apus al Anglo-Saxonilor, lăsînd Răsăritului slav privilegiul exclusiv al luminii soarelui astronomic, pentru cine o aşteaptă.

Experiența a sădit în conştiința cetățenească, individualistă, a Englezului, un instinct al ritmului istoric, care a făcut posibile, în Anglia, cele mai mari revoluții fără vărsare de sînge, păstrîndu-se chiar cu pietate reminiscențele politice ale trecutului, în forme arhaice de guvernămînt:—„ce-a fost util în trecut devine frumos în prezent".

Fatalitățile mersului istoric al evoluțiilor societății, în Anglia, se impregnează firesc în sufletul tuturor claselor sociale, treptat şi din timp, evitîndu-se acumularea urilor de clasă şi cataclismele erupțiilor revoluționare. Conştiința de drept şi de demnitate omenească, de fiecare zi, a Englezului, le previne, făcînd ca cedările şi concesiile între clasele sociale să devie un proces continuu de progres.

E caracteristic şi unic, în Istoria lumii, faptul, că în Anglia a venit azi la guvern un partid muncitoresc, prin consensul tuturor partidelor burgheze, fără ca el să fi avut majoritatea constituțională.

Acest respect pentru trecut şi comprehensiune pentru viitor, semnalat în faptele istoriei politice a Angliei, are la bază instinctul individualismului dîrz al rasei Anglo-Saxone. E o caracteristică a rasei, care se manifestă în toate formele de expresie a vieții publice, şi e axa în jurul căreia s'a organizat sufletul intim al englezului modern.

Mulțumită caracterului individualist al Englezului, revoluțiile sanguinare nu caracterizează Istoria Angliei aşa cum ele caracterizează istoria altor țări. Prin atitudinea lui cetățenească—revoluționară—de fiecare zi, Englezul asigură evoluția lentă a societății. Englezii n'au aşteptat să vie peste ei *stihiile* revoluționare, peste puterile omeneşti de stăpînit, ca să închee epoci istorice cu hecatombe umane, ci au dominat *ei* evenimentele, înțelegînd la timp fatalitățile istorice.

Pentru făgăduința unei mai bune societăți, Anglia n'a fost nevoită să suprime sîngeros sute de mii de vieți omeneşti. Viața omenească e mai scumpă decît un principiu social. Şi autodafeurile se făceau în numele principiilor, ba chiar în numele lui Dumnezeu!

Continentalul, prin instinctul lui gregar rămîne pasiv şi supus epoci istorice întregi, stînd subt apăsarea fetişului social până ce *stihia* revoluționară vine ca o avalanşă, căreia voința omenească nu i se mai poate opune. Omul se sălbătăceşte deodată şi în numele societății viitoare, e sîngerată adînc cea veche.

Atît pasivitatea îndelungată a celor de jos cît şi apăsarea crescîndă a celor de sus are la bază temperamentul gregarist al continentalului, care duce la Revoluțiile-stihii. Erupțiile sîngeroase însă nu sînt inerente şi fatale evoluției istorice a popoarelor: dovadă e Istoria Angliei.

*

Anglia e țara cea mai religioasă din Europa, dar religia pentru englez, nu însamnă dogmă sau ritual: e sentimentul izvorît din adîncul sufletului omenesc, în fața problemei *Marelui Necunoscut*,—a acelui *au-delà*, care turbură pe orice om cugetător şi-i impune smerenie prin conştiința propriei lui neputinți.

Pe baza acestui, cel mai profund şi mai organic sentiment omenesc, Englezii însă n'au îngăduit niciodată aşezarea temeinică şi de lungă durată a unei dominații clericale, şi prin întâia traducere în limba națională a Bibliei, Wicklif,—cu 150 de ani înainte de Luther,—a proclamat Biblia, ca singurul cod valabil în raporturile dintre om şi Dumnezeu, şi-a declarat superfluă intervenția intermediatorului papal. Individualismul englez nu poate suferi nici-un fel de tiranie.

Sentimentul mistic religios turbura sufletul anglo-saxon, înainte de a îmbrățişa religia creştină, la sfîrşitul veacului al VI-lea.

In fața Sfîntului Augustin, cu suita lui în haine aurite, Regele saxon consultă Sfatul Thanilor, dacă e de părere să îmbrățişeze învățătura Mîntuitorului. Unul din ei se ridică şi vorbeşte:

„Iți aminteşti poate, o rege, de un lucru care se întîmplă „uneori în zile de iarnă, cînd stai la ospăț cu conții şi thanii „tăi? In casă focul arde şi e cald, iar afară e ploae, ninsoare „şi furtună. Iată o păsărică, ce trece ca o săgeată prin sală; a „intrat pe o uşă şi a eşit pe alta; un scurt moment cît a trecut, „i-a fost bine; ea n'a simțit nici ploaia, nici vremea urîtă de „iarnă; dar acest moment a fost scurt, păsărica a dispărut într'o „clipeală, şi din iarnă a trecut iar în iarnă. Aşa, mi se pare, e „viața omului pe pămînt, față de timpul nesigur ce se întinde „dincolo. Aşa dar, dacă această nouă învățătură ne poate spune „ceva mai sigur, merită s'o urmăm".

Iată dar ce chinuia sufletul neliniştit al Anglo Saxonului, înainte de a trece la Creştinism. Noua religie însă a găsit în sufletul individualist al Englezului antidotul firesc împotriva tira-

niilor sociale, chiar cînd ele sînt întemeiate subt binecuvîntarea lui Dumnezeu. Nicăiri triumful libertăţii de conştiinţă, în religie, nu s'a întronat atît de mult şi atît de deplin, ca în Anglia.

„Nu putem exista fără dreptul de a ne exprima liber asu-„pra chestiilor de morală şi de religie", spune R. P. Scott, un scriitor care a avut un mare rol în organizarea învăţămîntului secundar, în Anglia,—educaţia secundară,—cum spune el. „Mai „bine mizerie, mai bine închisoare, mai bine dezastru naţional, „decît o mărginire a libertăţii de conştiinţă". spune acelaşi autor.*

E inconceptibil, în oricare altă ţară, un limbagiu atît de categoric, tocmai cînd e vorba de organizarea învăţămîntului de stat. Dar e atît de caracteristic pentru mentalitatea engleză. Statul, după mentalitatea englezului, nu e o entitate căreia *individul* îi datoreşte *necondiţional* supunere: e numai un instrument de oportunitate practică pentru a folosi individualităţii omeneşti, să-şi sporească necontenit sfera ei de independenţă şi libertate. Acesta trebue să fie idealul uman şi raţiunea statului, pentru englez.

Poate că acest ideal, ca toate *idealurile frumoase*, să fie veşnic intangibil pentru biata omenire, dar e *logic şi realist* ca din acest punct de vedere să se privească raportul *dintre individ*, stat şi societate, cu toate constrîngerile ei, oriunde. Şi *drumul* progresului, *în această direcţie merge*, dacă observăm istoria oricărei ţări, cu aptitudini de civilizaţie. E adevărat însă că nu toate ţările sînt, într'un moment istoric, în acelaşi stadiu de civilizaţie, şi deci nu se pot imita între ele; totuşi, în sforţările de a înainta pe drumul progresului, fiecare ţară *nimereşte*, desigur, cînd se inspiră dela acea care stă în fruntea tuturora. Istoria ne arată că libertăţile au trecut pe Continent, din Anglia.

Această concepţie nu pleacă dintr'o mentalitate anarhică, ci din noţiunea dinamică a societăţii omeneşti. Englezul din şcoală învaţă că organizarea socială trebue să meargă în continuă dezvoltare, spre emanciparea individualităţii; şi că fiecare e dator, dintr'un punct de vedere, să o privească ca un nemulţumit, nu ca un satisfăcut. Niciodată progresul omenirii n'a fost făcut de cei supuşi, pasivi şi mulţumiţi.

Iată un fragment dintr'o conferinţă ţinută înaintea elevilor dela Harrow:

„Răsplata de a servi omenirea este totdeauna Crucea. Lu-„mea sfarmă inima celor mai mari binefăcători ai ei, şi apoi, „după o zi, le ridică monumente pe mormînt. Dacă voiţi să înăl-„ţaţi epoca în care trăiţi, trebue să trăiţi deasupra ei, şi a trăi „deasupra ei însamnă a nu fi înţeles, şi poate persecutat. Dar „vă spun că singurul mijloc de îndreptare, fie într'un stat ca „Anglia noastră, ori într'o şcoală, stă în devotarea acelora, fie „ei numai doi sau trei, care îndrăznesc a încerca să îndrepte „viaţa tovarăşilor lor".

* *R. P. Scott*, What is Secondary Education, p. 28.

*

Caracteristica mentalităţii individualiste a Englezului e evidentă în toate manifestările vieţii lui şi poate cu nici-o alta nu stă într'un contrast mai luminos decît cu cea germană,—tipic de disciplinată, ordonată şi gregară.

Pentru lămurirea afirmării mele, voiu lăsa să vorbească doi mari scriitori ai acestor două mari popoare, într'o apreciere care priveşte cea mai importantă şi mai complexă chestie din psihica societăţii moderne şi cel mai frecvent subiect în literatura lumii. Şi voiu lua ca exemplu cea mai excesivă, mai tipică şi mai cunoscută capod'operă reprezentativă, a lumii, a acestui subiect. Cine nu cunoaşte piesa *Romeo şi Julieta*, a lui Shakespeare?

Cine n'a fost mişcat de pasiunea arzătoare şi de sfîrşitul tragic al amanţilor dela Verona? Fără să voim,—pentrucă Romeo şi Julieta fac parte din sufletul nostru al tuturora şi vor face parte din sufletul omenirii cît timp ea va exista,—ne punem întrebarea ce e şi ce rost este în biata iubire omenească, şi ce înţeles trebue să tragem din piesa lui Shakespeare?

Gervinus,—unul din cei mai mari, dacă nu poate cel mai mare dintre comentatorii germani ai lui Shakespeare,—crede că ideia fundamentală a piesei e o lecţie de moderaţie în sentimente, afirmînd textual:

„Excesul în orice bucurie, oricît de pură ar fi ea, transformă „dulceaţa ei în amărăciune; abandonarea de sine unui singur „sentiment, oricît de nobil ar fi el, ajunge la pasiune excesivă, şi „pasiunea scoate pe bărbat şi pe femee din sferele lor fireşti".

Iată cum răspunde, textual, profesorul Dowden,—unul din marii Shakespearişti ai Angliei, deşi nu de puterea intelectuală a lui Gervinus, dar cu mai mult humor:

„Este cam prea mult pentru Shakespeare, spune Dowden, „să admitem că el a ascuns în fiecare piesă a lui cîte o idee cen-„trală pentru a fi descoperită de cîte un critic german. Şi dacă „în Romeo şi Julieta este o idee centrală, poate fi oare aceasta? „Ce! Vrea să spună Shakespeare, că Romeo şi Julieta s'au iubit „prea mult? Că totul s'ar fi petrecut mai bine dacă eroii s'ar fi „dat unul altuia cu mai puţină pasiune şi în mod mai puţin ab-„solut? La ce punct precis trebue o privire discretă, pentru un „alt suflet omenesc, să se oprească şi să spue: «Pînă aici voiu „înainta pentru complecta unire a noastră, aici însă e prudent „să ne oprim».

„Nu; acest mod de a judeca caracterele şi acţiunile, după „criteriul plăcerii şi neplăcerii, măsurate de simţuri, nu inter-„pretează morala şi arta lui Shakespeare, nici a oricărui alt mare „poet. Shakespeare ştie că orice emoţie puternică, care exaltează „şi intensifică viaţa sufletească a omului, îl expune, în acelaşi „timp, la riscuri exterioare. Dar înţelesul tragediei, conceput de

„poet, nu e prosperitatea sau nesuccesul material: — e o sem-„nificare spirituală, îndeplinirea sau neîndeplinirea unui destin *su-„perior*, celui ce se rapoartă la arta de *a trece bine* prin viaţă.

„A muri în anumite împrejurări poate fi o fericire mai mare „decît a trăi... Eroii s'au iubit infinit. Iubirea lor a învins ura fa-„miliilor Montague şi Capulet. Vieţile lor şi-au îndeplinit rostul, „şi eroii pasionatei dragoste şi-au ocupat locul în istoria lumii, „unde se întîmplă multe asemenea cazuri".

„Shakespeare, în ultima scenă, ne îndepărtează imaginaţia „noastră dela oroarea mormîntului, la o mai bună viaţă a omu-„lui, cînd o aşa iubire ca a lui Romeo şi Julietei va fi în mod „public respectată".*

Ce deosebire caracteristică e între părerile celor doi comentatori!

Gervinus, ca orice bun german, simte în ei prioritatea drepturilor societăţii înaintea individualităţii, şi o condamnă tacit pe Julieta. Idealul lui în iubire nu poate fi pasionata. Julieta, ci ascultătoarea Fräulein care cu binecuvîntarea părintească şi subt benedicţiunea Bisericii întemeiază sfînta familie pentru Vaterland. „Aceasta e sfera firească a femeii", spune Gervinus; aşa o cere societatea actuală germană şi el nu e mai presus de idealurile ei. Pentru Gervinus, Shakespeare dă sfaturi morale pentru sănătatea familiei şi societăţii germane.

Cu cît mai complicată şi mai înaltă e judecata lui Dowden! El e cu toată inima pentru Julieta: îi aprobă pasiunea şi'n moartea ei vede un rodnic sacrificiu divin care îmblînzeşte urile dintre oameni. Se răsvrăteşte împotriva constringerilor societăţii, dar o face discret, subt tristeţa sentimentului fatalelor necesităţi ale vieţii omeneşti; şi crede că va veni odată timpul cînd iubirile pasionale ca a Julietei vor fi public respectate.

Gervinus e un moralist de-o actualitate *terre-à-terre*, Dowden e un răzvrătit, — un raţional răzvrătit, — şi un idealist îndurerat de soarta bietei iubiri omeneşti, subt constringerile ei sociale. Cel dintăiu e un gregarist, cel de al doilea un individualist.

În acest exemplu se oglindesc două moduri de a privi viaţa a două popoare, din care, — deşi ambele de origină teutonică, — unul e cel mai gregarist, în toate chipurile lui de a fi, iar celălalt, de cînd apare sufletul lui înregistrat în literatură, se distinge, caracteristic, prin cel mai dîrz individualism.

*

Istoria şi limba unui popor sînt desigur exponenţi semnificativi ai caracterului naţional; fără îndoială însă că nimic nu poate reprezenta mai adequat sufletul unui popor decît literatura lui, fixată, după epoci, de numele marilor săi scriitori. Istoria relatează faptele, literatura ne arată omul, poporul însuşi, ale cărui bătăi de inimă le simţim prin geniul şi arta marilor contimporani ai clipelor trăite şi păstrate cu putere de evocare în operele lor.

* *E. Dowden*, Shakespeare. His Mind and Art, pp. 122–124.

H. Morley, un mare istoric literar englez, studiind opera lui Gower, un scriitor din veacul al XIV-lea, contemporan cu Chaucer, spune:

„Auzim în el, vocea care se sileşte prin întreaga litera-„tură a poporului englez să sprijinească dreptatea şi să lupte „împotriva nedreptăţii". *

De aceleaşi sentimente e pătruns celebrul poem alegoric *Piers the Plowman*, al lui Langland, un alt mare contemporan al lui Chaucer.

Cunoscutul critic danez, Brandes, în opera sa celebră, *Curentele principale din literatura veacului al XIX*, volumul *Naturalismul în Anglia*, vorbind de poeţii englezi, din veacul al XIX-lea, spune:

„Toţi, fără excepţie, se deosebesc prin o puternică dorinţă „de dreptate. Wordsworth o moşteneşte dela Milton; Campbell, „Byron şi Shelley o simt intuitiv, şi sînt gata, prin puterea sim-„ţirii lor, să sfideze lumea. Acest sentiment nu joacă niciun rol „în viaţa marelui înaintaş german al lui Byron, — Goethe, — nici „în a mult înzestratului său urmaş francez, — Musset. Nici unul din „aceşti doi n'a chemat vreodată monarhi ori guverne înaintea tri-„bunalului dreptăţii... Nici un popor nu e atît de pătruns de sen-„timentul neatîrnării personale ca poporul englez... Transmiterea „acestei independenţi în literatura engleză a făcut, în momente „hotărîtoare, din arta ei o artă de caracter; şi în secolul al XIX-„lea, această calitate particulară produce în realitate noua miş-„care în literatura Europei". **

De acelaşi părere e Taine, ale cărui cele cinci volume asupra literaturii engleze sînt un adevărat imn ridicat în slava spiritului de libertate englez.

„Lăsînd deoparte punctul de vedere politic, spune istoricul „literar german Engel, oricine se apropie de literatura engleză „nu poate să nu simtă atmosfera de libertate ce emană din ea... „Putea ori ce altă literatură să producă o dramă istorică, cu un „suflu de libertate atît de puternic, cum e drama de pe timpul „Elisabethei şi a lui Iacob I ?... Să nu uităm că, în Richard III, „Shakespeare zugrăveşte pe un rege englez, dela moartea căruia „nu trecuse încă o sută de ani; iar în Henric al VIII, dă por-„tretul tatălui Reginei Elisabetha însăşi. Să comparăm acest fapt „cu scena franceză, pe care, până la 1793, nici o piesă nu s'a „aventurat să se atingă de istoria propriei ei ţări, sau chiar cu „scena germană de astăzi a teatrelor imperiale din Berlin, pe „care nici o piesă, cu subiect din istoria casei regale, din Pru-

* *H. Morley*, A First Sketch of English Literature, p. 142.

** *G. Brandes*, Naturalism in England, Chap. II, pp. 11, 14.

„sia, nu este îngăduit să se reprezinte, fără o permisiune speci-„ală".

„In 1897, poliţia a oprit, la Frankfort pe Oder, reprezen-„tarea piesei *Der Burggraf*, pentrucă se referea la lucruri din „istoria familiei de Hohenzollern". *

Dar aceste exemple, aduse de Engel, pot fi întărite prin altele încă mai caracteristice.

In veacul al XIII, Henry of Bracton, justiţiar al Angliei, subt Regele Henric al III, scrie o carte, definind rolul suveranului său astfel:

„Regele nu trebue să se supună nimărui afară de lui „Dumnezeu şi Legii, căci Legea îl face Rege. Prin urmare Re-„gele să dea Legii ceiace Legea îi dă lui: stăpînire şi putere, „căci nu e Rege acolo unde voinţa şi nu Legea conduce". **

Iar poetul Gower, „moralul Gower", cum i se spune, nu se crede ireverenţios faţă de Regele Richard al II, să-i spue în versuri, în poemul său *Vox Clamantis*:

„Fii liber, o Rege, de păcatul lăcomiei, alungă inerţia şi îm-„potriveşte-te ispitelor cărnii, şi cu bărbăţie ţine-te pe drumul „cel drept". ***

E drept că Thomas Morus, cancelarul lui Henric al *VIII*, şi-a perdut capul pe eşafod, dar nu atît pentru *Utopia* lui, cît mai cu seamă din cauza atacurilor sale personale împotriva lui Henric al VIII, pe care nu voia să-l recunoască de şef al Bisericii, şi mai cu seamă din cauza temperamentului lui Henric al VIII, care găsea această procedare foarte practică chiar şi pentru soţiile lui regine.

Istoria şi literatura unui popor sînt două feţe ale aceluiaşi lucru, expresii ale aceluiaşi suflet. Popoarele îşi au totdeauna istoria şi literatura pe care le merită.

„Dacă comparăm literatura engleză, spune Engel, cu cea „franceză găsim următoarea caracteristică în ascensiune conti-„nuă la cea dintîiu,—caracteristică isvorînd dintr'un simţ înăscut „pentru libertate,—«o mîndrie bărbătească în faţa Suveranului», „cum spune Schiller. E iubirea şi respectul unui om liber faţă „de conducătorul lui legal, însă fără linguşirea, ce aruncă ruşi-„ne asupra suveranului cît şi asupra supusului lui, care e cea mai „respingătoare trăsătură a literaturii franceze din epoca zenitului „ei, în veacul al XVII-lea, subt Ludovic al XIV-lea". ****

Dar comparînd literatura franceză din veacul al XVII-lea, din punct de vedere strict al economiei ei literare, cu literatura engleză, găsim şi aici deosebiri mari caracteristice. Formula politică absolutistă a lui Ludovic al XIV-lea, *l'état c'est moi*, a

* *E. Engel*, A History of English Literature, p. 4.
** *H. Morley*, A First Sketch of English Literature, p. 82.
*** *H. Morley*, A First Sketch of English Literature, p. 142.
**** *E. Engel*, A History of English Literature, pp. 4–5.

exercitat-o Boileau, cu aceiaşi rigoare în literatura clasicismului francez.

Timp de aproape 150 de ani, literatura clasică a Franţei a dominat literatura Europei, în veacul al XVII-lea şi în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, dar cetitorii ei nu erau din masa mare a poporului. Era literatura Curţilor şi a restrînselor aristocraţii; substratul ei politic era Monarhia absolută, iar maestrul ei de ceremonii era Boileau. Stipulaţii severe de stil şi limbă impuneau literaturii franceze o anumită ţinută de paradă; măsurarea limbagiului şi stăpînirea sentimentelor intrau în protocol; căldura sufletească şi expansiunile pasiunilor nu erau permise de etichetă: retorica nivela totul. Cîtă deosebire între Corneille, Racine şi Shakespeare! Fanaticii unităţilor de acţiune de loc şi de timp n'au nimic comun cu Shakespeare, care nu respectă nici una din regulele lui Seneca, puse pe nedrept în răspunderea lui Aristot. Dar în locul unităţilor rutinare el aduce, cum spune Heine, două unităţi nouă, în piesele lui pline de seva naturală a vieţii: unitatea umanităţii şi a eternităţii. Piesele lui Shakespeare erau pentru toată lumea şi sînt pentru toate timpurile, pe cînd *Corneille, Racine* şi chiar Molière, chiar şi în propria lor ţară, au avut întotdeauna un public restrîns.

A fost şi în Anglia o scurtă perioadă de apăsare a clasicismului francez, subt influenţa franceză a Stuarţilor catolici şi absolutişti. Artificialitatea calculată a stilului a fost şi în Anglia o modă, dar decît mai scurtă durată ca în Franţa! Nu poate fi nici-o comparaţie, nici în puterea autorităţii, nici în a duratei timpului de dominare, între Boileau, în Franţa şi Alexander Pope, în Anglia.

Arta composiţiei şi a măsurii în toate; logică subtilă în combinaţia creatoare a caracterelor; pătrundere adîncă în analiza sufletului; spirit scinteetor; imaginaţie clară... cu un cuvînt bogate calităţi cerebrale caracterizează literatura franceză, din timpul marilor ei clasici, şi din toate timpurile, în măsuri deosebite.

Creaţie spontană şi intuiţie adîncă, în loc de compoziţie meşteşugită; lirism şi poezie nestăpînită; imaginaţie turbure şi furtunoasă, de o vigoare dramatică supraomenească; tandreţă şi brutalitate; puternic sentiment al naturii; humor cu lacrimi şi rîs; viziune cu perspective infinite în sufletul omenesc...

Iată însuşiri care caracterizează pe Shakespeare, într'un grad şi într'o complexitate unică în literatura lumii, şi care fac din studiul lui un capitol separat în istoria literaturii comparate a popoarelor. Cu drept cuvînt, Dumas exclamă că: „In teatru totul pleacă dela Shakespeare, cum în lumea reală totul emană de la soare", iar Hugo îl numeşte *„l'homme océan"*.

Dar aceste sînt însuşirile tipice ale scriitorilor englezi, în general, deşi, desigur, nu ajung în nici un altul la gradul şi bogăţia complexă din Shakespeare: aceste însuşiri îi deosebesc de clasicii francezi.

Contactul cu literatura engleză schimbă gustul literar în Franţa şi apoi pe tot Continentul.

Substratul politic al noului gust literar pe Continent era cu totul altul decît al clasicismului. E o clasă nouă socială care e chemată de Istorie să joace un mare rol politic; o clasă setoasă de viaţă şi de libertate, care în Anglia se născuse cu un veac înainte şi a cărei suflet îşi găsise expresia în o puternică şi bogată literatură, creind aproape un nou gen literar, Romanul.

Burghezia continentală a găsit deagata literatura burgheziei engleze şi o absoarbe cu lăcomie. Revoluţia franceză vine pe aripele ei, din Anglia. „Anglomania" întunecă cu totul clasicismul francez care mai reapare odată subt imperiul lui Napoleon, ca un simptom al unui nou absolutism. In fluctuaţiile Revoluţiei franceze, popularitatea lui Shakespeare, în special, e cel mai bun indicator al triumfului burgheziei; iar injuriile franceze împotriva lui, descopăr totdeauna o nouă perioadă de reacţiune, odată cu o reintronare a clasicismului.

Cu mult înainte de a apărea *La Nouvelle Héloise*, a lui Rousseau, — carte care deschide o epocă nouă în istoria literară a Franţei, — *Anotimpurile* lui Thomson, *Nopţile* lui *Young*, *Elegia scrisă într'un cimitir de ţară*, a lui Thomas Gray, erau cetite cu pasiune şi lacrimi, în Franţa. Lirismul şi sentimentul naturii din aceste opere, care în general caracterizează în larg literatura engleză, faţă de cea franceză, aduceau un farmec necunoscut noilor cetitori, emancipaţi de clasicism.

Puţini scriitori au avut o aşa popularitate în Franţa, şi apoi pe tot Continentul, ca De Foe, Richardson şi Fielding. In special Richardson, care e considerat ca „fondatorul Romanului modern", şi despre care Joseph Texte spune că e „cel mai mare dintre realişti".

E evident că Rousseau a scris *La Nouvelle Héloise*, avînd înaintea sa romanul lui Richardson, *Clarissa Harlowe*. Sînt chiar părţi evident compilate.

„Richardson, spune Joseph Texte, a trecut în toţi cetitorii „lui Rousseau. Trebue de observat că timp de aproape un se„col, cea mai mare parte dintre discipolii lui Jean-Jacques au „fost deasemeni discipolii lui. Toţi romanticii dinainte sau de „după Revoluţie au asociat cu pietate numele lui Richardson de „al gloriosului său imitator".

„Bernardin de Saint-Pierre a învăţat dela el să iubească şi „să-l imiteze pe autorul Clarissei. André Chénier îl laudă în cu„vinte pasionate. M-me de Staël mărturiseşte că răpirea Clarissei „a fost marele eveniment al tinereţii sale. «Oameni de noroi, „femei depravate, scria Ballanche, nu vă atingeţi de cărţile lui „Richardson... ele sînt sacre»! Chateaubriand se roagă fierbinte „lui Dumnezeu ca gloria lui să renască. Charles Nodier admiră „caracterele lui «naive şi sublime». Sainte-Beuve, în primele lui „versuri, recheamă cu emoţiune «les purs amours» ale *Clarissei* „şi *Clementinei*. Lamartine face din Richardson autorul favorit „al tinereţii sale. George Sand se entuziasmează pentru acel pe „care Villemain îl numea «cel mai mare şi poate cel mai invo„luntar imitator al lui Shakespeare», şi despre care Alfred de Mus„set spune că a scris cel dintâiu roman din lume".

„Dintre toate creaţiile literaturii engleze, din veacul al XVIII-„lea, cu siguranţă, cea mai originală e romanul de moravuri „burgheze... In istoria literaturii europene, puţine revoluţii se pot „compara cu acea pe care o fac De Foe, Richardson şi Fielding, „spirite pozitive şi observatori care, în locul aventurilor după mo„da spaniolă şi franceză, introduc cu curaj studiul exact al so„cietăţii contemporane. Foarte puţine revoluţii, cu siguranţă, au „avut urmări atît de însemnate... In Germania, în Franţa, în ţă„rile de Nord şi până în Italia, romanul englez dădu impresia de „un gen nou, neasămănător cu oricare altul, liber în dezvoltarea „lui uimitoare, de orice model clasic, complect virgin de orice in„fluenţă tradiţională.... Romanul, acest gen ignorat, sau aproape „ignorat de cei vechi, ajunge, cu Englezii, epopeea lumii mo„derne".

„Englezii sînt aceia, spune M-me de Staël, care au îndrăz„nit să creadă cei dintâi că tabloul afecţiunilor private era dea„juns pentru a interesa spiritul şi sufletul omului; că nici cele„britatea personagiilor, nici minunăţia întîmplărilor nu erau ne„cesare pentru a captiva imaginaţia, şi că, în puterea de a iubi „se găsea material deajuns pentru a reînoi necontenit tablourile, „fără a obosi vreodată curiozitatea. Englezii, însfîrşit, sînt aceia „care au făcut din romane, opere de morală, unde virtuţile şi vie„ţile obscure îşi pot găsi motive de exaltare şi-şi pot creia un „gen de eroism...

„Prin acest gen, spune Joseph Texte, Englezii sînt maiştrii „oricărui romancier care ţine astăzi condeiul în mînă... Litera„tura burgheză, adică întreaga literatură a timpurilor moderne, „îşi are rădăcina în romanul englez". *

*

Anglia a renăscut literatura modernă a Continentului, iar Franţa a răspîndit-o, după cum libertăţilor constituţionale, născute pe pămîntul Angliei, Franţa le-a dat elanul Revoluţiei Franceze.

Dacă am voi să deosebim romantismul englez de clasicismul francez, printr'un singur cuvînt, fără îndoială am spune că cel dintâiu e sentimental, iar cel de al doilea e cerebral.

Sentimentalismul e o caracteristică distinctivă a literaturii engleze. Ea n'a distilat genuri pur intelectuale, bazate numai pe însuşiri formale de expresie, aşa cum se întîmplă în literatura franceză, cu rafinaţii stilului şi ai esteticei sterilizate. In litera-

* *Joseph Texte*, Jean-Jacques Rousseau et les origines du Cosmopolitisme littéraire, pp. 309, 171, 173.

tura franceză găseşti, de obiceiu, mai multă preocupare de *compoziţie*; la baza celei engleze e o mai adincă *intuiţie*.

Celace caracterizează literatura engleză e amploarea ei sufletească: lirism, sentiment al naturii, poezie, largi simpatii umane, vigoare dramatică, în special, care nu lipseşte nici din literatura alegorică, şi ajunge neîntrecută în Shakespeare. Chiar cu riscul deformaţiunilor formale, aceste însuşiri, nu lipsesc aproape nici din unul din marii scriitori englezi, dela Langland la Bernard Shaw, oricare ar fi genul literar pe care ei îl ilustrează.

E o literatură cu fond adinc sufletesc, care întreţine viu conflictul etern dintre bine şi rău, în conştiinţa omului. Lupta dintre Ormuz şi Ahriman va fi cît timp va fi o societate omenească, şi ea nu poate lipsi din o literatură în adevăr mare, a cărei menire este să reprezinte viaţa cu conflictele ei eterne, nu cu jucăriile ei estetice trecătoare. «Să ţii oglinda în faţa naturii; să-i arăţi virtuţii propriul ei chip, dispreţului propria-i icoană, şi fiecărei epoci forma şi urma ce o lasă»,—cuvinte prin care Hamlet arată scopurile ce trebue să le aibă adevărata artă,—e formula de care scriitorii englezi au ţinut totdeauna samă, mai mult decît de *reţetele* lui Boileau şi ale lui Alexander Pope.

«*To hold the mirror up to nature*» e desigur nu numai formula lui Shakespeare, ci a tuturor marilor artişti.

De aici lărgimea masei mari de cetitori ai literaturii engleze, şi durabilitatea ei în timp. E firesc că o literatură care face să vibreze sufletul omenesc în datele lui elementare, adinci şi permanente, se adresează la mai mulţi cetitori şi nu se învecheşte atît de curînd, ca literatura care satisface numai gusturi trecătoare ale unor anumite cercuri din anumite epoci.

Mathew Arnold,—Sainte-Beuve al Angliei,—arată clar, în cîteva cuvinte, ce înseamnă morala în literatură, care desigur nu trebue să urmărească a fi un cod de predici sau un program de idealuri, după cum nu trebue să ajungă nici un arabesc de cuvinte sau o acrobaţie stilistică.

„Poezia este în fond o critică a vieţii, spune Mathew Arnold, „mărimea unui poet stă în aplicarea puternică şi frumoasă a ideilor „la viaţă—la întrebarea: Cum trebue să trăim? Adesea ori mo„rala e tratată într'un chip îngust şi fals; e legată cu sisteme „de gîndire şi credinţă care au trăit; e căzută în mînile pedan„ţilor şi traficanţilor de profesie; ajunge plicticoasă pentru unii „din noi. Uneori simţim plăcerea chiar în o poezie de revoltă îm„potriva ei; în o poezie care şi-ar putea lua ca motto: «Hai să „ne desdăunăm în cîrciumă de timpul pe care l-am perdut în „moschee». Ori ne place o poezie indiferentă faţă de morală; ori „o poezie, în care conţinutul poate să fie ori care, numai forma „să fie îngrijită şi elegantă. Ne înşelăm în fiecare caz; şi cel „mai bun mijloc de prevenire a greşelii noastre este să lăsăm „mintea noastră să cerceteze marele şi cuprinzătorul cuvînt *viaţă*, „până ce vom ajunge să pătrundem înţelesul lui. O poezie de „revoltă împotriva ideilor morale e o poezie de revoltă împotriva

„*vieţii*; o poezie indiferentă faţă de ideile morale este o poezie „*indiferentă faţă de viaţă*".

Creaţia artistică pleacă totdeauna dela un fond sufletesc, nu dela un gol sufletesc; şi acel fond sufletesc prin artă ajunge element activ în societate: admiraţia artistică dă suggestii şi provoacă acţiuni. De cîte ori *un beau geste* nu acopere o faptă urîtă, pe cînd un gînd bun, spus fără talent, are un efect tocmai contrar.

Nimeni nu imită şi nu urmează liber şi spontan decît celace admiră, nu celace-i plictiseşte. Morala afectivă stă totdeauna la remorca Esteticei. Toţi oamenii mari care au exercitat o influenţă asupra omenirii fac parte din Istoria literaturii, în sensul artistic al cuvîntului. Chiar, marii generali, conducători de popoare, ca Caesar şi Napoleon, au locul lor în Istoria literaturii, pentru cuvintele lor înaripate, alături de oamenii politici, care stau grupaţi subt capitolul elocinţei, nelipsit din nici o Istorie a literaturii, unde se găsesc, de obiceiu, şi numele marilor predicatori ai credinţii. Marii artişti sînt reformatori, după cum marii reformatori trebue să fie totdeauna şi artişti. Arta dar e un stimulent al Societăţii şi Societatea are dreptul să ştie direcţia în care Arta o duce.

„Dacă un lucru e dovedit cu siguranţă, de întreaga Istorie „a literaturii, până în timpurile noastre, spune Addington Sy„monds, un critic de mare autoritate, acesta e că instinctul de „conservare de sine al omenirii respinge arta care nu contribue „la hrana ei intelectuală şi la susţinerea ei morală. Omenirea nu „poate sta mult timp în contact cu idei care se îndreaptă impo„triva principiilor propriului ei progres. Orice artă, pentru a fi „în adevăr mare, trebue să fie morală,—trebue să fie în armo„nie cu acele principii de conduită, cu acel ton de simţire, pe „care instinctul de conservare de sine al omenirii civilizate tre„bue să-l întărească. Aceasta nu înseamnă că artistul trebue să „fie în mod conştient didactic ori inoportun etic. Scopul eticei nu „se confundă cu scopul artei. Cea dintâiu analizează şi instrueşte; „cea de a doua întrupează şi desfătează. Dar pentrucă toate ar„tele dau formă ideilor şi sentimentelor, urmează de aici că cea „mai înaltă artă este aceia care cuprinde în sinteza ei cele mai „complexe idei şi sentimente. Cu cît un poet va cuprinde mai „complect natura omenească, ca tot, şi cu cît prezentarea aces„tei vieţi, în complexitatea ei organizată, va fi făcută de dînsul „mai complect, cu atît el va fi mai mare. Ori, toată lupta ra„sei omeneşti, dela barbarie la civilizaţie, este o neîntreruptă „sforţare de a dezvolta demnitatea ei morală. Numai prin păs„trarea şi întreţinerea însuşirilor morale, noi progresăm. Orga„nizarea tuturor facultăţilor noastre într'un tot perfect e armo„nia morală. Deci artiştii care aspiră la mărire nu pot fi nici „potrivnici nici indiferenţi faţă de morală".

În acest sens literatura engleză e poate cea mai tipică dintre toate literaturile.

Încă o caracteristică prin care ea se distinge, în special de

literatura franceză, e sentimentul iubirii de natură, care respiră puternic din toţi marii ei scriitori: se află în Chaucer; mai mult în Spenser; foarte puternic în Shakespeare; e o însuşire specială a Şcoalei *lake-iste* reprezentată prin Southey, Wordsworth şi Coleridge; e atît de robust în Burns şi atît de complex în Byron şi Shelley. Nu lipseşte nici chiar în Pope.

Poeţii englezi, spune Brandes, sînt toţi, fără excepţie, observatori, iubitori şi adoratori ai naturii. Brandes mai face observaţia, că sentimentul naturii transportat în domeniul social, e revoluţionar: astfel s'a întîmplat cu Rousseau. E o observaţie foarte suggestivă care cadrează adînc cu spiritul literaturii engleze: e instinctul de emancipare a individului faţă de constrîngerile sociale,—e tipicul individualism englez.

Epoca puternicii influenţi a literaturii engleze asupra Franţei, şi apoi prin ea asupra Europei întregi, începută la jumătatea veacului al XVIII-lea, continuă peste o sută de ani, până spre apusul marilor reprezentanţi ai perioadei victoriane: George Eliot, Dickens, Thackeray, Carlyle... În acest timp scriitorii francezi sînt aproape imitatori ai marilor scriitori *englezi*: *Musset* a fost acuzat că pastişează pe Shakespeare şi *plagiază pe Byron*. Vigny, Lamartine, Hugo sînt evident influenţaţi puternic de *autorul lui* Childe Harold. Succesul lui Scott pe Continent a fost enorm. *Romantismul* german datoreşte imens scriitorilor englezi, iar Shakespeare ajunge aproape un scriitor naţional în Germania, alături de autorul lui Faust. După epoca victoriană, Franţa ajunge iar în fruntea literaturilor. De după războiu însă, Anglia pare că iar îşi începe ascensiunea. Bernard Shaw, Wells, Galsworthy... au trecut demult triumfal pe Continent.

Astfel literatura engleză apare ca una din cele mai specifice şi mai bogate contribuţii pe care poporul englez o aduce la cultura omenirii, întipărind urmele sale în toate ţările unde ea a putut pătrunde în sufletul omului.

Literatura engleză a început influenţa ei şi asupra literaturii noastre, prin intermediul literaturii franceze, care, pe la mijlocul veacului trecut, implica organic exercitarea unei influenţe de *second-hand* a literaturii engleze.

I. Botez

Ideia de timp în conştiinţa modernă

Reflecţii în marginea lui Einstein şi Bergson.

Un dramaturg francez contemporan, H. Lenormand, a plăsmuit, într'o piesă a sa, „La vie n'est qu'un songe", ipoteza că toate evenimentele existenţei s'ar produce simultan. Contemporani cu trecutul cel mai îndepărtat, eroii săi îşi cunosc, până în adînci amănunte, destinul cuprins în desfăşurarea viitorului. Problema aceasta care a preocupat pe Eminescu în „Sărmanul Dionis" şi care l-a făcut pe marele Kant însuşi să declare că timpul e cea mai subiectivă din formele „a priori" ale senzibilităţii, nu e o fantazie răsărită în mintea cîtorva cugetători moderni. Ea a fost cîndva o realitate de toate zilele. Bineînţeles nu subt forma simultaneităţii. Această idee presupune un proces de abstracţie şi de imaginaţie complicată pe care nu-l vom găsi în trecut. Ideia succesiunii evenimentelor şi mai ales obiectivarea ei, e o apariţie relativ recentă.

Oamenii n'au perceput întotdeauna schimbarea din natură, din ei sau din societate. Mentalitatea lor era statică. Eternitatea trebuia să repete într'o exasperantă monotonie aceleaşi clişee, aceleaşi legi inexorabile. Puţine mărturii antice ne arată o concepţie dinamică a universului. S'ar putea cita, printre gînditori, desigur, pe Heraclit. Dar Heraclit era un filozof şi ceiace gîndesc filozofii ajunge abia după secole în mentalitatea comună.

Existau în antichitate şi istorici care însemnau evenimentele în desfăşurarea şi curgerea lor treptată. Unii din ei aveau chiar sentimentul transformării şi-l mărturiseau cu amărăciune sau melancolie. Dar dacă privirea lor era aţintită către trecut, niciodată nu şi-au aruncat-o spre viitor. Nu aveau sentimentul că universul cu legile lui e supus schimbării veşnice. Nu aveau mai ales ideia unui progres treptat, a unei continue ameliorări.

Va trebui să treacă secole pentru ca ideia de progres să apară. Abia oamenii eleganţi şi fericiţi ai secolului al XVIII-lea, pentru care viaţa era o continuă desfătare, au proectat mulţumirea lor în viitor, vizîndu-l în continuă perfecţionare. Pentru un Condorcet sau Turgot, genul omenesc e îndreptat fatal către pro-

gres, fiecare epocă aducînd o nouă achiziție de fericire și perfecțiune.—Pe urmă a venit evoluționismul subt diferitele forme ale sec. XIX.

De cîteva decenii însă, noțiunea timpului se afirmă din ce în ce mai fundamentală pentru spiritul nostru. O mulțime de directive, pornite din colțuri diferite, se reunesc într'un mănunchiu din ce în ce mai complex, dar și mai unitar.

In primul rînd istorismul. Științele acestea despre trecut s'au furișat, oglindind o trebuință a minții noastre, peste tot. Nu numai că au măsurat și au evidențiat vicisitudinile efemere care schimbă fața societăților, nu numai că au întrebuințat—ca să o poată spune—metode viguroase și sistematice, dar au intrat și în domeniile acelea, care au fost crezute până atunci nestrămutate în eternitate. Avem, de pildă azi, o istorie a fizicei și ceiace e mai teribil, o istorie a matematicei. Ni se arată anume, că adevărurile acestei științe au fost căpătate pe îndelete, că s'au format încetul cu încetul din diferite trebuințe. Ni se arată astfel că adevărurile—nu adevărul,—au o curbă de creștere și decadență, cu alte cuvinte o viață pieritoare. De aici *relativismul* modern. Nu mai există adevărul, cu a mare, ci adevăruri; *nu mai* există dreptate „imanentă", ci diferite dreptăți, nu mai există frumos, ci frumosuri.

„Le vrai, le beau et le bien" nu ne mai îngrozesc prin maiestatea lor. Fiecare epocă le schimbă, adoptînd ce-i trebue sau ce crede că-i trebue, ceiace e același lucru.

Progresul științelor istorice a fost formidabil în ultimul secol. Inexistente la începutul său, aceste discipline au devenit azi un fel de metodologie aproape apriorică a oricărui început de studiu. Nici o știință n'a avut atît succes. In orice chestie, explicăm, azi, actualul prin trecut. După același trecut ne permitem supoziții pentru viitor. Inducția modernă e istorică. In relativismul lor adevărurile au ajuns aproape o modă. Nu deslipim ideia devenirii de nici un fenomen. Dar dacă pentru idealismul german ideia devenirii este o metafizică, pentru conștiința modernă, ea a încetat de a fi o dogmă, ea e o ipoteză, un punct de vedere. Dar un punct de vedere devenit o a doua natură a conștiinței moderne, o categorie a cugetării aproape. Sau mai bine spus poate, ea a devenit o formă a senzibilității noastre. Ca urmare a acestei forme în care se modelează realitatea pentru noi, această realitate nu mai poate fi concepută ca ceva dat odată pentru totdeauna, *ea se face, devine*. Categoria, pe care metafizicienii o numesc a existenții, e înlocuită prin categoria devenirii. Astfel noțiunea așa de temută de toate sistemele metafizice statice, vrem să spunem noțiunea *timpului* se furișează pe nesimțite ca factor activ în toate colțurile cugetării noastre. Lucrurile nu mai sînt aduse toate pe un singur plan și judecate după un singur etalon fix, căci noțiunea timpului diversifică, individualizează, introduce pretutindeni categoria relativului, acolo unde ne plăcea să împlîntăm pe aceia a absolutului. Noțiunea absolutului, conceput ca ceva definitiv și fix, e izgonită astfel fără posibilitate de întoarcere din conștiința omului modern, al cărui simbol de credință n'are decît un singur articol: acela al relativismului universal. Și, dacă axioma lui Aristot că nu există știință decît despre universal, sau aceia a lui Platon că „nu există știință despre ceiace trece", rămasă valabilă pentru științele care operează cu cantitatea pură, ea constitue un postulat prea rigid și sterp pentru științele morale. [1]

Astfel concepția absolutului e aproape complect ruinată. Cel care ne-ar vorbi azi de substanță, inerență sau imanență, ne-ar trezi în minte doar un demodat ton scolastic.

Relativismul modern, care măsoară viața adevărurilor, și-a găsit, alături de istorism, un alt criteriu de evaluare: pragmatismul. E adevărat ceiace e fecund, ceiace răspunde la o aplicare practică și e confirmat de un succes ca atare. Și cînd necesitatea de aplicație încetează, dispare și adevărul.

Cu fiecare zi *timpul* pătrunde peste tot. De curînd, Einstein l-a împlîntat în chiar domeniul științelor care erau considerate ca cele mai imuabile: fizica și matematica. S'a demonstrat acolo, că timpul e, nici mai mult, nici mai puțin decît o a patra dimensiune a spațiului. Obișnuința noastră de a concepe spațiul subt trei dimensiuni trebue să înceteze. O nouă noțiune, aceia a „spațiului-timp" a fost elaborată și în calculele noastre, va trebui să ținem samă, de acum înainte și de dînsa.

Nicăeri însă această noțiune n'a căpătat o tratare mai centrală ca în sistemul filozofic cel mai plin de succes astăzi, în sistemul lui H. Bergson.

După cum se știe, marele filozof francez concepe existența într'o veșnică curgere, într'o continuă devenire.

„Rien n'est fait, mais en train de se faire". Funcția noastră principală de cunoaștere, inteligența, adaptată mai ales nevoilor acțiunii, nu poate prinde pulsul acesta de veșnice transformări a realității, decît tăind din ea porții detașate pe care le studiază izolat. Dar acest mod de cunoaștere e arbitrar. Existența e într'o continuă curgere. Analiza spațială, cantitativă nu-i convine. Schimbarea permanentă nu poate fi exprimată matematicește. Ea nu poate fi redată decît prin intuiție, care singură ar fi capabilă să prindă ritmul transformării. Dacă materia inertă poate fi analizată după categoriile inteligenții, lumea interioară, psihică, depășește puterile de comprehenziune ale acesteia. Viața sufletească intră în categoria timpului. Caracteristica ei e durata și nu extenzia. De aici libertatea ei creatoare. Viața e și ea asemenea sufletului. Și ea nu poate fi prinsă decît subt criteriul timpului. Elanul vital în tendința lui generoasă descrie o curbă veșnic alta.

---

1 *D. D. Roșca*, Reflecții pe marginea unui interview, „Viața Romînească", Februar, 1924; p. 201.

Uniformitatea e o invenție practică a inteligenții. Ea nu există nicăeri. De aici dualismul cunoașterii, de aici dificultatea percepției juste a existenței. La baza cosmosului trebue recunoscută *schimbarea* și măsura ei, care e *durata*. Facultatea care le poate reda nu poate fi alta decît intuiția.

Indiferent de adevărul doctrinei bergsoniene, ea nu e mai puțin simptomatică. Tendințele ei generale se reduc la un fel de „pan-temporalism", la o viziune metafizică exclusivă a timpului, cu caracterele sale de durată și de schimbare. Dar dacă e adevărat că un sistem filozofic nu poate apărea izolat de ambianța sa spirituală, bergsonismul nu face decît să teoretizeze într'un sistem o stare de spirit mai generală.

Cași relativismul, istorismul sau evoluționismul, traduce necesitatea mentală generală, care constă în a introduce din ce în ce mai mult, în toate judecățile noastre despre lume, ideia timpului.

Febra modernă de activism, schimbarea mai mult decît periodică a valorilor, succesiunea efemeră a modelor de tot felul, necesitatea mereu crescîndă de a recunoaște *originalitatea* ca o valoare în sine, constitue un mediu moral, în care noțiunea *timpului* e centrală. Americanismul, industrialismul, adaptările iuți și improvizate, nervozitatea contemporană, ne obligă să părăsim din ce în ce mai mult concepțiile despre absolut. Conștiința modernă e obligată să împrumute în interpretările ori lămuririle sale ajutorul ideii de durată. Einsteinismul ori bergsonismul traduc tocmai această trebuință, devenită aproape morală. Subt ruinile geometriilor care cad, trebuesc căutate mai întâiu, cerințele sufletești ale vieții moderne.

II

Cînd constatăm că timpul se bucură de o importanță specială în structura cugetului actual, nu însamnă că formația lui nu e mai veche. Primitivul cași copilul îl cunosc. Există elemente în construcția noastră psihică care-l presupun. Tot ce se întîmplă în viața noastră vegetativă ori sufletească se desfășură după legea ritmului. Respirația și circulația în primul rînd. Oscilațiile atenției, tenziunea psihică, intensitatea senzației au urcușuri și scoborîșuri mai mult ori mai puțin regulate. Intre momentele succesive ale acestui ritm, subiectul a trebuit să perceapă porțiuni de durată. Pe de altă parte, aprecierea kinestezică între un efort făcut și realizarea rezultatului său e susceptibilă de o apreciere în durată. Toate comparațiile senzoriale pot duce la percepția timpului. Intre zgomotul sau lumina trăsnetului și prăbușirea lui există o distanță în timp care o percepe oricine.

Alături de aceste date psiho-fiziologice, o serie de atitudini biologice de adaptare duc la formația percepției de durată. Printre altele trebue amin[tit] în primul rînd *așteptarea*. Cînd un animal

își pîndește în tufiș prada care întîrzie, interesul său în erecție, măsoară instinctiv timpul până cînd ea va fi în fața lui. Cînd așteptăm să ne vie rîndul la o vizită medicală, sau cînd la o întîlnire dată, persoana așteptată întîrzie, măsurăm în permanență curgerea timpului. Interesul ne face să lungim sau să scurtăm percepția subiectivă a duratei. Tot el trebue să fie la baza distincției pe care o facem între epocile timpului: trecut, prezent, viitor. Aceste trei momente nu sînt decît gradele interesului nostru. Ceva care ne interesează intens, ne absoarbe într'atît atenția încît ne confundăm cu el, credem în existența lui, la care participăm și cu care facem una. Acel obiect sau moment e, pentru noi, *prezent*. Actualitatea e gradul cel mai intens al interesului nostru. Din contra, un obiect *trecut* sau absent ne interesează mult mai puțin. El nu stimulează atenția noastră, atît încît să ne identificăm cu el. Importanța unui eveniment trecut e totdeauna mai mică. De aici necesitatea de a micșora importanța unui serviciu pe care un prieten ni l-a făcut în trecut, și aceia de a mări importanța unui prezent. Ceiace prezintă minimum de interes, e domeniul viitorului. Ceiace trebue să vie e ceva imaginativ, închipuit. Interesul nostru pentru astfel de posibilități e foarte scăzut. Viitorul e mai mult ori mai puțin asimilat utopiei.

Ceiace e viitor ese din sfera intereselor noastre fiindcă atinge problematicul. Iată cum, atît prin însăși structura sa psiho-fiziologică, cît și prin adaptarea la mediul exterior, chiar omul primitiv, ajunge în mod firesc la ideia de timp. Nu ne gîndim aici însă la percepțiunea elementară de durată, indispensabilă în orice act de adaptare la lumea exterioară. Vorbim de accepția obiectivă a noțiunii de timp, de timpul ca factor rațional de acțiune, de conduită.

După toate cercetările de psihologie comparată, punctul de vedere genetic se impune azi în psihologie. Toate funcțiile sufletești nu au apărut deodată și nici subt aspectul sau structura pe care o au azi. Ele s'au format treptat, cerute de condițiile vieții. In această privință avem o mulțime de motive să credem că ideia de timp e o apariție tîrzie. In orice caz, ea e posterioară ideii de spațiu. Și e firesc să fie așa. Necesitatea cea mai urgentă a conduitei în mediul exterior e mișcarea pe diferitele puncte ale extenziunii. Diferența între animal și plantă e că cel dintâiu se poate deplasa ca să-și adune mijloacele de existență. Avantajul mișcării care permite adaptări mai variate, presupune o întindere și o cunoaștere a acestora. Deaceia, printre primele conduite, copilul învață să se orienteze în spațiu; de aceia au apărut geometriile, stabilind cele trei dimensiuni de care au nevoe, deaceia au apărut mai tîrziu filozofiile care au construit o noțiune uniformă și infinită a spațiului. Nu același lucru s'a întîmplat cu timpul. Experiența exterioară nu-l cerea în mod imperios. Desigur că o adaptare mai complexă, mai adequată, îl presupune. Dar una simplă, se poate dispensa de el. Dovadă sînt toate sistemele filozofice simultaneiste, sistemele ba-

zate pe ideia unei substanţe unice, filozofiile panteiste ori inspirate de ideia absolutului, în care totul e dat dela început, în care nici o schimbare nu intervine între elementele componente. Această stare de spirit, dacă se poate spune anti-temporală, o oglindesc mai ales marile concepte metafizico-religioase, pe care le-au formulat religiile orientale. Totul e predestinat încă dela început de o divinitate care conţine, în însăşi fiinţa ei, tot ce există.

Afară de aceasta, timpul e o experienţă psihică interioară. El se formează din ritmul cenesteziei. Are perfectă dreptate Bergson, cînd arată, că fenomenele psihice nu se pot exprima decît în durată. Ceiace e propriu prin excelenţă naturii psihice e schimbarea in timp. Numai exteriorul e cantitativ ori spaţial, sufletescul nu poate fi măsurat la fel. Dar omul descoperă foarte tîrziu viaţa interioară. La început el e proectat în afară şi nu are ce face cu experienţa internă. Toată atenţia lui e obiectivă. Subiectivitatea nu vine decît atunci cînd se formează eul sau personalitatea. Incetul cu încetul, pe măsură ce-l descopere în el, omul încearcă să utilizeze timpul la adaptarea externă. Ii aplică atunci măsurători cantitative şi-l exprimă in *formule spaţiale*, adică substitue ceiace cunoaşte mai demult la ceiace descopere recent.

Ceasornicul şi calendarul sînt încă până azi singurele mijloace de obiectivare ale duratei. Aceste instrumente însă, pe al căror cadran timpul e împărţit în porţiuni egale de întindere, nu sînt decît ajustarea unui limbaj spaţial la un fond temporal. *Faptul că nu s'au găsit încă pentru percepţia duratei simboluri de exprimare proprie şi s'a recurs la instrumentele spaţiale, dovedeşte recenţa ideii timp în istoria sufletească a omului.* Timpul e apanajul vieţii interioare fiindcă n'am lucrat deajuns cu el.

Alte observaţii vin să întărească această constatare. Că timpul e un instrument incomod, se poate vedea din faptul că până la Einstein, toţi fizicienii au preferat să-l evite, adoptînd metoda cantitativă matematică, prin excelenţă spaţială, dar care elimină cu desăvîrşire durata.

Distincţiile de calitate, de schimbare n'au pătruns decît instanţele morale, care, tocmai din această privinţă sînt considerate ca discipline lipsite de rigurozitate, iar adevărul lor primit subt beneficiu de inventar.

In concepţia noastră ştiinţifică, încă până azi, ceiace se schimbă, nu poate fi ceva sigur, adevărat. Iar în concepţia populară trecător şi fals sînt noţiuni sinonime. Cuvîntul efemer are un înţeles peiorativ şi nimic nu întrece în dispreţ adevărul de scurtă durată a modelor, a curentelor trecătoare. E de-ajuns să intervie timpul într'un proces oarecare, pentru ca să-l degradeze. Pentru noi timpul e o non-valoare, fiindcă nu sîntem încă deprinşi cu dînsul. Nu-l putem utiliza adequat, făcînd din el un instrument docil de acţiune aşa cum e spaţiul, cucerit şi asimilat

definitiv de geometru, fiindcă n'am lucrat în deajuns cu el. De aceia ne comportăm cu stîngăcie în durată şi cînd complicaţiile ei ne impiedică, preferăm să o eliminăm printr'un artificiu oarecare de metodă matematică.

Ceiace e sigur e că nu-l posedăm încă, îmblînzit, domesticit aşa cum e întinderea. Surprizele şi contingenţele lui ne descurajează şi ne încurcă. Un exemplu empiric ne poate lumina şi mai bine. Una din cele mai maleabile calităţi ale spaţiului e *reversibilitatea*. Putem face o plimbare de o sută de metri ca să căutăm o adresă oarecare. Dacă din greşală am trecut de dînsa, ne putem întoarce înapoi ca s'o găsim. Dacă şi de data aceasta n'am găsit-o, putem reveni încă odată, până cînd, aflîndu-ne exact în faţa ei, ne-am opri. E o minunată facultate aceia care ne permite după atîtea dibuiri, o adaptare aşa de justă. Strămutaţi-vă acum cu gîndul în timp. Acolo reversibilitatea nu e posibilă şi un moment scăpat din vedere e pierdut pentru totdeauna. Nimeni nu se poate întoarce înapoi în timp, nimeni nu-şi poate permite în durată, plimbările pe care le făceam adineaori în spaţiu şi care ne permiteau o aşa de strictă ajustare la realitate sau la mobilul căutărilor noastre. Timpul e ireversibil: iată ceiace-l face extrem de greu adaptabil. Nu ne putem primbla prin el, fiindcă curba sa nu duce decît înainte, niciodată înapoi, e predestinat într'o monotonă curgere pe care o parcurgem cu faţa înainte, fără dreptul de a privi în urmă.

Există totuşi remediu şi la această stare de lucruri, există memoria care ne permite şi escursii înapoi. Dar cît de imperfecte sînt aceste peregrinări! Orice distanţă în spaţiu, poate fi exact parcursă înapoi. Dar în timp, în memorie?

O bună parte, cea mai mare parte a amintirilor dispar din sufletul nostru sau sînt cu greu rememorate. Avem atunci nevoe de semne obiective ca să le fixăm şi recurgem la scriere, la documente. Dar putem oare nota tot conţinutul nostru sufletesc, fără să scăpăm nimic din el? Desigur că nu. Iată dece istoria apare aşa de tîrziu. Starea ei actuală, imperfecţia de care suferă, ne arată tocmai dificultatea cu care ne orientăm încă în timp, greutatea de a acorda şi timpului, această formă „a priori", mezină a spaţiului, reversibilitatea şi celelalte comodităţi de adaptare. O serie de condiţii ale vieţii moderne fac însă, din ce în ce mai posibilă, întrebuinţarea pragmatică a timpului. De aici simptomele pe care le constatasem mai sus, în compoziţia conştiinţei moderne.

III

Predilecţia pe care epoca actuală o arată pentru noţiunea timpului e simpla constatare a unui fapt. Toate manifestările spirituale contemporane o indică. Se naşte atunci o întrebare legitimă: care e motivul ce favorizează o asemenea transformare? Dacă logica omenească s'a putut dispensa atîta vreme de apli-

caţia practică a acestei categorii, care sînt cauzele care o produc astăzi?

Ca să poată fi vorba de percepţia timpului, trebue mai înainte să fie vorba de schimbare. Durata nu se poate măsura decît între două puncte alternante. Numai între vîrfurile a două stări sufleteşti dominante se poate măsura o scurgere de timp. Dacă această alternantă e veşnic aceiaşi, dacă ea devine monotonă, percepţia se şterge încetul cu încetul şi dispare, fiindcă repetiţia omoară stările sufleteşti. Trebue dar în plus o variaţie în alternanţă, trebue o cantitate mai mare de acte sufleteşti pentru ca combinaţia lor să aducă variaţie. Cînd un individ nu se interesează decît la un număr limitat de fenomene, cînd atenţia lui nu e mişcată de un număr mai mare de mobiluri, viaţa sa sufletească cade într'o toropeală aproape mistică, în care pulsul schimbării nu se mai aude. Pentru sufletele simple sau mistice, eternitatea, care echivalează cu simultaneitatea, devine starea normală de percepţie temporală. De acela misticii vorbesc în permanenţă despre absolut.

La fel cu obsedaţii. Contopirea lor cu obiectul *preocupării* e aşa de completă, încît nu se îndoesc o clipă de eternitatea *lui*.

Din contra, sufletele bogate sînt atrase de o infinitate de aspecte. Şi fiindcă capacitatea psihică e limitată, atenţia lor nu poate consacra decît un foarte scurt timp pentru fiecare din ele. În curiozitatea ei, ea oscilează repede dela unul la altul, provocînd acea variaţie în alternanţă care dă senzaţia duratei. *Complexitatea e terenul propice în care apare ideia de timp.*

Ne putem acum întreba dacă există ceva în conştiinţa modernă care ar putea încuraja astfel de stări sufleteşti, o serie de condiţii favorabile care au apărut azi şi care nu existau eri.

Cînd H. Spencer a afirmat că senzul evoluţiei merge dela omogen la eterogen, el a observat, desigur, că diferenţierea crescîndă e legea generală a vieţii, lege aplicabilă şi lumii exterioare şi vieţii psihice. Aceste două serii de realităţi, cea interioară şi cea exterioară sînt într'un continuu proces de acţiune şi reacţiune, de adaptare reciprocă. Cu toate deosebirile, cu tot divorţul dintre ele, ele se ajustează de multe ori una la alta. În amîndouă aceste domenii, pe măsură ce diferenţierea creşte, complexitatea elementelor se afirmă ca un firesc corolar. În afară de noi, pe zi ce trece, ambianţa se îmbogăţeşte: descoperiri, invenţii nouă, disocieri din ce în ce mai multiple. Progresul tehnic, economic, politic în diferite domenii sînt numai cîteva din aspectele acestei complexităţi. În lumea interioară, viaţa se îmbogăţeşte şi ea. Încetul cu încetul se formează noi nuanţe, sentimente nebănuite, delicateţi neaşteptate. Raţiunea construeşte zilnic sisteme, idei, judecăţi nouă. Până şi percepţiile ori chiar senzaţiile se multiplică dela epocă la epocă. Dacă pe timpul lui Homer nu existau decît două sau trei culori, cantitatea lor, astăzi, este cel puţin înzecită. Acelaşi lucru se poate spune pentru toate simţurile.

Într'o structură sufletească aşa de complexă, nici un element nu se poate transforma în obsesie, nu poate tiraniza echilibrul sufletesc. Din contra, fiecare element nu poate rămîne decît o clipă în cadrul vieţii mentale ca să facă loc apoi şi celorlalte. Astfel sufetul se transformă într'un caleidoscop care perindează veşnic alte aspecte. O viaţă interioară bogată nu poate fi unilaterală. Ea trebue fatal să schimbe veşnic atitudinile.

Gîndiţi-vă la sufletul simplu al feudalului care locuia la moşia sa, legat de tradiţie, animat de un grup limitat de idei şi sentimente, continuînd aceiaşi funcţie socială pe care au făcut-o şi strămoşii şi la condiţiile de existenţă ale unui individ contemporan care locueşte într'un mare oraş occidental, care exercită de cele mai multe ori mai multe profesii, se adaptează veşnic la circumstanţe variate, se cultivă prin multiple senzaţii. Ce diferenţă între percepţia timpului la unul şi la celalt.

Diferenţierea crescîndă a vieţii psihice, complicaţia ei provocată de complexitatea vieţii moderne de urbanism, aventură şi nervozitate, au adus în sufletul modern preocuparea de timp, care sancţionează logic, nevoia actuală de schimbare.

Acest progresism modern e încurajat în afară de aceasta şi de organizaţia socială a timpurilor noastre, în special de felul cum se exercită presiunea grupului asupra individului. În societăţile primitive, după cum se ştie, conformismul e de o rară severitate. Orice abatere dela legea comună e grav pedepsită. E azi un lucru constatat că sancţiunea penală, coercitivă e mai frequentă în astfel de societăţi. Codul penal e mai bogat acolo ca oriunde. Individul n'are voe să schimbe nimic: invenţia e suprema crimă a primitivului. Pe măsură ce înaintăm însă în scara civilizaţiei, sfera infracţiunilor şi deci a pedepselor descreşte. Infracţiunile religioase, morale, intelectuale nu se mai pedepsesc. Inventatorii nu se mai persecută, adesea se respectau chiar reformatorii religioşi cum a fost cazul lui Luther. Cînd greutăţile vieţii, provocate de densitatea populaţiei ajung serioase, cînd invenţiile tehnice apar ca să le soluţioneze, speranţa socială se îndreaptă către acestea din urmă. Invenţia nu numai că nu e considerată ca o acţiune de dezolvare socială care trebueşte reprimată, dar grupul social începe să o considere ca salutară. Atunci întreaga atmosferă colectivă devine favorabilă descoperirilor, căutărilor, studiilor, se acordă chiar recompense sociale pentru invenţiile utile, originalul devine o valoare, fiindcă societatea e îndreptată către viitor şi priveşte încrezătoare promisiunile progresismului. Constrîngerea socială asupra individului s'a schimbat şi ea. În loc de reprimare, din contra stimulare. *Sancţiunile premiale s'au substituit celor penale, iar succesul înlocueşte pedeapsa.*

E dela sine înţeles că imboldul către noutate, către căutare veşnică, întăreşte noţiunea de timp şi de durată. Viaţa valorilor devine efemeră şi gloria lor trebue măsurată. Febrilitatea contemporană nu mai poate admite longevitatea idealurilor.

M. Ralea

Cronica juridică

Un studiu romînesc despre persoanele juridice *

Noua lucrare a strălucitului profesor eşan, aruncă o lumină vie, aproape revelatoare, asupra conceptului de personalitate juridică, atît de divers construit de toate teoriile doctrinei juridice de până acum. D. Matei Cantacuzino, reluînd într'o tratare magistrală o veche şi mare problemă a dreptului, prin dezlegarea ei, ne aduce astăzi, nu numai valoarea soluţiei în sine, dar şi o preţioasă privire sintetică asupra elementelor care, întotdeauna, alcătuesc temeiurile vieţii juridice.

Libertatea individuală condiţionează existenţa dreptului însuşi; dreptul apare înainte de toate ca o putere individuală. Această putere privită din punctul de vedere social, presupune ca necesitate, pentru fiecare om, o sferă de autonomie socială,—ceiace se exprimă tocmai prin noţiunea libertăţii individuale. Caşi nevoia, libertatea este înăscută în om; căci fiinţa lui conştientă îi dă şi menirea şi puterea de a-şi îndruma nevoile şi tendinţele, în vederea unei convieţuiri paşnice şi folositoare între toţi semenii săi. Libertatea aceasta, adică puterea de a se orienta înăuntrul sferei sale de autonomie socială, dă omului calitatea de a fi subiect de drepturi, de a fi titularul unui patrimoniu, de a avea o voinţă creatoare de drepturi şi de obligaţii, de a realiza în sfera juridică o personalitate deplină.

Libertatea individuală, manifestîndu-se pe tărîmul social subt aspectul de putere autonomă a iniţiativei private, a fost în toate vremurile pîrghia de transformare şi de progres a omenirii; ea a creat instituţiile şi toate formele de cooperare socială. Printre aceste instituţii şi forme de cooperare, au luat fiinţă, subt imboldul nevoilor sociale, aşezăminte create pe bază de asociaţie, corporaţii sau fondaţii, în vederea satisfacerii unor scopuri sau in-

* *Matei Cantacuzino*, „Despre libertatea individuală şi persoanele juridice", 1924, Bucureşti, „Cartea Romînească".

... colective. Aceste aşezăminte înzestrate cu patrimonii distincte, s'au închegat astfel prin existenţa lor autonomă şi durabilă ca noi subiecte de drepturi private, pentru a corespunde, prin satisfacerea unor categorii de nevoi colective, unor roluri sociale care în majoritatea cazurilor, prin durata sau întinderea lor, întrec limitele vieţii şi a mijloacelor individuale. In această categorie intră toate asociaţiile religioase, aşezămintele spitaliceşti şi de binefacere, fondaţiile culturale şi asociaţiile profesionale care urmăresc un scop permanent de asistenţă mutuală.

* * *

Obiectul cercetărilor d-lui Matei Cantacuzino este precizarea noţiunii de persoană juridică în celace priveşte aşezămintele care au luat fiinţă ca subiecte de drepturi private şi titulare de patrimonii, fie din puterea unei voinţe creatoare, fie prin concursul mai multor energii întrunite laolaltă—toate însă ca manifestări ale voinţii individuale. Autorul se referă astfel numai la fondaţii şi corporaţii, lăsînd la o parte asociaţiile comerciale sau aşezămintele de interes colectiv care sînt delegatele autorităţii publice. Denumirea de persoane juridice se cuvine numai aşezămintelor înfiinţate prin puterea autonomă a iniţiativei private în vederea realizării unor scopuri colective, sau de utilitate generală, fiind ca atare susceptibile de a fi subiecte de drepturi private şi titulare de patrimonii în înţelesul juridic al cuvîntului, ca adevărate persoane autonome.

Personalitatea aceasta nouă, distinctă de personalitatea creatorilor sau compunătorilor vremelnici ai aşezămintelor a trebuit să fie analizată şi explicată ca fenomen juridic. Explicaţiile cele mai cunoscute determină personalitatea juridică fie ca o analogie fictivă a doctrinei, fie, după cea mai recentă teorie a d-lui M. Planiol, ca o formă deosebită de proprietate colectivă, fie ca o creaţie arbitrară şi artificială a puterilor statului. Contra tuturor acestor păreri, d. Cantacuzino susţine teza puterii creatoare individuale.

Intr'adevăr, caracteristica fondaţiei este voinţa iniţială şi unică a fondatorului care hărăzeşte patrimoniul şi determină pentru totdeauna scopul aşezămîntului ca o modalitate inerentă existenţei lui. Colectivitatea beneficiarilor succesivi, care au şi ei un rol pur pasiv, reprezintă numai interesul social în vederea căruia a fost creată fondaţia. Pe cînd în corporaţii, chiar cînd apare ideia de afectare a patrimoniului în vederea unui scop depăşind interesele membrilor actuali, celace predomină caracteristic, este voinţa colectivă a grupului, totdeauna în stare de a se manifesta în limitele statutului de funcţionari.

Fondaţia ar fi „universitas rerum", iar corporaţia „universitas personarum". Dreptul roman, cu respectul lui adînc pentru realitatea socială în genere şi pentru iniţiativa individuală în deosebi, a recunoscut izvorul de creaţie privată şi autonomă a cor-

porațiilor, iar mai apoi a fondațiilor, „piae causa" înmulțite de influența ideii creștine.

In dreptul germanic, autonomia individuală și inițiativa privată rămîn deasemeni izvorul de creație a persoanelor juridice care se dezvoltă și se înmulțesc din îndoita înflorire a instituțiilor religioase și a instituțiilor corporative orășenești. Abia mai tîrziu, prin veacul al XVII-lea și XVIII-lea statul începe să impună limitări acestei libere inițiative mai cu osebire în Anglia și Franța, dar nu pentru a tăgădui principiul creației libere în sine, ci spre a îngrădi acumularea de bunuri de mînă moartă ce reveneau bisericii prin fundații și numeroase danii.

La sfîrșitul veacului al XVIII-lea își face drum noua concepție filozofică, raționalistă și etatistă reprezentată prin J. Locke și J. J. Rousseau, care tăgăduind orice izvor de drept altul decît convenția socială și deci orice noțiune de drept colectiv ca realizare pe tărîmul social al libertății individuale, ajunge la concluzia că așezămintele create prin inițiativa privată pentru realizarea unor scopuri colective sau sociale, își împrumută ființa și existența juridică nu din puterea creatoare a libertății individuale ci dintr'o concesie precară și revocabilă din partea statului. In această concepție, personalitatea juridică recunoscută așezămintelor de interes colectiv este o ficțiune și exagerîndu-se mai apoi de școala franceză teoria lui Savigny asupra conceptului de capacități juridice de natură artificială a persoanelor juridice, se ajunge la teoria că numai statul, prin actul său suveran, poate crea personalitatea juridică.

Impotriva acestei teorii, Ihering proclamă că destinatar al oricărui drept este numai omul, arătînd că „persoana juridică" este forma juridică subt care o categorie de indivizi, adevărații destinatari sau beneficiari ai scopurilor unui așezămînt de interes colectiv își manifestă raporturile lor juridice în mediul social. Persoana juridică nu emană din puterea statului, ci rezultă dintr'o jertfă individuală de patrimoniu, și dintr'o voință organizatoare activă dela origine pentru a se asigura satisfacerea permanentă a nevoilor și intereselor individuale dintr'o anumită categorie, prin intermediul unui așezămînt titular al patrimoniului hărăzit scopului social generic. Puterea individuală crează un așezămînt—persoana juridică—pentru a fi intermediarul între voința individuală creatoare și nevoile individuale considerate în cuprinderea lor colectivă. Organul de conducere a așezămîntului, reprezintă în corporație voința actuală a membrilor actuali ai colectivității, iar în fondație acest organ perpetuiază voința fondatorului, potrivit interesului colectiv al categoriilor de beneficiari.

Statul nu poate fi un scop ci numai un mijloc social; ca atare, el nu poate înlătura și nici substitui voințele indivizilor. Rolul statului, în ceiace privește existența persoanelor juridice, este numai de a stabili îngrădirile cerute de ordinea publică și de ordinea legală pentru înființarea și viața așezămintelor, care, în multiplele lor tendinți și variatele lor alcătuiri, nu pot urmări

și ocroti decît, scopuri legitime și legale. Dar înăuntrul acestor limite, autonomia individuală rămîne izvorul unic de creație a personalității juridice.

* * *

D. Cantacuzino ajunge la aceste concluzii după o puternică analiză critică a tuturor teoriilor care, în evoluția istorică a instituțiilor au căutat să explice rînd pe rînd noțiunea personalității juridice. Metoda de o claritate clasică, expunerea de o atrăgătoare simplicitate și adevărul profund omenesc al rezultatelor cîștigate, fac din lucrarea profesorului eșan o contribuție de cea mai mare însemnătate, pe care știința juridică romînă o aduce la loc de cinste propășirii universale a dreptului.

Ca metodă științifică, d. Cantacuzino ne oferă insuși, la finele unui strălucit articol publicat în Revue trimestrielle de droit Civil,* caracterizarea sistemului său care cuprinde în același timp și o admirabilă cugetare. „Ceiace în chestiile sociale importă „pentru omul de știință, este mai presus de toate, de a nu contribui la „crearea de concepte artificiale, care, transformate prin iluziile și suferințele celor mulți în articole de credință, ar putea să fie de „natură a rătăci, a precipita sau a stînjeni, în paguba adevărului „și a dreptății, eterna, citeodată măreață, totdeauna tragica muncă „a omenirii. Să ne preocupăm de oameni și să ne pierdem în „contemplarea zeilor!"

Ca morală și ca atitudine de cugetător față de însemnătatea autonomiei individuale în interdependența socială, d. Cantacuzino, cu prilejul soluționării problemei persoanelor juridice ne arată crezul său profund: „...In afară și mai presus de soluțiile juri-„dice pe care teza libertății individuale le implică, ea are ina-„inte de toate o puternică valoare morală de îndrumare și de e-„ducație; căci pe lîngă că în istoria civilizației inițiativa privată „s'a arătat ca un factor de progres mai îndrăzneț, mai puternic „și mai priceput decît puterea greoaie a statului... inițiativa pri-„vată mai constitue o școală de solidaritate socială, prin ridi-„carea libertății individuale la rolul de putere creatoare de funcții „sociale".

Iată un glas care, mai ales în vremurile actuale, dă acestor mari și fundamentale noțiuni un răsunet semnificativ.

Valeriu Bulgaru

* *„Noțiunea de stat și conceptul de personalități"*, articol publicat în Revue trimestrielle de droit Civil, Paris, asupra unui studiu prin care profesorul de drept public francez, d. Hauriou, încerca să dovedească existența unei deosebiri între conceptele de „persoană juridică" și „persoană morală".

Cronica teatrală

— IAŞI —

— Turneul „Companiei Bulandra": „Othello"; „Ţarina" cu d-na Lucia Sturdza.—Reprezentaţiile trupei de opere „Leonard" —

„Bucureşti — iată un oraş unde toţi miniştrii se numesc Brătianu!" — a spus mai demult cineva. Ne-am adus aminte de această vorbă citind afişul „Companiei Dramatice Bulandra" care a dat, în ultimul timp, cîteva reprezentaţii la Iaşi.—Iată o trupă în care toţi actorii sînt Bulandra. Să-i cităm, după alfabet: L., N., P., T. (Bulandra). Chiar d-na *Lucia Sturdza* e Bulandra!

Acum cîţiva ani l-am văzut pe d. Tony Bulandra jucînd roluri naturaliste în piese de salon: o figură corectă, o ţinută zveltă şi elegantă, un glas plin, ferm, armonios (mai ales după aprecierile feminine). Dăunăzi d. Bulandra a apărut în romanticul Othello, avînd faţa mînjită cu cărbune — fără frac şi mănuşi. Atîtea cauze de insucces! (V'aduceţi aminte cît de graţios îşi scotea d-sa mănuşile — deget după deget). Publicul era deprins să discute calm cu d. Bulandra pe *causeuse*. In Othello însă d-sa a aruncat dela distanţă nişte vaete prelungi, ca un semnal de alarmă de pe vapor — în tuspatru puncte cardinale... Nimeni nu s'aştepta la o astfel de jelanie şi la atîta furie. O vecină de stal mi-a spus chiar la ureche, rotunzindu-şi buzele:—Bietul Tony... îmi vine să-l mîngîi pe frunte şi să-i şoptesc dulce: „De ce te-ai supărat aşa?".

Intr'un cuvînt, Othello a căzut — adică d. Bulandra, care de data aceasta şi-a greşit genul. D-sa s'a reabilitat însă adouazi în rolul ofiţerului rus din „Ţarina" de M. Lengyel. A-

ceastă comedie uşoară, cu multe situaţii nostime şi cuvinte de spirit, redă un moment sentimental din viaţa Ecaterinei II: o aventură cu un ofiţer de cavalerie. In cursul piesei, bogată în acţiune, personagiile pomenesc şi de alte aventuri imperiale: una de pildă într'un cort, în tabără, cu un soldat. Dar acestea se petrec între culise... Cortina se lasă pe disgraţia ofiţerului, concomitentă cu triumful ambasadorului francez, prezentat de cancelar la Curte tocmai în „momentul psihologic", cum se exprimă suggestiv programul. Şi acţiunea simţi că începe *da capo*, după lăsarea cortinei...—Dar nu piesa-i interesantă; interesant e numai jocul d-nei Lucia Sturdza. D-sa s'a coborît cu paşi majestuoşi spre piesa lui Lengyel. Ecaterina II şi-a purtat malacovul cu graţie şi demnitate. Fiecare cuvînt, pe buzele artistei, avea intonaţii surprinzătoare. Nu *tonuri* — subdiviziuni de ton răsunau pe scenă. Cuvintele nu erau aruncate de un simplu aparat de precizie, ci—rostite de artistă—trăiau şi mulţumită mimicei mobile, mulţumită gestului discret şi expresiv. Un joc fin, nuanţat, inteligent—chiar până la exagerare. La un moment dat—de teamă să nu pierdem nici un gest, nici o şoaptă—ne-am trezit făcînd abstracţie de ceilalţi actori, urmărind-o numai pe dînsa—atît de corectă, atît de distinsă, atît de spiritualizată în limitele cochetăriei feminine.—Cum n'a găsit impresarul o piesă la înălţimea talentului d-nei Lucia Sturdza! Păcat...

Compania „Leonard" s'a oprit, în turneu-i oficial, şi la Iaşi. Ne-am aşezat în stal, aşteptînd cu nerăbdare ridicarea cortinei. Doar trupa aceasta, în anii adolescenţii noastre, ne-a descoperit multe din dessous-urile vieţii... După cîteva lovituri de taler (în vremea aceia regizorul lovea cu un baston în scînduri),—cortina, cu mici opriri, se ridică până sus. O biserică... D. Leonard avea odinioară predilecţie pentru altfel de localuri. S'a pocăit? Dar—linişte! Un brigand, cu pelerină neagră, intră în scenă—rotindu-şi ochii fioroşi împrejur... Apoi începe, acompaniat de orchestră: „io sono... caro... prigione". A da,—il recunosc. Acesta cînta pe vremuri: „Şi-am să-i trag un chef, băeţi!" Ce schimbare! Mutra lui veselă dinainte de războiu s'a posomorît într'atîta, încît acum cu greu i-am putut „descifra" trăsăturile. Peste puţin timp, cu paşi gravi, coboară treptele din fund o venerabilă matroană. Vai, cum a îmbătrînit! Şi nu-s decît vre-o cincisprezece ani de-atunci. Mi-aduc aminte ca acum. Era drăgălaşă — toată în horbote, ca un zarzar în floare. Rîdea într'una. O, dinţii aceia... Işi inclina puţin bustul înainte, îşi prindea cu două degete rochia pe ambele laturi şi, clătinîndu-se uşor, începea un cîntec sprinţar:

Eu sînt fetiţa dulce,
Trimisă sînt de sus.
Cînd Domnul mi-a dat viaţă
Era bine dispus...

Aici... rochițele erau zvîrlite, c'un gest scurt, în sus... jartiera arăta granița dintre permis și „verboten". Ochi neastimpărați treceau granița. Publicul, orhestra, decorurile nu mai existau. Lecția de Matematici parcă își destrămase cifrele în neant. Pedagogii? Directorul? Nimic! Jartiera acela... Actrița sărea în spatele d-lui Leonard; și amîndoi dispăreau între culise urmăriți de aplauze și de priviri invidioase. De-atunci nu-l pot suferi pe d. Leonard...

Interpreta „Fetiței Dulci" nu-și mai rotește astăzi, din ce în ce mai repede, din ce în ce mai sus, rochiile de dantelă... Picioruşele și-au mărit „numărul". Abilitatea lor coreografică a dispărut. Actrița pășește acum solemn—ca un actor antic în coturni. Nu mai sare pe umerii actorilor, nu se mai învîrte într'un picior, nu mai rîde—ca un șipot de munte. Așa-i de serioasă! O rochie lungă îi cade până în pămînt. Unde-i jartiera acela?...

Dar d. Leonard? Mult am vrea să-l vedem, să-l auzim cîntînd („cîntînd"—c'est une manière de parler). D. Leonard însă nu se arată nici în primul act, nici în *actele* următoare. Straşnic am fi vrut să-i studiem metamorfoza.

Doamnele care au fredonat, ani de zile, romanțele d-lui Leonard, deretîcînd prin casă sau pregătind cozonaci cu mac, au renunțat demult la poezie. Domnişoarele s'au măritat, au copii și-s amorezate de artiștii dela cinema. Gloria d-lui Leonard a trecut.

D-sa a apărut pe scenă probabil în sările următoare, cînd nu l-am văzut—ca element de operă. Sau poate n'a jucat de fel... poate-i numai directorul trupei. Nu știm.

Oricum, imagina d-lui Leonard—un tînăr creț, zglobiu, seducător—stărue încă în mintea publicului, ca 'n sara acela... cu dansul, cu jartiera, cu fuga între culise... *Poate* și aversiunea noastră are același vechime.

M. Sevastos

Miscellanea

Europeism și tradiționalism

Avem și noi, în fine, o „querelle des anciens et des modernes". Mai multe publicații tradiționaliste cer din nou artă clară, clasică. Altele vor artă romînească autentică, vreau să zic, inspirată de veleitățile și posibilitățile naționale. In fine, cîteva denunță inspirațiile moderniste romîneşti ca împrumutate din sforțările care se fac astăzi, în lumea germană, la München ori la Viena, aceste centre evocînd dela 1916 încoace, groaza *patrioților*, a mamelor de familie și a direcțiunii siguranții generale. *Să încercăm* a reconstrui genetic acest proces. Cînd s'a lichidat războiul, *Romînia* rămăsese fără stocuri, lipsită total de coloniale, mătăsuri și cărți occidentale. S'a importat atunci, aproape oficial, adică cu bonuri de tezaur, smochine, pijamale și expresionism. Doi ani de războiu, blazaseră cele mai nesăcătuite izvoare de patriotism. Voiam occident și exotism, într'un fel sau altul, dar cu orice chip. Lăcomia importului era omagiul pe care izolarea noastră îl aducea restului planetei.

S'a văzut atunci și cel mai puternic curent de emigrație culturală către capitalele europene. Prin 1920, singur Parisul număra peste 3000 de studenți romîni. După o frugală informație pe acolo, s'au întors mulți din ei, aducînd în geanta de călătorie, mostre după modele occidentale. Unii s'au însărcinat cu reforma teatrului, alții cu a revistelor, alții cu a sintaxei. Aceştia

din urmă au reuşit să împace pe Miron Costin cu Rainer Maria Rilke ori F. Werfel, realizînd o limbă cronicărească turnată în cel mai autentic metru expresionist. Alţii s'au adresat teatrului, realizînd înscenări, care erau cu atît mai hilariante cu cît trebuiau să fie mai tragice. Pictura a adus şi ea un transport nou de inepţii, jumătate naive, jumătate şarlătăneşti, pe care un public neiniţiat sau zăpăcit le admiră de frică, lipsit de sfatul autorizat al criticului de artă,—trebue s'o spunem,—absent cu desăvîrşire la noi în ţară.

Şi ca toate popoarele de epigoni, am exagerat. Cînd în Apus, mentalitatea dadaistă a decăzut după o scurtă vîlvă, făcînd loc, cel puţin în Franţa, unei puternice reacţiuni neoclasice, la noi s'a continuat un curent artistic început în Occident încă înainte de războiu, dar azi complect lichidat. In timp ce făcea călătoria către noi, dadaismul murise în patria *lui* de origină:

„Era pe cînd nu s'a văzut
Azi o vedem şi nu e".

E soarta tragică a provinciei faţă de capitală: nu poate adopta simultan aceiaşi modă. Cînd se poartă la Bucureşti rochiile scurte, la Mizil se poartă lungi. Fiindcă viaţa principiilor moderne e efemeră, până adoptă provincia o nouă tablă de valori, capitala a şi schimbat-o.

Să ne ferim totuşi, ca poziţia noastră să fie *interpretată* ca tradiţionalistă. Revista noastră ocupă şi azi, caşi în trecut, o poziţie intermediară între tradiţie şi europeism. Sîntem contra oricărui zid chinezesc. Voim un contact de toate zilele cu lumina Occidentului dela care avem de învăţat totul. Credem că ce e bun şi generos în ţara aceasta ne-a venit de peste hotare, prin intermediul acelor minunaţi „bonjurişti" care nu şi-au uitat suferinţele de acasă, pentru petrecerile de aiurea. Trecutul nostru e sărac în cultură, în artă şi în ideologie, şi în afară de păturile populare, e prea puţin al nostru. Tradiţionalism pur şi simplu, însamnă grandomania mizeriei. Vorba lui Nietzsche, aplicată poporului german după 1870, „noi nu avem nici eri, nici azi, numai mine", e cu atît mai adevărată pentru noi. Dorim să importăm valori de peste hotare. Dar să ne înţelegem bine care. Nu dibuiri minoritare discreditate în chiar patria lor. Ne dezgustă acea mitocănie în imitaţie după care cutare fiu de sătean, adesea în prima generaţie de alfabetism, nu mai poate trăi fără senzaţiile perverse ale opiului, ale cocainei, ale versurilor lui Cocteau ori a pînzelor lui Van Dongen.

Şi slavă domnului că avem ce importa. Ne lipsesc total până la demenţă, sistemele ideologice care dau un sens lumii şi vieţii, ne lipseşte, în dureroasa noastră incoherenţă, logica. Ne trebue imperios şi urgent silogismul. Ne lipseşte complect morala, nu aceia ipocrită a filistinismului colectiv, ci aceia personală, care e o chestie de scuză faţă de propria conştiinţă, de proprie împăcare, de revoltă sinceră, de demnitate neîntinată. Ne lipseşte gustul, îndreptar de măsură, de tact şi de decenţă faţă de toate deşanţările, urîţeniile şi excesele. Şi în fine, ne lipseşte dureros, până *la asfixie*, sentimentul democratic al libertăţii şi al dreptăţii, respectul persoanei altuia, care trebue să fie altceva decît un mijloc de exploatare cotidiană.

Cînd e atîta pustiu la noi, tocmai rafinăria senzorială ne mai lipsea?

Am cerut întotdeauna contactul cu Occidentul: în politică, ştiinţă şi tehnică. In literatură însă e cu totul altceva. Artistul, pentru o mie de motive, nu poate fi decît naţional. Produs al unei societăţi, el scrie pentru o societate dată. Marea lui calitate e specificitatea. Şi aceasta nu poate fi decît naţională. O inspiraţie forţată, care ar veni dela un grup de senzaţii, pe care viaţa noastră nu le cunoaşte, caşi reacţiunile exotice în faţa acestor senzaţii, nu poate da decît literatură de seră, sau în cel mai bun caz, de abilitate. Literatură mare sau cel puţin propriu zisă nu poate da.

Am spus-o de atîtea ori; aceasta am înţeles subt crezul nostru poporanist. O epocă, care imită procedee literare de aiurea, nu poate fi interesantă decît ca simptom. Ea însamnă o criză, un provizorat, care mai de vreme ori mai tîrziu trebue să aducă altceva.—*M. R.*

Cazul lui Unamuno

Vestea deportării lui Miguel de Unamuno într'o insulă pierdută a Atlanticului, a impresionat suflarea intelectuală a Europei

întregi. Căci ilustrul scriitor, essayist, romancier şi poet, despre care s'a vorbit de mai multe ori în revista noastră, nu e o simplă glorie locală, ci una din figurile reprezentative, şi de o înaltă autoritate morală, ale lumii latine.

Operele lui, în care face apologia lui Don Quichotte, cavaler al idealului, ca şi acea asupra „Sentimentului tragic în viaţă", traduse azi în mai multe limbi, sînt o vibrantă şi adesea splendidă apoteoză a acelui avînt mistic, eroic, patetic, iraţional, înclinat spre excesiv şi extrem, care a fost totdeauna una din trăsăturile literaturii spaniole şi în acelaşi timp a temperamentului arzător şi pasionat al copiilor Sudului.

Celace Rusia ţaristă nu şi-a permis împotriva lui Tolstoi odinioară, un soldat ignorant şi brutal, dictatorul De Rivera, nu a ezitat să o facă, faţă de un om, care nu e numai un mare nume al patriei lui, ci pentru mulţi încarnează însăşi conştiinţa Spaniei! Lungul şir de martiri, ce umple cu cinste paginile unei istorii, care a uitat demult de efemera glorie a atitor „cezari de carnaval", arată însă, în deajuns, neantul acestor infantile şi simpliste măsuri medievale. Ele pot cel mult califica un regim, grăbindu-i poate declinul. Bun nepreţuit şi de o valoare eternă, libertatea gîndirii trebue însă totdeauna, oricînd şi oriunde aparată de luptătorii condeiului, chiar dacă prin nedemnitatea lui, braţul secular ce a atins-o ar merita doar dispreţul.

Iată de ce simţim de datoria noastră, că la inimosul apel al lui Valery Larbaud să ne reunim glasul, cu acel al atitor intelectuali ai apusului şi să protestăm cu toată puterea, împotriva deportării marelui scriitor.—*I. X.*

P. Nicanor et Co.

Recenzii

Andrei Corteanu. *Schiţe politice şi economice,* Colecţia actualităţii, „Cultura naţională".

D. Corteanu e unul din puţinii noştri scriitori politici care cugetă.

Părerile lui exprimate într'un stil viguros şi elegant nu sînt nişte simple impresii subiective sau un produs al patimii de partid. Alimentate de o cultură generală social economică solidă şi de o vastă informaţie, ele au la bază o concepţie şi pornesc totdeauna dela o analiză obiectivă şi sistematică a realităţii.

Ideia ce domină opiniile sale în politica externă, înrudită de altfel cu părerea unui Keynes sau Nitti, e acea a nevoei unui nou sistem politic european, în acord cu necesităţile vieţii economice.

Pe cînd solidaritatea şi unificarea economică a Europei se impun ca o necesitate vitală de existenţă şi în acelaşi timp de rezistenţă a ei, împotriva Americei şi a Asiei, organizaţiile politice mari şi mici, au rămas, în urma războiului, stăpînite de aceleaşi vechi prejudecăţi istorice, moşteniri ale unor vremuri, cu sute de ani în urma progreselor economice de azi.

Aceste prejudecăţi agravează criza economică şi financiară în care se zbate Europa, ele împiedică libera circulaţie a bunurilor, făcînd ca Statele să se dizolve în izolare şi să fie ameninţate de faliment.

Cît timp, un sistem politic stabil nu va fi găsit, învingătorii continentali vor prefera chiar ruina generală, căci puterea lor actuală stă azi, mai mult în neputinţa economică a învinşilor.

D. Corteanu speră însă, că ruina economică ce serveşte în urma războiului de bază a echilibrului european, va trebui să convertească pănăla urmă, popoarele Europei la o nouă religie politică.

Aceasta implică însă, în mod fatal, ştirbirea vechiului crez al suveranităţii naţionale şi aici trebue să căutăm greutatea de a găsi o soluţie.

Liga Naţiunilor sau o altă instituţie, concepută în acelaşi spirit, va trebui ferită de riscurile politice, să devină regulatorul vieţii economice. Ea ar deţine, exclusiv, dreptul de a bate monedă pentru toată Europa şi de a acorda credite. Statele naţionale, lipsite de dreptul de a bate monedă şi de a o falsifica la nevoe, nu ar mai putea cultiva războiul, ca mijloc de realizare politică şi ele ar trece astfel, din faza organizării politice agrare şi agresive, în acea a solidarităţii economice.

Nu mai puțin interesante, deși avînd un colorit mai personal, mai multă vervă și avînt combativ sînt opiniile d-lui Corteanu, în politica internă.

Asemenea școlii junimiste, al cărui descendent se declară, d-sa socoate burghezia ca o plantă ce nu-i naturală, în organizația noastră socială. Industria romînească e în fașă și nu reprezintă, nici ca capitalism, nici ca proletariat, o forță capabilă să reziste țărănimii. Burghezia noastră biurocratică se sprijină numai pe deținerea puterii în stat și în momentul în care o va pierde, va pierde totul, căci hrănită și întreținută în mod artificial, ea nu are nici măcar practica profesională a burgheziei capitaliste. Naționalizarea izvoarelor de bogăție, permisă de noua constituție, nu tinde decît la extinderea și perpetuarea parazitismului unei minorități dominante, ce se susține numai prin dictatura politică și economică și grație pasivității tuturor păturilor sociale.

Impotriva acestei stări anormale și primejdioase, organizarea țărănimii ca partid, apare ca o profundă necesitate și lupta de clasă nu e o sperietoare, sau o frază de efect, ci o realitate și o datorie.

Noul partid nu trebue să se lase însă condus de vederi teoretice, ce se potrivesc pentru țări într'o fază economică mai înaintată, ci admițînd liberul joc al legilor naturale, să tindă la crearea unei burghezii ca și a unui proletariat rural, devenind astfel un partid al proprietarilor agricoli.

Marile chestii de actualitate: acea evreiască sau criza economică, sînt analizate într'un spirit larg și cu o deosebită pătrundere de d. Corteanu. Convins de nevoia absolută în care sîntem de capitalul străin, d-sa are pagini crude împotriva himerei naționalismului economic, ce nu vede pretutindeni decît trădători, a misticismului vizionar cași a obsesiei valutare a conducătorilor noștri financiari, ale căror măsuri contribue în realitate la dezorganizarea statului, la mizeria salariaților și ruina producătorilor.

Oricine simte nevoia să se orienteze în problemele de o importanță covîrșitoare azi, ale politicei externe cași în haosul vieții noastre publice și sociale, va consulta cu un real folos, aceste studii serioase și substanțiale.

A. D.

* * *

General C. Găvănescul, *Egiptul*, Vol. I. din Ocolul Pămîntului, Tipografia Outenberg, Timișoara.

Egiptul a fost cea dintîiu etapă mai lungă din călătoria împrejurul lumii a Prințului Carol, călătorie descrisă de generalul Găvănescul în patru volume, din care întîiul intitulat *Egiptul*, formează obiectul recenziei de față.

Volumul I conține 400 pagini și e înfrumusețat cu numeroase clișee originale și hărți topografice, care constituesc, după mine, partea cea mai principală dintr'o carte de călătorie, dacă sînt înșirate sistematic și dacă reprezintă ceiace este caracteristic.

Autorul descrie zi cu zi impresiile sale personale asupra a tot ceiace a vizitat, adăugînd note statistice din spusele ciceronilor, din Baedeker sau din lucrări consultate asupra subiectelor descrise.

Nu judecăm cartea din punct de vedere literar. Observăm numai că descrierea călătoriei e împestrițată în mod sistematic cu reminiscențe din viața intimă a autorului, care nu privesc de loc titlul volumului și plictisesc dela o vreme pe cetitor prin deasa lor repetare.

Din punct de vedere științific însă, mai ales pentru mine care am urcat Nilul până la cataracta a II-a și pot controla pas cu pas o

călătorie în Egipt, pot afirma că volumul conține regretabile greșeli geografice, istorice și astronomice.

Scăpări din vedere a ceiace este interesant și mici erori sau naivități, se întîlnesc destul de des aproape la fiecare capitol, dar acestea pot trece neobservate, mai ales că această carte se adresează marelui public. Însă marele public e foarte pestriț; întrînsul se găsesc și specialiști pentru care o *erezie științifică* sare în ochi cași cum ar fi scrisă cu cerneală roșie.

Semnalez cîteva, ca să se vadă că volumul intitulat *Egiptul* n'a fost supus unui control riguros înainte de a fi dat publicității. La pag. 40 se află scris: *La ora 5.30 dimineața văd luna în formă de corn în creștere.* Niciodată decînd știe lumea, luna nu poate crește dimineața, ci seara!!

La pag. 69, o mare erezie astronomică repetată încă de două ori în cuprinsul volumului. Autorul zice: *Am crucea de sud deasupra capului* (L. Alexandria 31° lat.) sau mai departe la pag. 284: *Crucea sudului s'a ridicat sus pe cer și parcă a început a înclina nițel spre nord (!).* La pag. 385: *Crucea sudului s'a dus demult spre nord trecînd dincolo de creștetul capului nostru.* Erezia atinge punctul ei culminant cînd autorul declară tot la pag. 69: *Steaua polară s'a scoborît mult spre orizont.* La cîte grade poate să se afle steaua polară la Alexandria? Evident la 31° căci latitudinea unui loc se calculează după înălțimea stelei polare. Deci steaua polară la 31° iar crucea de sud la 90° (după cum afirmă autorul), prin urmare diferența între aceste două polare e 59° pe cînd în realitate este de 162°! Ca cineva să poată avea crucea de sud la zenit trebue să meargă în regiunea polară antartică la 62° lat. căci constelația Crucii de sud se află numai la 28° departe de polul sud ceresc.* La Alexandria nu se vede de loc (căci 90 − 31 = 59 atît cît Alexandrinii văd din emisfera australă cerească). Dela Theba (25½° lat.), Crucea de sud abia apare la orizont, iar la eșirea din portul Aden (10° lat.) această constelație se urcă până la 18° deasupra orizontului. Cum vedem, nici într'un caz nu se poate urca până la zenit în locurile pe unde a trecut autorul, care a confundat această celebră constelație cu Orionul.

La pag. 141, autorul crede că mumia lui Keops se află la muzeul egiptean, cînd e lucru știut că poporul răsculîndu-se după moartea acestui faraon, a pătruns în piramidă rupîndu-i mumia în bucăți.

La pag. 142, autorul vizitînd cavoul reginei din marea piramidă, se miră că nu găsește sarcofagul și zice: *Nu s'au mulțumit „hoții" numai cu mumia și cu comoara, ci au luat și sarcofagul de granit (!).* Aceasta este o imposibilitate, de oarece acolo n'a existat niciodată sarcofag, și chiar de ar fi fost, nu putea fi scos prin strîmta intrare. Regina s'a îngropat în picioare într'o escavațiune în zid.

La pag. 145, autorul zice că sfinxul s'a cioplit pe deaîntregul în stînca pe care se odihnește, cînd e lucru dovedit de egiptologi că s'a lucrat din piatră adusă. De crăpătura dintre două blocuri s'a profitat pentru a se săpa gura.

La pag. 148, autorul descrie templul descoperit la picioarele sfinxului, în pămînt. Coloanele dinăuntru, autorul zice că sînt de granit *avînd o duritate aproape metalică și un luciu ca de sticlă.* In realitate e un cvarț foarte compact, lucrat și tăiat extrem de fin dintr'o carieră (zisă de indigeni de „alabastru") tocmai dela Assuan.

La pg. 320, biserica Copțiilor din Cairul vechiu e numită Sf. Gheorghe, pe cînd ea se numește Abu Serge (Sf. Sergiu).

La pg. 340, autorul crede că actualul canal al Suezului a fost început încă depe vremea lui Darius, Ptolomeu și Traian și mai mult chiar, dat circulației, cînd e lucru știut că vechiul canal s'a săpat între Nil și Marea Roșie mult mai sus, că a ucis mii de oameni și n'a fost terminat niciodată din cauza superstiției poporului.

---

* Este o constelație circumpolară la 28° lat. australă (nu apune niciodată).

•

In ce priveşte clişeele fotografice, autorul le-a încurcat, şi explicaţia dată subt ele (la multe) nu corespunde adevărului. Confuziile sînt regretabile, dar nu pot fi controlate de acei ce nu cunosc Egiptul. Dealmintrelea singur autorul mărturiseşte la pg. 312: *Azi am vrut să-mi pun în curent toate lucrările. Altfel s'ar fi aglomerat şi nu le-aş mai fi dat de rost (!)*

Să arătăm cîteva: la pg. 223 vedem o fotografie care corespunde (după autor) colonadelor din templul Medinet-Habu dela Theba. In realitate această fotografie reprezintă colonadele templului dela *Esneh* mult mai în susul Nilului!

La pg. 250, vedem o fotografie care are în jurul ei scris: Ruinile templului din Kourna. In realitate fotografia reprezintă colonadele templului din Luqsor, unice în tot Egiptul prin frumuseţa lor. La Kourna nu există colonade!

La pg. 280, vedem statuia lui Ramses II culcată la pămînt între palmieri. Autorul o aşează în necropola Thebei lîngă Ramzeum; în realitate colosul fotografiat se află tocmai la Memphis pe drumul ce merge la piramidele Sakora!

•

In prefaţa cărţii se anunţă apariţia a încă trei volume: *India, Japonia şi America.* Urăm autorului să fie mai fericit decît în acest prim volum.

Gh. Raşcu

* * *

Werner Sombart, *Les juifs et la vie économique,* trad. par dr. Jankélévitch, 512 pag. Payot.

Celebrul profesor de economie politică dela Universitatea din Berlin, încearcă în ultimul său studiu să pună în lumină clarificatoare rostul pe care l-au avut Evreii în dezvoltarea capitalismului modern, şi implicit a civilizaţiei contemporane, izvorîtă din acest capitalism.

Lucrarea sa recentă se desfăşură în acelaşi cadru de larg relativism, care formează crezul economistului german.

Viaţa, cu variatele sale aspecte—inclusiv cel economic—nu poate să-şi aibă obîrşia într'un principiu general, permanent.

Rostul filozofului, caşi al economistului nu este să descopere norme directive de o valabilitate perpetuă,—ci să desprindă factorul sau factorii care la un moment dat, şi în anumite împrejurări, exercită o înrîurire de căpetenie asupra vieţii economice.

Spre deosebire de şcoala austriatică de pildă, care,—în analiza elementelor vieţii economice—dă o deosebită însemnătate mobililor de ordin sufletesc, dispreţuind condiţiile sociale şi epoca, în care aceşti mobili se manifestă,—W. Sombart pune pe aceiaşi treaptă cu factorii psyhici, mediul şi împrejurările istorice.

Cheia explicătoare a vieţii economico-sociale, economistul german o găseşte în *psychologia istorică.*

Iată cum sintetizează această concepţie:

„Cel care văzînd în spiritul capitalist, forţa motrice a vieţii economice moderne, vrea să-i urmărească în toate manifestările sale de seamă, trebue—înainte de orice—să ţină socoteală de faptul următor: capitalismul a început să se dezvolte în acest mediu particular, alcătuit de evul-mediu european, adică în mijlocul unei naturi determinate, al unor rase determinate, de un moment în care cunoştinţele tehnice şi civilizaţia spirituală atinseseră un anumit nivel într'un cadru de organizaţie juridică şi ordine morală determinate; că acelaşi spirit capitalist ar fi produs efecte cu totul deosebite, dacă s'ar fi manifestat în alte condiţii. Există prin urmare o teorie a capitalismului în genere". (Le capitalisme moderne, pag. 28)

In lumina acestor principii, Sombart se străduieşte să contureze contribuţia Evreilor la formarea capitalismului modern. Evreii au avut —în epoca de constituire şi dezvoltare a societăţii capitaliste contemporane—un rol mult mai important decît s'ar părea la prima ochire.

Incercînd să explicăm transformările efectuate în viaţa economică a Europei în spaţiul de timp ce se scurge între sfîrşitul secolului al XV şi sfîrşitul sec. XVII,—observăm o deplasare a centrului economic de gravitate din ţările de miazăzi ale Europei, către cele de miazănoapte şi răsărit.

Această schimbare a centrului de gravitate a fost extrem de bogată în urmări: odată cu apunerea strălucirii şi sărăcirea oraşelor italiene, cu decăderea Spaniei, cu prosperitatea vremelnică a Lyonului, întîlnim înflorirea economică a Hamburgului, a Franckfortului, a Livorniei, etc.

Sombart *stabileşte* un paralelism explicator între soarta economică a *statelor* şi oraşelor de o parte, şi deplasările elementului evreesc de altă parte; în epoca de care ne ocupăm, Evreii—din variate motive—se ridică din partea sud către nord-estul european.

De aci legătura: *„...privind mai deaproape, am putut să-mi dau sama că Evreii erau aceia,—care subt raporturile esenţiale—prilejuiseră avîntul economic al ţărilor şi oraşelor în care se aşezau şi decadenţa economică a ţărilor şi oraşelor, pe care le părăseau"* (Les juifs et la vie économique, pag. 10).

Şi acum, întrebarea capitală: cărui fapt se datoreşte înclinaţia elementului evreu către viaţa economică şi fireşte, rolul hotărîtor, împlinit de ei în stimularea şi desăvîrşirea economiei moderne?

Răspunsurile de până acum: *„constrîngere externă; aptitudini speciale pentru comerţ şi trafic; lipsa de scrupule;* şi altele asemănătoare sînt vagi şi banale, neputincioase să ne lămurească una din cele mai însemnate şi delicate întrebări a istoriei universale.

Un prim element determinant în menirea economică a Evreilor este religia.

„Este un fapt incontestabil—spune Sombart—*că religia unui popor sau unui grup de popoare, hotărăşte în mare parte forma şi organizaţia vieţii sale economice.*

„La Evrei, religia nu era numai un prilej de sărbătoare; ea pătrundea viaţa de toate zilele până în cele mai neînsemnate amănunte...

Legea ebraică nu stabilea numai raporturile între om şi Dumnezeu, iar prescripţiile religiei nu erau sortite să satisfacă numai o nevoe metafizică: cărţile religiei conţin deopotrivă norme obligatorii pentru toate raporturile imaginabile între om şi om şi între om şi natură. Dreptul judaic face parte din sistemul religios caşi morala judaică" (pag. 252).

Principiile religioase erau perfect cunoscute de cel mai umil dintre Evrei.

Analizînd proverbele Evreilor, Deuternomul şi Psalmii, Sombart evidenţiază caracteristica judaismului, ajungînd la încheerea *că la baza religiei ebraice rezidă aceleaşi idei conducătoare, care alcătuesc trăsătura esenţială a capitalismului; şi unele şi altele sînt însufleţite de acelaşi spirit* (pag. 268).

Al doilea element al înrîuririi preponderante exercitate de Evrei asupra evoluţiei economice, este faptul următor: un popor—ca cel evreu—cu sîngele cald, popor de deşert, popor nomad, a venit—prin pe-

regrinările sale—în atingere cu popoare de o constituție radical deosebită, dăruite cu un temperament calm—uneori rece,—sedentare, legate de pămînt—și a fost, astfel, nevoit să trăiască și să muncească în mijlocul unor condiții externe care nu sămănau întru nimic țării sale băștinașe.

Fără îndoială, dacă ar fi rămas pe meleagurile lor primitive sau dacă ar fi emigrat în ținuturi calde, Evreii ar fi acționat conform temperamentului lor, însă activitatea lor n'ar fi avut caracterul dinamic, subt care s'a manifestat în țările europene.

Probabil că ei ar fi jucat un rol similar Armenilor în Caucaz, Kabililor în Algeria, Chinezilor, Afganilor sau Perșilor în India.

Insă noi n'am fi avut în nici un caz acest produs extraordinar al civilizației umane: capitalismul modern.

Sombart vede obîrșia înrîuririi profunde, enorme, desfășurată de Evrei asupra economiei și—firește—asupra civilizației moderne, într'o contopire particulară a împrejurărilor externe și condițiilor interne a poporului evreu.

Capitalismul își datorează nașterea sa unei asocieri pur întîmplătoare a unor popoare cu o constituție adînc deosebită și ale căror destine au fost determinate de o mie de împrejurări deopotrivă întîmplătoare.

Fără risipirea Evreilor în țările emisferului nordic al globului terestru, n'ar fi fost nici capitalismul modern, *nici civilizația* zilelor noastre.

*

De cîtăva vreme însă, înrîurirea Evreilor este în declin. Faptul se poate stabili prin cercetarea datelor statistice asupra întreprinderilor economice, unde întîlnim tot mai rare nume de Evrei, atît în consiliile de administrație, cît și în posturile de directori, etc.

Constatarea aceasta se fundează—e drept—pe un element pur exterior, însă este coroborată și de alte fapte.

Explicația declinului o găsim într'o serie de cauze complexe: în primul rînd, ne-Evreii au dobîndit abilitate în mînuirea factorilor economici, prin transformarea înclinațiilor personale și adaptarea *lor* condițiilor și cerințelor sistemului capitalist; în al doilea *rînd*, Evreii au pierdut—în urma modificărilor, ivite în starea lor *externă* (îmbunătățirea statului civic, scăderea sentimentului *religios*)—cel puțin în parte, aptitudinile, care le-au îngăduit odinioară o influență hotărîtoare asupra vieții economice; și în al treilea rînd, micșorarea înrîuririi Evreilor se datorește schimbării efectuate în condițiile obiective ale mediului în care se desfășură activitatea economică: marile întreprinderi capitaliste—de pildă instituțiile bancare—devin, pe zi ce trece, administrații biurocratice, care nu mai au imperioasă nevoe de intervenția aptitudinilor personale și specifice.

Noua fază a capitalismului substitue biurocratismul comercialismului.

*

Dintr'un anumit punct de vedere, studiul este unilateral, în sensul că năzuește să limpezească rolul Evreilor în economia modernă, fără a menționa întru nimic, factorii care alături de ei, au contribuit la făurirea capitalismului contemporan; cu toate acestea, însuși autorul recunoaște că alături de Evrei, alți factori au avut un rost covîrșitor.

Cartea e scrisă într'un spirit de rară obiectivitate, autorul ferindu-se să facă cea mai neînsemnată apreciere asupra caracterului Evreilor, asupra operei și actelor împlinite de ei.

Sombart înregistrează faptele, le cercetează, le explică înlănțuirea cauzală, lăsînd la o parte orice judecată de valoare asupra acestor fapte.

Insemnătatea acestui studiu pentru cunoașterea forțelor creatoare ale capitalismului modern e inutil s'o mai subliniem.

Petre I. Ghiață

* *
*

T. G. Masaryk, *Idealurile umanității. Despre bolșevism*, traducere de P. Cancel, „Cultura națională", 1923, 85 p. 25 lei.

Președintele republicei ceho-slovace e sociolog. Activitatea sa științifică e mai mult decît vacanța unui politician. Studiul său asupra marxismului (Die soziologischen und phylosophischen Grundlagen des Marxismus, Wien, 1899) e primul, conceput subt punctul de vedere filozofic general al unei sociologii științifice autonome, independentă de materialismul istoric. Studiile sale asupra istoriei și vieții sociale rusești constituesc una din cele mai complecte, mai sintetice și mai profunde monografii asupra acestei materii. O traducere romînească s'ar impune.

Celelalte opere ale sale se resimt de caracterul militant al propagandei naționale cehe.

Studiile care ni se dau azi în traducere romînească sînt scrise după războiu, și se adresează în formă vulgarizată, marelui public. Nu înțelegem pentru ce s'au ales din opera lui Masaryk tocmai aceste încercări de bătrînețe. S'ar fi putut traduce cu mai mult folos studiile asupra marxismului ori asupra Rusiei.

Se trece în revistă rapidă socialismul, individualismul, utilitarismul, pozitivismul, evoluționismul, principiile fundamentale ale eticei umanității. Autorul e eclectic și alege din toate aceste directive, părțile care i se par sănătoase. Ultimile pagini conțin o critică a bolșevismului subt lumina punctului de vedere democratic și sînt adresate muncitorimii cehe. Traducerea d-lui P. Cancel e clară și corectă.

M. Ralea

* *
*

C. Bouglé, *De la sociologie à l'action sociale* (Pacifisme, feminisme, coopération), Paris, Presses universitaires, 1923.

Profesorul de sociologie dela Sorbona, adună în acest volum cîteva studii împrăștiate prin reviste și cîteva conferințe ținute la diferite cercuri culturale ori sociale.

Problemele tratate sînt următoarele: „Tradiția franceză și Societatea Națiunilor", „Cooperația intelectuală internațională", „Problema morală a democrației"—conferință făcută la București în April trecut, „Viața morală și idealul național", „Feminism și sociologie", „Producători și cooperatori".

După cum se vede, e vorba de probleme de morală practică, cotidiană. Ele nu sînt studiate însă după capriciul inspirației ori după constatări empirice. La baza lor stă metoda sociologică franceză, inaugurată de Durkheim și continuată cu succes de d. C. Bouglé. Metodă care constă în a considera socialul ca anterior individu-

atului, deși format ca și acesta din stări sufletești, din reprezentări, colective însă. Idealism social care se opune materialismului istoric, așa de exclusivist în unele din interpretările sale.

Această metodă e, în plus, comparativă. Ea își alege materialul din tipuri sociale diferite, îl clasează, îl compară în timp și în spațiu și pe urmă își formulează concluziile. Înarmat cu aceste experiențe cu caracter teoretic, d. C. Bouglé pășește către o serie de inducții practice. Bazat pe metoda sa, el poate arăta un optimism justificat în realizarea și progresul cooperatismului, al feminismului, al democrației, al Societății Națiunilor.

In slujba acestor idei d-sa alege, ca totdeauna, exemple strălucitoare, și întrebuințează acea formă suplă, plină de intuiții fine și de nuanțe de inteligență care fac farmecul obișnuit al scrierilor sale.

L. Levy Brühl în lucrarea sa „La morale et la science des moeurs", a arătat convingător că orice aplicație practică, orice artă socială cu caracter normativ, nu se poate înfăptui decît pe baza unui sever studiu teoretic prealabil. Medicina științifică n'a fost posibilă decît cînd biologia era deja fundată. Cei care se mai îndoesc încă de progresele pozitive ale sociologiei, pot căpăta o confirmare indirectă din aplicațiile fecunde pe care le indică cartea d-lui C. Bouglé.

M. Ralea

* * *

Léon Daudet, *L'Hécatombe,* (Récits et Souvenirs politiques de 1914–1918), Paris, Nouv. Libr. Nat..

Hecatomba de care vorbește d. Daudet în aceste memorii sînt morții Franței în războiul european. Un milion trei sute douăzeci și cinci de mii de morți, iată cea mai mare „hecatombă" pe care o nație a sacrificat-o vreodată pentruca să-și scape viața și să-și salveze libertatea. Această hecatombă omenească ar fi putut să fie neasemănat mai mică, — după părerea d-lui Daudet, — în cazul cînd Franța n'ar avea regimul nenorocit pe care-l are. (Nenorocit, tot după părerea d-lui L. Daudet). Iată teza pe care autorul o apără cu talent și cu nespus de răpitoare vervă.

Celace constitue interesul acestor 300 de pagini, nu sînt teoriile regaliste pe care autorul le dezvoltă și le-a expus dealtfel ori în „Action Française", și 'n alte multe lucrări ale sale. D. Daudet, pururea gata de luptă, le repetă aceste teorii cu accent viguros, și 'n aceste memorii. Dar, mai interesante și mai instructive decît aceste raționamente, adesea foarte ingenioase și nu totdeauna utopice, sînt faptele concrete și nouă pe care d. Daudet le aduce în sprijinul credințelor sale politice. Cetitorul poate să mărturisească alt crez politic, poate să nu accepte nimic din premisele autorului, poate să refuze ca neîntemeiate, ca prea ușuratic generalizate și exagerate, concluziile trase din înșirarea și interpretarea faptelor, dar nu va putea nega elocvența seducătoare a faptelor însăși pe care d. Daudet le dă publicității. Celace poate face cetitorul venerator de alte dogme politice, e să restrîngă semnificația faptelor și-a documentelor aduse de d. Daudet, sau, în cel mai bun caz, să schimbe interpretarea lor. Clemenceau, republican de sînge și de suflet și, dușman înăscut al doctrinei și-al oamenilor reprezentați prin L. Daudet, s'a închinat în fața evidenței faptelor, și, ajungînd la cîrmă, a lucrat în consecință.

Doctrina d-lui Daudet, și raționamentele pe care le dezvoltă, n'ar părea atît de utopice într'o țară unde regimul republican și democrat și-a dat cu belșug roadele, dacă una din premisele acestui spiritual „camelot" al Regelui, ar corespunde realității. Și anume, afirmația d-lui Daudet că Franța ar fi țara cea mai amenințată de pe continent, în continuu pericol de moarte. E evident că dacă realitatea ar fi atît de tragică, „concentrarea" și economisirea (foarte problematică aceasta) energiilor naționale, și exaltarea lor ar fi un imperativ categoric pentru Franța. „Concentrarea" aceasta nu e posibilă decît c'un regim regalist și neparlamentar. D. Daudet merge, uneori, și mai departe: cere dictatură. Premisa, pe care noi o contestăm, a avut valoare în cursul războiului european. Istoria războiului a dovedit că cele două mari și decizive învingeri franceze, luptele dela Marna, nu s'au putut realiza decît de doi „dictatori": Joffre și Clemenceau. Dar cine, afară de d. Daudet și aderenții d-sale poate crede că Franța e azi tot așa de amenințată ca în 1914, 1918? Și că o „dictatură" perpetuă se impune? Brodind pe astfel de premise, e evident și natural, mai dat fiind și temperamentul foarte afirmativ al d-lui Daudet, ca memoriile d-sale să fie presărate ici și colo de afirmații absurde, puerile uneori, și care nu pot fi sprijinite pe nici un element dat de rațiune. Dar la d. Daudet, — din fericire pentru d-sa, — acolo unde rațiunea zice nu! vine dogma—catolică sau regalistă, după necesități și împrejurări—și zice da! Iar acuza pe care o aduce întregului clan Caillaux—Malvy (acesta din urmă ministru de interne în trei cabinete pe timpul războiului) deși sprijinită pe dovezi palpabile, ni s'a părut prea sistematizată. Tabloul ia uneori proporții fantastice și adesea cetitorul are senzația că se găsește în fața unei descrieri trase de un nevropat care sufere de delirul persecuției... Dar să nu uităm că d. Daudet e în primul rînd un artist și că deci, la d-sa, chiar și acolo unde vorbește omul politic, dotat de altfel cu o vie intuiție a necesităților politice impuse patriei sale de o evoluție istorică de veacuri, intervine imaginația artistului colorînd totul cu culori stridente și schimbînd sugestive portrete de oameni politici cu rol hotărîtor, în caricaturi care rînjesc sinistru deasupra tragicei hecatombe a Franței... Subiectul tratat de autor și teza pe care o apără explică, și în parte și scuză, această procedură.

Cităm frînturi de titluri suggestive din frumoasa carte a d-lui L. Daudet: „L'essor des grands bobards... La panique des gouvernants... La dictature de Joffre... L'éparpillement de la vermine du monde... Deux poussées allemandes: celle du dedans et celle du dehors... Insuffisance des présidents du conseil pendant trois ans de guerre... Le coup de foudre du chèque Duval..." Acestea, în loc de expunerea conținutului.

D. D. Roșca

* * *

O. Hesnard, *Les partis politiques en Allemagne* (Enquêtes du musée social), Paris, Crès et Co., 1923.

Studiul d-lui Hesnard, aducîndu-ne o mulțime de date controlate, ne dă cheia înțelegerii mormanului de informații confuze, și adesea contradictorii, furnizate de ziare și reviste despre Germania politică de după războiu. Cetindu-l, întrezărim în lumină clară, rostul și înlănțuirea multor evenimente politice, pe care până aci nu le-am putut înțelege și avem putința să judecăm, cu măsură cît de cît dreaptă, rolul pe care l-au jucat unii din oamenii politici germani dela armistițiu încoace.

D. Hesnard scriind istoria partidelor politice germane aduce deci publicului francez un mare serviciu. Materia n'a fost luată nici din lucrări germane similare care dau mai mare importanță considerațiilor de natură teoretică, neglijînd indicațiile concrete și nici din scrierile

oamenilor politici de partid ţinute de obiceiu pe-un ton de polemică şi diformind, de cele mai de multe ori, realitatea în folosul partidului. Autorul ne înşiră izvoare: dări de samă amănunţite ale congreselor, anuare, calendare editate de diferite organizaţii politice, presă cotidiană, reviste, etc. Cum vedem, materie extinsă şi brută. De aci, poate, defectul de formă al lucrării d-lui Hesnard: Expunerea e de cronică, seacă, adesea aridă. Selecţionarea şi concentrarea unui material aşa de vast pe 250 de pagini a adus cu sine în mod necesar acest defect de formă. Ca fond însă, studiul d-lui Hesnard păstrează imparţialitatea cronicarului conştiincios. Autorul îşi înăbuşeşte reflecţiile proprii chiar şi acolo unde o judecată personală, şi franceză, a problemelor ar fi fost psicologiceşte explicabilă şi îndreptăţită. Voim să spunem că programele de politică externă ale diferitelor partide germane — atingînd deci direct interesele franceze — nu sînt pe nici o singură pagină a acestei cărţi, dăscălite sau condamnate. Şi aci, autorul caută mai mult să înţeleagă şi să explice decît să judece. Calităţi foarte rare la autorii care tratează materie de politică recentă.

Informaţia e complectă pentru fiecare partid în parte: *istoricul* formaţiei partidului, rolul jucat în cursul războiului, peripeţiile de după războiu, compoziţia, organizaţia, mediul recrutării partizanilor, programul tactica şi *mijloacele de luptă*, sînt dezvoltate în cartea d-lui Hesnard. Lămuririle sînt *sprijinite totdeauna* pe date şi pe cifre.

La lumina acestor informaţii, *partidele* germane apar ca puternice corporaţii organizate milităreşte şi ale căror reţele se întind pe tot întinsul imperiului. Acţiunea lor asupra guvernului este decisivă. Şi, fapt de reţinut, partidele politice *germane guvernează* aproape în mod direct. Căci miniştrii sînt mai mult *mandatarii diverselor fracţiuni* asociate în vederea conducerii, decît colaboratorii *aleşi ai unui premier* responsabil. Regimul parlamentar funcţionează în Germania *în chip cu totul* a parte. Puterea politică reală nu aparţine unei majorităţi conştiente de responsabilitatea sa faţă de parlament ci, „ea se exercită, am putea spune, de un număr oarecare de firme rivale şi asociate, care sînt reprezentate în comitetul central prin delegaţi aleşi, şi care veghiază cu sfinţenie să se păstreze partea de influenţă care le revine la fiecare din ele în raport cu importanţa lor în direcţia întreprinderii". Căci, în principiu, se poate spune că un partid are drept la un număr de deputaţi proporţional numărului aderenţilor săi, în cabinetul imperiului la un număr de miniştri proporţional efectivului său parlamentar etc. etc..

Inconvenientele unui regim parlamentar astfel conceput sînt manifeste. Căci sentimentul responsabilităţii politice, în general, *atît de* anemic în regimul parlamentar continental, devine nul. *Pe de altă* parte, organizaţia partidelor este astfel întocmită încît *individualităţile* politice de samă pot fi uşor eliminate în folosul *mediocrităţii* care se ştie „învîrti". In fiecare partid sînt instituite *comitete*, singure în drept de a pune candidaturi!

In cadrele lor generale, partidele politice actuale au existat şi înainte de războiu. Revoluţia din 1918 a operat numai o deplasare de forţe, modificînd pentru un timp repartiţia acestor forţe. Această deplasare s'a făcut la început în favorul partidelor din stînga: democrat, socialist. Conflictele cu Franţa, criza economică, determinată în mare parte de problema reparaţiilor, deprecierea mărcii şi proletarizarea claselor mijlocii au schimbat direcţia curentului. Nemulţumiţii şi desnădăjduiţii trecură la dreapta naţionalistă, sau la stînga de opoziţie intransigentă, la socialiştii independenţi. Facilitatea unei opoziţii intransigente într'o ţară învinsă, şi al cărei eşec e atribuit printr'o puternică propagandă „voinţei de exterminare a Franţei", slăbiciunea guvernelor care s'au succedat la putere dela armistiţiu încoace, forţa economică formidabilă a agrarienilor şi a marei industrii, influenţa

funcţionarilor vechiului regim rămaşi la posturi, iată o samă de factori care explică succesele însemnate realizate de naţionalişti.

In ce priveşte Centrul, cităm pe d. Hesnard: „Centrul, mulţumită legăturilor sale confesionale, îşi menţine, – nu fără greutăţi de altfel, şi făcînd mereu apel la idealismul partizanilor săi, – venerabilul său edificiu politic, şi pe care-l repară neîncetat cu resursele unei diplomaţii încăpăţînat de oportuniste"... Iar social-democraţia îşi conservă şi ea clientela politică în ciuda vitregiei timpurilor, a dificultăţilor financiare şi a succeselor naţionaliste.

*

Dar cu toată informaţia exactă şi bogată pe care ne-o aduce d. Hesnard, studiul d-sale prezintă o gravă lacună. Se ştie că conform Constituţiei dela Weimar, Consiliul economic – (o veche idee a partidului conservator) – e provizoriu şi nu are deocamdată decît rol consultativ. Dar există în Germania de după războiu o puternică opinie, – în creştere mereu, pentru a dezvolta reprezentarea profesională şi a mări rolul Consiliului economic astfel încît, cu timpul, reprezentarea profesională să înlocuiască complect reprezentarea politică a partidelor şi a Reichstag-ului. Care e atitudinea *diferitelor* partide politice faţă de această problemă decizivă pentru istoria lor viitoare? Iată întrebarea pe care d. Hesnard a uitat să şi-o pună, în a sa Istorie a Partidelor politice germane.

D. D. Roşca

Revista Revistelor

Convorbiri Literare, Ianuarie, Februarie.

Venerabila revistă junimistă trece subt o nouă direcție, acea a d-lui A. Tzigara-Samurcaș.

Cu toate scăderile succesive pe care le-a suferit în lunga sa viață, Convorbirile au valoarea simbolică a celor 57 ani de cultură pe care-i închide tabla sa de materii. Salutăm cu plăcere această salutară transformare, care o salvează dela melancolica agonie în care căzuse.

Primul număr reformat conține versuri de O. Goga, I. Pillat și — în această colaborare vedem tot spiritul schimbării, — I. Minulescu. Articole de T. Maiorescu, Brătescu-Voinești, Tzigara-Samurcaș. După cum se vede, sumarul e plin de nume ilustre, care vor acorda revistei un început de credit, chiar dacă conținutul ar fi inferior acestor reputate semnături.

Cronica e bogată și variată în preocupări.

Ideia europeană, No. 140.

Prin diferite notițe diplomatic ticluite, „Ideia europeană" ne face un fel de avansuri „a rebours", forțîndu-ne să o luăm în considerație și să-i facem, față de cele cîteva mii de cetitori ai noștri, puținică reclamă. Trucul e vechiu. În anumite medii, ca să poți fi remarcat, faci mai întâiu pe grozavul. Răutatea nu e însă în temperamentul nostru și cînd putem face un bine îl facem cu dragă inimă. Stăm deci de vorbă și cu „Ideia", căreia i-am putea zice, la nevoe și europeană, fiindcă traducerea chiar strict pasivă a unor notițe din reviste germane, însamnă la urma urmei tot europeism. Și uităm pe urmă, că articolele totdeauna interesante ale d-lui Rădulescu-Motru, cași a cîtorva colaboratori ocazionali, trebuesc prețuite cum se cuvine.

De data asta sîntem surprinși, după constatările „Ideii", în flagrant delict de contradicție. *Fiind* contra tradiționalismului pur și simplu, am avea totuși simpatii pentru Gîndirea, care reprezintă la noi în țară, tocmai acest curent. Mai sus, cetitorul va găsi opinia noastră clar exprimată în această privință. Dar să admitem că sîntem contra tradiționalismului și că „Gîndirea" l-ar reprezenta mai mult ca oricine. Urmează de aici că singurul motiv pentru care această revistă poate fi prețuită, e numai atitudinea tradiționalistă? Dar „Gîndirea" mai are și un conținut literar sau critic care de cele mai multe ori e foarte *apreciabil.* Și mai are un aspect tehnic din cele mai reușite. Toate acestea, să creadă „Ideia", trag mai mult în balanță decît legăturile noastre personale cu această revistă. În afară de d-nii: L. Rebreanu, Demostene Botez, Cezar Petrescu și Al. Teodoreanu, ceilalți membri din comitetul de direcție, și sînt cei mai mulți, nu ne sînt nici colaboratori, nici prieteni. Și printre ei se găsește și d. Em. Bucuța, care ni se pare e un fel de redactor al „Ideii". Și totuși „Gîndirea" ne e simpatică! Și „Ideia" mai vorbește încă de „socoteli nemărturisite" și de „măsurători cu tîlc"!

Cît despre pretenția că V. R. a ajuns pe acea treaptă a evoluției în care un organ nu se vede decît pe sine și că „nu înregistrează decît pe colaboratori", ce să facem dacă toți scriitorii de talent dela noi din țară se întîmplă să fie și colaboratorii noștri? Din exces de mărinimie, să ne ocupăm și de cei fără talent, numai fiindcă nu ne sînt colaboratori? Ar fi prea mult... Dar uităm că și d. E. Bucuța scrie din cînd în cînd versuri și nuvele...

Gîndirea, No. 12.

Cetitorul ultimului număr al acestei reviste ar avea dreptul să rămîie nedumerit. „Gîndirea" începe cu un articol „Neobonjurism sau autohtonism în cultură" al d-lui Pamfil Șeicaru, unul din directorii revistei, prin care se pledează în favoarea tradiționalismului, și imediat după el, se publică versuri de d-nii I. Vinea și L. Blaga, ca un fel de ilustrare a ceiace poate da importația europeismului la noi. Contradicție sau paradox? Ar fi o eșire: „Gîndirea" e o publicație eclectică, fără atitudine precis angajată în vre-o direcție și coloanele ei pot publica cele mai heteroclite inspirații. Nouă această contradicție aparentă ne apare altfel.

Gîndirea e o revistă de strict europeism. Ea nu înțelege să refuze nici o inspirație de peste hotare. Și în cazul d-lui P. Șeicaru și în cazul d-lor Blaga și Vinea ea împrumută *idei și forme de aiurea.* *Numai* că d. Șeicaru se inspiră din tradiționalismul francez al lui M. Barrès, iar ceilalți dela modernism. Ambele curente ne sînt însă străine. Și nici n'ar putea fi altfel. Cînd Franța e tradiționalistă are și de ce. Ea se poate întoarce cu succes la clasicismul epocii lui Louis XIV. Și această readapare la trecut poate fi regeneratoare și extrem de eficace. Dar noi? La care trecut să ne întoarcem? La Paris Momuleanu, Eliade Rădulescu sau Ienăchiță Văcărescu? La fanarioți? Să învățăm din nou grecește, slavonește ori turcește? Oricît de greu ne-ar fi s'o spunem, trecutul nostru apropiat a fost prea puțin al nostru, iar cel mai depărtat, acela al lui Ștefan cel Mare sau Alexandru cel Bun, pe care-l visa Eminescu, e prea puțin cultural. Boerimea noastră era așa de înstrăinată la o anumită epocă, încît un Mihail Cogălniceanu relatează cazul unor boeri care declarau, că dacă s'ar ști măcar cu o picătură de sînge romînesc și-ar deschide vinele să curgă și aceia.

Caracterul specific național n'a fost păstrat la noi decît de popor.

Dar gustul pentru literatura populară, cum o declară însuși A. Russo, ne-a venit de peste hotare, prin umanitarismul patruzecioptist francez, adus la noi de generoșii bonjuriști. Numai europeismul a putut pune în valoare poporanismul, după cum, cu o comparație de economie modernă pe care o face d. Ibrăileanu în „Spiritul critic", numai capitalul străin ne-ar putea exploata petrolul. Prin europeism la poporanism, aceasta a fost singura posibilitate. Deaceia „Gîndirea" ni se pare justificată în europeismul ei. Însuși articolul d-lui Șeicaru, dacă nu e o simplă imitație după Maurras ori Barrès, așa trebue interpretat.

Romanul energiei

Criticul dela „Revue des Deux Mondes" André Beaunier recunoștea de curînd, în mai multe romane actuale, semnul unui gust pentru energie, un fel de a încerca în mișcarea ei, acțiunea fizică și conștientă, pe care le atribuia, cînd războiului, cînd cinematografului sau altor cauze. El opunea generația nouă celei anterioare.

„Pe cînd noi preferam inteligența, tinerimea de azi, preferă energia".

Totuși ne imaginăm cu greutate, o generație în bloc, preferind energia inteligenții. E chiar probabil, că inteligența și energia figurează în proporție egală, în orice generație. Ceiace se schimbă sînt numai raporturile, felul în care ele se consideră, se stimează și se utilizează reciproc. Care au fost în adevăr maeștrii în care generația dintre 1890–1900 s'a recunoscut? France, Loti, Barrès și ceva mai tîrziu Bergson și Maurras. Din acești cinci scriitori însă, numai unul întoarce complect spatele energiei, jucîndu-se numai cu inteligența și cărțile, Anatole France. Prin temperamentul său, Loti desigur nu e ca Kipling, un apostol al energiei: prin acțiunea lui, el a ocupat totuși un fel de funcție planetară și avînd influență asupra imaginațiilor, n'a rămas fără de înrîurire asupra unora din fundatorii imperiului francez colonial. Barrès nu a fost poate un om de acțiune, decît în felul lui Chateaubriand și Lamartine, dar se poate spune despre el, că atăcînd profesorii de filozofie, pe Renan sau

Bouteiller și instituind pe Napoleon profesor de energie, a pus problema ei, pentru o generație. Opera lui Maurras, după 1900 e o școală de energie și disciplină. Iar Bergson n'a cucerit publicul decît cu o filozofie a energeticei, care e și o reclasare critică a acțiunii. Problema pusă generației ce merge dela 1900 la anii războiului e desigur mai degrabă o problemă a energiei și a acțiunii, decît una de artă pură, cum fusese pentru Flaubert naturalismul sau pentru Mallarmé simbolismul. Totuși, scriitorii ce influențează tînăra generație, în urma războiului, adică la 1920, nu sînt desigur, în aceiași măsură, ca cei dintre 1900 și 1914 profesori de energie.

In trei direcții diferite: Gide, Valery și Proust, realizează un maximum de literatură dezinteresată. Lume a gratuității, la Gide, lume a poeziei pure și a caracteristicei universale la Valery, lume a vacanței și analizei indefinite la Proust, iată ceiace, preparat în atmosfera simbolistă dintre 1890 și 1900, a izbucnit brusc la suprafață, în anii ce au urmat războiul. Dar nici la scriitorii mai tineri, ce au debutat în timpul din urmă, la Giraudoux ce se încîntă cu senzații, imagini și alegorii sau la Morand, ce a scris în „Lewis et Irène" un roman financiar, nu găsim o literatură de acțiune.

Ca un contrapond la literatura, pe care o putem numi gratuită, literatura de acțiune e reprezentată azi prin romanele ce cuprind autobiografii sau autoportrete transpuse ale lui Fabre, Kessel și Montherlant.

Comparat cu romanul lui Morand, „Rabevel" al lui Fabre, e desigur un roman al energiei, ce aduce aminte uneori de „Le paysan parvenu" al lui Marivaux, alteori de unele opere balzaciene. Pe cînd în acest roman, realitatea în mișcare sînt banii, în solidul și strălucitorul „Equipage" al lui Kessel, această realitate e mașina, avionul, al cărui suflet fuzionează cu acel al omului ce o conduce. Alături de L'Equipage, putem pune „Le Paradis à l'ombre des épées" al lui Montherlant, un fel de poem al corpului, considerat ca izvor imediat de energie.

Dacă romanul banului, în felul lui Rabevel, urmează calea deschisă de realismul modern și burghez în secolul al XIX-lea, iar acel al mașinii a fost inaugurat de Zola în „La Bête humaine", nu e același lucru, în ceiace privește funcția motrice și valoarea energetică a corpului. Până acum, literatura s'a ocupat mai mult de rolul lui pasional, voluptuos sau erotic. Intr'un stil de o frumusețe unică, Montherlant reinvie hellenismul, cu religia lui, ce glorifică sănătatea și energia fizică.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, Mart)

Pe calea unei reglementări a principalelor probleme europene

Sentimentul general ce domină în Anglia e că sîntem în ajunul unor mari evenimente diplomatice. Corespondența schimbată între Ramsay Mac Donald și Poincaré pune bazele unei acțiuni diplomatice ce vor întreprinde în comun Franța și Anglia. Europa își va da samă că premierul englez caută să pună un capăt haosului ce o stăpînește și crede că acest lucru nu e imposibil.

Pe la jumătatea lui Mart, rapoartele experților vor fi probabil depuse și pe baza acestui raport, Mac Donald speră să ajungă la un acord cu Franța. La finele aceleiași luni, conferința anglo-rusă se va deschide la Londra, după prevederile actuale.

Mac Donald e un scoțian tipic în felul lui de a trata lucrurile. Pe cînd predecesorul lui, Baldwin, a căutat să creeze din nou antanta „psihologică", numai printr'o întrevedere de o zi cu Poincaré, la Paris, în Septembre trecut, lui Mac Donald i-au trebuit dimpotrivă, două luni, pentru a se sforța să atingă același obiectiv. Schimbul de scrisori reînoit cu premierul francez nu a căutat, prin prudența lui, decît să pregătească o atmosferă favorabilă.

E în amintirea tuturor că atunci cînd cabinetul actual s'a prezentat

pentru întâia oară în Camera Comunelor, bătrînii politiciani au ironizat cu blîndeță idealismul și optimismul lui Mac Donald, prezicîndu-i că tonul acestuia se va scobori subt presiunea realității. Ei însă nu-și cunoșteau omul. Mac Donald are în urma lui o viață de luptă pentru un ideal, ce a părut totdeauna imposibil. El a voiajat, a citit mult, e bine informat și nu numai că știe ce face, dar are îndărătul lui un grup de miniștri, care deși nu au experiență administrativă, pot ținea piept intelectualilor, din orice altă țară. Rareori, se poate întîlni o colecție atît de impozantă de talente, ca acea ce ocupă azi la Westminster banca guvernului. Anglia are azi un guvern de intelectuali și Mac Donald e pe cale de a construi politica lui externă, încet dar sigur. El e convins că prietenia franco-britanică, ruso și italo-britanică pot fi obținute și traduse, în cursul unui aranjament diplomatic cu Germania. Ceiace trebue reglementat mai întâiu, e după el problema reparațiilor și Mac Donald e convins că raportul experților va pune bazele acestei reglementări. Azi există un ansamblu haotic de datorii mutuale. Datorii ante belice ale națiilor europene una către alta, indemnități de războiu datorite de ex inamici ex aliaților, datoriile aliaților între ei, bonurile de eliberare ale statelor succesoare ale Austro-Ungariei. Mac Donald are intenția de a face o massă comună negociabilă din toate datoriile acestea și apreciind ceiace se datorește fiecăruia, cași ceiace fiecare datorește pe baza unei juste repartiții și ținînd samă de situația actuală cași de nevoile țărilor interesate, să degajeze un plan ce va da fiecăruia, maximum de satisfacții, cu minimum de pierderi.

Mac Donald crede că se poate ajunge la un rezultat, deși el nu și-a fixat încă metoda. Primul lucru ce trebue creiat, e dorința unei reglementări, în toate țările interesate. Cînd aceasta va fi creată, se va putea intra în detalii concrete.

Mac Donald e gata să accepte metoda ce va părea mai practică. Dacă Poincaré va suggera ideia unei conferinți internaționale, Mac Donald va fi gata să participe, dar numai pe baza unei serii de propoziții, elaborate cu claritate.

(George Glascow. *L'Europe Nouvelle*, Mart)

Situația Socială actuală în Germania

Un observator atent și imparțial vede bine că poporul german, de cinci ani încoace, n'a muncit și n'a suferit decît pentru vechii lui stăpîni, naționaliștii și șoviniștii, care nici chiar de revoluție n'au fost îndepărtați... Asociațiile contrarevoluționare se înmulțesc din zi în zi. Adevăratele concepte de republică, parlament, democrație, socialism sînt pe punctul de a deveni niște formule seci, combătute cu îndrăzneală de partizanii vechiului regim. Antisemitismul e în floare și nu se perde ocazia de a face Evreii responzabili de haosul financiar al republicei.

Spiritul separatist se întărește în Saxa, Hanovra, Silezia, Prusia Orientală și în Mecklemburg. In Prusia partizanii Hohenzolernilor cîștigă teren pe fiecare zi și agitațiile lor trebuesc supraveghiate de aproape, căci tind să creeze în sînul maselor o atmosferă de neîncredere și de ostilitate contra regimului republican. Se pare că singura grupare a partidelor burgheze din Germania ar fi încă capabilă să asigure renașterea țării și restabilirea acelei unități politice și sociale, necesară vieții și viitorului ei.

Epoca de după războiu n'a adus Germaniei decît dezordine și destrucție — în domeniul politic și social, cași în domeniul economic și financiar. Adevăratul partid republican nu există încă. Dacă reușește să se închege din forțele vii și unite ale burgheziei, deschizînd ochii poporului și arătîndu-i adevărul, va fi singurul partid capabil de a salva Germania dela ambiția destructivă a imperialiștilor.

(S. Saenger, *Die Neue Rundschau*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Marcel Proust, *La prisonnière,* 2 vol, Ed. Nouvelle Revue Française, Paris.

Incă două volume vin să îmbogăţească opera scriitorului mort de curînd.

Subiectul „Prizonierei" e simplu: Un bărbat nu-şi mai iubeşte soţia, dar e chinuit de gelozie şi crede că e înşelat. Autorul descrie torturile eroului care-şi crede soţia infidelă şi arată cum sentimentul acestei gelozii e o nouă formă a amorului

Albertine, pe care deja o cunoaştem, nu e descrisă aşa cum e în realitate, ci aşa cum apare bărbatului ei, ciudată şi halucinantă.

Paul Morand, *Lewis et Irène,* Bernard Grassel, Paris.

Lewis e un bancher din Paris, despre care nu ştim decît că e un om inteligent, foarte dibaciu, care ştie să minuiască afacerile şi femeile, şi care străbate viaţa cu două carnete în buzunar: un carnet de cecuri şi un carnet de femei, unde îşi scrie intîlnirile de-o oră, o noapte, o săptămînă. Irène este directoare a casei de bănci greceşti Apostolatos din Fiume. Prin urmare şi ea este tot bancher.

Lewis şi Irène se intîlnesc, rivali pentru o opţiune asupra unor mine din Sicilia. Care din doi va avea opţiunea? Irène bancher, izbuteşte să învingă pe Lewis.

Lewis îndrăgostit, ajunge să aibă pe Irène. Căsătoriţi, Lewis şi Irène încearcă să lasă din viaţa de muncă şi mişcare pe care au dus-o până atunci, dar nu izbutesc. După cîteva luni, ei constată că nu posedă arta de a trăi fără să facă nimic, şi se întorc fiecare la ocupaţiile obişnuite. Metodele le sînt deosebite: „Irène era dintr'o ramură de bancheri-giuvaergii, neguţători de aur. Lewis era din generaţia care nu crede decît în plasamentele industriale, n'a văzut niciodată aurul, dispreţuind băncile de depozit şi depozitele înseşi, pe care nu sta la îndoială să le întrebuinţeze după bunul plac, la nevoe împotriva voinţii clienţilor săi. Irène urmărea tradiţia, considera economia ca sfîntă, revenea la obligaţii, la fonduri de Stat, se îngrijea să cumpere parlamentari şi ziare... Lewis, cu orgoliul feudal de după războiu, respingea aceste metode domoale".

Căsătoria între Lewis şi Irène nu se desăvîrşeşte cu adevărat decît la ultima pagină, sub forma unei fuziuni a băncii Apostolatos cu firma Lewis. Noua societate, după tăetura de jurnal care alcătueşte concluzia romanului, va lua numele de „Omnium Mediterranéen". Ultima frază aminteşte basmele care sfîrşesc cu „şi au avut copii mulţi şi fericiţi".

„Pare sigur că noul grup va cunoaşte cursuri care vor face să fie căutat ca tipul valorii de portofoliu"...

Antonio Baldini, *Michelaccio,* Ed. dela Ronda, Roma.

Michelaccio, eroul romanului este un tip cu o viaţă plină de tot soiul de întîmplări fericite şi nenorocite. El trece însă prin toate cu fruntea senină şi cu o veşnică poftă de a dormi. Visează libertatea nesfîrşită, nu vrea să fie nici robul banilor, nici al pasiunilor lui; vrea să se bucure de soare, de cer, de natură.

Filozofia eroului acestui roman ascunde, se pare, o critică a civilizaţiei capitaliste moderne. Michelaccio e tipul omului desinteresat, pentru care unicul scop în viaţă este să trăiască liber şi fără nici o grijă şi să doarmă.

F. Werfel, *Beschwörungen,* K. Wolf Verlag München.

In această nouă operă a poetului se evidenţiază un sentiment adînc al slăbiciunii şi singurătăţii fiinţei omeneşti pe pămînt. Pe lîngă strigătul de disperare, se ridică din poemele sale o chemare evlavioasă către puterea nevăzută dumnezeiască.

K. Vossler, *Leopardi,* Musarion Verlag, München.

O monografie bogată în care autorul explică lirismul marelui poet nu din punct de vedere al adevărului în opoziţie cu frumosul, ci lirismul în natura lui intimă. Scoate în evidenţă sentimentul religios care dă forţa profundă a poeziei lui Leopardi.

POLITICĂ

F. Tonies, *Der Tsarismus und seine Bundesgenossen.*—Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, W. 8.

Autorul, profesor de filozofie şi sociologie la universitatea din Kiel, caută să dovedească în această carte, nevinovăţia Germaniei în izbucnirea războiului mondial. Pentru a ajunge la aceasta, el pune în sama Rusiei ţariste toate crimele. Discută în acelaşi timp lucrările acelor dintre Germani ca de pildă Kautsky şi Grelling – care au recunoscut greşelile şi intrigile războinice ale conducătorilor Germaniei imperialiste.

Edouard Renard, *Louis Blanc, sa vie, son oeuvre,* ed. Hachette, Paris.

E o biografie consacrată istoricului, sociologului şi politicianului Louis Blanc. Viaţa lui se leagă de multe evenimente petrecute între 1830—1880.

Autorul aminteşte anii tinereţii, începuturile carierii de ziarist, primii paşi în politică şi rolul ce l-a jucat Louis Blanc la 1848. După lovitura de stat din 1851 a fost exilat; s'a întors a doua zi după căderea imperiului şi intronarea republicei. Cînd s'a răsculat Parisul, Louis Blanc—partizanul legalităţii şi împotriva oricărei violenţe—se pune alături de Thièrs şi de adunarea naţională dela Versailles. După aceasta începe a lupta cu Gambetta contra reacţiunii monarchiste; dar se separă şi de acesta, cînd politica lui devine oportunistă, şi fondează cu elementele extremii stingi — partidul radical socialist.

D. Ed. Renard analizează apoi doctrina socialistă a lui Louis Blanc.

R. Fonk, *L'aviation et la sécurité française,* éd. Bossard, Paris.

O pledoarie pentru dezvoltarea intensivă a aviaţiei în Franţa.

Autorul pune în evidenţă rolul primordial pe care-l va juca în viitor aviaţia. Avionul este organul destructor cel mai rapid şi cel mai economic. Nu numai că preţul lui este destul de modest, dar mai prezintă avantajul de a putea fi întrebuinţat în timp de pace de întreprinderile civile, comerciale şi nu constitue pentru stat o sarcină moartă cum sînt celelalte stokuri de războiu.

A crea împrejurul unui sîmbure de aviaţie militară, o puternică aviaţie civilă repede transformabilă şi mobilizabilă în timp de războiu, iată prima grijă a „ministerului aeronauticei" a cărei înfiinţare autorul o consideră ca indispensabilă pentru Franţa.

COMPILATOR

Bibliografie

Virgil Cioflec, *Luchian*, (cu 60 ilustrații), „Cultura Națională", 1924, 100 lei.

Adrian Maniu, *Lingă pămînt*, „Cultura Națională", 1924, 40 lei

Papini, *Un om sfîrșit*, „Cultura Națională", 1924, 70 lei.

Cezar Petrescu, *Drumul cu plopi*. „Cultura Națională", 1924, 40 lei.

Emil Durkheim, *Sociologia*, „Cultura Națională", 1925, 80 lei.

Lesage, *Diavolul Șchiop*, tradus de Despina Sadoveanu, „Cultura Națională", 1924, 60 lei.

Cora Irineu, *Scrisori bănățene*, „Cultura Națională", 1924, 30 lei.

Ion Creangă, *Amintiri din copilărie*, „Cultura Națională, 1924, 30 lei.

Victor Lazăr, *Clujul*, „Cultura Națională", 1924, 30 lei.

Vasile Pîrvan, *Memoriale*, „Cultura Națională", 1924, 100 lei.

I. St. Ioachimescu și A. Kudruac, *Republica Cehoslovacă*, „Cultura Națională", 1924, 70 lei.

T. Masaryk, *Idealurile umanității*, „Cultura Națională", 1924.

Hortensia Papadat-Bengescu, *Ape adînci*, „Cultura Națională, 1924.

Radu Rosetti, *Prin Pravoslavnica Rusie*, „Cultura Națională". 1924.

I. Brătescu-Voinești, *Rătăcire*, „Cultura Națională, 1924.

Caton Teodorian, *Bujoreștii*, „Cultura Națională", 1924.

Andrei Corteanu, *Schițe politice*, „Cultura Națională", 1924.

Romain Rolland, *Colas Breugnon*, trad. de Alex. A. Hodoș, „Cultura Națională", 1924, 50 lei.

M. Sadoveanu, *Șoimii*, ed. „Cartea Romînească", 40 lei.

Artur Gorovei, *Lămurirea Constituției*. (Cunoștințe folositoare) ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

Dr. Emil Gheorghiu, *Bețio*, (Cunoștințe folositoare) ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

C. Motăș, *Boale parazitare la animale*, (Cunoștințe folositoare) ed. „Cartea Romînească", 3 lei.

N. Teodorescu, *Crearea unui oraș pentru capitala Romîniei mari*, ed. „Cartea Romînească", Bucureșii.

I. Simionescu, *Ardealul*, (Cunoștințe folositoare) ed. „Cartea Romînească".

Ferma Model Laza, Dare de seamă, 1924.

Dr. Edeleanu, *Procedeul de rafinare cu bioxid de sulf lichid*, (Analele Academiei).

I. Simionescu, *Fauna dobrogeană*, (Analele Academiei).

Anuarul liceului Mircea cel bătrîn din Constanța.

A. Séché, *Le dictateur*, edition Bossard, Paris.

Anuarul Școalei de meserii 1922-23, Arad, 1924.

C. Lacea, *Copiștii psaltirii scheiene*, Cluj, 1924.

Leon Șiadbey, *Traficul de intervenție ilicită la autorități* Rimnicul-Vîlcea.

Virgil M. Gabrielescu, *Instrucțiunea scrisă în procedura noastră civilă*, Turnu-Măgurele.

Revue Mondiale, 15 Fevr.—1 Mart.; *Mercure de France*, 1 Ianuar, 1924; *Revue internationale du travail*, Ianuar; *Ideia Europeana*, No. 139; *Foaia Plugarilor*, No. 2; *Luminătorul*, No. 4; *Monitorul judiciar, administrativ, financiar*, (Tg. Măgurele), No. 6; *Țara noastră*, No. 9; *Democrația Socială*, No. 23-24; *Lamura*, No. 3-4; *Genius*, (Arad), Februar; *Datina*, No. 3 4; *Democrația*, No. 2; *Revista generală a învățămîntului*, No. 3; *Buletinul institutului de literatură* No. 1 9; *Natura* No 3; *Arhiva C. F. R.* No. 14-16; *Glasul Minorităților*, No. 3; *Țara Noastră*, No. 10; *Buletinul muncii, cooperației, și asigurărilor soc.* No. 1; *Revista Moldovei*, No. 10; *Sufletul nostru*, No. 1; *Biserica ortodoxă romînă*, No. 1; *Revista vremii*, No. 2.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LVII

(Anul XVI, Numerele 1, 2 şi 3)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III. Cronici

IV. Miscellanea.

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor